

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА ИСТОРИЈУ

**ЗНАМЕНИТИ ЧЛАНОВИ
ПОРОДИЦЕ ЋИРИЋ
ИЗ СРЕМСКИХ КАРЛОВАЦА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор:
Проф. др Александар Касаш

Кандидат:
Мр Гордана Петковић

Нови Сад, 2016. године

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Mr Gordana Petković
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Prof. dr Aleksandar Kasaš, redovni professor
Naslov rada: NR	Znameniti članovi porodice Ćirić iz Sremskih Karlovaca
Jezik publikacije: JP	Srpski jezik
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	Autonomna pokrajina Vojvodina
Godina: GO	2016.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Novi Sad, Dr Zorana Đinđića 2
Fizički opis rada: FO	(4 poglavlja, 414 stranica / fusnota, 1215, priloga,10, referenci 249, fotografije 9)
Naučna oblast: NO	Istorija
Naučna disciplina: ND	Moderna istorija
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Porodica Ćirić, Sremski Karlovci, Karlovačka mitropolija, Eparhija bačka, Racija 1942, logor Šarvar
UDK	
Čuva se: ČU	Filozofski fakultet, Novi Sad
Važna napomena: VN	

Izvod:

IZ

Ugledna građanska porodica Ćirić iz Sremskih Karlovaca iznedrila je nekoliko izuzetnih intelektualaca. Oni su svojom delatnošću – duhovnom, političkom i kulturnom – ostavili značajnog traga u istoriji srpskog naroda u drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20. veka. Njeni najistaknutiji predstavnici bili su: dr Isidor Ćirić (1844-1983), narodno-crkveni i patrijaršijski sekretar, Milan Ćirić (1845-1931), novosadski okružni protoprezviter, zatim Irinej Ćirić (1884-1955), episkop timočki i bački, i Stevan Ćirić (1886-1955), ministar prosvete i predsednik Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije.

U radu je predstavljena delatnost najznačajnijih članova porodice koji su, pored širokog obrazovanja, imali i različita interesovanja. Isidor Ćirić je preko dve decenije bio na najvišem činovničkom položaju u Karlovačkoj mitropoliji, ali je istovremeno bio i član Srpskog narodno-crkvenog sabora, kao i poslanik na Hrvatskom i Ugarskom saboru. Bio je aktivan na književnom polju i, zahvaljujući tome, izabran je za člana Književnog odeljenja Matice srpske. Njegov brat Milan je bio dugogodišnji prota Saborne crkve i okružni protoprezviter novosadski. Istovremeno je bio katiheta i član Patronata Novosadske gimnazije, kao i član brojnih eparhijskih tela. Najviše prostora u radu posvećeno je episkopu timočkom i bačkom Irineju, čija je delatnost u međunarodnim crkvenim pokretima, kao predstavnika Srpske pravoslavne crkve u periodu između dva svetska rata, od izuzetnog značaja i do sada gotovo neistražena. Njegova uloga tokom Drugog svetskog rata, kada je pokrenuo i vodio akciju spasavanja više hiljada dece, majki sa odojčadima i starijih iz logora Šarvar, kao i u otvaranju Dečje bolnice u Novom Sadu, bila je od presudnog značaja. Stevan Ćirić je aktivno učestvovao u političkom životu Kraljevine Jugoslavije u periodu od 1934. do 1939, kao ministar prosvete i predsednik Narodne skupštine. Bio je izuzetno angažovan u radu Interparlamentarne unije i Interparlamentarne Male Antante. Istovremeno je bio predsednik Jugoslovenskog šahovskog saveza, član Matice srpske, Rotari kluba i mnogih drugih udruženja. Kroz istoriju porodice Ćirić može se sagledati i društvo u celini u određenom istorijskom periodu. Porodica Ćirić je dobar primer ugledne građanske porodice koja je iznedrila nekoliko značajnih ličnosti koje su zauzimale važne položaje u društvu.

Datum prihvatanja teme od strane NN
veća:
DP

19. mart 2010.

Datum odbrane:
DO

Članovi komisije:
(ime i prezime / titula / zvanje / naziv
organizacije / status)
KO

predsednik:
član:
član:

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Doctoral thesis
Author: AU	MA Gordana Petković
Mentor: MN	Professor Aleksandar Kasaš, PhD
Title: TI	Notable members of the Ćirić family from Sremski Karlovci
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	Autonomous Province of Vojvodina
Publication year: PY	2016
Publisher: PU	Autor s reprint
Publication place: PP	Novi Sad, Dr Zorana Đinđića 2
Physical description: PD	4 chapters, 414 pages, 1215 footnotes, 249 referenci contributions 10, photos 9
Scientific field SF	History
Scientific discipline SD	Modern History
Subject, Key words SKW	the Ćirić family, Sremski Karlovci, Metropolitanate of Sremski Karlovci, Eparchy of Bačka, Novi Sad Raid 1942, concentration camp Sárvár.
UC	
Holding data: HD	Faculty of Philosophy, Novi Sad
Note: N	

<p>Abstract: AB</p>	<p>Notable urban family Ćirić from Sremski Karlovci has given several outstanding intellectuals. With their spiritual, political and cultural activities, they left a significant mark in the history of the Serbian people in the second half of 19th century and the first half of 20th century. Its most prominent members were: dr Isidor Ćirić (1844-1893), the Secretary of Patriarchate and the National Church Secretary, Milan Ćirić (1845-1931), Novi Sad county presbyter, Irinej Ćirić (1884-1955), Bishop of Timok and Bishop of Bačka, and Stevan Ćirić (1886-1955), the Minister of Education and the President of the National Assembly of the Kingdom of Yugoslavia.</p> <p>This thesis deals with the activities of the most prominent members of the Ćirić family who had shared a variety of interests along with their comprehensive education. Isidor Ćirić held the highest administrative positions in the Metropolitanate of Sremski Karlovci for over two decades, and at the same time, he was a member of the Serbian National and Church Assembly, as well as a member of Croatian and Hungarian Parliament. He was active in the literary field, and for this reason he was chosen to become a member of the Literary Department of Matica Srpska. His brother Milan was a long-term priest of the Assembly Church and Novi Sad county presbyter. At the same time, he was a catechist and a member of the Patronage of Novi Sad Grammar School, as well as a member of numerous eparchial administrative bodies. The biggest section of the thesis is dedicated to Bishop of Timok and Bishop of Bačka, Irinej, whose activity in the international church movements, as the representative of the Serbian Orthodox Church in the period between the two world wars, was immensely important and has been barely investigated so far. He had a key role in the World War Two, when he organized and led the action of saving several thousand children, mothers with infants and the elderly from the concentration camp Sárvár and when he helped the opening of the Children's Hospital Ward in Novi Sad. Stevan Ćirić actively participated in the political life of the Kingdom of Yugoslavia in the period from 1934 to 1939, as the Minister of Education and the President of the National Assembly. He was extremely active in the work of Inter-parliamentary Union and Inter-parliamentary Little Entente. At the same time, he was the president of the Yugoslav Chess Association, a member of Matica Srpska, Rotary Club and many other societies.</p> <p>Throughout the history of the Ćirić family we can get an insight into the life of a society as a whole in a certain historic period. The Ćirić family is a good example of a notable urban family which gave several prominent figures who assumed high positions in the society.</p>
<p>Accepted on Scientific Board on: AS</p>	<p>March the 19 2010</p>
<p>Defended: DE</p>	
<p>Thesis Defend Board: DB</p>	<p>president: member: member:</p>

РЕЗИМЕ

ЗНАМЕНИТИ ЧЛАНОВИ ПОРОДИЦЕ ЋИРИЋ ИЗ СРЕМСКИХ КАРЛОВАЦА

Угледна грађанска породица Ћирић из Сремских Карловаца изнедрила је неколико изузетних интелектуалаца. Они су својом делатношћу – духовном, политичком и културном – оставили значајног трага у историји српског народа у другој половини 19. и првој половини 20. века. Њени најистакнутији представници били су: др Исидор Ћирић (1844-1983), народно-црквени и патријаршијски секретар, Милан Ћирић (1845-1931), новосадски окружни протопрезвитер, затим Иринеј Ћирић (1884-1955), епископ тимочки и бачки, и Стеван Ћирић (1886-1955), министар просвете и председник Народне скупштине Краљевине Југославије.

У раду је представљена делатност најзначајнијих чланова породице који су, поред широког образовања, имали и различита интересовања. Исидор Ћирић је преко две деценије био на највишем чиновничком положају у Карловачкој митрополији, али је истовремено био и члан Српског народно-црквеног сабора, као и посланик на Хрватском и Угарском сабору. Био је активан на књижевном пољу и, захваљујући томе, изабран је за члана Књижевног одељења Матице српске. Његов брат Милан је био дугогодишњи прота Саборне цркве и окружни протопрезвитер новосадски. Истовремено је био катихета и члан Патроната Новосадске гимназије, као и члан бројних епархијских тела. Највише простора у раду посвећено је епископу тимочком и бачком Иринеју, чија је делатност у међународним црквеним покретима, као представника Српске православне цркве у периоду између два светска рата, од изузетног значаја и до сада готово неистражена. Његова улога током Другог светског рата, када је покренуо и водио акцију спасавања више хиљада деце, мајки са одојчадима и старијих из логора Шарвар, као и у отварању Дечје болнице у Новом Саду, била је од пресудног значаја. Стеван Ћирић је активно учествовао у политичком животу Краљевине Југославије у периоду од 1934. до 1939, као министар просвете и председник Народне скупштине. Био је изузетно ангажован у раду Интерпарламентарне уније и Интерпарламентарне Мале Антанте. Истовремено је био председник Југословенског шаховског савеза, члан Матице српске, Ротари клуба и многих других удружења.

Кроз историју породице Ћирић може се сагледати и друштво у целини у одређеном историјском периоду. Породица Ћирић је добар пример угледне грађанске

породице која је изнедрила неколико значајних личности које су заузимале важне положаје у друштву.

Кључне речи: породица Тирић, Сремски Карловци, Карловачка митрополија, Епархија бачка, Рација 1942, логор Шарвар.

SUMMARY

Notable members of the Ćirić family from Sremski Karlovci

Notable urban family Ćirić from Sremski Karlovci has given several outstanding intellectuals. With their spiritual, political and cultural activities, they left a significant mark in the history of the Serbian people in the second half of 19th century and the first half of 20th century. Its most prominent members were: dr Isidor Ćirić (1844-1893), the Secretary of Patriarchate and the National Church Secretary, Milan Ćirić (1845-1931), Novi Sad county presbyter, Irinej Ćirić (1884-1955), Bishop of Timok and Bishop of Bačka, and Stevan Ćirić (1886-1955), the Minister of Education and the President of the National Assembly of the Kingdom of Yugoslavia.

This thesis deals with the activities of the most prominent members of the Ćirić family who had shared a variety of interests along with their comprehensive education. Isidor Ćirić held the highest administrative positions in the Metropolitanate of Sremski Karlovci for over two decades, and at the same time, he was a member of the Serbian National and Church Assembly, as well as a member of Croatian and Hungarian Parliament. He was active in the literary field, and for this reason he was chosen to become a member of the Literary Department of Matica Srpska. His brother Milan was a long-term priest of the Assembly Church and Novi Sad county presbyter. At the same time, he was a catechist and a member of the Patronage of Novi Sad Grammar School, as well as a member of numerous eparchial administrative bodies. The biggest section of the thesis is dedicated to Bishop of Timok and Bishop of Bačka, Irinej, whose activity in the international church movements, as the representative of the Serbian Orthodox Church in the period between the two world wars, was immensely important and has been barely investigated so far. He had a key role in the World War Two, when he organized and led the action of saving several thousand children, mothers with infants and the elderly from the concentration camp Sárvár and when he helped the

opening of the Children's Hospital Ward in Novi Sad. Stevan Ćirić actively participated in the political life of the Kingdom of Yugoslavia in the period from 1934 to 1939, as the Minister of Education and the President of the National Assembly. He was extremely active in the work of Inter-parliamentary Union and Inter-parliamentary Little Entente. At the same time, he was the president of the Yugoslav Chess Association, a member of Matica Srpska, Rotary Club and many other societies.

Throughout the history of the Ćirić family we can get an insight into the life of a society as a whole in a certain historic period. The Ćirić family is a good example of a notable urban family which gave several prominent figures who assumed high positions in the society.

Key words: the Ćirić family, Sremski Karlovci, Metropolitanate of Sremski Karlovci, Eparchy of Bačka, Novi Sad Raid 1942, concentration camp Sárvár.

САДРЖАЈ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	1
I ГЕНЕАЛОГИЈА ПОРОДИЦЕ ЋИРИЋ	9
Исидор Ћирић (1844-1893) – патријаршијски и народно-црквени секретар	12
Школовање и песништво.....	12
Народно-црквени и патријаршијски секретар.....	18
Народно-црквени сабори (1874-1893).....	22
Саборски одбор.....	35
Приватни живот.....	38
Милан Ћирић (1845-1931)- окружни протопрезвитер новосадски	47
II ИРИНЕЈ ЋИРИЋ (1884-1955) – ЕПИСКОП ТИМОЧКИ И БАЧКИ	50
Школовање и монашење.....	51
Епископ тимочки.....	59
Епископ бачки.....	75
Мисија у Поткарпатској Русији.....	98
Ангажовање у међународним црквеним покретима.....	108
Ратне године	142
Хуманитарни рад епископа бачког Иринеја и црквених општина Епархије бачке током рата.....	164
Послератне године.....	179
Последње године.....	190
Књижевник, сликар, преводаца.....	201
III СТЕВАН ЋИРИЋ – МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ПРЕДСЕДНИК НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	204
Школовање и рад у Карловачкој гимназији.....	205
Почетак политичке каријере.....	210
Министар просвете у Влади Богољуба Јевтића.....	215
Председник Народне скупштине	233
Југословенска радикална заједница у Новом Саду	270
Рад у Интерпарламентарној унији и Парламентарној Малој антанти.....	283
Парламентарни избори 1938. године.....	302
Министар просвете у Влади Драгише Цветковића.....	310
Друштвена делатност	338
Повлачење из политике и ратне године.....	345
IV ПРИВАТНИ ЖИВОТ ПОРОДИЦЕ	350
ЗАКЉУЧАК	359
ПРИЛОЗИ	365
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	403

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У повести српског народа издвајају се поједине породице чији су изданци генерацијама били предодређени да својом делатношћу обогате историју једне епохе, како на локалном, тако и на националном нивоу.¹ Карактеристике оваквих породица јесу, на првом месту, широко образовање њених чланова, активност на различитим пољима друштвене делатности, односно ширина њиховог деловања, и на крају, али не мање битна особина, ангажовање у циљу доприношења националном напретку. Једна од њих је и карловачка породица Ћирић, којој је припадало више угледних интелектуалаца. Њени најистакнутији представници били су др Исидор Ћирић (1844-1893), народно-црквени и патријаршијски секретар, Милан Ћирић (1845-1931), новосадски окружни протопрезвитер, др Иринеј Ћирић (1884-1955), епископ бачки и Стеван Ћирић (1886-1955), министар просвете и председник Народне скупштине Краљевине Југославије. Они су својом делатношћу, у другој половини 19. и у првој половини 20. века, оставили дубок траг у историји Сремских Карловаца, Новог Сада и Војводине, али и на југословенском простору.

Историјски оквир у којем је почела да се развија карловачка породица Ћирић, као типична грађанска „пречанска“ породица, смештен је у праскозорје Српске револуције 1848/49. године, а завршава се у годинама после Другог светског рата, пропадањем грађанског друштва. Управо у том бурном периоду своју породицу је почео да формира њен зачетник – Панта Ћирић. Његови синови – Исидор и Милан, и унуци – Иринеј и Стеван, живели су током века који је предстојао, у пет различитих режима, односно држава. Нити један од тих периода није био лак за српски народ, нити за његове породице Ћирић, било да су живели под аустријском, мађарском или југословенском (предратном и послератном) влашћу. Такође, сваки период је носио своје проблеме и искушења – од борбе за аутономију под аустријском круном и очувања какве-такве народно-црквене и школске аутономије, очувања српског идентитета под туђинском влашћу, затим проблема које је донело уједињење „братских“ народа у једну државу (1918), преко голготе светских ратова, до комунистичких прогона и губљења права на достојанствен живот.

Овај рад бави се различитим аспектима деловања наведених чланова породице Ћирић – њиховим духовним, политичким и културним деловањем на локалном, али и

¹ Навешћемо неколико породица које могу бити пример овој тврдњи: Медаковићи из Загреба, Маширевићи из Сомбора, Милетићи, Суботићи, Поповићи и други из Новог Сада.

на националном нивоу. Хронолошки оквир рада обухвата читав један век и коју годину више, а одређују га једно рођење и две смрти - рођење Исидора (1844) и смрт Иринеја и Стевана Ћирића (1955). У овом временском оквиру покушали смо да прикажемо генезу једне грађанске војвођанске породице, њено суочавање са преломним историјским догађајима, посебно са светским ратовима, али и њену озбиљну кризу после завршетка Другог светског рата, која је настала под ударом нове комунистичке власти.

Исидор Ћирић (1844-1893) је преко две деценије био патријаршијски и народно-црквени секретар у Сремским Карловцима. Своју дужност је вршио у време тројице патријараха и тројице администратора Карловачке митрополије и патријаршије. Био је човек од поверења и најближи патријархов сарадник. Из његовог пера, као доктора правних наука и првог чиновника Карловачке митрополије изашле су бројне уредбе које су биле важне за црквено-школску аутономију Срба у Аустро-Угарској. Исидор је био известилац и записничар Саборског одбора од његовог оснивања. Бројна задужења нису му сметала да буде посланик на Хрватском и на Угарском сабору. У младим годинама бавио се књижевним радом и био је члан Матице српске. Супруга му је рано умрла, па је сам бринуо о малолетним синовима – Ивану (потоњем епископу Иринеју), Владиславу и Стевану.

Милан Ћирић (1845-1931) је био дугогодишњи прота Саборне цркве у Новом Саду и окружни протопрезвитер новосадски. Обављао је, извесно време, дужност катихете у Новосадској гимназији, а имао је и част да буде члан Патроната ове просветне установе. Био је члан различитих комисија и управних тела Епархије бачке. Старао се о малолетним синовима свог брата Исидора.

Иринеј Ћирић (1884-1955) се у младости определио да живот проведе у монаштву. По завршеној московској Духовној академији и одбрањеном докторату на Бечком универзитету, замонашио се у манастиру Хопово и постао професор Карловачке богословије. По завршетку Првог светског рата изабран је за епископа тимочког, а недуго затим и за епископа бачког. У Бачкој епархији је провео 33 године и био је њен дијецезан до своје смрти. Његов живот и рад посебно карактеришу два важна сегмента – активно учешће у међународним црквеним покретима и акција спасавања деце и одраслих из мађарског логора Шарвара. Овај великан међу српским духовницима бавио се, такође, књижевним и преводилачким радом, музиком и сликарством. После Другог светског рата био је у кућном притвору, третиран као издајник и сарадник окупатора.

Стеван Ћирић (1886-1955) је био професор Карловачке гимназије, а затим се определио за политику – био је градски начелник Сремских Карловаца, бански већник Дунавске бановине, народни посланик, министар просвете у владама Богољуба Јевтића (децембар 1934 – јун 1935) и Драгише Цветковића (фебруар-август 1939) и председник Народне скупштине Краљевине Југославије (јун 1935 – децембар 1938). Био је изузетно активан у раду Интерпарламентарне уније, где је извесно време био члан Извршног одбора, стекавши велики углед међу колегама – интерпарламентарцима. Повукао се из политике у пресудном тренутку, у време формирања Бановине Хрватске, јер није подржавао политику федерализације државе. Његова политичка делатност је била у првом плану, али ни друштвена улога није била мање значајна – био је дугогодишњи председник Југословенског шаховског савеза, члан Матице српске, Ротари клуба и бројних других друштава. За време Другог светског рата је доспео у усташки логор Јадовно и једини је Србин који је из њега изашао. После рата је трпео, и он и његова породица, последице режима нове власти – укидање пензије, конфискацију имовине, затвор у трајању од шест месеци и друга понижења.

Чињеница да се ниједно целовито историографско дело није бавило породицом Ћирић или појединим њеним члановима, инспирисало нас је да се за њих заинтересујемо, и пресудно је утицало на избор теме за магистарски рад – *Политичка делатност Стевана Ћирића од 1934. до 1939. године*, уз сагласност ментора Александра Касаша. Годину дана по одбрани магистарског рада, а захваљујући радном месту на којем се налазимо, уследила је реализација изложбе о Стевану Ћирићу у Дому Народне скупштине Републике Србије у Београду.² Током истраживања о Стевану Ћирићу стекли смо увид у значај и обим активности и других чланова ове породице – Исидора, Милана и Иринеја. Следећи корак је био логичан – истраживање и презентовање живота и рада најзначајнијих чланова карловачке породице Ћирић у једној целини. У међувремену, у децембру 2015, уследило је и приређивање изложбе о др Иринеју Ћирићу, епископу бачком, а поводом 60-те годишњице његове смрти.

Током настајања рада сусретали смо се са бројним проблемима, а најчешће са недостатком или недоступношћу архивске грађе, као и питањем коришћења календара. Проблем недостатка грађе превазишли смо коришћењем расположиве литературе и

² Изложбу *Стеван Ћирић – министар просвете и председник Народне скупштине Краљевине Југославије* прати истоимени каталог, а реализовао ју је Музеј града Новог Сада у здању Дома Народне скупштине у Београду. Изложбу је отворила тадашња председница Народне скупштине, госпођа Славица Ђукић Дејановић, 18. октобра 2010, на дан када је зграду Народне скупштине свечано отворио Стеван Ћирић, 76 година раније, као њен председник. Отварању изложбе присуствовали су госпођа Катарина Ћирић Петровић и господин Иван Ћирић, Стеванова деца.

периодике. Дешавало се да смо потврду за неке активности, нарочито када су у питању путовања епископа Иринеја на међународне скупове, налазили на сачуваним фотографијама и на разгледницама. Питање коришћења календара разрешили смо тако што се нисмо определили за уједначавање, већ смо наводили датуме онако како су навођени на документима и у периодици, посебно у делу рада посвећеном епископу Иринеју Ћирићу, јер Српска православна црква и данас користи стари, односно јулијански календар.

Већ је речено да се досадашња историографија није значајније бавила члановима ове знамените војвођанске породице. Због тога се овај рад првенствено ослања на изворе и његово писање је, тим пре, било већи изазов за истраживача. Најзначајнија архивска грађа о породици Ћирић чува се у Библиотеци Матице српске у Новом Саду, у фонду Поклон Библиотека др Иринеја Ћирића и Стевана Ћирића. Грађа је првобитно сачувана у породичној кући у Сремским Карловцима, а затим је поклоњена матичиној Библиотеци. По бројности, највише докумената је сачувано о раду Стевана Ћирића. Његов живот се, на основу докумената, може пратити од школовања (осим за период студија у Дебрецину), преко рада у Карловачкој гимназији, места градског начелника и банског већника, затим народног посланика, председника Народне скупштине до министра просвете. Живот и рад епископа бачког Иринеја такође је доста добро документован од школских дана, са изузетком за период проведен у Тимочкој епархији. На крају, најмање докумената говори о Исидору и Милану Ћирићу, због чега је био неопходан додатни напор. Посебну драгоценост у оквиру фонда представља колекција фотографија на којима су овековечене историјске личности и догађаји на војвођанском, југословенском, па чак и европском тлу, чији актери су били и чланови породице Ћирић. Вредност овог фонда је немерљива и он је био полазна тачка за сва будућа истраживања.

Од кључне важности за проучавање делатности епископа Иринеја Ћирића јесу црквени архиви на територији Епархије бачке. Драгоценост је било истраживање у архивима црквених општина ове Епархије – у Новом Саду (у којој се чува грађа о Дечјој болници), Сомбору, Бачкој Паланци и Бечеју, као и увид у неколико кључних докумената послератног периода из Архиве Двора Епархије бачке. Међутим, велика је штета што није сачувана архива из времена Иринејевог епископства у Епархији тимочкој, која је изгорела током Другог светског рата.

Током процеса прикупљања грађе незаобилазни су били фондови Архива САНУ у Београду и Сремским Карловцима – МПА, Сабори, Саборски одбор и *Varia*, Архива

Југославије у Београду – фонд Милана Стојадиновића, Народна скупштина, Министарство просвете, Централни прес биро, Rotary internacional и Микрофилмована збирка докумената кнеза Павла Карађорђевића. У мањој мери коришћена су документа Рукописног одељења Матице српске, Историјског архива града Новог Сада, Архива Војводине, Музеја Војводине и Музеја града Новог Сада (Колекција Стеван Ћирић у Завичајној збирци у Сремским Карловцима; Одељење за културну историју Новог Сада).

Захваљујући љубазности породице Киселички из Новог Сада, били смо у могућности да користимо рукопис новосадског проте Алимпија Поповића, под називом *Успомене*, у којем се помињу сви чланови породице Ћирић. Поповић је кратко био помоћник проти Милану у Саборној цркви, пре него што је прешао за пароха Успенске цркве, а Иринеј Ћирић му је био надлежни епископ током више деценија. Користимо и ову прилику да се захвалимо његовим потомцима на поверењу и предусретљивости, посебно господину Живку Киселичком.

Објављена грађа такође је била од велике помоћи током писања рада. Објављени извештаји – *Извештај Српске православне велике гимназије у Новом Саду 1904/1905*, *Извештаји краљевске (државне) велике гимназије ср. карловачке за школ. годину 1920-1928*. и *Извештаји Српског православног богословског училишта у Карловцима*, дају богате податке о професорима и ученицима, међу којима су и Ћирићи, ових српских просветних установа, као и о њиховим активностима. Не може се заобићи ни *Споменица о стогодишњици срп. православ. вел. гимназије у Новом Саду*. Затим, изузетно је драгоцен *Споменица Тимочке епархије* из 1934. године, као и *Први извештај Епархије бачке* (1893) и *Шематизам Епархије бачке за годину 1897*. Од посебног значаја за међуратни период су *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије 1931-1939*, као и две збирке докумената – Живко Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији* и Petranović, Branko - Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918/1984*. Документа за ратни период, нарочито важна за новосадску Рацију, објавио је Александар Касаш (*Stenografski zapisnici sa suđenja glavnoodgovornima za raciju u Južnoj Bačkoj 1942. godine*).

Досадашња историографија се није у довољној мери бавила личностима из карловачке породице Ћирић. Најчешће смо наилазили на њихове кратке биографије и то у *Енциклопедији Новог Сада*, *Лексикону писаца Југославије*, *Српском Сиону*, *Гласнику СПЦ*, *Веснику* и другој периодичној и дневној штампи. За разлику од Исидора и Милана, о којима није пуно забележено, мало више података налазимо о епископу

Иринеју и његовом брату Стевану. За склапање потпуније слике о Исидору Тирићу значајно су помогле монографије Димитрија Кириловића,³ Дејана Микавице⁴ и Горана Васина.⁵

О епископу Иринеју највише је писао епископ шумадјски Сава, а у новије време његовим животом и радом бавила су се још двојица духовника – Игнатије Марковић, монах манастира Тврдоша и јереј Ђорђе Димић, парох суботички. Питање епископовог ангажмана у међународним црквеним покретима обрађено је једино у оквиру неколико радова наведених духовника. Једна монографија која би за тему имала ангажовање архијерерја СПЦ у оваквим покретима, не само Иринеја Тирића, већ и епископа Николаја Велимировића и других, била би право освежење за историју СПЦ. Незаобилазне књиге, које смо користили у сегменту о епископу Иринеју, изашле су из пера Радмиле Радић – *Живот у временима: патријарх Гаврило (Дожић) и Вером против вере: држава и верске заједнице у Србији 1945-1953*.

Биографија Стевана Тирића приказана је у раду *Новосадски шаховски клуб 1922-1997*, Славка Станојевића и Красоја Нотароша, као и у делу *Министарство просвете и министри 1918-1941*, Љубодрага Димића, Владете Тешића и Гордане Павловић-Лазаревић, које је важно и за стицање јасније слике о надлежностима и функционисању Министарства просвете у међуратном периоду. Од изузетног значаја за просветну и културну политику југословенске државе у том периоду јесте монографија Љубодрага Димића – *Културна политика Краљевине Југославије*, у којој су, у три књиге, објављена исцрпна научна истраживања ове комплексне области. Од значаја је, свакако, и монографија *Просветна политика у Дунавској бановини (1929-1941)*, Биљане Шимуновић-Бешлин, која проучава рефлексије државне просветне политике на једном специфичном мултиетничком подручју. Недовољно пажње посвећено је југословенском парламентарном животу, односно раду Народне скупштине, у четвртој деценији 20. века.⁶ Овај недостатак делимично је надокнађен коришћењем других радова, који у одређеним сегментима прате и дешавања у Народној скупштини: Тодор Стојков, *Влада Милана Стојадиновића* и Драган Тешић, *Југословенска радикална заједница у Србији 1935-1939*. Такође, треба поменути значајно дело Мире Радојевић, *Удружена опозиција 1935-1939*, које детаљно приказује активности опозиционих

³ Димитрије Кириловић, *Српски народни сабори 1875-1894*, књ. 2, Нови Сад 1938.

⁴ Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији (1690-1920)*, Нови Сад 2005. и *Српско питање на Угарском сабору 1690-1918*, Нови Сад 2011.

⁵ Горан Васин, *Патријарх Георгије Бранковић и његово доба*, Нови Сад 2014.

⁶ Боро Мајданац, *Народна скупштина Србије*, Београд 2001.

партија у овом периоду. Недовољно се зна и о активностима југословенских политичара у оквиру Интерпарламентарне уније. Недавно објављена књига Зорана Миливојевића под називом *Интерпарламентарна унија: парламентарне „Уједињене нације“: парламентарна дипломатија у пракси*, прва је на српском језику која даје општи преглед развоја ове међународне институције, од њеног настанка до данашњих дана. Међутим, чини нам се да је активност југословенских интерпарламентараца у међуратном периоду могла бити детаљније приказана, јер је сачувано доста архивске грађе о овој теми.

Монографије *Српска православна црква 1920-1970. и Три века Карловачке митрополије 1713-2013*, биле су од велике помоћи за писање појединих сегмената овог рада и формирања целовитије слике о одређеним темама.

Приликом писања овог рада битан извор представљала су мемоарска дела, иако су у њима врло често заступљени субјективни ставови о појединим личностима и догађајима, која су нам помогла да употпунимо слику о личностима породице Ћирић: *Автобиографија Никанора Грујића, Истина о моме животу и раду*, протосинђела Стефана Чакића, *Мемоари митрополита скопског Јосифа*, *Мемоари патријарха српског Гаврила*, *Ни рат, ни пакт* Милана Стојадиновића, *Доживљаји и успомене*, Петра Иванишевића, *Политичке успомене*, Драгољуба Јовановића и *Дневник*, Милана Јовановића Стоимировића, као и већ поменуте *Успомене*, у рукопису, проте Алимпија Поповића.

Дневна и периодична штампа пружала је детаље, у мањој или већој мери, о сваком члану породице Ћирић. Најдрагоценије су, свакако, периодичне публикације које је објављивала Српска православна црква – *Гласник Српске православне патријаршије*, а касније *Гласник Српске православне цркве*, *Весник Српске цркве*, *Духовна стража*, *Богословље* и други. Од дневних листова издвојили бисмо *Политику*, *Дан* и *Време*.

Користимо прилику да искажемо огромну захвалност на подршци Епархији бачкој и Његовом преосвештенству епископу бачком господину Иринеју Буловићу. Велику захвалност дугујемо протојереју Владану Симићу, ђакону Мирославу Николићу, презвитерима Жељку Латинићу и Петру Бикару, господи Данилу Михајловићу и Александру Билићу. Посебну захвалност на дугогодишњој сарадњи изражавамо породици Ћирић – Катарини Ћирић Петровић, Евелини Милеуснић и проф. др Ивану Ћирићу.

Корисне савете добили смо од ментора, проф. др Александра Касаша, затим проф. др Љубодрага Димића, др Слободана Бјелице и колегинице Браниславе Јордановић.

Такође, огромну захвалност дугујемо Јелени Ковачек Светличкић, Раши Додеровићу, Александри Јовановић као и осталим службеницима Библиотеке Матице српске, затим Архива Југославије, Архива Југословенске кинотеке и Архива САНУ у Сремским Карловцима.

Љубазно и свесрдно помогли су нам Јасна Маширевић, Драгица Чамцић, Љубица Леђанац, др Коста Хаџи, Јоже Видич (Лендава, Словенија), Јован Дејановић, Никола Коларов, Ласло Тот, Радован Лалин и Милош Јуришић. Хвала им на томе!

На крају, бескрајно хвала породици на разумевању, стрпљењу, свесрдној и безрезервној подршци!

I ГЕНЕАЛОГИЈА ПОРОДИЦЕ ЋИРИЋ

Чувена карловачка породица Ћирић, која је изнедрила неколико изузетних интелектуалаца у другој половини 19. и првој половини 20. века, пореклом је, заправо, из Старог Сивца (данас Сивца) у Бачкој. Породица се са правом сматра карловачком, јер је живот и делатност већине њених чланова био нераскидиво везан за Сремске Карловце. Њени најистакнутији представници – др Исидор Ћирић (1844-1893), народно-црквени и патријаршијски секретар, Милан Ћирић (1845-1931), новосадски окружни протопрезвитер, др Иринеј Ћирић (1884-1955), епископ бачки и Стеван Ћирић (1886-1955), министар просвете и председник Народне скупштине Краљевине Југославије – оставили су значајан траг не само на војвођанском, него и на југословенском простору и то у духовној, културној и политичкој сфери друштвеног живота. Њихова делатност се у другој половини 19. и током прве две деценије 20. века одвијала у Хабзбуршком царству, а затим је настављена, по завршетку Првог светског рата, у новоствореној југословенској држави.

Нема поузданих података о постојбини породице Ћирић и о времену њеног досељавања у Стари Сивац у Бачкој. Претпоставка је да се то догодило током Велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем,⁷ крајем 17. века, или нешто касније. Има неких назнака да су се Ћирићи доселили из Врања.⁸ Податке о породици налазимо тек за прву половину 19. века, у једном рукопису,⁹ у којем је забележено да је Панта Ћирић био занатлија. Бачка је тада припадала Аустријском царству, а време које је уследило донело је бурне догађаје српском народу. Наиме, током Револуције 1848/49, на Мајској скупштини одржаној у Карловцима, проглашена је Војводовина Србија, формулисана као посебна политичко-територијална јединица која је обухватала Срем, Барању, Бачку, Банат и Војну границу. По завршетку Револуције, током које су се Срби

⁷ Више у: Стефан Чакић, *Велика сеоба Срба 1689/1690. и патријарх Арсеније III Чарнојевић*, Нови Сад 1982; Радослав М. Грујић, *Патријарх Арсеније III Чарнојевић: поводом 250 година од велике сеобе Срба у области северно од Саве и Дунава*, Сремски Карловци 1941; Група аутора, *Патријарх српски Арсеније III Чарнојевић и велика сеоба Срба 1690. године: зборник радова о тристагодишњици велике сеобе*, Београд 1997.

⁸ Према усменом предању породице Ћирић из Бачке Паланке, у којем је сачувано да су рођаци Исидора Ћирића, а поуздано знају да су се преци доселили из Врања.

⁹ Рукопис носи наслов *Исидор Ћирић, народно-црквени секретар 1844-1893* и настао је поводом педесетогодишњице Исидорове смрти, децембра 1943. Иако је непотписан, сматрамо да је његов аутор Стеван Ћирић који је ратне године, после пуштања из логора Јадовно, провео у Београду. Рукопис се чува у Библиотеци Матице српске у Новом Саду, у фонду Поклон библиотека др Иринеја Ћирића и Стевана Ћирића, без инвентарног броја (у даљем тексту: БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

борили за политичку аутономију у оквиру Хабзбуршког царства, а Мађари за независност од централне аустријске власти и очување свог политичког суверенитета и територијалног интегритета, створена је посебна царско-краљевска круновина Војводство Србија и Тамишки Банат (1849-1861), која је само декларативно представљала српску аутономију.¹⁰ Време у којем је трајало Војводство Србија и Тамишки Банат, познатије као доба Баховог апсолутизма,¹¹ донело је Србима могућност да се, више него раније, школују и граде чиновничке каријере. Своју децу су школовали многи који су за то имали могућности, нарочито трговци, богати сељаци, па и занатлије.¹² У периоду буђења српске националне свести и пред почетак борбе за српску политичку аутономију Панта Ћирић је стварао своју породицу - у време Револуције 1848/49. његови синови су имали четири и три године.

Панта (Пантелејмон) Ћирић из Старог Сивца је био занатлија-кожар.¹³ Био је ожењен Аном, рођеном Рајић, са којом је добио двојицу синова – Исидора и Милана. Као „врло разуман човек“, како је забележено у наведеном рукопису, Панта је инсистирао на школовању својих синова и у својој намери је и истрајао. Старији син Исидор завршио је права и после школовања дошао у Карловце, где је добио место народно-црквеног и патријаршијског секретара, на којем је био до смрти. Млађи син Милан завршио је Карловачку богословију, добио парохију при Саборној цркви у Новом Саду, где је остао до смрти обављајући различите дужности, од којих је најзначајнија дужност окружног протопрезвитера новосадског. Намеће се закључак да су обојица браће, и Исидор и Милан, остали доследни и верни својим звањима и дужностима, које су обављали сваки до своје смрти.

¹⁰ Више о томе у: Зоран Стевановић, *Војводство Србија и Тамишки Банат (1849-1861)*, каталог изложбе, Архив Војводине, Нови Сад 2014; Василије Ћ. Крестић, *Срби у Угарској 1790-1918*, Нови Сад 2013, 241-263.

¹¹ Бах Александар (1813-1893), барон, адвокат и аустријски министар по којем је назван режим познат по централизацији и германизацији. Више о њему у: Жан-Пол Блед, *Франц Јозеф*, Београд 1998, 156-157.

¹² В. Крестић, *Срби у Угарској...*, 249.

¹³ Наишли смо на неколико различитих верзија о занимању Панте Ћирића. На једном месту се помиње да је био земљорадник, на другом да је био свештеник, а на трећем да је био занатлија. Породично предање каже да је био занатлија, што се слаже са тврдњом у наведеном рукопису. У разговору са Иваном Ћирићем, Пантиним прауномом, Исидоровим унуком и Стевановим сином, сазнали смо да је био кожар. На овом податку, као и на бројним детаљима о породици, најљубазније захваљујемо господину Ивану и његовој супрузи, госпођи Ани Ћирић, из Чикага (САД).

Евелина и Исидор Ђирић, око 1885.
(Музеј града Новог Сада)

Исидор Ћирић

Школовање и песништво

Исидор Ћирић је рођен 24. фебруара / 8. марта 1844. године у Старом Сивцу у Бачкој. Основну школу је завршио у месту рођења, док је немачку школу изучио у Петроварадину. Гимназију је учио у Врбасу, Винковцима и Будиму (1863-1866), где је матурирао.¹⁴ Као гимназијалац био је веома вредан и даровит, а нарочито се истицао у винковачкој гимназији, где је увек био први у разреду.¹⁵ Током школовања у Будиму до изражаја је дошло његово знање грчког и немачког језика, као и математике и физике. Школске 1863/64. и 1865/66. године био је питомац задужбине Нестора Димитријевића. На студије је отишао са потпуним знањем немачког и мађарског језика. У Пешти је студирао права, као стипендиста задужбине митрополита Мојсија Путника, а студије је завршио 1870. године.¹⁶ На правима је и докторирао.¹⁷

У млађим годинама био је веома активан на књижевном пољу. Још у ђачким данима писао је песме и био члан књижевног друштва „Пре(х)одница“, основаног у Пешти у време омладинског покрета. Управо на састанцима „Преоднице“ Исидор је читао своје прве песме, а затим их објављивао. Из овог друштва, чији су се чланови састајали у Текелијануму, изникли су многи књижевници – Лаза Костић, Коста Руварац, Стеван В. Поповић, Илија Огњановић, Милан Андрић, Миша Димитријевић, Јован Туроман, Илија Вучетић и други.¹⁸ Исидор Ћирић је са некима од њих и друговао. Сачувана је једна анегдота која сведочи о дружењу у ђачким данима и о једном тренутку који је инспирисао тројицу младих песника – Милана Андрића, Миту Поповића и Исидора Ћирића - да у исто време напишу по једну песму. Све три песме,

¹⁴ Документа о његовом школовању нису сачувана, па су подаци коришћени из литературе и периодике, али се они разликују када је у питању основно и гимназијско образовање. На неким местима се чак помиње и гимназија у Карловцима, али тај податак нисмо успели да потврдимо.

¹⁵ У једној краткој забелешци Милана Андрића, који је у исто време био студент права у Пешти, проналазимо податак да се Исидор школовао у Будиму заједно са братом Миланом, у истом разреду, јер је овај био само годину дана млађи. Милан Савић, *Исидор Ћирић (1844-1893)*, Бранково коло, бр. 14-15, 1906, 422.

¹⁶ Податак о стипендији забележио М. Р. Костић, *Irinej Ćirić, Leksikon pisaca Jugoslavije*, I, Novi Sad 1972, 527.

¹⁷ *Исидор Ћирић и Милан Ћирић* у: Енциклопедија Новог Сада, књ. 29, Нови Сад 2008, 125, 127. Подаци о школовању преузети су из листа *Нови Сад*, бр. 40, 6. новембар 1938. Видети и: *Бранково коло*, бр. 14-15, 1906, 424. и *Орао велики илустровани календар за 1891*, Нови Сад 1890, 127-128.

¹⁸ „Име „Преходница“ било је срећно изабрано. То име наговештава зору а затим дан – да ли ведар или мутан не може се знати.“ – записано је у тексту о Исидору Ћирићу у *Бранковом колу*, бр. 14-15, 1906, 420.

под називом „30. октобар“ објављене су у истом 47. броју *Данице* из 1864. године. Догодило се, наиме, да су се 30. октобра, највероватније 1863. године, на дан Светог краља Милутина, три друга нашла у веселом друштву у једној пивари у Будиму, преко пута српске цркве, у улици која је водила ка „Рајценбаду“. Млади Исидор се тада спријатељио са поменутиим јуношима и предложио да, за сећање на то вече, сваки од њих напише песму. Такође, предложио је и да песме пошаљу уредништву *Данице*, да их заједно објави, али да редослед буде по квалитету песама. Тако су и учинили – написали су песме под истим називом, различитог садржаја, а потом их је Андрић послао Ђорђу Поповићу Даничару. Даничар је свакако био заинтригиран, што се види већ и на почетку његовог одговора Милану Андрићу: „Вас три делије славно сте искумулирали, како ћете да ме у недоумније доведете! Ево ти три песме, пак, молим те, оцени их и процени, пак их тури у свој лист, означивши их према њином достојанству...“ У наставку писма Даничар говори, врло духовито, о песницима и њиховим песмама, називајући Исидора „честитим“ и „сивачким шајкашем“, који у „патријотској песми пева, шта му срце осећа, кад се угреје ватреним будимцем (будимским вином – Г. П.)“. Ову „деликатну ствар“ Даничар је свршио тако што је песме штампао према именима аутора, по азбучном реду, а не по њиховом квалитету.¹⁹

Своје песме Исидор је објављивао у *Даници*,²⁰ *Матици*,²¹ *Вили*²² и *Младој Србадији*,²³ а оне су „предисале... свежом једрином љубавнога осећаја и родољубивога заноса“. Једна од његових родољубивих песама, посвећена српској омладини, настала је засигурно у време снажног полета српског омладинског покрета. Наиме, у лето 1866. одржана је у Новом Саду оснивачка скупштина Уједињене омладине, која је обухватала студентска, ђачка и певачка удружења са подручја Аустрије и Србије. Рад Уједињене омладине је, поред књижевног и просветног, имао и политички карактер. Омладина је преузела обавезу да буди народни живот и да јача националну свест. И Исидор Ћирић је био понесен овим идејама, што показују његови стихови. Песма гласи овако:

СРПСКОЈ ОМЛАДИНИ²⁴

Град челичан један знадем,

Што се сјаји са висина;

¹⁹ *Бранково коло*, бр. 14-15, 1906, 422-424.

²⁰ У *Даници* је песме објављивао 1863, 1865, 1867 и 1869.

²¹ У *Вили* је објављивао од 1865. до 1867.

²² У *Матици* је објављивао 1866-1867. и 1869-1870.

²³ У *Младој Србадији* објављивао је 1870.

²⁴ *Српске родољубиве песме*, сабрао Дејан Томић, Нови Сад 1999, 115.

О њега се душман ломи –
Град је – Српска омладина!

Знадем алем,²⁵ камен драги,
Што се сјаје у сред тмина,
Као сунце у по дана –
Алем – Српска омладина!

Знадем један венац царски,
Од зумбула и од крина;
Залуд душман за њим тежи –
Венац – Српска омладина!

Знадем једно коло дивно,
У њем` многог дичног сина –
Многу деву, многу љубу –
Коло – Српска омладина!

Хај! држи се тврди граде!
Светли каме, роду своме!
Мири венче – круно наша! –
Играј коло, - момци, моме!

Град је алем, венац, коло
Дивна Српска омладина;
Е па није л` у њој – каж`те!
Цела Српска царевина.

У том периоду Исидор је превео (препевао) и велики број песама поучнога садржаја, а те песме „махом лаке и пуне здравог хумора“ штампане су, без потписа преводиоца, у српским читанкама које је, за српске школе, објављивала угарска држава.²⁶

²⁵ Алем – драги камен, дијамант; фиг. драгоценост, изузетна вредност.

²⁶ *Орао, велики илустровани календар за годину 1891*, 128.

Прву песму, под називом „Руже и пелен“ Исидор Ћирић је објавио 1863. године у *Даници*.²⁷ Укупно је написао 121 песму, у периоду од 1863. до 1872, када је примљен у патријаршијску службу и престао да објављује.²⁸ Његова најпознатија песма „Сунце јарко не сијаш једнако“²⁹ објављена је у *Даници* 1867. године.³⁰ Она гласи овако:

СУНЦЕ ЈАРКО НЕ СИЈАШ ЈЕДНАКО

Сунце јарко, стани мало, стани!

Где су сада моји мили дани?

Где је моје живовање лако? –

Сунце јарко, не сијаш једнако!

Силне мисли – кано капље мале –

На једном су цветићу ми сјале;

Цвет је свен`о – за ме цвеће свако –

Сунце јарко, не сијаш једнако!

Моје мисли сад су сузе саме,

Сакривам их, остављам их за ме;

Ох, често сам у самоћи плак`о –

Сунце јарко, не сијаш једнако!

Ти пролазиш твојим путем старим,

Ја за моју стазу већ немарим;

Пуста стаза, невесела јако –

Сунце јарко, не сијаш једнако!

²⁷ *Даница*, бр. 29, 1863.

²⁸ Милан Савић у *Бранковом колу* (1906, стр. 425) бележи да је Исидор последњу песму, под називом „Мојој Вили“, објавио 1869. у *Даници* и да је до тада укупно написао осамдесет песама, што није прецизан податак.

²⁹ *Даница*, бр. 28, 10. октобар 1867.

³⁰ Он је током 1867. у часопису *Даница* објавио 12 својих песама и једну коју је превео.

Претпоставља се да је за њу музику компоновао чувани Корнелије Станковић.³¹ Ова претпоставка би могла бити тачна, уколико је Исидор песму написао пре Корнелијеве смрти и уколико су имали прилике да се сретну у Будиму, где је чувени српски композитор умро и то баш у периоду када је наш песник био ђак.³² Песма је постала веома популарна у целом Српству, па и међу Хрватима, још за Исидоровог живота. Она је забележена у *Сабраним делима* Корнелија Станковића, под истим називом, али у другој верзији:

СУНЦЕ ЈАРКО НЕ СИЈАШ ЈЕДНАКО³³

Сунце јарко, не сијаш једнако
мој ме драги не љуби једнако.
Ил' једнако ил' немој никако.
Ил' ме љуби ил' ме се окани,
ил' се мани или ме сахрани.
Знаш, неверо, како си се клео?
Насред села код бреста зелена:
другу нећу за тобом умрећу,
а данас си веру преврнуо,
болесна те превртала мајка,
од Митрова до Петрова данка,
и опет ти душа не изашла,
док на моме крилу не заспао!

Ова Исидорова песма није била једина певана песма, која је имала своју мелодију – било их је осам. На жалост, сачуване су мелодије само за две песме, а за шест су изгубљене - Видите л` круну, небо је даје; Та не тужи, та не плачи, девојчице мала; Цвет до цвета, бајни венац; Чашо моја, ти се смешиш; Ја ту седим, песме певам и Шта ће мени сребро, злато.³⁴ Поред наведене сачувана је и мелодија за песму Тежња

³¹ Станковић Корнелије (Будим, 1831 – Будим, 1865), први српски академски образован музичар. Музику је студирао у Бечу, код чувеног Симона Сехтера. У време патријарха Јосифа Рајачића боравио је у Карловцима, где је радио на записивању „карловачког појања“ (1855). Одржао је неколико значајних концерата српске духовне музике у Бечу.

³² Песма је пре објављивања у *Даници* публикована у *Преодници*, што је и назначено.

³³ У новије доба песму је певала Дубравка Нешовић.

³⁴ Ђорђе Перић, *Две песме Исидора Ђурића*, Домети, бр. 48, 1987, 102.

(Миле дане, успомене...), која је први пут објављена у књижевном часопису *Даница* (бр. 13, 1865).³⁵ Ова песма била је нарочито популарна између два светска рата.³⁶

На седници Књижевног одељења Матице Српске, године 1906, много година после Исидорове смрти, Милан Савић је говорио о њему као књижевнику и некадашњем члану овог Одељења. Говорио је о његовом књижевном раду у доба школовања и његовим песмама, истичући да је Исидор Ћирић био „пун духа, пун хумора, пун занимљивости, а уз то је имао особити дар, да ма какву ствар лепо прикаже“, закључивши да је „у друштву био омиљена личност“. Савић нам открива и да је Исидор постао усмени песник, и то само у друштву, онда када је „напустио песнички рад написмено“, а да „насамо... није ни усмено појетизирао – сухопарни службени послови нису му дали“. И поред тога, српску књижевност је пратио и знао ју је „упрсте“.³⁷

Чињеницу да је волео књижевност потврђује и неколико сачуваних књига, објављених у време Исидоровог школовања, које су засигурно припадале његовој библиотеци. Верујемо да је као чиновник на високом положају и припадник грађанске породице, а при том љубитељ књижевности, имао богату библиотеку. Зашто је сачувано тек неколико наслова, тешко је објаснити.

Још један доказ његове велике љубави према књижевности је чланство у Одбору за пренос костију Бранка Радичевића, који је формиран у Карловцима 1877. године. О наводној жељи чувеног Ђака Карловачке гимназије и српског песника романтичара, да буде сахрањен у месту свог ђаковања, дуго се причало у српским књижевним и културним круговима. Док су се српски песници надмудривали и свађали око тога шта је Бранко заиста желео, појавио се проблем који је убрзао реализацију намере о преносу његових посмртних остатака. Наиме, гробље Сент Маркс у Бечу, где је био сахрањен, требало је да буде измештено, а кости покојника сахрањене у заједничкој костурници. Да се то не би догодило 1883. је покренута снажна акција чланова српског академског друштва „Зора“ у Бечу и поменутог Одбора у Сремским Карловцима. Покренута је акција прикупљања добровољних прилога,³⁸ коју су подржали бројни културни посленици. Председник карловачког Одбора за пренос костију Бранка Радичевића био

³⁵ Према мишљењу Ђ. Перића староградска песма „Бледи месец загрлио звезду Даницу“ преузела је мелодију од Ћирићеве песме „Тежња“.

³⁶ У међуратном периоду Јован Фрајт је у својим музичким издањима забележио овај напев чак четири пута, али није дао податке о аутору. У данашње време ову песму изводи Звонко Богдан.

³⁷ М. Савић, *Исидор Ћирић*, Бранково коло, бр. 14-15, 1906, 425.

³⁸ БМС, инв. бр. Дк III 41. Проглас Одбора под називом „Српском народу – пренесимо кости Бранка Радичевића“, Карловци, 25. (13) март 1883.

је Павле Кречаревић, гимназијски професор и таст Исидора Ћирића, записничари - Јован Пачариз и Павле Марковић Адамов, такође гимназијски професори, а благајник Коста Павловић Табаков, трговац. Исидор је био члан Одбора, како по функцији патријаршијског и народно-црквеног секретара, тако и по свом угледу и на основу књижевног рада.³⁹

Народно-црквени и патријаршијски секретар

Живот Исидора Ћирића обележен је његовом службом народно-црквеног и патријаршијског секретара Карловачке митрополије и патријаршије, коју је ревносно обављао преко двадесет година у Сремским Карловцима, у време три митрополита-патријарха и четири администратора Митрополије. Поглавари Српске православне цркве у Аустријском царству, односно у Аустро-Угарској, који су управљали Карловачком митрополијом, били су најутицајнији и најзначајнији представници националне политике. Њихова власт није била само духовна, него и световна, јер су председавали Народно-црквеним саборима, борили се за очување школске аутономије, супротстављали се мађаризацији и борили за очување српског националног идентитета у туђој држави.⁴⁰ Најближи и најодговорнији патријархов сарадник био је патријаршијски, односно народно-црквени секретар. Место народно-црквеног секретара сматрано је изузетно важним, јер „народни секретари имали су свагда уплива како на поглавицу наше цркве тако и на наше народне црквене ствари“.⁴¹ Ово високо чиновничко звање, можемо слободно рећи и највише у Карловачкој митрополији, Ћирић је још више уздигао својим преданим и савесним радом. У то време знало се да ће у Митрополији, само на помен речи „секретар“, свако „дубоко скинути капу пред овим неуморним, заслужним а скромним радником на њиви нашег народноцрквеног живота“. Исидор Ћирић је остао „непоколебив и сталан у труду и раду, којим је

³⁹ Чланови Одбора били су и: Јеврем Барић, књиговођа у Штедионици; Глигорије Барусковић, гимназијски професор; протопрезвитер Јован Борота, професор Богословије; др Живко Гојковић; Ал. Деспотовић, књиговођа Српских народних фондова; Јован Живановић, гимназијски професор; Светозар Јанковић, трговац и управник Штедионице; Моја Клисарић, млађи, трговац; Васа Константиновић, свештеник и гимназијски катихета; Јован Костић, трговац; Љубомир Купусаревић, свештеник и професор у Богословији; Стеван Лазић, управник Карловачке гимназије; Јован Милић, гимназијски професор; Стеван Милић, трговац; др Миша Михајловић, градски физик; Петар Нинковић, гимназијски професор; Лазар Обреновић, велики бележник; Илија Павловић, благајник у Штедионици; Јован Поповић Зубан, економ; Марко Поповић, економ; Стеван Поповић, гимназијски професор; Стеван Ристић, адвокат; Јован Савић, економ; Јован Симеонович Чокић; Шандор Чакић, економ и Владимир Шајковић, градски мерник.

⁴⁰ Дејан Микавица, *Три века Карловачке митрополије*, Три века Карловачке митрополије 1713-2013, Нови Сад 2014, 15.

⁴¹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, *Исидор Ћирић народно-црквени секретар...*, рукопис, 2.

разноструке, важне и тешке послове... врховних народних и црквених власти спремао, сређивао и обављао“.⁴² На овом месту остао је све до своје смрти децембра 1893.

Године 1872. позвао га је администратор Митрополије и епископ будимски Арсеније Стојковић,⁴³ да преузме место народно-црквеног и патријаршијског секретара у Карловцима, које је остало упражњено одласком др Милоша Рајића у Сегедин. У једном чланку о Исидору Ћирићу, у листу *Нови Сад*, забележено је да је он, као угледан омладинац, скренуо на себе пажњу епископа будимског Арсенија још у време школовања у Будиму и Пешти.⁴⁴ Администратор Митрополије сматрао је место секретара изузетно важним, чак историјским, па је због тога у Карловце повео Ћирића, стручног и врло образованог човека, са изузетним знањем немачког и мађарског језика. Време је показало да његов избор није могао бити бољи. Ћирић је искористио пружену прилику и, током година, показао своје знање, марљивост, смелост, своје способности и оправдао указано поверење.

Исидор Ћирић, тада докторанд права, уведен је у дужност, 10. маја 1872. године, полагањем заклетве. Преузимајући дужност, заклео се да ће „савестно и тачно одправљати“ све послове, да ће „тајну у свим... званичним одношајима хранити“ и да ће „архиву патријаршијску, сва акта архиве те и печат верно и брижљиво чувати“. На самом почетку, како сазнајемо из текста заклетве, њему је привремено поверено звање „архиеписко-митрополитског секретара“ и „бележника митрополитско-црквеног и народно-школског савета“, али је он у овој служби остао током читавог радног века.⁴⁵

Исидор Ћирић је ступио у звање народно-црквеног и патријаршијског секретара у врло незгодном и тешком тренутку за Српску православну цркву у Аустро-Угарској. У деценији која је претходила Ћирићевом постављењу догодиле су се круне промене – укинута је круновина Војводство Србија и Тамишки Банат (1860), Благовештенски сабор (1861) није дао очекиване резултате, јер дугогодишњи српски захтеви нису остварени, а 1867. дошао је још један ударац од стране царске власти – склопљена је нагодба између Аустрије и Угарске, Румуни су се одвојили од Карловачке митрополије,

⁴² *Орао, велики илустровани календар за годину 1891*, 127-128.

⁴³ Арсеније Стојковић (Мокрин, 1804 – Сентандреја, 1892), епископ будимски. Школовао се у Сегедину и Темишвару, где је завршио гимназију, затим је завршио Учитељску школу у Сомбору и Богословију у Вршцу. Студирао је филозофију у Сегедину и права у Пешти. Био је професор у Карловачкој богословији и архимандрит манастира Гргетег. Осам година је администрирао Бачком епархијом. За епископа будимског изабран је 1852. и на том месту је остао скоро четири деценије. Две године је администрирао Митрополијом (1870-1872), после смрти патријарха Самуила Маширевића (Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд 1996, 36).

⁴⁴ *Нови Сад*, бр. 40, 6. новембар 1938.

⁴⁵ Архив САНУ у Сремским Карловцима (у даљем тексту АСАНУК), фонд МПА, М. 1872/234. Текст заклетве може се видети у Прилогу бр. 1.

a 1869. је почело развојачење Војне границе. Поред свих ових крупних промена на сцену је ступила и српска неслога. Наиме, још у време патријарха Самуила Маширевића, наследника Јосифа Рајачића, Цркву су почеле раздирати унутрашње борбе, свештенство се деморалисало, нестало је дисциплине, а односи са народним првацима, у првом реду са Светозаром Милетићем, били су веома лоши.⁴⁶ Поврх свега, то је био још и период административног уређивања Карловачке митрополије. Непомирљиве политичке разлике између црквене јерархије и народних представника нарочито су биле изражене на саборским заседањима. Нешто боље односе са народним првацима успоставио је Арсеније Стојковић, као администратор Митрополије, што се уочило већ на Сабору одржаном маја 1870. године, на којем су доминирали Милетић и Суботић. Догодило се да су, по први пут, већину имали Милетићеви либерали, а он је добио прилику да буде извештач предлога одборске већине за устројство сабора. Предлог саборског устројства, који је после бурне расправе и усвојен, проширивао је делокруг надлежности Сабора, коме је припала администрација цркве, на рачун Синода и црквене јерархије, којој је остало да се бави вером.⁴⁷ Никанор Грујић је у својој *Автобиографији* забележио да је овај Сабор узео „сву црквену власт у своје руке и употреби је на своју корист, а на црквену пропаст“.⁴⁸ Како бележи један хроничар тог времена „да је тада било патријарха, извесно је да би у раду тадашњих сабора много шта било другачије, било боље, било правичније“.⁴⁹

Изразита антицрквена активност „народњака“ дешавала се у периоду када је Митрополијом администрирао епископ Арсеније Стојковић. Према закључку Ђоке Слијепчевића, епископ Арсеније је желео да буде биран за митрополита-патријарха, па је дозвољавао да се „световњачка“ струја замахне. Међутим, средином 1872. године епископ Стојковић је уклоњен са положаја администратора, јер није одговарао владајућим круговима у Бечу, а постављен је Никанор Грујић, епископ пакрачки, који је уживао поверење двора, а истовремено је био популаран и у народу.⁵⁰

Управо у наведеним околностима, неколико месеци пре уклањања епископа Стојковића са места администратора Митрополије, дошао је Исидор Ћирић за народно-црквеног секретара. Њега су дочекале разноврсне нове уредбе, углавном донете на

⁴⁶ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књ. 2, Београд 1991, 176.

⁴⁷ Више о овом Сабору и његовим одлукама: Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији (1690-1920)*, Нови Сад 2005, 115-116; Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 176-179.

⁴⁸ *Автобиографија Никанора Грујића*, приредио архимандрит Иларион Зеремски, Сремски Карловци 1907, 144.

⁴⁹ *Српски Сион*, бр. 1, 1894, 11.

⁵⁰ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 179-180.

саборима од 1864. до 1871. године, које је требало спровести у живот. Многе од њих биле су засноване на теорији, без познавања животних прилика и потреба, донете од оних који су „за сваки озбиљан, истрајан и самопрегоран рад на пољу автономном“ били недорасли и неспремни. Тешкоће са којима се сусретао и које је савлађивао, у тој, како рече наш непознати хроничар, „својој радионици“ и „автономној великој школи“, као млад и неискусан правник, можемо само да наслутимо. Засигурно се сваког дана сусретао и мучио са „опаким последицама идеална сањарства и непромишљена рада екстремних струја“. Међутим, ако се са тим и мучио, он је истовремено и учио „и научио, тако, да је касније у целом народу било врло мало синова, који су нашу... нар.[одно] цркв.[ену] организацију тако добро познавали“.⁵¹ Положај који је заузимао омогућавао је Тирићу да боље од других уочи све противуречности, недостатке и празнине народно-црквене организације.

Новог патријаршијског и народно-црквеног секретара дочекали су велики послови и тешка ситуација, који су га пратили током читавог службовања. Обим послова се временом увећавао, као што се компликовала и ситуација између јерархије и народних првака. На положај Срба у Аустро-Угарској додатно су утицала дешавања у окружењу, у периоду од 1875. до 1878, односно у периоду трајања Источне кризе – устанак у Босни и Херцеговини, рат против Турске, намера Аустро-Угарске да окупира Босну и Херцеговину и одлуке Берлинског конгреса којима је то и омогућено.⁵² Ова дешавања допринела су да мађарске власти још више појачају „државни надзор“ над српском аутономијом.⁵³

Током службовања Исидор Тирић је, по својој дужности, присуствовао Српским народно-црквеним саборима. Међутим, године 1879. изабран је да буде посланик на Сабору. За посланика на Земаљском сабору у Загребу, као посланик за Шимановачки срез,⁵⁴ први пут је изабран 1888, а у истом саборском периоду био је и посланик на државном Угарском сабору. Године 1892. поново је биран за посланика Хрватског и Угарског сабора. Неколико деценија касније, описујући личност Исидора Тирића, Миливој Матић је изнео тврдњу да га је прелазак на политичко поље и ангажовање у раду два сабора, поред огромних обавеза уз патријарха Георгија Бранковића, коштало живота. Наиме, Исидор је био човек нежног здравља и није био у прилици да „своје

⁵¹ *Српски Сион*, бр. 2, 1894, 26.

⁵² Василије Крстић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848-1914*, Београд 1995, 229.

⁵³ В. Крстић, *Срби у Угарској...*, 363.

⁵⁴ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, *Исидор Тирић...*, рукопис, 5.

личне амбиције одмери према својим скромним физичким снагама“. Тим пре што је сваку своју дужност обављао савесно и предано. „Да случајно није отишао и на политичко поље – а то је морао учинити, да би учврстио свој положај као народни секретар – свакако би дуже живео и много користио српском народу“ – закључио је Матић.⁵⁵

Српски народно-црквени сабори (1874-1894)

Установа Српских народно-црквених сабора у Аустријском царству била је присутна од краја 17. до прве деценије 20. века и била је најважнија за институција за Србе у Карловачкој митрополији.⁵⁶ У оквиру привилегија које су Срби добили од цара Леополда I, током 1690. и 1691. године, за учешће у Великом бечком рату на страни аустријске државе, а против Турака, на којима се заснивао њихов живот после Велике сеобе под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем, било је право српског народа да бира свог архиепископа. Иако се у привилегијама изричито нигде није помињало одржавање народно-црквених сабора, то право се подразумевало, јер је то био једини регуларан пут за избор црквеног старешине Срба у Аустријском царству. Народно-црквени сабори, осим што су били изборни, били су и расправни или су, пак, били комбиновани. На њима се најчешће расправљало о поштовању српских права, од стране аустријских и угарских власти, датих царским привилегијама. На Темишварском сабору (1790)⁵⁷ и Мајској скупштини (1848)⁵⁸ отишло се и корак даље – тражена је посебна територија, у оквиру Аустријског царства, под управом сопствених народних власти. После сабора у Темишвару овакав захтев служио је за манипулацију Бечком двору. Срби су поново били у прилици да захтевају сопствену територију тек на Мајској скупштини 1848. године, на којој је проглашена Српска Војводина (Срем, Бачка, Барања и већи део Баната са Војном границом), на чијем челу је био граничарски официр војвода Стеван Шупљикац, а митрополит Јосиф Рајачић је уздигнут у звање

⁵⁵ Миливој Матић, *Исидор Ћирић народноцрквени секретар (1844-1893)*, Нови Сад, бр. 40, 6. новембар 1938.

⁵⁶ Према мишљењу Дејана Микавице о саборима се може говорити тек од 1708, када је одржан сабор, после смрти патријарха Арсенија III Чарнојевића, ради бирања новог црквеног поглавара, а да су пре тога одржавани народни зборови, као договори између патријарха и народних старешина (Д. Микавица, *Српска Војводина...*, 12). Историчар Чедомир Попов сматрао је да је први сабор одржан 1694. у Баји (Чедомир Попов, Јелена Попов, *Аутономија Војводине – српско питање*, Сремски Карловци 2000, 14).

⁵⁷ Видети више у: Владан Гавриловић, *Темишварски сабор и Илирска дворска канцеларија (1790-1792)*, Нови Сад 2005.

⁵⁸ Видети више у: Гордана Петковић, *Патријарх Јосиф Рајачић (1785-1861)*, Београд 2009.

патријарха. Међутим, све до новембра 1849. године Војводина није конституисана као посебна крунска област, а када је то учињено, када је формирано Војводство Србија и Тамишки Банат (са седиштем у Темишвару), границе су до те мере биле измењене, да је српски народ остао у мањини. Ова крунска област одржала се до 1860. године, када је коначно укинута. Последњи покушај да се оствари аутономија Срба у Аустријском царству, каква је захтевана на Мајској скупштини, уследио је на Благовештенском сабору 1861. године, али није био успешан.

Народно-црквени сабори су сазивани на предлог митрополита, а касније и патријарха, који је молбу за сазивање сабора подносио цару.⁵⁹ Дакле, коначну дозволу за сазивање сабора увек је давао цар, који је на сабору имао свог изасланика – краљевског комесара. Сваки сабор започињао је по већ утврђеном редоследу: свечаним дочеком краљевског комесара и званичним отварањем сабора у свечаној атмосфери.⁶⁰ Народно-црквеним сабором председавао је митрополит-патријарх, а сабор су чинили посланици, њих 75: 25 из свештеничког реда, 25 из официрског реда (у почетку) и 25 из грађанског реда. Касније се број посланика повећао на 100.

Деветим законским чланком Угарског сабора из 1868. године Србима источноправославне вероисповести је загарантовано право да своје црквене, школске и закладне послове на својим саборима могу самостално решавати, уређивати и својим органима самостално управљати. Према једној одредби овог законског чланка први задатак предстојећег сабора био је да састави Устројство сабора. Тај посао је одмах започет, међутим, био је мукотрпан и дуготрајан, јер је Саборско устројство стално враћано Сабору на дораду.⁶¹ Тај важан посао дочекао је и новог секретара Исидора Ћирића.

Исидор Ћирић је, по својој дужности народно-црквеног и патријаршијског секретара, уз патријарха или администратора Митрополије присуствовао народно-

⁵⁹ Детаљније о Саборима у: Горан Васин, *Сабори раскола: српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861-1914*, Београд 2015.

⁶⁰ У писму Душану Јорговићу Исидор Ћирић описује распоред при свечаном дочеку краљевског изасланика – планирано је да један од епископа са свештенством дочека изасланика на железничкој станици и поздрави га у име патријарха. У пратњи епископа, свештенства и чланова Градског поглаварства, на четворопрежним каруцама, царски изасланик ће доћи до „свог стана“, односно до места где ће бити смештен током саборских заседања, где ће га дочекати патријарх са осталим епископима. На пијаци ће бити школска младеж – гимназијалци и богослови, звона ће звонити, а прангије ће пуцати. После „подворења“ патријарха и епископа у изасланиковом „стану“ следује „велики гала-ручак... при којем ће бити свирка војне капеле“ (РОМС, инв. бр. 14.322, Исидор Ћирић – Душану Јорговићу, Сремски Карловци, 31. октобар 1890).

⁶¹ Сабору одржаном 1871. враћено је Саборско устројство од претходне године на дораду. Овај Сабор се највише бавио школским питањима и на њему су израђене следеће уредбе: Школска уредба, Уредба о вишим девојачким школама, Уредбу о уређењу епархија и Уредбу о Митрополијско-црквеном и Народно-школском савету. Ове уредбе су добиле царску потврду.

црквеним саборима који су одржавани у Карловцима.⁶² Једна од његових дужности на саборским заседањима било је читање царског указа о отварању сабора, на српском језику, после краљевског комесара који је указ читао на мађарском језику, као и читање царских указа о потврђивању избора патријарха.

Само неколико месеци по преузимању дужности секретара, Исидор Ћирић се сусрео са обавезама око припремања сабора, који је сазван за 6/18. август 1872. године. Сазив Преображењског сабора, како је назван, издејствован је преко администратора Арсенија Стојковића ради избора новог патријарха. Међутим, овај сабор је распуштен пре него што је и отворен, јер већина саборских посланика, из редова либерала, није желела да дочека краљевског комесара по церемонијалу из старих времена. Наиме, посланици су сматрали да овакав дочек комесара који потиче још из доба феудализма „понижава српски народи и ускраћује његова аутономна права“.⁶³ Иако су либерали инсистирали да администратор Стојковић отвори сабор без обзира на то што посланици нису желели да дочекају комесара, о чему су обавестили власти, краљевски комесар Молинари је од угарске владе тражио и добио дозволу за распуштање сабора. Поред тога, Молинари је отворено саветовао председнику Угарске владе да уклони епископа Арсенија Стојковића са места администратора Митрополије и постави новог, али не епископа Никанора Грујића, већ архимандрита Германа Анђелића. Пошто архимандрит Герман тада још није био посвећен за епископа, што је био услов, Угарска влада је цару ипак предложила Никанора Грујића, што је и прихваћено.⁶⁴ Други Молинаријев предлог је прихваћен – да се управа над српским црквеним добрима повери посебном комесару, тако да је на то место, у почетку, постављен велики жупан барон Ладислав Мајтењи, а после осам месеци га је заменио Сигисмунд Хубер, дворски саветник и потпредседник Намесничког већа у пензији.⁶⁵

Следећи сабор сазван је за 28. јун / 11. јул 1874. године ради избора новог патријарха. У краљевском одобрењу Сабора одређен је његов задатак – избор патријарха, што је значило да ће се обавити по старом начину и у присуству комесара,

⁶² У историји Карловачке митрополије изузетке чине Сабори у Баји (1694), Крушедолу (1708) и Темишвару (1790).

⁶³ Димитрије Кириловић, *Српски народни сабори (1875-1894)*, књ. 2, Нови Сад 1938, 9.

⁶⁴ Горан Васин, *Црквено-народни сабори код Срба у Хабзбуршкој монархији 1861-1914*, Три века Карловачке митрополије 1713-2013, 289.

⁶⁵ Сигисмунд Хубер је, према речима Никанора Грујића, рођен у Новом Саду, одлично је знао српски, али Србима никада није био пријатељ. Од 1848. када му је у Новом Саду убијена мајка, „терао је против Србаља крвну освету и само онде им није шкодио где није могао“. Међутим, на Сабору се Хуберово непријатељство према Србима није осетило (*Автобиографија Никанора Грујића*, 158).

што је засметало Светозару Милетићу⁶⁶ који је у томе видео одузимање иницијативе и слободе српском народу. Сабору је, као краљевски комесар, присуствовао Сигисмунд Хубер, а председавао му је администратор Никанор Грујић.⁶⁷ Кандидати за патријарха били су будимски епископ Арсеније Стојковић, пакрачки епископ и администратор Митрополије Никанор Грујић и вршачки епископ Емилијан Кенђелац. Епископ Стојковић, кога су прижељкивали Милетић и његови либерали, добио је 63 гласа, док је 7 посланика било уздржано. Угарској влади овај избор није одговарао,⁶⁸ па је цару проследила негативан извештај.⁶⁹ Царски рескрипт који је садржао мишљење цара Франца Јозефа, да се мора одржати нови избор, прочитао је Киш, на седници од 17. јула, секретар краљевског комесара Хубера, и то на мађарском језику. Српски превод Рескрипта прочитао је патријаршијски секретар Исидор Тирић. Нови избор, из ког је изузет епископ Стојковић, обављен је 19. јула по старом календару. Приликом другог гласања, од 64 присутна посланика, 56 гласова је добио Прокопије Ивачковић, 7 Никанор Грујић, а један посланик је био уздржан.⁷⁰ Угарска влада је цару Францу Јозефу препоручила овај избор, што је овај и потврдио. Дакле, за патријарха је изабран Прокопије Ивачковић, сибињски архиепископ и митрополит Румунске православне цркве у Угарској.⁷¹ Нови патријарх одрекао се звања румунског митрополита. Обављена је свечана инсталација, на Преображење 1874, а рад сабора је одгођен за извесно време. За овај сабор епископ Никанор Грујић каже да је ударио „жиг народне срамоте на српску народну цркву и на цео народ српски“, јер је за патријарха изабран „ослабели умом и телом Роман“, који ће угарској влади „послужити противу наше

⁶⁶ Више у: Дејан Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, Нови Сад 2006.

⁶⁷ АСАНУК, фонд Сабори, Записник седница Народно-црквеног сабора из 1874-1875.

⁶⁸ У извештају цару Угарска влада је изнела већ познато мишљење о Арсенију Стојковићу, да је „човек достојан сваког поштовања у моралном, црквеном и лојалном погледу али је сувише стар и слабији према ултранационалистима, због чега је веч 1872 морао бити разрешен од дужности администратора“ (Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, књ. 2, 17).

⁶⁹ Дејан Микавица сматра да је у томе „и суштина укупне политике угарске владе: док је постојала подела у српском сабору и око њега, постојала је и велика извесност да ће се моћи контролисати сви српски политички захтеви. Још једноставније, док је подела опстајала ниједан захтев, па ни онај за посебном територијом... није имао никаквих изгледа на успех“ (Д. Микавица, *Српска Војводина у...*, 119).

⁷⁰ Светозар Милетић је предложио да се не прихвати поновно бирање патријарха, већ да се посланици разиђу, што није прихваћено. Чак је тражио да се чланови Народне странке уздрже од гласања, али ни овај његов предлог није добио подршку (Д. Микавица, *Српска Војводина...*, 120).

⁷¹ Прокопије (Петар) Ивачковић (Делиблато, 1809 – Бела Црква, 1881), патријарх српски. Рођен је у свештеничкој породици. Школовао се у родном месту, Ковину, Вршцу, Оравици, Новом Саду, Кежмарку и Шарошпатаку. Богословске науке завршио је у Вршцу. Замонашио се 1835. Био је архимандрит манастира Крушелод од 1846, а затим од 1853. арадски епископ. Када се румунска црква издвојила из Карловачке митрополије, арадска епископија је припала Румунима. После смрти митрополита Андреја Шагуне (1873), Румуни су изабрали епископа Прокопија за новог митрополита. Сматрали су га својим јер је добро знао румунски језик и умео је добро да им се прилагоди. Патријарх је био од 1874. до 1879. када је пензионисан (С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 412-413).

цркве у свакој прилици онако, како јој кад устреба“.⁷² Никанор Грујић је био киван на сабор и посланике који су за патријарха изабрали Румуна, како га у *Автобиографији* назива. Могуће је да је Прокопије Ивачковић оставио негативан утисак када је неколико година раније, као епископ арадски, долазио у Карловце са митрополитом Шагуном, тражећи да се поделе средства из народно-црквених фондова, јер Румунска црква више није била у саставу Карловачке митрополије.⁷³

Патријарх Прокопије Ивачковић био је следећих пет година поглавар Српске православне цркве у Аустро-Угарској и неко са ким је секретар Исидор Ћирић свакодневно био у непосредном контакту. Секретара Ћирића је, у сваком случају, чекало много послова које је требало довршити. Већ октобра исте године настављена су саборска заседања, а најзначајнији посао тицао се саборског устројства, који је започет још 1870. године. У том циљу формиран је један одбор од 15 чланова, чији је председник био Стеван Брановачки, а известилац Ника Максимовић, а који је радио на новој редакцији Устројства, односно прерађивао је Саборско устројство према упутствима Угарске владе. У предложеној редакцији није било довољно јасно истакнуто право круне на врховни надзор, као и потврде и одобрења саборских одлука. Влада је имала примедбе и на назив Сабора тако да је, истрајавајући против имена Српски народни сабор, као и против одреднице Српски црквено-народни сабор, на крају одобрен назив Српски народно-црквени сабор. Коначну потврду Саборско устројство је добило маја 1875. године, када је настављено са његовим заседањима. Био је то тзв. Спасовски сабор.⁷⁴ Сабор је званично отворен 17. маја, уз председавање патријарха Прокопија Ивачковића и присуство комесара Хубера. На овој седници Царски рескрипт је, прво на мађарском језику, прочитао секретар краљевског комесара Валентин Киш, а затим на српском секретар Исидор Ћирић.⁷⁵ Најважније одредбе Саборског устројства биле су следеће: „Српски народно-црквени сабор је заступство грчко-источних верних у опсегу српске митрополије у стварима цркве, школе и заклада. Сабор се састојао од 75 посланика и то 25 из свештеничког и 50 из световног

⁷² *Автобиографија...*, 163.

⁷³ Срби су тада понудили 250.000 форинти, али Румуни нису пристали, па се јуна 1870. састала једна мешовита српско-румунска комисија да разреши то питање. Румунску делегацију предводио је арадски епископ Прокопије Ивачковић, а српску будимски епископ Арсеније Стојковић. Преговори су трајали две недеље. На крају, Румуни су добили 300.000 форинти и половину школских фондова (Ђ. Слијепчевић, *Историја СПЦ*, књ. 2, 166-167).

⁷⁴ Г. Васин, *Црквено-народни сабори...*, Три века Карловачке митрополије 1713-2013, 291.

⁷⁵ АСАНУК, фонд Сабори, Записници седница српског народно црквеног Сабора држаног 1875. Седница одржана 17. маја 1875.

реда.⁷⁶ Предвиђено је да се редовно састаје сваке треће године, уз присуство краљевског повереника који не утиче на саборске расправе. Сабор сазива патријарх, односно Митрополијско-црквени савет ако је патријаршијска столица упражњена, уз претходно одобрење Круне која га може и одгодити. Председник Сабора је патријарх, односно најстарији епископ по посвећењу ако је патријаршијска столица упражњена. Потпредседник Сабора, који заступа председника када је овај спречен, бира се из световног реда посланика. Записници саборских седница достављају се Влади, ако она то тражи. У делокруг Сабора спада: старање око одржавања аутономије и бирање патријарха и митрополијских органа. У његов делокруг не спадају „догматске, вероучевне, обредне, литургиске и духовно-дисциплинске ствари“.⁷⁷ Сабор израђује уредбе о уређењу парохија и протопрезивитерата, о уређењу и установљењу броја епархија, о црквеним општинама, епархијским и митрополијским властима, епархијским скупштинама, уредбе о Сабору, уредбе о припадностима парохијског и манастирског свештенства, прота, епископа и патријараха, уредбе и вероисповедним школама, међу којима нису биле богословије за које је био надлежан Синод, уредбе о управи и надзору над народно-црквеним добрима и уредбе о оснивању и укидању манастира.⁷⁸ Сабор бира чланове и заменике Саборског одбора, коме је поверен важан делокруг рада. Све ове уредбе морао је одобрити аустријски цар и угарски краљ. Када је Саборско устројство потврђено од стране цара и обзнањено на Сабору, маја 1875. године, многи саборски заступници били су незадовољни њиме. Посебно их је незадовољним чинила могућност, коју је Угарска влада добила, да чак поништи решења врховних аутономних власти. Поред тога, уследила је још једна лоша вест – цар није одобрио статут о избору патријарха, који је израђен 1874. године и одређивао је да се избор митрополита-патријарха више не врши по старом систему и по прописима из 1779. године, већ да се избор обави најдуже за три месеца по смрти патријарха, а да новоизабрани не мора бити из реда епископа.⁷⁹

На основу Саборског устројства изабран је, по први пут, Саборски одбор. Секретар Исидор Ћирић био је његов секретар и извештач од оснивања до своје смрти. Сабор је донео закључак да се поново отвори Богословија у Карловцима, након

⁷⁶ Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, књ. 2, 24.

⁷⁷ Д. Кириловић, *нав. дело*, 25.

⁷⁸ Детаљније у: Д. Микавица, *Српска Војводина...*, 121-122; Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, књ. 2, 24-26.

⁷⁹ Разлоге због којих је Угарска влада предложила цару да не потврди Статут о избору патријарха видети у: Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, књ. 2, 26-27.

паузе од три године;⁸⁰ затим Уредбу за српску трговачку школу у Земуну и Уредбу за провизију у погледу дотација свештенства; закључио је да се оснује званични лист за Српску православну цркву, школу и задужбине у опсегу Патријаршије српске. Влада ни на овом Сабору није успела у намери да Милетићеву странку надјача нека нова, умеренија странка. Са друге стране, у Српској народној слободоумној странци је било људи који су заузимали опозициони став према Милетићу и његовим предлозима, што су били јасни показатељи неслоге. Краљевски комесар је овај Сабор одгодио, чинило се на кратко време, али је он поново заседао тек 1879. године.

Током овог четворогодишњег периода на подручју Балкана су се догодили важни политички догађаји због којих Угарска влада није желела да се Сабор састане. Највећу важност од свих догађаја имала је окупација Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске (1878). Из тог разлога су прогањани многи Срби из Угарске и Хрватске, а међу првима је страдао Светозар Милетић, који је био и најдуже затворен.

У септембру 1879. године Српски народно-црквени сабор се поново окупио и то у новом саставу, након обављених избора, јер је старим посланицима истекао мандат. Међу њима је било доста нових људи који по убеђењима нису били блиски Милетићевом програму, али су ипак припадали његовој странци. Разлог томе што нису створене нове политичке странке и што није дошло до нових регруписавања у Сабору вероватно су били политички догађаји који су томе претходили. Наиме, у лето исте године Угарски парламент је донео закон о обавезном учењу мађарског језика у основним школама националних мањина, што је било додатно разочарење за Србе који су „гледали у црквено-просветној аутономији *последње уточиште и последњи бедем* свога народног живота“.⁸¹ На овом Сабору у улози посланика био је Исидор Ћирић, али је изостао Светозар Милетић, који је од 1876. био у затвору.⁸² Сабором је председавао патријарх Прокопије Ивачковић, а краљевски комесар био је Ђорђе Станчић, велики жупан вршачко-панчевачки. Уводни говор прочитан је прво на мађарском, а затим на српском језику. На Сабору се расправљало о стању у манстирима и Народно-црквеним фондовима, јер су „оба оцењена као катастрофална“.⁸³ Саборска заседања трајала су

⁸⁰ Богословија је била укинута из два разлога: да би се извршила редукција прекобројног свештенства, сходно одредбама Краљевског рескрипта од 10. августа 1868, и да би се припремио наставни кадар на вишем научно-стручном нивоу. Никола Гавриловић, *Карловачка богословија (1794-1920)*, Сремски Карловци 1984, 66.

⁸¹ Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, књ. 2, 30-31.

⁸² Милетић је 1876. осуђен на пет година робије због велеиздаје. После Сабора 1879. патријарх Ивачковић се лично заузео за његово помиловање код председника Угарске владе Калмана Тисе, које је цар одобрио крајем новембра исте године.

⁸³ Г. Васин, *Црквено-народни сабори...*, Три века Карловачке митрополије 1713-2013, 291.

шест недеља и на њима су донете бројне уредбе међу којима су најважније биле: Уредба за црквено-школске општине у опсегу Митрополије; Уредба о уређењу православног српског парохијалног свештенства, парохија, и протопрезвитерата, као и Уредба о дотацији парохијалног свештенства Карловачке митрополије; Уредба о јерархијском фонду; Уредба о поступку при давању зајмова из српских црквено-народних фондова и заклада; Уредба за више девојачке школе; Уредба о српском народно-црквеном Школском савету; Уредба о руковању манастирским добрима и дотацији манастирског свештенства; Уредба о стечајном протопрезвитерском испиту; Уредба о манастирском фонду; Уредба о надзору над народно-црквеним добрима која стоје под управом митрополита-патријарха и епископа и Уредба о односу патроната српских великих гимназија и српског народно-црквеног сабора у погледу прегледања рачуна. Донет је и пословник Народно-црквеног сабора. Аутор већине ових аката, ако не и свих, био је народно-црквени и патријаршијски секретар Исидор Тирић. На Сабору је, затим, поднет извештај Школског савета, од 1871. до 1879. године, о раду српских народних школа у бившој Војној крајини хрватско-славонској, банатској и бачкој; о српским школама у Провинцијалу; о затварању Пакрачке учитељске школе; о градњи и стању свих просветних завода, богословије, две гимназије (у Карловцима и Новом Саду), две учитељске школе (у Сомбору и Карловцу) и две више девојачке школе (Новом Саду, Панчеву). Занимљиво је да ниједна од поменутих уредби није добила потврду највиших власти.⁸⁴

На овом Сабору спрега између патријарха Прокопија Ивачковића и милетићевске посланичке већине, дошла је до израза, највише, у отпору већег дела високог свештенства и владиних кругова.

По завршетку рада Сабора патријарх Прокопије Ивачковић поднео је оставку након које је пензионисан 29. новембра 1879. године.⁸⁵ Патријархово пензионисање изазвало је у српском народу право запрепашћење. Патријарх је, како је Никанор Грујић забележио, био позван у Пешту где су га принудили „да потпише резигнацију“, а за администратора Митрополије наменован је епископ бачки Герман Анђелић.⁸⁶ Патријархово пензионисање образложено је његовом оставком услед болести, а наменовање администратора потребом да се хитним поступком привремено попуни упражњено патријархово место. Међутим, сви су сматрали да је оставка изнуђена због

⁸⁴ Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, књ. 2, 31.

⁸⁵ Пензионисани патријарх Прокопије Ивачковић извесно време је живео у Даљу, а затим се преселио у Белу Цркву, где је умро априла 1881. Сахрањен је у карловачкој Саборној цркви.

⁸⁶ *Автобиографија Никанора Грујића*, 170.

патријархове превелике попустљивости у односима са милетићевском посланичком већином. Либерали, предвођени Милетићем, оштро су напали Владу због овог именованја сматрајући да је „поступак владе незаконит“.⁸⁷

Сабор на којем је требало изабрати новог патријарха сазван је за 15/27. новембар 1881. године. Занимљиво је да је Угарска влада наредила нове изборе иако старим посланицима још није истекао мандат.⁸⁸ Сабор је отворио администратор Герман Анђелић, а председавао му је епископ Арсеније Стојковић, као најстарији епископ по посвећењу. У улози краљевског комесара био је Едвард Чех. Избор патријарха обављен је седам дана касније, 4./16. децембра - на првом гласању епископ Арсеније Стојковић добио је 53, а епископ и администратор Митрополије само 12 гласова. Пошто је Герман Анђелић имао подршку Бечког двора, цар није потврдио Стојковићев избор. Цар је, чак, овакав исход гласања „могао схватити као демонстрацију против њега“ – закључио је Ђоко Слијепчевић.⁸⁹ Друго гласање одржано је 19. децембра 1881, а поред Анђелића кандидат је био епископ горњокарловачки Теофан Живковић. Епископ Стојковић је био искључен из избора, због чега се повукао са Сабора и вратио се Будимпешту. Својим гласачима је саветовао да гласају за Анђелића, међутим, они то нису прихватили и у Сабору су гласали за Теофана Живковића. Приликом овог гласања епископ Живковић је добио 53 гласа, а епископ Анђелић само 11. Упркос убедљивој већини коју је добио Теофан Живковић, цар је за патријарха именован, почетком 1882. године, Германа Анђелића. Епископ Никанор Грујић забележио је у *Автобиографији* да овај преседан „влада није створила... за то, да може именовати од сада патријарха са мањином гласова, него га је створила зато то, да конгрес не може изабрати другога патријарха, него онога, кога она хоће“.⁹⁰

Герман Анђелић је кратко управљао Карловачком митрополијом, само шест година.⁹¹ Због начина на који је дошао на патријаршијску столицу имао је великих

⁸⁷ Д. Микавица, *Српска Војводина у...*, 123.

⁸⁸ Списак посланика видети у листу *Застава*, бр. 170, 1881.

⁸⁹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске...*, 181.

⁹⁰ *Автобиографија Никанора Грујића*, 173.

⁹¹ Анђелић (Григорије) Герман (Сремски Карловци, 1822 – Сремски Карловци, 1888), епископ бачки и патријарх српски. Рођен је у свештеничкој породици. Отац Павле био је парох карловачке Саборне цркве, а мајка Ана потицала је из породице Шероглић. Школовао се у родном месту где је завршио гимназију и богословију, затим у Пешри и Шарошпатаку, где је завршио правне науке, а 1845. је положио адвокатски испит. Замонашио га је Прокопије Ивачковић 1848. у манастиру Гргетегу. Две године је провео у Трсту као ђакон при храму Светог Спиридона. Од 1864. био је архимандрит манастира Гргетега. Био је професор и, кратко, ректор Карловачке богословије. После смрти епископа Платона Атанацковића постављен је за администратора Епархије бачке, а две године касније изабран је за њеног епископа (1869). За патријарха је именован 1882. Умро је новембра 1888. и сахрањен је у карловачкој Саборној цркви (С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 131-132).

проблема у раду, али и тешких тренутака у животу. После његовог именовања Сабор је одложен на неко време, али се састао тек у јесен 1885. иако је Саборски одбор стално подносио молбе за његов поновни сазив.

Народно-црквени сабор у 1885. години отворен је 11 / 23. септембра и заседао је укупно две недеље.⁹² И на овом Сабору у улози краљевског комесара био је Едуард Чех. Одмах на почетку је дошло до протеста посланика Јаше Томића и Мише Димитријевића, јер је краљевски комесар поздравио Сабор на мађарском језику, а званични језик Сабора је био српски. Протести су настављени због несазивања Сабора и начину постављања патријарха. Током овог сазива Сабор је донео одређене уредбе, међу којима је био и Статут о избору патријарха. Изабран је нови Саборски одбор и Одбор петнаесторице којем је поверен задатак да на основу примедба Владе и Синода припреми предлоге за коначну израду оних саборских уредаба које су донете још на Сабору из 1879. године, али нису биле потврђене. Рад Сабора је прекинут и одложен управо да би се овај посао завршио. Упућена је и адреса цару у којој је се каже да је наименовање патријарха незаконито и да у таквим околностима Народно-црквени сабор није у стању успешно да ради. Одговор на ову адресу стигао је на наставку заседања, у јесен 1886, када је председник Угарске владе одговорио да је ова адреса одбијена јер је није потписао саборски председник и што је Сабор прешао границе своје надлежности „бесправно критикујући одлуке круне“.⁹³

После једногодишњег прекида Сабор је наставио рад, у октобру и новембру 1886, у присуству новог краљевског комесара Александра Николића, великог жупана панчевачко-вршачког. Међутим, тада су одржане само три седнице. Наиме, 54 посланика је потписало изјаву, да не могу радити под наименованим патријархом, која је требала бити прочитана пред сабором, а поједини посланици су га гласно нападали. Патријарх Герман закључио седницу и са епископима напустио Сабор. Овакви напади на патријарха Германа трајали су током читавог његовог патријараштва. Називали су га „наименовани патријарх“ и уместо Његова светост - „Његова наименованост“ и „Његова небираност“, да би се тако разликовао од изабраних патријараха. Новине су писале, а неки посланици говорили да Сабор не може и не сме радити под наименованим патријархом. Нарочито је био нападан у радикалској *Застави*. У њој су често излазили чланци који су критиковали патријархов начин заузимања

⁹² Имена посланика на овом Сабору видети у листу *Застава*, бр. 129, 1885. и Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, књ. 2, 45.

⁹³ Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, књ. 2, 48.

патријаршијске столице и његов рад у сваком погледу - од управљања манастирским добрима и забрањивања службе у славу Ћирила и Методија, до божићне посланице. Патријарх је оптуживан да му је циљ био само да повећа своје приходе и да је од мршавих прихода Бачке епархије дошао на изобиље Даљског властелинства. Затим, оптуживан је да не води рачуна о просвети и култури, да није мецена српским књижевницима и уметницима. Напади су ишли дотле да је патријарх Анђелић проглашаван издајником српског народа и Цркве.

Међутим, патријарх Герман Анђелић је био човек широке руке - од средстава добијених од Даљског властелинства дао је за свештеничко-удовички фонд 40.000, а за професорски фонд Карловачке гимназије 60.000 круна. Од прилога патријарха Германа и његовог брата Стевена, који је био прота у Сремској Митровици, основан је у Карловцима Свештенички конвикт у коме су свештеничка деца која су учила гимназију добијала стан и храну по умереној цени. И оно што би посебно требало истаћи јесте патријархова жеља да сагради нову зграду за Гимназију и Богословију. Након патријархове смрти његов брат Стеван дао је Патронату гимназије потребан новац, 325.000 круна у злату, да се сагради нова зграда (1890/1891).⁹⁴ Ова задужбина браће Анђелић и данас служи на понос српском народу као зграда Карловачке гимназије.

Када је новембра 1888. године умро патријарх Герман Анђелић, за администратора Митрополије постављен је Василијан Петровић, епископ бачки. Народно-црквени сабор, који је био изборни, отворен је 12/24. априла 1890. године. Карактеристика овог Сабора, на који су милетићевци дошли дубоко подељени, али и свих будућих одржаних до 1910. године, јесте подела на три струје: клерикалну, либералну и радикалну.⁹⁵ Коначно је остварена жеља Угарске владе да ослаби и разбије Милетићеву странку. Један број њених чланова одвојио се и основао Либералну странку, под вођством др Михаила Полит-Десанчића, која је следила „Кикиндски програм“ (1884) и имала свој лист *Браник*.

На овом Сабору краљевски комесар био је барон Федор Николић од Рудне, бивши цивилни адлатус у Босни и Херцеговини и народни посланик, а њега је цару предложио тадашњи председник Угарске владе Јулије Сапари. Као што је било уобичајено, комесар је на мађарском језику прочитао краљевски рескрипт о сазиву сабора, а затим га је секретар Исидор Ћирић прочитао на српском језику. За

⁹⁴ Пројекат је урадио будимпештански архитекта Јулије Партош, а зграда је сазидана у стилу српских средњовековних манастира. Завршена је октобра 1891. када је настава у њој почела. Да је ова зграда задужбина браће Анђелића српском народу и данас стоји записано изнад улазних врата у Гимназију.

⁹⁵ Д. Микавица, *Српска Војводина...*, 126.

потпредседника Сабора изабран је Евген Думча. Приликом избора кандидати за патријарха били су будимски епископ Арсеније Стојковић, горњокарловачки епископ Теофан Живковић, бачки епископ Василијан Петровић, вршачки епископ Нектарије Димитријевић и темишварски епископ Георгије Бранковић. На првом месту по броју добијених гласова био је Георгије Бранковић (41), а на другом Теофан Живковић (11), док је извештај број посланика био уздражан (18). Радикали су били за Живковића, а против Бранковића, јер је 1881. године, приликом тадашњег избора, гласао за Германа Анђелића. Угарска влада препоручила је избор цару Францу Јозефу, што је овај и потврдио, па је нови патријарх 29. априла / 11. маја 1890. свечано устоличен, у присуству царског комесара барона Федора Николића од Рудне.⁹⁶ Том приликом је секретар Исидор Ћирић, као што је било и уобичајено, прочитао на српском језику потврдну диплому о избору новог патријарха, док ју је на латинском прочитао Душан Јорговић.⁹⁷

На овом Сабору изабран је и одбор од петнаест лица, односно Одбор петнаесторице, који је имао задатак да изради Предлог за уредбу устројства народно-црквене аутономије у Карловачкој митрополији („Јединствени статут“),⁹⁸ којом би се заменили сви дотадашњи закони. На челу Одбора био је Александар Стојачковић. Састављање овог Предлога патријарх Георгије је поверио секретару Ћирићу, али он није усвојен на Сабору одржаном 1892. године, јер су се њему одлучно супротставиле опозиционе грађанске партије.⁹⁹

Георгије Бранковић је на патријаршијском трону био пуних седамнаест година.¹⁰⁰ За то време жестоко се борио против црквено-политичких реформи (увођења

⁹⁶ О устоличењу патријарха Георгија видети детаљније у: Горан Васин, *Патријарх Георгије Бранковић и његово доба*, Нови Сад 2014, 52-54 и Ђорђе Магарашевић, *Педесет година свештенства Његове светости Георгија Бранковића, архиепископа и митрополита карловачког и патријарха српског*, Нови Сад – Србиње 2007, 25-28.

⁹⁷ Г. Васин, *Патријарх Георгије Бранковић...*, 52.

⁹⁸ Више о Јединственом статуту у: Г. Васин, *Патријарх Георгије Бранковић...*, 60, 79-93.

⁹⁹ Нацрт Предлога чува се у АСАНУК, МПА, А, 1892, без броја. Видети више у: Г. Васин, *Патријарх Георгије...*, 60.

¹⁰⁰ Бранковић Георгије (Кулпин, 1830 – Сремски Карловци, 1907), прота, управник Препарандије у Сомбору, посланик на Српском народно-црквеном сабору, епископ темишварски, патријарх српски. Рођен је у свештеничкој породици, његов отац Тимотије био је кулпински парох, а мајка Јелисавета потекла је из сомборске породице Бикар. Георгије се школовао у Сенти, Старом Врбасу, Баји, Нађ-Керешу и Карловцима, где је завршио богословију. Зајаконио се 1855. у новосадској Саборној цркви. За сомборског проту постављен је 1859. и врло брзо је задобио поверење и љубав својих парохијана. Две године касније именован је за управитеља сомборске Учитељске школе и ту дужност је обављао до 1872. Учествовао је у раду народно-црквених сабора, од 1861. до 1882, као посланик. Маја 1882. Синод га је изабрао за темишварског епископа, након чега је замонашен и произведен за ковиљског архимандрита. Педесетогодишњицу свештеничке службе прославио је 1905. Тада је одликован највишим црквеним одликовањем – белом панакамилавком. Био је носилац ордена Светог Саве I реда, ордена Белог орла I степена, орденом Кнежевине Црне Горе и аустријским орденом Гвоздене круне. Умро је 17. јула 1907. и

грађанског брака; државних матица рођених, венчаних и умрлих; питања вере деце рођене у мешовитим браковима). Поред тога, патријарх је морао да се бори и против непријатеља који је потицао из редова његовог народа. Међутим, његов секретар Исидор Ћирић пратио га је на том тешком путу само нешто више од три године. Према неким тврдњама секретар није уживао симпатије новоизабраног патријарха, али му је био потребан као одличан стручњак и познавалац прилика. Ћирићев став у вези са уређењем црквених питања био је врло сличан патријарховом, што је била значајна додирна тачка у њиховој сарадњи. Важно је напоменути да је секретар Ћирић у то време био посланик на Хрватском и на Угарском сабору и да је имао јаке пријатељске везе са хрватским подбаном Данилом Станковићем. Током непуне три године, колико су сарађивали, он је стекао поштовање код патријарха, али и имао велики утицај на њега.

У једном од првих писама које му је упутио, у време када је био на путу за Пешту, патријарх Георгије му је дао упутства о отварању поште, службене и приватне, у његовом одсуству.¹⁰¹ Дешавало се да је патријарха на његовим путовањима пратио и секретар, као што је то био случај приликом прве Бранковићеве посете Загребу, новембра 1890. године. Тада је патријарх боравио у Загребу како би присуствовао седницама Земаљског сабора. Прво је дочекан у српској цркви од стране свештенства Горњокарловачке епархије, а затим је отишао у Банске дворе, где га је примио хрватски бан, гроф Куен Хедервари. Ова посета је, за разлику од следеће из 1895,¹⁰² прошла у пријатељској атмосфери и уз многе здравице.¹⁰³

Рад патријарха Георгија Бранковића врло често је критикован, а најчешће без основа. Омаловажаван је и понижаван од стране припадника сопственог народа, што га је на крају и сломило. Међутим, током 17 година његове патријаршијске службе пуно је урадио за српску просвету и свој народ – улагао је велика финансијска средства у изградњу школа и интерната, као и у школовање сиромашних ђака, покренуо је Српску манастирску штампарију и основао лист *Српски Сион*, заслужан је за подизање новог

сахрањен је у крипти карловачке Горње цркве (С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 117-120). Видети више у: Гордана Петковић, *Патријарх Георгије Бранковић (1830-1907)*, каталог изложбе, Музеј града Новог Сада, Сремски Карловци 2007; Горан Васин, *Патријарх Георгије Бранковић и његово доба*, Нови Сад 2014.

¹⁰¹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, патријарх Георгије Бранковић – Исидору Ћирићу, Темишвар, 4/16. јун 1890.

¹⁰² Друга посета патријарха Загребу (1895), приликом доласка цара Франца Јозефа, прошла је у врло лошој атмосфери, када су каменоване српска црква и црквена општина, а и сам патријарх је био у опасности. Детаљније у: Г. Васин, *Патријарх Георгије Бранковић...*, 150-153.

¹⁰³ Г. Магарашевић, *Педесет година свештенства...*, 31-33.

Патријаршијског двора, затим зграде Народно-црквених фондова, Богословског семинара и Стефанеума, што је дало урбани изглед Сремским Карловцима. На том путу његов секретар Исидор Ћирић пратио га је нешто више од три године, а на том месту га је достојно наследио др Лаза Секулић.

Саборски одбор

Саборско устројство, потврђено „превишњим решењем“ на Сабору маја 1875. године, предвиђало је формирање Саборског одбора ради вршења следећих послова: припреме предлога Сабору, обнародовања и извршења уредаба, контроле саборских органа, именовања и отпуштања чиновника у фондовима, надзора над народно-црквеним добрима, одобравања зајмова, као и кредита за ванредне издатке у оквиру саборског буџета, прегледа рачуна фондова и закључења рачуна манастира и просветних завода. Састојао се од девет чланова – патријарха као председника, једног епископа као заменика председника, два члана свештеничког реда (један из Угарске, а један из Хрватске) и пет чланова световног реда (два из Угарске, два из Хрватске, а пети без обзира на област).¹⁰⁴ За чланове првог Саборског одбора изабрани су: епископ будимски Арсеније Стојковић, прота Ђорђе Бранковић (потоњи патријарх), јереј Јован Јовановић, Стеван Брановачки, Александар Николић, др Јован Суботић, Јован Живковић и Светозар Милетић, који је одмах поднео оставку због притиска који је саборски комесар вршио на посланике, па је уместо њега изабран Светислав Касапиновић.¹⁰⁵ Перовођа и извештач овог Одбора, од његовог оснивања, био је Исидор Ћирић. Иначе, према Саборском устројству, перовођа Саборског одбора био је народно-црквени секретар.¹⁰⁶ Сходно 24. члану Устројства Саборски одбор је имао обавезу да Сабору подноси извештаје о свом раду, које је сачињавао Ћирић, извештач и перовођа Одбора. Састајао се сваке године у марту, јуну, септембру и новембру месецу, и то у патријарховом седишту.

Занимљиво је нагласити да су чланови Саборског одбора, који су се састали на позив администратора, епископа бачког Германа Анђелића, у децембру 1879, као прву своју дужност сматрали како је потребно да у записнику забележе свој протест

¹⁰⁴ Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, књ. 2, 26.

¹⁰⁵ Када је Милетић поднео оставку на месту у Саборском одбору, у Пешти је то протумачено као победа умерене струје над Милетићевом фракцијом.

¹⁰⁶ *Изборни ред за Српски народно-црквени сабор и Саборско устројство*, Нови Сад 1890, 52 (Музеј града Новог Сада, Завичајна збирка Сремски Карловци – у даљем тексту ЗЗСК, инв. бр. И-3083).

против повреде аутономије постављањем администратора - патријарх Прокопије Ивачковић је био пензионисан, али је био жив.¹⁰⁷ Током следеће године Саборски одбор је, преко Угарске владе, поднео молбу цару да одобри сазивање Сабора, али ова жеља није услишена.

Нови Саборски одбор, као што је већ речено, изабран је на Сабору од 1885. године.

На Сабору 1890. године изабрани су нови чланови Саборског одбора, а овај Одбор био је четврти по реду од када је Саборско устројство ступило на снагу. На саборској седници од 30. априла 1890. године изабрани су следећи чланови: за епископског члана епископ вршачки Нектарије Димитријевић; за свештеничке чланове Иларион Руварац, архимандрит гргетешки и Ђорђе Влаховић, окружни протопрезвитер велико-кикиндски; за световне чланове др Бранко Стефановић, Данило Станковић, др Никола Максимовић, др Тодор Недељковић и Павле пл. Еремић. Том приликом су изабрани и заменици чланова: епископ пакрачки Мирон Николић, Петар Мандић,¹⁰⁸ парох госпићки, Јустин Коњовић, Јосиф Јагић и Михајло пл. Рогулић.¹⁰⁹

Прва конститутивна седница новоизабраног Саборског одбора, под председништвом патријарха Георгија Бранковића и уз присуство перовође Исидора Ћирића, одржана је 1/13. маја 1890. године. На овој седници је члан Данило Станковић изабран за потпредседника Саборског одбора. Током 1890. и 1891. разматране су бројне уредбе, у циљу њиховог спајања у једну целину: Уредба о уређењу православног српског парохијског свештенства, парохија и протопрезвитерата, Уредба за месне православне црквене општине, Уредба о уређењу епархија, Уредба о српском народном црквеном митрополијском савету, Саборско устројство, Изборни ред за Српски народно-црквени сабор и Уредба о дотацији парохијског свештенства.¹¹⁰

У овом периоду, с обзиром на знатно увећане „пероводне“ послове Саборског одбора, које је раније обављао сам народно-црквени секретар, што се показало недовољним, Одбор је „систематизовао“ још једно место народно-црквеног

¹⁰⁷ То су били Стеван Брановачки, прота Ђорђе Бранковић, Максимовић, Каменко Јовановић и Илија Вучетић.

¹⁰⁸ Петар Мандић се у међувремену замонашио и 1892. је узвишен у достојанство архиепископа и митрополита зворничког у Босни. На тај начин је престао бити свештеник Карловачке митрополије и саборски заступник, па самим тим није више био ни члан Саборског одбора.

¹⁰⁹ *Извештај Саборског одбора о раду његовом у годинама 1890, 1891. и 1892. поднесен Српском православном народно-црквеном сабору*, Нови Сад 1892, 3. Извештај су потписали председник, патријарх Георгије Бранковић, и перовођа, Исидор Ћирић, народно-црквени и патријаршијски тајник (ЗЗСК, инв. бр. И-1128).

¹¹⁰ Георгије Магарашевић, *Педесет година свештенства...*, 115-117; Г. Васин, *Патријарх Георгије...*, 59.

подсекретара. На то место изабран је др Лаза Секулић који је у звање ступио 1. новембра 1890. године. Поред тога, привремено су постављена још три чиновника – један помоћник (контиста) за књиговодство народно-црквених фондова и два дневничара.

Најобимнији посао био је, свакако, припрема предлога за саборску расправу. Њиме је Саборски одбор почео да се бави већ на другој редовној седници одржаној јуна 1890. године. До краја септембра 1891. Одбор је сачинио следеће предлоге:

- 1) „Предлог за Уредбу о устројству православне српске народно-црквене аутономије у области православне српске митрополије;
- 2) Предлог за Уредбу о дотацији архијепскопа карловачког, митрополита и патријарха српског, православних српских епископа, и парохијалног и манастирског свештенства;¹¹¹
- 3) Предлог за Уредбу о мировинском фонду за удовице и сиротну децу српског православног свештенства у опсегу митрополије карловачке;
- 4) Предлог за Уредбу о умировљењу стално намештених чиновника код народно-црквених митрополитских и епархијских власти, професора богословије, српских православних гимназија у Сремским Карловцима и Новом Саду, професора српских вероисповедних учитељских школа и учитеља и учитељица српских виших девојачких школа, и о мировинском фонду за те чиновнике и особе учитељског звања;
- 5) Предлог Дисциплинарне уредбе за све органе народно-црквене управе митрополијске, епархијске и црквено-општинске, као и чиновничко особље тих управа.

Поред наведених предлога уредби сачињен је још и прорачун трошкова за потребе црквених и просветних ствари, као и прорачун свих народно-црквених фондова и заклада за годину 1893.¹¹²

Саборски одбор бавио се, у оквиру свог делокруга послова, и продајом тзв. Беочинске каје, из које је настала велика афера што је пратила патријарха Георгија Бранковића до његове смрти, па и после ње. Наиме, почетком новембра 1892. године Саборски одбор је добио задужење да сачини и поднесе извештај Сабору о могућности продаје Беочинске каје - 29.341 јутра које се експлоатише од стране фирме Редлих

¹¹¹ ЗЗСК, инв. бр. И-1129.

¹¹² *Извештај Саборског одбора...*, 6.

Оренштајн.¹¹³ Послови око продаје Беоцинске каје трајали су неколико година, а нарочито су се искомпликовали 1895, када Исидор Ћирић више није ни био међу живима, ни међу члановима Саборског одбора. Наиме, патријарх је добио царску дозволу да Саборски одбор, без одлуке Сабора, склопи уговор о продаји. Ова финансијска афера, која се тада захуктала, пратила је патријарха Георгија до његове смрти.¹¹⁴

Исидор Ћирић је током дугогодишњег рада, са четворицом администратора и тројицом патријараха, стекао „огромну рутину“ и искуство. „Сви су му признавали велику вештину и подобност у састављању преставака на угарску владу у народним стварима“ – записано је у рукопису насловљеном његовим именом, а састављеном највероватније од стране његовог унука Стевана Ћирића. Бројност његових обавеза само у патријаршијској канцеларији, а затим при Саборском одбору и приликом припрема Сабора може се само наслућивати. Његово ангажовање као посланика на Хрватском, Угарском и на једном од Српских народно-црквених сабора, представљало је додатне напоре за овог неуморног, али физички слабог човека, који је био нежног здравља.

Приватни живот

Исидор Ћирић је врло рано, у циљу даљег школовања, напустио породичну кућу у Старом Сивцу. Његови ђачки дани у Петроварадину, Врбасу, Винковцима, Будиму и Пешти, сигурно су допринели да прерано осети тежину живота, да одрасте и сазри пре његових вршњака. Олакшавајућа околност била је у чињеници да се извесно време, у Винковцима и Будиму, са њим школовао и његов, само годину дана млађи, брат Милан. Њихов отац, Панта Ћирић је био паметан човек, свестан важности образовања, па је успео да ишколује своје синове, иако није био имућан.

¹¹³ Лапорац из Беочина почео је да се користи још у првој половини 19. века, а 1860. Оренштајн из Темишвара узео је под закуп, на двадесет година, земљу манастира Беочина и почео да га производи. Исте године на свом имању у Беочину лапорац је почео да вади и Јозеф Чик и створио мануфактуру. Крајем 19. века Оренштајн је купио малу Чикову мануфактуру и тако је настала Беоцинска фабрика цемента. Већ 1890. се о Оренштајновој фабрици говорило као једној од најјачих у Европи, која је извозила у бројне европске и земље, па чак и у Русију. У игри су били велики интереси који су указивали на Мађарску владу, велики капитал, али и на српске црквене великодостојнике. Више у: Arpad Lebl, *Беоцинска каја*, Нови Сад 1959, 72-80; Г. Васин, *Патријарх Георгије Бранковић...*, 139-144.

¹¹⁴ Г. Васин, *Патријарх Георгије Бранковић...*, 144.

Када је 1872. дошао у Карловце, прихвативши место народно-црквеног и патријаршијског секретара, Исидор је имао само двадесет седам година. Не можемо ни да претпоставимо да ли је тада био свестан да су Карловци његово последње одредиште – место у којем је радио и боравио до краја живота, у којем је засновао породицу и, на крају, место у којем је сахрањен. У другој половини 19. века Карловци су били варошица, али су имали огроман значај за пречанске Србе као седиште Карловачке митрополије, место одржавања Народно-црквених сабора, центар српске просвете и културе.¹¹⁵

Позиција Исидора Ћирића, као највишег чиновника Карловачке митрополије и дугогодишњег патријаршијског секретара, упућивала га је на сарадњу и познанства са бројним истакнутим српским јавним делатницима у Аустро-Угарској. Довољно је само напоменути да су се у Карловцима одржавали народно-црквени сабори на којима су се окупљали угледни представници свештенства, официра, монаштва и грађанског слоја. Као један од угледних посланика на Народно-црквеним саборима седамдесетих година 19. века био је и др Никола-Ника Максимовић,¹¹⁶ правник из Сомбора. Он се у Карловцима задржавао често и дуже од времена које је било неопходно издвојити за заседања. У тим тренуцима дружио се са Исидором Ћирићем, са којим га је, како је забележено, спријатељила „његова јака интелигенција“.¹¹⁷ Да ли је њихово пријатељство потицало из времена студија у Пешти или се, пак, оно развило тек у Карловцима, остаје непознаница. Забележено је, такође, да су своје пријатељство потврдили и ојачали и на начин да су се обојица заљубили у једну лепотицу – „танковиту“ Анку. „Без икакве штете за њихово пријатељство, настаде међу њима љубавно супарништво и отпоче духовни љубавни двобој око тога, који ли ће се од њих удостојити срца и руке Анкине“ – писао је у међуратном периоду *Југословенски дневник* о овој анегдоти. Међутим, ни посланик, ни секретар нису имали среће – Анка

¹¹⁵ Више о Карловцима у то време у: Василије Константиновић, *Карловци са њиховом околином*, Сремски Карловци 1882.

¹¹⁶ Максимовић Никола-Ника, правник, народни посланик, најистакнутији политички првак Сомбора у другој половини 19. века (Сомбор, 1840 – Сомбор, 1907). Права је завршио у Пешти, где је био један од оснивача познатог књижевног друштва српске омладине „Преодница“, а затим и један од оснивача Уједињене омладине српске. Убраја се у осниваче Милетићеве Српске народне слободоумне странке. Од 1870. до 1882. био је посланик на Угарском сабору. Истовремено је био и посланик на Народно-црквеним саборима у Карловцима, а 1902. и његов потпредседник. Био је дугогодишњи потпредседник Школског одбора Карловачке митрополије. Након несугласица у странци Светозара Милетића одвојио се и основао тзв. „Нотабилитете“ који су 1884. донели познати „Кикиндски програм“. Писао је политичке и књижевне чланке које је објављивао у тадашњим српским листовима.

¹¹⁷ *Југословенски дневник*, 6-8. јануар 1931.

се 1878. године удала за једног банкара. Тим поводом Ника Максимовић је написао кратку песму посвећену свом пријатељу и супарнику:

ИСИ Ћ.

Црна књига из Сиона стигла,
Од онога Исе секретара:
„Кидај Нико, срце из недара,
Зла ти шала, Анка се удала,
Удала се за млада банкара!“
Ја кад књигу проучио Нико,
Јадолико болан је повико:
Ао, Ано, ао моја рано,
Црн ми петак данаске освано.
Сретан био, ко те испросио,
А и ти ми берићетна била.
Да Бог да се скоро преварила:
Ти у банци, а банкар у Анци!

18.IX.1878.

Н.М.¹¹⁸

После неуспешне заљубљености у Анку, Исидор и Ника су остали истински пријатељи.

Међу Исидоровим пријатељима, поред Нике Максимовића, били су епископ горњокарловачки Теофан Живковић,¹¹⁹ архимандрит Иларион Руварац,¹²⁰ Стеван Поповић Пеција¹²¹ и други. Посебно пријатељство везивало га је за епископа шабачког

¹¹⁸ Песма је објављена у оквиру текста „Епilog једног љубавног супарништва Нике Максимовића и Исидора Ћирића“ у *Југословенском дневнику*, 6-8. јануар 1931.

¹¹⁹ Живковић Теофан (Сремски Карловци, 1825 - Плашки, 1890), епископ горњокарловачки. Школовао се у родном месту, где је завршио гимназију и богословију, права је студирао у Кечкмету и Бечу. Кратко је радио као професор Учитељске школе у Сомбору, а затим као професор гимназије и богословије у Карловцима. Замонашио се 1853. Епископ Горњокарловачке епархије био је од 1874. до смрти. Изабран је за патријарха (1881), али овај избор царске власти нису потврдиле (С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 492).

¹²⁰ Руварац Иларион (Сремска Митровица, 1832 – Гргетег, 1905), ректор Карловачке богословије, архимандрит манастира Гргетег, историчар. Школовао се у Карловцима и Бечу. Био је професор, а затим и ректор Карловачке богословије. Са тог места је уклоњен због сукоба са патријархом Германом Анђелићем. Био је настојатељ манастира до краја живота. Зачетник је критичке историографије у Срба (Н. Радојчић, Руварац Иларион, *Енциклопедија Карловаца*, Нови Сад 1998, 165-166).

¹²¹ Стеван Поповић Пеција Стеван (1845-1909), правник, градоначелник Новог Сада. Потекло из угледне породице. Права студирао у Грацу и Пешти. На челу града био је 18 година и у његово време је Нови Сад доживео економски процват (успостављен железнички и телефонски саобраћај, почело поплочавање улица, изграђена Градска кућа, Јодна бања, Гимназија...).

Самуила Пантелића,¹²² којем је и саветовао да прихвати епископско достојанство,¹²³ као и за Данила Станковића, хрватског подбана.

Исидор није био физички тако снажан и наочит као његов брат Милан, али се причало да су све девојке у Бачкој, које су га познавале, желеле да се удају за њега. Године 1882. Исидор се оженио Евелином (Евицом) Кречаревић из Карловаца. Поводом њиховог венчања написана је песма, 26. априла / 8. маја 1882, чији се аутор потписао иницијалима „М. К.“, а песма је одштампана у штампарији К. Павловића у Карловцима.¹²⁴ Из једног писма сазнајемо да је у сватове био позван и архимандрит Иларион Руварац, који се тада налазио у Темишвару и није могао да присуствује том радосном догађају, али је младенцима пожелео да их Бог благослови заслуженом срећом.¹²⁵

Евелинин отац, Павле Кречаревић,¹²⁶ био је угледни професор Карловачке гимназије, родом из Сентандреје, а мајка Катарина¹²⁷ потицала је из чувене карловачке породице Поповић Зубан. Евелина је била њихово једино дете и веома лепа. Забележено је да се Исидор оженио „лепотом девојком“.¹²⁸

Исидор и Евелина Ћирић су имали четворо деце: Милана (рођеног 1883?), Ивана (рођеног 1884, у монаштву Иринеја, потоњег епископа бачког), Владислава (рођеног 1885) и Стевана (рођеног 1886). Живели су у једној од кућа које су се налазиле у крају око Горње цркве. У прилог томе говори и чињеница да је њихову децу крстио парох те

¹²²Пантелић Самуило (Јазак, 1841 – Шабац, 1886), епископ шабачки. Био је син директора Карловачке гимназије Јована Пантелића. Школовао се у Панчеву, Карловцима, Пешти и Бечу. Замонашио се 1866. На позив митрополита београдског Теодосија прешао је у Србију и изабран је за епископа шабачког (1884), али је убрзо умро (С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 437).

¹²³ У писму Ћирићу, којем се обраћа са: „Spectabilis Domine, Dilectissime Amice!“, епископ Самуило каже: „Боже мој! „У Шабцу“ датира писмо онај, коме сте Ви – као да Вас гледам и слушам – не једанпут онако одлучно и енергично, с онаким пријатељским одушевљењем говорили и саветовали: „Примите се!“ Ја се примих. И нека Вам је и овом приликом на пријатељско, повољно знање – не кајем се!“ Епископ Самуило Пантелић – Исидору Ћирићу, Шабац, 1. фебруар 1885. БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

¹²⁴ Песма је сачувана у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

¹²⁵ Иларион Руварац - Исидору Ћирићу, Темишвар, 19. април / 1. мај 1882. БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

¹²⁶ Павле Кречаревић (Сентандреја, 1821 – Сремски Карловци, 1885), професор Карловачке гимназије. У Карловцима је завршио Гимназију и Богословију, у Пешти философију, а у Кечкемету права. Од 1853. до 1885, када је умро, био је професор Карловачке гимназије. Његов брат Петар Кречаревић био је професор велике гимназије у Београду. Био је посланик на Народно-црквеним саборима и члан Матице српске. У браку са Катарином имао је само кћер Евелину. Сахрањен је на карловачком Доњем гробљу.

¹²⁷ Катарина Поповић била је кћерка Еве и Јована Поповића Зубана, карловачког трговца. Ова породица, према усменом предању, потицала је из Конавла. Катарина је умрла после кратке болести, 25. децембра 1877, у 43. години живота. Сахрањена је два дана касније на карловачком Доњем гробљу. Ови подаци наведени су на осмртници Катарине Кречаревић, рођ. Поповић (ЗЗСК, инв. бр. И-5093).

¹²⁸ Душан Поповић, *Летопис о Влаовићима*, књ. 1, Нови Сад 2005, 151. Поповић бележи и гласине да је Евелина већ имала свог изабраника, али су је родитељи приморали да се венча са Исидором Ћирићем.

цркве Василије Константиновић. Кум на крштењу Исидорових и Евициних синова био је Стеван Ристић,¹²⁹ чувени карловачки адвокат и градоначелник.

Међутим, брачна срећа породице Ћирић није дуго потрајала. Евелина је умрла рано, а Исидор је остао сам са својим малолетним синовима. Верујемо да је утеху нашао у раду, али и у својој деци о којој је морао да брине. У прилог томе сведоче и његове речи у једном писму, речи утехе упућене извесном Милану коме изражава своје саучешће због губитка младе супруге Љубице: „Међутим, погледај на мене и моју судбину, она је врло слична твојој, и ја нађох утехе у деци мојој, па желим да и ти нађеш утехе у твојој ћерци...“¹³⁰ На који начин је Исидор ускладио његове бројне пословне обавезе и бригу о синовима, тешко је рећи. Међутим, сигурно је да је био близак са својим малишанима, о чему говори и једно писмо које су му они упутили док је био на путу, априла 1892. године. У писму му се појединачно обраћају Иван, Владислав и Стеван, питају га за здравље, поздрављају га и радују се његовом доласку.¹³¹

Године 1893, приликом повратка из Будимпеште са саборске седнице, Исидор је назебао и добио упалу плућа. Умро је у 51-ој години живота, после краћег боловања, 2/15. децембра 1893, само неколико дана пре породичне крсне славе Светог Николе. Сахрањен је сутрадан, у породичној гробници на карловачком Доњем гробљу.¹³² Опело у Саборној цркви одржао је лично патријарх Георгије Бранковић, уз чинодејствовање бројног свештенства. Уз његов одар стајали су његови малолетни синови.¹³³ Одар је био окићен бројним венцима, међу којима се издвајао венац упућен од Хрватско-славонско-далматинског сабора са натписом на ћирилици, али Угарски сабор није послао венац. Дирљиве говоре одржали су његови пријатељи Стеван В. Поповић, управитељ Текелијанума у Будимпешти и др Лаза Секулић, блиски сарадник и човек који ће га заменити на месту народно-црквеног и патријаршијског секретара.¹³⁴ Секулић је у свом опширном говору о покојнику рекао следеће: „Величину му прошлост казује; а

¹²⁹ Ристић Стеван (Ср. Карловци, 1818 – Ср. Карловци, 1897), адвокат, градски начелник. Био је угледан и богат карловачки грађанин. Функцију градског начелника обављао је од 1878. до 1882. Био је члан Патроната Карловачке гимназије. Супруга му је била Ана. Сахрањен је на карловачком Доњем гробљу.

¹³⁰ Исидор се на крају писма потписао са „твој уја И. Ћирић“. Исидор Ћирић – Милану, Карловци, 21. мај 1893 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹³¹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Писмо тати, 1892.

¹³² Парту поводом смрти Исидора Ћирића објавио је Саборски одбор под председништвом патријарха Георгија Бранковића. У власништву је његовог унука Ивана Ћирића који живи у Чикагу.

¹³³ Према неким тврдњама уз Исидоров одар су стајала четворица његових синова, што је грешка. Први син Милан умро је раније.

¹³⁴ Говор у рукопису послао је Лаза Секулић, много година касније, Исидоровом сину (Ивану) Иринеју, епископу бачком (1926). Документ се чува у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

прошлост му није друго но голем труд и рад, из којих читаш моћ знања и умне бистрине. А кад запиташ где је основ тој снази? наћи ћеш, да је у оном непробојном осећају и одлучној вољи му, да добра створи за цркву и народ њезин; да их творевинама ума, знања и умења свога заштити од навале пречестих бурних вала – олуја разноврсних прилика и неприлика... На тим за увек утрнулим плећима је почивао већи део терета зграде наше народноцрквене автономije...“ Говорио је о Исидору као изузетном народно-црквеном и патријаршијском секретару, политичару и одличном књижевнику који се очеличио захваљујући честим променама митрополита-патријараха и администратора Карловачке митрополије, док су се на Саборима често „указивале трзавичне осцилације“, а краљевски комесари „ведрили и облачили“. На крају је Секулић пожелео покојнику „нека мубуде мира и одмора у вечитом свету и нек му његова песничка душа нађе тихо пристаниште у рајским сферама“.¹³⁵ На погребу је било много људи из Карловаца, а „особито је било заступљене народне интелигенције из Новог Сада, јер је он као члан Књижевног одељења Матице српске врло ревносно учествовао у културном раду“.¹³⁶

Вест о смрти Исидора Ћирића објавиле су бројне новине и часописи: *Босанска вила, Браник, Весник, Голуб, Женски свет, Застава, Наше доба, Ново време, Просвјета, Садашњост, Србобран, Српски Сион и Стража*.¹³⁷

Саборски одбор је, на првој седници одржаној после смрти Исидора Ћирића, од 16/28. децембра 1893, саопштио тужну вест о губитку свог известиоца и секретара, и одлучио да његовој деци помогне новчано - додељивањем четвртине његове плате – са 500 форинти, као и преузимањем трошкова парастоса. Такође, о трошку Саборског одбора штампано је, у Српској манастирској штампарији, 200 посмртница на српском и 100 посмртница на мађарском језику.¹³⁸

Смрт Исидора Ћирића изненадила је све, и његове пријатеље и његове непријатеље. Ретко да се могло „у једноме човеку наћи усредсређено толико свестрано познавање наших црквених и просветних одношаја у прошлости и садашности, толико дурашне радне снаге, тако истрајне окретности, тако строге савесности, светске образованости, уљудности и духовитости – колико се свега тога усредсредило у личности Исидора Ћирића“.¹³⁹ Колико је био цењен и колико способан за дужност

¹³⁵ На истом месту.

¹³⁶ Рукописна биографија Исидора Ћирића, БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

¹³⁷ Милица Бујас, Марија Клеут, Горана Раичевић, *Библиографија српских некролога*, Нови Сад 1998, 345.

¹³⁸ АСАНУК, МПА, 1894/18.

¹³⁹ *Орао, велики илустровани календар за годину 1891*, Нови Сад 1890, 127-128.

секретара коју је обављао током читавог свог радног века говори и једно писмо које је др Ника Максимовић упутио патријарху Георгију Бранковићу у којем каже: „Грдан губитак за нас све, па и за цео српски народ, који мало синова има њему равних, а за његово место нема више ни једнога. Као секретар оставља за собом празнину, што се не да поунити. Данас се обично говори да нико није ненадокнадив, али ето губитком секретара Ћирића ми изгубисмо таквог човека. Можете, дакле мислити у којој сам неприлици, када сте ме позвали, да кажем, не би ли знао кога, ко би његово место заузео. Никога! Морао бих поузимати најбоље услове појединих најбољих људи наших да саставимо једног целог Ћирића.“¹⁴⁰

Са правом се сматрало да је Исидор Ћирић био изузетак правник, јер је више од две деценије заузимао највиши положај, као патријархов и народно-црквени секретар, који је тада „један Србин световњак могао постићи“. Он је „међу цивилима био оно што патријарх у клиру“.

Исидор Ћирић је одликован витешким крстом Ордена Франца Јозефа I (1875), као и Орденом Светог Саве III реда,¹⁴¹ који му је 1883. године доделио српски краљ Милан Обреновић.¹⁴² Био је члан Књижевног одељења Матице српске, члан Патроната Карловачке гимназије током школске 1890/91. и 1891/92. године,¹⁴³ као и члан Одбора за пренос посмртних остатака песника Бранка Радичевића (1883).

Бригу о деци, после Исидорове смрти, крајем 1893, преузео је његов брат Милан Ћирић, дугогодишњи окружни прота и парох новосадски и његова супруга Катица. Они су у свој дом примили Ивана, Владислава и Стевана и о њима бринули док су се школовали.

Исидор Ћирић је иза себе оставио значајан иметак, захваљујући којем су се његови синови школовали и могли безбрижније да живе. Према усменом предању, које је остало у породици Ћирић, већи део тог иметка потицао је од мираза који је супруга

¹⁴⁰ *Југословенски дневник*, 6-8. јануар 1931. Исечак је сачуван међу документима породице Ћирић у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

¹⁴¹ Укази о Исидоровим одликовањима налазе се у власништву Ивана Ћирића у Чикагу (САД).

¹⁴² Сачуван је препис указа краља Милана о одликовању, од 8. јула 1883, као и обавештење Исидору Ћирићу, које је потписао патријарх Герман, М. 402/1883, од 5/17. септембра 1883, о решењу цара да може примити и носити наведени орден (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹⁴³ Врховни патрон Карловачке гимназије тада је био патријарх Георгије Бранковић, а чланови Патроната, поред Исидора Ћирића, били су: Иларион Руварац, Стеван Ристић и Стеван Чобанић (Коста Петровић, *Историја Карловачке гимназије*, Сремски Карловци 1951, 361).

Евица донела Исидору приликом удаје. Према неким тврдњама Ћирићи су поседовали чак двадесетак кућа у Карловцима и око 265 јутара земље у Срему.¹⁴⁴

Године 1894. изграђена је кућа која је и данас позната као кућа породице Ћирић, а налази се у Доњем крају (данас улица Митрополита Стратимировића бр. 67). Њу је пројектовао и изградио чувени архитекта Владимир Николић, који је у то време у Карловцима био ангажован на изградњи новог Патријаршијског двора.¹⁴⁵ Могуће су две теорије о изградњи ове куће. У време завршетка градње куће Исидор више није био жив, али можемо претпоставити, према једној теорији, да је тај велики посао договорио, још за живота, са архитектом Николићем. Наиме, као патријаршијски секретар засигурно да је свакодневно био у комуникацији са њим, јер је од 1892. текла изградња новог Патријаршијског двора. Пошто је кућа завршена после Исидорове смрти, претпостављамо да је послове око градње надзирао његов брат Милан Ћирић. Занимљиво је да је кућа грађена на темељима старије куће која се на том месту налазила. Остаје нам дилема да ли је старија кућа припадала Исидору Ћирићу од раније, што је врло могуће, или је купљена и срушена да би се на том месту сазидала нова грађевина. Према другој теорији могуће је да је кућа саграђена по налогу патријарха Георгија Бранковића и додељена Исидоровој деци после смрти њиховог оца.

У сваком случају кућа породице Ћирић, саграђена према нацртима чувеног архитекте Владимира Николића, и данас се налази у Доњем крају у Сремским Карловцима.

¹⁴⁴ Земљишне књиге катастарске општине Крњешевци говоре да се земља првобитно водила на имену Јована Поповића Зубана, затим је пренета на Еву Поповић, па на малолетне Ивана, Владислава и Стевана, да би, на крају, њен власник био само Стеван Ћирић. Грунтовне књиге општине Крњешевци чувају се на тавану Основног суда у Старој Пазови. Подаци о земљи у власништву породице Ћирић налазе се у књизи број 1, а добили смо их захваљујући љубазности Драгише Савића из Војке.

¹⁴⁵ Архитекту Николића позвао је у Карловце патријарх Георгије Бранковић и препустио му пројектовање и изградњу нове зграде Патријаршијског двора (1892-1894). По завршетку тог посла Николић је остао у Карловцима где је пројектовао зграде Богословског семинара, Народно-црквених фондова, Стефанеума, али је пројектовао и многа здања изграђена у другим местима. Више у: Донка Станчић, *Архитект Владимир Николић*, Нови Сад 1999. и Гордана Петковић, *Архитекта Владимир Николић (1857-1922)*, каталог изложбе, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2015.

Прота Милан Ћирић и епископ бачки Иринеј у Мољу, 1924.
(Библиотека Матице српске)

МИЛАН ЋИРИЋ – ОКРУЖНИ ПРОТОПРЕЗВИТЕР НОВОСАДСКИ (1845-1931)

Родио се 22. фебруара 1845. године у Старом Сивцу. Школовао се у родном месту, кратко у Винковцима и Пешти, затим у Новом Саду и у Сремским Карловцима, где је завршио Богословију. Црквена општина у Старом Сивцу изабрала га је, јуна 1874, као свршеног богослова, за ђакона старосивачке цркве. Тим поводом обратио се епископ Герман Анђелић, администратор Епархије бачке, епископу Никанору Грујићу, администратору Патријаршије, са молбом да у чин ђакона рукоположи Милана Ћирића.¹⁴⁶ Епископ Никанор Грујић је, средином 1874, то и урадио. Годину дана касније Милан Ћирић је предложен за војног свештеника, али на ову дужност није отишао. Наиме, угарско Министарство богочасти и јавне наставе сачинило је, по наредби Министарства војног, списак свештеника Бачке епархије, који су одређени за „домобранске“, односно војне свештенике у сегединском подручју. Ови свештеници су, поред српског, морали знати мађарски и румунски језик. Када је списак прослеђен патријарху Прокопију Ивачковићу на одобрење, у пропратном допису је назначено да се ђакон Милан Ћирић није „добровољно пријавио за домобранског свештеника“ и да не зна мађарски и румунски језик, због чега је означен као „неспособан“ да обавља наведену дужност. У допису се постављало питање места која ће остати упражњена преласком ђакона, капелана и свештеника на нову дужност, јер захваљујући претходној редукцији свештенства није било кандидата који би овај недостатак надоместили.¹⁴⁷ Ћирић је, у сваком случају, био изузет са списка кандидата за војне свештенике, али је два месеца касније ипак прешао на нову дужност – постављен је за катихету.

Септембра 1875. Милан Ћирић је изабран за катихету у Српској православној великој гимназији у Новом Саду, о чему је епископ бачки Герман Анђелић обавестио патријарха Прокопија Ивачковића.¹⁴⁸ Као гимназијски катихета био је, у више наврата, председник комисије на испиту зрелости.¹⁴⁹ Управо га је епископ Герман рукоположио 1880. године за проту. Девет година касније Милан Ћирић је постао окружни протопрезвитер новосадски.

Био је парох новосадске Саборне цркве од 1886. године до смрти, односно до 1931. године. На том месту га је наследио прота Теодор Милић.

¹⁴⁶ АСАНУК, МПА, 1874/533.

¹⁴⁷ АСАНУК, МПА, 1875/645.

¹⁴⁸ АСАНУК, МПА, 1875/697.

¹⁴⁹ АСАНУК, МПА, 1894/107.

У време док је вршио дужност окружног проте, а за владичанства Митрофана Шевића, године 1905, извршена је велика обнова Саборне цркве, највећа у историји овог храма, за шта је и сам, засигурно, био заслужан. Забележено је да је прота Милан Ћирић уживао леп углед међу својим парохијанима.¹⁵⁰

Био је члан Конзисторије и неколико конзисторијалних комисија. Такође, био је члан Административног одбора, Епархијског школског одбора и члан Епархијске скупштине.¹⁵¹

Значајног трага прота Милан Ћирић је оставио у Новосадској гимназији, у којој је од 1875. до 1890, био катихета. Био је дугогодишњи члан гимназијског Патроната, а од 1892. до 1900. и председник комисије на испиту зрелости. Често је, као представник Патроната, председавао испитима зрелости.

У *Бранику* је, на Светог Илију 1899, забележено да је поправљену и дозидану Николајевску цркву осветио архимандрит Анатолије Јанковић уз асистенцију проте Милана Ћирића, пароха Божидара Поповића и два ђакона.¹⁵² Две недеље касније прота Милан је, на Велику Госпојину, служио током архијерејске службе уз епископа бачког Митрофана Шевића, катихету загребачке гимназије Петровића, парохе Ђорђа Велића и Вељка Миросављевића, као и придворне ђаконе Георгија и Никанора.¹⁵³ Прота је, очито, често пратио епископа Митрофана. Са њим је, током истог месеца, служио недељну архијерејску службу и у Алмашкој цркви, уз учешће патријаршијског синђела Георгија Видицког, јеромонаха и катихету Михаила Миловановића, пароха Ђорђа Велића, придворне ђаконе и сентомашког ђакона Миливоја Сивачког, који је тада произведен за презвитера.¹⁵⁴ У септембру 1899. пратио је епископа током посете Сомбору. Тим поводом је забележено да је епископ бачки дошао поново у овај град након 46 година.¹⁵⁵ Са епископом Митрофаном посетио је и Стари Футог, а током канонске визитације Деспот Сент Иван и Пивнице.

Носилац је ордена Крста гроба Господњег II реда и ордена Светог Саве III степена.

Из преписке проте Милана Ћирића види се да се дружио са Јованом Грчићем, као и баронима Владимиром и Јосифом Рајачићима.¹⁵⁶

¹⁵⁰ *Енциклопедија Новог Сада*, књ. 29, Нови Сад 2008, стр. 127-128.

¹⁵¹ *Шематизам Епархије бачке за годину 1897*, Нови Сад 1897, 2-4.

¹⁵² *Браник*, 3/15. август 1899.

¹⁵³ *Браник*, 17/29. август 1899.

¹⁵⁴ *Браник*, 24. август / 5. септембар 1899.

¹⁵⁵ *Браник*, 23. септембар / 5. октобар 1899.

¹⁵⁶ РОМС, инв. бр. 22.116-22.134; 22.147-22.175.

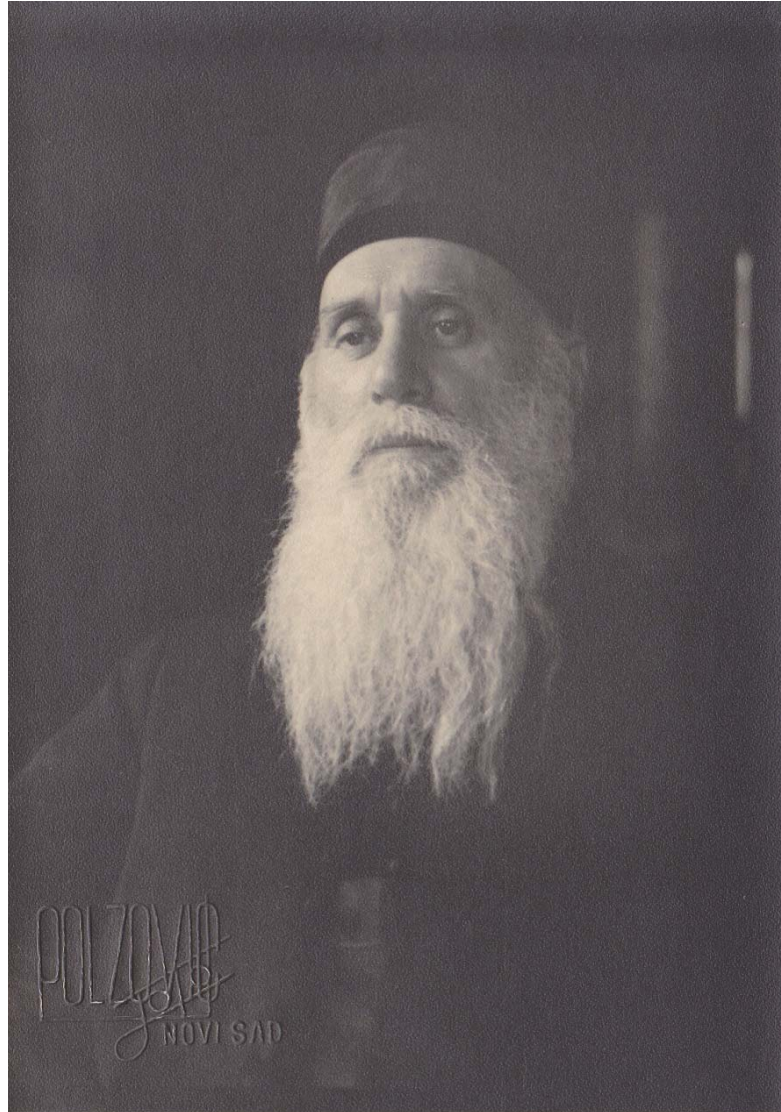
Био је ожењен Катариним (Катицом), рођеном Грујић, са којом није имао деце.¹⁵⁷ Милан и Катица живели су у Змај Јовиној (данас Златне греде) број 15 у Новом Саду.¹⁵⁸ Умро је 19. јуна 1931, у 86. години живота, 57. години свештеничке и 42. години протопрезвитерске службе. Сахрањен је на Алмашком гробљу.¹⁵⁹

Занимљиво је истаћи да је током последње деценије живота проте Милана Ћирића владика бачки био његов синовац др Иринеј Ћирић, о чијем се школовању, одрастању и напредовању он бринуо. Судбина се постарала да стриц и синовац служе Богу у истом храму – Саборној цркви у Новом Саду.

¹⁵⁷ Катарина (Катица) Ћирић је умрла 26. јануара 1921. и сахрањена је на Алмашком гробљу. Она је дан пре смрти сачинила тестамент, у присуству проте Јанкулова, Ђорђа Велића, Никанора Чобановића, Платона Мишкова и Јована Мургуловића, у којем се каже да сву своју имовину, покретну и непокретну, коју је стекла у заједници са мужем, оставља искључиво њему. Тестамент се чува у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

¹⁵⁸ Имовину проте Милана Ћирића наследио је Стеван Ћирић и то две куће – у Змај Јовиној (Златне греде) 15 и у Даниловој (касније Видаковићевој) 4 – обе са двориштем. Извод из решења оставинске расправе Новосадског средњег суда, О. Бр. 145/1932 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹⁵⁹ Парта поводом смрти Милана Ћирића, Нови Сад, јун 1931 (ЗЗСК, инв. бр. И-5092).

Иринеј Тирић, епископ бачки, око 1940.
(Музеј града Новог Сада)

II ИРИНЕЈ ЋИРИЋ – ЕПИСКОП ТИМОЧКИ И БАЧКИ (1884-1955)

Школовање и монашење

Иван Ћирић је рођен 19. априла / 1. маја 1884. године, у Сремским Карловцима, као друго дете Исидора и Евелине. Крштен је у карловачкој Горњој цркви, седам дана по рођењу. Чин крштења обавио је парох Василије Константиновић, а кум је био Стеван Ристић, чувени карловачки адвокат и градоначелник.¹⁶⁰

Основну школу похађао је, до средине четвртог разреда, у месту рођења. Отац Исидор умро је крајем 1893. године, а мајка још раније, па је Иван са браћом, Владиславом и Стеваном, прешао у Нови Сад. Бригу о њима преузео је стриц Милан Ћирић, новосадски прота, и његова супруга Катица. Иван је у Новом Саду завршио основну школу и похађао Српску велику православну гимназију. Гимназијски ђак био је у време директора Васе Пушибрка, а разредни старешина био му је Тихомир Остојић. У гимназијским сведочанствима забележено је које је предмете изучавао и какав је његов успех био. Био је добар ученик, а од свих предмета најслабије му је ишла математика и писање које је оцењено као „неуредно“ или „не сасвим читко“. Испит зрелости (матуру) положио је 15/28. јуна 1902. године.¹⁶¹

Школовање је наставио у Русији, где је уписао московску Духовну академију (Сергијев Посад).¹⁶² На Академији је изучавао Библијску историју, Историју руске цркве, Пастирско богословље и педагогију, Црквену археологију и литургику, Црквено право, Метафизику и логику, Историју филозофије, Психологију, Јеврејски језик и библијску археологију, Руски и црквено-словенски језик (са палеографијом) и историју руске литературе, Латински и Енглески језик. У већини предмета је био одличан или

¹⁶⁰ Извод из књиге рођених издат је 1894 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹⁶¹ Сачувана су два записа, из 1922. и 1932, сачињена приликом прославе годишњица матуре. Оба пута је епископ Иринеј своје гимназијске другове окупио у епископском двору. Приликом прославе 20 година матуре, 29. јуна 1922. бивши матуранти, међу којима су били и професори Андрија Матић, Милан Јовановић Баба и Стеван Милованов, окупили су се у двору епископа бачког, одржали су парастос покојним друговима и професорима, а затим су имали свечани ручак. Увече су се дружили на вечери у кафани „Бела лађа“. Приликом прославе 30 година матуре, 4. јула 1932, састали су се у канцеларији код тадашњег директора Гимназије Мирка Балубџића, затим одржали парастос у Саборној цркви, ручали у хотелу „Краљица Марија“, а после подне се састали у двору епископа бачког, где су се фотографисали и имали закуску (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹⁶² Сведочанства из основне школе и гимназије, матурско сведочанство, сведочанства и диплома московске Духовне академије, као и препис дипломе на немачки језик, сачувани су у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

веома добар. Школски друг, нешто старији од њега, био му је потоњи руски патријарх Алексије I. Дипломирао је 1906. године.¹⁶³ О овом периоду који је Иван Тирић провео у Русији не зна се пуно. Осим званичних докумената – сведочанстава, дипломе и албума са фотографијама професора и студената, сачувано је неколико појединачних фотографија, углавном са посветама Ивану Тирићу, као и неколико разгледница које су му упутили другови – извесни Пера и Стева из Старог Бечеја, Миша Матић, Јоца и кум Светислав, студенти из Будимпеште, као и брат Стеван из Дебрецина, као студент права у том граду. На једној разгледници Стеван пише брату: „Знам, да ће те цркве највећма занимати. С тога ти шаљем оне, које сам до сада видео. Ово је синагога. Поздрав од Стевана.“¹⁶⁴

Албум са фотографијама студената Духовне академије, око 1906.
(Библиотека Матице српске)

¹⁶³ Диплома Духовне академије издата је 10. јуна 1906, под бројем 882, а на њој су потписи епископа Евдокима, ректора Академије, архимандрита Јосифа, инспектора, и професора Александра Бјељајева, Николе Саосерскија и Митрофана Муретова. Сачуван је и препис дипломе на немачки језик, оверен 27. септембра 1906. на Универзитету у Бечу (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹⁶⁴ Поклон библиотека..., без инв. броја, Стеван Тирић - Ивану Тирићу, Дебрецин, око 1904.

Млади Иван Ћирић се, изгледа, није задовољио стеченим образовањем, па је исте године у Бечу наставио студије на Филозофском факултету, на групи семитских језика.¹⁶⁵ Докторирао је 1908. године.

Замонашио се у манастиру Хопово, пред Божић 1908. године, и у монаштву добио име Иринеј. Замонашио га је архимандрит манастира др Августин Бошњаковић.¹⁶⁶ На Божић исте године патријарх Лукијан Богдановић рукоположио га је за јерођакон, затим за протођакон (1910), а на Божић 1912. за патријаршијског архиђакон. Априла 1909. постављен је за библиотекара Патријаршијске библиотеке у Сремским Карловцима, а у јесен исте године постао је, у звању доцента, професор Карловачке богословије. Пре него што је изабран за професора успешно је одражао пробно предавање на тему задату од стране Савета Богословије – „Данашњи научни резултати о постанку Петокњижја“. У одлуци о постављењу Иринеја Ћирића за професора Богословије, коју је потписао тадашњи патријарх Лукијан Богдановић, одређени су и предмети које је требало да предаје – Библијска повесница са археологијом, Свето писмо старог завета и Јеврејски језик – а његова годишња плата износила је 2400 круна.¹⁶⁷ Извесно време Иринеј је предавао и Литургику. У то време професори Богословије били су др Викентије Вујић, Никола Ћурић, Владан Максимовић, др Димитрије Стефановић, др Лазар Мирковић и др Мојсије Стојков.¹⁶⁸

После смрти проте Ивана Маширевића архиђакон Иринеј је предавао, школске 1911/12. године, и веронауку у Карловачкој гимназији.

На основу објављених научних радова др Иринеј Ћирић је изабран за ванредног (1913), а затим и за редовног (1919) професора ове школе. Од њега се очекивало да ће „све своје знање и наставну вештину употребити на добро тога наставнога завода, те тиме припомоћи, да /.../ Црква добије одане, ваљане и одлучне свештенике“.¹⁶⁹ Он је

¹⁶⁵ Сачувана је уписница Универзитета у Бечу (Matrikelschein), под бројем 28.178, од 3. октобра 1906, као и индекс Ивана Ћирића (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹⁶⁶ Бошњаковић др Августин (Ковин, 1867 – Нови Сад, 1950), настојатељ манастира Хопова и Гргетега, историчар. Крштено име било му је Александар. Школовао се у Новом Саду, где је завршио гимназију (1886), и Сремским Карловцима, где је завршио богословију (1895). Докторирао је на Богословском факултету у Черновицама, а извесно време је студирао и философију у Јени. Замонашио се 1895. у манастиру Војловица. За настојатеља манастира Хопово постављен је 1903, а за управитеља манастира Гргетега 1921. Бавио се научним радом. Умро је у Новом Саду, али су његови посмртни остаци касније пребачени у манастир Гргетег.

¹⁶⁷ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Одлука о постављењу, под бројем М. 611 и 614 ех 1909, од 9/22. септембра 1909.

¹⁶⁸ Н. Гавриловић, *Карловачка богословија (1794-1920)*, Сремски Карловци 1984, 98-99.

¹⁶⁹ Одлуку о постављењу патријаршијског протођакон др Иринеја за ванредног професора Богословије, са годишњом платом од 4.000 круна, патријарх Лукијан Богдановић донео је 19. новембра / 2. децембра 1912, под бројем М. 484/син.през. ех 1912. у Сремским Карловцима (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

припадао групи професора, на челу са ректором Јованом Вучковићем, чијом заслугом је Богословија достигла факултетски ниво. „Ретко је који професор старе Карловачке богословије долазио за њеног учитеља са толико нада и очекивања као што је био случај са његовим доласком. Богослови су имали у њему учитеља кога би могла пожелети свака школа, српска православна богословска књижевност ауторитативног интерпретатора њених учења и бивша Карловачка митрополија члана на кога се у свим питањима, како свога унутрашњег живота тако и односима споља, могла увек ослањати и стварно се ослањала у својим најтежим данима“ – записао је епископ Сава Вуковић о Иринеју Ћирићу.¹⁷⁰

Архијакон Иринеј Ћирић је био члан комисије, коју је оформио Свети архијерејски синод, за превод Светог писма на српски језик. Иначе је, као професор Богословије, преводио старозаветне текстове са јеврејског језика, који су праћени коментарима. Такође, био је изабран за члана Комисије за литургијске обредне предмете, чији је председник био епископ бачки Митрофан Шевић.¹⁷¹ Знано се, да је Иринеј Ћирић „са рабинима у Сенти, Суботици, Новом Саду и др. говорио чивутски“, чему су се сви дивили.¹⁷²

Као професор Богословије путовао је, 1911. године, са групом ученика на Свету Гору. На том путу, у друштву протођакона Иринеја, били су прота Иван Маширевић,¹⁷³ катихета Карловачке гимназије, Стефан Илкић¹⁷⁴ и композитор Исидор Бајић.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Сава Вуковић, *Српски јерарси...*, 199.

¹⁷¹ Одлука Светог архијерејског синода од 8/21. маја 1912, у Карловцима, Ад 311/Син. 16 ех 1912. У потпису је патријарх Лукијан Богдановић (БМС, Поклон библиотека..., без. инв. броја).

¹⁷² *Успомене проте Алимпија Поповића*, рукопис у власништву породице Киселички из Новог Сада, 117.

¹⁷³ Маширевић Иван (Кула, 8. август 1871 – Сремски Карловци, 24. јануар 1912), катихета Карловачке гимназије, професор Карловачке богословије, протојереј, писац и уредник. Отац Михаило био је патријаршијски канцелиста, мајка Паулина потицала је из осијечке породице Максимовић. Школовао се у Карловцима, где је завршио Гимназију (1890) и Богословију (1894), а потом је две године слушао права у Јегри. Школске 1895/96. постављен је за професора-катихету у Карловачкој гимназији, а од 1903. предавао је и пчеларство, уместо Јована Живановића, у Карловачкој богословији. Са Живановићем је покренуо и уређивао лист *Српски пчелар*, а заједно су учествовали и на пчеларским изложбама и конгресима. Био је члан Пчеларске задруге у Руми. У фрушкогорским манастирима је држао предавања о пчеларству, за монаштво и народ из околних села. Писао је чланке и популарне књижице о пчеларству, које је објављивала Матица српска. Две године је био управитељ Свештеничког конвикта, интерната за свештеничку сирочад и другу децу православне вере која су се школовала у Карловцима. Писао је уџбенике из веронауке и био члан комисије за унапређивање верске наставе у средњим школама. Био је један од власника, уредника и сарадника *Богословског гласника*, а објављивао је и лист *Бачки пријатељ*. Био је члан Књижевног одељења Матице српске и почасни члан певачког друштва „Бранко“ из Ниша. Патријарх Георгије Бранковић одликовао га је чином протојереја (1905). Био је ожењен Даринком Стефановић из Шида, са којом је имао шесторо деце. Умро је изненада и врло рано, а на сахрани је литургију служио његов пријатељ архијакон Иринеј Ћирић. Видети више у: Гордана Петковић, *Иван Маширевић – катихета Карловачке гимназије (1871-1912)*, каталог изложбе, Музеј града Новог Сада, Сремски Карловци 2009.

¹⁷⁴ Илкић Стефан (Сомбор, 1875 – Сомбор, 1963), учитељ и архимандрит. У Сомбору је завршио Учитељску школу (1893), а у Кијеву Духовну академију (1898). Првих година је радио као учитељ, био је

Следеће године водио је, током распуста, младе богослове на екскурзију по Русији, где су обишли Кијев, Санкт Петербург, Москву и Одесу. Међу њима је био и богослов Алимпије Поповић, који је овај пут детаљно описао у својим успоменама.¹⁷⁶ У јесен 1913. архиђакон Иринеј и др Мојсије Стојков повели су групу богослова у седмодневни обилазак фрушкогорских манастира, током којег су искључиво пешачили.¹⁷⁷

У пролеће 1914. године архиђакон Иринеј је од Карловачке богословије затражио да му се дозволи једномесечно одсуство, јер је планирао путује у Доњи Мисир (Египат) са студентима Бечког универзитета на екскурзију. Добио је одобрење и, као што је планирао, путовао је у Египат, а са тог путовања је сачувана једна занимљива фотографија великог формата.¹⁷⁸

Иринеј Ћирић се замонашио у време последњег карловачког митрополита и патријарха Лукијана Богдановића, који га је и увео у већину монашких чинова, поставио за библиотекара Патријаршијске библиотеке и за професора Карловачке богословије. Иринеј Ћирић је био патријархов придворни архиђакон. Ово звање, иначе, било је од користи младим духовницима, који су захваљујући њему имали увид у патријархове послове и дужности, и на тај начин стицали богато искуство, корисно за њихову будућу архијерејску службу. Има назнака да је Иринеј Ћирић у овом периоду путовао у друге делове Монархије, по патријарховом налогу, и то првенствено у Поткарпатску Русију, чије је православно становништво било под јурисдикцијом Карловачке митрополије. Боравак у овом крају Иринеј Ћирић ће поновити 1927. године као епископ бачки. Верујемо да је боравак и рад у карловачком Патријаршијском двору, у близини младог патријарха Лукијана, као и задаци које је тада обављао, Иринеју Ћирићу било драгоцене искуство и да му је олакшао потоње дугогодишње епископствовање.

секретар Српске читаонице и Добротворне задруге „Српскиња Сомборкиња“. Сарађивао је са многим листовима – *Браником*, *Српским Сионом*, *Школским листом*... Замонашио се 1908. у манастиру Светог Ђорђа код Темишвара. Био је настојатељ манастира Свете Тројице код Велике Кикинде. У Араду је дочекао српску војску (1918) и ту остао још извесно време по уласку румунске војске. У Сомбор се вратио 1920. где је постао управитељ Задужбине Стевана Коњовића. Од 1928. уређивао је часопис *Духовна стража*, а неколико година и *Календар СПЦ Црква*. Писао је о историји Сомбора. Извесно време је био и управник Градске библиотеке. Од 1932. био је архимандрит.

¹⁷⁵ Бајић Исидор (Кула, 1878 – Нови Сад, 1915), композитор, учитељ и издавач. Од 1901. до своје смрти радио је у Новосадској гимназији као учитељ певања. Водио је хор, као и гудачки и тамбурашки оркестар. Основао је музичку школу у Новом Саду (1909), прву установу тог типа на територији Војводине. Чланке из области музике и музичке педагогије објављивао је у скоро свим тадашњим часописима и дневним листовима, а неке је и сам покренуо (*Српски музички лист*). Писао је уџбенике. Записивао је народне и црквене мелодије и користио их у својим делима.

¹⁷⁶ *Успомене проте Алимпија Поповића*, 108.

¹⁷⁷ *Извештај о православној српској богословији и православном српском богословском семинару у Сремским Карловцима школска 1913/1914*, Сремски Карловци 1914, 19.

¹⁷⁸ *Извештај о православној српској богословији...*, 27.

Да је Иринеј био врло близак сарадник патријарха Лукијана Богдановића говори нам и податак да је управо он отпутовао у Бад Гастајн када је пронађено тело настрадалог патријарха, да је учествовао у његовој идентификацији и посмртне остатке допратио до Сремских Карловаца. Наиме, на самом крају лета 1913. године патријарх је отишао на лечење у поменуто аустријску бању. Приликом једне шетње њему се изгубио сваки траг. Потрага је била дуготрајна, чак се у једном моменту и одустало од ње, а тело трагично настрадалог патријарха пронађено је готово два месеца касније. Његово обезглављено тело било је унакажено готово до непрепознатљивости.¹⁷⁹ Мученичка смрт патријарха Лукијана сигурно је оставила дубок траг на младог архиђаконa Иринеја који је имао задатак да идентификује патријархове посмртне остатке и допрати их у Карловце, што је детаљно и описао у *Богословском гласнику*.¹⁸⁰ Међу неким историографима постоји теза да је патријарх Лукијан прва жртва Првог светског рата.

У години која је уследила догодио се Сарајевски атентат, објава рата Србији од стране Аустро-Угарске,¹⁸¹ затим прогони, злостављања и убијања Срба на територији Војводине, а посебно у Срему. Одмах су ухапшени виђенији Карловчани, професори Карловачке гимназије, ратари и чиновници, и преко Петроварадина послати у Арад, где су утамничени.¹⁸² У септембру 1914, након офанзиве српске војске у Срему, извршена је насилна евакуација читавог места, и то у року од неколико сати.¹⁸³ Том приликом је испражњен и Патријаршијски двор, па претпостављамо да га је са администратором Митрополије напустио и архиђакон Иринеј Ћирић. Наиме, у време трајања Првог светског рата патријаршијски престо је био упражњен, а Карловачком митрополијом је администрирао пакрачки епископ Мирон Николић. После трагичног страдања патријарха Лукијана Богдановића, у јесен 1913, нови патријарх није изабран због избијања ратног сукоба, тако да је током рата Митрополијом управљао администратор.

¹⁷⁹ Више о о животу патријарха Лукијана и његовој смрти видети у: Срђан Ерцеган, *Лукијан, православни архиепископ карловачки, митрополит и патријарх српски (1908-2013)*, Сремски Карловци 2013; Гордана Петковић, *Лукијан Богдановић – последњи карловачки патријарх (1908-1913)*, каталог изложбе, Музеј града Новог Сада, Сремски Карловци 2013.

¹⁸⁰ *Богословски гласник*, 1913.

¹⁸¹ Више у: Мира Радојевић – Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914-1918: кратка историја*, Београд 2014.

¹⁸² Међу ухапшенима су били професори Милан Недељковић, Стеван Поповић и Павле Миљушевић, затим свештеници Гига Јовић, Лаза Сабовљевић и Димитрије Коплић, ратари и виноградари Никола Француз, Јован Илић, Мика Божић Карапанца, Милан Грбић, Јован Станковић, Аца Грбић и многи други (Павле Васић, *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Нови Сад 1978, 55).

¹⁸³ О страдању Карловаца у рату више видети у: Тоша Искруљев, *Распеће српског народа у Срему 1914. године и Маџари*, Нови Сад 2014.

После десетак дана, крајем септембра 1914, када се српска војска повукла из Срема, становништво је враћено у своје домове.

Живот и рад архиђакона Иринеја у време Првог светског рата мало је познат. Из овог периода сачувано је само неколико докумената – једна фотографија архиђакона Иринеја са члановима мешовитог хора који је основао док је боравио у Патријаршијском двору у Карловцима и два писма. Алимпије Поповић је записао да је његова енергија била „толико снажна“, чим је у времену рата водио хор. На основу малог броја података, а без конкретнијих докумената, можемо само да наслутимо које су активности биле заступљене у његовом монашком животу у том тешком времену страдања и патњи српског народа. Верујемо да се после прогона вратио у Патријаршијски двор, да је време проводио у молитви и да се бавио свим оним умним пословима које је изузетно волео – превођењем, писањем, читањем, сликањем и музиком. Да се касније у Карловцима рат није толико осетио, осим што школе нису радиле и што је место било затворено због „дрних богиња“ (великих богиња), сведочи једно писмо архиђакона Иринеја, упућено професору Тихомиру Остојићу, у којем каже: „Ми овде нисмо богзна колико осетили невоље рата, т. ј. лично и приватно. Али ме је веома жао богословије и гимназије. Тим ме је већма жао што би се по мом уверењу већ давно могло отпочети с радом у њима, само да се на позваним местима живље порадило (наравно не писменим представкама које не вреде). Велики светски догађаји пролазе поред нас неприметно и ми се још увек крећемо у оном уском видик у на који смо од вајкада навикли. Али даће Бог биће боље.“¹⁸⁴ Овим писмом, написаним само неколико недеља пред почетак Фебруарске револуције, односно прве фазе Октобарске револуције (1917), Иринеј Тирић као да наслућује и предвиђа страшне догађаје у, њему блиској и драгој, Русији.

Архиђакон Иринеј је, у тим ратним годинама, помагао епископу Мирону, јер је већ имао одређено искуство. Према Иринејевом сведочењу, које је забележио Тоша Искруљев, са администратором је лично путовао у Будимпешту и Беч, са молбом властима да престану прогони српског православног живља.¹⁸⁵ За епископа Мирона је забележено да је „својим тактом према државним властима успевао да отклони или ублажи многе невоље од цркве и народа“.¹⁸⁶ Ова мисија Иринеју Тирићу била је

¹⁸⁴ РОМС, инв. бр. 12.940, Архиђакон Иринеј – Тихомиру Остојићу, Сремски Карловци, 21. јануар / 3. фебруар 1917.

¹⁸⁵ Т. Искруљев, *Распеће српског народа у Срему...*, 257.

¹⁸⁶ Ђ. Слијепчевић, *Историја СПЦ*, књ. 2, 196.

намењена и у Другом светском рату, када је спасавао децу из мађарских логора и интервенисао за многе унесрећене.

Занимљиво је да није сачувана чак ни приватна преписка између архиђакона Иринеја и његове браће, Стевана и Владислава, који су у време рата били у Бечу. Верујемо да су они одржавали међусобни контакт у том бурном времену, иако за то немамо доказа. Претпостављамо да је архиђакон Иринеј пронашао могућност да се сусретне са браћом и да је, као најстарији, бринуо о њиховом школовању и њиховим финансијским приликама у том тешком времену. Претпостављамо, такође, да су се Ћирићи у Бечу сусретали са појединим Карловчанима који су се тамо склонили да би се заштитили, као што је то урадио архитекта Владимир Николић или барони Рајачићи.

Србија је изашла из рата, после четири дуге године страдања, као победница, али са катастрофалним последицама по српски народ. Са тог згаришта, на којем су страдале огромне жртве, и људске и материјалне, изникла је нова држава – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. У њој су свој живот наставили чланови породице Ћирић.

За редовног професора Иринеј Ћирић је постављен у исто време када је изабран за епископа тимочког – почетком јуна 1919. године.¹⁸⁷ Из тог разлога др Иринеј Ћирић више није предавао у Карловачкој богословији. У јесен 1920. године изабран је и за професора Светог писма Старог завета на новооснованом Богословском факултету у Београду.¹⁸⁸ Међутим, пошто место његовог службовања није био Београд, односно седиште његове епархије је било у Зајечару, епископ Иринеј није могао да предаје на овом факултету, иако се томе надао. У једном писму брату Стевану Иринеј је писао о наговештајима да ће бити изабран за професора Богословског факултета и да ће због тога годишње проводити три-четири месеца у Београду, а преосталих осам-девет месеци у Зајечару. Међутим, његова очекивања се нису остварила.

¹⁸⁷ Одлуку о постављењу др Иринеја Ћирића за редовног професора Карловачке богословије донео је администратор Митрополије и епископ темишварски Георгије Летић, 21. маја / 3. јуна 1919. у Сремским Карловцима, Бр. 57/50-1919 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹⁸⁸ Истог дана, 30. октобра 1920, за професоре Богословског факултета изабрани су протопрезвитер Теодор Титов, редовни професор Кијевске духовне академије, за редовног професора Библијске историје са библијском археологијом; Михаило Алексијевић Георгијевић, приватни детектив Петроградског универзитета за хонорарног наставника Старог јеврејског језика; др Веселин Чајкановић, ванредни професор Филозофског факултета у Београду, за редовног професора Грчког језика и Историје религије и др Александар Белић, професор београдског Филозофског факултета за хонорарног наставника Црквенословенског језика (Чедомир С. Драшковић, *Четрдесет година Богословског факултета у Београду*, у: Богословље, св. 1 и 2, 1961, 5; *Гласник Српске православне патријаршије* (даље *Гласник СПП*), бр. 9, 1/14. новембар 1920, 143).

Епископ тимочки

Завршетак Првог светског рата и стварање нове државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца – која је обухватила готово све крајеве у којима су живели Срби, омогућио је уједињење свих српских „покрајинских цркава“.¹⁸⁹ Коначно је створена прилика да се, после вишевековних недаћа, обнови Пећка патријаршија обједињавањем њених делова, од којих су неки битисали под туђинском државном влашћу и развијали се под различитим историјским околностима. У послератним данима Српска православна црква се сусрела са великим проблемима, јер је у рату поднела огромне губитке – изгубила је трећину свештеника, а било је и великих материјалних губитака, бројне цркве и манастири били су уништени или значајно оштећени. Српску православну цркву чекала је обнова, како материјална, тако и духовна. Међутим, њен допринос у стварању нове државе био је, свакако, немерљив.

Припреме за чин уједињења свих српских црквених области у једну целину започете су у Сремским Карловцима, 31. децембра 1918. године, када је одржана прва конференција представника свих делова Српске православне цркве. Своје одлуке о уједињењу донели су босанско-херцеговачки епископи (преко митрополита дабро-босанског), Свети синод Карловачке митрополије, затим митрополит Црне Горе и на крају Свети архијерејски сабор СПЦ Краљевине Србије.¹⁹⁰ И поред наведених одлука било је неопходно да се уреде односи са оним православним црквама које нису биле српске, а имале су јурисдикцију над овим деловима.

У периоду када су обављане ове припремне радње Иринеј Ћирић још увек није био изабран за епископа и не знамо да ли је и у коликој мери учествовао у овим пословима. Можемо само претпоставити да није учествовао ни на првој, крајем децембра 1918, нити на другој конференцији, одржаној маја 1919. године, јер још увек није био изабран за епископа. На првој конференцији, одржаној у Карловцима, којој су присуствовали сви српски православни епископи, саопштена је одлука Карловачке митрополије „да се уједини са осталим црквеним областима у уједињеној држави СХС

¹⁸⁹ Ђ. Слијепчевић, *Историја СПЦ*, књ. 2, 556.

¹⁹⁰ Београдска, Карловачка и Црногорско-приморска митрополија биле су самосталне (аутокефалне), док је СПЦ у Босни и Херцеговини била самоуправна (аутономна) под управом Васељенске патријаршије у Цариграду. Ту се убрајају и две епархије, Далматинско-истријска и Бококоторско-дубровачка, које су до тада биле под управом Буковинско-далматинске митрополије. О корацима које су предузеле наведене црквене организације ради започињања процеса уједињења видети опширније у: Рајко Л. Веселиновић, *Уједињење покрајинских цркава и васпостављање Српске патријаршије*, Српска православна црква 1920-1970, Београд 1971, 13-14.

успостављањем јединства које је постојало до 1710. у Српској патријаршији“.¹⁹¹ Констатована је воља представника свих српских православних црквених области да се уједине, из чега је проистекла потреба за успостављањем Српске патријаршије.¹⁹² На другој конференцији, која је одржана од 11/24. до 15/28. маја 1919. у Београду под председништвом црногорског митрополита Митрофана Бана, изабран је један привремени одбор са циљем да припреми све што је неопходно за реализацију уједињења и да буде извршни орган архијерејске конференције све до избора патријарха. Одбор је назван Средишњи архијерејски сабор уједињене српске цркве, седиште му је било у Београду, а чинили су га: митрополит Митрофан Бан, који је био и његов председник, митрополит зворничко-тузлански др Иларион Радонић, администратор Карловачке митрополије и епископ темишварски др Георгије Летић, епископ нишки Доситеј Николић и викарни епископ Карловачке митрополије Иларион Зеремски.¹⁹³ Са ове конференције упућена је посланица, свештенству и народу Српске православне цркве у Краљевини СХС и изван њених граница, којом су дефинисана начела уједињења – духовног, моралног и административног.¹⁹⁴ Трећа архијерејска конференција одржана је од 3. до 15. децембра 1919. године у Карловцима, а у њеном раду учешће је узео и Иринеј Ћирић који је у међувремену изабран од стране Светог архијерејског сабора Краљевине Србије за епископа тимочког.¹⁹⁵ Током ове конференције изабрани су поједини одбори (секције) - Црквенопросветни, Црквеноправни, Финансијски и Одбор за разне ствари - преко којих се њен рад одвијао. Епископ Иринеј је изабран за члана два одбора. Он је, заједно са епископима рашкозахумским Кирилом, далматинскоистријским Димитријем и викарним епископом Иларионом Зеремским, био члан Црквенопросветног одбора, а са епископима

¹⁹¹ Исто, 14. Гласник УСЦЦ, бр. 2, 1920, 18.

¹⁹² Изван граница новостворене Краљевине СХС остала је Будимска епархија у Мађарској, којом је управљао епископ др Георгије Зубковић, а у Румунији је остао један део Вршачке и већи део Темишварске епархије. На основу молбе и писане изјаве епископа Георгија, конференција је одлучила да упутити молбу Влади Краљевине СХС да посредује и да се постара да међународним уговорима обезбеди „јерархијско јединство“ СПЦ и материјално обезбеђење црквеног и просветног живота у епархији која је остала ван државних граница. Темишварски епископ др Георгије Летић је, уз одобрење државне и црквене власти, преместио своје седиште из Темишвара у Велику Кикинду. Исто, 15.

¹⁹³ Гласник УСЦЦ, бр. 1, 1/14. јул 1920, 2. Престолонаследник Александар Карађорђевић донео је 28. августа 1919. Уредбу о устројству Средишњег архијерејског сабора. Поред тога што је он био извршни орган Архијерејских конференција, у делокруг рада овог тела спадале су и припреме материјала за организацију уједињења покрајинских (обласних) цркава и за избор патријарха, припремање дневног реда за конференције „целокупног српског православног епископата“ и сазивање конференција. Такође, ово тело је било веза између обласних цркава и државне власти. Р. Веселиновић, *Уједињење покрајинских цркава...*, СПЦ 1920-1970, 16.

¹⁹⁴ Гласник УСЦЦ, бр. 1, 1/14. јул 1920, 2-4.

¹⁹⁵ Избор Иринеја Ћирића за епископа Томочке епархије забележен је у Извештају о раду Светог архијерејског сабора Краљевине Србије, који је објављен у Гласнику УСЦЦ, бр. 2, 16/29. јул 1920, 23-24.

дабробосанским Евгенијем, пећким Гаврилом, велешкодебарским Варнавом и нишким Доситејом, био члан Одбора за разне ствари. Тачке дневног реда ове конференције, којих је укупно било седамнаест, додељене су као радни задаци наведеним одборима. Црквенопросветни одбор добио је задатак да се позабави следећим темама: Нацртом закона о уређењу српских православних богословија; Саветовањем о верској настави у школама поводом резолуције прве конференције катихета Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца; Предлогом митрополита дабробосанског Евгенија у предмету образовања црквених појаца и Извештајем епископа далматинског Димитрија у предмету разрешења далматинских епархија од Митрополије буковинско-далматинске. Одбор за разне ствари добио је следеће теме: Извештај Средишњег архијерејског сабора о стању Српске православне цркве у Америци;¹⁹⁶ Извештај Средишњег архијерејског сабора у предмету испомагања породица побијених и у интернацији умрлих свештеника и Преговори са васељенским патријархом у предмету канонског разрешења односних црквених области које су потпале под Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца; Хилендарско питање.¹⁹⁷

На конференцији се, о свакој од наведених тачака, расправљало међу архијерејима. Када је на ред дошла седма тачка дневног реда – Саветовање о потребама и жељама српског православног свештенства, изреченима у првој ванредној скупштини свештеничкој – повела се дуга и жива расправа. Једно од кључних питања била је ревизија одлуке о забрани другог брака свештеницима. Наиме, Црквеноправни одбор, који се бавио овом тачком дневног реда, поднео је предлог Средишњем архијерејском сабору да се услед „свестрано промењених прилика живота и погледа на живот“ узме у обзир озбиљна актуелност ревизије решења овог питања. Тим поводом архијереји СПЦ обратили су се Васељенској цркви, која је и донела забрану другог брака свештеницима, што се поштовало вековима. Затим су архијереји одлучили да се једном посланицом обрете и свештеницима како би их обавестили о предузетом кораку и препоручили им стрпљивост до коначног решења. Израда посланице, која је морала бити завршена још током конференције, поверена је младом епископу Иринеју Ћирићу. Њен коначан текст је усвојен на последњој седници конференције, а у њеном потпису били су сви архијереји, међу којима и епископ тимочки Иринеј, вероватно по први пут

¹⁹⁶ На овој конференцији се расправљало о оснивању СПЦ у САД-у и одлучено је да се архимандрит Мардарије изабере за епископа „америчке цркве“. *Гласник УСПЦ*, бр. 3, 1/14. август 1920, 36.

¹⁹⁷ Одбору за разне ствари припала је и тачка под бројем 17, међутим, она није наведена у Извештају, тако да не можемо са сигурношћу да констатујемо о ком питању је било речи. *Гласник УСПЦ*, бр. 3, 1/14. август 1920, 33-37.

на једном званичном документу.¹⁹⁸ Међутим, питање другог свештеничког брака до данашњих дана није решено у позитивном смислу.

Као члан Црквенопросветног одбора, епископ Иринеј је поднео предлог у циљу бољег изучавања црквенословенског језика и састављања његове систематске граматике. Епископов предлог је усвојен, а затим прослеђен Средишњем архијерејском сабору на усвајање.¹⁹⁹

На конференцији је, међу бројним усвојеним нацртима и уредбама, али по важности на првом месту, усвојен и нацрт Закона о проглашењу и успостави старе Српске патријаршије који је предвиђао да уз патријарха постоји Свети архијерејски синод, као највиша управна и судска црквена власт, и Свети архијерејски сабор као највиша законодавна власт.²⁰⁰

Припреме за уједињење свих српских црквених области у заједничку патријаршију трајале су од 31. децембра 1918, када је у Сремским Карловцима одржана прва конференција представника свих делова СПЦ, до 13/26. маја 1919. године, када су сви српски архијереји одлучили да се изврши црквено уједињење. Ову одлуку потврдио је регент Александар својим указом од 17. јуна, а 12. септембра 1920. године свечано је проглашена Српска патријаршија. Наиме, три месеца након признања црквеног уједињења од стране државе, сазвана је нова конференција за 27. август / 9. септембар 1920. године. Конференција се прогласила Светим архијерејским сабором уједињене СПЦ, након чега су сви чланови отпутовали у Сремске Карловце, где је 30. августа / 12. септембра обављена свечаност васпостављања Српске патријаршије.²⁰¹ У част ове

¹⁹⁸ Текст посланице свештенству објављен је у *Гласнику УСЦЦ*, бр. 1, 1/14. јул 1920, 9-11.

¹⁹⁹ *Гласник УСЦЦ*, бр. 3, 1/14. август 1920, 37.

²⁰⁰ *Гласник УСЦЦ*, бр. 3, 1/14. август 1920, 35-36.

²⁰¹ Свечаност је обављена у престоној дворани Патријаршијског двора, која је за ту прилику била посебно украшена уметничким делима познатих српских уметника, на којима су били мотиви из новозаветне и народне историје – „Проглашење Душановог законика“ и „Свети Сава крунише Стефана за краља“ од Паје Јовановића, затим слике Уроша Предића и Ђорђа Крстића. Истовремено је било изложено Мирослављево јеванђеље из 12. века, Јеванђеље манастира Високих Дечана из 13. века, сребрни пехар кнеза Лазара и кнегиње Милице, патријаршијска митра, као и покров деспотице Јефимије за ћивот кнеза Лазара. На средини престоне дворане био је сто постављен за 15 архијереја, а на столу крст цара Душана из манастира Високи Дечани и велико позлаћено јеванђеље Карловачке митрополије. Владарски престо са балдахином био је украшен портретом Војда Карађорђа, као и портретима краља и престолонаследника (рад Паје Јовановића), док су се поред престола налазила седишта за председника Владе (у то време је био Миленко Веснић) и министра вера (у то време је био Павле Маринковић). Церемонија је текла тако што је, по уласку архијереја (престолонаследника Александра) у дворану, Прво београдско певачко друштво отпевало песму Царју небесни, затим је митрополит Димитрије изложио како је дошло до одлуке Светог архијерејског сабора за обнову Српске патријаршије, а онда је митрополит тузлански Иларион прочитао ту саборску одлуку (Одлука је у целини публикована као прилог у оквиру текста Р. Веселиновића, *Уједињење покрајинских цркава...*, СПЦ 1920-1970, 26-28). Следила је потврда наведене одлуке указом краља Петра I, коју је прочитао министар вера, а престолонаследник Александар је, у име свог оца, одлучио да се патријарх зове „Српски патријарх

свечаности, којој је и сам присуствовао, престолонаследник Александар је, на предлог министра вера одликовао Орденом Светог Саве оне митрополите и епископе који то одликовање до тада нису добили. Том приликом, током саме свечаности, одликован је Орденом Светог Саве II реда и епископ тимочки Иринеј Ћирић.²⁰² За првог патријарха обновљене Српске патријаршије изабран је у седници Светог архијерејског сабора, две недеље касније, митрополит Димитрије Павловић.²⁰³ Завршни чин васпостављања Српске патријаршије - устоличење патријарха Димитрија - обављен је на Велику Госпојину, 28. августа 1924. године, у Пећи.²⁰⁴ Епископ Иринеј је, са осталим архијерејима, учествовао у овој свечаности која је трајала неколико дана.

Све промене које су се догодиле у оквиру Српске православне цркве у периоду од децембра 1918. до поновног успостављања Српске патријаршије одобрили су, једним Томосом и Канонским писмом, издатим фебруара 1922. године, Свети синод Васељенске патријаршије у Цариграду и васељенски патријарх Мелетије IV.²⁰⁵

Обновљена Српска патријаршија је била подељена на 27 епархија и то: Београдска (са седиштем у Београду), Шабачка (Шабач), Жичка (Чачак), Нишка (Ниш), Тимочка (Зајечар), Браничевска (Пожаревац), Рашко-призренска (Призрен), Скопска (Скопље), Злетовско-струмичка (Штип), Битољска (Битољ), Охридска (Охрид), Цетињска (Цетиње), Пећка (Пећ), Захумско-рашка (Никшић), Дабро-босанска (Сарајево), Захумско-херцеговачка (Мостар), Зворничко-тузланска (Тузла), Бањалучко-

Православне цркве Краљевине СХС“. Тада је одлучено да се скопска, цетињска и сарајевска епископија подигну на ниво митрополије. Свечаност је завршена благодарњем у карловачкој Саборној цркви, којем су присуствовали, поред престолонаследника Александра и чланова Владе, представници разних војних, грађанских, црквених и других власти: представници Државног савета, Касационог и Апелационог суда, Главне контроле, председници САНУ и Матице српске, ректор Универзитета, гувернер Народне банке, председник београдске Општине, карловачки градоначелник др Симеоновић Чокић, који је том приликом одржао и говор, и председници бројних удружења (Р. Веселиновић, *Уједињење покрајинских цркава...*, СПЦ 1920-1970, 19-20).

²⁰² *Гласник Српске православне патријаршије* (даље *Гласник СПП*), бр. 5, 1/14. септембар 1920, 75.

²⁰³ Патријарха Димитрија изабрао је Свети архијерејски сабор уједињене СПЦ, међутим, Влада није признала овај начин избора патријарха, већ је 23. октобра 1920. издала Уредбу о избору првог српског патријарха обновљене Српске патријаршије, која ће касније послужити као основ Закона о избору патријарха СПЦ из 1930. За ову Уредбу је карактеристично да је њоме у Изборни сабор уведен значајан број лаика, који су заправо били највиши државни функционери, чиме је јасно стављено до знања да држава не жели да се одрекне свог утицаја на црквене послове. Изборни сабор се, по новој Уредби, састао 12. новембра 1920. и поново изабрао митрополита Димитрија за српског патријарха (кандидати су још били митрополит захумско-херцеговачки Петар Зимоњић и епископ пакрачки Мирон Николић). Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књ. 3, Београд 1991, 10; Р. Веселиновић, *Уједињење покрајинских цркава...*, СПЦ 1920-1970, 21-22.

²⁰⁴ Први српски патријарси су били и архијереји пећки, тако да је, из пијетета према њима, национална и црквена традиција налагала да се свечаност устоличења српског патријарха обави у Пећкој патријаршији. Опширније о свечаности устоличења у: Р. Веселиновић, *Уједињење покрајинских цркава...*, СПЦ 1920-1970, 24-26; *Гласник СПП*, бр. 15, 1/14. август 1924, 225-228.

²⁰⁵ Садржај Томоса Св. синода васељенске Патријаршије у Цариграду и Канонског писма васељенског патријарха Мелетија видети у прилозима текста Р. Веселиновића, *Уједињење покрајинских цркава...*, СПЦ 1920-1970, 30-34.

бихаћка (Бањалука), Боко-каторска (Котор), Далматинска (Шибеник), Карловачка (Сремски Карловци), Бачка (Нови Сад), Вршачка (Вршац), Темишварска (Велика Кикинда), Пакрачка (Пакрац), Горњокарловачка (Плашки) и Будимска епархија (Будим). Две епархије, Београдска и Карловачка, имале су викаре, а њима је управљао патријарх. Према одлуци коју је донео Свети архијерејски сабор епископи са резиденцијама у Скопљу, Цетињу и Сарајеву, носили су титулу митрополита. Касније ће, према Уставу СПЦ из 1931. године, уместо дотадашњих 27 бити формирана 21 епархија.²⁰⁶ Под јурисдикцијом СПЦ су, такође према Уставу СПЦ из 1931, биле и неке епархије у иностранству: 1. Православна чешка епархија, са седиштем у Прагу; 2. СПЦ у Америци и Канади, са седиштем у Чикагу; 3. Мукачевско-прјашевска епархија са седиштем у Мукачеву; 4. Српска православна епархија задарска, са седиштем у Задру²⁰⁷ и 5. Српски православни викаријат скадарски, са седиштем у Скадру.²⁰⁸

Према Видовданском уставу, највишем правном акту новостворене Краљевине СХС, гарантовано је начело пуне слободе вере и савести, као и пуна равноправност свих законом признатих вера. Нова држава није била само српска, тако да ни СПЦ није могла бити државна црква. Све вероисповести имале право да самостално уређују своје унутрашње верске послове и да управљају својим закладама и фондовима, али им је било забрањено да своју духовну власт употребљавају у политичке сврхе. У реалном животу СПЦ је била потчињена држави, јер је „највишу надзорну и управну власт у свим верско-политичким питањима и пословима Српске патријаршије вршио министар вера“.²⁰⁹ Однос између цркве и државе коначно је дефинисан Уставом СПЦ од 3.

²⁰⁶ Према Уставу СПЦ из 1931. епархије су биле следеће: 1. Београдско-карловачка (са седиштем у Београду); 2. Банатска (Вршац); 3. Бањалучка (Бањалука); 4. Бачка (Нови Сад); 5. Браничевска (Пожаревац); 6. Горњо-карловачка (Карловац); 7. Дабро-босанска (Сарајево); 8. Далматинска (Сплит, са привременим седиштем у Шибенику); 9. Загребачка (Загреб); 10. Захумско-херцеговачка (Мостар); 11. Зворничко-тузланска (Тузла); 12. Злетовско-струмичка (Штип); 13. Жићка (Краљево); 14. Нишка (Ниш); 15. Охридско-битолска (Битољ); 16. Пакрачка (Пакрац); 17. Рашко-призренска (Призрен); 18. Скопљанска (Скопље); 19. Тимочка (Зајечар); 20. Црногорско-приморска (Цетиње) и 21. Шабачка (Шабац). Дакле, укинута су 4 епархије: Бихаћка, Бококаторска, Захумско-рашка, а од Београдске и Карловачке је настала једна. Епископи епархија Црногорско-приморске, Скопске, Дабро-босанске и Загребачке носили су титулу митрополита. Б. Гардашевић, *Организационо устројство и законодавство...*, СПЦ 1920-1970, 55.

²⁰⁷ Задар је у периоду од 1920. до 1944. припадао Италији.

²⁰⁸ За Будимску епархију и делове неких других епархија које су биле изван Краљевства СХС, стање је остало као 1920.

²⁰⁹ На чињеницу да је државна контрола СПЦ била изузетно јака указују нам и друге уредбе донете у периоду пре и после проглашења Патријаршије – Уредба о устројству, коју је донело Министарство вера 31. јула 1919, ставила је СПЦ под контролу државе „у свим верско-политичким пословима, у колико спадају у круг државне делатности“, а Уредба о централизацији управне и судске власти у Српској патријаршији, од 13. децембра 1920, стављала је ван снаге све одредбе посебних закона, односно црквено-аутономних уредаба које су јој биле противне. У овом периоду, тачније 24. децембра 1920, донета је и Уредба о Светом архијерејском сабору и Светом архијерејском синоду, којом им се признаје

септембра 1931, који је донет на основу Закона о СПЦ од 9. новембра 1929. године. Наведеним законом одвојена је Црква од државе, али је у то одвајање углавном било у финансијском смислу, иако су црквена имања, фондови и задужбине и даље били под врховним надзором државе.²¹⁰

У међуратним годинама СПЦ се суочавала, исто као и нова југословенска држава, са проблемима различите врсте. Покушавајући да реши те проблеме, СПЦ је покушавала и да нађе свој пут, понекад знатно отежан неспремношћу да се прихвате они проблеми које је наметало савремено доба. Као једна од веома важних тачака размимоилажења био је несклад између припадника нижег свештенства и чланова епископата, који је дуго био присутан у редовима СПЦ, додатно изражен због ангажовања српског свештенства у партијско-политичким борбама и „на националном послу“, што је понекад било корисно, а понекад врло штетно по Цркву. У прилог овој ситуацији није ишла ни чињеница да је и духовни и морални ниво свештенства у различитим областима државе неуједначен. Док је у Јужној Србији, деловима Санцака, Црне Горе и Босне и Херцеговине било свештеника који су скоро нешколовани, у Србији и Војводини, као и у већим градским центрима било је врло образованих свештеника, са завршеном вишом богословском спремом. Подизању моралног и образовног нивоа свештенства значајно је допринело отварање Богословског факултета у Београду и рад пет богословија. Међу најобразованијим архијерејима СПЦ у међуратном периоду, који су имали значајне улоге у Цркви, свакако су епископи др Николај Велимировић, др Георгије Летић, др Максимилијан Хајдин и др Иринеј Ћирић, који су своје школовање завршили докторатима стеченим на страним универзитетима.

Свети архијерејски сабор некадашње Краљевине Србије започео је свој први сазив 11. марта, а завршио је 19. јуна 1919. године. Током 35 саборских седница, које су одржаване уз прекиде, донето је 159 одлука. Међу важнијим одлукама, свакако, био је избор Николаја Велимировића за епископа жичког, као и једногласан избор др Иринеја Ћирића, 23. маја / 5. јуна 1919. године, за епископа тимочког. Избор је потврђен Краљевским указом од 18. јуна који је потписао министар вера Алауповић.²¹¹ Избор је, међу првима, Иринеју честитао епископ Николај. У писму од 6. јуна он охрабрује свог

највиша власт у пословима вере, богослужења, црквеног поретка и унутрашње управе цркве. Ђ. Слијепчевић, *Историја СПЦ*, књ. 3, 11.

²¹⁰ О Уставу СПЦ биће више речи у даљем тексту овог рада.

²¹¹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Указ краља Петра I Карађорђевића о постављењу Иринеја Ћирића за епископа тимочког, Београд, 18. јун 1919.

брата у Христу да прихвати епископску столицу следећим речима: „Епархија Тимочка је мала, народ је побожнији и патријархалнији но у другим епархијама. Држим, да ће Вам се милити радити у тој епархији. Не бојте се ничега, поведите се Божјем провиђењу и дођите. Доцније, ако би Вас Ваши тамо желели на неку епархију у Војводини, или ако би Ви сами то пожелели, биће лако добити премештај“.²¹² У међувремену га је др Георгије Летић,²¹³ администратор Карловачке митрополије и епископ темишварски, рукоположио у Сремским Карловцима у чин презвитера јеромонаха и произвео за архимандрита. Хиротонисан је 15. јуна исте године у београдској Саборној цркви, од архиепископа београдског и митрополита Србије Димитрија Павловића (будућег патријарха), епископа велешко-дебарског Варнаве Росића, епископа нишког Доситеја, епископа жичког др Николаја Велимировића и викарног епископа сремско-карловачког Илариона Зеремског. У писму брату Стевану, тада студенту у Бечу, Иринеј је детаљно описао како је дошло до његовог избора за епископа.²¹⁴ Интересантно је да се он, заправо, надао именовану за администратора упражњене Епархије бачке. Међутим, догодило се да је, ипак, изабран за епископа тимочног. Објашњавајући како је изненада дошло до промене, Иринеј је брату написао да су тада на Светом архијерејском сабору били „застарели митрополит и два млада, агилна епископа: Доситеј и Николај, одлучни да реформишу цркву без икаквих обзира на личности“. Записао је још да су га изабрали не водећи рачуна „о вечитим епископским кандидатима-архимандритима којих има у Београду, као и код нас (у Војводини – Г.П.)“. Толико је био изненађен избором да се колебао око одлуке – „поручим по викару да је част за мене велика, али тако изненадна, да се морам мало размислити“ – па чак и размишљао да одбије зато што је „у Бачкој имао спреман терен за рад“. У Бачкој су га сељани позивали на проповеди у Сентомаш (Србобран), Бечеј, Чуруг и у друга места, што значи да су га поштовали и познавали његов рад. Са друге стране, у Тимочној епархији, како је сам записао, Иринеј апсолутно никога није познавао. У моментима док је још размишљао да ли да прихвати овај избор отишао је, са Максимилијаном Хајдином, до Новог Сада. У двору је затекао проту Велића који је

²¹² БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја. Епископ жички Николај Велимировић - архијакону Иринеју Ћирићу, изабраном епископу тимочком, Београд, 6. јун 1919.

²¹³ Већ је било речи о томе да после смрти Лукијана Богдановића није дошло до избора новог патријарха, јер је већ следеће године почео Први светски рат, због чега је Карловачком митрополијом и патријаршијом администрирао Мирон Николић, епископ пакрачки.

²¹⁴ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Иринеј Ћирић - Стевану Ћирићу, Ср. Карловци, 6/19. јула 1919. Цео текст писма је у Прилогу бр. 3.

управо саопштио новост његовом стрицу Милану Ћирићу. Они су, обрадовани овом вешћу, наговорили Иринеја да прихвати избор.

Епископ тимочки Иринеј после хиротоније у београдској Саборној цркви, 1919.
(Библиотека Матице српске)

Описујући хиротонију у београдској Саборној цркви, којој су присуствовали бројни верници, Иринеј каже: „Пет архијереја да служе литургију, то је и у Карловцима и у Београду необично (Николаја су рукополагали Митрополит и Доситеј)“. Даље, епископ описује како је у тој свечаној прилици био одевен: „За рукополагање ја сам понео из Карловаца митру и одјејаније патријарха Арсенија III (Чарнојевића), а штаку (жезло) митрополита Јована Ђорђевића (1770. год.), панагију митрополита Павла Ненадовића, дакле ништа млађе од 150 година!“ На крају литургије одржао је свој први

архијерејски говор, који је на присутне оставио снажан утисак.²¹⁵ „То није била лака ствар: ја треба да говорим онде где се прославио Николај, а заправо нисам имао времена ни да се спремим“ – пожалио се епископ Иринеј брату Стевану и парафразирао му свој говор: „Ви очекујете да чујете данас од мене нешто лепо и узвишено што се само једанпут чује, што ћете понети као драгоцену успомену са овога дана. На жалост, како ме је данас црква одликовала, Господ мене није обдарио речитошћу. Господ је много пута саслушао моју молбу, па би можда и сада саслушао када бих га замолио да ми да дар златоустога. Али ја не смем да му се молим за то, јер држим да би ми данас усахнуо и најбујнији поток речи. У моме срцу је данас све ускомешано и час једна мисао долази на површину свести, час друга и тешко је средити их. Ви који ћете изаћи из овога светог храма и наставити за часак прекинути посао, ви нећете разумети откуда та узбуђеност. Али ја се више нећу вратити у идиличну тишину калуђерске ћелије, коју за десетак година нарушаваше само пој птица и звоњење звона што ме зваше на јутрење и вечерње. За мене престају дани када је највећа брига била отслужити лепу службу и омитити омладини језик и речи пророка. Ја престајем бити младић, постајем човек и чврсто хватам за плуг да поцрнела лица и ознојена чела безобзирце орем на њиви господњој. Данас ја нарочито узимам ову тешку митру патријарха Арсенија и његово одјејаније, јер данас када ме блажена сен патријархова враћа у крајеве откуда нас је повео, хоћу да понесем исти онај терет, под којим је он превео нас преко Саве. Данас ја стојим пред вама као ваш архијереј – ви питате ко сам, куда ћу да вас водим, у коју рубрику модернога живота да ме метнете, јесам ли комуниста, социјалиста, демократа, радикал и тд., шта мислим о црквеној, шта о аграрној реформи, шта је мој програм? Ја ћу вам радо одговорити, јер мој програм је једна реч: Христос. И колико у комунизму, социјализму, демократији и тд., буде од Христа; толико ће у моме програму бити комунизма, социјализма и тд. Господ мене учи, да нису рђави комунизам, социјализам, демократизам итд., него да могу рђави бити комунисте, социјалисте итд, да долазим не да програме поправљам и градим, него људе. Пророци пре Језекиља су упрли свој поглед на масу, Језекиљ на појединце. Пређашњи архипастири су чували стада као стада, јер су претили вуци. Данас нема више вукова, па ћу ја да идем за сваком овцом појединце, да је питам шта је боли и шта јој треба. И сада тек разумем како је Господ све то добро удесио. Сада разумем зашто

²¹⁵ На литургији су били присутни чланови Иринејевог хора, који је он основао у Карловцима још као архиђакон. Они су тим поводом у Београд допутовали лађом, али је доста мушких чланова изостало, јер су тог дана били на слави у манастиру Велика Ремета.

ми је Господ још у раном детињству одузео родитеље; јер хтеде да њима дужну љубав сачувам за читав род; сада разумем зашто ми не даде невесту, јер хтеде да непотрошену љубав поклоним другој невести – цркви Христовој; сада разумем зашто нећу имати од срца порода, јер своју љубав треба да покажем свој сирочади што остаде иза рата.²¹⁶

После свог првог обраћања верницима, епископ тимочки Иринеј делио је нафору, а народ му је љубио не „само руку, него и омофор, а потом и плашт“. Када је церемонија посвећења завршена, епископ је отишао у зграду Митрополије, где је примао честитке. Међу онима који су му честитали био је и тадашњи министар вера ???

Боравећи тих дана у Београду, новопосвећени епископ је присуствовао седницама Светог Синода, рукоположио „двојицу“, посетио министра-председника владе Стојана Протића, министра вера Тугомира Алауповића и престолонаследника Александра Карађорђевића.²¹⁷

У недељу, прву после хиротоније, епископ Иринеј је служио литургију у родним Карловцима, где је само седам дана раније литургију служио као архиђакон. Затим је уследила литургија на Видовдан, коју је епископ, одазвавши се на бројне позиве, служио у Земуну.²¹⁸

У периоду између хиротоније у београдској Саборној цркви и устоличења у Зајечару, током јуна и јула месеца 1919. године, епископ Иринеј је епархијске послове обављао у Београду. У том периоду написао је своју прву архијерејску посланицу, а поводом ступања на епископску катедру, у којој, потпуно свестан времена и околности, каже следеће: „Милошћу Божјом долазим вама као ваш архијереј. Али су необична времена у која ступам међу вас. Свежи трагови недавнога рата још се виде на све стране. Још у ушима одјекује ратни поклич и грмљавина убојних справа, још се осећа дим и ватра, леже рушевине и згаришта, безбројни гробови и поља натопљена врелом крвљу. Још нам живо лебде пред очима слике недавне беде. Рат је као љута боља, која је спопала наш државни и народни организам. Радило се о смрти и животу, хоћемо ли пропасти или се ослободити. Ми смо бољу срећно прекужили; али истрошеном и слабачком организму као нежном цвету треба још много чувања и неге.

²¹⁶ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Иринеј Ћирић - Стевану Ћирићу, Ср. Карловци, 6/19. јуна 1919.

²¹⁷ Како бележи у писму брату Стевану, престолонаследнику је био представљен у Нишу, још као архиђакон, али нисмо наишли на податке о том сусрету.

²¹⁸ Епископ Иринеј је имао жељу да литургију на овај велики празник служи у Новом Саду, али није могао да одбије позив из Земуна, који му је више пута упућен (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Иринеј Ћирић – Стевану Ћирићу, Ср. Карловци, 6/19. јуна 1919).

Читав наш организам сад треба да се обнови и то је прва задаћа која нас чека. Организам је претрпео велику кризу, сачувао је свој живот и сада треба да стекне нову снагу. /.../

Градови стоје порушени; ми их морамо зидати. Пuteви леже разваљени; искидана је жељезничка мрежа и ми је морамо исплести. Опустошени су домови; морамо их опет наместити. Земља је запуштена, трговина је пострадала, занатлије су без материјала, школе не могу правилно да раде, новац је без цене, скупоћа је страшна, и све то чека да се зло излечи и што је поремећено поново уреди. Посла је свуда много и нико не сме седети скрштених руку.

Али пре него што мирне војске радника замене убојне редове наоружаног народа, потребно је да знамо шта је од свега посла најпрече, треба да пронађемо такве угаоне каменове, који ће бити чврст темељ згради што је сада зидамо. /.../

Тај темељ од којег зависи читава зграда јесте наш духовни живот. Свој духовни живот морамо у првом реду обновити. /.../

Као што је редак међу нама који није имао каку материјалну штету од савременог крвопролића, исто је тако сваки од нас без изузетка у свом душевном животу претрпео какавгод квар од светског пожара. И у првом реду *ту* штету морамо сада поправити, ако мислимо да ваљано обновима лични, народни и државни живот. Баш наши непријатељи су нам показали да спољашњи материјални и културни живот може бити веома савршен; али ако му за подлогу не служи *срце чисто* и *прави дух*, од онога човечанство не само да нема никакве користи, него има само штете. /.../

За обнову материјалну има једно главно средство, а то је рад. /.../

Исто тако и за обнову духовну има једно главно средство, а то је љубав.²¹⁹

Устоличење новог тимочког епископа обављено је 1. августа 1919. године у Зајечару.

Иринеј Ћирић је, као епископ тимочки, учествовао у раду другог сазива Светог архијерејског сабора Краљевине Србије у периоду од 17. фебруара / 1. марта до 20. марта / 2. априла 1920 године. Током тринаест саборских седница донето је укупно 72 одлуке, од који су најважније да је за епископа шабачког једногласно изабран Јеврем Бојовић, професор Богословије у пензији, да се постављање чиновника при Министарству вера, који имају чин свештеника, не може обавити без препоруке и сагласности митрополита Димитрија, да се по питању другог брака свештеника, ради

²¹⁹ Иринеј, епископ тимочки, *Архијерејска посланица при ступању на епископску катедру*, Сремски Карловци 1919.

споразума са осталим црквама, пошаље изасланство на челу са епископом Николајем заступнику цариградског патријарха и митрополиту атинском Мелетију, са актом Архијерејског сабора о том питању,²²⁰ да се свештеници који су самовољно ступили у други брак предају црквеном суду, а да се такви бракови прогласе неважећим, да се деца православних родитеља из грађанског брака заводе у протоколе крштених, али уз напомену да нису у црквеном браку, и многе друге. На овом заседању расправљало се премештању епископске столице из Зајечара у Неготин. Ово питање покренуто је на основу резолуције која је донета на Конференцији окружног самоуправног одбора народних посланика, представника разних корпорација и хуманих друштава, као и виђенијих грађана Неготина и околине. Током расправе одлучено је да се упути молба министару вера, са препоруком да прибави мишљење и осталих округа Тимочке епархије по овом питању.²²¹ Као што није сасвим јасно зашто је упућен захтев за променом седишта Тимочке епархије, тако није јасан ни даљи ток догађаја по том питању. Међутим, оно што је сасвим сигурно јесте да је седиште остало у Зајечару. На овом заседању Сабора одређени су представници Српске православне цркве за Конференцију свих цркава у Женеви, на којој је требало да се расправља о питању зближења, односно уједињења цркава. То су били архиепископ карловачки и митрополит Србије Димитрије, потоњи патријарх, и епископ тимочки Иринеј. Ово је, дакле, прво учешће епископа Иринеја Ћирића у раду међународних организација за уједињење и сарадњу међу црквама, као представника уједињене Српске православне цркве. Међутим, митрополит Димитрије није отпутовао у Женеву из здравствених разлога, тако да је српску делегацију предводио епископ Иринеј, док су у њеном саставу били протојереј Добросав Ковачевић, ректор Богословије Светог Саве, др Емилијан Пиперковић, потоњи епископ тимочки и, као гост, архиепископ волински и житомирски Евлогије, који је иначе био председник Одбора за зближавање Православне са Англиканском црквом. Они су у Женеву отпутовали 26. јула / 8. августа 1920. године.²²²

На катедри тимочких епископа Иринеј Ћирић је остао кратко, свега две године, али у врло тешком периоду, као што је то у својој првој архијерејској посланици и истакао. У Епархији је, непосредно после рата, било доста разрушених цркава и

²²⁰ Уз овај акт митрополита Димитрија послата је и сагласност осталих представника српских аутокефалних цркава – Карловачке, Црногорске и Босанско-херцеговачке митрополије. *Гласник УСПЦ*, бр. 3, 1/14. август 1920, 38.

²²¹ *Гласник УСПЦ*, бр. 3, 1/14. август 1920, 39.

²²² *Гласник УСПЦ*, бр. 3, 1/14. август 1920, 48.

манастира. Руиниран и опустошен био је и епархијски двор, а за обнову није било довољно материјалних средстава. Пре свега требало је набавити намештај и кухињско посуђе. За почетак, епископ Иринеј је са собом донео намештај. Иначе, епископ је у двору имао „осам соба на расположењу“, по четири у приземљу и на спрату. Кухиње и помоћне просторије биле су издвојене, а двор је окруживала велика башта.

Обнављање црква, манастира и самог епископског двора био је један од важних задатака који су чекали новог тимочког епископа. Други задатак, можда још и важнији, било је поновно окупљање расутог свештенства и верника. Године 1921. у Тимочној епархији било је 52.726 домова, 264.687 душа, 108 парохија и 2 капеланије, 79 цркава, 3 капеле, 6 манастира, а свештенство су чинили 10 прота, 73 јереја, 6 архимандрита, 3 јеромонаха и 2 јерођакона. Поменуте године поправљено је 5 цркава и 1 капела, а епископ је рукоположио 7 свештеника. Забележен је и податак да је у православље прешло 23 душе.²²³

У циљу окупљања свештенства епископ Иринеј је одлучио да предузме одређене кораке – да упозна понаособ све преживеле свештенике. Тако се сусрео и са свештеником Симом Жикићем²²⁴ који је, као и епископ, гајио велику љубав према сликарству. Ову двојицу духовника повезивала је још једна тачка – Русија - где су се школовали. Током њиховог званичног сусрета они су разговарали и о уметности, сликарству и књижевности. Епископ је том приликом проти показао и своје радове.²²⁵ Очигледно је да су владика и прота имали заједничких интересовања која су била основ њихове добре сарадње, а можда и пријатељства. Након овог сусрета епископ Иринеј је предложио проти Жикићу да пређе у парохију ближу управи, како би лакше сарађивали, што је убрзо и остварено.²²⁶ Каква је била епископова комуникација са

²²³ Податке је навео Игнатије Марковић (монах манастира Тврдош), *Живот епископа новосадско-бачког др Иринеја Ћирића, исповедника православља*, рукопис, 2.

²²⁴ Жикић Сима (Зајечар, 1878 - Књажевац, 1964), прота, катихета и професор цртања у књажевачкој Гимназији, председник друштва Црвеног крста током петанаест година и доживотни почасни председник подружнице у Књажевцу. Рођен је у трговачкој породици. После петог разреда зајечарске Гимназије, уз подршку епископа тимочког Мелентија, одлази на школовање у Русију, у живописачку школу Тројицко-Сергејевске лавре и на студије у духовном семинарију у Новочеркаску на Дону. По повратку у Србију постао је учитељ (1905). За ђакона је рукоположен 1909, а за свештеника 1911. Службовао је у неколико села Тимочке епархије. Први светски рат је провео у збегу, гоњен од Бугара. Службу у Књажевцу добио је 1920. Бавио се писањем, просветним радом, свирао је флауту и виолину. Оставио је огромну рукописну и уметничку заоставштину. Више о њему у: Милена Милошевић Мицић, *Сима Жикић – хроничар свог времена. Прилог проучавању приватног живота и визуелне културе Тимочке крајине кроз представљање уметничке заоставштине књажевачког прота* (каталог изложбе), Завичајни музеј, Књажевац 2013.

²²⁵ У Библиотеци Матице српске сачувани су епископови цртежи, скице и акварели настали у времену проведеном у Тимочној епархији (БМС, Поклон библиотека..., без инв. бројева).

²²⁶ Прота Сима Жикић поново је сусрео епископа Иринеја 1926. у Новом Саду приликом одржавања Свештеничког конгреса.

осталим свештеницима није остало забележено. Поред тога, епископ је у Тимочкој епархији остао прекратко да би добро упознао своје свештенство.

Од мера које је епископ Иринеј предузео у Тимочкој епархији забележене су његове три наредбе: о привременим протоколима (од 25. маја 1920), о Диптисима – са именима умрлих лица заслужних за цркву (од 6. јануара 1922) и о појави различитих религиозних покрета.

Током 1921. године Главни одбор Свештеничког удружења предузео је акцију прикупљања посмртних остатака свих свештеника страдалих у Првом светском рату. У првој фази овог посла прикупљени су посмртни остаци оних свештеника које су Бугари убили новембра 1915. у околини Беле Паланке и Ниша и пренети су у нишку Ћелекулу. Свечани пренос из Ћелекуле у нишку Саборну цркву обављен је 3. септембра 1921. у присуству представника Владе, Скупштине, Свештеничког удружења, Професорског друштва и многих других друштава. Од стране епископата СПЦ послат је епископ тимочки Иринеј, који је иначе, у то време, администрирао Нишком епархијом уместо епископа Доситеја. Сутрадан, 4. септембра, епископ Иринеј је служио литургију у Саборној цркви уз саслужење преко 30 свештеника и учећше нишког певачког друштва „Бранко“. Забележено је како је епископ Иринеј том приликом служио „одмерено, звучно, с елеганцијом“ и да је служба била „дуга али торжествена“.²²⁷ По завршетку богослужења епископ се обратио пригодним говором породицама страдалих свештеника и њиховим поштоваоцима, а затим се дубоко наклонио ковчезима са посмртним остацима и целивао их.²²⁸ Сахрањени су у гробници поред Саборне цркве.

Забележено је да је, као епископ Тимочке епархије, 25. фебруара 1921. године дочекао на железничкој станици у Београду делегацију Васељенске патријаршије, коју је предводио Доротеј, митрополит из Брусе и заповедник васељенског престола.²²⁹ Митрополит Доротеј је кренуо у Лондон да на конференцији великих сила заступа интересе грчког народа и цркве у Малој Азији и у југословенској престоници се није задржавао. Епископ Иринеј је поздравио високог госта у име патријарха Димитрија и

²²⁷ *Весник Српске цркве за 1921. годину*, стр. XXXV-XXXVIII.

²²⁸ Посмртни остаци страдалих свештеника били су смештени у два метална сандука – у једном су били спаљени, а у другом њихови неспаљени остаци. Епископов говор дат је у *Веснику Српске цркве за 1921.*, стр. XXXVIII-XLI.

²²⁹ Митрополита Доситеја су, поред епископа Иринеја, дочекали и архимандрит Михаило, администратор Шабачке епархије, затим Михаило Поповић, председник Духовног суда у Београду и Атанасије М. Поповић, професор и уредник *Гласника Српске православне патријаршије*. *Гласник СПЦ*, бр. 4, 16. фебруар/1. март 1921, 61.

позвао га да, на повратку из Лондона, проведе неколико дана у Београду као гост српског патријарха. Том приликом је Атанасијадес, лични секретар митрополита Доситеја, дуго разговарао са тимочким епископом и у разговору се нарочито интересовао какво је расположење у СПЦ по питању другог брака свештенства.

Епископ Иринеј је у Тимочкој епархији остао је до 24. новембра 1921. године када је, на основу своје молбе, премештен у Бачку епархију. Од свештенства и народа у Тимоку и Крајини опростио се једним расписом у којем је између осталог рекао: „Када ме је Свети Архијерејски Сабор Краљевине Србије изабрао за вашег епископа, за мене је то било не само изненађење него и висока част и велико поверење. Висока је част за мене била да ја најмлађи први из тек ослобођених крајева будем подигнут на епископску катедру у оној Србији коју смо жељно очекивали као ослободитељку, и која није обманула наше жеље. Велико је поверење за мене било што ми је Србија дала епархију на међама државним, где треба бдити не само о спасењу душа него и сачувати и утврдити оно за шта су Хајдук-Вељко и други храбри синови ове земље своје главе дали. (...) Опраштајући се са вама молим вас да се и мене кадгод сетите у својим молитвама, као што ћу и ја бивати ваш заступник пред Господом и онда када одем од вас.“²³⁰ Овај распис разаслан је подручном свештенству са препоруком да се прочита пред народом на првој светој литургији.

Забележено је да је епископ тимочки Иринеј током нешто више од две године извршио следећа рукоположења и постављења: свршеног богослова Војислава Алексића рукоположио је 2. маја у Зајечару за ђакона, а 24. маја 1921. у Алексинцу за свештеника и поставио га за пароха краљево-селске парохије у Тимочком срезу; свршеног богослова Светислава Живковића рукоположио је 19. јуна за ђакона, а 20. јуна 1921. за свештеника у Зајечару и поставио за пароха горњо-каменичке парохије у Заглавском срезу; секретара Духовног суда Тимочке епархије, Николу Јосића, зађаконио је 28. јуна 1921. у Зајечару, а 23. октобра исте године рукоположио је у чин свештеника у Рготини; свршеног богослова Драгољуба Стефановића рукоположио је у чин ђакона 9. октобра, у чин свештеника 10. октобра 1921. у Зајечару, а затим га је поставио за пароха валакоњске парохије у Бољевачком срезу; у чин протојереја произвео је Драгишу Милетића, председника тимочког Духовног суда, 21. октобра исте године у Рготини; свршеног богослова Захарија Раденковића рукоположио је 20. новембра у чин ђакона, а дан касније у чин свештеника у катедралном храму у Зајечару

²³⁰ Распис је издат под бројем ЕБр. 1363, 31. децембра 1921. у Зајечару, а чува се у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

и поставио га за пароха борске парохије;²³¹ решењем од 12. децембра 1921, епископ Иринеј је поставио за пароха слатинске парохије, у Зајечарском срезу, протојереја Јована Федорова, који је до тада био парох шарбановачке парохије у Бољевачком срезу и у чин протојереја произвео је 25. децембра 1921. пароха уровичког Димитрија Грујић, у Срезу брзопаланачком.²³² Занимљиво је да је, крајем 1921. године, епископ тимочки Иринеј, који је био познат по благој нарави, изрекао и неколико казни: јереја Рисантија Рајевића, пароха грлишког, казнио је 8. децембра са 15 дана епитимије²³³ за „крајњу немарност и неизвршавање наредаба претпостављених власти“; истог дана казнио је укором јереја Филипа Томића, пароха леновачког, за неуредност у вршењу дужности; 12. децембра ставио је под канонску забрану јеромонаха Алимпија, сабрата манастира Вратне, до оправдања пред судом; укором је 22. децембра казнио јереја Михајла Николића, пароха ошљанског, за „немарљиво вршење дужности“; а 28. децембра је још једном казнио јереја Рисантија Рајевића, пароха грашинског,²³⁴ овог пута укором „за немарљиво вршење службених свештеничких дужности“.²³⁵

На месту епископа тимочног заменио га је Емилијан Пиперковић.²³⁶

Епископ бачки

Српско становништво насељавало је јужну Угарску још у средњем веку. Међутим, први бачки епископи помињу се тек после Мохачке битке (1526), када је Бачка пала под турску власт. О првим епископима – Филипу, Сави, Мардарију и

²³¹ *Гласник СПП*, бр. 24, 16/29. децембар 1921, 430-431.

²³² *Гласник СПП*, бр. 1 и 2, 2/15. јануар 1922, 28.

²³³ Епитимија = казна вернику или свештенику која се састоји у посту или извршењу тешког задатка.

²³⁴ Претпостављамо да је јереј Рисантије Рајевић обављао истовремено дужности пароха грлишког и пароха грашинског и да је кажњен два пута зато што своје дужности није обављао савесно нити у једној парохији.

²³⁵ *Гласник СПП*, бр. 1 и 2, 2/15. јануар 1922, 28.

²³⁶ Пиперковић Емилијан (1886-1970), епископ. Рођен је у Липљану на Косову. Нижу гимназију је завршио у Солуну, а богословију на Халки код Цариграда (1910). Студирао је на Теолошком факултету у Атини, као стипендиста Архиепископског сабора Краљевине Србије. Дипломирао је 1918, а затим докторирао. Рукоположен је за ђакона 1911, а за јеромонаха 1920. Каријеру је почео као писар Митрополије и наставник веронауке у гимназији и учитељској школи у Скопљу (1910-1913). На Крфу, у избеглиштву, постављен је за професора битолске гимназије и секретара митрополита Димитрија. Крајем 1920. постао је суплент реалке у Београду, али је убрзо премештен у Богословију Св. Саве у Карловцима, где је после неколико месеци унапређен у професора. Као ђак грчких богословских школа, познавалац црквеног живота Грчке цркве и одличан зналац грчког језика, упућен је у Цариград (1919) као члан мисије за преговоре са Васељенском патријаршијом у вези са уређењем црквених питања и васпостављања Српске патријаршије. Током лета 1920. путовао је са епископом Иринејем у Женеву на прелиминарни састанак Свехришћанске конференције. За епископа тимочног посвећен је 23. јануара/5. фебруара 1922. у карловачкој Саборној цркви. На челу Тимочке епархије био је 48 година. Сахрањен је у зајечарској Саборној цркви (С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 185; *Гласник СПП*, бр. 3, 1/14. фебруара 1922, 43-44; Епископ Сава, *Епархије и епископи 1920-1970*, СПЦ 1920-1970, 532-533).

Симеону – пишу и прота Милан Ћирић и сам епископ бачки др Иринеј Ћирић.²³⁷ Епископско седиште се једно време налазило у Сегедину, као и у једном од манастира, а у Нови Сад (тада још Петроварадински Шанац) пресељено је на самом почетку 18. века. Први бачки епископ који је ту столовао од 1708. године био је Стеван Метохијац. Међу угледним епископима Бачке епрахије свакако су Висарион Павловић, Мојсије Путник, Геден Петровић, Стефан Станковић, Георгије Хранислав, Платон Атанацковић, Герман Анђелић, Василијан Петровић, Герман Опачић и Митрофан Шивић.

Бачка епархија је добила назив по Бачкој жупанији, иако је обухватала и делове Чонградске (Сегедин) и Хевешке (Јегра) жупаније, које је задржала све до 1918. године.²³⁸ Пре оснивања нове државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918), и обнављања Српске патријаршије (1920), била је у саставу Карловачке митрополије. На југу се граничила са Архидијецезом карловачком (раздвајао их је Дунав) и Вршачком епархијом (раздвајала их је Тиса), на истоку са Темишварском, а на западу са Будимском епархијом. Једино је са северне стране Бачка епархија била отворена, јер тамо није било српских православних парохија.

Бачку епархију чинила су четири протопрезвитерата, названи по њиховим седиштима - новосадски, сомборски, старобечејски и жабалски – са својим парохијама и 60 црквених општина, а на њеној територији обитавала су и два манастира, Ковиљ и Бођани. Према угарском државном попису из 1890. године у Бачко-бодрошкој жупанији било је 716.488 становника од којих је Срба православне вере било 131.303. По бројности су, после римокатолика (461.027), заузимали друго место. У то време највише Срба живело је у Сомбору (42%) и у Новом Саду (36%).²³⁹ Међутим, црквене власти су се углавном ослањале на своје пописе, прављене најчешће за потребе састављања шематизама. На основу тих пописа може се пратити раст броја српског православног становништва у Бачкој епархији, почевши од краја 18. и током читавог 19. века. Иако тај раст није био огроман, од 1785. до 1893. године износио је око 47.000 душа, имао је велико значење за битисање Срба у Бачкој. Занимљиво је напоменути да

²³⁷ Оба аутора помињу имена још неких епископа, за које постоје извесни подаци, па су из времена пре Сеобе позната имена осморице или деветорице бачких епископа. Више у: Милан Ћирић, *Кратка историја Бачког владичанства*, у: Шематизам Бачке епархије за годину 1897, Нови Сад 1897, I-X; Иринеј Ћирић, *О бачким епископима пре сеобе*, Гласник Историјског друштва, књ. II, св. 1, Сремски Карловци 1929, 407-408.

²³⁸ У Јегри је од 1695. до 1713. била засебна епархија која је потом припојена Бачкој епархији. Титула епископа бачких: новосадско-бачки, сомборски, сегедински и јегарски, указује на историјски развитац Епархије. *Календар српске православне Епархије бачке за годину 1942*, Нови Сад 1942, 4.

²³⁹ Сергије Шакрак Нинић, *Први извештај Епархије бачке*, Нови Сад 1893, 1-4.

је раст српског становништва био најочљивији у некадашњем Шајкашком батаљону, где се број готово утростручио.²⁴⁰

Иако је по територији била најмања, Бачка епархија је била међу најугледнијим епархијама Карловачке митрополије. Таквој њеној позицији значајно је допринео црквено-просветни и културни живот и напредак српског православног становништва, као и добро материјално стање њених епархиота. Бачка епархија је, у поређењу са осталим епархијама Карловачке митрополије, а сразмерно територији коју је заузимала, била најгушће насељена српским православним становништвом. Захваљујући добрим материјалним могућностима, Срби у Бачкој су били у прилици да подижу храмове, не само духовне него и просветне - школе, васпитне и образовне заводе.

Епархијску управу су, поред епископа, чинили Конзисторија (касније Епархијски црквени суд), којом је председавао епископ, и Административни одбор (касније Епархијски савет и Епархијски управни одбор).

Бачка епархија је остала без свог архијереја 10. (23) јануара 1918. године, када је умро епископ Митрофан Шевић,²⁴¹ и такво стање је трајало непуне четири године. Нови епископ бачки др Иринеј Тирић, двадесети по реду са седиштем у Новом Саду, постављен је највишим указом од 24. новембра 1921, а на основу одлуке Светог архијерејског сабора, донете на седници одржаној 9. септембра исте године.

Свечано устоличење новог епископа бачког обављено је 27. јануара (9. фебруара) 1922. године у Новом Саду. Неименовани хроничар бележи да се епархијска управа свесрдно потрудила да организује што свечанији дочек новом епископу и да је интересовање људи из свих крајева епархије за учешће у овом догађају било огромно.²⁴² Међутим, случај је хтео да је, уз велику хладноћу, три дана пред инсталацију непрекидно падао снег. Железнички саобраћај је био у прекиду, а „грдни сметови су и најближој околици онемогућили да на колима дође“, па дочек новог

²⁴⁰ Према пописима у Бачкој епархији је било православних душа: 83.316 (1785), 121.595 (1843/4), 122.714 (1864), 120.882 (1878), 130.383 (1892). С. Ш. Нинић, *Први извештај Епархије...*, 10-11.

²⁴¹ Шевић Митрофан (Нови Сад, 1854 – Нови Сад, 1918), епископ бачки. Родио се на Велику Госпојину, у угледној новосадској породици, од оца Ђорђа и мајке Софије, рођене Малин. На крштењу је добио име Милан. Основну школу и гимназију завршио је у месту рођења, права је учио у Грацу, а богословске неке је похађао је у Карловцима. Прво је добио место наставника у Задарској богословији, где се и зајаконио, а затим у Карловачкој богословији. Замонашио се у манастиру Крка. Као старешина манастира Хопово био је управитељ новоосноване Монашке школе. У лето 1899. дошао је у Нови Сад као епископ бачки. У његово време подигнут је нови владичански двор, који је пројектовао архитекта Владимир Николић. Сахрањен је уочи Светог Саве 1918. у Саборној цркви (С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 321-322). Опширније у: Мирко М. Тишма, *Епископ бачки Митрофан Шевић и његово доба*, Велика Ремета 2009.

²⁴² *Дочек Његова високопреосвештенства господина епископа бачког дра Иринеја*, Гласник српске православне патријаршије, бр. 5, 1922, 67-70.

епископа није био могућ у оној мери у којој су чињене припреме. Описујући дан свечане инсталације, хроничар бележи да је епископ Иринеј у Нови Сад кренуо из родних Карловаца, у пратњи нарочитог изасланика патријарха Димитрија, архиђакона др Филарета Гранића, арихидејецезалног конзисторијалног бележника. У пратњи су још били и епископови лични пријатељи - епископ др Максимилијан Хајдин,²⁴³ архидијецезални викар и архимандрит др Викентије Вујић, ректор Карловачке богословије. Њима у сусрет кренуло је изасланство Новосадске црквене општине, испред којег је био шеф градске полиције Јован Бањанин. Ово изасланство је сусрело новог епископа бачког на крају Мајура (Петроварадина), где га је поздравио Дака Поповић, инжењер и црквени одборник, следећим речима: „Долазимо Вам у сусрет не само из уобичајене пажње од стране новосадске црквене општине, него и из нарочитог поштовања и љубави. Поносимо се и радујемо, што на чело бачке епархије долази човек, који је у нашој средини растао и чији смо живот и рад са нарочитим задовољством пратили. Нови Сад је данас обукао свечано рухо у знак те радости. На прагу Ваше Епархије чекају Вас све наше хумане и просветне установе, јер су уверене да ће у особи Вашег Високопреосвештенства добити увек вредног сарадника и мудрог саветодавца. Поздрављајући Ваше Високопреосвештенство са добродошлицом, молимо Вас за благослов и дозволу, да се прикључимо Вашој пратњи.“²⁴⁴ Нови Сад је новог владика дочекао окићен заставама. Тачно у три сата после подне епископ Иринеј је стигао пред Саборну цркву, где га је чекало свештенство са небом, које су носила четири најугледнија новосадска трговца. Ту га је поздравио Милан Слеччевић, новосадски велики жупан и градоначелник, који је истовремено био и изасланик краљевске владе, одређен да у цркви прочита највиши краљевски указ о постављењу

²⁴³ Хајдин др Максимилијан (Нови Сад, 21. август 1879 – Београд, 25. фебруара 1936), епископ. На крштењу добио име Милан. Основну школу је завршио у Београду, гимназију у Сремским Карловцима, а правне науке је студирао у Загребу где је промовисан и у доктора правних наука (1906). Кратко је био адвокатски приправник. Уписао је богословију Сремским Карловцима, коју је завршио 1909. Замонашио се још као богослов у манастиру Гргетегу (1906). Духовни отац био му је тадашњи настојатељ тог манастира и потоњи епископ далматинско-истријски Данило. Исте године је рукоположен за јерођакона, 1909. за јеромонаха-синђела, 1918. произведен је у чин синђела, а 1920. и у чин архимандрита. Чим се замонашио добио је место бележника у Архидијецезалној конзисторији у Карловцима и место актуара гимназијског Патроната. Поред ове две службе био је члан Одсека Светог архијерејског синода за црквено-правне послове, члан испитне комисије за оспособљавање свештеничких кандидата за самосталну свештеничку службу, затим члан поверенства за оспособљавање свештеномонашких кандидата у Епархији сремскокарловачкој, обављајући извесно време и дужност професора на припремном курсу свештено-монашких кандидата. За викара Епархије сремско-карловачке постављен је 1920, а хиротонисан је за епископа 20. децембра 1920/2. јануара 1921. За епископа далматинско-истријског изабран је 1928, а три године касније за горњо-карловачког (1931). Својим правничким знањем нарочито је допринео изради Устава СПЦ. Умро је у Београду, а сахрањен је у Плашком (С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 306; *Духовна стража*, бр. 4, 1928, 324-325).

²⁴⁴ *Гласник СПЦ*, бр. 5, 1/14. март 1922, 68.

новог епископа бачког. Грамату патријарха Димитрија прочитао је архиђакон Филарет. Обраћајући се свештенству и верницима архиђакон је, као патријархов изасланик, позвао „пречасно и часно свештенство, да према новом Епископу свом свагда и у свим приликама синовљевој оданост показује и прописну каноничну послушност врши те свога новог архипастира на пољу тешке и одговорне му архипастирске делатности свом енергијом својом, пожртвовано и истрајно потпомаже те тако у значајном и судбоносном процесу преображаја и стварања, у коме се наша црква сада налази, сурађује и у консолидацији унутарњих црквених прилика активно учествује.“ Верницима је поручио да новом епископу „с љубављу и пуним поверењем на сусрет изађу, да му одају дужно поштовање те да у сваком правцу настоје олакшати архипастирски рад његов“ који је био од посебног значаја у послератним околностима, када се стварао основ „црквеног, државног и националног живота“.²⁴⁵ По обављеном устоличењу епископ Иринеј се први пут обратио својој новој пастви. Хроничар је у свом извештају парафразирао епископов говор, из којег издвајамо један део: „У овом тренутку, када, изабран од светога Архијерејскога Сабора и потврђен од Његова Величанства нашега Краља, као нови ваш архијереј ступам на престо бачких епископа, је не могу бити равнодушан. Пред моје очи излазе успомене, које ме узбуђују. Још у детињско доба, у овом светом катедралном храму, почео сам ја своју свештену службу, облачећи се с децом као свећеносац пред овим олтаром. У овом светом дому почео сам као младић заносити се примером светога Саве и с нестрпљењем чекати тешку ризу монашку; а у зрело доба ево долазим у исти тај дом Божји, да примим старање о душама вашим, да будем наследник блажене успомене епископу Митрофану, који је благосклоно пратио моје дечачке и младићке снове о служби светој цркви. Зар би могло срце моје, да не закуца пред таким делом промисла Божјега? Али нису само успомене из детињства, које узнемирују душу моју. Ја у овај мах не могу, а да с радошћу не осетим и то, да сам ја први, који на престо бачких владика долази преко порушених преграда на Сави и Дунаву, први из јуначке земље Србије, подигнут на епископско достојанство још од светога Архијерејскога Сабора оне краљевине, која је створила ову велику државу, и донела слободу и овоме крају, први, који могу да посведочим потпуно уједињење. Нека је хвала Богу за све то!“²⁴⁶ По завршетку свечаности устоличења нови епископ је отишао у епископски двор, где је примио депутације власти и разних

²⁴⁵ Говор архијакона Филарета Гранића на устоличењу епископа Иринеја, у Новом Саду, 9. фебруара 1922. БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

²⁴⁶ *Гласник СПП*, бр. 5, 1/14. март 1922, 69-70.

удружења. Највећу пажњу привукао је велики жупан града Суботице, као и неколико изасланстава из тог града, којима је пошло за руком да, поред великог невремена, стигну у Нови Сад и поздраве новог епископа.

Патријарх Варнава са архијерејима (епископ Иринеј седи други са десне стране),
Сремски Карловци, око 1935.
(Музеј града Новог Сада)

Поље рада бачког епископа др Иринеја Тирића било је изузетно широко. Његова делатност није била омеђена границама Бачке епархије. Напротив, епископ Иринеј је био веома ангажован у раду Светог архијерејског сабора, затим Светог архијерејског синода, а нарочите активности је имао у међународним црквеним покретима током читавог међуратног периода. У време рата његова улога је имала нарочитог значаја јер је тада својим ангажовањем, ауторитетом и способношћу, уз помоћ бројних појединаца и црквених општина Епархије бачке успео да спасе велики број деце, мајки са бебама и старијих особа из мађарског логора Шарвар, којима је потом обезбеђен опоравак и смештај.

Епископ бачки је у својој епархији, која се састојала од пет протопрезвитерата, имао пуно посла. Послове у Епархији обављала је Епархијска скупштина и Епархијска конзисторија (Конзисторија) којом је председавао епископ Иринеј, тако да сви дописи упућени од стране Конзисторије носе његов потпис.

Време у којем је епископ ступио на епископску катедру Бачке епархије још увек је носило свеже ожиљке из рата, а многе епархијске послове је тек требало обавити. Значајно је истаћи да су се у деценији која је претходила догодиле значајне промене не само у животу државе и у животу СПЦ, већ и у целом свету. Све те значајне промене епископ Иринеј је изнео, врло прецизно и сажето, у свом говору на отварању Епархијске скупштине у Новом Саду, 22. јануара / 4. фебруара 1926. године. Ова скупштина, наиме, није се састајала пуних петанест година, а образлажући разлоге за овако дугу паузу, епископ је навео и те значајне промене. На првом месту то је био рат светских размера чији је крај донео слободу и уједињење, јер је захваљујући огромним „жртвама српскога народа створена /.../ национална држава уједињених Срба, Хрвата и Словенаца“.²⁴⁷ Уследило је уједињење више посебних организација СПЦ у једну заједницу и њено уздизање на ниво Српске патријаршије. Уједињење СПЦ условило је и бројне административне промене, које су се морале спровести ради бољег функционисања црквене организације. Услед ових великих промена неке обавезе које је Црква раније имала су престале, као што је, на пример, брига о школама коју је, њиховим подржављењем, на себе преузела држава.²⁴⁸ Када се све наведене промене узму у обзир, као и чињеница да је последњој Епархијској скупштини истекао мандат 1912. године, а да рад новој Скупштини није омогућен због суспендовања бројних аутономних уредби од стране мађарских власти,²⁴⁹ после чега је уследио рат, јасно је зашто је настала тако велика пауза у раду овог епархијског тела. Посао усклађивања јединственог закона и Устава СПЦ ишао је споро, па је тек 1924. године Велики управни савет донео одлуку да се спроведу избори и оформе епархијске скупштине, а до њиховог састанка није одмах могло да дође. Из свих наведених разлога произилази да се бачка Епархијска скупштина састала тек на почетку 1926. године. У тако дугом периоду дошло је до значајних промена и у Епархији бачкој, која је изгубила свог епископа Митрофана Шевића (1918), али и неколико окружних протопрезвитера – Љубомира Купусаревића, Милоша Папића и Јована Бороту – који су били значајне

²⁴⁷ Истовремено, епископ није могао а да не нагласи како је у Русији, у највећој земљи „у коју су биле упрте очи свију православних, проглашено безбоштво и објављено гоњење светог православлa“. *Говор преосвештенога епископа бачког Г. Дра. Иринеја, приликом отварања епархијске скупштине у Новом Саду 22. јануара (4. фебруара) 1926. године*, Нови Сад 1926, 3.

²⁴⁸ Из тог разлога су престали да постоје месни и епархијски школски одбори, а делокруг рада народно-школског савета пренет је на Министра просвете.

²⁴⁹ Пошто је мандат Епархијској скупштини истекао 1912, одмах су обављени избори, међутим, због суспендовања Уредбе о привременом устројењу православних српских епархија, овај епархијски орган није могао да настави са радом. У том периоду, у време патријарха Лукијана Богдановића, мађарске власти су суспендовале шест аутономних уредби и настојале су, колико год је то било у њиховој моћи, да максимално ограниче српску црквено-школску аутономију.

личности у народно-црквеном животу. Епископ је известио Скупштину о још једној промени у редовима чиновништва епархијске управе. Наиме, дугогодишњи конзисторијални бележник, прота Владислав Јанкулов, постављен је за окружног протопрезвитера сомборског и на тај начин је престао бити чиновник те управе. Епископ је нарочито похвалио његов савестан рад у време када је Епархија током четири године „била без свог природног предстојника“, што је привукло пажњу Сабора који га је одликовао високим одликовањем - правом ношења златног напрсног крста.²⁵⁰ На том месту проту Јанкулова заменио је протонамесник и дотадашњи конзисторијални подбележник Миливој Поповић.

Епископ је известио Скупштину да је према новим законским одредбама из 1922. године, које су предвиђале да се из државног буџета подмире и плате за особље епархијских конзисторија са подручја бивше Карловачке митрополије, поднео предлог министру вера да се досадашњи чиновници бачке епархијске управе преведу на државни буџет. Иако је сматрао да је у овом питању требало консултовати Епархијску скупштину, епископ је ипак одлуку донео сам, јер није било времена да се чека на њен сазив. Надао се да ће је Скупштина прихватити и да ће разматрати могућности на које начине да се утроше средства која, до тада издвајана на име чиновничких плата, у Епархијском фонду остају. Епископ Иринеј је дотакао још два важна питања материјалне природе. Једно се дотицало посуда појединих црквених општина које су пале под удар аграрне реформе, чиме им је нанета значајна штета, а друго се односило на црквено-општинске зграде и земљу, коју су општине давале школама и учитељима. Ова питања била су од значаја и за друге епархије, али су премашивала њихове надлежности, тако да је бригу о њима водио Велики управни савет. Међутим, било је од велике важности да се чине сви неопходни кораци како би се имовина црквених општина сачувала. У духовном животу Епархије највише бриге је било због појаве да се брачни живот заснива без благослова Цркве. „Између многих узрока тој немилој појави један је од најтежих такозвани грађански брак“ – закључио је епископ Иринеј. Наводећи поједине случајеве зашто су супружници спречени да склопе црквени брак и да су против таквог стања предузете бројне мере, епископ је на крају рекао да би велики „корак напред у том погледу био, када би се укинуо грађански брак, који поред свих погодности које пружа није ни у народу омиљен, нарочито не као остатак

²⁵⁰ Колико је ово одликовање било ретко говори податак да га је у том тренутку имао још само најстарији свештеник и окружни протопрезвитер новосадски Милан Ћирић.

мађарскога законодавства са тенденциозном сврхом“.²⁵¹ Нешто мање брига задавало је питање секти и отпадништва од СПЦ. Епископ је сматрао да секте нису имале успеха у Бачкој епархији и да је неупоредиво више „благочастива народа“ који је показивао љубав према Цркви градећи и оправљајући храмове, завештавајући јој своја имања и набављајући нова звона, уместо оних реквирираних током рата. То је био леп тренутак да епископ спомене и градњу новог храма у Ади, која је управо била у току. Такође, то је био добар тренутак и да се осврне на покрет „богомољаца“, према којем су и многи свештеници били у недоумици. Епископ је истакао да је тај покрет „у основи својој искрен и добар, да није незнатан и безразложен“, али да је проблем у недостатку „религиозне лектуре која би задовољила духовне потребе“.²⁵² На крају свог говора констатовао је да је уместо извештаја о периоду између две скупштине, који је према правилима требало поднети, он дао један летимичан преглед онога што се дешавало и „данашњег стања“ у Бачкој епархији и званично отворио Епархијску скупштину.

Већ у првој години епископске службе у Бачкој епархији епископ је послао распис свим протопрезвитерским и парохијским звањима у којем се изричито тражи од свештенства да се прихвати обавезе „перовођства“ у црквеним општинама. Ова мера предузета је у циљу увођења реда у администрацији, јер нису уредно подношени предрачуни ни завршни рачуни црквених општина, нити су се редовно одржавале седнице скупштине и црквених одбора, а скупштински закључци су често били неправилно формулисани. Узрок таквом стању био је у полуписменим људима који су овај посао обављали, како стоји у распису, недораслим за послове перовођства. Епископ је сматрао да су свештеници довољно образовани да воде и овај посао, а из апостолске девизе „бити свима све“ извео је и ову обавезу парохијског свештенства према црквеним општинама.²⁵³

Прву годину Иринеја Тирића на катедри епископа бачких карактерише још један распис, упућен свим установама, парохијским звањима и црквеним општинама, који се бавио употребом свећа у црквама и домовима верника. У овом распису се наређује „да се ради очувања светиње богослужења и чистоте жртве“ постепено пређе на употребу искључиво воштаних свећа. Наиме, уместо прописаних воштаних свећа у употреби су биле свеће од различитих материјала које имају тежак мирис, диме се и обилно капљу, због чега се прља одело, одежде и под. Њихов дим загађује ваздух, гуши

²⁵¹ *Говор преосвештенога епископа бачког...*, 13.

²⁵² *Говор преосвештенога епископа бачког...*, 14-15.

²⁵³ Архив Црквене општине (ЦО) Бечеј, К. 1061/495 од 6/19. октобра 1922.

појца и свештеника, а и храмови од њега пре очађаве. Епископ је још узео у обзир и посебну околност да се у бившој Краљевини Србији користе само воштане свеће и у односу на све то одлучио да пошаље распис са наведеном наредбом.²⁵⁴

Међу уобичајеним епархијским пословима као што су постављења, одликовања, расписи са обавештењима о разноврсним пословима и акцијама, било је и тужби упућених против појединих свештеника или челника црквених општина, а у тим случајевима су Конзисторија и епископ морали да реагују. На пример, тек неколико месеци по доласку у Бачку епархију, Епархијска конзисторија, којом је председавао епископ, добила је тужбу извесног др Живка Еремића из Старог Бечеја који је тужио тројицу старобечејских протопрезвитера јер нису дочекали и угостили епископа нишког Доситеја приликом његовог доласка у Бечеј ради једног предавања. У свом извештају, поднетом на захтев епископа и Конзисторије, окружни протопрезвитер Јован Борота објаснио је да због лошег здравственог стања није дочекао епископа, да из Епархије није био обавештен о његовом доласку и да није имао упутство о поступању за случај када у место ненајављено дође „страни“ епископ. Даље, каже да је на своју руку наредио да црква, у којој је био свештеник, буде отворена, иако је већ била ноћ, да буде осветљена и да звоне звона приликом епископовог доласка. Црквена звона звонила су пуна два сата, па су верници мислили да стиже надлежни епископ. Међутим, епископ је толико каснио због кашњења воза и у град је стигао после девет сати увече, а пола сата касније започео је предавање у „варошкој кући“, после ког је преспавао код адвоката др Дебелачког. Одлучено је да парохијско свештенство не сноси никакву кривицу јер ни надлежни епископ Иринеј није био обавештен о доласку епископа Доситеја. Еремићева тужба је одбијена као неоснована, али је због изречених увреда, њему и осталим тужиоцима (било их је неколико) свештенство имало право да ускрати „свечарску водицу“ све док се пред њима не извине и не замоле за опроштај.²⁵⁵

У другом случају 1929. године је поднета тужба против јереја Георгија Стефанова, парохијског помоћника у Бачком Градишту, у којој се каже да он „нема ни изгледа свештеника – постригао се сасвим и корзира у једини цивилни чакшира и гологлав с цигаретом фиксирајући женске“. Епископ је дао у задатак Јовану Степанову, окружном протопрезвитеру у Старом Бечеју, да Георгију Стефанову саопшти тужбу и упозори га да „не долази у сукоб са дисциплинарним правилима, наредбама Св. Архијерејског Синода и у опште да својим владањем не руши углед свештенички“, да

²⁵⁴ Гласник СПП, бр. 14, 15/28. јул 1922, 225-226.

²⁵⁵ Архив ЦО Бечеј, К. 680/394 од 7/20. јула 1922.

га подсети како је раније и у Пачиру „дао повода тужбама због недоличног владања“ и да ће „ако се и даље буде заборављао, осетити сву тежину казних прописа“.²⁵⁶

Током 1930. разматрана је тужба конзисторијалног фискала Косте Хација против јереја Бранка Кирића, пароха у Бачком Градишту. Свештеник Кирић проглашен је кривим „због претераног лакомисленог задуживања, због многих неправилности у црквеној општини које је као парох, као перовођа и као председник црквене општине у Бачком Градишту починио“, те је кажњен губитком службе у Бачком Градишту, као и „на сношење свих проузрокованих штета и трошкова“. Суспендовано је и раније решење Конзисторије о постављењу јереја Кирића за администратора упражњене парохије у Гардиновцима. У образложењу пресуде каже се да је оптужени „био презадужен и тако материјално пропао, да је услед тога изгубио сваки углед и изазвао презирање многих“, затим да је „чинио разне неправилности са црквеним иметком“, да је црквено-општинску благајну оштетио за преко 50.000 динара, као и да је остао дужан за државни порез на парохијској сесији преко 100.000 динара.²⁵⁷ „Својим понашањем и животом показао је да не схваћа узвишеност свештеничког позива и себе је толико компромитовао, да не може остати на досадањем месту“ – каже се у тужби, у којој даље стоји да се „у интересу угледа православног свештенства“ овај парох „осуди на губитак сталности, уклањањем са досадањег места службе и на плаћање парничних трошкова“. Утврђени су бројни пропусти и злоупотребе пароха Кирића, али су узете у обзир и неке олакшавајуће околности као што је чињеница да је у његово време и његовим настојањем црквено-општинско имање увећано, да је тамошња црква добила звона у вредности од 300.000 динара, као и да је у вршењу својих свештеничких дужности био увек савестан, да је редовно проповедао, затим основао хришћанску заједницу, због чега је био поштован и вољен од стране својих парохијана, а од стране епископа дијецезана, тада администратора др Георгија Летића, био одликован црвеним појасом (1921). На крају, оптужени јереј је проглашен кривим, али због олакшавајућих околности и да не би остао без „ухљебљења“, постављен је за администратора парохије у Гардиновцима.²⁵⁸ Занимљиво је да се оптуженом јереју судило на основу Дисциплинарних правила за српско православно парохијско свештенство Митрополије карловачке која су, очито, још увек била на снази. Међутим, у даљем поступку пред Великим духовним судом Патријаршије српске, јереј Кирић је осуђен на губитак

²⁵⁶ Архив ЦО Бечеј, Е. бр. 246, од 5/18. новембра 1929.

²⁵⁷ Ради поређења требало би рећи да је годишња свештеничка плата износила око 8.000 динара, уз коју је најчешће ишао и додатак на станарину.

²⁵⁸ Архив ЦО Бечеј, К. Бр. 1967, 2057 и 2226 из 1929, 47/86. зап. из 1930.

свештеничког чина, а за пароха-администратора у Бачком Градишту постављен је Велимир Поповић, парохијски помоћник из Ђурђева.

Изменама и допунама Закона о народним школама, од 5. децембра 1929. године, уведена је обавезна верска настава у овим школама и право да ову наставу држе они који су за то најпозванији – свештеници. Распис са овим обавештењем, као и налог да се обаве неопходне припреме за предстојећу школску годину послао је епископ Иринеј окружним протопрезвитерским звањима Епархије бачке и Епархије вршачке, којом је у то време администрирао.²⁵⁹

Године 1930. епископ бачки је послао распис свештенству у којем је изричито тражио да се облаче како је прописано, а сви они који се буду оглушили о ову одлуку да буду најстроже кажњени, и према канону и према закону.²⁶⁰

Вредна пажње су и одликовања које је током свог епископствовања доделио епископ Иринеј. Напрским крстом одликовао је 1929. године Јована Степанова,²⁶¹ окружног протопрезвитера старобечејског, што је потврдио и Свети архијерејски сабор. Поводом објављивања Закона о СПЦ 7. јануара 1930, епископ је одликовао насловом протонамесника следеће свештенике – Гојка Каћанског, пароха у Србобрану, Милисаву Поповића, пароха у Стапару, Софронија Јанковића, пароха у Дeroњама, Тодора Милића, пароха у Новом Саду, Владислава Алексића, пароха у Шајкашком Светом Ивану, Георгија Николића, пароха у Старој Паланци и Павла Гавриловића, члана Епархијске конзисторије бачке у Новом Саду.²⁶² Истим поводом одликовао је црвеним појасом свештенике Милана Зурковића, пароха у Станишићу, Николу Станишића, парохијског помоћника у Стапару, Слободана Увалића, пароха у Српском Милетићу, Лазара Вучкова, парохијског помоћника у Србобрану, Војислава Ковачевића, пароха у Надаљу, Стевана Поповића, пароха у Новом Саду, Стевана Поповића, парохијског помоћника у Молу, Велимира Поповића, парохијског помоћника у Ђурђеву, Стевана Иванчевића, катихету у Грађанској школи у Новом Саду, Георгија Парабућскога, пароха у Тителу и Алимпија Поповића, протопрезвитера капелана у Новом Саду.²⁶³

²⁵⁹ Архив ЦО Бечеј, Е. 216 и Е. В. Б. 194/през. из 1930. Епископ је у распису захтевао списак свештених лица која би могла предавати веронауку, са њиховим квалификацијама; извештај да ли се у неком месту у протопрезвитерату јавља потреба да се свештенику у вршењу ових дужности постави стална замена и како да се та замена изведе; извештај и предлог о начину предавања веронауке у школама у местима удаљеним од свештениковог места становања и извештај о школама у којима већ постоје или би се могли поставити нарочити вероучитељи.

²⁶⁰ Архив ЦО Сомбор, Е. бр. 65./ през. из 1930.

²⁶¹ Архив ЦО Бечеј, К. бр. 2099 из 1929, од 10. марта / 25. фебруара 1930.

²⁶² Архив ЦО Бечеј, К. бр. 148./46. зап. из 1930, од 10. марта / 25. фебруара 1930.

²⁶³ Архив ЦО Бечеј, К. бр. 149./47. зап. из 1930, од 10. марта / 25. фебруара 1930.

Као епископ Епархије бачке, Иринеј Тирић је био члан Св. архијерејског сабора и сваке године је присуствовао редовним саборским заседањима. На Сабору се расправљало о разним питањима важним за живот СПЦ.

На заседању Светог архијерејског сабора у октобру 1922. године било је разноврсних питања о којима се расправљало. Да би рад Сабора био ефикаснији и бржи одмах су формиран одбори који су добили одређена задужења:

- 1) Одбор за свештеничка и монашка питања. Чланови: епископи горњокарловачки Иларион, охридски Николај, бачки Иринеј, шабачки Михаило и далматински Данило. Предмети: Теологуменон о другом свештеничком браку; Уредба о женским манастирима; Нацрт уредбе о монашкој школи и Нацрт уредбе о придворним монасима.
- 2) Одбор законодавни. Чланови: митрополити бањалучко-бихаћки Василије и црногорско-приморски Гаврило, епископи темишварско-кикиндски Георгије, будимски Георгије и охридски Николај. Предмети: Нацрт уредбе о устројству Српске православне цркве и Начелно решење о могућности помиловања свргнутих свештеника.
- 3) Одбор правно-финансијски. Чланови: митрополити дабро-босански Петар и вршачки Иларион, епископи бококоторски Кирил, горњокарловачки Иларион и браничевски Митрофан. Предмети: Пројекат закона о материјалном стању свештеника и одговор Министарства вера; Нацрт за пословни ред Св. архијерејског сабора; Предлог Св. архијерејског синода за издавање окружнице о границама и надлежностима разрешавања сродства и Питање укидања грађанског брака.
- 4) Одбор црквено-просветни. Чланови: епископи – пакрачки Мирон, жички Јефрем, битолски Јосиф, призренски Михаил и тимочки Емилијан. Предмети: Нови правилници о богословијама и Оснивање дечјег дома за свештеничку сирочад.
- 5) Одбор обредни. Чланови: митрополит скопљански Варнава, епископи – нишки Доситеј, бачки Иринеј, злетовско-струмички Серафим и тимочки Емилијан. Предмети: Арондација епархија; Положај свештеника ван парохиског седишта и њихов однос према архијереју; Питање штампања црквено-богослужбених књига; О

скраћењу свете литургије; О свештеничком оделу; Начелно решење о употреби музике при литијама и погребу и Регулација парохија у јужним епархијама.

Известан број предмета (питања) није разматран по одборима већ на пленуму, међу којима је посебна пажња посвећена свештеничким платама и додацима. У циљу решења тог питања послата је, у име Сабора, једна делегација министру вера Крстелју. Међутим, одговор је гласио да ово питање није могло бити решено одвојено, већ истовремено за све конфесије.

Поред редовних епархијских послова епископ Иринеј је, у више наврата, био члан Светог архијерејског синода и сходно томе имао је различита задужења.

Према Уставу СПЦ организационо уређење цркве изведено је на црквено-јерархијској и црквено-самоуправној основи. Црквено-јерархијска тела сачињавају само црквено-јерархијска лица (епископи, свештеници и свештенмонаси) и то су:

1. Свети архијерејски сабор
2. Свети архијерејски синод
3. Велики црквени суд
4. Епархијски црквени суд
5. Братство манастира.

Према Уставу СПЦ црквено-самоуправна тела су:

1. Патријаршијски савет
2. Патријаршијски управни одбор
3. Епархијски савет
4. Епархијски управни одбор
5. Црквено-општински збор
6. Црквено-општински савет
7. Црквено-општински управни одбор.²⁶⁴

Према Уставу СПЦ Свети архијерејски синод је највиша црквено-јерархијска извршна (управна и надзорна) и судска (прве и друге инстанце) власт у своме делокругу. Свети синод је извршно тело Светог архијерејског сабора, који чине четири епископа, под председништвом српског патријарха. Чланове Синода, као и њихова два заменика, бира Сабор на две године. Делокруг рада Синода био је одређен чланом 64

²⁶⁴ Опширније о овим телима у: Благота Гардашевић, *Организационо устројство и законодавство Православне цркве између два рата*, СПЦ 1920-1970, 57-60.

Устава СПЦ.²⁶⁵ Синод је, у случају да се упразни патријаршијски престо, замењивао патријарха, додуше само у текућим стварима, а не и у предметима канонског законодавства и преустројства Цркве. Синод је своје послове вршио непосредно или преко подручних органа – епархијских архијереја.

Свети архијерејски синод је био власник *Гласника*, службеног листа Српске православне патријаршије, који је излазио у Београду.

Епископ Иринеј Ћирић је у више наврата биран за члана или члана-заменика у Светом архијерејском синоду. За члана-заменика Синода др Иринеј Ћирић је постављен, први пут као епископ тимочки, одлуком Сабора од 16. новембра 1920. године. За чланове Синода тада су постављени Георгије Летић, епископ темишварски и администратор Карловачке митрополије, Гаврило Дожић, митрополит црногорско-приморски, Варнава Росић, епископ велешко-дебарски и администратор епархија у Јужној Србији и Николај Велимировић, епископ охридски. За заменика је, поред епископа Иринеја, изабран митрополит зворничко-тузлански Иларион.²⁶⁶ Синод је током 1921, али и наредних година, своје седнице често одржавао у Сремским Карловцима.

Епископ Иринеј је у том периоду био и члан-заменик у Врховном управном савету СПЦ. Избор чланова овог тела, чији је председник био патријарх Димитрије, извршен је краљевским Указом од 28. фебруара 1921, а на основу Уредбе о централизацији управне и судске власти у Српској патријаршији, од 13. децембра 1920. године.²⁶⁷

На седници Сабора од 2/15. децембра 1924. године епископ Иринеј је изабран за члана Синода заједно са злетовско-струмичким епископом Серафимом. Сабор је, наиме, том приликом одлучио да из Синода изађу двојица чланова – епископ горњокарловачки Иларион и епископ браничевски Митрофан, а да уместо њих буду постављени дотадашњи заменици, епископи Иринеј и Серафим. За чланове-заменике постављени су епископ браничевски Митрофан и епископ тимочки Емилијан.²⁶⁸

Године 1931. Свети архијерејски синод одлучио је, на основу одлуке Светог архијерејског сабора од 24. октобра 1930, да организује уређивање и администрацију

²⁶⁵ Видети и: Уредбу о Светом архијерејском сабору и Светом архијерејском синоду СПЦ, од 24. децембра 1921, *Гласник СПЦ*, бр. 7, 1/14. април 1921, 97-102.

²⁶⁶ Краљевски указ, од 8. децембра 1920, објављен у *Гласнику СПЦ*, бр. 12, 16/29. децембар 1920, 177.

²⁶⁷ У овом Указу наведена су име и осталих чланова и заменика Врховног управног савета Српске патријаршије. *Гласник СПЦ*, бр. 12, 16/29. јун 1921.

²⁶⁸ *Гласник СПЦ*, бр. 2, 15/28. јануар 1925, 18.

Гласника, службеног листа Српске православне патријаршије.²⁶⁹ Синод је одлучио да у редакциони одбор *Гласника* изабере епископа бачког Иринеја и епископа захумско-херцеговачког Јована, а за одговорног уредника листа поставио је дотадашњег уредника др Душана Јакшића, професора Карловачке богословије. У наведеној синодској одлуци, која је упућена епископу Иринеју и објављена у *Гласнику*, епископ је замољен да уз помоћ својих стручних епархијских органа сачини преглед дотадашњег материјалног стања овог листа и упутства за његову финансијску администрацију.²⁷⁰

У *Гласнику СПП* бр. 8, од 15/28. априла 1931. године, објављено је неколико постављења и одликовања вредних пажње, обављених крајем 1930. и почетком 1931. у Епархији бачкој. Епископ Иринеј је, на основу синодске одлуке 2/15. децембра 1930, произвео је синђела Дамаскина, привременог настојатеља манастира Ковиљ, у чин протосинђела и поставио га за настојатеља овог манастира. Убрзо после тога, одлуком епископа Иринеја, од 19. јануара/1. фебруара 1931, постављен је јеромонах Платон, брат манастира Бођани, за привременог настојатеља овог манастира. Затим, јереј Алимпије Поповић,²⁷¹ протопрезвитерски капелан у Новом Саду, постављен је 12.

²⁶⁹ Архијерејски сабор је у својој одлуци од 24. октобра 1930. упутио Синод да организује уређивање и администрацију службеног листа *Гласник СПП* тако да канцеларија уредништва буде при Светом синоду, да лист уређује уредник са редакционим одбором, изабрани од Синода; да се стручни и већи радови хоноришу; да стручно лице састави извештај о досадашњем материјалном стању *Гласника* с упутством за уређење његове финансијске администрације; да администрација састави списак претплатника по епархијама, у који обавезно морају ући све парохије, сви самостални манастири и сва црквена надлештва и да се претплата за сваку годину прикупи најдаље до краја марта месеца, док су се дотадашњи дугови морали платити у року од шест месеци; да се рачуни *Гласника СПП* склапају сваког месеца и да их најмање једном годишње прегледа Свети синод; чист годишњи приход да се уплаћује у посебан фонд за објављивање религиозно-моралних књига за народ и да се о целокупном стању службеног листа Сабору сваке године подноси извештај. *Гласник СПП*, бр 2-3, 1/14. фебруар 1931.

²⁷⁰ *Гласник СПП*, бр. 1-2, 1/14. фебруар 1931.

²⁷¹ Поповић Алимпије (Нови Сад, 8. децембар 1888 – Нови Сад, 8. октобар 1967), парох Успенске и Алмашке цркве, први послератни градоначелник Новог Сада, народни посланик. Рођен је у ратарској породици од оца Владе и мајке Марије-Марице, рођене Сланкаменац. Његов старији брат био је Дака Поповић, инжењер, први бан Дунавске бановине, сенатор. У родном граду је завршио основну школу и гимназију (1908), а у Сремским Карловцима богословију (1912). Један од професора био му је и Иринеј Тирић са којим је 1911. путовао на Свету Гору. Новембра 1913. постављен је за капелана, а средином 1914. и за администратора парохије у Пакрацу. Током Првог светског рата био је у кућном притвору због родољубља. У Нови Сад је дошао после рата, где је постављен за капелана у Саборној цркви (1919). Ову дужност је, уз проту Милана Тирића, обављао до 1931. Постављен је, затим, после смрти Вељка Миросављевића, за пароха Успенске цркве. Заслужан је за генералну реконструкцију овог храма, урађену поводом његове 200-годишњице (1936). За пароха Алмашке цркве премештен је 1953. и на тој дужности остао до пензионисања (1958). Између два рата био је изузетно активан у друштвеном животу Новог Сада – био је секретар Бачке соколске жупе и новосадског Соколског друштва, члан управе Друштва за Српско народно позориште, члан Матице српске и дугогодишњи председник Српске читаонице (1926-1941). Током Другог светског рата био је изложен репресији од стране мађарских власти. Сматра се првом личношћу грађанског Новог Сада која је отворено стала на страну НОП-а. Два пута је стицајем околности избегао сигурну смрт – у априлу 1941. и јануару 1942, а био је и у затвору са обојицом својих синова. Један од њих, Живко, погинуо је 1943. као припадник НОП-а. Током завршне године рата у његовој кући су често одржавани састанци комитета КПЈ и СКОЈ-а. На дан ослобођења Новог Сада, 23. октобра 1944, примио је власт, предату од партизанских јединица, као први председник

октобра 1930. за административара парохије при новосадском Успенском храму. Протонамесник Ненад Барачки, пензионисани катихета сомборске Препарандије, постављен је јула 1930. за духовника православних Срба колониста у Хоргошу. На предлог епископа Иринеја Свети архијерејски сабор одликовао је напрсним крстом протојереја Ђорђа Велића, пароха новосадског. Поред овог високог одликовања епископ Иринеј је одликовао и надбедреником протојереје - Миливоја Поповића, конзисторијалног бележника, Милоша Рајића, пароха у Старом Сивцу, Милана Боберића, пароха у Кули и Александра Тошића, пароха у Парагама; насловом протонамесника; свештенике - Јована Вујина, у Стапару, Љубомира Слеччевића, пароха у Обровцу, Милутина Грегоријевића, у Србобрану, Манојла Грбу, пароха у Парабућу и Марка Протића, у Суботици; црвеним појасом – јереја Исидора Лудајића, пароха у Суботици.²⁷²

Током 1931. године Епархија бачка је изгубила једног изузетног свештеника, окружног протопрезвитера-ставрофора новосадског Милана Ђирића, који је умро 19. јуна, а епископ Иринеј и свог стрица и старатеља, који му је заменио оца и брину о његовом и одрастању његове браће. Епископ је чинодејствовао на сахрани стрица Милана, уз саслужење 40 свештеника, и уз присуство епископа захумско-херцеговачког Јована, патријарховог изасланика.²⁷³

Већ 9. јула епископ Иринеј је кренуо на пут по Старој Србији. Он се, заједно са епископом злетовско-струмичким Венијамином, налазио у пратњи патријарха српског Варнаве. Пут је трајао двадесет дана, а за то време патријарх и епископи обишли су Скопље,²⁷⁴ Тетово, Гостивар и Галичник, где је на Петровдан, уз саслужење епископа

Народноослободилачког одбора, односно као први градоначелник и на тој дужности остао до 1949. Био је посланик у Народној скупштини Србије у којој је предложио да се у први петогодишњи план унесе изградња Канала Дунав-Тиса, а убрзо се zaloжио да се овај капитални пројекат прошири и на деоницу Тиса-Дунав. На оснивачкој скупштини Удружења српског православног свештенства изабран је за првог председника Главног одбора. Залагао се за демократизацију црквене организације. Приликом посете делегације Удружења Титу предложио је да се социјално и пензионо осигурање прошири и на православно свештенство, што је и прихваћено. Био је добар беседник, даровит писац, одличан певач и сликар. Био је председник Српског занатлијског друштва „Невен“. У браку са Меланијом (1892-1969), рођеном Ранков из Велике Кикинде, имао је четворо деце: Димитрија, Мару, удату за Николу Петровића, Даницу, удату за Федора Киселичког, и Живка, који је погинуо као партизан. Алимпије је сахрањен на Алмашком гробљу у Новом Саду.

²⁷² *Гласник СПП*, бр. 8, 15/28. април 1931. У овом броју је забележено још да је октобра 1930. преминуо протојереј Вељко Миросављевић, парох новосадски.

²⁷³ На сахрани се од покојника опростио епископ Јован, а говор је одржао и прота Владислав Јанкулов. *Гласник СПП*, бројеви 10-11 и 13, 1931.

²⁷⁴ Дочек у Скопљу је био свечан и срдачан. Госте су на станици дочекали генерал Милан Недић, командант Треће армије, подбан Јанићије Красојевић, председник општине Михајловић, управник града Ацић, начелник среза, директори гимназија, професори Универзитета, руска колонија и свештенство, представници удружења, грађанства и сељака. Бан Жика Лазић је изашао из воза са патријархом и епископима. *Гласник СПП*, бр. 14, 15/28. јул 1931.

Иринеја и Венијамина и многобројног свештенства, патријарх осветио нови храм посвећен Светом Петру и Павлу. Затим је патријарх био у Дебрешу и Новом Селу код Гостивара, где је осветио цркву Светог Јована Крститеља, такође уз саслужење епископа Иринеја и Венијамина.²⁷⁵ Током овог пута обављено је још једно освећење, недалеко од Скопља, а у питању је била стара задужбина - манастир посвећен Светом Николи подигнут у 14. веку, који је био потпуно разрушен, а затим у потпуности и обновљен. Освећење храма патријарх је обавио уз асистенцију епископа Иринеја, Венијамина и Серафима, рашко-призренског, као и уз учешће многобројног свештенства.²⁷⁶ Патријарх и његова пратња одушевљено су дочекани у свим местима Старе Србије, па и у Куманову, Младом и Старом Нагоричину, Кривој Паланци, Ђевђелији и Струмици. Овај пут по Старој Србији био је од великог значаја за Српску православну цркву, али и за патријарха Варнаву, који је поново био у директном контакту са верницима из своје старе епархије.

Током заседања Светог архијерејског сабора, у септембру 1931. године у Сремским Карловцима, било је актуелно више питања. Највећа пажња посвећена је унапређењу духовног живота цркве, јачањем њене унутрашње мисије, али и појачаном активношћу у свим областима спољне мисије. У том смислу расправљало се о питањима наставе веронауке у школама. Посебна пажња посвећена је богомољачком покрету, који се, у оквиру Српске православне цркве, све јаче развијао. По питању монашког живота Сабор је донео конкретне одлуке које су се тичале монашког подмлатка, односно монашких школа, монашке дисциплине, као и материјалног опстанка манастира, а посебно манастира Хиландар. Сабор се бавио и питањем положаја делова СПЦ у Мађарској и Румунији, а у истом контексту је заузео и став према новоформираној православној цркви у Албанији. Расправљало се о многим питањима која су била у вези односа СПЦ и Цариградске патријаршије. Сабору је поднет извештај делегата СПЦ о учешћу на састанцима светских организација током те 1931. године и то Светске конференције за веру и уређење, Светског савеза за живот и рад, Светског савеза за међународно пријатељство помоћу цркава. Сабор је закључио да је важно учешће делегата СПЦ, јер је то „у интересу верском, моралном, као и ради престижа наших националних циљева“. Због тога је послат и делегат СПЦ на састанак православне и англиканске комисије у Лондону, епископ Иринеј Ћирић, али он није

²⁷⁵ Сачуване су фотографије патријарха Варнаве, епископа Иринеја и Венијамина, са овог путовања по Старој Србији. БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

²⁷⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 15, 1/14. август 1931.

могао, у име СПЦ, да даје „никакве обавезне изјаве“.²⁷⁷ Питање доношења Устава СПЦ још је било актуелно. Тим поводом је 23. септембра, на позив патријарха Варнаве, Сабору присуствовао министар правде др Којић. Истовремено, у Краљевини је тек ступио на снагу Октроисани (Септембарски) устав, који је донео повратак парламентарног живота у државу, ублаживши на тај начин Шестојануарску диктатуру. Поводом питања на дневном реду, о којима се расправљало током саборских заседања, формирано је шест одбора. Епископ Иринеј је био члан Законодавног одбора, заједно са митрополитом црногорско-приморским др Гаврилом, и епископима темишварско-кикиндским др Георгијем, нишким Доситејем и далматинско-истарским Максимилијаном. Такође, изабран је и у Одбор за мисије у којем су још били и епископи др Георгије, будимски, др Николај, охридски и Серафим, рашко-призренски.²⁷⁸

Епископ Иринеј је у међуратном периоду, уз епископа Николаја Велимировића, био један од поборника богомољачког покрета. Постојање овог покрета забележено је у неким војвођанским местима почетком 20. века и то првенствено у Банату.²⁷⁹ Покрет је почео да се шири као „реакција на стање у цркви“, а средином 30-тих година 20. века „све је више на значају добијала идеја светосавља, која је требало да буде нови повезујући чинилац, како у националном смислу тако и у смислу превазилажења све дубљег јаза који се стварао између цркве и српске интелигинције“ закључила је историчарка Радмила Радић. Најизраженије особине у понашању богомољаца биле су следеће: постили су средом и петком, као и у време осталих постова, нису радили недељом и у данима када су били празници, проповедали су целибат и често одлазили у манастир, нису конзумирали алкохол ни цигарете, чак су се разликовали и у спољашњем изгледу – девојке су носиле црнину, а мушкарци дугу косу, браду и крст око врата. Покрет је, уз благослов патријарха Димитрија, добио назив Народна хришћанска заједница, чије је седиште било у Крагујевцу, а руководство је било поверено епископу Николају. Међутим, већи део свештенства и епископата није

²⁷⁷ *Гласник СПП*, бр 19, 1/14. октобар 1931.

²⁷⁸ *Гласник СПП*, бр 18, 15/28. септембар 1931.

²⁷⁹ У једном реферату из 1903. овај покрет се описује као „скуп побожних који са литијом иду на поклоњење у поједине манастире“, да богомољци радо читају Свето писмо и „тумаче га“. Више о развоју покрета и његовим карактеристикама у: Др Дамаскин, синђел, *О верском, званом „богомољачком“, покрету код нас*, Весник Српске цркве, 1925, 543-549.

прихватио покрет.²⁸⁰ Септембра 1933. године, на празник Усековања, одржан је у манастиру Ковиљу сабор богомољаца који је трајао три дана. Литургију су служили епископи Николај и Иринеј у шуми покрај манастира, по месечини, док су богомољци клечали. На сабор су дошли бројни верници, као и представници 70 манастирских братстава, из различитих крајева државе, а многи су у Ковиљ стигли пешице. Сабору су као гости присуствовали чланови Извршног одбора Васељенског (Стокхолмског) покрета за живот и рад, који су у то време били гости епископа Иринеја у Новом Саду. На госте, који су долазили из Европе и из Америке, сабор је оставио „неизгладив утисак“. Празник Усековања увеличао је и патријарх Варнава који је тог дана дошао у манастир Ковиљ.²⁸¹

Током 1933. године одржан је и молитвени сабор богомољаца Епархије бачке, на Петровдан (12. јула), у манастиру Бођани. Сабору је присуствовало много народа из свих крајева Епархије и то захваљујући учешћу епископа бачког Иринеја и предусретљивости манастирског настојатеља и његовог братства.²⁸² И у наредним годинама одржаван је овај сабор, на исти дан и на истом месту, а епископ Иринеј није присуствовао овом окупљању само ако му то нису дозвољавали важни црквени послови. У *Духовној стражи* је забележено да је и 1934. године одржан сабор богомољаца Епархије бачке под руковођењем епископа Иринеја, који је „на свим богослужењима начелствовао и проповедао“.²⁸³ Поред основних података о сабору из 1935. године бележи се и да је епископ после бдења био са народом, до дубоко у ноћ, и да је одговорима на питања појединаца пружао „духовну поуку и окрепу“.²⁸⁴ Уочи Петровдана 1940. године у овом манастиру се замонашио свршени студент теологије Јанко Фрушић и том приликом је добио монашко име Андреј,²⁸⁵ а замонашио га је епископ Иринеј Ћирић.²⁸⁶

²⁸⁰ Богомољцима је замерано да што се обраћање побожних врши кроз спиритизам“, што се често крећу у групама, спавају у истој просторији, купају се заједно (Радмила Радић, *Живот у временима: патријарх Гаврило Дожич (1881-1950)*, Београд 2011, 164).

²⁸¹ *Духовна стража*, бр. 3, 1933, 186.

²⁸² *Духовна стража*, бр. 3, 1933, 185.

²⁸³ Два месеца касније одржан је редован годишњи сабор Народне православне хришћанске заједнице (богомолчачки сабор) у манастиру Благовештењу код Чачка, којим је руководио епископ Николај (*Духовна стража*, бр. 3, 1934, 188).

²⁸⁴ *Духовна стража*, бр. 3, 1935, 180.

²⁸⁵ Фрушић (Јанко) Андреј (Дивош, код Сремске Митровице, 1916 – Сремска Митровица, 1986), професор Богословског факултета, епископ. Основну школу и гимназију завршио у Новом Саду, а Богословски факултет у Београду (1939), где је и докторирао (1946). Замонашио се 11. јула 1940. у манастиру Бођани. Од 1947. до 1949. био је духовник цркве Ружица у Београду, а затим је постављен за професора и гавног васпитача Богословије Светог Саве у манастиру Раковици. Две године касније постављен је за старешину овог манастира. Већ 1952. је прешао на Богословски факултет, где је изабран за ванредног професора (1958). Следеће године изабран је за епископа будимљанског, викара патријарха

Међу редовне активности епископа Иринеја, поред учешћа на годишњем богомољачком окупљању у манастиру Бођани, убраја се и присуство храмовној слави у манастиру Ковиљу, на дан Сабора св. арханђела Гаврила. Епископ је на овај дан, ако је био у Ковиљу, увек служио литургију у манастирској цркви. Године 1939. манастирској слави је присуствовао и патријарх Гаврило са епископом марчанским Викентијем. Двојица архијереја су се довели у послеподневним сатима из Карловаца у Ковиљ.²⁸⁷ Славски кум следеће године био је професор Богословског факултета у Атини П. Братсиотис, који је касније дао врло леп опис манастирске славе у грчком листу *Елефтерон Вима*.²⁸⁸

У време епископствовања Иринеја Ћирића у Бачкој епархији подигнуте су и обновљене следеће цркве: подигнута је црква у Ади посвећена Вазнесењу Господњем (1925); обновљена је црква у Старом Бечеју – иконостас обновио Урош Предић, а освећење обавио 15. новембра 1931. епископ Иринеј; обновљена је Николајевска црква у Новом Саду, осветио је епископ Иринеј 18. септембра 1931; на празник Успенија Пресвете Богородице освећена је обновљена Успенска црква у Новом Саду,²⁸⁹ обновљену цркву у Доњем Ковиљу епископ је осветио 21. септембра 1936; изграђена је црква у Гардиновцима, посвећена Преносу моштију св. архиђакона Стефана (1936),²⁹⁰ Алмашка црква у Новом Саду, на Алмашком гробљу, посвећена Св. Јовану Претечи, реновирана је, а осветио ју је епископ Иринеј 10. октобра 1937;²⁹¹ реновирана је црква у Бачком Петровцу, а освећење је узвршио епископ Иринеј у јесен 1937; црква у Мошорину, посвећена Св. оцу Николају, коју је осветио 29. маја 1938. епископ Иринеј има необичну причу – њена градња је трајала седам година, а подигао ју је прота Светозар Влашковић као задужбину, на гробу свог сина. Црква се налазила изнад Мошорина, на обронку Тителског брега, а саграђена је у старом српском стилу, по угледу на крушевачку цркву Лазарицу. Иконостас је био од мермера, украшен иконама Уроша Предића. Сви њени зидови и сводови украшени су фрескама и орнаментима у злату, што је у ствари била имитација мозаика и то, углавном, копија из цркве на

српског, а 1961. за епископа бањалучког. При крају живота је прешао у Сремску епархију (1980), где је и умро (С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 15-16).

²⁸⁶ *Духовна стража*, бр. 3, 1940, 135.

²⁸⁷ *Духовна стража*, бр. 3, 1939, 135.

²⁸⁸ *Духовна стража*, бр. 3, 1940, 135.

²⁸⁹ Жељко Латинковић, *Успенска црква у Новом Саду*, Нови Сад 2014, 65.

²⁹⁰ Изградња и обнова цркава у Бачкој епархији у међуратним годинама може се пратити у *Гласнику СПП* и у Момир Лечић, *Изградња и обнова цркава и манастира од 1920. до 1941. године*, СПЦ 1920-1970, 86-118.

²⁹¹ Владан Симић, *Алмашка капела – Храм Светих апостола Петра и Павла у Новом Саду*, Нови Сад 2009, 35.

Опленцу. Због тога су је многи звали „војвођански Опленец“. Црква у Парагама, посвећена Рождеству пресвете Богородице, реновирана је, а освећење је извршио епископ Иринеј 7. августа 1938. Манастир Свете Меланије у Петровграду (Зрењанину) почео је да гради епископ банатски др Георгије Летић из својих средстава, али није дочекао да буде завршен. Освећење је извршио епископ Иринеј као администратор Епархије банатске, на Митровдан 1939. године.²⁹² Током 1939. године завршена је обнова и обављено освећење још три цркве у Епархији бачкој: у Госпођинцима, на Ваведење, 4. децембра, у Силбашу, на Св. Јована Златоустог, 26. новембра, и у Бегечу, на Св. апостола и евангелисту Луку, 31. октобра. Нова црква подигнута је у Бачкој Тополи, а осветио ју је епископ Иринеј на Св. Илију, 2. августа 1940. године. Исте године обновљена је још једна црква у Бачкој епархији, у Товаришеву, чије освећење је 27. октобра обавио епископ Иринеј.²⁹³

Као епископ бачки Иринеј Тирић је у неколико прилика учествовао у освештањима цркава које не припадају његовој епархији. Године 1931. путовао је са патријархом Варнавом по Јужним крајевима и тада је, са њим и са епископом злетовско-струмичким др Венијамином, освештао цркву у Новом Селу (Злетовско-струмичка епархија). Ово село је подигло цркву о свом трошку, иако је имало само 24 куће. Следеће године, такође уз патријарха Варнаву и епископе - загребачког др Максимилијана Хајдина и зворничко-тузланског др Нектарија Круља, учествовао је у освештању цркве у Цељу. Ова црква посвећена Св. Сави била је прва српска православна црква у том крају. На освећењу је било око 3.000 душа.²⁹⁴

Конкордатско питање, односно потписивање Конкордата између Краљевине Југославије и Ватикана, било је једно од најзначајнијих питања у међуратном периоду не само за југословенску државу, већ и за Српску православну цркву. Процес око регулисања питања статуса Католичке цркве у Краљевини, започет још 1922, са прекидима је трајао до 1935. године, када су нацрт Конкордата потписали у Риму кардинал Пачели и министар правде Људевит Ауер. У новембру 1936. овај уговор је дошао на ратификацију у Народну скупштину Краљевине Југославије, када је избила жестока борба и сукоб између СПЦ и Католичке цркве, као и сукоб СПЦ и државе. Разлог томе била су велика права дата Католичкој цркви у области образовања,

²⁹² У фонду Поклон библиотека др Иринеја Тирића и Стевана Тирића чувају се фотографије овог манастира.

²⁹³ Овај догађај овековечен је на фотографијама које се чувају у јеном албуму мањег формата (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

²⁹⁴ *Гласник СПЦ*, 1931, 221; *Гласник СПЦ*, 1933, 236.

социјалних и хуманитарних активности, а која СПЦ у тој мери није имала.²⁹⁵ У истом месецу одржано је ванредно заседање Архијерејског сабора, на којем се расправљало о овом проблему, после чега је упућен један меморандум Влади у којем је наглашено да се СПЦ налази у подређеном положају у односу на извесне признате конфесије. Већ 5. децембра једна делегација СПЦ, у којој су били митрополит Гаврило Дожић и епископи Николај Велимировић и Иринеј Ћирић, посетила је председника Владе Милана Стојадиновића и обавестила га о ставу СПЦ према овом питању.²⁹⁶ Разматрање Конкордата у Народној скупштини започето је маја 1937. на скупштинском одбору којем је председавао др Воја Јањић, а још од самог почетка године борба је почела озбиљно да се разбуктава.²⁹⁷ Међутим, изгледа да ни у Српској православној цркви није постојао јединствен став по питању Конкордата, на шта указује историчарка Радмила Радић, која још закључује и да је епископ Иринеј Ћирић предводио опозицију патријарху Варнави.²⁹⁸ Председник Владе Стојадиновић је обавештен, једним писмом, да су се патријарху Варнави замерили митрополити Јосиф и Гаврило, као и епископ Иринеј Ћирић, јер је патријарх повео акцију против Конкордата без њиховог знања.²⁹⁹ Међутим, здравствено стање патријарха Варнаве се драстично погоршавало, па је одлучено да се до патријарховог оздрављења не воде преговори са Владом, као и да сви народни посланици који гласају за Конкордат буду искључени из Цркве. То се и догодило, јер је Конкордат у Скупштини усвојен, и то оног дана када је умро патријарх Варнава.

Питање става епископа Иринеја о Конкордату посебно је занимљиво из два разлога – јер је био најангажованији архијереј СПЦ у међународним црквеним покретима, заступајући најтешњу сарадњу међу хришћанским црквама, и из разлога што је његов рођени брат Стеван Ћирић у то време био председник Народне скупштине, који је активно учествовао у процесу ратификације овог уговора. О овом питању епископ Иринеј је забележио следеће: „Као и сви други архијереји, и ја сам био против конкордата, јер су римокатоличкој Цркви у њему давана права, којих Српска православна Црква није имала. Нисам се слагао са захтевом да се уопште не допусти доношење конкордата. Моја сабраћа архијереји су стојали на гледишту: Када Српска

²⁹⁵ Више о историјату овог питања у: Р. Радић, *Живот у временима: патријарх Гаврило...*, 273-282.

²⁹⁶ О овој посети је Иринеј Ћирић је писао 30. новембра 1945, у одговору иследнику ОЗН-е на питање о Конкордату, присећајући се да га Стојадиновић приликом поздрављања није ни погледао ни ословио, јер му је нешто од раније замерао (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

²⁹⁷ Више речи о томе биће у делу овог рада о Стевану Ћирићу.

²⁹⁸ Р. Радић, *Живот у временима: патријарх Гаврило...*, 293.

²⁹⁹ Архив Југославије, фонд Милан Стојадиновић, 37 – 25 – 195.

православна Црква нема конкордата, т. ј. уговора са државом, него постоји само закон о Српској православној Цркви, онда се не сме то допустити ни римокатоличкој цркви. Моје је мишљење било да би таки став револтовао католичке Хрвате, који су и онако били вечито незадовољни. Осим тога папа склапа конкордате као признати владар; Српска православна Црква је само Црква, а не и држава, зато нема конкордата с државом. Сматрам да је боље када је Црква само Црква“.³⁰⁰ Епископ је још напоменуо да је на Сабору слободно могао да исказа своје мишљење, што је овом високом телу служило на част, као и да су одлуке увек доношене „једнодушно“. На жалост, епископ није забележио ништа што би нам указивало на његов однос са братом Стеваном и дешавањима у вези са Конкордатом, јер су њих двојица, може се рећи, били на супротстављеним странама. Стеван је чак, у једном моменту, искључен из Цркве због изгласавања Конкордата у Скупштини.

После ратификације у Народној скупштини Конкордат је послат на ратификацију у Сенат, међутим, са овим послом се стало, казна којом су министри и народни посланици изопштени из Цркве је укинута, а односи између државе и Цркве су убрзо нормализовани. Приликом избора новог патријарха, фебруара 1938, говорило се о више кандидата међу којима је био и Иринеј Ћирић за кога су сматрали да није по вољи Милану Стојадиновићу, јер му је брат на челу Народне скупштине. Међутим, епископ Ћирић није био на званичној листи која је оформљена од стране кандидатског одбора, а за патријарха је изабран Гаврило Дожић.

Мисија епископа Иринеја у Поткарпатској Русији

Годину 1927. епископ Иринеј Ћирић провео је у Поткарпатској Русији,³⁰¹ у Чехословачкој, међу Русинима, где је, као делегат Српске православне цркве, радио на уређењу православне епархије, јер су се тамошњи унијати враћали на своју стару православну веру.³⁰² У овим крајевима боравио је још као јерођакон, изаслан од стране

³⁰⁰ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Одговор иследнику на питање о мојем ставу према Конкордату, 30. новембар 1945.

³⁰¹ Поткарпатска Русија је, као правни субјект, постојала до 1919, а затим је добровољно ушла у састав Чехословачке као аутономна република. Њени становници били су Русини.

³⁰² Карпаторуски народ је био православан до 1646. када је почео да прелази у унију. Тај процес је дуго трајао, тако да су православци имали свог епископа и наредних сто година (последњи је био епископ Доситеј). На крају је православна епархија сасвим укинута, а цео народ је сматран грко-католичким. Међутим, незадовољство због уније је увек постојало, а интензивирало се крајем 19. века. Врхунац је достигнут када је у богослужење уведен нови календарски стил. Извештај, стр. 6-7. Видети и: *Из живота православне цркве у Подкарпатској Русији*, Духовна стража, бр. 1, 1929, 70-74.

патријарха Лукијана Богдановића, бавећи се такође црквеним пословима, јер су се у време Аустро-Угарске они налазили под јурисдикцијом Српске православне цркве, односно Карловачке митрополије. После рата Српска патријаршија је наследила од Карловачке митрополије канонично право старања око организовања Православне цркве у Поткарпатској Русији. У периоду после Првог светског рата па до поновног одласка, сада епископа, Иринеја Ћирића међу православне Чехе и Русе, дошло је до драматичног погоршања ситуације у вези са уређењем православне епархије. Наиме, после Првог светског рата, године 1919. и 1920, долазиле су делегације православних Чеха из Чехословачке и православних Руса из Поткарпатске Русије српском патријарху са молбом да им се пошаље епископ и свештеници који би се позабавили уређењем њихове цркве.³⁰³ Тако је Свети архијерејски сабор крајем 1920. одредио као свог делегата епископа нишког Доситеја који је већ следеће године отпутовао у Чехословачку. У то време је око милион верника прешло из римокатоличке у православну веру, а епископа Доситеја су, представници око 60 православних општина, једногласно изабрали за свог епископа у Карпатској Русији.³⁰⁴ Међутим, неколико година касније цариградски патријарх Мелетије је, противзаконито, припојио ове територије својој црквеној области и рукоположио архимандрита Саватија за епископа уздигавши га за архиепископа прашког и митрополита чехословачког, потчинивши му и Карпатску Русију. Убрзо су чехословачке административне власти наредбом известиле све православне општине у Карпатској Русији да се убудуће морају потчињавати само архиепископу прашком и целе Чехословачке Саватију, јер је тако одлучио цариградски патријарх. Занимљиво је да је чехословачка влада уверавала владајуће кругове у Београду како они поштују само српску црквену јурисдикцију. Неканонски рукоположени архиепископ Саватије није имао храбрости да обиђе своју паству у Карпатској Русији, јер су они признавали искључиво јурисдикцију Српске цркве. Због тога је умолио цариградског патријарха да му за ту област именује помоћника, и то у личности руског епископа Венијамина који је у то време, као руски емигрант, боравио у Србији. Овај епископ је користио сваку прилику како би говорио и радио против Српске православне цркве, тако да је у Карпатској Русији завладала црквена анархија. Епископ Доситеј је у тој области последњи пут био 1924. године,

³⁰³ Овакву молбу упућивала је СПЦ и Чехословачка влада, а чешки посланик у Београду Калина истим поводом је више пута одлазио код патријарха Димитрија. Иринеј Ћирић, *Меморандум Св. синода наше цркве о Чехословачкој и Карпаторуској цркви*, Весник Српске цркве, 1927, 690-691.

³⁰⁴ Епископа Доситеја неколико пута је примио председник Чехословачке Томаш Масарик, а радо се са њим сусретао и министар иностраних послова Едуард Бенеш.

када се потрудио да ствари доведе на своје место. Међутим, након његовог одласка анархија је поново завладала у таквој мери, захваљујући управо архиепископу и митрополиту Саватију и чехословачкој влади која је све то финансирала, да је често долазило и до крвопролића.³⁰⁵ Током следеће године Свети синод је упутио један меморандум о чехословачкој и карпатској цркви, министру иностраних послова, који је за патријарха Димитрја потписао управо епископ бачки Иринеј. У меморандуму је детаљно изнета читава историја догађаја у вези са карпаторуском црквом, као и предлог решења ове ситуације, који је подразумевао закључење уговора између Краљевине СХС и Чехословачке. Тим уговором би, наиме, била заштићена права православних Карпаторуса и њихове цркве, са једне стране, као и права Српске православне цркве као њене заштитнице, са друге стране. Кључне тачке овог уговора биле су следеће:

- 1) признање српске јурисдикције у Карпатској Русији;
- 2) потпуна равноправност православне цркве у Карпатској Русији са свим осталим верским организацијама;
- 3) Признање Устава СПЦ (односно Карловачке митрополије), с тим да делегату СПЦ морају бити призната сва права и вршења свих функција виших српских црквених органа, у границама пуномоћја, којих до тада није било у Карпатској Русији;
- 4) Констатација бројног стања православног становништва у Карпатској Русији путем званичног пописа, а уз присуство представника СПЦ;
- 5) Да се на темељу тог пописа додели одговарајућа субвенција, не само за будуће него и за претходне године (од 1919) и једнократна помоћ за организацију (за оснивање богословске школе, саборне цркве, епископије).

На крају документа министар спољних послова је замољен да се заузме око закључивања овог уговора, ако је могуће пре одржавања седница Лиге народа у Женеви, како представници карпаторуске православне цркве не би били приморани да се жалбом обрате овој међународној институцији.

Две године касније епископ Иринеј је упућен, као делегат СПЦ, да помогне у стварима уређења православне епархије. Његов пут указује на чињеницу да се ситуација није одмах смирила и да је уређење црквеног живота православног становништва у Поткарпатју трајало више година. О раду епископа Иринеја у Поткарпатској Русији сведоче извештаји које је он подносио Министарству иностраних

³⁰⁵ Опширније о мерама гоњења православних, које је предузимао архиепископ Саватије, у *Меморандуму...*, Весник Српске цркве, 1927, 694.

дела у Београду, али и његово дело *Архијерејскоје посланије к Карпаторуссам*, у којем се обраћа том народу као својим старим познаницима, управо због тога што је ову средину и њено становништво већ имао прилику да упозна.³⁰⁶

Пре него што се запутио у Чехословачку епископ Иринеј је посетио чехословачког посланика у Београду. У Праг је стигао 1. јануара 1927. године и одмах се јавио Министарству спољашњих послова, где га је примио помоћник министра Гирса, и Министарству школа и народне просвете, где га је примио шеф секције др Милер. Из Прага је, преко Хуста, отишао у Изу, село у којем је у почетку био смештен.³⁰⁷ Одмах после Божићних празника епископ је отпутовао у Ужгород, престоницу Поткарпатске Русије, где је посетио „све факторе“ са којима ће „имати посла“, посебно истакавши губернатора и вице-губернатора. После учињених посета епископ је званично отпочео свој рад тако што је свештенству и народу упутио архијерејску посланицу.

Посао који му је предстојао био је врло комплексан, а епископ га је поделио у три сегмента: организаторски, административни и мисионарско-пастирски. Делегација, коју су поред епископа чинили још синђел др Дамаскин и протођакон Дамаскин, одмах је уредила своју канцеларију и архиву са протоколима и печатима. Епископ Иринеј је узео титулу администратора карпаторуских православних цркава, а себи је дао задужење да прикупља материјал и проучава сва принципијелна питања, а нарочито да се посвети организацији епархије. Синђел др Дамаскин је проучавао, реферисао и израђивао све текуће епархијске предмете и молбе, а протођакон Дамаскин је водио све канцеларијске послове и вршио дужност личног епископовог секретара (обављао је и све текуће епархијске послове). Сви заједно су, пак, путовали по градовима и селима. Међутим, и поред тога што су, захваљујући епископу Иринеју, брзо и добро организовали свој рад, показало се да је управљање црквеним пословима из села које нема пошту ни железницу врло тешко. Због тога су убрзо, већ 1. фебруара, прешли у Ужгород. Епископ Иринеј је изнајмио стан и послужитеља, који је уједно био и канцеларијски послужитељ, а све канцеларијске трошкове епископ је сносио сам.

Епископ Иринеј је са својим сарадницима посетио четрнаест места, у циљу „упознавања прилика, умирења народа, утврђења јурисдикције Српске Цркве“, у којима

³⁰⁶ У фонду Поклон библиотека др Иринеја Ћирића и Стевана Ћирића, који се налази у Библиотеци Матице српске, сачувана су два од три написана извештаја. Немамо сазнања да ли је епископ у Београд упутио још неки извештај.

³⁰⁷ Епископ бележи у свом извештају да је ово село некада имало велики значај у православном покрету. Извештај је заведен под ЕК. Бр. 113./през. из 1927 (у даљем тексту наводићемо га као Извештај).

је служио архијерејску литургију и проповедао. Две архијерејске литургије је чак служио под ведрим небом, на снегу, којима је присуствовало између три и четири хиљаде људи.³⁰⁸ Народ их је дочекивао врло срдечно и свечано, а такав дочек је оставио снажан утисак на чланове делегације Српске православне цркве.

Обављајући задатке због којих је упућен у Поткарпатску Русију, епископ Иринеј се сусретао са бројним проблемима. У свом првом извештају епископ је истакао „страшну расцепканост у свештенству и народу“. Антагонизам је постојао не само међу странкама, већ и међу групама, а као пример епископ је навео антагонизам између домаћих људи и оних „који су дошли из Галиције“. Посебно му је засметало што су појединци на уређење епархије гледали „из уског круга својих интереса“. Међутим, епископ Иринеј није хтео да се стави у службу нити једног појединца, групе, па ни странке.³⁰⁹ Његов утисак о ситуацији коју је затекао био је снажан и описао га је следећим речима: „Добио сам утисак да се овај народ после рата нашао у положају људи, које је стигла страшна олуја. Кад олуја прође, људи не могу да се снађу где су: олуја је овде оборила дрво, онде плот; неком однела шешир, другом кров, и људи не могу да распознају место, на коме се налазе, осврћу се и траже куда да пођу, где да нађу изгубљено, како да поправе сачувано. Тако и овај народ не уме да се снађе после физичког и духовног пустошења, које је произвела ратна олуја.“³¹⁰ У оваквим условима епископ је сматрао да је организација Православне цркве у Карпатима преко потребна и корисна „не само за Цркву и руски народ, него и за саму Републику“.

У извештају, који је био врло детаљан, епископ говори и о стању међу грчко-католицима. Они су у Чехословачкој имали две епархије – Мукачевску у Ужгороду, на чијем челу је био епископ Петар Гебеј и Прјашевску, у истоименом граду, на чијем челу је био администратор Павле Гојдич, епископ монашког реда Светог Василија.³¹¹ Грко-католици су се борили против православног покрета јер им је задавао „велик страх“, а једно од средстава у тој борби било је омаловажавање. Епископ Иринеј је оценио да се Грко-католичка црква приказује као „паћеница“ и црква која страда. Један

³⁰⁸ Литургије је служио на отвореном, у близини затворених храмова, предатих грчко-католичкој цркви, иако у селу није било гркокатолика (БМС, Поклон библиотека..., Извештај, 2).

³⁰⁹ Епископ у извештају бележи да на овом подручју постоје „силне странке“, као и зачуђујућу чињеницу да је на једним парламентарним изборима најправославније место Иза од 2500 становника дало 800 гласова за комунисте, што сматра последицом рата (Извештај, 3).

³¹⁰ Извештај, 3.

³¹¹ За мукачевског епископа говорило се да је под великим утицајем А. Волошина, народног посланика Хришћанско-народне странке и заступника „украинизма“, за који су се залагали и василијански монаси. Прјашевском епископијом администрирао је претходно др Дионисије Њаради из Хрватске, крижевачки епископ. Извештај, 4.

такав пример навео је цитирајући део чланка месечног духовног листа *Благовјестник* који се бавио његовим доласком у Чехословачку: „Новине пишу да је Иринеј интелегентан и образован човек. Ако је тако, онда не може пристати на оно што раде и што су радили његови верници. Пут схизме у Карпатима засут је крвљу, сузама гркокатолика.“ На крају текста, који епископ назива „чланчић“, дат му је учтив савет: „Надамо се да Ви као интелегентна особа нећете се дуго радовати „поткарпатском православљу“, него ћете отићи одакле сте и дошли.“³¹²

Наводећи средства која су се користила у одбрани грко-католичке вере, епископ Иринеј нарочито истиче популарну духовну литературу „какве нема наша Црква“. Међутим, иако су коришћена бројна и разноврсна средства, а рад Грко-католичке цркве био интензиван, било је много примера који су указивали да је становништво „зрело“ за прелазак у православље – сељани грко-католици су помагали православнима приликом зидања храмова, прилагали су новац за куповину звона, а један грко-католички свештеник из Словачке је чак приложио новац за зидање православног храма у Ужгороду.

Говорећи о карпаторуском народу епископ Иринеј каже да су се његови припадници увек осећали православнима, да су у унију преведени обманом и да је између римокатолика и гркокатолика одувек владао антагонизам.³¹³ Враћање на православну веру често није обављано формално, јер народ никада није ни престао бити православан, али је тиме отворено питање „бланкета“, односно испуњавања формулара који се предају властима приликом прелаза у другу веру.³¹⁴ Иначе, епископов утисак о овом народу је био врло позитиван. Како епископ бележи, овај народ „необично је црквен“, спреман је да издржи и најдуже богослужење и да, затим, остане у цркви и „отпева још један или два тропара“.³¹⁵

³¹² Исто, 5.

³¹³ Римокатолици и гркокатолици су припадници католичке вере двају обреда – латинског и грчког.

³¹⁴ То питање је позитивно решено, јер је у пракси било немогуће да православни свештеник венча неког ко се званично води као грко-католик и сл. Нови Закон о узајамним односима вероисповести, из 1925, увео је једноставнију процедуру, по којој је било довољно само усмено или писмено пријавити административној власти иступање из раније вероисповести, а власт је била дужна да у року од месец дана о томе изда писмену исправу. Извештај, 8.

³¹⁵ Када је у питању морал, као општу ману овог народа, епископ наводи „да сви добро пију, нарочито „паленку“ (ракију)“. Епископ истиче и да је велика штета што „карпаторуски православни народ нема довољно своје интелигенције“, која би га водила, него лута без вођства. Извештај, 9.

Епископ Иринеј је у свом извештају указао на велику мањкавост Карпаторуске православне цркве – необразованост свештенства.³¹⁶ Чињеница је била да свештеници који нису били у довољној мери школовани нису правилно могли водити матрикуле, нити обављати катихизирање у школама. Према његовом мишљењу штета за цркву и православни народ у овој области била је ненадокнадива, слика свештенства је била жалосна, а понекад је чак прелазила у смешну. Због тога епископ сугерише Српској православној цркви да бар сваке друге године прима по двојицу Карпаторуса у своје богословије, јер ће на тај начин учинити велики услугу Карпаторуској цркви. Као најбољу меру за промену наведеног стања епископ Иринеј је предложио отварање једне богословије са интернатом, што није могло проћи без одређених проблема везаних за људство и средства. Међутим, према његовој процени, овај посао могао је релативно брзо бити обављен – за годину дана или нешто више – већ у пролеће, а најкасније током јесени 1928. године.

Епископ се у извештају бавио још и питањима издржавања свештенства, односно њихових плата,³¹⁷ затим је описао сусрете са појединим личностима, а нарочито са др Гирсом, помоћником министра спољних послова, који је на њега оставио врло непријатан утисак због кашњења, и вицегубернатором Поткарпатске Русије Чехом Росипалом.³¹⁸

Посебну пажњу епископ Иринеј је посветио питању црквене јурисдикције, јер је један део свештенства признавао врховну црквену власт Српске патријаршије, други се покораво архиепископу Саватију, којег је Васељенска патријаршија поставила за архиепископа прашког и целе Чехословачке, а било је и оних који су се колебали између ове две власти. Овакву ситуацију епископ је окарактерисао као неизмерно штетну по интересе Православне цркве која је своју снагу трошила на размирице уместо на организацију православља. Сматрао је да Васељенска патријаршија није имала права да се меша „у послове православних Карпаторуса“. Овај свој став епископ је образложио позивајући се на краљевски Рескрипт из 1868. и на одлуку цара Јосифа II из 1783. године да сви православни у Угарској и Аустрији буду потчињени Карловачкој митрополији. У прилог свом ставу епископ наводи и чињеницу да су Карпаторуси сами

³¹⁶ Подаци о стручној спреми свештенства били су непотпуни и забрињавајући – од 100 свештеника само се за 61 знало тачно шта је завршио, а од наведеног броја само су четворица завршили потпуну гимназију и богословију, а тројица руску духовну семинарију. Извештај, 9.

³¹⁷ Извештај, 12-14.

³¹⁸ Занимљиво је епископово држање током сусрета са вицегубернатором. Епископ је Росипала описао као „тип сухога бирократе“, који не воли православне, нити Русе уопште. Током полемике око својине црквених имања и политике одутимања црквених зграда, епископ је чак запретио да ће, ако се таква политика настави, започети пропаганду у циљу преобраћења грко-католика у православље. Извештај, 17.

изабрали Карловачку митрополију за материнску цркву. Ово је, према његовом мишљењу, била сасвим природна одлука јер су са карловачком и српском црквом били у непосредној вези око тридесет година. Међутим, ово питање је било много дубље од самог питања црквене јурисдикције над Карпатским Русима и у једном делу је постајало политичко питање, о чему епископ Иринеј врло детаљно пише. У прилог томе иде и епископова тврдња да архиепископ Саватије намерава да „чехизира Русе“.³¹⁹

У време доласка епископа Иринеја у Поткарпатску Русију архиепископ Саватије је, тим поводом, послао циркуларно писмо свештенству у којем је саопштио да је у Праг стигао егзарх Веселенске патријаршије за средњу Европу, митрополит амасијски Кир-Герман, и да ће у најкраћем року бити разрешен неспоразум око „спора о српској јурисдикцији“. Упозорио их је на „појачану агитацију непријатеља“ и наредио „да се нико не поведе ни за каквим обећањима нити да ступа у одношаје с туђим епископима“. Епископ Иринеј се управо спремао да једном посланицом објави народу и свештенству свој долазак, па је истовремено одговорио и на овај циркулар архиепископа Саватија. У посланици, написаној на црквено-словенском језику, говорио је о историјском праву Српске цркве и посебно нагласио да не долази у своје, него у име СПЦ, због тога што архиепископ Саватије, а ни Васеленска патријаршија нису смели отворено да нападну СПЦ, већ само њене епископе који су долазили у Карпате. Нагласио је и да, као српски архијереј, који има и личних веза са карпаторуским народом, не може бити „туђ“ архијереј, и да не доноси никаква обећања, него је дошао да ради, организује и уједињује. Предочио је свима који не признају његову власт да ће „остати изван оградe јаке организације себи на штету“. Често је знао, врло дипломатски, да поручи „саватијевцима“: „ја вас не анатемисем, не стављам забрану, ја вас чекам, јер ћете доћи мени, будући да је то ваш интерес“.³²⁰

Долазак епископа Иринеја у Поткарпатску Русију изазвао је „вреће“ међу свештеницима, а још више његова посланица и канонске посете селима у крају који је био познат као упориште „саватијеваца“. Епископ је у једном дану обишао четири села, у једном од њих је служио архијерејску литургију, а у свима је проповедао. Као доказ том узнемирењу била су писма свештеника – „саватијеваца“ упућена епископу Иринеју, у којима су они тражили разјашњење појединих питања о јурисдикцији СПЦ. Убрзо је архиепископ Саватије послао још један циркулар, односно одговор на епископову

³¹⁹ Архиепископ Саватије се православнима у Поткарпатској Русији извесно време званично обраћао само на чешком језику. На ту погрешку указале су му управо његове присталице, после чега је архиепископ био принуђен да Русима пише на руском. Опшрније у Извештају, 22-23.

³²⁰ Извештај, 24.

посланицу, бранећи своју позицију као законитог архијереја постављеног од стране Васељенске патријаршије. Међутим, епископ Иринеј на овај циркулар није одговорио, јер он међу православнима није оставио никакав утисак. Штавише, изазвао је разочарање. Очекивало се, наиме, да ће у циркулару бити саопштени резултати мисије Кир-Германа у Прагу. Настојећи да стигне до важних државних фактора, Кир-Герман је био примљен само од стране шефа секције др Милера, који му је потврдио да је јурисдикција СПЦ призната, па је митрополит отпутовао без икаквих резултата.

Према проценама епископа Иринеја, приликом његовог доласка однос између присталица СПЦ и „саватијеваца“ био је такав да је 2/3 свештенства био на страни архиепископа Саватија.³²¹ Међутим, после активности епископа Иринеја, тај однос се изменио у његову корист. Али, и поред овог напретка, постигнутог једино захваљујући раду епископа Иринеја, остало је недовршено питање организације епархије, чије би уређење допринело решењу бројних проблема. У том циљу епископ Иринеј је сачинио један елаборат који је назвао „Устав карпаторуске православне епархије мукачевске“.³²² Епархију је замислио као аутономну црквену област, зависну од СПЦ до оног тренутка док се не испуне канонски услови за њену самосталност. Зависност ове епархије огледала се у следећим тачкама: 1) да архијереја бира Сабор СПЦ, а по одобрењу чехословачке владе посвечује српски патријарх; 2) да догматска и обредна питања, која се појаве у епархији, решава Сабор СПЦ уз учешће карпаторуског архијереја; 3) да у догматским и духовним стварима архијереј подлеже суду СПЦ и 4) да се на службама спомиње име српског патријарха, од којег се добија и свето миро. Епископ је у Уставу разматрао питања материјалних извора за издржавање епархије, затим епархијског представништва (Епархијски савет) и његове надлежности, као и Конзисторије (састојала се из Црквеног суда, Епархијалне, Школске и Манастирске управе).³²³

На крају свог извештаја епископ Иринеј је закључио да за сређивање прилика у Подкарпатској Русији и организовање нове епархије није довољно неколико месеци, већ је потребно више година. И поред тога, сматрао је да је његова мисија постигла одређене позитивне резултате. Увођењем епархијске канцеларије као врсте неког надлештва „унео се извештан елеменат нормалности у црквени живот“ који је почео нормалније да функционише, а из тога је произашао повратак вере у СПЦ. На тај начин

³²¹ Епископ Иринеј је међу присталице архиепископа Саватија сврстао и митрополита кијевског Антонија Храповицког, који је живео у Краљевини СХС и деловао у оквиру Руске заграничне цркве.

³²² Епархију је Мукачевском назвао Свети архијерејски сабор СПЦ.

³²³ Епископ је елаборат предао Грађанској управи Поткарпатске Русије и Министарству школа и народне просвете. Опширније у: Извештај, 43-47.

и питање црквене јурисдикције окренуло се у корист Српске цркве, о чему сведочи и чињеница „да су сви интеллигентни вођи саватијеваца прешли“ на њену страну. На крају, ту је био и новоизрађен епархијски Устав у којем су јасно и на законским основама прецизирани сви односи. Било је неопходно да се, у даљем раду, што пре издејствује његова потврда од стране владе Чехословачке републике, како би епархија могла функционисати. Такође, као неопходност у даљем раду, епископ је сматрао да се нипошто не сме прекинути континуитет представништва СПЦ у овој области. „Стога је безусловно неопходно да и по мом повратку кући бар један наш делегат остане у Поткарпатској Русији, јер се мисија наше Цркве, ако се жели успех, не сме свести на то да се с времена на време пошље у Карпате који архијереј на двомесечну или тромесечну екскурзију, него морамо имати тамо свога сталнога човека“ – закључио је на крају епископ Иринеј.³²⁴

У трећем извештају,³²⁵ који је епископ Иринеј поднео Министарству иностраних дела Краљевине СХС, о црквеним приликама у Поткарпатској Русији и раду на организацији Цркве, било је речи о његовом сусрету са Миланом Хоцом,³²⁶ министром школа и народне просвете. Приликом тог сусрета епископ је изложио министру свој рад и молио га следеће: 1) да се што пре потврди Устав који је израдио; 2) да се одмах о државном трошку оснује епархијална канцеларија, коју је епископ до тада издржавао из својих средстава, што је значило прекид њеног рада чим епископ оде и 3) да се до јесени 1927. обезбеди дотација епископа којег је СПЦ требало тада да изабере. Епископ је забележио да је министар имао добру вољу да помогне, али да није био довољно упућен у суштину проблема. Због тога је саветовао Свети архијерејски синод да ургира код чехословачке владе ради остварења наведених захтева.

На крају извештаја дао је прецизне податке о томе колико је свештеника признало јурисдикцију СПЦ – у том тренутку било их је више од 2/3 (70 од 100 свештеника) – мада изванредан број њих није имао чврста уверења о томе која је јурисдикција законита.³²⁷

³²⁴ Извештај је сачињен у Ужгороду, 8. марта 1927.

³²⁵ У други извештај, који није сачуван међу документима епископа Иринеја у Библиотеци Матице српске, нисмо имали увид.

³²⁶ Милан Хоца (Сучани, Словачка, 1878 – Клирвотер, Флорида, САД, 1944), словачки политичар, државник и публициста. Правилно је говорио српски, јер су га у Бачкој бирали за посланика у угарском сабору. Био је једанаести председник Владе Чехословачке републике.

³²⁷ Извештај је написан у Ужгороду, 23. марта 1927 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

Епископа Иринеја је у овој мисији наследио епископ злетовско-струмички Серафим, којег је Свети архијерејски сабор упутио у Подкарпатску Русију 1928. године.³²⁸

Последњи епископ мукачевско-прјашевски, постављен од стране СПЦ, био је Владимир. Њега су Немци током Другог светског рата протерали из ове епархије и поставили администратора. По завршетку рата ова област је припала СССР-у, па је имало више смисла да и духовну надлежност преузме Московска патријаршија. Епископ Владимир је своју епархију предао у јесен 1945. године.³²⁹

Ангажовање у међународним црквеним покретима

Као један од најобразованијих и најеминентнијих архијереја свог доба, епископ др Иринеј Тирић је био ангажован у раду више међународних црквених покрета. Његова делатност у овом сегменту била је најинтензивнија између два светска рата, у годинама када је свет потресала велика економска криза, док се версајски поредак урушавао, а фашизам и националсоцијализам били у експанзији. Управо у том тешком и несигурном времену, током затишја пред буру, епископ Иринеј је достојно представљао Српску православну цркву у неколико екуменских покрета: у Покрету за уједињење цркава „Вера и поредак“, у Свеопштем хришћанском савезу за практично хришћанство, затим у Светском савезу за међународно пријатељство помоћу цркава (данас Екуменски савет цркава), где је два пута биран за председника Управног одбора, а 1939. године и за председника Савеза.

Посебно је важно истаћи да је први од српских епископа, заједно са Николајем Велимировићем,³³⁰ епископом охридским и касније жичким, учествовао на екуменским скуповима и конференцијама. Приликом тих окупљања посебно се истицао „његов креативни дух и силовита енергија преточена у бројна предавања, говоре, беседе и чланке“.³³¹ Захваљујући оваквом залагању, али и његовом образовању, чији је значајан сегмент било и знање више страних језика, епископ Иринеј је стекао бројне поштоваоце који су са уважавањем гледали и на Српску православну цркву.

³²⁸ *Духовна стража*, бр. 2, 1928, 147.

³²⁹ Детаљније о процесу преузимања јурисдикције Московске патријаршије над Чешком црквом (епархијом) видети у: *Гласник СПЦ*, бр. 2, 1. фебруар/19. јануар 1946, 17-20.

³³⁰ Николај Велимировић (Лелић, 1880 – Пенсилванија, 1956), епископ жички. Био је изузетно образован, даровит беседник, велики хуманиста и мисионар. Током Другог светског рата је био у интернацији. Више у: С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 376-377.

³³¹ Ђорђе Димић, *Владика Иринеј (Тирић) – Добри пастир Христове цркве*, Виноград Господњи, Божић 2005, 4.

Епископ тимочки Иринеј у Женеви, 1920.
(Библиотека Матице српске)

Прва мисија др Иринеја Ћирића као представника СПЦ у међународним покретима догодила се већ током лета 1920. године, у време када је био епископ тимочки.³³² Он је тада предводио делегацију СПЦ у Швајцарску,³³³ која је тог лета била средиште неколико црквених састанака и конференција. У Женеви је, од 30. јула / 12. августа до 6/19. августа, одржан Прелиминарни састанак свехришћанске Конференције за веру и црквени поредак. Иницијативу за његово одржавање дао је Главни одбор Американске епископалне цркве, који је упутио позив за учешће и СПЦ. Своје представнике послале су Цариградска, Јерусалимска и Александријска патријаршија, затим Грчка, Румунска и Бугарска црква, док је Руска црква била полувзанично заступљена, а Антиохијска патријаршија је изостала због нерешеног политичког стања у цркви. Укупно је било 150 изасланика из свих делова света, од којих је Православна

³³² Извештај о овој мисији написао је, у то време јеромонах, др Емилијан Пиперковић, а објављен је у *Гласнику СПЦ*, бр. 6, 6/29. септембар 1920, 90-92 и бр. 7, 1/14. октобар 1920, 106-108.

³³³ Делегацију су, поред епископа Иринеја, сачињавали протојереј Доброслав Ковачевић, ректор Богословије Св. Саве, др Емилијан Пиперковић и гост СПЦ - архиепископ волински и житомирски Евлогије, који је иначе био председник Одбора за зближавање Православне са Англиканском црквом.

црква имала њих 16. Заседања су одржавана у згради Athenee,³³⁴ а укупно их је било 13. Конференцију је отворио Чарлс Брент (Charles Brent),³³⁵ епископ Западног Њујорка, који је изабран и за њеног председника. Такође, изабран је потпредседник и три секретара. Током одржавања Конференције говорио се највише енглески језик, јер је већина представника била из Америке и Енглеске. Међу православнима се, пак, говорио највише немачки или француски, само су епископ Иринеј и професор Аливизатос, представник Грчке цркве, говорили енглески језик. Поред Председништва Конференције изабран је и један Пословни одбор од 15 чланова, са важним задатком - да припрема дневни ред за сваку следећу седницу и утврђује предмете за дискусију и резолуцију. Председник и главни секретар Конференције били су, по дужности, чланови овог Одбора, а од православних представника у њему су били: митрополит селевкијски Германос, митрополит нумидијски Николај, епископ тимочки Иринеј и Аливизатос, професор канонског права на Атинском универзитету. Циљ ове Конференције био је зближавање и уједињење свих цркава, при чему се није тежило изједначавању (unification), већ њиховом уједињењу (union). На Конференцији су изнета три главна питања као предмет дискусије и основа за уједињење цркава: 1) појам цркве уопште и појам уједињене цркве; 2) какав значај има Библија за уједињење цркава и 3) какав значај има Символ вере за уједињење цркава. Дискусија, која је имала догматски карактер, водила се у помирљивом духу, али су идеје о томе каква би црква требало да буде у јединству биле доста различите. Представници православних аутокефалних цркава нису узимали учешћа у њој. Њихово јединствено држање утврђено је још пре почетка заседања, приликом састанка свих представника православних цркава, у хотелу Русија, 29. јула / 11. августа у Женеви. Тада је усвојен предлог Цариградске цркве по коме се уједињење цркава морало извести првенствено на основи хришћанске љубави и солидарности стварањем једне заједнице или Лиге цркава. Представници православних аутокефалних цркава изашли су пред Конференцију, као хомогена целина под називом Источна православна црква, са заједничким програмом који је садржао 10 тачака.³³⁶ Овај потез је сматран

³³⁴ У овој згради је први пут основано Друштво Црвеног крста.

³³⁵ Конференцију је, заправо, требало да отвори Андерсон (Anderson), епископ из Чикага, који је због болести био одсутан. *Гласник СПП*, бр. 6, 6/29. септембар 1920, 90.

³³⁶ Предлог је садржао следеће тачке: 1) Укидање прозелитизма између појединих цркава и заједнички рад на мисионарству у нехришћанским земљама; 2) Солидарност хришћанских цркава; 3) Удружење цркава у борби против антихришћанских начела и учења било у хришћанској средини било ван њен; 4) Заједничко проучавање и упознавање између хришћанских цркава; 5) Спајање омањих хришћанских група сродних међусобно у веће цркве; 6) Уједињење цркава у вери и управи као крајњи циљ Лиге цркава; 7) Оснивање Централног перманентног одбора Лиге цркава ради постигнућа њених смерова; 8)

јединственом појавом у животу Православне цркве, која је први пут у историји добила прилику да се представи као једна целина, односно недељива група уједињених аутокефалних цркава. Овај догађај је имао огромне последице у даљем раду и животу Источне православне цркве. Приликом представљања програма изражена је нада да ће и остале цркве предложити сличне програме од којих ће се „створити дефинитиван програм ове конференције“ и који ће довести до крајњег циља – уједињења. Предлог представника православних цркава је, после детаљнијег проучавања, примљен 5/18. августа 1920. и тим поводом је издата следећа резолуција: „Конференција у Женеви генерално усваја принципе који се садрже у извештају Пословног одбора о релацијама са Источном православном црквом и моли Продужени одбор да приступи целисходном извођењу истих ступајући поводом тога у везу са разним црквама које су представљене на овој конференцији“.³³⁷ Формиран је још један одбор – Продужени одбор – у циљу саме организације рада свехришћанске конференције за веру и црквени поредак. Одбор се састојао од 47 чланова из 12 верских група, а један од чланова био је и епископ Иринеј Ћирић.³³⁸ Овај Одбор имао је обавезу да се састане једном годишње, или више пута ако је било потребе, да изабере свог председника, Извршни одбор и пододборе. Задаци су му били следећи: 1) да изврши припреме за сазив свехришћанске конференције или свехришћанских конференција за веру и поредак; 2) да води преписку и сарађује са помесним одборима који су већ основани; 3) да одреди место и време сазива свехришћанске конференције; 4) да предузме све потребне мере за њену организацију и 5) да сазива на састанке помесне одборе, ако то буде захтевала већина ових одбора.

На Конференцији је донето још неколико резолуција, од којих је једна упућена Лиги народа, у којој се изражава радост због њеног оснивања и нада да ће у њен састав ући и остали народи који још нису постали њен део. Апеловано је на свештенике свих цркава, да се ангажују и своје народе упућују на дужност, да на све могуће начине потпомажу рад Лиге народа, како би се сви међународни конфликти решавали мирним путем. Рад прелиминарног састанка Свехришћанске конференције у Женеви окончан је

Оснивање нарочитих помесних одбора у појединим црквама које учествују у Лиги ради споразумног рада са Централним одбором у извођењу заједничких циљева; 9) Издавање нарочитог часописа као органа Лиге цркава и 10) Сазивање повремених конгреса чије време и место утврђује Централни одбор (*Гласник СПП*, бр 6, 16/29. септембар 1920, 91).

³³⁷ *Гласник СПП*, бр. 7, 1/14. октобар 1920, 107.

³³⁸ Навешћемо састав овог Одбора ради илустрације које су све верске групе биле заступљене на Конференцији: англиканска (6 представника), јерменска (2), баптистичка (5), конгрегационалистичка (4), Христових ученика (1), источно-православна (7), евангелистичка (3), лутеранска (6), методистичка (5), старо-католичка (1), презвитеријанско-реформистичка (6) и квекерска (1).

на Преображење, 6/19. августа 1920. године, свечаном службом у Руској цркви. У завршном извештају констатовано је да још увек постоје тешкоће „на путу хришћанском уједињењу“, али и да су представници цркава спремни да учине све што је у њиховој моћи како би се ове потешкоће превазишле. Продужни одбор остао је на окупу још неколико дана настављајући посао на припремању следеће конференције.³³⁹

За активности епископа Иринеја на овом пољу, у периоду од 1921. до 1926, нема довољно писаних података, али су сачуване фотографије које сведоче да је био у Лондону (1924, 1926) и Швајцарској (1926).

Исте године током које је боравио у Поткарпатској Русији (1927), епископ Иринеј је путовао у Шведску, у Бугарску и у Швајцарску. У Шведској је присуствовао конгресу Светског савеза за унапређење практичног хришћанства међу народима помоћу цркава, одржаног у Упсали (Шведска). Епископ Иринеј је, на позив архиепископа упсалског др Натана Седерблома,³⁴⁰ одржао два предавања на Универзитету у Упсали и говор у упсалској Катедрали приликом националне свечаности у спомен краља Густафа Алберта. Током боравка у Шведској одржао је и проповед у Стокхолму и то на шведском језику. Архиепископа Седерблома епископ Иринеј је фасцинирао још претходне године у Женеви (1926). То се, наиме, да закључити из његовог чланка „Екуменци“,³⁴¹ у којем Седерблом од представника Источне православне цркве спомиње патријарха александријског Фотија, митрополита тијатирског Германоса и епископа бачког Иринеја о коме бележи следеће: „Треба још да наведем неког с Балкана; то је Митрополит новосадски, Епископ Иринеј, који ми је најближи и који је говорио 6 новембра у катедрали у Упсали и ту своју проповед изрекао је на шведском језику. Он зна много језика; свршио је гимназију у Мађарској и прави је језични геније. Њега много занима Карфелдте песник и писац шведски. Седели смо 1926 у катедрали у Женеви. На програму беху назначена четири предавања за народ који беше потпуно испунио катедралу. Са васељенских покрета познати Митрополит трансилвански беше отсутан. Мени на ум паде једна идеја (како да се спасе ситуација), те рекох моме суседу из Новог Сада не би ли он можда могао да одржи један говор. Дајсман је имао да остане на проповедаоници још десет минута. Тек што је свршио, Иринеј се попе, и одржа на немачком језику један сјајан говор наводећи

³³⁹ *Гласник СПП*, бр. 7, 1/14. октобар 1920, 108.

³⁴⁰ Архиепископ Натан Седерблом умро је 19. јула 1931.

³⁴¹ Део овог чланка откуцан је на српском језику, ћирилицом, на листу хартије који је насловљен на следећи начин: „Додатак подацима за животопис Високопреосвештеног Господина Епископа бачког Господина Иринеја (Ћирића)“. На истом документу налазе се још две цртице из живота и рада епископа Иринеја, али нам аутор није познат (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

стваран разлог: да је најбитнији предуслов за уједињење (цркава) добро расположење и предусретљивост.³⁴²

У Бугарској је боравио од 2. до 5. октобра 1927. године, где је Светски савез за јачање међународног пријатељства помоћу цркава одржао IX обласну конференцију представника цркава на Балкану. Конференција је одржана у Софији уз присуство представника из Југославије, Румуније и Бугарске, док грчки изасланици нису били у могућности да јој присуствују. Епископ Иринеј је заступао Српску православну цркву.

Пре отварања конференције одржано је свечано богослужење у храму Александра Невског, на којем је начелствовао митрополит софијски Стефан. Седнице конференције одржаване су у великој дворани Официрског дома, која је могла да прими чак 4000 људи. Отварање заседања било је јавно и побудило је велико интересовање публике, толико да је дворана била пуна. Седницама су наизменично председавали митрополит Стефан, епископ Иринеј и професор др Испир из Букурешта. На крају саветовања донета је резолуција која је садржала две тачке.³⁴³

„1) Конгрес изасланика националног комитета светског савеза на Блуканском полуострву, искупљен у Софији 4. октобра 1927. године, поново подсећа дотични комитет, да је овај у првоме реду дужан, свим што му на расположењу стоји учинити, да међу својим народима потпомаже осећај међународног пријатељства, у коју је сврху савез основан. Нарочито се умољава комитет, да овој дужности одмах поклони сву пажњу, те да путем генералног Секретаријата изда једно саопштење, о томе шта је закључено да се у овом погледу учини.

2) Конгрес поново прихваћа закључке, које је 1926. г. у Атини искупљени конгрес усвојио, у којима је овај изрекао жељу, да види да се међу разним балканским народима развијају срдачни односи. Конгрес жели, да ови народи одмах пораде свим верским, друштвеним, привредним и политичким средствима на склапању мирног савеза; те да у хришћанском духу, а сагласно осећајима православних народа, с часним поштовањем на себе примљених обавеза пораде, да се створи атмосфера поверења и правичности, на којој једино почива миран развој балканских народа.“

Ради постизања циља истакнутог у резолуцији конгрес (или конференција) дао је националним одборима одређене препоруке и предложио им кораке које је требало предузети. Према тим препорукама црква је дужна да:

³⁴² На крају цитата, који је откуцан на писаћој машини, мастилом је забележен, највероватније, наслов публикације, место и број страна са којих је преузет цитат: (Hagkomster och Livsintryck av svenska man och Kvinnor) J. A. Lindtads Forlag. Upsala стр. 145-146.

³⁴³ *Духовна стража*, бр. 1, 1928, 64-66.

„1) да помаже, да се основни закључци светског савеза и програм практичнога хришћанства примењују у духу Конгреса одржаног у Штокхолму;

2) да свој утицај употреби, да се постигне то, да се поједини закони који се односе на одношаје међу народима, састављају у духу мира; а евентуални сукоби, да се изравњавају на пријатељски начин;

3) да сазива конференције православних богослова (клирика и лајика);

4) да се стара да се на сваком богословском факултету оснују катедре за изучавање и проширење познавања живота осталих Цркава;

5) да омогући измену професора богословља, ради одржавања течајева и предавања; и измену студената међу појединим богословским факултетима на Балкану;

6) да покрене један свеправославни часопис уз сарадњу религијозних средишта Балкана;

7) да организује излете, предавања, богословска средишта; да издаје преводе или изводе из најглавнијих богословских дела, и да тиме помогне лојалном упознавању и пријатељским везама;

8) да васпитава омладину за остварење хришћанског духа у одношају међу народима и да побеђује друге установе, да служе овој сврси;

9) Конгрес утврђује да православне цркве поред свега тога што имају јединство вере, култа и дисциплине, ипак у стварима које се тичу практичних питања верског живота, још немају тог јединства, јер немају општег и трајног устројства.

С погледом на то, да је православној цркви стварање једног оваквог устројства потребно за стварно испуњење верских и моралних дужности њезиних у практичном друштвеном животу, конгрес препоручује стварање једног општег и трајног устројства свију националних православних цркава у сагласности са каноничким прописима православног хришћанства.³⁴⁴

Од 3. до 21. августа 1927. године у Лозани (Швајцарска) одржана је светска Конференција за уједињење цркава. Њој је присуствовало чак 493 делегата који су заступали разне цркве и вероисповести Истока и Запада. Православну источну цркву заступали су изасланици васељенских патријархата – цариградског, александријског и антиохијског; затим изасланици цркве Краљевине Грчке, Румунске цркве, цркве Краљевине СХС, коју је представљао епископ Иринеј,³⁴⁵ Бугарска црква, Руска црква из

³⁴⁴ *Духовна стража*, бр. 1, 1928, 65-66.

³⁴⁵ Цркве Краљевине СХС требало је да имају три представника, али је присутан био само епископ Иринеј. *Духовна стража*, бр. 1, 66.

емиграције, јерменска црква и православна црква из Пољске. Англиканска црква је била заслужна за одржавање ове конференције и она је била заступљена са неколико својих група, а председник конференције био је Чарлс Хенри Брент (Charles Henry Brent), који је припадао једној грани америчке Англиканске цркве. Своје заступнике имали су још старокатолици, лутеранци, методисти, баптисти, конгрегационисти из Кине, Африке, Аустралије и Новог Зеланда, Чехословачка народна црква, док Римокатоличка црква, која се позивала на своје добро познато становиште о јединству Христове цркве, није узела учешћа у њеном раду.³⁴⁶ Карактер ове конференције био је свехришћански, па је изостанак Римокатоличке и Руске цркве, чији изасланици нису присуствовали због политичких тешкоћа али и због лошег унутрашњег стања, био осетан недостатак.

Конференција је радила по строго утврђеном распореду, а свако питање обрађено је најпре у посебној секцији, затим је изнето на пленуму, а на крају је донет закључак. Теме о којима се расправљало биле су следеће: I) Посланство Цркве: Еванђелије; II) Суштина Цркве; III) Исповедање вере (символи); IV) Јерархија; V) Свете тајне; VI) Јединство хришћанства и одношај постојећих цркава према истоме.³⁴⁷ Приликом расправљања о наведеним темама успостављено је начело да се код сваког питања јасно истакну и утврде разлике, али и истоветности у мишљењу, и да се „избегне сваки компромис, који би послужио за искоришћавање двосмислености, којом би се прикриле тешкоће“.³⁴⁸

Рад конференције пратила су стална богослужења и црквене светковине, а сваки почетак и завршетак заседања вршен је уз молитву. Тако је 16. августа одржано свечано богослужење у православној грчкој цркви, а службу је служио архиепископ Герман, заступник Цариградске васељенске патријаршије. Према тврдњи једног учесника конференције, Немца по националности, „дубока озбиљност и несравњена лепота православног богослужења учинила је дубок утисак на многе госте“. Приликом литургије одржане 7. августа архимандрит Михаил Константињидес у свом говору је дотакао суштину ове, али и свих сличних конференција, рекавши следеће: „ми свакако овде у Лозани нећемо постићи јединство у црквеном учењу, нити у култу. Али постарајмо се, да се као браћа и сатрудници разиђемо“. Овог начела држали су се

³⁴⁶ На конференцији су своје изасланике имале и неке хришћанске секте из Немачке, Енглеске, Канаде, Северне и Јужне Индије и Америке.

³⁴⁷ *Духовна стража*, бр. 1, 1928, 67.

³⁴⁸ *Духовна стража*, бр. 1, 1928, 68.

представници православних цркава „пазећи, да уз предусретљивост, коју би указали поборницима јединства, не жртвују ни једну истину православља“.

У једном опширном реферату, немачке провенијенције, о држању православних изасланика на конференцији, као најактивнији чланови и као главни тумачи православног становишта, истакнути су грчки митрополит Герман и епископ бачки Иринеј Ћирић, за којег аутор реферата каже „да је својим темељним богословским образовањем, и идеалистичким полетом својих мисли пожњео заслуге колико за мир међу народима, толико исто и за мир међу вероисповестима“.³⁴⁹

У часопису *Духовна стража*, у којем је приказан извештају о раду конференције, наводе се, у кратким цртама белешке о радовима изложеним на секцијама задуженим за одређена питања. У шестој секцији, на којој се говорило о светим тајнама, прочитан је реферат владике охридског Николаја Велимировића, који због изасланства у Америци није присуствовао конференцији. Уз овај реферат, који је сачинио владика охридски, велику активност у излагању православног становишта развио је епископ Иринеј. У већ поменутом немачком реферату о Лозанској конференцији констатовано је да се у раду ове секције до закључка дошло са тешком муком и то само захваљујући „неуморној енергији епископа Canons-a и не без драгоцене, и толико исто научне и љубазне сарадње православног епископа Иринеја из Новог Сада“, чијим је настојањем секција усвојила, у виду резолуције, следеће становиште православне цркве: „Сагласни смо у томе, да тајне почивају на божанственом оснутку и да их црква благодарно употребљава као божји дар“.³⁵⁰

На овој конференцији представници православних цркава заузели су један чврст став који је гласио: „Становиште је православне цркве, да се сједињење може спровести само на темељу заједничке вере и исповедања првобитне, неподељене цркве седам васељенских сабора првих осам столећа /.../ наше мишљење за будући наш рад у овом погледу јесте следеће: да на темељу хришћанске љубави прихватимо заједнички рад са осталим црквама у социјалној и моралној области. Можемо уз то додати, да ћемо ми као православни изасланици са задовољством поздравити делимично сједињење оних цркава, које су по својим основним уверењима једно. За нашу православну цркву биће дакле много лакше споразумевати се о сједињењу са црквама, које би се са једним јединственим веровањем ујединиле у једну цркву, него са многим црквама.“³⁵¹ Ову

³⁴⁹ *Духовна стража*, бр. 1, 1928, 68.

³⁵⁰ *Духовна стража*, бр. 1, 1928, 69.

³⁵¹ *Духовна стража*, бр. 1, 1928, 70.

изјаву потписали су 22 представника Православне цркве, а међу њима и изасланик Српске православне цркве епископ Иринеј. Међутим, одмах је учињено све, од стране осталих цркава и од председништва конференције, да се ова изјава не схвати погрешно. Епископ Брент је покушао да је ублажи истакавши да се њена искреност цени са захвалношћу и да конференција „није хтела овога пута да утврди коначне темеље за јединство, већ само да констатује, шта је... заједничко, шта... је различно“, нагласивши да су се у рефератима избегавали компромиси и давала се прилика за утврђивање размимоилажења.

Конференција је имала вишеструки значај.³⁵² У првом реду успех се огледао у томе што је уопште дошло до заједничког саветовања цркава о вери и црквеном устројству. Друго, ова конференција је на самом почетку искључила могућност решавања оних питања које није била у стању да реши. Дакле, њени учесници су били свесни реалних могућности, тако да се кренуло од самог почетка, односно расветљени су међусобни односи различитих хришћанских цркава. Затим, упркос догматичким и црквеним разликама, сви учесници конференције сагласили су се око темељног становишта „да нема другог имена под небом данога људима којим би се могли спасити“ осим имена Исуса Христа. И на крају, на овој конференцији је манифестована добра воља за радом на јединству, што је био „један значајан корак унапред ка остварењу Христове жеље: да сви будемо уједињени (Јов. 17, 11)“.³⁵³

Уследио је конгрес Светског савеза за унапређење пријатељства међу народима помоћу цркава, одржан у Прагу од 24. до 30. августа 1928. године. Делегати југословенског Националног савета су били: председник, епископ бачки др Иринеј Ћирић, архимандрит Валеријан Прибићевић, јеромонах др Иринеј Ђорђевић и евангелистички сениор Вереш. Свети синод Српске патријаршије овластио је епископа Иринеја да заступа Српску православну цркву, али је он присуствовао конгресу и као посебно позван предавач. Конгресу су присуствовали и изасланици Цариградске васељенске патријаршије, Православне цркве Краљевине Румуније, Грчке цркве, Бугарске цркве, Православне цркве из Пољске и Финске. Поред црквених великодостојника конгресу су присуствовали и државници, као што је Фишер, бивши енглески министар просвете и, пославши своје предавање, Алберт Тома, бивши

³⁵² Видети: *Declarations de la Conference Mondiale sur la Foi et la Constitution, Lauanne, Suisse 3-21 Aout 1927*, Boston 1928 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

³⁵³ *Духовна стража*, бр. 1, 1928, 71.

француски министар и социјални радник. Конгрес је заседао у згради Чехословачког парламента и сената. Општа тема конгреса, односно свих предавања, било је разоружање, а „цео конгрес беше једна велика и свечана манифестација за мир и разоружање“.³⁵⁴ Епископ бачки Иринеј је своје предавање одржао 29. августа, а један италијански часопис је забележио да предавач „једна најодличнија личност православног света, који је на крају своје сјајне расправе поздрављен био од скупа и од претседника“.³⁵⁵ После Стокхолма (1925) и Лозане (1927) ово је била трећа фаза „васељенског развитка хришћанске солидарне тежње за миром“.

Запажено је било предавање епископа Иринеја Тирића, о којем је у листу *Die Sontagsfreund* забележено следеће: „Епископ Иринеј из Новог Сада, веома симпатичан и достојанствен архипастир Српске-Православне Цркве, почиње старом латинском пословицом: „Si vis pacem para bellum“ (желиш ли мира – спремај рат) и претвара ову изреку у: „Si vis pacem, dilige proximum“ (желиш ли мира – љуби ближњег). У његовим речима посве нарочито се осетио еванђеоски дух, када је тврдио: „Препреке на путу за сигурношћу и миром међу људима, народима, расама не леже ван нас, већ у нама“. „Нису вера, језик границе поводи из којих ничу непријатељства и затегнутости, већ су то наше унутарње наклоности“. „Рат је последица греха. Борба с грехом је борба противу рата. Није довољно да прогласимо рат за безакоње, за прекорачење људског права или штавише за неморалност. Морамо га сматрати за грех, за прекршај воље божје, Који заповеда да љубимо ближње. Љубав према ближњему искључује рат.“ Хроничар у свом чланку о предавању епископа Иринеја бележи да је оно „глас конференције, којим се са становишта религије најодређеније решава проблем“, а то решење сажето је у две речи: „Сигурност – Разоружање“.³⁵⁶

Конгрес је закључио да осећај опште узнемирености не само да није престао, него се и појачао, и да једино разоружање свих земаља, у оној мери у којој то допушта национална безбедност, као и заједничко спровођење међународних обавеза које су предвиђене Пактом Друштва народа, могу спречити „катастрофу другог рата“. Конгрес је апеловао на хришћанске цркве да својим народима изнесу изложена разматрања, да им објасне обавезе држава окупљених у Друштву народа, по којима су дужни ограничити своје наоружане силе, што је предвиђено Пактом, и признају општи систем,

³⁵⁴ *Духовна стража*, бр. 3, 1928, 234.

³⁵⁵ Навод из часописа *Il Risveglio rivista mensile di vita e cultura religiosa*, br. 9, 1928, стр. 23, откуцан је, уз још два навода, на документу под називом „Додатак подацима за животопис Високопреосвештеног Епископа бачког Господина Иринеја (Тирића)“ (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

³⁵⁶ *Духовна стража*, бр. 3, 1928, 234-235.

по коме би се сви сукоби режавали судским путем уместо ратом. Конгрес је обавезао хришћанске цркве да употребе свој морални утицај на Друштво народа, као и на владе у својим државама да што пре приступе потребним међународним договорима.

Након завршетка радног дела конгреса, а пре његовог закључења, изабрана је управа Светског савеза, Егзекутивни комитет, који су чинили пет генералних секретара и пет изабраних чланова. За члана овог Комитета изабран је и епископ др Иринеј Ћирић. По завршетку заседања конгреса одржане су, од 31. августа до 5. септембра, седнице Одбора за даљи рад практичног хришћанства.³⁵⁷ Овај Одбор је своју назначајнију делатност обављао преко свог Социјално-научног института у Женеви, који је био на располагању црквама у сваком погледу, за њихов успешан рад на социјалном пољу. Одлучено је да Теолошка комисија ове организације, чија је сврха била узајамно упознавање радника који су се бавили богословском науком у различитим црквама, свој следећи састанак одржи у лето 1929. године у Новом Саду. Одлучено је, такође, да се расправља о посланици светог апостола Павла Филибљанима. Поред православних, учешће је требало да узму и немачки и британски богослови. Одлука да се Комисија састане у Новом Саду потврђивала је велику пажњу светских богословских научника према Српској православној цркви, а посебно према епископу Иринеју.

Конференција источних и западних богослова, како је названа у извештају објављеном у *Духовној стражи*, одржана је у Новом Саду од 3. до 9. августа 1929. године, под покровитељством и председавањем епископа Иринеја Ћирића. Претходним конференцијама, одржаним у Енглеској и Швајцарској, присуствовао је и епископ Иринеј, тако да је већ био упућен у рад овог тела. У августу 1929. године у Нови Сад су допутовали угледни гости: др Мартин Дибелијус, потпредседник Комисије и професор Новог завета на Богословском факултету у Хајделбергу;³⁵⁸ др Ф. Беднарж, професор Практичног богословља на Хусовом факултету у Прагу; др Сергије Безобразов, професор на Православном руском богословском институту у Паризу; др К. Беет, професор Систематског богословља на Еванђеличко-богословском факултету у Бечу; др П. Вратсиотис, професор на Богословском факултету у Атини; др Х. Клавије, професор на Богословском факултету у Монпељеу; Е. Х. Додд, професор Новог завета

³⁵⁷ Овај одбор имао је пет група: континентално-европску, америчку, британску, источно-православну и групу за остале земље (*Духовна стража*, бр. 3, 1928, 236-237).

³⁵⁸ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја. Листа гостију (3-10. август 1929), програм конференције и два писма професора Дибелијуса упућена епископу Иринеју, у јулу 1929, на немачком језику.

на Менсфилд колеџу у Оксфорду; др Н. Глубоковски, професор на Богословском факултету у Софији; В. Михаелис, приват-доцент Новог завета на Универзитету у Берлину; К. Л. Шмит, професор Богословског факултета Универзитета у Јени и издавач часописа *Theologische Blätter*.³⁵⁹ Сви наведени учесници били су гости епископа Иринеја у Владичанском двору у Новом Саду, где се конференција и одржавала.

Свечана архијерејска литургија, којој су присуствовали сви учесници конференције, одржана је у новосадској Саборној цркви у недељу 4. августа 1929. године, током које је епископ Иринеј поздравио госте: „Веома се радујем, да приликом овог богослужења могу да поздравим преставнике богословске науке из разних земаља. Они су дошли, да заједно с православним богословима читају и претресу посланицу Филибљанима. Овај посао у првome реду има чисто научни значај. Ну поред свега тога је значај ове источно-западне богословске конференције много већи, од једног уско професионалног научног рада. Нећу да говорим о томе, како је ова конференција ваљда прва у својој врсти, те да она према томе значи догађај за нашу Цркву, која је у своме скоро седамстолетном самосталном опстанку пет столећа морала да подноси турско ропство, те је тек сада у стању, да се заједно са осталим срећнијим црквама посвети не само практичним, него и научним задацима. Желим да нагласим једну другу, много важнију страну наше конференције. Исагогичко-егзегетско изучавање посланице Филибљанима је само најближа сврха конференције. Али даља и важнија сврха јој је настојање око зближења, па и уједињења цркава. Сагласност разних цркава никако се не да остварити искључиво путем научних књига и богословских списа, јер се у овима говори само *једним* језиком, оним језиком разума. А тај језик није увек погодан да створи склад и јединство између разних мишљења и уверења. За ово се тражи један други језик, један божански језик, а то је језик љубави. И баш при сусрету престваника разних цркава и земаља учимо се говорити тим језиком; и говорећи њиме осведочавамо се, да растојање наше цркве и других цркава није увек тако велико и непремостиво, као што нам изгледа, када тај језик учимо из књига. Конференција источних и западних богослова у Новом Саду опет је једно прегнуће за сагласје цркава путем тог божанског језика.³⁶⁰

³⁵⁹ У овом часопису објављен је извештај са конференције, у којем се истиче гостољубивост и сарадња домаћина епископа Иринеја. *Духовна стража*, бр. 4, 1929, 319.

³⁶⁰ *Духовна стража*, бр. 4, 1929, 319-320.

Конференција је трајала пуних седам дана, а у част њених учесника приређиване су бројне службене и неслужбене свечаности. Гостима су уприличени излети током којих су видели Патријаршију у Карловцима, као и два фрушкогорска манастира – Крушедол и Беочин. Занимљиво је забележити да је епископ Иринеј у свом Двору за госте приредио велики свечани вечерњи пријем, којем су присуствовали и угледни Новосађани, њих око 150, без разлике у вероисповести, а град Нови Сад је организовао опроштајни банкет, којим је конференција била завршена. О овом скупу писала је, врло позитивно, инострана богословска штампа. Бројни су листови који су објавили извештаје о сусрету богослова у Новом Саду: *Die Schwarzburg, Etudes Theologiques et Religieuses, Lidove Noviny, Hus, Kostnicke Jiskry, Husov Odkaz...* Поред наведених листова, о конференцији су писали и многи грчки богословски часописи и дневни листови. Један од учесника овако је описао време проведено на конференцији и епископа Иринеја: „Следећа богата радна седмица беше уједно и седмица заједничког живота у великим и малим стварима под главенством мудрог и доброг Владике, који је припадао конференцији и ван седничке дворане. За време док се након вечере састајасмо у мање групе, дешавало се по који пут, да се сви нађосмо заједно око једног стола, пуштајући да нас епископ упознаје са верским покретима у српској православној цркви; с богатим познавањем разних крајева Југославије, говораше он о благослову, а с друге стране и о опасностима таквих религијозних (световњачких) покрета и даваше нам богато градиво, које је од велике важности за сваког црквеног човека и богослова, и које неминовно води праве, народне цркве са сектом, фарисејски затвореним удружењем.“³⁶¹ О самој конференцији извештач је забележио да је имала велики успех: „*Богословски*: она је потврдила, да је могућа богословска сарадња Запада и Истока и да ове гране хришћанске цркве имају више заједничких добара, него што смо се надали. *Црквени*: Исток беше онај који даје, а Запад који прима. За чланове западних цркава беше добитак да литургијско богатство Истока и културно благо манастира виде својим очима, и да чују занимљива саопћења о верском животу српског православног народа. *Лично*: Велика је добит, што конференција беше мала. То је чинило, да разговор беше срдчан, и да су створени лични одношаји, који су без тога немогући.“ На крају је закључио да домаћин и председник конференције епископ Иринеј „беше оличење нечег најлепшег и највећег што су цркве Истока могле Западу да пруже“.³⁶²

³⁶¹ *Духовна стража*, 320.

³⁶² *Духовна стража*, 321.

Интересантно је колико је већ тада, дакле 1928. и 1929. године, питање безбедности и разоружања било доминантно - само десет година по завршетку претходног рата, у тренутку када Хитлеров режим још није ни ступио на сцену – и толико актуелно да се о њему расправљало на једном верском конгресу. Анализирајући излагање епископа Иринеја, односно његових доступних делова, долазимо до закључка да је то заправо једно епископово дубоко промишљање узрока рата и, вероватно, јединог могућег решења. Тема предавања, али и сам почетак излагања у којем је искоришћена латинска пословица неизоставно нас наводи на излагања која је, на исту тему, имао епископов брат Стеван Ћирић десетак година касније на заседањима Интерпарламентарне уније, пред сам почетак Другог светског рата.

Година 1930. била је значајна за епископа Иринеја и његово ангажовање у интерконфесионалним покретима пре свега због учешћа на Ламбетској конференцији у Лондону. Међутим, то није била једина његова активност током 1930. у том сегменту. Он је путовао у Белгију,³⁶³ где је као редован члан, присуствовао седници Извршног одбора Светског савеза за унапређење пријатељства међу народима уз помоћ цркава. Седнице су одржане 25. и 26. фебруара у Бриселу, а на њима је епископ енергично бранио Руску православну цркву од „клеветничког писања“ О. Прајса у енглеском часопису *Good Will*.³⁶⁴

Следећа седница Извршног одбора овог Савеза, којој је епископ Иринеј присуствовао, одржана је од 26. до 28. априла у Лондону. О свом путу епископ је известио све епархијске и манастирске управе, као и парохијска звања у Бачкој и Вршачкој епархији, којом је у то време администрирао.³⁶⁵

Епископ Иринеј Ћирић је био представник Српске православне цркве у Лондону 1930. године у комисији Ламбетске конференције за уједињење Англиканске и Православне цркве. Наиме, англикански епископи уобичајили су да се сваке десете године састају у Лондону, у палати архиепископа кантерберијског, која се налази у Ламбетском кварту и по њему је названа Ламбетска палата. На тим састанцима, познатим под називом Ламбетске конференције, расправљало се о важним питањима која су била од општег значаја за све поједине цркве англиканске вероисповести или

³⁶³ О путу у Брисел епископ је обавестио епархијске и манастирске управе и парохијска звања у Бачкој и Вршачкој епархији (којом је администрирао у то време), дописом под бројем Еп. бр. 53 од 20. фебруара 1930 (Архив Црквене општине у Сомбору).

³⁶⁴ *Духовна стража*, бр. 1, 1930, 62-63.

³⁶⁵ Архив ЦО у Сомбору, Еп. бр. 135/през. од 22. априла 1930.

Англиканске заједнице.³⁶⁶ Конференцију је увек сазивао архиепископ кантерберијски, захваљујући првенству „части и поштовања“ у англиканском свету. Он је њоме и председавао. Одлуке конференције нису биле обавезујуће, али су имале велику тежину и „велик авторитет“, јер су представљале мишљење читавог епископата.

Године 1930. одржавала се седма по реду Ламбетска конференција, свечано отворена 6. јула, а радила је током јула и августа месеца. У њеном раду узело је учешћа 308 од око 400 англиканских епископа, колико их је тада било у свету. На конференцији се расправљало о различитим темама: о хришћанском учењу о Богу; о животу и посведочењу хришћанске заједнице (о браку и полу, о расама, о миру и рату); о црквеном јединству; о Англиканској заједници; о свештенослужитељству, о омладини и њеном позиву. Питање црквеног јединства, односно зближавања и уједињавања Англиканске цркве са другим црквама, које су јој блиске по учењу, било је повод да архиепископ кантерберијски позове представнике Православне цркве и других вероисповести. Ово питање било је поверено Одбору Ламбетске конференције, у оквиру којег су одржавани састанци са специјалним подборима.³⁶⁷

Ламбетска конференција одржана 1930. године издвајала се од претходних захваљујући присуству важне делегације Православне цркве која је била састављена од званично изабраних делегата свих патријараха и аутокефалних цркава. Александријску цркву представљао је сам патријарх Мелентије II, Цариградску митрополит тијатирски, егзарх васељенског патријарха у Западној и Северној Европи и његов покликсар код архиепископа кантерберијског Герман, Румунску - архиепископ буковински и митрополит черновички Нектарије; Југословенски патријархат – „митрополит новосадски“ Иринеј; Антиохијски патријархат - митрополит епифанијски Игнатије; Јерусалимски патријархат - архиепископ јордански Тимотије; Грчку цркву - архиепископ крфски Атинагора и архимандрит Михаил Константинидес, настојатељ Грчке православне општине у Лондону; Кипарску цркву - митрополит пафски архимандрит Леонтије; Пољску цркву - архимандрит Сава Совјетов и Бугарску цркву - епископ знепољски Пајсије. Наведеном саставу недостајали су само представници Јерусалимске и Кипарске цркве. Ова делегација, коју је предводио александријски патријарх Мелентије, била је једна од најзначајнијих које је Православна црква до тада

³⁶⁶ Англиканска заједница је био чест назив за скуп свих самосталних англиканских цркава у свету. Иринеј Тирић, Ламбетска конференција и уједињење цркава, *Гласник СПП*, бр. 22-23, 1930, 342.

³⁶⁷ Рад Ламбетске конференције објављен је у посебној књизи у издању Друштва за унапређење хришћанског знања (Society for Promoting Christian Knowledge) – Lambeth Conference 1930, Encyclical Letter from the Bishops with the Resolutions and Reports).

послала некој од Западних цркава. Дан по отварању конференције православна делегација одржала је посебну седницу, на којој је састављена адреса којом се од стране православних представника поздравља конференција. Ова адреса прочитана је већ сутрадан, 8. јула, на општој седници конференције и у присуству чланова православне делегације.

Делегација Православне цркве присуствовала је службама у Кентерберију и у катедрали Светог Павла, а затим је потпуно равноправно учествовала у раду Конференције, која је одредила посебан одбор³⁶⁸ за преговоре са православном делегацијом. На челу одбора налазио се епископ глостерски, који није био непознат епископу Иринеју, јер је већ боравио у „нашим крајевима“. Англиканска страна је предложила да се, као база за преговоре, узму резултати до којих се дошло захваљујући иницијативи њиховог одбора. Иницијативом овог одбора протумачена су схватања англиканске цркве у погледу хришћанске вере, Светог писма, симбола вере, учења о Светом Духу, посебно у погледу додатка „филиокве“, о броју светих тајни, о евхаристији, степенима свештенства и о светим иконама. Неки од тих резултата били су формулисани доста неодређено, али је и поред тога православна делегација била „необично дирнута када је констатовала велику блискост између доктрина англиканске цркве и учења православне цркве“.³⁶⁹ Одбор је са православном делегацијом имао четири састанка, или конференције, како их је епископ Иринеј назвао, након чега се дошло до споразума у више тачака. На крају последњег састанка епископ кантерберијски се прикључио учесницима дебате, захвалио им на труду и дискутовању о тешким проблемима, а онда су сви заједно отишли у капелу где је отслужено „благодарствено мољење за успешан рад“. Још један знак високог уважавања православних делегата показан је када је једног дана Ламбетска конференција, у пуном саставу, свечано примила целу православну делегацију. Том приликом архиепископ кентерберијски, председник Конференције, носио је, уместо свог напрсног крста, инсигнију васељенског патријарха добијену на поклон као знак срдачних односа.

Током трајања конференције, 20. јула 1930. године, епископ бачки Иринеј одржао је проповед у катедрали Свих светих (Derby Cathedral), којом су, како бележи неименовани извештач, слушаоци били очарани.³⁷⁰ Епископ је, иначе, био одушевљен

³⁶⁸ Пун назив овог одбора био је Одбор Ламбетске конференције за измену мисли с православном делегацијом.

³⁶⁹ *Весник Српске цркве*, јул-август 1930.

³⁷⁰ *Духовна стража*, бр. 4, 1930, 314.

идејом сједињења цркава, али је истовремено бескомпромисно био за очување начела православља.

Епископ Иринеј је, по повратку из Лондона написао опширан извештај о раду Ламбетске конференције. Он се састојао од кратког описа рада конференције и превода, са енглеског, делова одборских извештаја са најбитнијим одлукама о питању црквеног јединства.³⁷¹ Такође, по повратку из Лондона епископ Иринеј је примио новинаре којима је дао изјаву о раду конференције, констатујући да је она изгледала „као какав васељенски сабор“. Он се у Нови Сад вратио пун успомена и утисака, од којих је неке и открио новинарима. Занимљиво му је било интересовање појединих представника Англиканске цркве за угледне Србе који су некада боравили у Енглеској и са којима су имали прилике да се сретну. Међутим, најснажнији утисак био је, заправо, религиозни живот, рад свештенства и цркве, а као посебан детаљ епископ је издвојио то што енглески радио не емитује програм од 6 до 8 часова, јер се претпостављало да је у то време грађанство у цркви. Од 8 до 9 на програму су били црквени проповедници, а од 9 до 11 часова само озбиљна музика.³⁷²

Конференција је значајно допринела учвршћивању добрих односа Православне са Англиканском црквом и стварању „јединства духа у савезу мира“.³⁷³ Извештај о раду конференције епископ Иринеј је поднео на заседању Светог архијерејског сабора, одржаном у Сремским Карловцима од 15. октобра до 3. децембра 1930. године.³⁷⁴

Почетком 1931. године СПЦ су посетили генерални секретари светских организација за узајамни и заједнички рад хришћанских цркава, др Х. Аткинсон из Америке и пастор Ж. Жезекел из Француске. Они су прво били у Београду, где су посетили патријарха Варнаву и одржали предавање на Коларчевом универзитету о „миротворним“ задацима хришћанских цркава. Посебну посету учинили су епископу бачком Иринеју у Новом Саду и епископу Доситеју у Нишу, где су такође одржали предавања на наведену тему. Циљ њиховог путовања био је да припреме наредну седницу националног савета Светског савеза за унапређење међународног пријатељства помоћу цркава, за коју је планирано да исте године буде одражана управо у

³⁷¹ Превод текста, са енглеског на српски, урадио је епископ Иринеј Ћирић.

³⁷² *Весник Српске цркве*, јул-август 1930, 529-530.

³⁷³ *Духовна стража*, бр. 4, 1930, 314.

³⁷⁴ Саборска заседања одржавана су у згради Патријаршије, а председавао им је патријарх Варнава. Сабор је имао важан задатак – да донесе нови устав СПЦ. Сабор је изабрао два нова члана Светог Синода – епископа бачког Иринеја и епископа нишког Доситеја.

Југославији.³⁷⁵ Нисмо наишли на податак да је ова седница током 1931. године заиста и одржана у Краљевини Југославији.

Током 1931. године епископ Иринеј поново је путовао у Енглеску, где су одржане три значајне међународне црквене конференције. Присутни су били представници скоро свих помесних православних цркава, од цариградске васељенске патријаршије до православне цркве у Албанији, а изасланик Српске патријаршије био је управо епископ бачки и члан Светог синода Иринеј Тирић. Покрај Лондона, у месту Хај-ли, радио је одбор „Светске конференције за веру и строј“,³⁷⁶ који је расправљао о сазивању велике конференције, чији би предмет расправе било учење о благодати. У Кембрицу је своје седнице одржао Извршни одбор хришћанског савета за живот и рад, као тело тзв. Штокхолмског покрета који је тежио за заједничком социјалном делатношћу хришћанских цркава, а одлучивао је о директиви за рад црквама међу омладином и по питању незапослености. Такође, подржао је акцију разоружања.

У Кембрицу је одржана и велика конференција „Савеза за пријатељство међу народима помоћу цркава“, на којој су учешће узели, поред црквених представника, и неки политички радници. Расправљало се о разоружању као моралној обавези народа и држава и о томе како да се црква држи по питању разоружања. Забележено је како су епископ Иринеј и бивши немачки министар иностраних послова Валтер Симонс поднели реферате о слободи и о основним политичким правима, не искључујући из ових права ни мањине. Конференција је закључила да све цркве енергично дигну глас у корист разоружања.³⁷⁷

У другој половини октобра 1931. године заседала је Догматичка комисија, изаслана од стране Ламбетске конференције (1930), у којој су учествовали представници Англиканске и Православне цркве. Циљ ове конференције био је да се пречисте догматске разлике између ових двеју цркава, како би се лакше остварило њихово јединство. Васељенски цариградски патријарх Фотије II претходно је, тим поводом, упутио писмо кантерберијском архиепископу у којем је саопштио да је у ту сврху већ формирана Православна догматичка комисија чији су чланови: за Васељенску патријаршију митрополит Герман Тијатирски и Николај Јермунопољски; за Антиохијску патријаршију Теодосије тирски и сидонски; за Јерусалемску Тимотеј јордански; за Српску патријаршију Иринеј новосадско-бачки; за Кипарску цркву

³⁷⁵ *Духовна стража*, бр. 1, 1931, 63.

³⁷⁶ Сврха ове организације била је остварење уједињења свих хришћанских цркава.

³⁷⁷ *Духовна стража*, бр. 3, 1931, 234-235.

Леонтије пафски; за Грчку цркву Поликарп триксијатски и стабонски; за Румунску цркву митрополит буковински Нектарије; за Пољску православну цркву професор Арсењев.³⁷⁸

Овај одлазак у Енглеску епископ Иринеј је искористио да пропутује и Шкотску. У октобру је посетио Единбург где је одржао једну проповед и једно предавање о условима за сједињење цркава. О тој епископовој посети забележено је следеће: „Својом личношћу и говором освојио је и задобио љубав својих слушалаца“. И у Глазгову је проповедао, а неименовани хроничар је, у листу *The Church Times*, бр. 3588, од 30. октобра 1931, написао: „Љубазна особа и озбиљне речи Епископове произвеле су најпријатнији утисак на све присутне, и утицај ове посете имаће најугодније деловање на обнову јединства (Reunion) у Шкотској“.³⁷⁹

У децембру 1931. године једно изасланство СПЦ отпутовало је у Цариград у посету васељенском патријарху Фотију II. У изасланству су били епископ бачки др Иринеј, члан Светог Синода, и епископ тимочки др Емилијан Пиперковић. Повод за ову посету био је предстојећи састанак Просинода који је требало да се одржи на Духове у манастиру Ватопеду.³⁸⁰ Изасланици су у Цариграду боравили седам дана, са задатком да „пречисте нека важна питања која се тичу обеју цркава“ о којима је требало расправљати и на заседању Просинода – реформа календара и пасхалије, начин и метод сарадње свих православних цркава ради сузбијања штетног учења против православља, решење бугарске шизме, реформе уопште, брак после рукоположења.³⁸¹ Они су изразили жељу СПЦ да се створи што тешња веза са Васељенском патријаршијом. О овој посети забележено је једино да су најсрдачније примљени и да су постигли позитивне резултате у питањима због којих су ишли. Истовремено су, 14/27. децембра, учествовали на свечаности која се одржавала поводом обележавања четвртог васељенског сабора у Ефесу.³⁸²

По Ускресу 1933. године једно изасланство СПЦ отпутовало је у Бугарску како би са представницима Православне цркве у Бугарској разматрали различита питања и разменили мисли у вези са социјалним радом. У изасланству су, поред епископа Иринеја, били и епископ охридско-битољски Николај Велимировић, бивши министар

³⁷⁸ *Духовна стража*, бр. 3, 1931, 235-236.

³⁷⁹ Додатак подацима за животопис..., није датирано (БМС, Поклон библиотека..., без. инв. броја).

³⁸⁰ Решење за сазив Просинода припремљено је на прелиминарној међуправославној комисији у Ватопеду 8. јуна 1930. На њој су били представници девет цркава: цариградске, александријске, јерусалимске, антиохијске, српске, румунске, грчке, пољске и кипарске.

³⁸¹ *Весник Српске цркве*, јануар 1932, 60.

³⁸² *Духовна стража*, бр. 4, 1931, 307-308.

вера Воја Јанић и прота београдски Миливој Петровић, као представник Свештеничког удружења. Изасланству СПЦ посвећена је нарочита пажња, чак у тој мери да је примљено у аудијенцију код бугарског краља Бориса. Конференција представника православних цркава Краљевине Југославије и Бугарске одржана је у манастиру Св. Јована Рилског. Овај састанак требало је да допринесе бољем разумевању двеју сестринских цркава и да омогући, према речима епископа Николаја, да се „разбију отровни гасови злобе између два најбратскија народа у Европи и да се поврати добар дух и добра воља“.³⁸³

У септембру 1933. године одржан је још један међународни сусрет у Новом Саду – седница Извршног одбора Васељенског покрета за живот и рад – а домаћин је био епископ Иринеј, који је био и члан Извршног одбора наведеног покрета. Присутни су били др Бел, лорд епископ чичестерски (Енглеска); епископ Амундсен Хадерслевски (Данска); Вилфред Моно, Жизекел, Гијон и Телен (Француска); Л. Равас, суперинтендант (Мађарска); Дибелијус, Шрајбер, Мен, Вал, Хиндерер и Хекел (Немачка); Сандегреј и Еренстрем (Шведска); епископ Канон, свештеници Кадман и Липер, професори Нилсен и Бровн (Америка); професор Хамилкар Аливизатос (Грчка); председница Светског савеза за реформу календара Елизабет Акелис из Њујорка и чиновнице Маркс и Беренс из Женева. Заседања су отпочела призивањем Светог духа у новосадској Саборној цркви, а госте је том приликом, на енглеском језику, поздравио и одржао значајан говор епископ охридско-битољски Николај (Велимировић). Током боравка у Новом Саду угледним гостима је посвећена пажња од стране свих важних чинилаца, не само црквеног, већ и државног и друштвеног живота. Они су 9. септембра примљени од стране тадашњег градоначелника Бранислава Бороте,³⁸⁴ као и од бана Дунавске бановине Добрице Матковића. Примео их је и патријарх српски Варнава. По завршетку седница гости су посетили Београд. Овај сусрет представљао је још једну важну потврду да је Српска православна црква имала велики углед, који је стекла захваљујући раду њених представника, а пре свих епископа Иринеја Ћирића, у интерконфесионалним покретима.³⁸⁵

Конференција Штокхолмског покрета за практично хришћанство одржана је у Новом Саду, од 11. до 16. маја 1936. године, под председништвом епископа Иринеја Ћирића. Ово је, заправо, била претконференција представника православних цркава

³⁸³ *Духовна стража*, бр. 2, 1933, 113.

³⁸⁴ Историјски архив града Новог Сада, фонд Магистрат, епископ Иринеј – градоначелнику Бороти, Нови Сад, 3. септембар / 21. август 1933.

³⁸⁵ *Духовна стража*, бр. 3, 1933, 183-184.

које су имале учешћа у Штокхолмском покрету за практично хришћанство, а присуствовали су јој представници Бугарске, Румунске и Грчке цркве, као и један представник Руске духовне академије из Париза: протопрезвитер Стефан Цанков, професор Универзитета из Софије, Панајотис Брациотис, професор Универзитета у Атени, др Шербан Јонеску, професор Универзитета у Букурешту, Борис Вишеславцев, професор Богословског института у Паризу и, као представник централе овог покрета, др Ханс Шенфелд, директор Истраживачког института и пастор из Женева. Пре почетка конференције одслужено је обавезно призивање Светог Духа, у капели епископског двора, које је служио епископ Иринеј уз саслужење архимандрита Стефана, протојереја Миливоја Поповића и ђакона Александра Ердџана. Седнице су држане свакодневно, пре и после подне, а на њима је детаљно и свестрано обрађено становиште Православне цркве о односу цркве и државе, са посебним „обзиром на савремено становиште тоталитарне Државе, која иде затим да потпуно себи подјарми верски живот и савест човечију те да тако све из темеља лаицизира“.³⁸⁶ Одлучено је да се закључци ове конференције поднесу, путем Истраживачког комитета, великој конференцији, односно конгресу Штокхолмског покрета, планираној за следећу 1937. годину у Оксфорду. Тема овог конгреса био је, такође, однос цркве и државе и цркве и друштва, али је планирано да се расправља и о многим другим актуелним питањима, као што је питање односа цркве према раси, према економској кризи и светском миру.³⁸⁷ Покрет за практично хришћанство или Штокхолмски покрет имао је, заправо, у црквеном животу сличну улогу као Друштво народа у политичком животу. Да би се олакшао рад конгресу, представници цркава и чланови покрета у различитим земљама раније су расправљали о наведеним темама, појединачно, у групама или у комисијама. У складу са препоруком централе из Женева да се представници православних цркава састану у Југославији, односно у Новом Саду, епископ Иринеј је, као представник СПЦ, био њихов домаћин.³⁸⁸ Занимљиво је да је заседања конференције у Новом Саду два пута посетио и епископ охридско-битољски Николај Велимировић, који је изнео своје мишљење о теми којом се конференција бавила.

Месец дана касније, 17. јуна 1936, епископ Иринеј је отпутовао у Париз на састанак представника хришћанских цркава, чланова Покрета за практично

³⁸⁶ *Духовна стража*, бр. 2, 1936, 126.

³⁸⁷ У изјави новинарима др Шенфелд је рекао да се планира учешће око 400 делгата из многих земаља, међу којима ће бити теолози, социолози, филозофи и други научници, али да се очекује и учешће политичара. *Дан*, 13. мај 1936, 2.

³⁸⁸ *Дан*, 10. мај 1936, 10.

хришћанство, о чему је своје читаоце известио новосадски лист *Дан*.³⁸⁹ У Паризу се епископ Иринеј задржао неколико дана, али нема поузданих података о том састанку.

Дан по завршетку конференције Штокхолмског покрета у Новом Саду, 17. маја 1936. године, епископ Иринеј је отпутовао у Тител ради освећења споменика краљу Александру који је подигнут захваљујући добровољним прилозима сакупљеним у месту и околини. Споменик је урадио академски вајар Миодраг Јовановић из Сремске Митровице, а био је постављен у новоуређеном парку пред тителском црквом.³⁹⁰ Први споменик краљу Александру Ујединитељу у Војводини освећен је у присуству краљевог изасланика генерала Чедомира Јовановића, команданта артиљерије Прве армијске области, др Уроша Круља, потпредседника Сената и сенатора Милана Л. Поповића, Стевана Ћирића, председника Народне скупштине Краљевине Југославије и бана Дунавске бановине Светислава Пауновића. Архијерејску литургију служио је епископ Иринеј уз асистенцију архимандрита Стевана Илкића, неколико протојереја - Ђорђа Парабућског, Влајка Николина из Идвора, Милоша Катића из Жабља, Жарка Павлова из Перлеза, затим Велимира Поповића, члана Духовног суда Епархије бачке, и ђакон Ердељана и Симића.³⁹¹ Споменик је открио краљев изасланик генерал Јовановић, а осветио га епископ Иринеј. Бројном народу који се окупио да пропрати овај догађај кратким говорима обратили су се генерал Јовановић, епископ Иринеј, Стеван Ћирић у име Скупштине и Урош Круљ у име Сената, као и прота Ђорђе Парабућски, у име Организационог одбора.³⁹² По завршеној свечаности одржан је банкет за 300 званица, у хотелу „Анкер“, на којем је епископ Иринеј одржао здравицу.³⁹³

У септембру 1936. године у Југославију су дошли бугарски црквени великодостојници да посете патријарха Варнаву. Ово је била узвратна посета оној коју су претходне године учинили епископи Николај и Иринеј, као и бивши министар вера Воја Јањић. У делегацији је био софијски митрополит Стефан, врацански митрополит

³⁸⁹ *Дан*, 17. јун 1936.

³⁹⁰ На каменом постолу споменика урађена су четири рељефа са ликовима др Светозара Милетића, др Лазе Костића, др Лазе Пачуа и Лукијана Мушицког, који су потекли из тителског краја. На споменику је писало следеће: „Блаженопочившем Краљу Александру I Ујединитељу – захвални Шајкаши 1936“. *Дан*, 19. мај 1936.

³⁹¹ Архијерејска литургија, током које је певало и Певачко друштво „Гусле“ из Титела, преношена је преко Радио Београда. Детаљан ток прославе приказан је у листу *Дан*, 19. мај 1936.

³⁹² У Библиотеци Матице српске сачуван је албум са фотографијама снимљеним током овог догађаја (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

³⁹³ Током банкета епископ је седео у прочељу, у друштву потпредседника Сената Уроша Круља и сенатора Милана Л. Поповића, који је по завршетку Другог светског рата осуђен на смрт као ратни злочинац, о чему ће више речи бити касније.

Пајсије и митрополит Антин. У њиховој пратњи био је и професор Стефан Цанков, са којим је епископ Иринеј већ имао значајну сарадњу. Том приликом они су посетили и епископа бачког Иринеја у Владичанском двору у Новом Саду. Наиме, у програму њихове посете 7. септембра је био предвиђен одлазак на Оплепац, 8. септембра посета Сремским Карловцима и Новом Саду, а потом одлазак у Скопље, Битољ и Охрид. Приликом посете Сремским Карловцима и Новом Саду бугарске госте су пратили руски митрополит Анастасије, као и епископи Николај, Нектарије, Викентије и Сава. Бугарски ерхијереји су присуствовали вечерњој служби у новосадској Саборној цркви, коју је служио епископ бачки. У поздравном говору епископ је истакао следеће: „Долазите овамо у град, који је познат као чврст у национализму и свесан народности своје од вајкада, када је исповедање своје националности било тешка и опасна ствар. Ви долазите у град који је познат под именом „Српска Атина“, или, како је данас при доласку рекао Високопреосвећени митрополит софиски г. Стефан, наша „Југословенска Атина“. Ви долазите у „Српску Атину“, која је имала још једну одлику, а то је да је дубоко осећала заједно са свима Словенима, у првом реду са Русијом, са старом православном Русијом. И осећајући заједницу и јединство са Русијом, која је далеко, тим је више осећала заједницу са братским, једноверним народом, Бугарима.“³⁹⁴ Митрополит Стефан је узвратио говором у којем није могао а да не се не осврне на проливање братске крви: „Ми се, видели смо, разумемо и када је тако ми не можемо да стојима на два фронта, да пишемо са два рукописа. Ми смо створени и благословени од Бога да будемо једно. У прошлости је проливено много крви и било је жртва братске љубави. Сада је настало време братског поштовања и једнакости. [...] Ми настојима да сада гледамо другим очима и да братска осећања меримо другим аршином.“³⁹⁵ После вечерње службе за госте и угледне Новосађане приређена је закуска у Владичанском двору, током које је митрополит Стефан, а на молбу епископа Иринеја, отпевао једну бугарску националну песму. Посета бугарских црквених великодостојника патријарху СПЦ посматрана је као корак напред у зближавању српског и бугарског народа, посебно након страховитих злочина који су се догодили током Првог светског рата.³⁹⁶

Велика црквена конференција тзв. Екуменског покрета, планирана за 1937. годину у Оксфорду, дуго је припремана. Њена главна тема „Црква, народ, држава“, била је веома актуелна, јер се односила на тоталитарне захтеве које је тадашња модерна

³⁹⁴ Дан, 10. септембар 1936.

³⁹⁵ Исто.

³⁹⁶ Дан, 5. септембар 1936.

држава стављала у центар својих стремљења. Српску православну цркву заступали су митрополит Доситеј, епископ охридско-битољски Николај и епископ бачки Иринеј. Конференција је започела са радом 12. јула и трајала је две недеље. Присуствовало јој је 900 изасланика, стручњака и гостију, који су углавном припадали протестантским вероисповестима, а у мањем броју источној Православној цркви.³⁹⁷ Млади су на овој конференцији били заступљени у великом броју, њих око стотину из 30 земаља, као и госпође, које су биле у улози гошћи или техничких сарадница.

Председавао је кентерберијски архиепископ др Ланг, а као члан председништва, поред осталих, био је православни архиепископ тијатирски Герман. Заседања су одржавана у Концертном дому и у Градској кући града Оксфорда, а јутарња и вечерња богослужења у Богородичиној цркви. Рад конференције, поред дневних седница, одвијао се и у шест одбора, формираних за следећа питања: 1) о цркви и нацији; 2) о цркви и држави; 3) о цркви, нацији и држави у односу према привредном поретку; 4) о цркви, нацији и држави у односу према питањима васпитања; 5) о Цркви (хришћанској) и народима и 6) хришћанству и рату (са гледишта васељенског покрета).

На основу рада у одборима конференција је донела одређене закључке. Један од најважнијих закључака, свакако, тицао се на питања о узајамном односу цркве и људске заједнице, односно нације где је констатовано да је „овладало обожавање нације и подизање преграда између раса“. Да би се ово спречило било је неопходно да црква „не буде установа која виси у празном ваздушном простору, већ да дође у тесан додир са спољашњим животом у речи и делу“. О односу цркве и државе расправљало се о томе какав став би требало да заузме хришћанин и хришћанска црква, с једне стране начелно, а са друге стране у тадашњем стварном стању. Закључак је био да за хришћанина, начелно, не може постојати „никакав други безусловни авторитет сем Бога јединог. Иако је држава од Бога установљени друштвени поредак, коме се је хришћанин дужан да повинује, али она стоји под Божјом сувереношћу. Услед тога, да ли држава признаје или не признаје своју одвисност од воље Божје, могу да буду разни одношаји према њојзи.“ Даље, црква би требало да подстиче своје чланове да буду активни у државном животу у интересу заједнице, али истовремено она мора тражити слободу од државе ради испуњавања својих дужности проповедања, васпитања и добротинства. У погледу односа цркве према привредном поретку, одбор је утврдио

³⁹⁷ Занимљиво је да нису били присутни представници Евангелистичке цркве из Немачке, али су зато на конференцију дошли Немци евангелици који су живели ван Немачке, немачки старокатолици и чланови епископалне Методистичке цркве. Своје представнике послале су немачке цркве из Југославије, Пољске и балтичких земаља.

„да су услед безобзирности хришћана према овопредметним еванђелским принципима, завладале у овој области световни и протухришћански покрети који се на овај начин паште да остваре социјалну правду.“ Према томе, утврђени су одређени облици којих би црква требало да се држи, као и поједини хришћани у области економског живота. Одбор који је расправљао о односу цркве, нације и државе према васпитању истакао је уверење да без хришћанског васпитања не може бити духовног нити душевног здравља. Наглашена је „потреба стварања једне васпитне философије са хришћанског гледишта и изградња психологије која неће пренебрегнути значај религијозног (искуства) проживљавања“. Допринос цркве васпитању „састоји се у еванђелију, које једино даје смисао човечјем бићу и духовну снагу да се живот проживи као што треба“. О питању односа Цркве и народа, или о рату и миру, развила се снажна дискусија, јер је оно било од највеће важности. Закључено је да нема те „међународне установе која се може сравнити са Царством Божјим. Зато се сви овопредметни људски закључци имају просуђивати у светлости Царства Божјег.“ Због тога је дужност цркве да буди спремност народа да измени дотадашње међународне односе. Црква је желела да укаже на чињеницу да је рат насиље и да је „одбацивање Христом објављене правде божје“. Такође, указивало се на чињеницу да је ужурбано наоружавање, које је већ било толико очигледно, значило велику опасност и да је било неопходно створити светску организацију у којој би цркве „заједнички сарађивале у сврху умиротворења, а у духу хришћанског осведочења“.³⁹⁸

Рад одбора и расправљање о наведеним темама, у којима су учествовали водећи светски богослови и лаици, одвијао се током прве недеље конференције. У другој недељи, на првом заседању, одлучено је да се пошаље поздрав отсутној браћи из Немачке, под називом „Реч цркви од цркава“. У овој посланици изражена је подршка браћи у Христу у њиховом страдању.³⁹⁹ Планирано је да једно изасланство конференције однесе посланицу представницима Немачке евангелистичке цркве. Међутим, пошто та намера није могла да се оствари, посланица је упућена поштом.

Конференција је на једној од својих наредних седница закључила да је пожељно, како би рад хришћанске цркве у савременом тренутку био реалнији, да се покрети „За практично хришћанство“ и „За веру и устројство“ споје у један који би заступао Цркву у целини, а истовремено би у свом делокругу вршио задатке оба поменута покрета. На крају расправе о овој теми архиепископ од Јорка је констатовао да је учињен први

³⁹⁸ *Духовна стража*, бр. 3, 1937, 169-170.

³⁹⁹ Текст посланице видети у: *Духовна стража*, бр. 3, 1937, 170-171.

корак ка образовању једног Светског црквеног савета. Тај нови орган замишљен је тако да представља „једну екуменску корпорацију у којој су заступљене све неримокатоличке цркве ... који може да подигне удружен глас у име свију цркава“. Том приликом је разјашњено да се одредница „не-римокатоличка“ никако не сме схватити као „против римокатоличка“, јер је више пута тражена сарадња са Римокатоличком црквом и кад би она изразила жељу и спремност за такву активност, она би била поздрављена и врло радо прихваћена. Међутим, иако Римокатоличка црква до тада није показала спремност за сарадњу, остала је жеља за њеним учешћем.

Епископ бачки Иринеј је у извештају са ове конференције забележио да су православне цркве дошле у Оксфорд „са дубоким осведочењем да Источна црква мора развити живу делатност у области економској и социјалној, у питањима васпитања и народних потреба иако не у истом смислу као Црква на западу, али ипак у истом духу еванђелија Исус Христовога“. Источним црквама се, у настојањима да изађу у сусрет практичним проблемима модерног живота, наметао важан задатак. Њихова организација омогућавала је заједнички рад свештенства и мирјана, да ове проблеме реше под утицајем хришћанског духа. Они су могли да подигну глас у својим парламентима и другим државним установама. Њихове организације, као што су „Зои“ („Живот“) у Грчкој, „Друштво оца Пајсија“ у Бугарској, „Унутарња мисија“ у Румунији“, „Руски студентски духовни покрет“ и „Православна акција“ међу руским емигрантима, могле су се у сваком погледу изједначити са било којом социјалном организацијом Запада. Поред тога, богословски факултети и хришћанска штампа Источних цркава обрађивала је, с мудрошћу, питања социјалне правде и националне политике. Међу овим организацијама истакли су се и одређени појединци који су неуморно радили на припреми ове конференције: професор Аливизатос у Грчкој, професор Испир у Румунији, професор Цанков из Софије, који је пропутовао ове земље у сврху припреме конференције, професор Вишеславцев и други Руси у Паризу, који су објавили неколико књига, професор С. Булгаков, бивши професор националне економије у Москви, потоњи свештеник, допринео је решавању неких социјалних питања, захваљујући свом богатом искуству.

Када се узму у обзир наведене чињенице, не изненађује што су изасланици православних цркава дали велики допринос конференцији. Овај скуп је показао живо интересовање за сједињењем цркава и да „Христово дело пати много баш услед тога,

што тога јединства нема“.⁴⁰⁰ Конференција је утрла пут јединству, а црквама је преостало да руше предрасуде, међусобно се упознају, шире добру вољу и љубав.

Одмах по повратку са конференције епископ Иринеј је присуствовао сахрани патријарха Варнаве, која је обављена 29. јула 1937. године у Београду. Патријарх Варнава је умро у сред најјаче конкордатске борбе, а многи су сматрали да је отрован. На патријаршијском трону наследио га је Гаврило Дожић, епископ дебарски.⁴⁰¹

Током 1938. године није одржана ниједна конференција актуелних верских покрета, али је објављен *Проглас за уједињење цркава*. Водећи заступници Англиканске цркве (лорд Дикинсон и бискуп од Чичестера), Шкотске цркве (др Cairns, exmoderator), британских слободних цркава (др Rattenbury, бивши председник) и Католичке цркве (др Myers, епископ коадјутор кардинала из Вестминстера и Pater d'Arcy, исусовац) издали су кратак позив-проглас за груписање хришћанства. У Прогласу се наглашава „да је данас најдубљи и најкобнији расцеп који постоји, расцеп између верника и неверника. Верни су стога дужни да учине све што им је могуће да у свету оживи вера у Бога и да се проповед еванђелија са већом готовошћу слуша. Ну за ово се пре свега тражи да хришћанство заузме уједињен став.“⁴⁰² Посебно је наглашено следеће: „Чланови једне цркве треба да према припадницима једне друге цркве показују право хришћанско држање и да негују братски споразум. Они се морају одрећи свију црквених спорова.“⁴⁰³ Занимљив је податак да су, убрзо након објављивања Прогласа, представници деветнаест различитих цркава приредили заједничко путовање морем у Палестину, током којег су се саветовали о васељенском значају Цркве, који је морао имати реалнијег израза, и то одмах по завршетку путовања.

На крају 1938. године, од 28. до 31. децембра, одржана је VIII балканска регионална конференција Светског савеза за међународно пријатељство помоћу цркава

⁴⁰⁰ Билтен Конференције објављен је под називом *Weltkonferenz uber Kirche, Volk und Stat. – Oxford 12-26 Juli 1937. – Nachrichtend Nr. 1-7.*

⁴⁰¹ Гаврило (Ђорђе) Дожић (Врујци, 1881 – Београд, 1950), патријарх српски. Школовао се у Призрену, на Халки и у Атини, где је докторирао. Рано се замонашио (1900), деценију касније изабран је за митрополита рашко-призренског (1911), а затим за митрополита обновљене Пећке епархије. Од 1920. је био митрополит црногорско-приморски. За патријарха је изабран фебруара 1938. Током рата је био ухапшен и интерниран, а затим послат у логор Дахау. У Југославију се вратио у јесен 1946. Сахрањен је у београдској Саборној цркви (С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 107-108). Видети више у: *Мемоари патријарха српског Гаврила*, Београд 1990. и Р. Радић, *Живот у временима: патријарх Гаврило...*

⁴⁰² *Духовна стража*, бр. 4, 1938, 184.

⁴⁰³ *Духовна стража*, бр. 4, 1938, 184.

у Софији.⁴⁰⁴ Иако је конференција заказана у необично време – у данима после Божића (по новом календару) и у зимским условима, њој су присуствовала 42 делегата из Албаније, Бугарске, Румуније и Југославије. Делегацију СПЦ чинили су митрополит загребачки Доситеј, епископ бачки Иринеј и јереји Миливој Петровић и Георгије Угришић. По један делегат из сваке државе поднео је извештај о раду Националног савета овог Савеза у протеклих три године. У име југословенског Националног савета Светског савеза извештај је поднео епископ Иринеј, а затим се надовезао на излагање професора Занкова на тему „Идеологија и активности Светског савеза (проблеми, организација и методе)“, као ко-извештач, после чега се развила дуга и узбудљива дискусија, посебно занимљива младим људима, како је у извештају наглашено. На конференцији се расправљало о различитим темама, па и о тешком положају Православне цркве у Пољској. Дан после званичног завршетка конференције, 1. јануара 1939, сви делегати су присуствовали служби у Меморијалној цркви Александра Невског, после које су се сусрели са бугарским краљем Борисом. Током конференције гости су имали прилику да обиђу Теолошки факултет, Археолошко-историјски музеј и неколико старих цркви.

У другој половини јануара 1939. године епископ Иринеј је путовао у Лондон како би присуствовао седницама одбора Међународног савеза за мир помоћу цркава. Том приликом је разговарао и са кентерберијским архиепископом о важним интерконфесионалним питањима која су била у домену Екуменског покрета, у којем је епископ Иринеј имао значајну улогу.⁴⁰⁵

У лето 1939. године епископ Иринеј је био у Женеви где је, као председник Светског савеза за међународно пријатељство помоћу цркава и као представник југословенске државе, учествовао у раду седница Управног одбора ове организације. С обзиром да се заседање одбора Светског савеза догађало две недеље пред почетак Другог светског рата, донете одлуке су имале још већу важност. Епископ Иринеј је по повратку у Југославију дао следећу изјаву *Политици*: „Ове године заседање управног одбора Светског савеза за међународно пријатељство помоћу цркава, којим сам имао част руководити у својству претседника одборског, одржано је у Женеви у знак 25-годишњице јубилеја Светског савеза, о чему сам већ говорио преко радија. Иако су времена тешка, а нарочито за рад којим се хоће да омогући пријатељство међу

⁴⁰⁴ Извештај о овој конференцији, на енглеском језику, сачинио је професор Стефан Занков (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁴⁰⁵ *Духовна стража*, бр. 1, 1939, 41.

народима, ипак је одзив чланова био добар, што сведочи о чврстој вољи и одлучности да се рад настави упркос тешких прилика.

По обичају саслушани су прво извештаји секретара Генералног секретаријата. Сасвим природно ове године извештаји су обухватили не само рад у прошлој години, него је бачен поглед и унатраг за 25 година. Велике промене у Европи, као и нестанак неких држава осетили су се и у Светском савезу, јер су тиме престали и неки национални савези.

Од најважнијих питања која су расправљана у управном одбору била су питања мањина. За нас православне је највеће интересовање побудило питање православне цркве у Пољској. Одлучено је да се скрене пажња меродавним факторима на неиздрживо стање православне цркве у Пољској. Узети су са захвалношћу на знање напори појединих земаља да се остваре прошлогодишње одлуке Светског савеза за збрињавање неаријевских пастора, који су морали отићи из Немачке. Са задовољством је утврђено да су различите земље примиле неаријевске пасторе (то су Јевреји који су у своје време примили хришћанство или већ били хришћани, али преци су им Јевреји) и дали им могућност живљења. Расматрано је питање шпанских пастора, који су морали оставити своју земљу и живели као избеглице. Учињен је апел на неке земље да их приме.

После успеле амстердамске омладинске конференције, где је била заступљена и наша омладина, нарочито је обраћена пажња питању развоја акције у омладинској средини. Једно од најважнијих питања, разуме се, било је како да се помогне акцији за спречавање рата. У томе погледу донесена је одлука да се најмеродавнијим факторима поднесе један предлог у општим цртама за сазивање једне опште конференције. То ће бити учињено у најскорије време.

На крају заседања извршени су избори. Овога пута указана ми је част да сам изабран за претседника читаве организације. Не мислим да ми је та част указана по мојим заслугама, али је у сваком случају тиме указана велика пажња православној цркви уопште, а српској нарочито. Први претседник је био сада већ покојни архиепископ кентербериски Девисон, а други лорд Дикинсон, који је доцније постао почасни претседник Светског савеза. Одличан претседник је био и дански епископ Амундзен, такође већ покојни. Мој непосредни посредник био је Американац др.

Мерил, претседник Карнегијевог фонда основаног за помагање цркве у раду за мир. Он се је захвалио због преоптерећености и многих дужности.⁴⁰⁶

У новембру 1939. године епископ Иринеј је, као председник Светског савеза за међународно пријатељство помоћу цркава,⁴⁰⁷ послао поруку свим националним саветима, односно одборима у појединим земљама, следеће садржине:

„Од како сам изабран за Претседника Светског савеза за међународно пријатељство помоћу цркава, моја прва порука на Вас пада у једно посве трагично доба. Највећи народи су у рату. У јубиларној години нашега Светског савеза не само да ратна дрека надвикује идеале, као што су: међународно пријатељство, добра воља, споразумевање и мир, већ ови се чине као да су без сваког смисла за стварност, а њихова мисаона садржина тек пусти сан. Не може нас изненадити, ако маловеран рече: после 25-годишњег рада Светског савеза догађаји су порекли могућност да се примљени задаци остваре. На место међународног пријатељства ми имамо за 25 година два велика рата у Европи.

Заиста је потребно поставити отворено и јасно питање: има ли одиста разлога за продужење рада Светског савеза? Има ли одиста наде на успешну борбу са мржњом, бруталном силом, непријатељством и ратом, са свима злима, која већ хиљадама година угњетавају људе? Да ли ће се моћи чути и кроз рику топова глас који заступа међународно пријатељство и добру вољу? Неће ли остати глас који виче у пустињи?

Ја мислим да нема разлога да се клоне; ми не смемо губити наде. Чак и да се не бисмо могли више надати, дужност би нам била, без наде, веровати у наду, јер ми ваља да смо свесни о томе: залагати се за мир, пријатељство и добру вољу међу људима значи радити да буде Божја воља на земљи; боримо се за чисто Божју ствар и тада ми морамо успети.⁴⁰⁸

Ангажованост Англиканске цркве у сарадњи са Источном православном црквом дошла је до изражаја крајем априла и почетком маја 1940. године, када је једна делегација посетила православне цркве у балканским државама. Делегацију су сачињавали др Хедлам, епископ глостерски, др Персон, епископ од Садока, др Бекстон, епископ гибралтарски, Ј. А. Даглас, каноник и још неколико свештеника, а њихов циљ је био да издејствују доношење једнообразног става Источне цркве по питању сједињења, о којем је требало направити извештај за Ламбетску конференцију чије је

⁴⁰⁶ *Духовна стража*, бр. 3, 1939, 139-140.

⁴⁰⁷ Највише докумената о раду епископа Иринеја у међународним црквеним покретима, који се налазе у Библиотеци Матице српске, сачувано је управо из 1939, када је био председник наведеног Савеза.

⁴⁰⁸ *Духовна стража*, бр. 1, 1940, 1-4. Текст поруке у целини дат је у прилогу бр. 5.

одржавање планирано за 1942. годину. Ова посета догодила се непосредно пред улазак Велике Британије у рат, односно пред почетак тзв. Битке за Британију.⁴⁰⁹

По питању сједињења цркава православне цркве на Балкану нису имале уједначен став. Православна црква у Румунији заступала је став „сједињења без запрека“, Грчка је заузела условно становиште, а Бугарска и Српска црква нису дале одговор по овом питању.

Иzasланство Англиканске цркве је, после Румуније, посетило Српску православну патријаршију. Управо у згради Патријаршије оджана је, 7. маја 1940. године, незванична конференција англиканских и српских богослова којом је председавао епископ бачки др Иринеј Ћирић. Пре почетка конференције чланове изасланства примио је патријарх српски Гаврило Дожих.

Главна тема ове конференције, на којој је расправљано о спорним тачкама сједињења, односила се на англиканско рукополагање. Саветовање је било свестрано и исцрпно, а резултирало је једним заједничким закључком: „Потпуно признајући да се до коначне одлуке о питању англиканског рукоположења не може доћи без сарадње руске и других автокефалних цркава, ова конференција моли Цркву Свете Патријаршије да дејствујући у сагласности с овим што су учиниле друге гране Православне цркве проучи питање англиканског рукоположења и изрази своје претходно мишљење како би се приказало идућој конференцији.“⁴¹⁰

Иzasланство Англиканске цркве отпутовало је из Југославије у Бугарску како би наставило своју мисију саветовања о спорним тачкама сједињења. Шест година касније англикански епископ Ричард Херефордски сећао се ове посете, у писму упућеном митрополиту Јосифу Цвијовићу, захваљујући се на гостопримству, почастима и пријатељском пријему који је том приликом њима указан. У писму је поздравио епископа Иринеја, кога је веома ценио.⁴¹¹

Средином лета 1940. године одржана је у Новом Саду регионална конференција балканских националних савета Светског савеза за међународно пријатељство помоћу цркава, а њен домаћин био је епископ бачки др Иринеј. Конференција је започела рад 22. јула уз благослов, најбоље жеље за успешан рад и поздраве патријарха српског Гаврила, који се у то време налазио на одмору у Бањи Ковиљачи.

⁴⁰⁹ Детаљније у: Винстон Черчил, *Други светски рат*, књ. 2, Београд 1965.

⁴¹⁰ *Духовна стража*, бр. 2, 1940, 81-82.

⁴¹¹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Ричард Херефордски – митрополиту Јосифу, Палата Херефорд, 10. август 1946. Превод писма митрополит Јосиф је послао епископу Иринеју под ознаком „поверљиво“ (СА Синод, Пов. Бр. 16, 1/18. октобар 1946, Београд).

На седницама су поднети извештаји делегата о екуменском раду у Бугарској, Грчкој и Југославији, а затим је интернационални секретар овог покрета за Балкан поднео извештај о екуменском раду у Румунији. На крају су изнети подаци о раду цркава и у другим земљама, које су сапштили гости конференције „са стране“. Константовано је да су цркве, како православне у балканским земљама, тако и остале у другим крајевима, не само свесне великих промена у свету, промена које су имале дубок и велики значај за будућност хришћанских цркава, већ су спремне и да се снађу у тим новим околностима. Даље, констатовано је да су две заступљене организације на конференцији – Светски савез за међународно пријатељство помоћу цркава и Васељенски савет за практично хришћанство – у тешким временима остале верне својим идеалима и да, где год се то може, иду ка њиховом остварењу. Са посебним задовољством је закључено да се, и поред свих спољашњих тешкоћа, ова конференција састала да испита путеве и начине за заједнички рад цркава „на остварењу добре воље и пријатељства међу народима, те да потражи начина како да се ублажи беда коју је рат донео, т. ј. како да се помогне избеглицима, рањеницима, и другим жртвама рата“.⁴¹²

По завршетку конференције објављено је следеће саопштење: „Са задовољством је у овом заседању констатовано, да је међуцрквени рад, насупрот свим тешкоћама, у последњим месецима могао да буде продужен и да допринесе да се заједнички рад међу Црквама одржи и продуби. Нови положај, пред који су стављене Цркве у целој Европи јасно је изложен у извештајима и рефератима конференције. Нове снаге помоћу којих се сређује политички и социјални живот Европе, значе такође и духовни преображај. Уз то је за хришћанске Цркве искушење за своје одржање у толико веће, у колико је у већини држава напредовао процес посветовњачења. Иако је за сваког хришћанина будући опстанак хришћанских Цркава ван сваког спора, али животни простор Цркава у средини њихових народа мора изнова бити прожет таквим снагама, који неће устукнути пред новим законима измене и обнове црквеног и националног живота. Цркве носе одговорност пред народима са чијом су историјом и духовним животом у најтешњој вези. Ову одговорност оне не могу напустити без да се не изневере својој суштини и својим задацима. Оне се стога не могу ограничити само на просту спољашњост. Будућност Цркава, као и будућност народа и њихових најузвишенијих предања, зависи од тога, да ли ће Цркве схватити ово стање.

⁴¹² *Духовна стража*, бр. 3, 1940, 125.

Поред свега тога битни, богодани задатак Црква ни данас није други него у мирним временима. Али је овај задатак стављен на нове тачке гледишта. Ради се на томе, да ли ће Црква бити изразита животна стварност и унутарња снага међу народима. Ставља се питање, да ли ће оне и у великој духовној борби за обнову Европе имати свесно сазнање да се овде не ради о добробити или невољи појединих Црква или појединих народа, већ о Цркви као целини и о души целе Европе. Уз то црквена проповед, данас више но икада, има за задаћу да хришћане као свесне и убеђене чланове руководи и јача у борби са унутарним опасностима времена. Хришћански народ тражи неодложно, да му се душевно и духовно оружје свагда изнова пружа, од кога очекује да у преврату модерног живота остане учвршћен у својој хришћанској вери и вођењу хришћанског живота.

Црквена проповед, која је у вези са вечним Еванђелијем, мора се вршити у потпуној независности од света. Црква се не сме умешати у политику, али она мора проповедати да целокупни живот народа стоји под Божјим законом. Црквено васпитање има да обухвати све слојеве народне. Целисходан рад међу омладином, женским светом и радништвом јесте животна потреба ако Црква хоће да одговори своме положају. Обзиром на све то, јачу и сврсисходну, али не увек, приметну, безбожничку пропаганду безусловно је потребно да Црква води не само обранбену већ активну полемику, којом ће противничке нападе темељно одбити. У ту сврху свака ће употребити стручне сараднике, образовне течајеве и сходне публикације. Као теме, које се намећу, да буду данас обрађиване, између осталих могу да се наведу следеће: „Шта учи Еванђелије, а шта учи комунизам о социјалној правди“. – „Материјализам, модерне природне науке и Хришћанство“. – „Модерна антропологија и хришћански поглед на човека“. – „Библијска и модерна слика света“.

Ова конференција је поново доказала, да је међуцрквени рад данас нешто много више него луксузна делатност Црква. Цркве заједно стоје и падају. Да би могле да буду на опрезу према прешним задацима новог положаја, оне су више него икада упућене једне на другу. Расправљањем и прихваћањем овом становишту сходног радног програма и у жељи да се изнађе практичан израз за тесну међусобну сарадњу, закључена је ова значајна и радом богата конференција.⁴¹³

Активности епископа Иринеја у међународним црквеним покретима прекинуте су ратним дешавањима која су, априла 1941. године, захватила и Краљевину

⁴¹³ *Духовна стража*, бр. 3, 1940, 126-127.

Југославију. После рата, у данима непосредно по ослобођењу Новог Сада, епископ је био заточен у кућном притвору који је трајао до пролећа 1946. године, тако да је поново био онемогућен да се на том пољу ангажује. Забележено је да је по пуштању на слободу путовао у Бугарску, у јуну исте године, поводом обележавања хиљадугодишњице смрти Светог Јована Чудотворца. Ово је било последње епископово путовање у иностранство до његове смрти. У 1946. години било је неколико званичних дописа од стране Светског савета цркава, односно његове Комисије цркава за спољне послове, као и Федералног савета хришћанских цркава у Америци, на које је епископ засигурно одговорио, можда се чак и укључио у њихов рад, али кратко. Епископу су током 1947. послати и извештаји службе за информисање Светског савета цркава, у којима се говори о тешком стању у Цркви у Југославији, али и о нападу на епископа Иринеја.⁴¹⁴ Његово здравствено стање, погоршано и због физичких напада које је претрпео у послератним годинама, није му дозвољавало да настави са својим предратним активностима у међународним црквеним покретима. Међутим, епископ Иринеј није био заборављен од својих колега екумениста који су му писали, честитали Нову годину и Божић, распитивали се за његово здравље, нудили медицинску помоћ и достављали је.⁴¹⁵ Епископу је најчешће писао Џорџ Бел, чичестерски бискуп, као и протопрезвитер Стефан Цанков из Бугарске.

Ратне године

Долазак Хитлера на власт у Немачкој (1933), стварање Тројног пакта и експанзија његових сила убрзано су водили свет у нови светски рат, који је званично започет нападом Немачке на Пољску (1939). Током наредне две године ратни вихор захватио је готово целу Европу, Русију, Јапан и Америку.

Догађаји који су се одиграли 27. марта 1941. године, као реакција на приступање Југославије Тројном пакту, неминовно су довели до немачког напада, који је уследио 6. априла, и распада Краљевине Југославије. Иако Мађарска није у првим данима учествовала у немачком нападу на Југославију, пет дана касније она је започела окупацију Бачке и Барање, само три месеца након потписивања уговора о пријатељству, односно започела је заузимање територија које су јој одузете по

⁴¹⁴ БМС, Поклон библиотека..., без инв. бројева. Извештаји су из фебруара 1947, бр. 7-10.

⁴¹⁵ Сачуване су две спецификације лекова, послате епископу током 1952. захваљујући Светском савету цркава из Женеве (БМС, Поклон библиотека..., без инв. бројева).

завршетку Првог светског рата.⁴¹⁶ После Првог светског рата и пада Мађарске совјетске републике у Мађарској је успостављен контрареволуционарни режим, са Миклошем Хортијем на челу, који је служио интересима крупних полуфеудалних велепоседника. Тешку економску и политичку ситуацију у земљи власти су правдале неправедним мировним уговорима (у Версају и Тријанону), којима је територија Мађарске умањена за две трећине. Заговорници ревизионистичких идеја сматрали су да до просперитета државе може доћи само у случају ревизије мировних уговора и враћања одузетих територија. Оваква политика наишла је на широку подршку и постепено је водила Мађарску ка фашистичким државама. Она је Тројном пакту формално приступила новембра 1940. године.⁴¹⁷ Током следећег месеца, према савету немачког савезника, Мађарска је потписала са Југославијом уговор о сталном миру и вечитом пријатељству.⁴¹⁸ И поред постојања овог уговора Мађарска није искључила могућност „да дође до таквог развоја догађаја који ће мађарске територијалне захтеве учинити поново актуелним“.⁴¹⁹ После дешавања од 27. марта и немачке одлуке да нападне Југославију, управо се то и догодило – мађарски захтеви су поново били актуелни, а Мађарска спремна да помогне Немачкој у војној акцији против јужног суседа. Због оваквог развоја догађаја председник мађарске владе Пал Телеки (Pál Teleki) је извршио самоубиство,⁴²⁰ али то није променило пут којим је Мађарска кренула.

Прогласом од 17. априла 1941. године објављено је да је „мађарска војска испунила свој историјски задатак заштите својих сународника и вратила оне територије које су јој неправедно биле одузете Тријанонским мировним уговором“.⁴²¹ Приликом окупације страдало је преко 2.000 Срба, међу којима је било и доста свештеника. На освојеној територији, која је обухватала 11.601 км² и 1.500.000 становника (301.000 Мађара, 243.000 Срба, 220.000 Хрвата, 80.000 Словенаца, 40.000 Словака, 15.000 Русина и 15.000 Јевреја), Мађарска је увела Војну управу, преко које је желела да

⁴¹⁶ О ситуацији у мађарским политичким круговима и односу према Краљевини Југославији, крајем марта и у првој декади априла, као и о прогласу регента Миклоша Хортија од 10. априла, видети опширније у: Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941-1946*, Novi Sad 1996, 25-30.

⁴¹⁷ Да би Мађарску придобио за савезника Хитлер јој је новембра 1938. доделио делове Јужне Словачке, током пролећа 1939. делове Прикарпатске Украјине (у моменту када је Мађарска напустила Друштво народа), а августа 1940. и Северну Трансилванију.

⁴¹⁸ О развоју догађаја нешто пре и након потписивања уговора о пријатељству, нарочито у оквиру мађарске националне мањине у Југославији, формирању Јужномађарског културног савеза (ДМКС) видети у: Milla Čobanski – Zvonimir Golubović – Živan Kumanov, *Novi Sad u ratu i revoluciji 1941-1945*, knj. I, Novi Sad 1976, 256-259.

⁴¹⁹ Grupa autora, *Novi Sad u ratu...*, 256.

⁴²⁰ За новог председника мађарске владе постављен је др Ласло Бардоши (László Bárdossy).

⁴²¹ A. Kasaš, *Mađari u Vojvodini...*, 30.

„утемељи свој државни и политички поредак“.⁴²² На чело Војне управе, која је подељена на армијску, градску и среску, постављен је Бела Новаковитш, а на челу градске Војне управе у Новом Саду био је генерал Ференц Бајор. За градоначелника је постављен др Миклош Нађ, који је на тој функцији остао све до октобра 1944. године.⁴²³

Мађарске власти су, од првих дана окупације, намеравале да успоставе етничку доминацију, односно да потпуно елиминишу трагове „живљења ових крајева под... српском окупацијом“. Све мере које су предузимане биле усмерене ка том циљу, а једна од првих је била протеривање (интернирање) српских колониста који су се на простору Бачке и Барање населили после 1918. године.⁴²⁴ Истовремено, планирано је настањивање мађарског становништва и то првенствено из Буковине, уз споразум са Румунијом. Уследила је промена назива места, што је у већини случајева био назив од пре 1918. године. Процес мађаризације оствариван је убрзано, спровођењем и других мера, али првенствено путем размене становништва и увођењем мађарског као званичног језика, тако да је српски народ на овом простору постао национална мањина.

Забележено је да је управо током априла 1941. године у Новом Саду боравио Ендре Бајчи Жилински,⁴²⁵ који се тада сусрео са својим пријатељима, међу којима се

⁴²² О броју страдалих током Априлског рата на простору Бачке и Барање, о репресивним мерама и понашању мађарске војске према српском становништву видети опширније у: А. Kasaš, *Mađari u Vojvodini...*, 32-37.

⁴²³ Др Миклош Нађ (Знајм (Моравска), 1887 – Нови Сад, 1944?), градоначелник Новог Сада у време Другог светског рата. Био је градоначелник у Кесегу (Мађарска). Укидањем војне управе на територији Бачке уведена је функција градоначелника, а Нађ је послат из Будимпеште и стављен на располагање команданту Новог Сада, генералу Бајору. Имао је задатак да организује окупаторски административни апарат у граду. После рата је осуђен на смрт стрељањем. Данило Кабић, *Први грађани Новог Сада (1748-2013)*, Нови Сад 2013, 77-78.

⁴²⁴ Исељавањем су, према декрету, обухваћене све особе које нису имале завичајно право у наведеним крајевима на дан 31. октобра 1918, али се заправо морао иселити свако ко није рођен у Бачкој. Нису поштеђене ни старије особе, болесни, одојчад, као ни жене на порођају. Становништво је протеривано у два правца – преко Дунава и у унутрашњост Мађарске, где су оформљена три логора (Барч, Нађ Кањижа и Шарвар). *Злочини окупатора у Војводини 1941-1944*, књ. 1, Нови Сад 1946, 48.

⁴²⁵ Ендре Бајчи Жилински (Сарваш, 1886 – Шопронкехида, 1944) посланик Мађарског парламента. Рођен је у племићкој породици у Сарвашу (жупанија Бекеш), а 1925. је свом презимену додао девојачко презиме мајке – Бајчи. Током Првог светског рата био је у мађарској војсци и учествовао је у борбама против Срба. После рата је, као члан Сегединске групе, учествовао у довођењу Миклоша Хортија на власт и, као антибољшевик, у гушењу Мађарске комуне. Поједини историчари су га оценили као антисемиту и расисту, док га је историчар Александар Касаш оценио као контроверзног политичара. У његовом политичком деловању доминирао је антигермански став, посебно од часа када је Мађарска приступила Тројном пакту (новембра 1940). Био је заговорник идеје федерализације подунавско-балканског простора, са доминантном улогом мађарског народа, али и местом за српски народ. Постао је, поред Пала Телекија, најватренији заговорник мађарско-југословенског зближавања из 1940. Мађарску политику приближавања Немачкој и исправљања неправде учињене Тријанонским мировним уговором, чији је велики поборник био Ђула Гембеш, његов пријатељ из доба контрареволуције, сматрао је погубном за мађарски народ и државу. Написао је више меморандума, интерпелација, писама, новинских чланака и књига у циљу скретања пажње мађарској јавности на трагичност ове политике. После трагичних дешавања у Бачкој, јануара 1942, његова политичка активност долази до изражаја. Тим

наводе Ђока Дунђерски, Коста Хаци и др Иринеј Ђирић. Он је том приликом запазио да угледни бачки Срби радије прихватају „мађарску но немачку окупацију које су се посебно плашили“. Значајну улогу у придобијању српског становништва за сарадњу са мађарским властима одиграо је управо епископ Иринеј који је, на тај начин, желео да сачува своје вернике од страдања.⁴²⁶

Православна црква је била призната од стране мађарских власти, али је над целокупном епархијском и манастирском имовином стављен секвестар.⁴²⁷ Уследио је покушај да се оформи Мађарска православна црква, али је он осујећен захваљујући реакцији румунског патријарха Никодима. Он је, наиме, интервенисао код Светог синода СПЦ, 22. јула 1941. године, да се то не дозволи. Две године касније, 30. априла 1943, министар просвете Мађарске владе позвао је епископа будимског Георгија и епископа бачког Иринеја на договор о могућности оснивања Угарске православне цркве. Међутим, епископи су одбили да разговарају о овој теми док траје рат, изговарајући се ратним околностима и немогућности да се добије неопходни канонски отпуст од патријарха и Светог архијерејског сабора.⁴²⁸ У овом циљу мађарски министар вера и просвете основао је, без знања бачког и будимског епископа, Вишу православну богословску школу у Будимпешти, у којој је наставни језик био мађарски. Преко административних власти врбовани су и наставници и полазници ове школе, а међу кандидатима за наставника био је и архимандрит Стефан Илкић. Он се изговарао недовољном оспособљеношћу, старошћу и тиме да нема неопходног благослова од надлежног епископа бачког. Међутим, власти су инсистирале, па је епископ саветовао Илкића да каже како не може дати коначан одговор док не добије епископов писмени извештај о том питању. „Како архимандрит о.[тац] Стефан никада није добио такав извештај, то није могао ни да одговори“ – записао је епископ Иринеј у свом

поводом упутио је опширан меморандум Хортију у знак протеста против мађарске политике, али није постигао жељени ефекат. Захваљујући његовим настојањима да мађарска јавност сазна о збивањима у Бачкој, дошло је до монтираног судског преоцеса, а кривцима ће бити омогућено да побегну у Немачку. На позив комуниста стао је на чело Ослободилачког одбора мађарског националног устанка, отишао је у илегалу, али је убрзо ухапшен и обешен. Александар Касаš, *Меморандум Ендреа Бајчи-Жилинског упућен Миклошу Хортију поводом крвопролића у Бачкој 1942. године*, Зборник Матице српске за историју, 46/1992, 181-183.

⁴²⁶ Друга значајна личност на овом задатку био је Милан Л. Поповић, бивши студент пештанског Универзитета, мађарон и антибољшевик, који је током читаве окупације био задужен за „српско питање“ и био члан мађарског Парламента као представник бачких Срба. А. Касаš, *Mađari u Vojvodini...*, 45.

⁴²⁷ Секвестар = принудна управа.

⁴²⁸ Као сведочанство о овом састанку остао је документ, на српском језику, назван „Забелешка“, који није датирани и највероватније да је настао после рата, током ислеђивања епископа Иринеја. У њему се наводи датум састанка – 30. април, без године, детаљан опис његовог тока и наводи меморандум сачињен од питања мађарског министра и одговора српских епископа по питању црквених имања и оснивања Угарске православне цркве (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

послератном извештају, упућеном Синоду, о раду током окупације.⁴²⁹ Истовремено, епископ је ставио до знања клирицима да их неће рукоположити за свештеника ако заврше ову школу. Из истог извештаја сазнајемо да је епископ у овом ратном периоду, у договору са епископом будимским Георгијем Зубковићем, основао течај за богослове средњих школа и студенте Богословског факултета из Бачке и Будимске епархије, ради оспособљавања за парохијске свештенике. Наиме, у то време у овим епархијама није радила ниједна богословија, али се епископ побринуо да образовање свештеничких кадрова не буде изостављено.⁴³⁰

После немачког напада и распарчавања Краљевине Југославије у Србији је, крајем априла 1941, формирана комесарска влада (управа) коју је предводио Милан Аћимовић. Убрзо је обновљен рад бановинских управа, среских начелстава, судова, тужилаштва и просветних установа. Средином маја је било решено питање финансирања СПЦ, односно исплате припадности њеним службеницима на територији која је била под немачком окупацијом. У врло тешкој ситуацији, у којој је земља била окупирана, при чему је структура цркве била уништена, а њени архијереји убијани, затварани и протеривани, а први међу њима – патријарх Гаврило Дожић - био ухапшен и смештен у манастир Раковицу код Београда, Српска православна црква је покушавала да нормализује рад њених најважнијих органа. Према Уставу СПЦ из 1931. године у случају када је патријарх одсутан или на неки други начин спречен да председава Сабором или Синодом, ту дужност је преузимао најстарији по производству, односно по посвећењу, митрополит или епископ члан Сабора или Синода. Чланови Светог архијерејског синода у том тренутку били су епископ бачки Иринеј Ћирић, епископ тимочки Емилијан Пиперковић, епископ нишки Јован Илић и епископ зворничко-тузлански Нектарије Круљ.⁴³¹ У тој ситуацији патријарха је могао да замени епископ бачки Иринеј, чија је епархија припадала другој држави или митрополит Доситеј Васић који се налазио у затвору Гестапоа. Патријарха је из тих разлога замењивао митрополит скопски Јосиф Цвијовић. Он је у својим *Мемоарима* забележио да је епископе на седницу Синода почетком јула позивао официер Гестапоа

⁴²⁹ Архив Епархије бачке, Извештај о раду православног епископа Епархије бачке за време окупације у рату 1941-1944 године, ЕУО, бр. 490, од 1949, у Новом Саду (у даљем тексту: Извештај о раду епископа за време окупације), 2.

⁴³⁰ Програм течаја био је исти као у средњошколским богословијама и на Богословском факултету у Београду. Од полазника се очекивала иста школска претспрема као и у мирнодопским условима. Наставничко веће, односно професорски колегијум чинила су лица која су имала потребно „школско-наставничко оспособљење“ (Извештај епископа о раду за време окупације, 1-2).

⁴³¹ Чланови заменици били су митрополит скопски Јосиф Цвијовић и епископ браничевски Венијамин Таушановић.

Вандерслебен. Он је, чак, довезао у Београд епископа Нектарија, а затим и епископа Иринеја, саопштивши им да је циљ одржавања састанка Синода, заправо, збацивање патријарха Гаврила и епископа Николаја, са којима Немци нису желели да сарађују, као и издавање прогласа српском народу против комуниста. Архијереји су се састали 5. јула и сложили су се да о збацивању патријарха и епископа, према закону, не може бити ни речи. Два дана касније, 7. јула 1941. године (на Ивандан), отишли су у посету патријарху Гаврилу. Наиме, после дугих преговора са немачким окупационим властима, Синод је успео да добије дозволу за посету патријарха у манастиру Раковици. Током те прве службене посете патријарху после капитулације државе, у којој су били сви чланови Синода, а којој је присуствовао и официр Гестапоа Вендерслебен са тумачем, разговарало се о стању у којем се Црква налазила.⁴³² Епископ Иринеј је одмах узео реч и „укратко приказао ломачу и покоље у усташкој држави“. Епископ Нектарије известио је патријарха о поступању усташа са митрополитом дабро-босанским Петром Зимоњићем, који је ухапшен и спроведен у Загреб, јер је одбио да одржи благодарење за Павелића, да прихвати латиницу уместо ћирилице у службеним документима и да упути декларацију свештенству о томе да више нема Српске православне цркве већ само Хрвата грчке православне вере. Митрополит Петар је чак одбио понуђену могућност да оде у Србију, јер није желео да остави свој народ. Шта се у Загребу са њим даље догодило, епископи нису знали да кажу патријарху. Затим, епископ Нектарије је испричао о мучењу и смрти епископа бањалучког Платона и епископа Саве Трлаића. Патријарх Гаврило је у својим *Мемоарима* описао овај сусрет као „јакo тежак“, да су се сва четворица епископа физички променили, уосталом као и сам патријарх, и да им се на лицима видела тежина ситуације и последице догађаја који су се тих месеци одиграли. Патријарх Гаврило је забележио следеће: „Њихово присуство одавало је људе као после погребa и враћања с гробља после сахране некога свога милога из породице. Још више су били ожалoшћени када су видели мене лично и промене које су код мене нашли. И они и ја били смо робови у канцама бруталне силе немачкога Гестапоа, без чије контроле нисмо могли ни једну реч изговорити, а камо ли

⁴³² Митрополит је о овој посети забележио мало података. Побројао је епископе који су били у посети (четири члана Синода: Иринеј, Емилијан, Јован и Нектарије, затим митрополит Јосиф, епископ Викентије и викарни епископ Арсеније), забележио да их је патријарх примио „званично, озбиљно и готово хладно“ и да су резултати ове посете били да „без слободе и присутности Патријарха синодалне седнице немају канонске и законске подлоге, важности ни санкција“. Патријарх је члановима Синода оставио да о овоме размисле и донесу неопходне одлуке и да незванично могу радити на своју одговорност (Митрополит скопски Јосиф, *Мемоари*, Цетиње 2006, 174-175).

да смо могли нешто заједнички да одлучимо.⁴³³ Пошто патријарх није био у положају да обавља своје дужности, саветовао је епископима да се нормализује рад Синода. Већ сутрадан је одржана конференција, а затим и редовна седница Светог архијерејског синода. Присуствовали су јој сви редовни чланови, а председавао је епископ бачки Иринеј. На седници је констатовано да је наступио случај предвиђен 55. чланом Устава СПЦ, када патријарх није у могућности да председава овим телом. Издато је саопштење о раду Синода, као и неопходна изјава лојалности поводом окупације и промене власти у појединим областима СПЦ. Међутим, проглас против комунизма Синод није објавио јер су се његови чланови сложили, и пред немачким властима изјавили, да СПЦ, иако је „против свих безбожних и анархичних елемената“, из верских разлога не може бити за комунизам, ипак сматра да је „он довољно непроучена доктрина“. Без присуства патријарха и без одржавања Сабора Црква није могла улазити у оцену тог политичког питања, па је, сходно томе, молила да буде поштеђена.⁴³⁴ После ове синодске седнице епископ Иринеј више није долазио из Новог Сада у Београд, а дужност је руковођења Синодом преузео је митрополит скопски Јосиф Цвијовић. Штавише, у септембру 1941. године епископ Иринеј је „писмено отказао учешће у раду Синода јер се плашио мера мађарских власти против његове епархије“, док је епископу будимском Георгију пут у Србију био онемогућен.⁴³⁵ И поред тога, питање одласка епископа Иринеја у Београд и учешћа у раду Синода било је веома актуелно у другој половини 1941. године. Наиме, у том периоду је било интензивирано питање замене патријарха Гаврила на патријаршијском престољу, посебно због тога што Немци нису били задовољни радом митрополита Јосифа. Њихов план је био да се митрополит Јосиф врати у Скопље, а да на његово место дође епископ Иринеј Тирић. План је био разрађен до детаља, тако да је чак предвиђао који од епископа би могли да га замене у Новом Саду – епископ вршачки др Дамаскин Грданички, епископ будимски Георгије или епископ горњокарловачки Сава. Распољиви подаци не пружају аргументе зашто до замене није дошло, тако да остају само претпоставке и нагађања да епископ Иринеј није прихватио овај план.⁴³⁶

Епископ бачки Иринеј није учествовао у раду Синода током ратних година. Међутим, он је имао пуне руке посла и без синодских активности. Настојао је да заштити своју епархију и помогне јој на два различитих начина – преко мађарских

⁴³³ *Мемоари патријарха српског Гаврила*, 337-338.

⁴³⁴ Митрополит Јосиф, *Мемоари*, 223.

⁴³⁵ R. Radić, *Verom protiv vere – Država i verske zajednice u Srbiji (1945-1953)*, Beograd 1995, 45.

⁴³⁶ R. Radić, *Verom protiv...*, 55.

државних органа, као члан Горњег дома мађарског Парламента, иако то није постао својом вољом и није учествовао на његовим заседањима, што је било од изузетног значаја, и добротворним радом, односно акцијом спасавања деце из логора, отварањем Дечје болнице и другим врстама помоћи унесрећенима.

У Горњи дом Мађарског парламента епископ Иринеј именован је током 1943. године на предлог самог регента Миклоша Хортија (Miklós Horthy). Према мишљењу Александра Касаша ово именовање се највероватније догодило „под утицајем трагичних догађаја, везаних за рацију 1942“.⁴³⁷ Податке о именовању у Горњи дом епископ не помиње у свом извештају из 1949. године.

Војна управа на окупираним подручјима Бачке и Барање била је само привремена мера и прелазна фаза која је претходила грађанској управи. Укинута је наредбом од 4. августа 1941. године. Припреме за успостављање „прекинутог континуитета мађарске државности на неправедно отргнутим крајевима тријанонском неправдом“ у административном смислу започете су још у време трајања Војне управе. Мађарска влада је крајем јула 1941. године на окупираној територији увела некадашње административно разграничење по жупанијама и статусе муниципалних градова. Бачка је на тај начин враћена у састав Бач-Бодрошке жупаније (за чије је седиште одређен Сомбор, као и у прошлости, а за жупана постављен др Леон Деак),⁴³⁸ док је Новом Саду, Суботици и Сомбору враћен је статус муниципалних градова са посебним привилегијама, а Сенти и Кањижи статус жупанијских градова. Уследила су постављења великих жупана и чланова муниципалних већа. Постављење великог жупана града Новог Сада обављено је тек 2. маја 1942, јер се ситуација искомпликовала због спровођења рације током јануара исте године. За жупана је постављен др Петер Фернбах, темерински велепоседник, уз велике свечаности у Градској кући. Пре церемонијала обављено је благодарење у свим новосадским црквама, па и православним. У Саборној цркви на богослужењу су били епископ бачки др Иринеј Ћирић, Милан Л. Поповић,⁴³⁹ Богдан Дунђерски, Јован Ћулум, Александар Моч, Павле

⁴³⁷ У Горњи дом мађарског Парламента именовани су још Ђула Крамер, новосадски индустријалац и председник ДМКСЗ-а, др Ђерђ Шанта, лекар и бивши председник Земаљске мађарске партије и Шандор Агоштон, реформаторски свештеник. А. Kasaš, *nav. delo*, 75.

⁴³⁸ Деак др Лео (Кула, 1888 – Нови Сад, 1945), адвокат и политичар. Права завршио у Будимпешти. Био је адвокат у Сомбору. Био је члан Мађарске странке. Августа 1941. постављен је за великог жупана Бач-бодрошке жупаније. Био је и посланик у Мађарском парламенту. Марта 1943. постављен за великог жупана Новог Сада. После рата је осуђен као ратни злочинац и стрељан (ЕНС, књ. 6, Нови Сад 1996, 294-295).

⁴³⁹ Поповић Л. Милан, (Панчево, 1883 – Нови Сад, 1946), правник, политичар, новинар и публициста. Потекло је из угледне свештеничке породице, пореклом из Титела. Отац Лука био је панчевачки свештеник и катихета. Гимназију је завршио у родном месту, а права је студирао у Будимпешти и

Поповић Пеција и други угледни Новосађани.⁴⁴⁰ Упоредо са постављањем великог жупана, у дужност је уведена и градска управа на чијем челу је, као градоначелник, био др Миклош Нађ.⁴⁴¹

Тибингену. Теологију је, по очевој жељи, студирао у Черновицама и Берну. Новинарством се бавио још као студент, а чланке је објављивао у карловачком *Бранковом колу* и београдском *Делу*. Као студент је био активан у омладинском покрету – у Панчеву је организовао омладинско коло Узданица, а био је и један од оснивача револуционарног омладинског клуба Словенски југ. Као активиста је учествовао у акцијама југословенске омладине, ширећи националну свест код младих Срба. Од младости је припадао Српској народној радикалној странци, од које се одвојио 1910. незадовољан политиком Јаше Томића, са Марком Вилићем и др Миладином Свињаревим, са којима је основао Српску народну странку. Од 1912. до 1914. био је главни уредник страначког органа *Српство*, који није имао сјајну репутацију, јер је добијао субвенције од мађарске владе. Углед и тираж донекле је поправљен током Балканских ратова, у којима је и сам Поповић учествовао. Због извештаја са ратишта, пао је у немилост власти и због подстицања „против мађарске идеје“ био осуђен у Сегедину на 13 месеци строгог затвора (1914). Током Првог светског рата интерниран је у Дебрецин, потом у Стони Београд, да би на крају био мобилисан у војску. По завршетку рата поново се, са осталим дисидентима, прикључио Јаши Томићу (1918) и укључио у политички живот. Дужност среског начелника обављао је у Сенти (1920), где је помагао мађарском племству да сачува земљу од аграрне реформе. У међуратном периоду је живео у Београду и бавио се новинарством, као дописник иностраних листова. Био је члан Демократске странке Љубе Давидовића и уређивао је страначке органе *Демократија* и *Одјек*. Радио је у листу *Време*, као уредник за спољну политику (1927), од 1928. до 1931. био је шеф Међународне новинске агенције за Балкан, а чланке је објављивао и у *Политици*. Писао је о националним темама и проблемима Војводине, а чланке је објављивао у *Летопису Матице српске* и другим часописима. Експонирао се тада као националиста и антикомуниста, подржавајући Друштво антикоминтерне, био је председник Антибољшевичког комитета, а издавао је и *Антимарксистички билтен* (1937). Од 1931. био је сенатор (два пута биран за секретара Сената), као и секретар Националног комитета Интерпарламентарне уније (у том својству учествовао је на Интерпарламентарним конференцијама у Женеви (1932) и Цариграду (1934). Према оцени Јована Скерлића он је био „рђав Србин са slabим националним осећањем“. Пред рат је изабран за председника Југословенско-мађарског друштва, када је дошло до изражаја и његово мађарофилство. По слому Краљевине Југославије успоставио је контакт са квислиншким Комесаријатом за спољне послове и постављен је за председника Комисије за помоћ „заграничним Србима“. Према директиви Милана Аћимовића дошао је у Нови Сад, маја 1941, са задатком да испита могућности како би био постављен за представника Срба у мађарском Парламенту. У том циљу је путовао и у Будимпешту, где га је примио лично регент Хорти. Крајем 1941. ушао је у Парламент, са још 26 посланика из Јужног краја). Иступио је против рације у Бачкој 1942, доказавши да ипак припада српском народу. У октобру 1943. сазвао је конференцију истакнутих представника бачких Срба, са 33 учесника, која је донела резолуцију, где је осуђен Народноослободилачки покрет у Бачкој, који је узимао маха. Његовом заслугом обновљен је рад Српске читаонице, која је била једино место током рата где су се Срби окупљали и дружили, а Поповић је био њен председник до ослобођења. Чак је у Читаоници примао странке као посланик, а обраћали су му се многи Новосађани, као и сељаци из других делова Бачке. После ослобођења је ухапшен, суђено му је на јавном суђењу, а 1. новембра 1945. осуђен је на смрт стрељањем. У обзир нису узета његова настојања да помогне пострадалим суграђанима под мађарском влашћу. Погубљен је са осталим ратним злочинцима, лицима из војне и цивилне ратне управе (М. Бот. – Бр. Ж, *Милан Л. Поповић*, ЕНС, књ. 21, Нови Сад 2003, 209-213). Видети и: Бранислав А. Жорж, *Краљевски сенатор*, Београд 2003.

⁴⁴⁰ О административној подели Бачко-бодрошке жупаније, као и о постављењу највиших представника административних власти у Новом Саду и другим градовима детаљније видети у: А. Kasaš, *Mađari...*, 75-79.

⁴⁴¹ Градоначелник Миклош Нађ (dr Miklós Nagy) је том приликом истакао да се управо обављеним чином „Нови Сад у потпуности укључује у административни живот мађарске државе“. Велики жупан Петер Фернбах је, у свом говору, рекао следеће: „Ми никада нисмо били непријатељи српског народа. То доказује заједнички живот кроз стотине година, јер да није било тако не би могли сачувати свој језик, народна обележја, обичаје, веру, не би се могли богатити и не би могли на свим линијама заузимати истакнуте положаје. Као и од сваког грађанина, тако исто и од њих захтевамо државну грађанску верност јер ко то нема у виду, без обзира на ком се језику обраћа Господу, против тога ћемо поступати најбезобзирније са свим средствима државне власти.“ У име новосадских Срба новопостављене челнике власти поздравио је др Милош Петровић, изјављујући лојалност и жељу за сарадњом, а на „добробит мађарске круне“ (А. Kasaš, *Mađari u Vojvodini...*, 79).

Ратна 1942. година била је изузетно тешка за Србе у Бачкој, обележена, на самом њеном почетку, масовним страдањем – Рацијом. Наиме, током јануара 1942, за нешто мање од месец дана, убијено је око 4.000 Срба, Јевреја и припадника других националности, на територији Новог Сада, Старог Бечеја и Шајкашке. Овај злочин над цивилним становништвом, почињен од стране мађарских власти и дела локалног мађарског становништва, спроведен је у циљу „коначне десрбизације“ на подручју где је српско становништво било у већини. Њему је претходило стварање атмосфере страха и узнемирености, ширењем лажних вести о предстојећем „српском устанку“ за православни Божић и освети Срба због репресалија учињених током априла 1941. године.⁴⁴² Истовремено, Мађарски парламент је изгласао присаједињење Јужних крајева матичној држави – 16. децембра у Доњем дому, а 20. децембра 1941. године и у Горњем дому.

Непосредан повод за злочине који су почињени био је сукоб мађарске војске са Шајкашким партизанским одредом,⁴⁴³ 4. јануара 1942. у околини Жабља, где су партизани били стационарани. Већ сутрадан су мађарске власти извршиле концентрацију војних снага у Новом Саду и Шајкашкој. У том циљу је команда Петнаесте пешадијске бригаде премештена из Сомбора у Нови Сад, док је батаљон Двадесетог пука размештен у околини Жабља, и то по наредби начелника Генералштаба Ференца Сомбатхељија. Главномандујући током рације био је Ференц Фекетехалми-Цајднер,⁴⁴⁴ командант Петог домобранског корпуса, а за главног оперативца одређен је пуковник Ласло Деак (László Deák), командант Деветог пешадијског пука. Укупно је било ангажовано 2.000 војника и жандарма, а центар за руковођење рацијом налазио се у Жабљу. У наредним данима су започете ликвидације, прво у Жабљу, затим у Чуругу и осталим местима Тителског среза, у којима су страдали скоро сви виђенији Срби и Јевреји. Међу жртвама је било највише свештеника,⁴⁴⁵ учитеља, лекара, трговаца, занатлија и угледних домаћина, али мало

⁴⁴² Више о ситуацији уочи јануарских догађаја 1942. у: А. Касаš, *Мађари у Војводини...*, 80-81.

⁴⁴³ Шајкашки партизански одред формиран је, одлуком чланова ПК КПЈ за Војводину на састанку одржаном у Ђурђевоу почетком новембра 1941, од мањих војних јединица. За команданта је постављен Стеван Дивнин Баба, а за политичког комесара Ђула Молнар Браша.

⁴⁴⁴ Ференц Фекетехалми-Цајднер (Ferenc Feketehalmi Czaydner), високи официр мађарске војске (генерал-лајтнант), командант „Јужне војске“ и немачки човек, био је задужен да спроведе рацију, али не само то, већ и „да отпочне радикалније решавање јеврејског питања“, не само на простору Војводине, већи и у читавој Мађарској (А. Касаš, *Мађари у Војводини...*, 83).

⁴⁴⁵ Током рације у Шајкашу су настрадали свештеници Милош Катић, протојереј жабаљски, Чедомир Еремић и Георгије Живанов, жабаљски пароси, Бранко Вакањац и Павле Костић, чурушки пароси, протојереј Анђелко Грбић, парох ђурђевски, Светозар Влашкалић, протопрезвитер мошорински и Јован Виславски, парох госпођиначки (А. Касаš, *Мађари у Војводини...*, 83).

оних који су заиста имали некакве везе са партизанима. Током јануарских дана 1942. године у Шајкашкој је страдало укупно 2.345 људи, а њихова имовина је опљачкана.⁴⁴⁶ Рацијом су била обухваћена готово сва места у којима је српско становништво било већинско, а највише су страдали Чуруг, Жабал, Ђурђево, Мошорин и Госпођинци.⁴⁴⁷ На срећу, било је и оних места која су, захваљујући управо Мађарима, поштеђена.⁴⁴⁸

Поводом догађаја у Шајкашкој расправљало се 12. јануара 1942. године у Будимпешти. Овом састанку присуствовали су Ференц Керестеш-Фишер (dr Ferenc Keresztes Fischer), министар унутрашњих послова, Карољ Барта (Károly Bartha), министар одбране и Ференц Сомбатхељи, шеф Генералштаба, док је о догађајима реферисао Ференц Фекетехалми-Цајднер. У реферату је истакнуто да су се партизани, после „оружаног устанка“ у Шајкашкој повукли у градове, где је становништво наоружано, због чега је требало „извршити детаљна прочешљавања“. Одмах је донета одлука да се рација прошири и на Нови Сад. Неколико дана касније Сомбатхељи је издао наредбу „да се и Нови Сад детаљно подвргне прочешљавању“, ⁴⁴⁹ али је на послератном суђењу одговорност пребацивао на министра унутрашњих послова Ференца Керестеш-Фишера.⁴⁵⁰ Преувеличавање проблема у Бачкој било је неопходно из два разлога: 1. као основа за решавање питања Срба и Јевреја и 2. као оправдање Немачкој због због слабијег ангажовања мађарских снага на Источном фронту. И поред великог броја жртава, мађарске власти нису биле задовољни резултатима рације у Шајкашкој, па су се због тога одлучили на ширу акцију. Са друге стране, Хорти је желео да увери Немачку како Срби спремају устанак великих размера и да је било неопходно ангажовати јаче мађарске војне снаге у Јужним крајевима него на руском ратишту, што није било у складу са немачким очекивањима.⁴⁵¹ Према послератним сведочењима Миклош Хорти, наводно, није био упознат са детаљима злочина у Шајкашкој. О овоме је сведочио управо епископ Иринеј Ђирић који се средином

⁴⁴⁶ Звонимир Голубовић, *Рација у Јужној Бачкој*, Нови Сад 1992, 91.

⁴⁴⁷ Детаљније видети у: *Злочини окупатора у Војводини...*, књ. 1, 130-163.

⁴⁴⁸ Од страдања су поштеђени Надаљ, Каћ, Будисава и Ковиљ. Надаљчане је, на пример, спасао Мађаш Фазекаш, председник надаљске општине. У Ковиљу је то био Лајош Дунафалви, командант жандармеријске станице, који је гарантовао лојалност мештана. Међутим, због тога је, током исте године, Дунафалви морао да напусти Ковиљ. Екстремне мађарске снаге му нису опростили овај потез (А. Касаš, *Мађари у Војводини...*, 85).

⁴⁴⁹ А. Касаš, *Мађари у Војводини...*, 86.

⁴⁵⁰ *Stenografski zapisnici sa suđenja glavnoodgovornima za Raciju u Južnoj Bačkoj 1942. godine* (priredio Aleksandar Kasaš), Novi Sad 2008, 299.

⁴⁵¹ Од 6. до 10. јануара 1942. у Будимпешти је боравио Јоаким фон Рибентроп, у намери да да од Мађарске затражи веће војно ангажовање на Источном фронту, јер се тамо, и поред почетних успеха, ствари нису одвијале према немачким плановима. Мађарску је половином јануара посетио и начелник немачке Врховне команде, фелдмаршал Вилхем Кајтел (А. Касаš, *Мађари у Војводини...*, 85-86).

јануара 1942. године сусрео са регентом Хортијем у Будимпешти,⁴⁵² где су највероватније разговарали о епископовој кандидатури за посланика у мађарском Парламенту. Том приликом га је епископ обавестио о злочинима у Шајкашкој и оштро протествовао због страдања православног свештенства, које је било антикомунистички настројено.⁴⁵³ Приликом боравка у Будимпешти епископ Иринеј се вероватно сусрео и са Ендреом Бајчи-Жилинским, кога је, такође је врло могуће, обавестио о страшним злочинима.⁴⁵⁴ У *Новој пошти* је забележено да је епископ Иринеј у Будимпешти „наишао на леп пријем и био у могућности да упозна високе државне факторе са животом и потребама верних у српској православној епархији бачкој“ и да се у Нови Сад вратио 15. јануара у касним вечерњим сатима.⁴⁵⁵

Ференц Сомбатхелји је, у својој наредби од 15. јануара 1942, захтевао да се после крвопролића у Шајкашкој предузму енергичне мере, али „и да се мора водити рачуна да се не десе велике неправде“, односно да „акција чишћења и одмазде не пређе у безразложну свирепост“. Овом наредбом је одређена и зона војног деловања која је била омеђена следећом линијом: Стари Бечеј – Србобран – Пашићево – Бачки Петровац – Гајдобра – Товаришево – Паланка, уз контролу Дунава и Тисе, а посебно Новог Сада.⁴⁵⁶

У том периоду велики жупан Новог Сада, др Петер Фернбах (Pèter Fernbach), позвао је угледне новосадске Србе, међу којима су били Павле Поповић Пеција, Светозар Станковић, Обрад Милутиновић, Дака Поповић, затраживши од њих да пишу и објављују чланке „у духу верности мађарској држави“. Приликом тог састанка сви су се сагласили да је неопходно казнити комунисте, како се не би поновили догађаји из Шајкашке. Под притиском је посебно био епископ Иринеј Тирић, као највиши архијереј СПЦ у Бачкој. Он је у време рације био присиљен да изда проглас верницима Епархије Бачке. Наиме, другог дана Божића 1942. године епископ је добио прве информације о страшним злочинима у Шајкашкој. Истог дана, у ненајављену посету, дошао је у епископски двор Ференц Фекетехалми Цајднер, главнокомандујући током

⁴⁵² Епископ Иринеј отпутовао је у Будимпешту 12. јануара 1942, а о његовом путовању које је било „службене природе“ известила је своје читаоце *Нова пошта*, бр. 7, 13. јануар 1942.

⁴⁵³ А. Касаš, *Mađari u Vojvodini...*, 87.

⁴⁵⁴ А. Касаш, *Меморандум Ендреа Бајчи-Жилинског...*, 191.

⁴⁵⁵ *Нова пошта*, бр. 11, 17. јануар 1942.

⁴⁵⁶ Сличну наредбу издао је 18. јануара 1942. и Ференц Фекетехалми-Цајднер, као главнокомандујући у рацији, у којој је посебно наглашено да се партизани, убијени или погинули током оружаног устанка у Бачкој, сахране уз учешће власти, а да се у матичним књигама забележе околности смрти, односно да су „убијени током комунистичког оружаног устанка“. На основу овог поступка могло је доћи до заплена њихове имовине (А. Касаš, *Mađari u Vojvodini...*, 87; З. Голубовић, *Раџија у Јужној Бачкој...*, 96).

рације, са још једним официром. Епископ Иринеј их је одмах обавестио о убиствима која се дешавају на простору Шајкашке, а нарочито је протествовао против насилне смрти мошоринског протe Светозара Влашкалића. Фекетехалми се бранио необавештеношћу, али и изговором да се тамо воде борбе против бунтовних елемената. Разлог његове посете епископу био је конкретан – захтевао је да епископ Иринеј напише један проглас српском народу, у којем би осудио комунизам, а народ позвао на мир и послушност. При том је епископу дао један текст који је требало да му послужи као узорак, јер се архијереј бранио тиме да не зна како да напише тражени проглас. Звонимир Голубовић је закључио како овај проглас није био намењен Србима у Шајкашкој, већ је био део припремних радњи за рацију у Новом Саду, која је тек предстојала.⁴⁵⁷ Од 8. до 21. јануара нико од предстваника мађарских власти није долазио код епископа поводом огласа.

За Божић 1942. године епископ Иринеј је објавио, као и сваке године, своју архијерејску посланицу. У моменту када се она појавила, вероватно је одштампана неколико дана пред велики хришћански празник, злочини у Шајкашкој су се увелико дешавали. Док је писао текст посланице, епископ вероватно није могао ни да наслути шта се спремало православним Србима.⁴⁵⁸ Епископ Иринеј је у посланици рекао:

„На данашњи дан требало би да Вам опет говорим о анђелима који на небу славе Бога, и о миру на земљи и доброј вољи међу људима. Али место анђела и њихове песме преко целог неба, с једног краја света на други, брује тешки бомбардери са смртоносним бомбама. Нигде на земљи нема ни мира ни добре воље међу људима. [...]

У општем пожару, који је захватио свет, у времену страдања на свим странама, пострадала су и многа чеда ове Богом чуване епархије, а многа занавек и оставише овај век. Велик је то бол. [...]

Бурна времена у којима живимо, донела су велику и судбоносну промену у животу српске православне епархије бачке и њенога благочастивог народа српскога. Наша епархија доспела је у нову државну заједницу, она је данас под врховном државном влашћу мађарском, област на којој се простире саставни је део Краљевине Угарске. У новим приликама сви се питамо шта нам доносе дани који долазе.

Гледајући с висине владичанскога престола, на који је милост Божја поставила моју смиреност, и испитујући прилике у ближој и даљој прошлости и садашњости,

⁴⁵⁷ З. Голубовић, *Рација у Јужној Бачкој...*, 92-93.

⁴⁵⁸ *Архијерејска посланица о Божићу 1941 (1942)*, Иринеј срп.правосл.епископ бачки, Ујвидек 1941. (ЗЗСК, инв. бр. И-5303).

налазим потстрека за наду да ће наша света српска православна Црква и њена верна чеда моћи и од сада у миру живети, и духовно и материјално развијати се; да ће наша вера, просвета, језик, привреда, обичаји и народне особине бити поштоване и цењене, да ћемо као и сви други грађани уз исте дужности уживати и иста права. У тој нади утврђује нас чињеница да смо све до пре двадесетак и нешто више година били већ у саставу Краљевине Угарске, и то не кратко време, и не само два и по века, колико је протекло од сеобе под Патријархом Арсенијем Трећим, него много дуже, бар четири стотине година, као што показују имена блажене успомене претходника на архијерејском престолу из тако далеких времена. Кроз те стотине година наше су светиње поштоване као што сведоче велелепни храмови и школске зграде свуда по епархији, и као што показују наши крстови по градовима и селима, на трговима и раскршћима и другим видним местима, од којих су скоро и најмлађи старији бар од два покољења, у којима наши суграђани других вера и језика гледаху израз наше побожности, који ником није био на сметњи, и верујемо да ни отсада неће бити. [...]

На добру наду у новим приликама нарочито нас побуђује пријатељски однос према нама са највишег места у овој земљи. Његова Преузвишеност Намесник Краљевине Угарске Нађбањски Витез Никола Хорти засведочио је своје пријатељско расположење према српском народу јавно, и то не пре краткога времена, него пре више година у дане када то није било лако учинити. У дубоком поштовању и покорности дугујемо захвалност његовој узвишеној личности, и високо ценимо пријатељство племенитога срца његова, које је мелем у свим тешким данима.

Но осим свега онога што буди у нама добру наду за дане који долазе, имамо још један ослонац за све прилике људскога живота и живота читавих народа. То је наша вера у свемогућега и милостивога Бога. Ми верујемо да ће Бог мира у овим немирним данима зајемчити мир нама који смо вековима живели у миру са свим грађанима ове земље. Ми верујемо да ће Бог правде зајемчити правду нашој светој православној Цркви у овом крају, која никоме није учинила неправду. Ми верујемо да ће Бог љубави, видети љубав у нашим срцима, учинити да она наиђе на одјек у свим другим срцима, да кроз ту љубав сви познају да су људи синови једног Оца небескога, да смо сви браћа, да брат не гони брата. [...]

У овом времену када сваки дан и мојој смирености доноси све нове и нове бриге за поверено ми стадо, смиреност моја налази велику потпору гледајући како благочастије ваше отвара врата срца својега и прима унутра Христа. Хоћу радо да засведочим дух љубави Христове, који се тако лепо открио у срцима вашим. Хоћу да

похвалим и појединце и црквене општине, све који се показаше достојним Христова имена. [...] Чините добро, много још треба. Сва човечја дела су пролазна. Само добра дела вечно остају. Она остају и на овом и на оном свету.⁴⁵⁹

Неколико дана касније епископ Иринеј је отпутовао у Будимпешту, у аудијенцију код Миклоша Хортија, на регентов позив, ради представљања,⁴⁶⁰ а према другој претпоставци, ради разговора о епископовој кандидатури за посланика у Парламенту. Према послератном епископовом сведочењу, разговор се претворио у Хортијев монолог „о свему и свачему“, не дозвољавајући епископу да дође до речи. Епископ је једва успео да укаже на догађаје у Шајкашкој и да изрази бојазан да ће се тако нешто десити и у Новом Саду. Хорти је на то саопштио да нема никаквих сазнања и завршио аудијенцију. Засигурно је да се овакви догађаји нису могли испланирати и спровести без његовог знања и сагласности.

Нови Сад је, после Шајкашке, први био на удару из више разлога – јер је називан „Српском Атином“, у њему се одиграло присаједињење Краљевини Србији 1918. године, у њему се налазила Матица српска и бројна српска интелигенција, али и због тога што је у њему била велика и богата јеврејска заједница. Рација је у Новом Саду отпочела је у ноћи између 20. и 21. јануара 1942. године, оног тренутка када је град блокиран.⁴⁶¹ За главнокомандујућег рације постављен је Јожеф Граши (József Grassy), дотадашњи командант Тринаесте бригаде у Сомбору, а 20 јануара у град је стигао и Ференц Фекетехалми Цајднер са својим штабом, што је говорило о значају предстојећих догађаја за окупационе власти. Град је подељен на реоне, спискови за ликвидацију су унапред били припремљени, а у рацију су кретале појединачне патроле, предвођење новосадским Мађарима који су познавали ситуацију у свом делу града. Ликвидација је почела на основу процене патрола „о сумњивости појединих лица“. Многи Новосађани су одвођени пред Легитимациони одбор, сачињен од домаћих

⁴⁵⁹ Посланица епископа Иринеја објављена је и у *Новој пошти*, бр. 4, 7. јанура 1942, једином листу који је у ратним годинама излазио на српском језику.

⁴⁶⁰ Епископ Иринеј је у више наврата, од јесени 1941, разговарао телефоном са регентом Хортијем, са молбама да се у неким случајевима интервенише. Једном приликом је, наводно, после телефонског разговора, а у присуству неког представника окупационих власти, изразио жељу да се регенту и лично представи, кад је већ толико пута са њим разговарао телефоном. Вероватно је та жеља стигла до регента, па га је овај позвао да се сретну (З. Голубовић, *Рација у Јужној Бачкој...*, 94).

⁴⁶¹ Град је био облепљен плакатима са упутствима о понашању Новосађана: забрањен је био саобраћај, слушање радија, точење алкохола, затворене све радње (осим прехрамбених), биоскопи, позоришта, па чак и цркве, које нису смеле ни звонима да се огласе. Прозори на кућама су морали бити затворени, завесе навучене, а капије закључане. Аутор текста објаве био је Јозеф Граши, који је убрзо издао и наредбу о смртној казни за сва лица која поседују оружје, муницију или експлозив. Више у: А. Kasaš, *Мађари и Војводици...*, 88; З. Golubović, *Рација у Јужној Бачкој...*, 101; *Злочини окупатора у Војводици...*, књ. 1, 169-170.

Мађара и Немаца,⁴⁶² који је одређивао њихову судбину. Масовна убиства спровођена су на новосадским улицама (у Милетићевој, Грчкошколској, на Трифковићевом тргу...), на дунавској плажи „Штранд“, на фудбалском игралишту „НАК“, православном успенском гробљу и другим локацијама.⁴⁶³ Прва два дана рације нису дала очекиване резултате, па су се организатори потрудили да трећи дан буде учинковитији и најкрвавији. Другог дана рације објављен је проглас који је епископ Иринеј, ипак, морао да напише. Наиме, Фекетехалмију су 21. јануара привели Николу Драгојлова, једног од архијерејских заменика. Овај је Драгојлову рекао да је епископ остао дужан да напише проглас и да ће на тај начин значајно ублажити судбину српског народа. Драгојлов је одмах послат у владичански двор, где је епископу пренео поруку и захтев да се проглас напише. Епископ Иринеј је, без могућности избора, написао следећи проглас:

„БЛАГОЧАСТИВОЈ ПАСТВИ

Српске православне епархије Бачке

Смирености мојој позната је оданост благочестија вашег и љубав према светој Цркви Христовој и светом православљу, познато ми је и колико чезнете за животом у миру и тишини; знам да сте лојални и према овој земљи, у којој су мирно живели наши прадедови, Мађари и Срби, у слози и споразуму, поштујући једни другима народне особине и веру. Али, времена у којима живимо бурна су. Долазе са стране разни утицаји, појављују се нове струје, туђе идеје, које иду за рушењем вере и поретка. Зато прети опасност да се необавештени људи поведу у странпутицу, а то може довести до велике несреће.

Дужност је моје смирености, да потсетим на опасност која прети онима, који би се дали завести. Задаћа је моја да одржим вашу свету веру у чврстости, коју никоји ветрови не могу поколебати. Дужност је моја да вам кажем, да држање оружја, учествовање у нелегалним организацијама, припадност комунизму, рушење поретка, не само никакве користи не може донети, него се казни најстрожијим казнама, које држава има за своје одржање.

Зато, познајући сву опасност која прети од рушилачких сила, очински препоручујем благочестију вашем, да се не дате завести на криви пут, него да у

⁴⁶² Међу члановима одбора био је по један римокатолички и реформаторски свештеник и један римокатолички опат. Имена чланова одбора наводе се у: А. Kasaš, *Mađari u Vojvodini...*, 88.

⁴⁶³ Детаљније видети у: *Злочини окупатора у Војводини...*, књ. 1, 164-208.

покорности законима ове земље, у вршењу својих дужности према Богу и држави, отклоните сва зла и све тешкоће, које данашње време доноси.

Потсећам вас и овом приликом на све оно што сам вам рекао у својој божићној посланици, и напомињем да је високопреузвишени намесник ове земље благоизволео најљубазније примити моју смиреност и поново потврдити своју добру вољу и наклоност према српском живљу у Мађарској.

ИРИНЕЈ

српски парвославни епископ бачки.⁴⁶⁴

Трагичност овог догађаја још је израженија због начина на који су злочини почињени – многе жртве завршиле су свој живот у водама Дунава, испод дебелог слоја леда. Међу 1.253 жртве, од којих је 809 Јевреја, 375 Срба, 18 Мађара и 44 припадника осталих националности, било је доста угледних Новосађана – др Милош Бокшан, угледни предратни војвођански демократа, др Игњат Павлас, који је на крају Првог светског рата дочекао српске ослободиоце, др Коста Трифковић, др Матија Сатлер, Јеврејин и лекар од угледа, Александар Ердељан, ђакон и секретар епископа Иринеја Ћирића и други. Међу жртвама су били Милана и Иван Поповић, кћерка и зет др Лазара Мирковића, професора Универзитета. После више од годину дана Лазар Мирковић се обратио свом пријатељу, епископу Иринеју, са молбом да се као члан Горњег дома Мађарског парламента заузме за њихово ослобађање. Наиме, Мирковић се и даље надао да су они живи, па је од епископа очекивао помоћ, уверавајући га да су они потпуно невини, јер се нису бавили политиком, нису били комунисти, нити су припадали слободним зидарима.⁴⁶⁵ Међутим, епископ Иринеј није могао да помогне Мирковићу, јер су чланови његове породице страдали током јануарских дана 1942. године.

Рација је обустављена 23. јануара у поподневним сатима, према наређењу „одозго“. У штампаном прогласу грађани су обавештени да је Граши, на захтев грађана, замолио градоначелника Новог Сада „да по завршетку истраге против комуниста и осталих непријатељских елемената што пре успостави ред и мир у граду“, што је резултирало укидањем војних мера још исте вечери.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ Музеј Војводине, Збирка плаката, инв. бр. 352. Видети више у: З. Голубовић, *Рација у Јужној Бачкој...*, 106-107 и 153.

⁴⁶⁵ РОМС, инв. бр. 19.260, Лазар Мирковић – епископу Иринеју Ћирићу, Београд, 4. марта 1943.

⁴⁶⁶ А. Касаš, *Мађари у Војводини...*, 90.

Не зна се поуздано ко је од надлежних зауставио рацију. Међутим, у сећању извесног броја Новосађана, који су у време рације били деца, остао је урезан податак да је овај страхан злочин у Новом Саду прекинут захваљујући управо епископу бачком Иринеју Ћирићу. Према сећању Љубице Леђанац епископ Иринеј је, другог дана рације, аутом отишао у Будимпешту „директно код Хортија“ и разговарао са њим о трагичним дешавањима. Хорти је, како каже Љубица, одмах наредио (телефонирао) да „прекину то масовно убијање“.⁴⁶⁷ Да ли има основа у овом сведочанству које се заснива на сећањима из раног детињства, насталим у трагичном времену, тешко је рећи. А и ако има основа, за то нема потврде у званичним документима.

На сличан начин, али у знатно мањем обиму и нешто другачијим мерама, настављено је до краја јануара са злочинима у Србобрану и Старом Бечеју.⁴⁶⁸

Злочин који се догодио у Јужној Бачкој није остао непознат, штавише, шокирао је демократску јавност у Мађарској. Један од ретких мађарских политичара, који је смогао храбрости да подигне глас против оваквог понашања мађарских власти и осуди злочин био је Ендре Бајчи-Жилински, посланик Странке малих поседника у Парламенту. Он се тим поводом прво обратио председнику владе Ласлу Бардошију, а затим је, 4. фебруара 1942, упутио један меморандум регенту Миклошу Хортију у којем је изразио протест против званичне политике коју је водила Мађарска, као и забринутост за будућност своје земље. „Страховоти злочини који су се десили угрожавају, пре свега, постојање Мађарства, части наше нације и њене будућности, те доводе до коначне пропасти и губљења међународног угледа Мађарске као државе“ – записао је Бајчи-Жилински у меморандуму.⁴⁶⁹ Даље, из њега сазнајемо да су, поред свих увреда нанетих српском народу и његовог непотребног страдања, на резиденцију епископа Иринеја Ћирића, „човека часна и научника европског нивоа“, данима били уперени топови. Жилински је, од свих новосадских пријатеља, нарочито ценио српског епископа. Посебно је био забринут за њега у време јануарских дешавања 1942. године, што је 25. јануара и записао у свом дневнику.⁴⁷⁰ Набрајајући неправде учињене српском народу у Јужним крајевима током 1941. и почетком 1942. године, Бајчи-Жилински је у меморандуму навео и, што му је посебно засметало, одузимање имовине „православном владичанству“ и начин на који су протерани монаси православних манастира. У делу

⁴⁶⁷ Разговор са Љубицом Леђанац, која данас живи у Београду, обављен је 16. септембра 2011, на чему јој се и овом приликом захваљујемо.

⁴⁶⁸ Детаљније видети у: *Злочини окупатора у Војводини...*, 208- 224.

⁴⁶⁹ А. Касаш, *Меморандум Ендреа Бајчи-Жилинског...*, 182-183.

⁴⁷⁰ Нисмо имали прилике да прочитамо дневник Ендреа Бајчи Жилинског, али смо до овог податка дошли захваљујући Александру Касашу. А. Касаш, *Меморандум Ендреа Бајчи-Жилинског...*, 186.

меморандума, у којем је детаљно говорио о јануарским злочинима,⁴⁷¹ изнео је низ оштрих констатација и критика за вођење овако поражавајуће политике за мађарску државу, са катастрофалним последицама по српски народ. На крају је молио регента Хортија да казни починиоце, закључивши да ће победити или „овај војнички злочин, или честити Мађари“. Поред проналажења и најстрожег кажњавања криваца, Бајчи-Жилински је тражио и утврђивање политичке одговорности, понудивши поступан начин решавања ситуације у којој се мађарска држава нашла због учињене срамоте.

У почетку се чинило да меморандум Ендреа Бајчи-Жилинског није имао никаквог одјека, уз претпоставку да није ни дошао у руке регенту Хортију. Међутим, крајем 1943. године, под притиском демократске јавности, одржан је монтиран судски процес против Ференца Фекетехалми-Цајднера, Јожефа Грашија, Ласла Деака и Мартона Зелдија, али им је после изречених казни омогућено да побегну у Немачку.⁴⁷²

Против рације је иступио и Милан Ј. Поповић, српски посланик у мађарском Парламенту, иако је био у незавидном положају. Он је, пре свега, обавестио о томе свог пријатеља, такође посланика, Ендреа Бајчи-Жилинског. Са подацима о невиним жртвама иступио је пред председником мађарске владе Ласлом Бардошијем, а затим и пред његовим наследником на том месту и својим пријатељем, др Миклошем Калајем. У марту 1942. године са овим подацима је упознао и самог регента Хортија. Почетком тог месеца је, заправо, са послаником Богданом Дунђерским и игуманом манастира Бођани, оцем Платоном Мишковим, обишао страдала места у Жабалском, Тителском и Старобечејском срезу.⁴⁷³ Са Дунђерским је, такође, обишао затворе и логоре у којима су били затворени бачки родољуби.⁴⁷⁴ Средином јуна 1942. године Поповић је о стравичним злочинима говорио и у Мађарском парламенту.⁴⁷⁵ И поред тога, званично образложење је гласило „да је то била репресалија против елемената који су пуцали на мађарске војнике“.⁴⁷⁶ Звонимир Голубовић, историчар који је детаљно истраживао рацију у Јужној Бачкој, сматра да Поповићево обраћање у Парламенту није имало великог значаја и да је било само део „утврђеног сценарија“.⁴⁷⁷ Ипак, да би се мађарска

⁴⁷¹ О стању у Бачкој информисао га је, поред осталих, и пријатељ Милан Ј. Поповић.

⁴⁷² Они су се, после окупације од стране Трећег Рајха (1944), вратили у Мађарску. Ференц Фекетехалми-Цајднер је чак постао заменик министра одбране.

⁴⁷³ *Нова пошта*, бр. 50, 8. март 1942.

⁴⁷⁴ *Нова пошта*, бр. 65, 27. март 1942.

⁴⁷⁵ Голубовић наводи да је Поповић у Парламенту говорио средином јуна, а Жорж тврди да је то било средином јула и при том се позива на Поповићеву изричиту изјаву забележену у записнику приликом испитивања. Поповићев говор у Парламенту цитирао је Б. А. Жорж, *Краљевски сенатор*, 96-100.

⁴⁷⁶ ЕНС, књ. 21, 212-213.

⁴⁷⁷ З. Голубовић, *Рација у Јужној Бачкој...*, 220.

влада оправдала пред западним савезницима, Милан Л. Поповић је путовао у Женеви, по налогу премијера Калаја, да упозна југословенског краљевског изасланика Момчила Јуришића о страдању Срба и Јевреја у Бачкој. По повратку га је примио регентов син и заменик Иштван Хорти, који је том приликом признао да је расија „љага на мађарској националној части“ и обећао кажњавање криваца. Једном приликом Милан Л. Поповић је, са Георгијем Зубковићем, епископом будимским и Иринејом Ћирићем, епископом бачким, био на састанку у палати грофице Деси Карољи, где су обавештени да су у Мађарској прикупљени прилози, чија је сума износила 40.000 пенга, за страдале у расији и децу која су остала без родитеља. Они су љубазно одбили помоћ, јер су сматрали да се почињени злочини не могу искупити новцем.⁴⁷⁸

Шајкашу је на Ивандан, 7. јула 1942. године, обишао и епископ Иринеј Ћирић.⁴⁷⁹ У његовој пратњи били су протојереј Никола Драгојлов, архијерејски заменик и в.д. архијерејског намесника жабалског, протојереј Војислав Ковачевић и Павле Павловић, придворни ђакон. Епископ је прво отишао у Ђурђево, где је био на јутрењу. Затим је, пред литургију, стигао у Жабал, где га је дочекао посланик Милан Л. Поповић. У послеподневним сатима је посетио Чуруг, где је био на вечерњој служби.⁴⁸⁰ О канонској визитацији местима која су пострадала у расији епископ Иринеј је писао у свом извештају о раду у годинама окупације, у којем је забележио да је у ова места отишао како би „подигао дух много страдалом становништву“. Међутим, тада је опазио да га уходе мађарски шпијуни, који се нису либили да улазе у храмове и бележе епископове проповеди. Осим тога, саслушавали су српско становништво. Из тих разлога епископ је одлучио да обустави канонске визитације, да не би, како је забележио „наш живаљ и тиме излагао вексацијама“.⁴⁸¹

Епископ Иринеј Ћирић је од 1943. био члан Горњег дома Мађарског парламента. *Glas pravoslavlja*, лист тзв. Хрватске православне цркве, који је током рата објављиван у Загребу, у свом другом броју објавио је кратку вест да је епископ бачки Иринеј именован чланом Горњег дома Парламента, не наводећи датум, чији је члан још од раније био и др Георгије Зубковић, епископ будимски.⁴⁸² У историји је познато да су српски православни митрополити, затим и патријарси, као и епископи Карловачке

⁴⁷⁸ ЕНС, књ. 21, 213.

⁴⁷⁹ *Нова пошта*, бр.148, 9. јул 1942.

⁴⁸⁰ Б. А. Жорж, *Краљевски сенатор*, 91-94.

⁴⁸¹ Архив Епархије бачке, Извештај о раду током окупације, 1.

⁴⁸² *Glas pravoslavlja*, бр. 2, Загреб, 1. свибња 1944.

митрополије били чланови Угарског народног представништва. Ова пракса примењивана је до почетка Првог светског рата, а са њом је настављено и у време Другог светског рата, док је трајала мађарска окупација над Бачком и Барањом. Епископ Иринеј, очито, није одмах био укључен у рад Парламента, за разлику од епископа будимског Георгија. Нисмо наишли на поуздане податке о томе када је именован, али знамо да није присуствовао заседањима ове важне мађарске институције.

Епископ Иринеј током ратних година није био у могућности да комуницира са архијерејима из других епархија, неки су били заробљени, неки од њих чак и убијени, али је био у сталном контакту са епископом будимским Георгијем Зубковићем. Њихова комуникација се, на први поглед, и подразумевала, јер су им епархије биле у суседству, а биле су и под истом окупационом влашћу. Поред тога, заједнички су одлучивали о заузимању става према неким важним питањима, као што је било питање Угарске православне цркве. Из писама које је епископ Георгије упутио епископу Иринеју сазнајемо да се се консултовали у вези са начином очувања црквене имовине, у вези са објављивањем *Календара Епархије бачке*, изналагањем начина за онемогућавање рада богословске школе коју је отворила Мађарска влада...⁴⁸³ Сазнајемо, затим, и колико је епископ Георгије помагао око аката важних за акцију спасавања логораша из Шарвара, као и олакшавање живота онима који су још били у логору – обезбеђивање учитеља, слање свештеника да одржи службу и слично.⁴⁸⁴ У својој преписци епископи су један другом честитали велике хришћанске празнике, радовали се сусретима који су се догађали приликом доласка епископа Иринеја у Будимпешту, изражавали су један другом огромно поштовање и братску љубав у Христу у тренуцима великих недаћа, када су један другом били једини ослонац.

Током ратних година епископу Иринеју је пошло за руком да објављује *Календар Српске православне Епархије бачке*.⁴⁸⁵ Власник ове публикације, као и издавач, била је Епархија бачка. Иако је *Календар* излазио једном годишње, његов значај за православне вернике који су у живели под мађарском окупацијом био је вишеструк. *Календар* је штампан на српском језику, на ћирилици. Његов садржај био је разноврстан и имао је обавезан (званичан) део – од календара за предстојећу годину, који се увек налазио на почетку, преко историјата Епархије будимске, која је такође

⁴⁸³ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

⁴⁸⁴ Највише писама сачувано је из 1943. године, јер су у том периоду епископи састављали меморандум о Мађарској православној цркви.

⁴⁸⁵ *Календар Српске православне епархије бачке*, за годину 1942, 1943. и 1944. годину чува се у Библиотеци Матице српске, у оквиру фонда Поклон библиотека др Иринеја Ћирића и Стевана Ћирића.

била под мађарском влашћу, затим Епархије бачке са кратким биографијама свих њених епископа, преко података о манастирима, парохијама и црквеним општинама по архијерејским намесништвима, и необавезан (незваничан) део - песме, приповетке и преводи разних текстова са грчког, латинског и француског језика. Своје радове, најчешће преводе, у *Календару* су објављивали Владислав Јанкулов, прота Стеван Чампраг (*Вера и побожност Михаила Пупина*), Велимир Поповић, прота Алимпије Поповић (*Српско народно црквено пјеније, Гробови у порти Успенске цркве*), Милош Лучић, Коста Хаџи (*Црквене општине на делу Христове љубави*), јереј Милош Смољановић, Милутин Ружић (*Хор Саборне цркве*), Лазар Терзин (*Из прошлости Сентандреје*), а међу њима и жене - Ивана Угришић и Војислава Ковачевић. Радове је, у сваком броју, објављивао и епископ Иринеј,⁴⁸⁶ а међу њима је било и доста преведених текстова: *Псалм, Свети Јован Крститељ, Песма Светога Амвросија* (превод) и друго.

Посебна вредност *Календара* је у томе што су у њему, за сваку ратну годину, прецизно забележени подаци о људима који су у тим тешким временима били ангажовани у црквеним телима,⁴⁸⁷ у управи Српске православне велике гимназије у

⁴⁸⁶ Библиографија радова епископа Иринеја Ћирића налази се у Прилогу бр. 2.

⁴⁸⁷ То су: Епархијски црквени суд (председник: епископ бачки Иринеј; заменик: новосадски парох Никола Драгојлов; чланови: прота Велимир Поповић и прота Георгије В. Угришић; в.д. секретара Ђакон Павле Павловић; саветник: прота Стеван Чампраг), Епархијски савет (председник: епископ бачки Иринеј; потпредседник: Ђока Дунђерски, индустријалац из Новог Сада; 33 члана), Епархијски управни одбор (председник: епископ бачки Иринеј; потпредседник: Ђока Дунђерски; секретар: прота Војислав Ковачевић; рачуноиспитач: Душан Станисављевић; епархијски правобранилац: Коста Хаџи; чланови: игуман Платон (Мишков), настојатељ манастира Бођана; протопрезвитер Милош Катић, парох и архијерејски намесник жабаљски; пароси: протојереј Гојко Каћански, парох сентомашки и протопрезвитер-ставрофор Славко Николић, парох дарђански; световњаци: Ђока Дунђерски, Миљивој Петровић, велики жупан у пензији из Сомбора, Сима Григоријевић, ратар из Деспот св. Ивана, др Милош Кнежевић, адвокат из Сенте, Станоје Шилић, опанчар из Новог Сада и Милутин Стојковић, рентијер из Новог Сада; заменици: игуман Теофан Повољни, професор-катихета из Суботице; пароси: протојереј Георгије Стајић, парох каћки и протојереј Сава Дамјанов, парох кулски; световњаци: Милан Француски, пензионисани директор Српске банке из Новог Сада, др Димитрије Бешлић, адвокат из Аде, Радован Петков, ратар из Каћа, др Александар Магарашевић, адвокат из Суботице, Милан Букинац, ратар из Куле и Рада Отић, ратар из Ђурђево). *Календар Српске православне Епархије бачке за просту годину 1942*, Ујвидек 1942, 57-58.

Новом Саду,⁴⁸⁸ а нарочито у управи Болнице Српских православних општина Епархије бачке.⁴⁸⁹

Календар је чак био и илустрован, пре свега фотографијама појединих личности (регент Миклош Хорти, што се подразумевало, епископ Иринеј, Ђока Дунђерски, протојереји...), места, православних црквених објеката, репродукцијама уметничких дела са црквеном тематиком, па чак и епископове посете Сентомашу (Србобрану) у Бачкој епархији током рата, што је својеврстан документ у недостатку других података за тај период. Штампан је на значајном броју страна - од 150, колико је имао први број, до 228, колико је имао последњи број *Календара*.

Током јануара 1944. године Епархији бачкој је враћен на управу манастир Ковиљ са својом имовином.⁴⁹⁰

Хуманитарни рад епископа бачког Иринеја и црквених општина Епархије бачке током рата

Ратни вихор, који је захватио и Епархију бачку, многе је унесређио и донео бројне недаће. У ситуацији када је хитно требало пружити различите врсте помоћи великом броју унесређених, Епархија бачка се одлично организовала и искористила је све своје материјалне и људске ресурсе. Посебну улогу у овом добротворном и хуманитарном раду имале су српске православне црквене општине на територији читаве Епархије, које су радиле по инструкцијама надлежног епископа Иринеја Ћирића. Помоћ коју су црквене општине пружале била је вишеструка – организована је бесплатна лекарска помоћ и помоћ у лековима, затим у зимској одећи, обући и рубљу, првенствено намењена деци, као и правна помоћ, коју многи нису могли да приуште. То што су црквене општине помагале своје суграђане у њиховим местима, било је сасвим очекивано. Међутим, специфичан вид помоћи организован је и односио се на

⁴⁸⁸ Гимназијски Патронат чинили су: епископ Иринеј, као врховни патрон и председник Патроната и чланови – протопрезвитер-ставрофор Јован Степанов, архијерејски намесник и парох бечејски, др Стеван Адамовић, Стеван Милованов, гимназијски директор у пензији, др Милан Секулић, адвокат, др Јован Латинчић, адвокат; актуар Душан Јованкин, дипломирани теолог. Једно свештеничко место је било упражњено. Гимназијско Старатељство чинили су: председник др Милош Петровић, економ, потпредсеник Војислав Ненадовић, апотекар; чланови: Паја Ст. Јаковљевић, трговац, Славко Милутиновић, трговац, Пера Савић, економ, Лазар Поповицки, инжењер, протојереј Алимпије Поповић, парох новосадски, деловођа: Коста Хаџи млађи, адвокат. *Календар Српске православне Епархије бачке за просту годину 1942*, Ујвидек 1942, 81.

⁴⁸⁹ О Болници српских православних црквених општина Епархије бачке биће више речи у наредном делу рада.

⁴⁹⁰ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Записник о преузимању манастира Ковиљ, 27. јануар 1944.

оне страдалнике који су били заробљени у мађарским логорима. Међу њима је, чини се, најозлоглашенији био логор Шарвар, иако у њему није било гасних комора, крематоријума, нити је личио на немачке концентрационе логоре. Био је највећи мађарски логор и, према неким подацима, у њему је било интернирано преко 8.500 људи.⁴⁹¹

Логор Шарвар добио је назив према градићу који се налазио источно од Будимпеште, на магистралном железничком правцу Будимпешта-Сомбатхељ. Почетком 20. века Шарвар је био индустријско место, са шећераном и фабриком свиле. Међутим, после Првог светског рата фабрика свиле је променила власника и убрзо је угашена. Управо у овој бившој свилари током Другог светског рата налазио се сабирни логор за избегле Пољаке,⁴⁹² а затим логор за интерниране Југословене. Када су јуна 1941. године стигли први интернирани колонисти из Бачке, у логору је било свега неколико Пољака.⁴⁹³

Званично име логора било је Мађарски краљевски логор за интернирање – Шарвар. Састојао се од девет фабричких хала у којима су били смештени интернирци, зграде управе логора, зграде за стражаре и једне бараке која је служила као кухиња. Услови су били изузетно лоши – фабричке хале од бетонских зидова, мало светлости, неудобни, минимални дрвени лежајеви, велики број логораша у једној хали.⁴⁹⁴ Због оваквих животних услова, којима се може придодати лоша исхрана и нехигијенски услови, био је велики број оболелих и умрлих логораша. Сматра се да је током рата у Шарвару и другим околним логорима умрло око 1200 људи, међу којима је било и доста деце.⁴⁹⁵ Највише логораша умрло је у зиму 1941/42. године, у време када мађарске власти нису дозвољавале достављање било које врсте помоћи. Глад, хладноћа и болести највише су погодили децу и мајке са бебама.

У Новом Саду је, убрзо по започетој акцији интернирања колониста из Бачке, формиран Одбор, у оквиру Српске православне црквене општине, који је „користећи

⁴⁹¹ Сабирни логори налазили су се у: Старом Бечеју, Бачкој Паланци, Врбасу, Суботици, на пустари „Визић“, у Баји... У првим данима окупације било је интернирања у мање логоре у разним местима: Сенти, Оџацима, Дерињама, Тителу, Апатину, Сомбору, Старој Кањижи и Кнежевим виноградима. *Злочини окупатора у Војводини...*, књ. 1, 234-239.

⁴⁹² На почетку Другог светског рата, после војничког слома Пољске (1939), велики број пољских војника пребегао је у Мађарску, у жељи да избегну немачко заробљеништво. Они су смештени у сабирне логоре, а један од њих се налазио у Шарвару, у згради бивше свиларе. Vladislav Rotbart, *Jugosloveni u mađarskim zatvorima i logorima 1941-1945*, Novi Sad 1988, 44-45.

⁴⁹³ Међу Пољацима су били тројица лекара – др Армејски, др Божевски и др Волф – који су у логору остали још неко време и пружали медицинску помоћ логорашима. V. Rotbart, *nav. delo*, 45.

⁴⁹⁴ Детаљније о логору у: Звонимир Голубовић, *Шарварска голгота 1941-1945*, Нови Сад 1995; Данило Урошевић, *Срби у логорима Мађарске*, Нови Сад 1995.

⁴⁹⁵ У посебном делу шарварског гробља сахрањено је око 750 особа. V. Rotbart, *nav. delo*, 45.

окупаторску идеологију фаворизовања цркве, послао своје представнике код неких окупаторских функционера, наглашавајући при томе да читава акција треба да се обави у оквиру цркве“, на основу чега је добијено одобрење да се интернирцима може доставити помоћ у виду хране, одеће, обуће и лекова.⁴⁹⁶ Са оваквом праксом је настављено, тако да је помоћ, убудуће, одношена у логор Шарвар. Међутим, ни овде се није стало. Међу логорашима су, свакако, најугроженија била деца и мајке са бебама. Њима је помоћ била драгоцене, али је било још значајније избавити их из логора. Направљен је план да се деца изводе из логора, уз сагласност мађарских власти, и да се смештају у породицама широм Епархије бачке.

На крају рата су резултати сумирани - из логора је спасено 2.800 деце и 180 мајки са одојчадима и размештено у 55 црквених општина широм Бачке и Барање.

Захваљујући иницијативи и подршци епископа Иринеја, током ратних година у Новом Саду је, уз дозволу окупационих власти, радила Болница српских православних црквених општина Епархије бачке. Она је основана искључиво са једним циљем – да лечи децу из логора Шарвара и других мађарских логора, оболелу од туберкулозе. Болница је функционисала првенствено захваљујући редовним прилозима црквених општина Епархије бачке, затим добровољним прилозима верника, али је добијала и новчану помоћ од Краљевске угарске владе.⁴⁹⁷ Према извесним подацима укупан приход Болнице износио је 550.000 пенга, од којих су 300.000 дале црквене општине Епархије бачке, 196.000 мађарска влада, 44.000 од прилога појединаца, 10.000 од епархијског пољопривредног добра у Сиригу, а 3.000 пенга из других извора.

Дозвола мађарских власти за оснивање болница у Новом Саду и Србобрану (Сентомашу) достављена је ЦО у Новом Саду преко ЦО у Суботици, 4. маја 1942. године. У пропратном допису председник суботичке ЦО нагласио је да би се, што се тиче финансирања ових болница, требало обратити епископу бачком Иринеју.⁴⁹⁸ Мађарске власти су тражиле и писмену потврду од стране новосадске црквене општине да она неће тражити од државе било какву материјалну накнаду трошкова болничког

⁴⁹⁶ Прва акција достављања помоћи обављена је у јуну 1941, док су се интернирци налазили у логору на новосадском аеродрому. Музеј Војводине, инв. бр. 26.012, Интервју са Костом Хацијем, стр. 2.

⁴⁹⁷ О хуманитарном раду на спасавању деце из логора, њиховом смештању у породице и Епархијској болници у Новом Саду писао је Коста Хаџи. У тексту је објављено и неколико фотографија болнице. Коста Хаџи, *Црквене општине на делу Христове љубави*, Календар Српске православне Епархије бачке за преступну годину 1944, Ујвидек 1944, 170-174.

⁴⁹⁸ Архив ЦО Нови Сад, Д. 30/942. Документ носи и деловодни број ЦО Суботица, Бр. дел. 31/през. од 4. маја 1942. Архива Болнице чува се у оквиру архиве Српске православне црквене општине (Архив ЦО) Нови Сад и носи ознаку „Д“.

лечења интернираца.⁴⁹⁹ По добијању дозволе од стране мађарских власти, епископ Иринеј је, на предлог новосадске и суботичке црквене општине, донео одлуку „да се свим црквеним општинама одобрава заједничко отварање и издржавање једне овакве болнице“, а да ће допринос црквених општина и задужбина њеном финансирању одредити Епархијски управни одбор.⁵⁰⁰ Иако је дозвола за отварање стигла, болница у Новом Саду није одмах могла почети са радом јер нису били обезбеђени сви технички услови. Потешкоће су биле бројне, али је најважније било обезбедити адекватан простор.

Потреба за отварањем болнице, у којој би се лечили интернирци из мађарских логора, била је велика. И мађарским властима је било у интересу да се ослободе болесних логораша о којима нису могли (или желели) да брину, на шта указује допис председника Српске православне црквене општине у Суботици упућен Црквеној општини у Новом Саду. У допису се каже: „Овдашња команда логора за интернирце интересује се да ли ће се ускоро отворити болница у Новом Саду и Сентомашу, за ово се интересира тим пре, што нам је добровољно и привремено дозволила да болесни интернирци и даље остану привремено у логору, док се обе болнице не отворе.“ Проблем смештаја болесника у логору био је тим већи јер је требало да се зграда, у којој су се привремено налазили, у наредном месецу генерално поправи и прилагоди другим наменама. Црквена општина у Суботици је, такође, желела да отвори болницу, али јој то није дозвољавао градски физикат, па су због тога храну болесницима достављали у логор.⁵⁰¹ У одговору ЦО у Новом Саду потврђено је да се чека препис одлуке министра унутрашњих послова о оснивању болница у Новом Саду и Сентомашу, као и да се од надлежних власти чекала одлука поводом молбе о уступању зграде Завода Марије Трандафил⁵⁰² у Новом Саду и опреме из бившег Хигијенског завода на коришћење. Пошто је „код утицајних лица“ интервенисано да се пожури са доношењем те одлуке, она се очекивала управо тих дана.⁵⁰³

Почетком јула 1942. године, у време док је организација око отварања болнице била још у току, појавио се предлог да се оснује болница у Полени, око чега се посебно ангажовао др Миладиновић, председник ЦО у Суботици. Овај предлог начелно је могао

⁴⁹⁹ Архив ЦО Нови Сад, Допис председника СПЦ општине у Суботици општини у Новом Саду, бр. дел. 31/през, од 8. маја 1942.

⁵⁰⁰ Архив ЦО Нови Сад, Допис упућен ЦО Мол, Бр. Д. 68/1942, од 5. јуна 1942.

⁵⁰¹ Архив ЦО Нови Сад, Допис председника СПЦ општине у Суботици СПЦ општини у Новом Саду, бр. дел. 31/през, од 28. маја 1942.

⁵⁰² Зградом Завода, односно Задужбином Марије Трандафил управљао је комесар Матице српске.

⁵⁰³ Архив ЦО Нови Сад, Допис (одговор) ЦО Суботица, Д. 60/942, од 29. маја 1942.

бити прихваћен, под условом да мађарска држава дотира 3, а црквена општина 4 пенга дневно по болеснику. Међутим, проблем је представљало лекарско особље, јер је за такву болницу, капацитета од око 170 особа, било неопходно ангажовати једног лекара специјалисту и два лекара опште праксе, што је у том периоду било готово немогуће.⁵⁰⁴ У разговору који је у Новом Саду вођен тим поводом, епископ Иринеј је изразио своју велику жељу да „санаторијум“ буде, ипак, отворен у Бачкој епархији. У питању отварања болнице у Полени ипак је пресудио недостатак стручног медицинског особља. У случају да се болница отвори само ради смештања пацијената, који не би били адекватно лечени, изгубила би се њена сврха и она би постала, уместо логора, место за умирање.⁵⁰⁵

Епископ Иринеј је сазвао једну конференцију, за 24. јул 1942, којој су присуствовали представници сенћанске, србобранске, суботичке и новосадске црквене општине, као и представници некадашњих удружења - Кола српских сестара, Хришћанске заједнице и Српске женске задруге. На овој конференцији договорено је све што је било битно за функционисање болнице – од материјалних трошкова, преко питања особља и управљања, до објеката у којима ће бити смештена деца.⁵⁰⁶

Према Правилнику о управи и руковођењу Болницом српских православних црквених општина Бачке епархије,⁵⁰⁷ који је установљен августа 1942. године, предвиђено је било да се у овој установи могу лечити деца интернираца – колониста и добровољаца, која су се налазила у логору Шарвар или у неким другим логорима, која су била туберкулозна. Правилником је, даље, предвиђено да су на лечење могла бити примљена деца из логора, коју су прегледали лекари Српске православне црквене општине, па и она деца која су пуштена на слободу, уз налаз лекара и одобрење болничке управе. Сви болесници су имали бесплатну негу и лечење, док болничко особље није смело примити ниједну награду или поклон од болесника или рођака. Болницом је управљао Болнички одбор који се састојао од 15 чланова, из редова црквених општина и женских удружења, а именовао га је Епархијски управни одбор

⁵⁰⁴ Мађари нису успели да попуне сва стручна места ни у својим антитуберкулозним заводима, јер није било квалификованих људи, а код Срба су постојала двојица лекара – др Јоцић из Сомбора и др Милош Ћирић из Новог Сада.

⁵⁰⁵ Архив ЦО Нови Сад, Писмо упућено „Јоци“ (Јовану Ћулуму) од непознате особе (вероватно од Косте Хација), Нови Сад, 2. јул 1942. Писмо нема званичан број и није потписано.

⁵⁰⁶ Сава, епископ шумадијски, *Спасовање и збрињавање српске деце током Другог светског рата*, Календар Српске православне патријаршије, Црква 1992, Београд 1992.

⁵⁰⁷ Архив ЦО Нови Сад, Правилник о управи и руковођењу Болницом српских православних црквених општина Бачке епархије, УО Бр. 946/1942, од 17. августа 1942.

Епархије бачке, са епископом Иринејем на челу.⁵⁰⁸ Болнички одбор је, заправо, управљао свим пословима болнице – вршио је надзор над свим њеним службеницима, бринуо о прикупљању материјалних средстава за издржавање Болнице, постављао и отпуштао болничко особље, одређивао плате, и бринуо у сваком погледу да Болница удовољи свим својим задацима. Такође, Болнички одбор је сваког месеца подносио извештаје о раду Болнице Епархијском управном одбору, а епископу Иринеју је достављао преписе записника својих седница.⁵⁰⁹ Извршни органи овог Одбора били су његов председник и секретар.⁵¹⁰ Правилник је предвиђао и Надзорни одбор, од пет чланова из редова црквених општина, који је контролисао материјално пословање, све рачуне и инвентаре. Чланове је постављао Епархијски управни одбор. Управник Болнице био из редова стручног особља – односно лекар, који је вршио „целокупну стручну управу“ и надзор над болничким особљем. Свако одељење, а било их је три, имало је свог шефа, задуженог за надзор над стручним особљем у свом одељењу, за ред, дисциплину и хигијену.

Већ 14. августа 1942. установљено је Упутство свим одељењима и амбуланти о поступку око бројног стања. Упутство је садржало строга правила око пријема и отпуста пацијената, поступања са документацијом, као и за свакодневно утврђивање бројног стања пацијената. Упутство су, у име новосадске Црквене општине, потписали њен председник Јован Ђулум и секретар Коста Хаџи.⁵¹¹

Много труда и материјалних средстава требало је обезбедити да Болница започне са радом. Прилози у новцу и другим потрепштинама које су давали појединци и црквене општине били су бројни, мађарска држава је уступила део опреме, али је и поред тога недостајало одређених средстава. Различити покушаји и начини црквених општина и појединаца, уз помоћ којих су се набављала неопходна средства за Болницу, забележени су у документима сачуваним у архиви новосадске црквене општине. У писму од 13. јуна 1942. године Милан Ј. Поповић извештава Јована Ђулума, председника новосадске ЦО, да је у мађарском Министарству унутрашњих послова издејствовао тражени санитарски материјал и болесничке постеље „за нашу српску туберкулозну децу из логора у Шарвару“ и да је потребно побринути се за зграду у

⁵⁰⁸ Према члану чл. 4 овог Правилника.

⁵⁰⁹ Архив ЦО Нови Сад, Бр. Д. 194/1943, од 17. фебруара 1943. Обавештење епископу Иринеју о достављању преписа записника седнице Болничког одбора одржане дан раније.

⁵¹⁰ Извршни органи су доносили хитне одлуке, које је касније одобравао Болнички одбор, вршили су непосредан надзор над радом Болнице, прегледали све рачуне и подносили рачуне (према чл. 6).

⁵¹¹ Архив ЦО Нови Сад, Упутство свим одељењима и амбуланти о поступку око бројног стања, Д. 97/942, од 14. августа 1942.

којој ће болница бити смештена. Материјал је био у својини Црвеног крста и добијен је на годину дана, уз могућност продужетка његовог коришћења. Поповић у писму још каже да је издејствовао „начелно одобрење за оснивање и одржавање такве болнице или санаторија у Новом Саду“ и завршава речима да му је мило „што се и на тај начин омогућило спасавање наше српске болесне деце од пропасти“.⁵¹² Број болесничких кревета које је Поповић издејствовао, није нам познат, али он није био довољан за опремање Болнице. Због тога је, 11. јула 1942. године, упућен допис Бориславу Мирићу, лекару из Будимпеште, са молбом да пошаље неколико болничких кревета и уступи их на коришћење Болници.⁵¹³ До краја јула прикупљено је 99 болничких кревета.⁵¹⁴ Болница је потпуно била опремљена и примила је прву групу од 80 болесне деце из Шарвара.⁵¹⁵

Црквена општина у Новом Саду упутила је месним паросима допис, који је требало објавити на служби у недељу 5. и 12. јула 1942. године, са молбом да се помогне опремање Болнице, следеће садржине: „За туберкулозну децу из Шарвара, која су још у логору, а која се доводе у наш град, отвара се болница. Г. [осподин] министар унутрашњих послова одлуком својом бр. 235.769/942 одобрио је отварање ове болнице. Да би се болница могла да отвори потребно је да нам наши верни, који су већ до сада показали много љубави и хришћанског братског осећаја, према ближњима, приложе: кревете, јоргане, јастуке, чаршаве, пресвлаке, пешкире, мадраце, сламарице, рубље, одело. Молимо све наше парохијане да одмах ове прилоге дају Црквеној општини. Прилози се примају сваки дан од 8 до 12 и од 3 до 6 по подне у згради Ћ. Велића, поред Св. Алмашког храма.“⁵¹⁶

Епископ бачки Иринеј обишао је, већ 2. августа 1942. године, сва три болничка одељења интересујући се за здравствено стање деце и прилике у болници. Епископа и његову пратњу дочекао је управник др Јован Поповић и сви лекари.⁵¹⁷

За првог управника Болнице постављен је др Јован Поповић,⁵¹⁸ шеф Првог одељења (Женског) био је др Ђорђе Огњановић,⁵¹⁹ чувени новосадски физиолог, Друго

⁵¹² Архив ЦО Нови Сад, Д. 78/1942, Милан Ј. Поповић – Јовану Ћулуму, 13. јун 1942.

⁵¹³ Архив ЦО Нови Сад, бр. Д. 110/942. од 11. јула 1942.

⁵¹⁴ Архив ЦО Нови Сад, бр. Д. 130/942. од 28. јула 1942.

⁵¹⁵ Отварање болнице најављено је у листу *Нова пошта*, бр. 153, 15. јул 1942.

⁵¹⁶ Архив ЦО Нови Сад, недатиран, необележен и непотписан документ.

⁵¹⁷ *Нова пошта*, бр. 170, 4. август 1942.

⁵¹⁸ Поповић др Јован (Бачко Градиште, 20. септембар 1881 – Београд, 6. јануар 1972), лекар социјалне медицине. Отац Богдан је био учитељ, а мајка Милева, рођ. Живковић, потицала је из Черевиха. Имали су деветоро деце. Гимназију је завршио у Новом Саду (1900), а медицину је, као питомац Текелијанума, студирао у Будимпешти (1906). Радио је као секундарни лекар у болницама у Суботици и Темишвару. Од 1908. службовао је као срески лекар у Старим Шовама (Равном Селу), где је често лечио бесплатно. Био

одељење (Мушко) водио је др Милутин Симић,⁵²⁰ а Треће (Дечје) др Стојан Калуђерски,⁵²¹ педијатар. Поред ових лекара, који су уједно били и шефови одељења, у

је добровољац у Првом светском рату, прешао је Албанију, прележао пегави тифус и био лекар Дринске дивизије. Две године се, са Рокфелеровом стипендијом, усавршавао по европским градовима. Од 1922. до 1930. радио је у Новом Саду као средњи лекар. Од 1930. до 1941. био је шеф Одељења за социјалну медицину и заменик директора Хигијенског завода. Захваљујући њему отворени су Завод за заштиту матера и деце, саветовалиште за одојчад и малу децу, дечји диспансер, млечна кухиња, школска поликлиника, ђачка трпеза и купатило. Борио се за побољшање општих здравствених прилика по војвођанским местима – залагао се за изградњу тротоара, бушење јавних бунара и уређење тоалета. Радио је на сузбијању пегавца у Срему и борио се против алкохолизма. Његове акције праћене су приказивањем филмова и позоришних комада са здравственом тематиком, као и изложбама. У време окупације је остао без службе. Радио је у „Шарварској болници“. После рата је радио у Војној управи на организацији здравства, а затим је био у Повереништву за народно здравље ГИОНСАПВ, као шеф Епидемиолошког одсека, а затим и Одсека за здравствено просвећивање. Организовао је рад Средње медицинске школе (1947), у којој је био директор и предавач, чак и када је отишао у пензију. поднео је оставку на место управника болнице због сукоба са шефом једног одељења у вези са пријемом деце из Суботице (О том случају, када су по пријему 4 дечака убрзо умрла 3, сазнајемо посредно, из документа под бројем Д. 49/1943. од 16. јануара 1943). Његова оставка усвојена је 7. септембра на седници Болничког одбора. Међутим, одлука Болничког одбора је поништена, јер према Правилнику Болнице није се смело догодити да она остане без управника. Ову одлуку поништио је својом одлуком Епархијски управни одбор Епархије бачке, а потписао ју је епископ Иринеј, као његов председник, 1. октобра 1942.

⁵¹⁹ Огњановић др Ђорђе (Ср. Карловци, 1898 – Нови Сад, 1957), лекар-интерниста, примаријус. Отац Светозар Ф. Огњановић био је познати књижевник у Карловцима и Новом Саду. Гимназију је завршио у Новом Саду (1916), а медицину је студирао у Прагу, Бечу и Грацу. Дипломирао је 1927. У време окупације је лечио „шарварску“ децу, а 1943. био је мобилисан у радну чету и послат у западну Мађарску. После рата је постављен за шефа Интерног одељења Главне покрајинске болнице. Био је добар дијагностичар и пожртвован лекар. Поставио је темељ савременој интерној медицини и води школу из који су изашли многи фобри интернисти. Био је у редакцији *Медицинског прегледа* (Т. Ков, Огњановић др Ђорђе, ЕНС, књ. 18, Нови Сад 2001, 88-89). Болнички одбор поставио је др Огњановића, тадашњег шефа I одељења, за вршиоца дужности управника Болнице на својој седници од 9. новембра 1942. Архив ЦО Нови Сад, Д. 457/1942 од 10. новембра 1942.

⁵²⁰ Симић др Милутин (Ловра код Будимпеште, 20. јул 1895 – Нови Сад, 19. септембар 1976), лекар-инфектолог, примаријус. Отац му је био Димитрије. Гимназију је завршио у Новом Саду (1916), а медицину је студирао у Будимпешти и у Прагу (1933). Службовао је, као секундарни лекар, у Гњилану (1923-1925) и у Новом Саду на Интерном одељењу Државне болнице (до 1930). Специјализирао је интерну медицину, а до рата је водио приватну ординацију и био лекар Окружног уреда за социјално осигурање. После рата био је управник Војно-болничког центра бр. 1, затим шеф Одсека за сузбијање заразних болести Одељења за народно здравље Главног одбора Војводине. Кратко је био и шеф здравствене службе Земаљског завода за социјално осигурање Србије у Београду, а затим се вратио у Нови Сад где је био санитарни инспектор АП Војводине. Био је први начелник осамостаљеног Одељења за заразне болести Главне покрајинске болнице, будуће Инфективне клинике, и на тој дужности је остао до пензионисања (1964). М. Мал, Симић др Милутин, ЕНС, књ. 25. Нови Сад 2005, 42-43.

⁵²¹ Калуђерски др Стојан, лекар-педијатар, примаријус (Стари Врбас, 15. мај 1905 – Нови Сад, 7. јул 1976). Његови родитељи, Милан и Зорка, били су учитељи. Основну школу и нижу гимназију завршио је у родном месту, вишу гимназију у Новом Саду (1924), а Медицински факултет у Београду (1931). Педијатрију је специјализирао у Загребу (1935). Иако је на загребачкој Клиници добио место асистента, вратио се у Нови Сад и у Окружном уреду се запослио као педијатар (1938). У време окупације остао је без службе. Радио је у Шарварској болници, а епископ Иринеј му је за пожртвовани рад, о Св. Сави 1943, одао архијерејско признање. Током 1944. мађарске власти су га послале на присилан рад у Карпате. После рата је био педијатар Завода за социјално осигурање и шеф Дечјег одељења Градске поликлинике. Управник Централног дечјег диспанзера био је од 1953. до пензионисања 1971. Био је одличан дијагностичар, а међу малим пацијентима омиљен лекар. Имао је пресудну улогу у стварању саветовалишта за превенцију и лечење дечјих болести и неговање деце. Објавио је више стручних радова из педијатрије. Био је члан редакције *Медицинског прегледа*. Деловао је у Српском лекарском друштву. Добио је признање Црвеног крста и Савеза лекарских друштава Југославије (1971). Постхумно су му додељене повеља бивших шарварских интерниста (1986) и Града Новог Сада (1994). Ј. П, Калуђерски др Стојан, ЕНС, књ. 10, Нови Сад 1998, 232-233.

документима се налазе и имена других лекара који су били ангажовани: др Анђа Јовановић, др Ксенија Каленић-Драшковић, као и студенткиње медицине - Драгица Селаковић, Љубица Губаш-Турчан, Душанка Шилић и Мира Живојиновић-Радојчић. У овој акцији свесрдну помоћ Дечјој болници су пружили др Бранко Илић,⁵²² др Бранко Кешански, др Јован Ненадовић, др Радивој Каленић и др Владимир Јаковљевић из Новог Сада, као и други лекари.⁵²³

Често се дешавало да на молбе грађана, који су у својим породицама имали децу из логора и за њих молили пријем у Болницу, одговор болничке управе буде негативан због попуњености капацитета. Међутим, још и док није било проблема те врсте, почетком јуна 1942. године, Ужи одбор новосадске црквене општине организовао је теренску службу, која је била дужна да обилази болесну децу из Шарвара смештену у Новом Саду.⁵²⁴ Прво је урађена подела града на реоне, а затим су упућене молбе новосадским лекарима, у виду формулара, да прихвате теренску службу у одређеном реону. Лекарима је сугерисано да децу која нису теже оболела упућују у амбуланту Ужег одбора, смештеној у згради Женске задруге (Буза тер бр. 20), где су сваког дана између 14 и 15 сати обављани прегледи болесне деце и где је било 15 болничких кревета.⁵²⁵ На крају формулара налазио се апел лекарима „да се приме лекарске службе над том децом како би са своје стране пружили потребну потпору овој хуманој и социјалној акцији“.⁵²⁶

⁵²² Илић др Бранко, лекар-гинеколог, колекционар (Жабалъ, 31. март 1889 – Нови Сад, 28. јун 1966). Потекло је из богате земљорадничке породице. Основну школу је завршио у родном месту, гимназију у Новом Саду, а Медицински факултет у Будимпешти. У Првом светском рату је био мобилисан и упућен на ратиште у Галицију, али га је руска војска заробила и тамо је остао до краја рата. По ослобођењу је живео у Београду, где је и специјализирао гинекологију. У Нови Сад је дошао 1922, отворио санаторијум, који се од 1928. налазио у Железничкој улици, и у њему радио до смрти. У међуратном периоду се бавио политиком, био је градоначелник Новог Сада од почетка 1937. до јуна 1938, као функционер ЈРЗ. Његова страст била је сакупљање уметничких дела, а куповао је слике уметника из Француске, Италије, Холандије, Немачке и Аустрије, од 16. до краја 19. века, међу којима се неке приписују Рубенсу, Тицијану, Ребранту и Веронезеу. Своју колекцију је, у којој су уметничке слике, стилски намештај и предмети примењене уметности, завештао граду Новом Саду и она је данас доступна јавности - Збирка стране уметности депаданс је Музеја града Новог Сада и налази се у Дунавској бр. 29 (Б. Бр, Илић др Бранко, ЕНС, књ. 9, Нови Сад 1997, 104-105).

⁵²³ Болничком одбору достављен је 21. августа 1942. списак волонтера који су на рад ступили три недеље раније: Ксенија Драшковић, рођ. Калинић, лекарка и студенти медицине Душан Јовановић, Влахо Матијевић, Мирко Кубаљи, Душан Каназир, Видоје Савић и Бохумил Трумеча. Д. 216/942, од 21. августа 1942.

⁵²⁴ Почетком јуна 1942. у Новом Саду је било смештено између 20 и 30 деце, која су претходно била у логору.

⁵²⁵ Само у другој половини маја, од 18. до 31, прегледано је 66 болесника. Архив ЦО Нови Сад, Д. 73/942, од 6. јуна 1942.

⁵²⁶ Архив ЦО Нови Сад, Бр. Д. 67/1942. од 5. јуна 1942. Неиспуњен формулар, под називом Реони за лекарску службу.

Рачуноводство Дечје болнице водило је рачуна и о најситнијем издатку, тако да је сваки трошак забележен на рачунима и признаницама. На основу ове врсте докумената могу се реконструисати многи важни сегменти рада Болнице. Бројне признанице указују на новчану помоћ која је редовно стизала од црквених општина Епархије бачке, многих појединаца, али и од мађарских власти, без обзира што је на почетку тражена писмена потврда да мађарска држава неће морати финансијски да помаже Болницу. Почетком августа 1944. године Министарство унутрашњих дела из Будимпеште послало је новчану помоћ од 7.156 пенга за период од 16. до 30. јуна исте године.⁵²⁷ На тај начин долазимо и до података у којим зградама је болница радила, а било их је три: кућа на Житном тргу, бр. 4 (за коју се најам плаћао 572.40 пенга за три месеца),⁵²⁸ куће у улици Ленау бр. 9 (за коју се најам плаћао 1.050 пенга за три месеца, кућевласник је био Ст. Солдатовић)⁵²⁹ и кућа у Бузатеру бр. 4 (најам за месец дана био је 150 пенга).⁵³⁰ Кућа у улици Ленау бр. 9 (данас ул. Јована Ђорђевића) названа је, према кућевласнику, Солдатовићева зграда. У њој је било смештено Мушко одељење, односно II одељење. У његовом Инвентару забележена је и најмања ситница, од лекарске ординације, преко болесничких соба до „кујне“, подрума и баште.⁵³¹ У Новићевој згради је било смештено Женско одељење (данас Житни трг).⁵³² Дечје одељење је било у Влалукиној кући (данас Јована Суботића 17).

Према кућном реду Болнице, болесници су „били дужни да се строго придржавају лекарских прописа и дневног реда: времена устајања, лежања, шетње, купања, занимања“. Ради спречавања ширења заразе морало се строго водити рачуна о хигијени (о чистоћи у собама, употреби прибора за личну хигијену, употреби тоалета), док су посете малим болесницима биле могуће само уз дозволу лекара и у тачно одређено време. Према кућном реду, а из здравствених, васпитних и психолошких разлога, свако дете, у зависности од стања болести, узраста и интересовања, имало је обавезу да се бави неким корисним занимањем или разонодом. Школска деца бавила су се, уз помоћ локалних учитеља, читањем, писањем, рачунањем и веронауком.⁵³³ Децу

⁵²⁷ Архив ЦО Нови Сад, Уплатница са датумом 8. август 1944.

⁵²⁸ Архив ЦО Нови Сад, Бр. 326/43. од 5. априла 1943. Пенг је био новчана јединица мађарске државе током рата. Примера ради 15.000 предратних југословенских динара вредело је 1500 пенга.

⁵²⁹ Архив ЦО Нови Сад, Бр. 325/43. од 5. априла 1943.

⁵³⁰ Архив ЦО Нови Сад, Уплатница за кирију од 4. октобра 1943.

⁵³¹ Архив ЦО Нови Сад, Инвентар Солдатовићеве зграде (Мушко одељење), примила 1. јула 1943. Кристина (презиме нечитко), сестра.

⁵³² Архив ЦО Нови Сад, Инвентар Новићеве зграде (Женско одељење), примила 31. јануара 1944. (име нечитко).

⁵³³ Архив ЦО Нови Сад, Д. 155/942. Кућни ред Болнице српских православних црквених општина Епархије бачке.

је, готово сваког дана, обилазио глумац Милан Ајваз. Он је време са малим болесницима проводио у разговору, а једном приликом је приредио и представу „Кнез Иво од Семберије“, у којој су девојке са I (Женског) одељења „играле... за интерни свет“.⁵³⁴

Коста Хаџи у логору Шарвар, 1942.
(власништво др Косте Хаџија)

Дневник исхране вођен је сваког дана, а садржао је број лица који су добијали оброке (пацијенте и особље), комплетан јеловник за пет obroka (три главна obroka и две ужине, са напоменом за теже болеснике код ручка), потпис економа, као и потписе председника новосадске ЦО Јована Ђулума и секретара Косте Хаџија, да су јеловник видели.⁵³⁵ Поред Дневника исхране вођена је и Књига обрачуна утрошене хране и то за сваки дан појединачно, са подацима о броју лица која су се хранила (понекад их је било и преко 160 дневно), детаљним списком свих употребљених намирница и њиховим количинама. Ови спискови су, такође, потписивани од стране економа, „водитеља стања“, као и од председника и секретара новосадске црвене општине. На списковима намирница, поред поврћа, меса и воћа, понекад су се нашле бомбоне и кекс.

У обиљу документације о Дечјој болници, коју чува Архив ЦО Нови Сад, налазе се драгоцени подаци о малим пацијентима (Свеска рендгенских прегледа, део медицинских картона, рецепти...), али и подаци о лицима која су децу примила на издржавање. До краја рата кроз Болницу је прошао 441 болесник, од којих ј 40 умрло.

⁵³⁴ V. Rotbart, *Jugosloveni u mađarskim logorima...*, 53. Архив ЦО Нови Сад, Извештај секретара Болничког одбора о раду Болнице у месецу марту 1943.

⁵³⁵ У Архиву ЦО Нови Сад сачувано је више оваквих дневника исхране.

Јован Ђулум, председник и Коста Хаџи,⁵³⁶ секретар новосадске ЦО често су одлазили у Шарвар, ради достављања помоћи или у Будимпешту, ради послова у Министарству унутрашњих дела. О томе сведоче сачувани рачуни о издацима приликом њихових путовања (трошкови пута, смештаја, трошак за „шећер-бонбоне“ и „штаницле“ купљене за децу, трошкови вечере лекарима Пољацима, као и вечере службеницима логора, затим новац докторима у логору за прегледе, фотографисање група у логору, прилог Општини Шарвар за тамошњу сиротињу),⁵³⁷ а један је посебно важан јер нам пружа податак о томе да је први транспорт деце из логора у Шарвару кренуо ка Новом Саду, у пратњи Јована Ђулума, почетком априла 1942. године.⁵³⁸ Наиме, чим је Министарство унутрашњих дела дозволило да се из логора изведу мушка деца до 14 и женска деца до 15 година старости, и разместе по српским породицама у Бачкој, одмах је за Нови Сад, почетком априла, кренуло 186 деце. Из Шарвара је у Бачку укупно стигло 16 транспорта са 2.812 деце, 188 одојчади и 184 породиље.⁵³⁹ Највише деце смештено је у Новом Саду (710), Сомбору (598), Србобрану (112), Суботици (110), Бачкој Паланци (106), Мољу (102), Стапару (95), Змајеву (95) и Сенти (74), али их је било и у многим другим местима у Бачкој. Акција спасавања деце из Шарвара обухватила је и словеначку децу, јер се у овом логору налазило око 600 Словенаца. Међу Србима је постојало расположење да приме и словеначку децу, али је др Миладиновић, председник суботичке ЦО покушао прво да их смести у буњевачке породице. Епископ Иринеј је био мишљења да се она приме и разместе.⁵⁴⁰ Српске породице у Бачкој примиле су и словеначку децу, њих 206.⁵⁴¹ Словенац Јоже Видич из Лендаве је као дечак доспео у логор Шарвар одакле је, захваљујући Епархији бачкој, спасен и смештен у породицу Миросављев у Старом Сивцу. Његова сећања на тај период су и данас, после седам деценија, врло жива и потресна.⁵⁴²

⁵³⁶ За Косту Хаџија се тврди да је 17 пута био у Шарвару.

⁵³⁷ Приликом боравка у Шарвару у априлу 1942. Јован Ђулум је дао прилог од 300 пенга Општини Шарвар за тамошњу сиротињу. Признаница о том прилогу чувана је у каси новосадске Црквене општине „као посебан документ за дневну употребу код власти“. Архив ЦО Нови Сад, Шарвар – обрачун издатака (потписао Јован Ђулум), 15. април 1942.

⁵³⁸ Пут у Шарвар по први транспорт деце трајао је од 31. марта до 6. априла 1942. Архив ЦО Нови Сад, Путни трошковник, 8. април 1942.

⁵³⁹ V. Rotbart, *Jugosloveni u mađarskim zatvorima...*, 51.

⁵⁴⁰ Архив ЦО Нови Сад, Писмо „Јоци“ (Јовану Ђулуму) од непознатог пошиљаоца (највероватније Косте Хаџија), Нови Сад, 2. јул 1942. Писмо није званично уведено ни потписано.

⁵⁴¹ У местима где су била смештена словеначка деца српски свештеници су водили рачуна да она похађају римокатоличку верску наставу, како не би дошло до сумњи да се на њих врши верски притисак. V. Rotbart, *Jugosloveni u mađarskim zatvorima...*, 51-52.

⁵⁴² Захваљујемо се господину Видичу на срдачној помоћи и на томе што је своја сећања о том периоду поделио са нама и са публиком која је присуствовала сусрету преживелих логораша, приређеном у оквиру изложбе *Иринеј Ђурић, епископ бачки (1884-1955)*, у Културном центру Новог Сада. Том сусрету

Мушко одељење Дечје болнице у Новом Саду, 1943.
(власништво др Косте Хаџија)

Рачуни нам говоре да је санитарски материјал набављан у радњи Фрање Циглера у Новом Саду, а добављач за огрев био је Ђорђе Балашевић.

Својим радом Болницу су помагала женска добротворна душтва из Новог Сада. На пример, чланице Женске добротворне задруге дежурале су приликом поделе хране на појединим болничким одељењима.⁵⁴³

Основни циљ Епархије бачке, са епископом Иринејом на челу, уз помоћ њених црквених општина, био је спасавање што већег броја људи, а првенствено деце, из шарварског логора. Велики број деце избављен је из логора и лечен у Дечјој болници, затим размештан по породицама. Међутим, било је још много одраслих које је требало избавити. Ради реализације овог важног посла сачињен је један позив (распис), од стране Ужег одбора СПЦО Нови Сад, намењен црквеним општинама. У њему су се налазила упутства о начину на који се вршило избављивање. Ужи одбор је обавештавао црквене општине о постојању посебног списка, од око 420 лица, на којем су се налазили мушкарци од преко 60 година, њихове жене, жене које су биле саме (без обзира на године), као и мушкарци неспособни за рад (без обзира на године). Списак је био умножен и послат великим црквеним општинама у Суботицу, Сомбор, Сенту, Паланку, Кулу и Србобран, а оне су биле дужне да га доставе на увид грађанима. Поступак је био следећи: лице које је желело да смести у своју породицу неког са

присуствовали су преживели логораши - госпођа Драгица Чамџић, и господа Јован Дејановић, Никола Коларов и др Коста Хаџи.

⁵⁴³ У допису који је управа Болнице послала Женској добротворној задрузи, са молбом да преузме дежурства приликом поделе хране, назначено је да је то једина обавеза чланица Задруге које ће дежурати, а да надзор над болничким особљем врши управник или шефови одељења. Архив ЦО Нови Сад, Д. 200/1942, од 17. августа 1942.

списка, достављало је ту информацију својој црквеној општини, а она је затим све податке достављала новосадској Црквеној општини. Званична молба са изјавом, потписаном од стране домаћина, упућивана је Министарству унутрашњих дела. Сугерисано је да се поступа брзо и „да се у сваком акту пише само о једној молби“, односно за једног „шарварца“.⁵⁴⁴ На овај начин је из логора избављено и смештено у породице 647 стараца и стараца.

У јуну 1943. године епископ бачки писао је једном свом пријатељу следеће: „Имам нових тешких брига. Таман смо збринули децу из логора, и сада збрињавамо и старије, почеше позивати наше људе на војни рад. Мени лично је нарочито тешко, јер сва беда долази до мене. Чиним све што могу да сваком олакшам невољу. И тако се дешава оно што сам предвидео у говору своме приликом своје хиротоније, када сам рекао: До сада сам био доле у заветрини, сада сам се попео на брег где ће са свију страна да ме шибају ветрови.“⁵⁴⁵

Логорашима су помагали бројни појединци који су слали пакете са храном, одећом и обућом. Средином 1942. новосадска ЦО послала је у логор велику количину помоћи – 8 вагона сламе, 4 вагона киселог купуса, 2 вагона пасуља и друге хране, што је допринело значајном побољшању исхране.⁵⁴⁶

Епископ Иринеј није пропустио да се захвали својим православним верницима на помоћи коју су пружали унесрећеним сународницима. У Архијерејској посланици о Божићу 1942 (1943) године он каже следеће: „Смирености мојој велика је утеха што могу да посведочим да сте познали и примили Христа у свој дом чим је закуцао на ваша врата. Јер, штогод учинисте благочастивој браћи својој, људима, женама, деци што пострадаше у ратним приликама, оставши без дома својега, њему учинисте. Заиста, сваке је похвале достојно како се такмиче и појединци и црквене општине да помогну ближњима својим; заиста се открива и топлота и лепота срдаца ваших када примате сироче из логора, оснивате, уређујете и помажете болницу за болну дечицу и омладину.“⁵⁴⁷

Српска православна црквена општина у Новом Саду практиковала је још један вид помоћи својим верницима – давала је месечну новчану помоћ (зајам) оним лицима

⁵⁴⁴ Архив ЦО Нови Сад, Распис Ужег одбора ЦО Нови Сад црквеним општинама, није датиран и нема броја (1943).

⁵⁴⁵ Сава, епископ моравички, *Др Иринеј Ђурић, епископ новосадско-бачки*, Богословље, св. 1 и 2, Београд 1964.

⁵⁴⁶ V. Rotbart, *Jugosloveni u mađarskim zatvorima...*, 52.

⁵⁴⁷ Епископ бачки Иринеј, *Архијерејска посланица о Божићу 1942 (1943)*, Нови Сад 1942 (ЗЗСК, инв. бр. И-5304).

која нису имала посао, а издржавала су породицу. Оваква пракса установљена је током лета 1941. године у оквиру новосадске црквене општине. Наиме, предложено је да се формира „Ужи одбор“ који би бринуо о прилозима за давање сталне помоћи оним суграђанима који су остали без посла и без зараде. Одбор је убрзо почео са радом, под председништвом председника новосадске ЦО, а одмах је започето и са прикупљањем молби за помоћ, као и прикупљањем прилога за ту сврху. Пријаве за помоћ су се проверавале, јер је увек било и оних који су покушавали да злоупотребе ситуацију. Такође, нису сви који су остали без посла могли добити помоћ, већ је она одређивана најугроженијима. Корисници те помоћи обавезивали су се да ће, заузврат, одмах обавестити новосадску црквену општину у случају да нађу посао, а да ће после рата вратити ону своту коју су током рата примили. Већ у августу 1941. године помоћ је добило 326 породица (укупно 8.600 пенгова), а у септембру се тај број увећао на 566 породица (16.355 пенгова). Помоћ није прикупљана само од појединаца, него је у њој учествовала својим средствима и новосадска ЦО, због чега је буџетски прорачун морао бити измењен.⁵⁴⁸ Ова врста помоћи била је од огромног значаја људима који су изгубили посао или су на неки други начин остали без прихода.⁵⁴⁹

Болница је, по завршетку рата, престала са радом.⁵⁵⁰ Део санитетског материјала и лекова које је поседовала, предати су 1. децембра 1944. године Управи центра војних болница Војне управе за Бачку, Барању и Банат, иако је у децембру још било пацијената на лечењу.⁵⁵¹

„Када је покренута акција за смештај деце из логора у Бачку и Барању код наших родољубивих домаћина, констатовано је од стране лекара поражавајући број туберкулозних обољења, тако да су наше православне црквене општине, које су овом акцијом руководиле, створиле јула месеца 1942 године специјалну болницу у Новом Саду кроз коју је прошло 440 деце. (...) Да није било акције око смештаја деце, да није било издашне акције помагања у Шарвару и осталих интернираних храном, одећом,

⁵⁴⁸ Архив ЦО Нови Сад, Образложење измена буџетског прорачуна СПЦО за 1941/42, није датирано и није потписано. Епархијски управни одбор је веровао да ће Савет СПЦО усвојити измене буџета ради давања помоћи јер „сви треба да стојимо на становишту да сада нису прилике да се црквено-општински капитал увећава, него да је црквена општина дужна наш народ да помогне, када је на помоћ упућен“.

⁵⁴⁹ Детаљним истраживањем документације у Архиву ЦО Нови Сад на ову тему могло би се доћи до оквирног броја људи који су примали ову врсту помоћи. На крају рата је чак направљен и списак од 23 лица која су погинула током савезничког бомбардовања, а која су добила одређену помоћ од новосадске црквене општине.

⁵⁵⁰ На основу Дневника исхране, Болница је још 20. децембра 1944. радила и имала 14 болесника.

⁵⁵¹ Архив ЦО Нови Сад, Спискови предатог санитетског материјала и лекова од 1. децембра 1944.

обућом, лековима па чак и сламом за лежишта, смртност би била управо поражавајућа“ – закључак је у књизи *Злочини окупатора у Војводини 1941-1944*.⁵⁵²

Допринос епископа Иринеја, родољубивих појединаца и црквених општина Епархије бачке у акцији спасавања, лечења и размештања деце из мађарског логора Шарвара немерљив је. Међу њима су, поред епископа, најзаслужнији Јован Ћулум и Коста Хаџи.

Послератне године

Крај Другог светског рата СПЦ је дочекала у врло тешком стању – њена организација је била уништена, као што је био уништен или оштећен велики број цркава и манастира, са упражњеним архијерејским местима (патријарх и изванредни епископ је био у емиграцији), избеглим свештеницима, расутим парохијанима и у тешкој материјалној ситуацији.

Југословенска државна комисија за утврђивање злочина које су починили окупатори установила је да су Мађари у Бачкој убили 20.000 људи, да је Српској православној цркви у Бачкој епархији нанета штета у вредности од 100.000.000 предратних југословенских динара и да је убијено 17 њених свештеника. Манастири Бођани и Ковил, мада опљачкани, углавном су прошли неоштећени.

У првим месецима по ослобођењу Југославије односи између нове власти и СПЦ били су, условно речено, коректни. Наиме, од јесени 1944. године комунисти су радили на утемељењу свог режима, па стога нису могли озбиљније да се баве верским заједницама и разрачунавању са њима. Ипак, од почетка се радило на одвајању цркве од државе и школе од цркве. Односи су се временом све више заоштравали, започевши сукобом око помињања краљевог имена у молитвама на богослужењима, преко питања промена имена и презимена приликом промене вероисповести или монашења, па до питања кућног притвора епископа Иринеја Тирића.⁵⁵³ Ситуацију су нарочито погоршавале различите забране и закони које је доносила нова власт. На пример, већ у новембру 1944. године Влада Србије је забранила свештенству да без дозволе путује у своје епархије и парохије, или да обавља друге послове на територији која је била под јурисдикцијом СПЦ. У суштини, ова забрана се највише односила на митрополита Јосифа Цвијовића и могућност његове посете митрополији која се налазила на

⁵⁵² *Злочини окупатора у Војводини...*, књ. 1, 244.

⁵⁵³ Детаљније о односу нове власти и СПЦ видети у: R. Radić, *Verom protiv...*, 135-143.

територији новоформиране републике Македоније. Ова забрана је ишла у корист расколу у СПЦ, односно одвајању Македонске од Српске цркве.⁵⁵⁴ Затим, уследили су закони о аграрној реформи којима је СПЦ било одузето 70.000 хектара земље, а 1.180 црквених објеката било је национализовано, што је изузетно отежало њен финансијски положај. Веронаука у школама је била укинута, захтев да богословије отпочну рад није био одобрен, законом о браку црквени брак је проглашен незаконитим, док је све матичне књиге Црква морала да преда општинским матичним службама.⁵⁵⁵

Епископ Иринеј Ћирић је све време рата боравио у својој резиденцији у Новом Саду, проналазећи начине да помогне својим верницима и сународницима. Највише се бавио хуманитарним радом и захваљујући њему је помоћ пружена хиљадама страдалника, првенствено деци, мајкама са бебама и старијима, који су били у мађарским логорима. Крај рата и ослободиоце епископ Иринеј је дочекао на балкону Градске куће у Новом Саду.⁵⁵⁶ Оваква слика није наговештавала развој догађаја који ће потом уследити и који ће бити кобни за епископа Иринеја. Само два дана после уласка ослободилаца у град и дочека на балкону, епископ Ћирић је доспео у кућни притвор, јер је сматран издајником.⁵⁵⁷ Током притвора, који је трајао 17 месеци, епископа је замењивао протојереј Никола Драгојлов. Свети архијерејски синод је у више наврата интервенисао, али безуспешно, да се епископ пусти из притвора. У допису Председништву владе ДФЈ, од 6/19. марта 1945. године, каже се да Синод нема никаквог званичног обавештења због чега је епископ Иринеј стављен у кућни притвор, зашто су против њега предузете „ове посебне мере“ и по чијем наређењу. На основу приватних извора, као и на основу извештаја који је од епископа Иринеја добијен, стављено му је „на терет, што је по наредби окупаторских власти издао један распис против комунистичке партије“ и што је прихватио чланство у Горњем дому Мађарског парламента.⁵⁵⁸ Приликом сусрета са краљевским намесницима митрополит Јосиф је, такође, затражио његово ослобађање. Међутим, од Председништва Министарског савета је, 24. маја 1945, стигао одговор „да су од надлежних власти тражени подаци о

⁵⁵⁴ Ђ. Слијепчевић, *Историја СПЦ*, књ. III, 158-181.

⁵⁵⁵ Драгољуб Живојиновић, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998, 17.

⁵⁵⁶ Сачуван је, у Архиву Југословенске кинотеке у Београду, видео-запис који сведочи да је епископ Иринеј био са ослободиоцима на балкону.

⁵⁵⁷ Радмила Радић наводи овај податак на основу извештаја бригадира Фицроја Маклина, од 25. децембра 1944, који се чува у Public Record Office, London – Foreign Office 371/48 910. R. Radić, *Verom protiv vere...*, 136.

⁵⁵⁸ Допис Светог архијерејског синода, бр. 428/Зап. 135 од 19/6. марта 1945. дат је у Прилогу бр. 11, у *Мемоарима митрополита Јосифа*, 331-332.

ситуацији у којој се налази епископ Иринеј“.⁵⁵⁹ Синод је затражио објашњење и од Министарства унутрашњих послова ДФЈ да ли је епископ Иринеј обухваћен амнестијом која је била на снази. Међутим, у овом случају није било никаквог одговора. Занимљиво је да је новосадско свештенство одржало један састанак, 10. маја 1945, са кога је упућен захтев Синоду да се што пре реши питање управе над Бачком епархијом. О томе је Синод обавестио протојереј Теодор Милић, архијерејски намесник из Новог Сада.⁵⁶⁰ Свештеници су, затим, тражили сазивање конференције на којој би се разматрала следећа питања: „1) укидање Устава СПЦ и Закона о СПЦ; 2) постављање одбора који ће управљати епархијом и попуњавати места у њој, како парохијска, тако и црквено-општинске управе“.⁵⁶¹ Међутим, иако је архијерејски заменик одбио овај захтев, конференција је одржана, али се прилике нису нормализовале.⁵⁶² Ситуација се побољшала тек марта 1946. године, када је епископ Иринеј ослобођен.

Једна представка за ослобођење епископа Иринеја из „домаћег притвора“ упућена је 12. јуна 1945. године Народноослободилачком одбору Војводине од стране неколицине угледних Новосађана. Њу су потписали др Александар Моч, адвокат, др Милан Петровић, професор и свештеници новосадских цркава Алимпије Поповић, прота Успенске цркве и у то време председник Градског МНО, односно градоначелник Новог Сада, Стеван Поповић, прота Николајевске цркве и Теодор Милић, прота Саборне цркве. Потписници овог апела замолили су и Васу Стајића, тадашњег председника Матице српске, да стави свој потпис. Међутим, Стајић је овај предлог одбио. У представци је наглашено да су Срби у Бачкој, од првог дана окупације, били изложени зверском уништавању и да је борба била усмерена на социјалну бригу и збрињавање свих оних који су на различите начине страдали. „Очувати од беде и невоље сваког страдалника, то је била од почетка главна парола, а као оквир послужиле су наше црквене институције са Епископом бачким на челу. Резултати ове акције по целој Бачкој су толиких размера, да јој ни једна покрајина под окупацијом у приватној иницијативи није била равна. Али под том маском скривало се и све оно што је у нашем народу одржавало директне или индиректне са породицама или борцима народноослободилачких или партизанских одреда и са поуздањем очекивало ослобођење од туђинске тираније“ – стајало је у представци покрајинској власти.

⁵⁵⁹ R. Radić, *Verom protiv vere...*, 139.

⁵⁶⁰ Теодор Милић (Вршац, 1877 – Нови Сад, 1957), свештеник. Школовао се у Новом Саду и Сремским Карловцима. Био је парох Николајевске, затим Ченејске и, на крају, Саборне цркве у Новом Саду.

⁵⁶¹ R. Radić, *Verom protiv vere...*, 139.

⁵⁶² Од 25 свештеника Бачке епархије конференцији је присуствовало њих 12.

Међутим, Главни народноослободилачки Војводине није уважаио представку о епископовом ослобођењу.⁵⁶³

Током трајања кућног притвора припадници нове власти су епископа Иринеја више пута испитивали о догађајима који су се збили током рата, у намери да утврде колика је и епископова кривица у њима. Епископ је, више пута, одговорио у писаној форми, да ли на захтев иследника или на сопствени захтев, не знамо поуздано. До сада смо наишли на његове писмене одговоре о организацији Угарске православне цркве, о ставу поводом конкордатског питања, од 30. новембра 1945, о организацији Српске православне цркве, написан у Новом Саду, 1. децембра 1945. године.⁵⁶⁴ О прва два документа већ је било речи, а трећи документ је уопштен и говори о структури и организацији СПЦ, односно не даје конкретне податке о дешавањима током рата. Епископ је био испитиван поводом два документа која су објављена јануара 1942. године, а чији је он био аутор. Међутим, у његове исказе имамо посредан увид, захваљујући раду историчара Звонимира Голубовића – *Рација у Јужној Угарској 1942. године*. Први документ је била, заправо, *Архијерејска посланица о Божићу 1942. године*, а нове власти су биле заинтригиране оним делом у којем се помињао регент Хорти. Поводом ове *Посланице* Голубовић је, у свом раду, констатовао да су у њој изнете „у стравичној... несразмери неке оцене, претпоставке и сл. о положају и перспективи Срба у Бачкој, о односу окупаторских власти и њиховог првог човека према Србима“. Затим је цитирао епископово објашњење, забележено у разговору са иследником:⁵⁶⁵

„...Када су Мађари улазили на нашу територију, протурили су лажи да су Срби пуцали на војску. Та им је лаж била потребна да убијају Србе. На тој лажи било је све основано. А када су Мађари могли употребити лаж да убијају наше људе, морали смо се и ми послужити истим средствима за нашу одбрану. То сам и ја чинио. Када су Мађари говорили да немају ништа против Срба, него само против комуниста, ја сам им доказао да међу Србима не само нема комуниста, него их и не може бити, јер нема за то услова... Међутим, ја сам врло добро знао да у Бачкој има доста комуниста, али сам то морао порицати не само због комуниста, него и због осталих Срба, који су просто

⁵⁶³ Војислав Стоја, *Владика Иринеј међу великанима*, Свеске за историју Новог Сада, бр. 5, Нови Сад 1994, 24-25.

⁵⁶⁴ Овај документ је откуцан на писаћој машини, ћиричним писмом, и састоји се од 4 стране. На крају је, графитном оловком, забележено место, време и потпис епископа Иринеја Ћирића. Чува се у Библиотеци Матице српске, у фонду Поклон библиотека др Иринеја Ћирића и Стевана Ћирића, без инв. броја.

⁵⁶⁵ Цитат преузет из књиге З. Голубовића, *Рација у Јужној Бачкој...*, 60, јер документ који се наводи нисмо имали прилике да видимо, пошто је још у време настанка књиге он био у ауторовом власништву. На који начин је Голубовић дошао у посед овог документа, није објашњено.

проглашавани за комунисте да би могли бити гоњени, као што су у прошлом рату били проглашавани за „комитације“ и за чланове „Народне одбране“, па су због тога били гоњени.

У посланици сам покушао да оно средство које су Мађари употребљавали на наше гоњење, употребим на нашу одбрану. Могао сам рачунати на пр. да ће регент после комплимената бити колико-толико обавезан да моје молбе за помиловање на смрт осуђених повољно реши... Израз „пријатељски однос према онима са највишег места у земљи“ ни у ком случају, с обзиром на догађаје који су се одиграли од првих дана окупације па до тога момента, не одговара стварности. Ја знам да је то значило хваљење окупатора, да када се тако говори испуштају се из вида сва недела почињена и диригована са „највишег места“. Али ипак, ја сам сматрао да ћу том политиком комплимената и претворности нешто постићи за побољшање нашег положаја...⁵⁶⁶ Овако је своје „славопојке“ Хортију, како то каже Голубовић, објаснио епископ Иринеј. Ипак, на једном месту, у даљем тексту, Голубовић није оценио епископа Иринеја и његов рад током окупације као сарадњу са окупаторима „у негативном смислу тих речи“.⁵⁶⁷

Други документ је настао 5. јануара 1946. године и у њему је епископ написао следеће:

„Када је проглас тражен од мене док сам био слободан, ја сам одбио да га напишем. Напротив, када је две недеље после тога тражен од мене у сасвим изузетним приликама, у којима ја нисам имао слободан избор на коју страну да се одлучим (Двор је био блокиран, пред Двором чекао је официр да му се преда проглас, за који ми је уз то речено да би могао ублажити судбину Срба, ако би се још ноћас одштампао), ја сам био присиљен да напишем проглас. Но, када се упореди мој проглас са концептом који се тражио од мене (концепт је код Вас), види се да сам ипак много мање дао него што се од мене захтевало. Ја проглас сматрам за изнуђен, и не признајем га за свој. Када то кажем, то се односи на све што је у њему, па и на пасус о илегалним организацијама. Ипак, на том пасусу се морам мало задржати.

⁵⁶⁶ З. Голубовић, *Рација у Јужној Бачкој...*, 60.

⁵⁶⁷ Звонимир Голубовић је закључак о ангажовању епископа Иринеја изнео, како сам каже, на препоруку двојице рецензента, иако није сматрао да је његова књига „место за политичке оцене о држању Иринеја за време окупације“ (214). Због тога је, изгледа, овај закључак дао у фусноти, а не у главном делу текста. Књига је објављена 1991, и управо на овом примеру политичке оцене о раду и држању једног српског епископа, који је после рата био у кућном притвору, па макар му и није суђено, огледа се стереотипан начин на који је српска историографија деценијама посматрала, без дубље анализе, личности које су аутоматски, због положаја или своје улоге током Другог светског рата, сматране издајницима.

Од мене се тражио проглас против комунизма, и ја сам знао да комунизам морам споменути. Из принципијелних разлога ја нисам могао комунизам осудити, него, тога се врло добро сећам, употребио сам израз: „држава се брани од комунизма“. А тога управо нема у прогласу, него се спомињу *илегалне организације*. Тај назив ниуком случају нисам могао употребити. Ако се под њим подразумева комунизам, у круговима у којима сам се ја кретао никада се није тако изражавало, него се говорило о комунистима и комунизму. Ако се израз односио на народноослободилачки покрет, онда сам још мање могао употребити „илегалне организације“, јер у то време нисам могао знати о том покрету... Према томе, тај пасус сматрам за интерполацију. На жалост, то не могу доказати, јер нисам имао преписа од свога концепта, који је однео официр, чекајући пред Двором у аутомобилу...

Иако сам знао за масовна убиства у селима Шајкашке, која су извршена 14 дана раније, а која нису ни најмање доказ „добре воље и наклоности високог преузвишеног намесника“, ја сам ипак у прогласу рекао да ми је намесник приликом моје посете њему, потврдио добру вољу и наклоност, јер сам се надао да ће и то допринети „ублажавању положаја Срба“.⁵⁶⁸

Разлози оваквог понашања нове власти према епископу Иринеју - стављање епископа у кућни притвор у трајању од 17 месеци, ислеђивање и престанак притвора без икаквог судског процеса – налазе се у томе што су га сматрали издајником и сарадником окупатора. Предузете мере донекле су могле бити и очекиване, али оно што потпуно изненађује јесте податак да је епископ Иринеј сматран припадником четничког покрета у Војводини. Према ОЗН-иним елаборатима,⁵⁶⁹ насталим непосредно после рата, епископ се налазио на списку лица, направљеног по местима, четничког штаба за Бачку.⁵⁷⁰ На овом списку, под бројем 20, стајао је следећи текст: „ДР ЋИРИЋ ИРИНЕЈ: епископ бачки и члан горњег дома мађарског. Био је главни и закулисни члан чет.[ничке] организације у Бачкој. У његовом двору су се одржавали четнички састанци, а као члан горњег дома имао је за дужност да утиче на мађ.[арску] владу да се чет.[нички] покрет не прогони, него да се потпомаже против заједничког непријатеља – партизана. У циљу прочишћења „непожељних“ елемената у Новом Саду организовао је

⁵⁶⁸ Цитат преузет из монографије З. Голубовића, *Рација у Јужној Бачкој...*, 107; Проглас епископа Иринеја православним верницима, 1942, Музеј Војводине, Збирка плаката, инв. бр. 352.

⁵⁶⁹ Драган Шево, *Новооткривени документи о четничком покрету у Новом Саду*, рад у рукопису.

⁵⁷⁰ На списку за Нови Сад, међу 47 имена, налазили су се и Јован Матић, трговац, Алимпије Поповић, свештеник, др Милан Петровић, професор, др Обрад Милутиновић, лекар, др Милош Петровић, бивши председник новосадске општине, др Александар Моч, адвокат, Милан Л. Поповић, посланик у Мађарском парламенту и други.

заједно са мађарским властима злогласну јануарску рацију.⁵⁷¹ Да би ове податке требало узети са великом дозом резерве указује нам случај проте Алимпија Поповића, чије име је исто тако било на овом списку, који је током рата подржавао партизански покрет, а по његовом завршетку био први председник Месног народног одбора у Новом Саду.

Све активности епископа Иринеја током рата указују на чињеницу да је радио у корист свог народа – више пута је интервенисао да се родољуби осуђени на смрт помиљују; захтевао је да се прекину мучења оних који су били ухапшени и ислеђивани у згради „Армије“ (некадашњој команди I југословенске армије),⁵⁷² а које је и сам посетио;⁵⁷³ својим ауторитетом и личним ангажовањем помогао је и подстакао спасавање деце, мајки са бебама и старијих из логора у Шарвару и бринуо о њиховом лечењу и смештају у Бачкој; настојао је да се сазна и рашири истина о рацији; настојао је да помогне и олакша положај свом народу током рације, па и на начин да им упути проглас иако је он био изнуђен. Нове власти уложиле су много напора да докажу сарадњу епископа Иринеја са окупаторским властима, међутим, његова кривица није доказана.

У времену окупације, када је српски народ у Бачкој био под управом друге, стране државе, Срби нису имали никог од званичника, осим неколико посланика у мађарском Парламенту, на кога би могли да се ослоне и очекују помоћ, осим епископа бачког Иринеја Тирића. Српска православна црква и њен архијереј били су, као и у претходним вековима на овом подручју, једини стожер окупљања и вере у бољу будућност. СПЦ је била чак и много више од тога – организатор спасавања деце, мајки, одојчади и старијих из логора, њиховог смештаја по породицама и пружалац сваке друге врсте помоћи - медицинске, материјалне и правне. Непосредно, избављењем из логора и лечењем деце сачувано је неколико хиљада живота, а посредно, захваљујући материјалној помоћи, и много више. Поред епископа Иринеја, велике заслуге у томе имали су челници новосадске и осталих црквених општина у Бачкој, од којих би посебно требало споменути Јована Ћулума и Косту Хација.

⁵⁷¹ Д. Шево, *Новооткривени документи...*, 3.

⁵⁷² У овој згради били су смештени органи мађарске Краљевске шпијунаже којој је припадао и Жандармеријски иследни подотсек у Новом Саду. Рад ове установе и свих њених сарадника називали су се, према називу зграде, уопштено „Армија“. Видети више у: *Злочини окупатора...*, 68-75 и 93-102.

⁵⁷³ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Представка председнику Мађарске владе, министру војном и министру унутрашњих дела, против злостављања у „Армији“ (на мађарском језику).

Епископ Иринеј Ћирић провео је у кућном притвору 17 месеци, од октобра 1944. до марта 1946. године. Све време је боравио у Владичанском двору у Новом Саду, а његове одаје су чували стражари. Захваљујући фрагментарним сећањима двојице чувара и једног лекара можемо делимично да реконструирамо епископов живот у време кућног притвора и да потврдимо особине његове личности које се нису измениле ни у таквим околностима.⁵⁷⁴ Приче и сећања двојице чувара, до којих смо стигли сасвим различитим путевима, подударају се у много чему. Један од чувара епископа Иринеја пореклом је био из села Липар, близу Куле (Бачка), које су после Првог светског рата населили колонисти. Имао је само двадесет година када је чувао епископа. Упамтио га је као високог човека, озбиљног и пријатног, који је стално нешто радио – преводио је, сликао иконе, читао. Када би завршио своје активности, причао је са чуварима. Знао је да их позове у своју одају, нарочито зими, да се загреју, јер се спрат Владичанског двора није грејао. Дешавало се да чувари седе у епископовој одаји и док је он радио. Њему то није сметало, звао их је да се огреју и давао им неке часописе или књиге да читају. А онда би, у слободно време, разговарао са њима. Током њихових разговора епископ је говорио о „прихвату деце из логора“, причао је са младићем о његовом селу и распитивао се да ли му се допада у граду. Чувар из Липара је упамтио да их је надређени официр упозорио да не дирају књиге из библиотеке, јер се епископ жалио да су их неки претходни чувари користили као огрев. Према сећању овог чувара, код епископа је могао ући само његов послужитељ и надређени официр ОЗН-е, која је и била задужена да чува епископа. Он није упамтио да се епископ икада пожалио на свој положај чуварима, нити је икада рекао да му се изолацијом од спољашњег света чини нека неправда. Други чувар, Милан Лалин⁵⁷⁵ из Новог Сада, припадник јединице која је обезбеђивала епископа и командујући официр, испричао је касније своја сећања на заточеног архијереја свом сину Радовану. Млади Милан, пореклом из Титела, васпитаван у православном духу, искористио је необичну ситуацију и могућност да сретне свог надлежног епископа бачког, тако што је разговарао са њим кад год је могао. У почетку је епископ био врло уплашен, али је временом стекао поверење у младића. Теме њихових разговора су биле разноврсне.

⁵⁷⁴ Њихова сећања нису до сада забележена у писаној форми, али су сећања лекара и једног чувара сачувана у виду аудио-записа и то захваљујући новинару Ласлу Тоту, који је био изузетно љубазан и расположен да нам ове записе за потребе рада уступи. На томе му велико хвала!

⁵⁷⁵ Милан Лалин је рођен у Тителу 1926, а умро у Новом Саду 2004. Пре рата је завршио основну школу, а током рата није могао даље да се школује јер није знао мађарски језик, па је ишао на занат. Прикључио се партизанима 1944. и учествовао у борбама на Сремском фронту. После рата је завршио Средњу и Вишу грађевинску школу. Податке о оцу и његова сећања на епископа Иринеја испричао нам је његов син Радован Лалин, 18. августа 2015, на чему му се овом приликом захваљујемо.

Лалин је постављао различита питања, епископ са стрпљењем одговарао, а дешавало се да је младом официру позајмљивао и књиге из своје богате библиотеке. Милан Лалин, тада двадестогодишњак, био је импресиониран епископом који је био велики ерудита, изузетно „начитан, а обичан човек“. Окарактерисао га је као правог аскету, изузетно благе нарави. Епископ је и у притвору имао свој уобичајен ритам – рано је устајао, молио се, писао, читао, сликао. Да му није било ограничено кретање, могло би се рећи да је живео нормално.

Стефан Чакић, дугогодишњи чтец епископа Иринеја и студент теологије у послератном периоду,⁵⁷⁶ забележио је у својим мемоарима да је епископ био у кућном притвору, потпуно неосновано, и да је стражарима који су га чували наређено да га психички и физички малтретирају. Чакић бележи да је о тим мучењима, по ослобађању, говорио и сам епископ у Саборној цркви. „Стражари су му палили дугу белу браду, исмевајући га, ругајући му се и омаловажавајући га. Једне ноћи, око поноћи, подигли су га из кревета, рекли су му да се спреми и обуче, ставили га пред зид, уперили у њега пушкомитраљез и прочитали наводну пресуду којом се осуђује, као *издајник народа*, на смрт стрељањем, а стрељање ће се извршити тачно у 12 часова ноћу у епископском двору. Сат је откуцавао минуте и када је било тачно 12 часова, они су испалили метке не на њега, већ у плафон!“ – забележио је Стефан Чакић.⁵⁷⁷

Нешто потпунија сећања на епископа, у предратном, ратном и послератном периоду, имао је др Душко Јовановић. Он је, као рођени Новосађанин, одрастао недалеко од Владичанског двора, у Пашићевој улици.⁵⁷⁸ Његова тетка Милица била је удата за чувеног Александра Моча, школског друга епископа Иринеја. Теча је Душка Јовановића током рата често слао у Двор, да нешто узме или однесе епископу, када је овај био студент медицине. Иако није имао прилике да сам њим тада разговара, сећа се

⁵⁷⁶ Епископ Иринеј је дао благослов Стефану (Златоју) Чакићу за студије богословских наука на Православном факултету у Београду, 6/19. априла 1946, непосредно по ослобађању из кућног притвора. Факсимил овог документа Чакић је објавио у својим мемоарима. (С. Чакић, *Истина о моме животу и раду - мемоари*, Нови Сад 1995, 191).

⁵⁷⁷ Стефан Чакић, *Истина и о моме животу...*, 128-129.

⁵⁷⁸ У присећању на епископово школовање и епископствовање, Јовановић је испричао две занимљиве анегдоте из међуратног периода. У првој се радило о доласку „израелског надрабина“ у Југославију и обраћању представника различитих конфесија, који су га поздрављали на енглеском језику. Једино му се епископ Иринеј обратио на старохебрејском, на шта се „овај заљуљао од чуда“. Друга анегдота се односила на чувени Конкордат и разговор два брата на супротстављеним странама, епископа Иринеја и Стевана, тадашњег председника Народне скупштине Краљевине Југославије. Према анегдоти њих двојица су се састали у породичној кући у Сремским Карловцима у „задњој соби“, где су разговарали иза затворених врата. Разговор је био врло гласан и трајао је неколико сати. Епископ Иринеј је, као високи црквени великодостојник, износио аргументе против, а Стеван је, као високи државни функционер, износио аргументе за потписивање Конкордата (о чему ће бити више речи у трећем делу овог рада). На крају су изашли „као браћа“, али је свако остао на свом становишту.

да је апсолутно био против окупације, али да се никада није жалио на стање, јер то није био његов обичај. Упамтио га је као правог аскету, који је током читавог живота постио и никада није јео месо. Био је добре нарави, али је био строг у смислу поштовања језичких правила, што је потврђивао и у својим преводима. Према Јовановићевом тврђењу Младен Лесковац је за његов превод Недеља Свете педесетнице рекао да је најбољи превод који је он икад видео. У време када је био у кућном притвору био је потпуно изолован и није водио епархијске послове, а према Јовановићу, чувала га је ОЗН-а. Током трајања притвора преводио је, сликао и свирао хармонијум. Временом је почео да подучава чуваре много чему, па су их често мењали да не би постали блиски са епископом. А онда је једног јутра, после 17 месеци, епископ дошао у цркву на службу. Јовановић се сећао да је народ био уз свог епископа. Посебно га је ценио нови патријарх Викентије и због тога је био администратор Бачке епархије у време епископове болести. Патријарх је и молио да се састане један конзилијум лекара ради прегледа епископа и постављања дијагнозе. Јовановић се сећа да је на челу конзилијума био др Ђорђе Огњановић и да је у њему још био др Симић. Лекари су установили да за епископово стање „нема специфичног лека“ и да му евентуално могу помоћи витамини и хормони. Тако је др Јовановић сваке вечери одлазио у Двор ради давања инјекција епископу. Сећа се да је већ тада епископ био дементан. Такође, остало му је у памћењу да је епископ имао руку атлетичара и да је то највероватније било зато што је сваког дана „метанисао“ и постио. Међутим, без обзира на болест, епископ је стално нешто радио. Јовановић је једном приликом приметио отворену Библију на старохебрејском језику поред епископовог кревета. На крају се епископ Иринеј само „угасио“, закључио је др Душко Јовановић.

Дужност у својој Епархији преузео је 16. марта 1946. године. Дан после преузимања дужности, епископ Иринеј је отпутовао у Београд на Епископску конференцију која је одржана у згради Патријаршије 18. и 19. марта 1946. Конференцији су присуствовали, поред епископа Иринеја, и митрополит скопски Јосиф, који је замењивао патријарха Гавила до његовог повратка у земљу, епископ тимочки Емилијан, епископ шабачки Симеон, епископ нишки Јован, епископ зворничко-тузлански и администратор епархија дабро-босанске, бањалучке и захумско-херцеговачке Нектарије, епископ браничевски Венијамин, епископ злетовско-струмички и администратор Епархије жичке Викентије, епископ прјашевски и администратор Епархије рашко-призренске Владимир, епископ банатски Дамаскин, као и епископ моравички и администратор епархија Пакрачке, Загребачке,

Горњокарловачке и Далматинске Арсеније, викар српског патријарха и епископ будимљански Валеријан. Овај списак епископа и број епархија којима су поједини администрирали указује на чињеницу да ситуација у СПЦ још увек није била нормализована и да је било доста упражњених епископских столица - поједини архијереји су током рата убијени, неки су били у интернацији, а неки епископи су умрли.⁵⁷⁹ Ситуација је била таква и због одсуства патријарха Гаврила, који је једини могао да сазове Сабор, који је, опет, једини могао донети одлуке о попуњавању епископских столица. На конференцији се расправљало о свим актуелним и важним питањима за живот СПЦ и за сва питања су дате директиве Синоду о будућем поступању.⁵⁸⁰ Можемо претпоставити да је ова конференција била место сусрета епископа Иринеја са његовим саборцима у православној хришћанској вери, које није видео готово пуних пет година.

У Васкршњој посланици из 1946. године међу потписаним члановима Синода налази се и име епископа Иринеја Ћирића, што нас наводи на закључак да је епископ одмах укључен у редовне архијерејске активности, које је обављао и пре рата.⁵⁸¹ Синодске седнице одржане су у приоду од 19/06. до 30/17. марта, а затим од 13. јуна/31. маја до 25/12. јуна, и од 29. до 30. октобра 1946. године. Убрзо је сазван и Сабор, по повратку патријарха Гаврила у земљу, који је одржан од 16. до 23. новембра 1946. године.⁵⁸² На овом заседању попуњена су упражњена епископска места.

Забележено је да је епископ Иринеј у јуну 1946. године био у Бугарској поводом обележавања хиљадугодишњице од смрти Св. Јована Чудотворца.

Међутим, када је поново могао нормално да служи у својој цркви било му је дозвољено, према сведочењу савременика, искључиво да пролази кроз црквену порту,

⁵⁷⁹ Патријарха Гаврила Дожића интернирали су Немци (у земљу се вратио новембра 1946), као и епископа жичког др Николаја Велимировића; епископ далматински Иринеј Ђорђевић интерниран је у Италију, а епископ рашко-призренски Серафим Јовановић интерниран је у Тирану, где је 1945. и умро; митрополит скопски Јосиф и епископ злетовско-струмички Викентије Проданов протерани су из својих епархија од стране Бугара и налазили су се у окупираној Србији; загребачког митрополита Доситеја Васића усташе су мучиле, а касније је пребачен у Србију, где је дуго био болестан; викарни епископ сремски Валеријан Прибићевић, такође болестан, склонио се у Сплит, где је и умро; бежећи од усташа у Србију су се склонили епископ зворничко-тузлански др Нектарије Круљ и епископ захумско-херцеговачки Николај Јокановић, који је 1943. умро у Сокобањи; митрополита дабро-босанског Петра Зимоњића и епископе горњокарловачког Саву Трлаића и бањалучког Платона Јовановића усташе су на свиреп начин убиле; Мукачевско-прјашевску епархију морао је напустити епископ Владимир Рајић, а епископа чехословачко-моравског Горазда убиле су Немци. Ђ. Слијепчевић, *Историја СПЦ*, књ.3, 194.

⁵⁸⁰ *Гласник СПЦ*, бр. 4, 1. април / 19. март 1946, 61.

⁵⁸¹ У Ускршњој посланици, као чланови Синода, наводе се и митрополит скопски Јосиф, који је замењивао патријарха, епископ тимочки Емилијан, епископ нишки Јован и епископ зворничко-тузлански Нектарије.

⁵⁸² Детаљније о повратку патријарха Гаврила у земљу, као и о односу државних власти према том питању, као и према СПЦ уопште, видети у: R. Radić, *Verom protiv...*, 196-201.

никако није смео да излази на улицу.⁵⁸³ И поред тога, епископа су често вређали и провоцирали. Једном приликом су камењем напали Владичански двор, разбијајући стакла и називајући епископа „фашистом, мађароном и четничким кољачем“, а један камен га је погодио у потиљак.

Последње године

После напада у Оџацима, који се догодио 19. августа 1946, епископ Иринеј се никада у потпуности није опоравио. Наиме, неколико месеци по укидању притвора, на Преображење 1946, епископ је отишао у посету Оџацима, како би осветио капелу у парохијском дому.⁵⁸⁴ Провокације су почеле већ по епископовом пристизању у Оџаке, на железничкој станици. Двојица активиста су, према причању сведока, прво вређали епископа, а затим су насрнули на њега чупајући му браду, и са исуканим ножевима претили му клањем. Пратња је успела да одбрани владику, а фијакер који га је дочекао, брзо је кренуо ка граду. Међутим, активисти су убрзо били и у дворишту парохијског дома, обучени у народну ношњу, упали су у храм, изнели иконе у двориште, запалили их и око буктиње „развили козарачко коло“. Епископа, који се припремао за службу, извукли у двориште и претукли. Епископ је поново добио каменицу у потиљак. Када је пао обливен крвљу, наставили су да га ударају ногама, а у томе је предњачила једна жена. Младен Ружић, епархијски ђакон, донекле је заштитио епископа својим телом. У том метежу ножем је избоден свештеник Миливој Степанов, покушавајући да „заустави светину“. Епископа Иринеја спасили су тако што је кроз прозор парохијског дома извукли на други крај улице, а затим су га одвели у кућу једног верника који је закључао капију свог дворишта.⁵⁸⁵

У Извештају о раду седница Синода, одржаних у Београду у периоду од 29/16. октобра и 30/17. новембра 1946. године, који је објављен у Гласнику СПЦ, саопштено је да је размотрен извештај о физичком нападу на епископа бачког Иринеја, приликом

⁵⁸³ Овај детаљ остао је у сећању Љубице Леђанац, са којом је разговор обављен 16. септембра 2011.

⁵⁸⁴ У Оџацима пре Другог светског рата није постојао православни храм, јер је становништво углавном било немачко, са неколико српских породица, тако да је свештеник долазио повремено из Дероња или неког другог места. Ситуација се после рата изменила – немачко становништво се иселило, а досељени су колонисти који су основали црквени одбор и једну добијену кућу преуредили су у храм и парохијски дом. Одлуком епархијских власти Епархије бачке из 1947. у Оџацима је основана парохија и на тај начин се издвојила из парохије у Парабућу.

⁵⁸⁵ Сведочења Милана Ђорђевића о овом догађају забележили су новинари новосадског *Дневника* Стеван Милер и Мишко Лазовић у тексту под називом „Козарачко коло па јуриш на владику Иринеја“ (*Дневник*, 26. март 2014).

његове званичне посете у Оцацима, и да је закључено како је овај напад, иако није био једини напад на црквене великодостојнике, свакако био најтежи, јер је, по свему судећи, био припремљен. Иако епископ Иринеј није желео да се „из овога прави питање“, Синод је одлучио да се случај прикаже детаљно у једном општем протесту „као пример нарушавања државним уставом гарантованих слобода“.⁵⁸⁶

О нападу се, међутим, расправљало и на саветовању Централног комитета КП Србије, 16. септембра 1946. године, на којем су изложени извештаји из различитих крајева Србије о држању свештенства према новој власти. Наиме, Покрајински комитет КПС за Војводину послао је четири дана раније извештај о раду у коме се каже да Срески комитет у Оцацима није поступао на основу директиве Покрајинског комитета, „па су неки скојевци и чланови Партије, уз учешће 500-600 колониста, *добро измлатили владику Иринеја Ђурића и неколико попова из његове пратње*.“ На основу ове констатације се може закључити да је напад на епископа унапред био припремљен. На саветовању је истакнуто да је „*поповима посвећена мала пажња* и да се на њих нема утицаја, али и да су чињене извесне грешке, као што је био напад на епископа Иринеја, чупање браде поповима и сл“.⁵⁸⁷

Међутим, слична провокација се догодила и на слави у Ковиљу, којој је, такође, присуствовао епископ Иринеј. И у овом случају Срески комитет је „испустио руководство на терену из руку“.

Из истог извештаја сазнајемо и да је епископ Иринеј, као администратор Епархије темишварске, поднео извештај о предузетим корацима поводом ненадлежног и незаконитог смењивања протојереја Слободана Костића са положаја ерхијерејског заменика и бележника Темишварске епархије. Усвојен је предлог да се у Темишвар пошаље протојереј-ставрофор Стеван Самуилов, архијерејски заменик Вршачке епархије, на лицу места утврди стање ствари и поднесе извештај Синоду. Такође, сазнајемо и да му је уступљен на решавање предлог Архијерејског намесништва за православне руске парохије у Епархији бачкој у вези са накнадним уношењем у руске парохијске матице и издавања извода из матичних књига за руске емигранте.⁵⁸⁸

Поред редовних послова о којима се бринуо Синод, у овом периоду донета је одлука да се, у интересу правилног решавања бројних нагомиланих проблема – као што су: нова Уредба о оснивању Државне комисије за верска питања, као и други закони,

⁵⁸⁶ Гласник СПЦ, бр. 1, од 1. јануара (19. децембра 1946) 1947, 6.

⁵⁸⁷ R. Radić, *Verom protiv...*, 294, 397.

⁵⁸⁸ Гласник СПЦ, бр. 1, 1947, 6-7.

уредбе, наредбе и прописи којима је СПЦ доведена у такав положај да је остала без средстава за издржавање свештенства, установа и богословских школа, и то захваљујући аграрној реформи, укидању патријаршијског приреза и забраном сакупљања прилога за Цркву; спречавања верске делатности Цркве разним поступцима власти, као што је укидање веронауке и одузимање црквених зграда; кажњавање свештеника, као и поступци МНО према црквеним органима; политичка акција за разбијање СПЦ (у Македонији и Црној Гори) - успостави ближи контакт између Цркве и државе.⁵⁸⁹ Тај корак је учињен већ 6. децембра 1946. године, када је патријарх Гаврило са још двојицом чланова Синода – митрополитом скопским Јосифом и епископом зворничко-тузланским Нектаријем, посетио маршала Јосипа Броза Тита, председника владе ФНРЈ. Председник Тито је узвратио посету патријарху Гаврилу 23. јануара 1947. године. Два дана касније патријарх је са митрополитом Јосифом посетио Президијум ФНРЈ и Президијум НР Србије, а 31. јануара 1947. и председника владе НР Србије др Благоја Нешковића. Приликом тих сусрета високи представници СПЦ изнели су све проблеме који су Цркву у новом времену оптрећивали и које је требало решити.⁵⁹⁰

Епископ Иринеј је у овом периоду, без обзира на нападе који су се догодили, био члан Синода и настојао је да редовно обавља све своје уобичајене архијерејске активности. Приликом расподеле синодских послова епископ Иринеј је добио „послове спољне мисије“.⁵⁹¹ Можемо претпоставити да је у његовом домену био случај повраћаја новца манастира Сукова код Пирота, као и поврћаја новца и драгоцености који су припадали архимандриту овог манастира Варнави, а који су однети у Бугарску током окупације. Тим поводом замољено је Министарство спољних послова ФНРЈ за интервенцију. Навешћемо још један случај покушаја оснивања јурисдикције Руске православне цркве на територији Будимске епархије, а на залагање двојице мађарских православних свештеника. Тим поводом упозорен је руски патријарх Алексеј да тамо сви православци од давнина потпадају под јурисдикцију Будимске епархије, којој је на челу епископ Георгије Зубковић. Такође, руски патријарх је упозорен и на покушај оснивања тзв. Мађарске православне цркве од стране лица чија је „прошlost потпуно

⁵⁸⁹ *Гласник СПЦ*, бр. 1, 1947, 7-8.

⁵⁹⁰ *Гласник СПЦ*, бр. 5, од 1. маја / 18. априла 1947, 153.

⁵⁹¹ У синодској подели послова административне послове је водио и потписивао митрополит скопски Јосиф, послове просветног одсека епископ тимочки Емилијан, а финансијске послове епископ нишки Јован. *Гласник СПЦ*, бр. 5, 1947, 155.

мрачна“, а дотадашња делатност неканонска.⁵⁹² У то време је обављан још један важан посао. Наиме, Законодавни одбор Синода и Патријаршијског УО припремао је нови предлог Устава СПЦ. Предлог је од стране Синода прегледан, допуњен и поднет Сабору на усвајање. Да је обављао уобичајене послове потврђује, између осталог, и његов рад на оцењивању превода Божанствене литургије Св. Јована Златоустог, који је извршио протојереј-ставрофор Петар Трбојевић, војни свештеник у пензији.⁵⁹³ Овај превод је неколико месеци касније уступљен митрополиту скопском Јосифу на коначно мишљење.

На редовном заседању Светог архијерејског сабора, одржаног од 11/24. априла до 8/21. маја 1947, расправљано је о важним пословима за функционисање СПЦ.⁵⁹⁴ Донете су измене и допуне Устава СПЦ, од 31. новембра 1931, које су за живот Цркве биле неопходне; донете су одлуке за предузимање мера ради успостављања црквеног поретка и омогућавања нормалног живота у епархијама; попуњене су упражњене епархије, изабрано је шест нових архијереја; васпостављена је Сремска епархија и креиране су две нове епархије – Шумадијска са седиштем у Крагујевцу и Будимљанско-полимска са седиштем у Бијелом Пољу; разматрано је питање припремања свештеничког подмлатка, тако да је одлучено да се отвори Богословија у Призрену, а посвећена је пажња и црквено-пастирском раду свештенства по питању предавања науке о вери школској омладини.⁵⁹⁵ На Сабору је прочитан извештај о раду Синода у периоду од 1941. до 1946. године, јер у том периоду Сабор није имао своја редовна заседања, али је приликом изјашњавања архијереја о његовом прихватању епископ Иринеј замолио да може накнадно допунити „и исправити извештај Светог архијерејског синода у погледу епархије бачке“. Примедбе и исправке које је епископ Иринеј прочитао пред Сабором односиле су се на његово чланство у Горњем дому Мађарског парламента, на „домаћи притвор и да се за време окупације одржи територија епархије бачке“. После исцрпне дискусије Сабор је прихватио примедбе епископа Иринеја и оне су биле унете у званичан извештај Синода за период од 1941. до 1946. године.⁵⁹⁶ Вредан пажње је и иступ епископа будимског др Георгија Зубковића, који је са кашњењем стигао на Сабор, због визе коју је чекао од мађарских власти. Приликом излагања стања у својој епархији епископ Георгије је споменуо и

⁵⁹² *Гласник СПЦ*, бр. 5, 1947, 156 и 158.

⁵⁹³ *Гласник СПЦ*, бр. 1, 1947, 10.

⁵⁹⁴ Опширније видети у: Предраг Пузовић, *Рад Светог архијерејског сабора од 1947. године*, Богословље, св. 1, Београд 2011, 150-171.

⁵⁹⁵ Извештај о раду Св. архијерејског сабора, *Гласник СПЦ*, бр. 6, 1. јун/19. мај 1947, 185.

⁵⁹⁶ П. Пузовић, *Рад Светог архијерејског сабора...*, 158-159.

епископа Иринеја Ћирића, да су се обојица трудили да раде поштено „чувајући и свето православље и светосавље“. У наставку је рекао: „Никада нисмо били издајнице и нисмо се никада ничега одрицали. Мој брат Иринеј се поштено држао и чувао свето православље и свету Цркву православну, а тако исто и епископ Владимир док га нису протерали из Поткарпатске Русије“.⁵⁹⁷

На Сабору је саопштена одлука Синода од 14. новембра 1944, донета по одласку Руске заграничне цркве из Југославије, на основу које престају сва овлашћења која јој је дао Сабор од 18. августа 1921. године. Парохије и црквене општине које су биле под јурисдикцијом Руске заграничне цркве привремено су стављене под заштиту СПЦ. На овом заседању Сабора изабрани су и нови чланови Синода, међу којима није био епископ бачки Иринеј.⁵⁹⁸

Епископ Иринеј је на овом Сабору изабран у одбор формиран ради припреме прославе стогодишњице обнављања Српске патријаршије и проглашења Српске Војводине током следеће године у Сремским Карловцима. У одбор су још ушли епископи нишки Јован и злетовско-струмички Викентије. Патријарх Гаврило је сматрао да је Српска патријаршија била у обавези да обележи овај значајан догађај и да је на Сабору било да изабере организациони одбор, што је и учињено.⁵⁹⁹

Током Сабора одржан је парастос свим упокојеним патријарсима, митрополитима и епископима, као и благодарење о Дану победе, којима су присуствовали сви архијереји.

Сумњу да је епископ Иринеј већ почео да оболева и да због тога више није био члан Синода, поткрепљује и један чланак објављен у *Гласнику СПЦ*, у бр. 3-4 из 1948. године, у којем се описује свечаност освештања малог храма у бачком месту Алекса Шантић. Изразе захвалности мештани овог бачког села, који су углавном били колонисти, пре свега су упутили свом епископу „који је за време окупације спасавао наше животе, испомагао нашу децу, основао са црквеном општином новосадском болницу за лечење нас страдалника од гнева окупаторовог“ и поврх тога послао

⁵⁹⁷ После протеривања епископа Владимира (1941), мађарске власти су у Мукачевско-прјашевској епархији поставиле администратора Михаила Попова, а убрзо установиле и Мађарску православну цркву. После рата је Поткарпатска Русија је постала део СССР-а и тако потпала под јурисдикцију московског патријарха. У послератним годинама је ликвидирана и „администратура“ Мађарске православне цркве. П. Пузовић, *Рад Светог архијерејског сабора...*, 164.

⁵⁹⁸ Чланови Синода у новом саставу били су: митрополит скопски Јосиф, новоизабрани митрополит загребачки Дамаскин, епископ нишки Јован и епископ злетовско-струмички и администратор Сремске епархије Викентије, који је наследио епископа Иринеја у обављању послова спољне мисије. Председник Синода, као што је уобичајено, био је патријарх. *Гласник СПЦ*, бр. 6, 1947,

⁵⁹⁹ П. Пузовић, *Рад Светог архијерејског сабора...*, 165.

свештеника и благословио подизање храма. Епископов изасланик на тој свечаности био је прота Богдан Петровић, парох пачирски. Међу бројним гостима био је и професор и свештеник Александар Беликов, потпредседник Руског мисионарског савета Епархије бачке. Председник овог Савета био је управо епископ Иринеј Тирић.⁶⁰⁰

На редовном годишњем заседању Светог архијерејског сабора, које је почело 12. маја /29. априла 1948, поред осталих архијереја, присуствовао је и епископ Иринеј.⁶⁰¹ Такође, епископ је присуствовао Сабору и следеће године, који је свој рад започео 18/5. маја 1949.

У овом периоду почело је да се формира Удружење свештеника,⁶⁰² на које је већина епископа гледала са неповерењем из више разлога. Наиме, епископи су се у то време борили да обнове црквену структуру и да врате свој ауторитет над њом, а истовремено су нападани са свих страна. Поврх свега тога, удружење је имало јавну подршку власти, што је још више допринело уверењу да иза Удружења свештеника стоји Управа државне безбедности. Удружење је у многим градовима одржавало конференције, уз одобрење власти, а често и уз присуство њихових представника.⁶⁰³ На заседању Сабора 1947. примљен је распис Синода о забрани одржавања свештеничких конференција. Међутим, епископи нису били у потпуности сагласни по овом питању. Епископ бачки Иринеј је, на пример, дао дозволу за одржавање свештеничке конференције у Новом Саду. Организовање подбора свештеничког удружења НР Србије за Епархију бачку обављено је током јуна 1947. године. Један од водећих људи овог удружења био је и новосадски прота и први новосадски послератни градоначелник

⁶⁰⁰ *Гласник СПЦ*, бр. 3-4, од 1. априла / 17. марта 1948, 316-317.

⁶⁰¹ *Гласник СПЦ*, бр. 5-6, од 1. јуна / 19. маја 1948, 321.

⁶⁰² Удружење свештеника формирано је у Србији још 1889, у време сукоба српских власти са епископатом. Како Радмила Радић бележи, то је био „израз обнове у цркви, углавном међу вишим свештенством, са циљем да се повећа утицај цркве међу народом, да се подигну културни и образовни стандарди у цркви, као и материјалне прилике свештенства“. И у то време је већина епископа сматрала да се на тај начин поткопава њихов ауторитет. Између два светска рата било је неколико оштрих сукоба између припадника удружења и епископа, због чега је оно извесно време било и забрањено, а затим је реорганизовано. Део свештеника, који се током рата прикључио партизанима, после рата је наставио да подржава идеју удруживања и њу је поистовећивао са циљевима НОП-а (R. Radić, *Verom protiv...*, 251). Више видети и у: Ћ. Слијепчевић, *Историја СПЦ*, књ. 3, 293-301; R. Radić, *Verom protiv...*, 251-259.

⁶⁰³ Синод је поводом одржавања конференција послао распис, 23. децембра 1946, епископима и представку Председништву Владе НР Србије и Земаљкој комисији за верске послове у којој се каже: „У последње време извесни политички људи, а међу њима и поједини свештеници, почели су по појединим епархијама, намесништвима и окрузима сазивати свештеничке конференције на којима су се расправљале чисто политичке ствари, а руководиоци тих политичких свештеничких конференција показали су у појединим приликама отворену тенденцију да међу свештенством разбију ону, до сада увек узорну, црквену и свештеничку дисциплину, а нарочито у односу свештенства према њиховим црквеним старешинама, настојећи тако да и углед Свете Цркве и њених представника ослабе и унизе и да тако створе пометњу у нашим црквеним редовима, а јединство наше црквене дисциплине доводе у питање.“ R. Radić, *Verom protiv...*, 253.

Алимпије Поповић, који је изабран за првог председника његовог Главног одбора, касније је био и председник Удружења свештеника НР Србије. Приликом посете делегације Удружења Титу, децембра 1947, Поповић је предложио да се социјално и пензионо осигурање прошири и на православно свештенство, што је и прихваћено. Епископ Иринеј је познавао Алимпија Поповића четири деценије, још из ђачког времена, када је Поповић био ђак Карловачке богословије, а Иринеј њен професор. Од 1919. до пензионисања 1958. године прота Алимпије Поповић обављао је своје свештеничке дужности у Новом Саду, у почетку уз проту Милана Ћирића, стрица епископа Иринеја. Да ли су њихова вишедеценијска сарадња и поверење, које се могло стећи за то време, били пресудни у овом ставу епископа Иринеја према Удружењу свештеника или је неки други чинилац утицао, можемо само да нагађамо. Касније су се, током 1949. године, у прилог признавања Удружења изјашњавали епископи Владимир, Висарион, Хризостом и Арсеније, а епископ Емилијан Мариновић, патријархов викарни епископ, био је чак и његов члан. Радмила Радић закључује да су државне власти у свештеничком удружењу пронашле идеалан инструмент за остварење двоструког циља да се „СПЦ укључи у нову монолитну структуру државе и да се њена енергија употреби за остварење државних потреба“.⁶⁰⁴

У мају 1950. године умро је патријарх Гаврило Дожих. Епископ Иринеј је, поред осталих архијереја, присуствовао његовој сахрани. За новог, четвртог по реду патријарха Уједињене СПЦ изабран је, 1. јула / 19. јуна 1950, на изборном Сабору, дотадашњи епископ злетовско-струмички и администратор Сремске епархије Викентије. Свечаност устоличења, којој су присуствовали сви архијереји, али и представници државних власти, обављена је дан касније, такође у Београду.⁶⁰⁵

Током 1951. године, у којој је умро дугогодишњи епископ будимски др Георгије Зубковић, епископ Иринеј је обавио неколико рукоположења. Епархијског ђакона Младена Ружића, који га је својим телом штитио приликом напада у Оцацима, рукоположио је за презвитера и поставио га за привременог пароха у Хоргошу и, истовремено, за вероучитеља у свим школама хоргошке парохије. Свршеног богослова Димитрија М. Бељанског рукоположио је у чин презвитера и поставио га за привременог пароха у Руменки, а протођакона Уроша В. Јованкина рукоположио је у чин презвитера и поставио га за привременог пароха при храму Св. Јована Претече у

⁶⁰⁴ R. Radić, *Verom protiv...*, 257.

⁶⁰⁵ Више о избору и устоличењу патријарха Викентија видети у: *Гласник СПЦ*, бр. 7-9, 1. септембар/19. август 1950, 86-91.

Сомбору.⁶⁰⁶ Током својих редовних активности дао је тројници пароха „коначан канонски отпуст“ ради преласка у другу епархију, једном лицу је дао „коначан канонски пријем“, двојници искушеника дао је благослов за монашење, дозволио је два премештаја и значајан број постављења, а највише је дао одликовања. Црвеним појасом одликовао је: Срету Богдановића, пароха футошког, Радивоја Ј. Максимовића, пароха силбашког, Георгија А. Сувачаревића, пароха сивачког, Војина А. Вуканића, пароха сомборског, Радивоја Л. Добричкога, пароха шајкашког, Јована М. Клашњу, пароха бачкопетровоселског. Чином протојереја одликовао је Миливоја Вл. Вуковића, пароха каћког, Владимира Родзјанка, руског пароха суботичког, Бранислава Буњевчевића, пароха равноселског. Надбедреником је одликовао Стевана К. Поповића, пароха новосадског, протојереја Симеона Видака, пензионисаног вероучитеља, протојереја Милоша С. Лучића, помоћника архијерејског намесника новосадског, оца Леонида Сушића, настојатеља манастира Ковиљ и протојереја Алимпија Вл. Поповића, који је био први градоначелник Новог Сада по његовом ослобођењу 1944. године. Чином протонамесника одликовао је: Ђура М. Стојића, пароха бачкоградиштанског, Димитрија Коларова и Боривоја Јаковљевића, парохе бечејске, Павла Ј. Дожића, пароха чурушког и Милоша П. Смољановића, пароха сенћанског. Протојереј Војислав Е. Ковачевић, секретар Епархијског УО Епархије бачке одликован је напрсним крстом од стране Синода.⁶⁰⁷

Међутим, годишњем заседању Сабора 1951. године епископ Иринеј није присуствовао, што је вероватно последица његовог здравственог стања.

Током 1951. године епископ Иринеј је посетио (Стари) Бечеј. Повод овој посети био је завршетак обнове храма Св. Георгија,⁶⁰⁸ који је оштећен од стране окупатора током повлачења, октобра 1944. године. Иако је акција за поправку храма предузета одмах након ослобођења, требало је готово седам година да се тај посао доврши. Обнова храма је завршена новембра 1951, а исте године се навршавао један век од постављања његовог камена-темељца.⁶⁰⁹ Ради успомене на ова два догађаја одлучено је да су поред западних врата узиди спомен-плоча и да се позове епископ Иринеј да је освешта. Епископ је одмах прихватио овај позив и у недељу 30/17. децембра 1951. кренуо аутомобилом, са својм пратњом, за Бечеј. Пред црквом га је дочекао месни

⁶⁰⁶ Гласник СПЦ, бр. 4-6, 1. јун / 19. мај 1951.

⁶⁰⁷ Гласник СПЦ, бр. 10, октобар 1952, 218.

⁶⁰⁸ Иконостас бечејске цркве Св. Георгија обновио је чувени Урош Предић.

⁶⁰⁹ Претходна црква запаљена је уочи Ивањ-дана 1849. Две године касније започета је градња нове и веће цркве, која је освештана 1858.

парох Димитрије Коларов, увео га у храм и одржао кратко молепствије и поздравио архијереја, а затим се окупљеном народу обратио епископ. Он је изјавио да је срећан што је после 18 година добио прилику да поново дође у Бечеј „за који га везују успомене још из млађих дана“. Затим је одржао „диван говор“ у којем је позвао православне Бечејце да поштују и чувају своју веру и да и у будуће „буду достојни својих јуначких предака“.⁶¹⁰ После ових поздравних речи епископ је отишао у кућу бечејског архијерејског намесника, протојереја-ставрофора Јована Степанова, старца од 89 година, који није био на дочеку свог ерхијереја јер му је син био на самртној постељи. Мешутим, из поштовања према старом проти, епископ је отишао да му изрази саучешће у великој тузи. Затим је, на почетку свете архијерејске литургије открио и освештао спомен-плочу. После литургије епископ је присутнима делио нафору, па му је мноштво верника пришло и пољубило руку, а он је за сваког имао лепу реч. Тог дана је епископ одликовао јереја Димитрија Коларова називом протонамесника, а као примерене још двојицу свештеника.

У пролеће 1952. године епископово здравствено стање се погоршало и он је затражио једногодишње боловање. Синод је одлучио да уважи епископову молбу, да му дозволи да боловање проведе где год жели и да ће управа над Епархијом бачком за то време бити поверена патријарху Викентију.⁶¹¹ Да је патријарх Викентије преузео све редовне епархијске послове уместо оболелог епископа Иринеја види се и по томе што је обављао сва постављења, пензионисања, премештаје и одликовања током 1952. и 1953. године.⁶¹²

Због болести епископ Иринеј није присуствовао ни редовном годишњем заседању Светог архијерејског сабора, одржаног од 15. маја до 3. јуна 1952. године. Овај Сабор је значајан по томе што је донео одлуку о оснивању Богословског факултета СПЦ, као и Уредбу о Српским православним богословијама.⁶¹³

Да је епископ боловао говори и чињеница што није прихватио позив Сенћана и није дошао у Сенту, априла 1952, да освешта обновљен олтар тамошње цркве Св. арханђела Михаила.⁶¹⁴ Епископ Иринеј је, ипак, послао поздрав и благослов, као и акт о

⁶¹⁰ *Гласник СПЦ*, бр. 1, 1. јануар (19. децембар 1951) 1952, 25-26.

⁶¹¹ *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1952.

⁶¹² *Гласник СПЦ*, бр. 1, јануар 1953, 2-3, и *Гласник СПЦ*, бр. 1-2, јануар-фебруар 1954, 5-6.

⁶¹³ Саборском заседању нису присуствовали ни епископ жички Николај, епископ далматински Иринеј и епископ америчко-канадски Дионисије. Током Сабора се разболео умро епископ браничевски Венијамин. *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1952, 131-132.

⁶¹⁴ Црква Св. арханђела Михаила у Сенти подигнута је 1751, тешко је оштећена у Буни 1849, а обновљена је већ 1851. Иконостас у обновљеном храму тада је осликао академски сликар Павле Симић. Током

одликовању пароха Милоша Смољановића насловом прото-намесника. У септембру 1952. године обављено је у Бачкој епархији још једно освећење обновљене цркве без присуства надлежног епископа. Радило се о цркви у Старом Врбасу, која није страдала у рату, али је била оронута, па је црквена управа уштедела новац и одлучила да га уложи у њену оправку.⁶¹⁵ Патријарх Викентије, као администратор Епархије бачке, изаслао је епископа топличког Доситеја, 28. септембра 1952, да освешта цркву.⁶¹⁶

Здравствене проблеме, који су проистекли као последица напада у Оцацима, епископ је у мањој или већој мери имао до краја живота. У годинама које су предстојале више није обављао дужности епархијског архијереја.

Приликом прегледа од стране трочлане лекарске комисије, 16. августа 1952. године, установљено је да епископ већ дуже време болује од церебралне артериосклерозе са дегенеративним променама у мозгу, које су довеле до неуролошких и психичких поремећаја.⁶¹⁷ Обољење је било хронично, међутим, забрињавајуће је било што се епископово стање у последње време знатно погоршало и поред лечења. Лекари нису препоручивали лечење у иностранству, јер је путовање још више могло погоршати пацијентово стање. На основу неколико сачуваних рецепата сазнајемо да је епископа лечио др Јордан Р. Тасић, специјалиста за нервне болести из Београда, као и др Димитрије Стануловић, специјалиста за унутрашње болести из Новог Сада. О његовом лечењу посебно је бринуо патријарх Викентије и епископов брат Стеван Ћирић, о чему сведочи и њихова преписка.⁶¹⁸

Епископ Иринеј је последње причешће примио на самртном одру, а причестио га је његов некадашњи чтец, а тада свештеник и протосинђел др Стефан Чакић.⁶¹⁹

Епископ бачки Иринеј Ћирић је умро, после дуге и тешке болести, уочи Благовести 6. априла/24. марта 1955. године у Новом Саду. Његово тело било је изложено у новосадској Саборној цркви ради опроштаја од стране свештенства и многобројних пријатеља и поштовалаца. Сутрадан, на Благовести, служена је заупокојена архијерејска литургија којој су присуствовали патријарх српски Викентије

Другог светског рата црква је поново знатно оштећена, а посебно њен олтар. Сенђански парох Милош Смољановић покренуо је акцију ради обнове оштећеног олтара. *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1952, 123.

⁶¹⁵ Црква је изграђена 1738. и неколико пута је поправљана, а нарочито је пострадала 1849, као и већина цркава у Бачкој, током Буне.

⁶¹⁶ *Гласник СПЦ*, број 11-12, новембар-децембар 1952, 266.

⁶¹⁷ Лекарску комисију су чинили др Ђорђе Малетић, управник Главне покрајинске болнице, др Димитрије Стануловић, заменик шефа Интерног одељења и др Немања Вурдеља, шеф Нервног одељења. Преглед је обављен у Новом Саду, 16. августа 1952. БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

⁶¹⁸ БМС, Поклон библиотека..., без инв. бројева.

⁶¹⁹ С. Чакић, *Истина и о моме животу...*, 300.

и епископ шабачко-ваљевски Симеон, док су литургију служили епископ будимљанско-полимски Макарије, епископ сремски Никанор и епископ топлички и викар патријарха српског Доситеј, уз асистенцију десет свештеника и три ђакон. По завршетку литургије опело је служио патријарх српски Викентије са присутним епископима. Затим се патријарх опростио од епископа Иринеја рекавши, између осталог, и ово: „Врло много од нас овде присутних стојали смо често с тобом у овом светом храму. Научили смо стојати с тобом и око тебе. Ти си био средиште наше, ти си био онај у кога смо гледали, очекивали твој поглед и очекивали да чујемо твој глас. И данас стојимо с тобом и око тебе, али више не чујемо твој глас, не осећамо твој поглед који је показивао сталну ведрину духа. Твој дух је оставио трошну земаљску љуску и отишао Богу на истину. А нас твоју браћу архијереје, свештенство и твоју паству оставио си тужне и неутешне.“⁶²⁰

У име монаштва опростио се, од епископа Иринеја, архимандрит Стефан Илкић, а у име свештенства Епархије бачке то је учинио протојереј Стеван Поповић, архијерејски намесник новосадски. На опелу је певао хор Саборне цркве. Затим су свештеници на рукама носили ковчег са телом епископа Иринеја око Светођурђевског храма, пре него што су га положили у крипту испод олтара. Епископ је нашао свој мир храму у којем је служио преко три деценије. У време спуштања ковчега у крипту звонила су сва звона на православним црквама у Епархији бачкој.

Сахрани је присуствовао епископов брат Стеван, са породицом, који је само неколико месеци касније умро.

Десет година касније, на Благовести 1965, успомену на епископа Иринеја оживео је у свом говору Стефан Чакић, некадашњи чтец епископа Иринеја и архимандрит манастира Крушедола.⁶²¹ Том приликом он је рекао: „Што се више удаљујемо од твоје смрти, велики и неумрли владико наш, све више и силније осећамо твоју величину, све се више дивимо твојим узвишеним врлинама, којима си нам вазда светлио, као спасоносни светионик на узбурканом мору, све теже налазимо теби равног и све теже подносимо велики губитак који нам је нанела твоја смрт, отргнувши те немилосрдно од нас, који смо те безгранично волели и у срцу своје са поносом носили.“⁶²²

⁶²⁰ Гласник СПЦ, бр. , 1955, 67-69.

⁶²¹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја. Стефан Чакић, *На гробу блаженопочившег епископа бачког др Иринеја Гирића*, рукопис. Видети и: С. Чакић, *Истина и о моме животу...*, 298-300.

⁶²² С. Чакић, *Истина и о моме животу...*, 300.

Наследник епископа Иринеја Ћирића на престолу епископа бачких био је Никанор, дотадашњи епископ сремски. Устоличење новоизабраног епископа обављено је у Новом Саду 26. јуна 1955. године.⁶²³

Књижевник, сликар, преводилац

Иван, у монаштву Иринеј, од детињства и ране младости је почео да показује љубав према лепим уметностима, пре свега књижевности, а затим и сликарству. Љубав и таленат за књижевност засигурно је наследио од оца Исидора, који је своју склоност према писању исказао пишући песме још као студент.

Иринеј је своје прве песме објавио још као ђак у збирци под називом *Песме Ивана Ћирића*. Појединачне песме, приче и друге краће радове објављивао је у тадашњим књижевним часописима као што је *Бранково коло*, *Ђачки пријатељ* и *Богословски гласник*.

Епископ Иринеј је још од ране младости, такође, почео да преводи, и то углавном песме и богослужбене текстове. Његова огромна предност било је познавање многих страних језика, а према неким тврдњама знао је и говорио чак 22 језика. Нарочито је волео да преводи текстове са старохебрејског и грчког језика. Куриозитет је његово драмско дело *Под маљем – позоришна игра у једном чину* (1929), која се бави проблемом алкохолизма, има едукативни карактер и првенствено је намењена младима.

Сликарство је било друга велика Иринејева љубав. За разлику од свог савременика и брата у Христу, Рафаила Момчиловића, игумана манастира Шишатовца, Иринеј није похађао ни једну уметничку школу.⁶²⁴ Истражујући сликарско наслеђе епископа Иринеја Ћирића, Угљеша Рајчевић је закључио да је он био самоук сликар, али да његово дело „недвосмислено доказује да је, поседујући сликарски нерв, савладао занатску страну и своје сликарство приближио нивоу који се очекује од професионалца“.⁶²⁵

⁶²³ Никанор (Недељко) Иличић (Нови Бечеј, 1906 – Нови Сад, 1986), епископ. Школовао се у Великом Бечкерек, Сремским Карловцима и у Београду. Прво је постављен за епископа горњокарловачког (1947), али је после неколико година због разних малтретирања, по својој молби, премештен у Епархију сремску (С. Вуковић, *Српски јерарси...*, 358-359).

⁶²⁴ Рафаило Момчиловић се школовао за црквеног сликара у Београду, Москви и Риму. Ту је била читава генерација духовника-сликара: Наум Андрић, који се школовао у Синодској иконописној школи у манастиру Раковици, затим Лукијан Бибић, Никодим Бркић и Марко Илић, који су се школовали у Београду и Минхену. Угљеша Рајчевић, *Епископ Иринеј Ћирић, сликар ауто-дидакт*, Сунчани сат, бр. 8, Сремска Митровица 1998, 203.

⁶²⁵ У. Рајчевић, *Епископ Иринеј, сликар...*, 208.

На основу неких детаља можемо само да претпоставимо да је Иринеј Ћирић највише времена проводио сликајући током Првог светског рата, затим као епископ тимочки, од 1919. до 1922. године, и у време док је био у кућном притвору, од 1944. до 1946. године. Нарочито су занимљиви цртежи и скице начињене у периоду проведену у Тимочкој епархији.⁶²⁶ Најчешћи мотиви које је епископ цртао јесу људи, првенствено деца, са којима се он у том периоду сусретао, затим поједини манастири и места Тимочке епархије.

Забележено је да је епископ Иринеј своје сликарске радове излагао на неколико колективних изложби у периоду између два светска рата, као и да је отворио неколико уметничких изложби. У то време био је обичај да се на крају школске године у новосадским грађанским школама, мушкој и женској, приреде изложбе дечјих радова, углавном ручних радова и цртежа. У мају 1936. године епископ Иринеј је отворио изложбу иконографије и примењене уметности ауторке Јелене Вандровске, а истовремено и изложбу ручних радова и цртежа ученика две наведене грађанске школе. Епископ је са великим интересовањем разгледао дечје радове, као и радове Вандровске којој ово није била прва изложба, изразио се о њима „ласкаво“ и одао јој признање. У разговору са управницима школа и наставницима показао је велико интересовање за изложене радове.⁶²⁷

Сликарски радови епископа Иринеја данас се чувају на различитим местима. Његови аутопортрети, а сачувано их је пет, различитих димензија, налазе се у власништву Епархије бачке (манастири Ковиљ, Бођани и Владичански двор у Новом Саду), Епархије сремске (манастир Крушедол) и Библиотеке Матице српске, готово у природној величини, чува се у оквиру фонда Поклон библиотека др Иринеја Ћирића и Стевана Ћирића.⁶²⁸ У оквиру истог фонда чувају се цртежи и скице настали у Зајечару и околини, у време када је био епископ тимочки. У Владичанском двору у Новом Саду налази се и његов рад „Христово распеће“, огромних димензија, постављен у дворској библиотеци, између ормара са књигама, насликан плански управо за тај простор. Иако је на овом месту реч о сликарским радовима епископа Иринеја, не можемо а да не споменемо његов портрет, рад чувеног сликара Уроша Предића, који се чува у Владичанском двору у Новом Саду. Овај епископов портрет, на којем је представљен у

⁶²⁶ Већина цртежа је датирана. Скицен-блок и појединачни цртежи и скице чувају се у Библиотеци Матице српске, у фонду Поклон библиотека..., без инв. броја.

⁶²⁷ Дан, 26. мај 1936.

⁶²⁸ Епископ Иринеј је овековечен и у радовима чувених српских сликара – Уроша Предића (два портрета) и Младена Јосића.

стојећем ставу, урађен је у природној величини и мало је рећи да је импозантан. Ово није једини рад чувеног сликара на којем је приказан лик епископа Иринеја – други портрет, који потиче из времена Епархије тимочке, се чува у породици. Епископ Иринеј је сликао и иконе. Један његов рад сачуван је у Владичанском двору – Свето апостоли Вартоломеј и Варнава, а други у породици – Лазарева субота, коју је насликао за породицу Милић из које је потекла његова снаха Олга.

Епископ Иринеј је у себи носио огромну енергију и посвећеност свему што је радио. Поред тога, у себи је носио дубоку веру и одушевљење за све оно чиме се бавио. Забележено је да је настојао „да тај живот из себе пренесе и на друге“ људе.⁶²⁹

Имао је интерес за све што је добро и лепо. Ова чињеница, као и то да се током целог живота бавио књижевношћу нераздвојиво га је везала и за Матицу српску. Као њен члан и надлежни епископ, давао је препоруке црквеним општинама да у годишњи прорачун уносе и своте за упис у чланство Матице српске и, обавезно, да препоручују верницима да се учлањују.⁶³⁰ Такође, епископ је учествовао у свим значајним манифестацијама које је организовала Матице српска између два светска рата. На пример, поводом прославе стогодишњице чинодејствовао је у Саборној цркви на парастосу за „покој душе“ оснивача, добротвора и њених чланова.⁶³¹ Међутим, после рата су се ствари у неку руку измениле. У једном писму матичиној Управи, 1947. године, епископ је захтевао да се врати Владичанском двору портрет патријарха Јосифа Рајачића, који је био позајмљен за једну изложбу и задржан у Матици.⁶³²

Поштовање и љубав према уметности епископ Иринеј је гајио и бавио се њоме докле год му је то дозвољавало његово здравствено стање.

⁶²⁹ Душан Глумац, *Епископ бачки др Иринеј Тирић*, Весник, бр. 140, 15. април 1955.

⁶³⁰ Д. Попов, *Историја Матице...*, књ. 4, 259.

⁶³¹ Д. Попов, *Историја Матице...*, књ. 4, 326.

⁶³² РОМС, инв. број 7.566, епископ Иринеј – Васи Стајићу, 31. јануар 1947, Нови Сад. Портрет се и данас чува у Владичанском двору у Новом Саду.

Стеван Ћирић
(1886-1955)

III СТЕВАН ЋИРИЋ – МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ПРЕДСЕДНИК НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Школовање и рад у Карловачкој гимназији

Рођен је 18/30. маја 1886. године у Карловцима као најмлађе дете Исидора и Евелине Ћирић. Школовање је започео у месту рођења, где је похађао три разреда основне школе, а наставио је у Новом Саду, где је са браћом прешао после смрти оца (1893).⁶³³ Српску православну велику гимназију, чији су ђаци већ били Иван и Владислав, уписао је школске 1896/97. године. Гимназијом је руководио њен чувени управитељ Васа Пушибрк, а професорски збор су чинили знаменити професори који су оставили значајан траг, не само у историји ове школске установе, већ и у друштвеном животу Новог Сада и Војводине – Стеван Милованов, Тихомир Остојић, Јован Грчић, Александар Сандић, Ђорђе Дера и други. Школске дане Стеван је делио са друговима од којих су, касније, неки постали угледни културни посленици, као што су Игњат Павлас и Милоје Милојевић.⁶³⁴ Стеван Ћирић је био изузетан ђак, што је забележено у школским сведоџбама, а матуру је положио јуна 1904. са највишом оценом.

Недостатак докумената за десетогодишњи период Стевановог живота, који је потом уследио, значајно је отежао рад на састављању његовог животописа. Он је, после завршене гимназије, највероватније, студирао права у Дебрецину,⁶³⁵ а затим и у Будимпешти. Међутим, о томе нема конкретних података, јер нису сачуване уписнице, индекси, ни дипломе. Једино сведочанство јесте једна фотографија из Будимпеште и разгледнице из Дебрецина, упућене брату Ивану, које садрже понеки мање битан детаљ, као што је место становања или тренутно здравствено стање.⁶³⁶ Постоје индиције да су управо из здравствених разлога прекинуте његове студије у Дебрецину. Када је, тачно, прешао на студије у Будимпешту не зна се поуздано. О тадашњем његовом животу забележено је неколико детаља, чији је хроничар Дака Поповић, са

⁶³³ О Стевану и његовој браћи, као што је већ речено, бринуо је стриц Милан, прота новосадски.

⁶³⁴ Међу његовим школским друговима били су Милоје Милојевић, будући композитор, Игњат Павлас, Ђорђе Дунђерски, Бранко Вурдеља, Ана Михалцић... Једина сачувана фотографија из овог периода, на којој је Стеван Ћирић као члан ђачког оркестра, снимљена је у првом или другом разреду гимназије (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁶³⁵ Податак о студијама у Дебрецину забележен је у *Споменици о стогодишњици рада Српске православне велике гимназије у Новом Саду*, Ујвидек 1910, 77.

⁶³⁶ Фотографија је у власништву Стевановог сина Ивана Ћирића (Чикаго, САД). Разгледнице се чувају у Библиотеци Матице српске, у фонду Поклон библиотека..., без инв. броја.

којим се Стеван у студентским данима дружио и касније окумио. Њих двојица су били исписници, а упознали су се у Новом Саду, године 1895. или 1896, када је после очеве смрти Стеван са браћом прешао код стрица. Поповић бележи да је Ћирић био добар ђак у гимназији, да се посебно „истицао у знању српског језика, граматике, синтаксе, поетике и књижевности“, али да је мало писао, јер је био и „сувише аутокритичан“, што је била последица утицаја „јаког критичког духа професора Тихомира Остојића“.⁶³⁷ Сматрао је да је управо „аутокритицизам“ узрок што Стеван није завршио студије права, иако је вредно спремао колоквијуме. Занимљиво је да је у Будимпешти редовно пратио дневну штампу, политичка дешавања и одлазио у Парламент када је очекивао интересантну дебату, што је помоћу посматрачу већ тада могло указати на Ћирићево будуће опредељење. Са њим је често у Парламент одлазио и Дака Поповић, који се, такође, касније опробао у политичком животу. Поповић бележи још да је његов друг Стеван Ћирић много читао, и то првокласна дела, а највише је волео Шекспира. Рецитовао му је делове из „Краља Лира“ и „Јулија Цезара“. Затим, упоређивао је преводе Лазе Костића са „Шлегеловим немачким преводима и тако научио немачки књижевни језик“. Заједно су читали Дучића и Ракића, од којих је многе песме знао напамет. Захваљујући сећањима Даке Поповића сазнајемо да је у време „ферија“ Ћирић долазио у Нови Сад код стрица и да се тада „шахао“, односно играо шаха у кафани „Јелисавета“. Међутим, он за је свог школског друга записао следеће: „Забаталио је правне науке и као добро ситуиран човек већ у младим данима у Пешти живео пензионерским животом“.⁶³⁸ Прекид својих студија на Политехници Дака Поповић је правдао познанством са Стеваном Ћирићем, о чему је забележио следеће: „Стеви сам захвалан што ме је увео у српску књижевност, о којој ја у мађарској средњој школи ништа нисам учио. Он ми је открио њене тајне и лепоте, и окренуо ме ка српској културној и политичкој историји. Али то је и штетан утицај: из животне извесности запао сам у лутање и пренапрегнутост дубоке и мучне личне кризе. Од технике ме је превео на хуманистику, са одређеног и јасног пута грађевинског инжењера на мени, у том времену, замагљене путеве књижевности и српске културе и политичке историје. Занемарио сам своје техничке студије и скренуо са пута реалног живота. Морам признати да је он на мене извршио већи утицај од било којег учитеља и професора, и то

⁶³⁷ Делови аутобиографије Даке Поповића преточени су у књигу коју је објавио његов син Душан (Dušan Popović, *Letopis o Vlaovićima*, I, Novi Sad 2006, 152).

⁶³⁸ D. Popović, *Letopis o...*, I, 153.

за цео живот. Тај утицај је благодетан, али у исто време можда и кобан.⁶³⁹ За Стевана је још забележио да се из Пеште преселио у Беч, где је уписао Филозофски факултет и „опет живео комотно“.⁶⁴⁰ Испоставило се да Стеванов утицај на Даку и није био баш толико „кобан“, јер је он завршио своје студије грађевине и касније био успешан грађевински инжењер, који се у политици опробао као бан Дунавске бановине и сенатор, а у приватном животу постао је његов венчани кум.

Студије у Бечу Стеван је започео 1914. када је уписао историју, а од 1917. до 1921. године студирао је филозофију.⁶⁴¹ Неколико месеци пре његовог уписа, 27. јуна 1914, догодио се Сарајевски атентат у којем је Гаврило Принцип убио надвојводу Франца Фердинанда и његову супругу надвојвоткињу Софију, што је био повод за почетак Првог светског рата. Као пунолетан поданик аустријског цара Стеван Ћирић није отишао у рат само зато што није био војно способан. Наиме, он није имао, још од рођења, леву шаку. Тај недостатак је касније делимично прикрио дрвеном шаком на којој је непрестано носио рукавицу. У сваком случају, био је трајно ослобођен служења војног рока.⁶⁴²

Из времена проведеног на студијама у Бечу сачувано је неколико званичних докумената и неколико приватних писама упућених Стевану. Његов старији брат Владислав већ се налазио у овом граду на студијама медицине, па су њих двојица извесно време, највероватније, становали заједно и то у пансиону „Patria“ у улици Mariannengasse број 1.

Прошло је више од двадесет година док се Стеван Ћирић није вратио у родне Карловце, где је, у првој српској Гимназији, добио место суплента професора.⁶⁴³ У почетку је био задужен за историју и географију, али је касније повремено предавао и математику, српски и немачки језик.⁶⁴⁴ Забележено је да је одлично говорио немачки и мађарски, а да се служио француским, енглеским и латинским језиком.⁶⁴⁵ У првој години његове професорске службе догодила се значајна промена у погледу статуса гимназије, јер је одлуком Министарства просвете од 24. априла 1921. дошло до

⁶³⁹ D. Popović, *Letopis o...*, I, 153-154.

⁶⁴⁰ D. Popović, *Letopis o...*, I, 154.

⁶⁴¹ Уписница и индекс чувају се у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

⁶⁴² БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Војна исправа из 1923.

⁶⁴³ БМС, Поклон библиотека... без инв. броја, Решење о постављењу, П. Г. 40/през. од 26. септембра 1920.

⁶⁴⁴ О овом периоду сведоче Ћирићеве бележнице са оценама ученика, фотографије, концепти његових предавања одржаних у школи о великим празницима, као и школски извештаји (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁶⁴⁵ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Службенички лист, 15. фебруар 1926, са потписом директора Радивоја Врховца.

подржављења школе. Наиме, од свог оснивања 1791. године, па до поменуте одлуке Министарства просвете новоосноване Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Карловачка гимназија је имала статус приватне школе, јер аустријска држава, којој су Карловци припадали до уједињења 1918, није финансирала њен рад. Наведеном одлуком школа је дошла под управу државних просветних органа, што је истовремено значило да је њено финансирање у потпуности остваривано из државног буџета. То је значило, такође, да је Стеван Ћирић, као гимназијски професор, био државни службеник.⁶⁴⁶

У школи је, као професор, имао и друга задужења – био је разредни старешина током две школске године, био је чувар Географске, а затим и Нумизматичке збирке. Био је изузетно активан у ваннаставним активностима тако што је често држао предавања, са историјском тематиком, а поводом одржавања неке свечаности или обележавања неког значајног датума.⁶⁴⁷ Једном је водио ученике осмог разреда на позоришну представу у Београд, и тако им пружио ретку прилику да гледају Софоклеову *Антигону*.

Гимназијски извештаји бележе разноврсна Ћирићева добротинства током његовог службовања, од поклоњених књига гимназијској библиотеци и велике карте Краљевине СХС (коју је израдио Јован Цвијић) Географској збирци, преко уступања комада земље, од 1,5 јутра, члановима Агрономске секције „Удружења младих природњака“, до награђивања ученичких радова, сваке године о Светом Сави, на задате теме из историје и српског језика, које је сам осмислио. Школске 1921/1922. године забележено је да даровао 1.000 динара за ђачку екскурзију,⁶⁴⁸ као захвалност „гимназијској младежи“ за учешће на сахрани његовог брата Владислава, који је умро током пролећа 1921. године.⁶⁴⁹ Ове примере дарожљивости Стевана Ћирића свакако ће допунити и једна, за сада недокументована, тврдња да као професор Карловачке

⁶⁴⁶ О раду школе више у: Коста Петровић, *Историја Карловачке гимназије*, Нови Сад 1951.

⁶⁴⁷ Предавања које је Стеван одржао забележена су у гимназијским извештајима, а теме и поводи су били разноврсни: о годишњици уједињења у Краљевину СХС, о Петру Зринском и Крсти Франкопану, о Кумановској бици, о Штросмајеру, о хиљадугодишњици Хрватског краљевства, о националном и политичком раду Светозара Милетића, о Стевану Синђелићу, о историји руског народа, о победи на Кајмакчалану, о значају пробоја Солунског фронта, о закључењу примирја у Првом светском рату, о хрватским споменицима у Далмацији, о Ћирилу и Методију, о историји чехословачког народа, о животу и раду Фрање Рачког, о Светом Сави... Сачувани су и концепти већине наведених предавања, у којима су најчешће истакнуте само кључне речи, који указују на Ћирићеву ерудицију и говорнички дар, који ће бити драгоцени за његово будуће животно опредељење – бављење политиком.

⁶⁴⁸ Његова годишња плата износила је 1.500 динара (*Извештај краљевске велике гимназије сремскокарловачке за школску годину 1921/1922*, Сремски Карловци 1922, 13).

⁶⁴⁹ Стеванова годишња плата износила је 1.500 динара. *Извештај краљевске велике гимназије ср. Карловачке за школску годину 1921-1922*, Сремски Карловци 1922, 13.

гимназије није узимао професорску плату. Овај податак који се преко осамдесет година задржао у усменом предању породице Ћирић, али и неких старих карловачких породица, утемељење може имати у чињеници да је Стеван Ћирић материјално био изузетно добро обезбеђен, да је, заправо, био велепоседник.⁶⁵⁰ У прилог овој тврдњи иде и сећање Гојка Николиша, тадашњег ђака ове школе и потоњег генерала, о професору Ћирићу: „Стеван Ћирић је волео да изиграва енглеског центлмена, лорда. Висока и крупна стаса, увек беспрекорно одевен, наглашено достојанствен и господствен, предавао нам је историју новог века.“⁶⁵¹ Намеће се питање зашто се један добростојећи човек, врло образован, са знањем неколико страних језика, који није живео од своје плате, одлучио да ради као гимназијски професор. Као једини логичан одговор може се прихватити да је то био његов начин да, уз помоћ друштвено-корисног рада, помогне тек формираној држави у њеном развоју.

Стеван Ћирић је радио у Карловачкој гимназији осам година, и то у периоду када ју је водио њен дугогодишњи директор, и председник Матице српске, Радивоје Врховац. Он је ценио Ћирића као професора, што се нарочито види у акту о разрешењу професорске службе (1929), где му је одао нарочито признање за његов рад и изразио му захвалност у име школе у којој је посејао „најбоље семе честитости и родољубља“.⁶⁵² Колики је био Врховчев утицај на Стевана Ћирића не може се поуздано утврдити, јер осим званичних гимназијских докумената, не постоје други извори за овакву врсту сазнања. Међутим, ако упоредимо њихову друштвену делатност у трећој деценији 20. века, можемо доћи до закључка да су истовремено, поред рада у Карловачкој гимназији, били ангажовани и у најстаријој српској културној институцији – Матици српској у Новом Саду. Додуше, у то време је Радивоје Врховац био на највишој функцији у Матици српској, као дугогодишњи председник, док је Стеван Ћирић био њен члан-добротвор, а затим извесно време в.д. секретара и уредник матичиног *Летописа*. Занимљиво је да су, почетком четврте деценије 20. века, њих двојица били на супротстављеним странама када је било у питању руковођење Матицом српском.⁶⁵³ Због недостатка писаних трагова, стиче се утисак, на први поглед, да је Радивојев син и Стеванов ученик, Вук Врховац, био ближи са професором

⁶⁵⁰ Податак добијен од госпође Катарине Ћирић Петровић, кћерке Стеванове и господина Жарка Живановића, који живи преко пута некадашње Ћирићеве куће у Сремским Карловцима.

⁶⁵¹ *Најлепше је ђачко доба* (књига сећања карловачких ђака, објављена поводом 200-годишњице оснивања Карловачке гимназије), Сремски Карловци 1991, 170.

⁶⁵² БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Разрешење од професорске дужности, Државна велика гимназија у Сремским Карловцима, бр. 31, 28. фебруара 1929.

⁶⁵³ Видети више у: Д. Попов, *Историја Матице...*, IV, 342-432.

Ћирићем него његов отац. Сачувано је неколико Вукових писама, у којима му он честита постављења за министра просвете и председника Народне скупштине, као и једна његова књига са посветом министру Стевану Ћирићу.⁶⁵⁴

У сваком случају, Ћирић је лепо испраћен из Карловачке гимназије, уз захвалност и одато признање од стране директора Врховца, за труд и оправдано поверење, указано на почетку професорске каријере.

Почетак политичке каријере

Крајем 1928. године Стеван Ћирић је одлучио да напусти професорску службу и, као члан Радикалне странке, уђе у политику. У ком моменту је постао члан Пашићеве странке и да ли га је неко мотивисао да донесе овакву одлуку, не зна се поуздано, али је током 1928. још увек био њен активан члан. Једна Пашићева посета Сремским Карловцима, са члановима владе Краљевине СХС, током 1923. године, свакако је могла имати значајног утицаја на Ћирића приликом доношења одлуке о страначком опредељењу. Никола Пашић, тадашњи председник владе и, истовремено, председник Радикалне странке, био је политичар старог кова, одличан говорник и веома харизматичан.⁶⁵⁵ Његов боравак у Карловцима, ма колико кратак био, морао је оставити снажан утисак међу становништвом.

Време, у којем се Стеван Ћирић одлучио за улазак у политику, било је врло бурно и доносило је одређене промене у унутрашњој државној политици, коју је одређивао краљ Александар I Карађорђевић. Наиме, 6. јануара 1929. године, он је завео апсолутистичку власт, такозвану Шестојануарску диктатуру, низом законских аката којима је укинуо Устав, распустио Народну скупштину и забранио рад политичким партијама. Краљ је постао носилац целокупне власти у земљи, а на чело владе поставио је генерала Петра Живковића. Извршена је, поред осталог, нова административна подела државе на бановине. Ова подела која је „имала за циљ да избрише националне границе и наметне југословенство, довела је до тога да из службене и формално-правне перспективе нестане традиционалних назива за историјске покрајине као што су Србија

⁶⁵⁴ Писма се чувају у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

⁶⁵⁵ Никола Пашић (Зајечар, 1845 – Београд, 1926), инжењер, оснивач Народне радикалне странке, председник Владе. Школовао се у Београду и Цириху. Радио је у Министарству грађевина. Био је један од оснивача Радикалне странке коју је предводио до краја живота. Осуђен је због Тимочке буне (1883). У својој политичкој каријери био је народни посланик, председник Народне скупштине, министар иностраних дела и председник Владе у више наврата. Од доласка династије Карађорђевић на престо, био је готово непрекидно на власти (Група аутора, *Владе Србије...*, 165-167).

и Војводина“.⁶⁵⁶ Једна од бановина била је и Дунавска са седиштем у Новом Саду. Близина административног центра бановине, али и чињеница да је први бан Дунавске бановине био Дака Поповић, Стеванов кум на венчању са супругом Олгом (1928), сигурно је утицала да Ћирић у политику крене као бански већник. Према *Правилнику о организацији и раду банских већника* чланове бановинског већа постављао је и смењивао министар унутрашњих послова и то из редова оних лица која својим саветом најбоље могу послужити интересима бановине.⁶⁵⁷ С обзиром да је први бан Дунавске бановине, Дака Поповић, био Ћирићев кум и друг из студентских дана, врло је могуће да га је управо он предложио за банског већника.

Стеван Ћирић је већ јануара 1930. године, као бански већник Дунавске бановине, именован за члана Бановинског школског одбора. Одлуку о његовом именувању донео је бан Светомир Матић.⁶⁵⁸ На списку банских већника Дунавске бановине били су Стеван Михалцић, прота из Брањине, Игњат Павлас, адвокат из Новог Сада и Ћирићев школски друг, Ђорђе Велић, прота из Новог Сада, Димитрије Љотић, адвокат из Смедерева, Јоца Вујић, велепоседник и чувени колекционар из Сенте и многи други.

У овом периоду Стеван Ћирић је био ангажован и у градској управи Сремских Карловаца, обављајући функцију градског начелника, а затим и градског заступника. Према неким наводима дужност градског начелника преузео је већ током 1929. године, међутим, у записнику са седница карловачког градског заступства забележено је да је заклетву положио 16. марта 1931. године.⁶⁵⁹ На овој функцији није остао дуго, до почетка 1932. године, а заменио га је др Лазар Секулић, човек који је његовог оца Исидора заменио на месту патријаршијског секретара.⁶⁶⁰ Догодило се да је Ћирић у међувремену, на парламентарним изборима одржаним у јесен 1931, изабран за народног посланика. Вероватно је због обавеза у Народној скупштини одустао од места градског начелника, али је у наредним годинама остао активан као градски заступник. У његовој архиви сачувани су појединачни записници са скупштинских седница који

⁶⁵⁶ Предраг Вајагић, *Историјска анализа оснивања и функционисања Дунавске бановине у Краљевини Југославији*, докторски рад 2013, 8.

⁶⁵⁷ *Правилник о организацији и раду банских већа*, Београд 1930.

⁶⁵⁸ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Одлука о именувању, Краљевска банска управа Дунавске бановине, Просветно одељење, бр. 5481, 23. јануара 1930.

⁶⁵⁹ Сачуван је само један записник градског заступства с краја треће и почетка четврте деценије 20. века. Заклетву су истовремено положили и градски заступници. Седнички записник скупштина градског заступства, 1930-1933 (АСАНУК, Varia).

⁶⁶⁰ Секулић Лазар (Црепаја, 1861 – Сремски Карловци, ?), правник, народно-црквени и патријаршијски секретар. Гимназију је завршио у Новом Саду, а права у Будимпешти. За патријаршијског подсекретара изабран је 1890, а за секретара 1894, после смрти Исидора Ћирића.

говоре у прилог чињеници да је у градској управи био активан и у време министровања у влади Богољуба Јевтића, као и док је председавао Народном скупштином. Повремено је одсуствовао због обавеза у Бановини, Народној скупштини и Министарству, али је то надокнађивао својим ангажовањем када је присуствовао заседању. Тако је, у јесен 1934. године, на пример, успео да издејствује да се одобри молба и уступи градско земљиште Соколском друштву из Сремских Карловаца ради изградње Соколског дома.⁶⁶¹

У јесен 1931. године краљ Александар је својим поданицима „подарио“ Септембарски (Октроисани) устав, што је на изванредан начин довело до либерализације власти, јер је формално укинута монархистичка диктатура. Нови Устав је предвиђао расписивање парламентарних избора и сазивање Народне скупштине. Избори су расписани за 8. новембар, а Стеван Ћирић је одлучио да се кандидује на „земаљској листи“ генерала Петра Живковића, председника владе и министра унутрашњих послова. Своју кандидатуру за Старопазовачки срез (Дунавска бановина), он је Живковићу поднео за 26 гласачких места у општинама овог среза. Ћирићева кандидациона листа, на којој му је заменик био Милоје Аранички, свештеник из Старе Пазове, потврђена је 17. октобра 1931. у Краљевском котарском суду у Старој Пазови.⁶⁶²

На овим парламентарним изборима, на којима опозиција није учествовала, била је истакнута само само владина земаљска листа. Грађани су могли да бирају између два владина кандидата у сваком срезу. Други кандидат на изборној листи Старопазовачког среза и, ако се тако може рећи, Ћирићев такмац, био је др Виктор Руп. У Ћирићевој архиви делимично су сачувани спискови његових и Рупових гласача, што не изненађује, јер се гласање обављало јавно.⁶⁶³ Али, због непотпуних спискова не може се тачно утврдити са коликом разликом је Стеван Ћирић победио свог противкандидата.⁶⁶⁴

Новоизабрани посланици Народне скупштине Краљевине Југославије први пут су се састали 7. децембра, а њихови мандати верификовани су 16. децембра 1931. године. За председника Скупштине изабран је др Коста Кумануди.⁶⁶⁵

⁶⁶¹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Записник ванредне скупштине Градског заступства у Сремским Карловцима од 16. септембра 1934.

⁶⁶² БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Одлука о примању кандидационе листе Стевана Ћирића донета је у Краљевском котарском суду у Старој Пазови, 17.10.1931, под бројем 19814/gr (R 731-1931).

⁶⁶³ На пример, у општини Сурдук, од укупно 493 гласача, Ћирић је добио 277 гласова, а Руп 216 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁶⁶⁴ *Прво југословенско Народно претставништво изабрано 8. новембра 1931. године*, Београд 1931, 136.

⁶⁶⁵ *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије за 1931/32*, књ. 1, Београд 1932, 1-28. Као председник Народне скупштине Ћирић је поседовао укорицане *Стенографске белешке* за све

Стеван Ћирић је од 1931. до 1934. године, као народни посланик, учествовао у раду више скупштинских одбора, али је најангажованији био у Одбору за проучавање законских предлога (о средњим трговачким школама, поморско-трговачким академијама, о средњим техничким и мушким занатским школама и о женским занатским и женским стручним учитељским школама), који је изабран на III редовном састанку, одржаном 4. фебруара 1932. године.⁶⁶⁶ Ћирић је за скупштинском говорницом често говорио и о питањима битним за пољопривреду, јер је заступао интересе својих бирача који су, у већини, били паори, затим што је Краљевина Југославија била првенствено аграрна држава, па су та питања углавном била од великог значаја за већину њеног становништва, али и због тога што је и сам поседовао доста земље.⁶⁶⁷

Парламент, изабран на овај начин, у свом саставу није имао опозицију. Сви народни посланици припадали су једном клубу који је предводио Никола Узуновић. Посалнички клуб је током пролећа 1932. године одлучио да оснује јединствену странку под називом Југословенске радикалне сељачке демократије (ЈРСД). Овој странци коју је, такође, предводио Узуновић, припадао је и Стеван Ћирић. Проглас о оснивању странке, у коме су објављена имена чланова страначког руководства, као и имена сенатора и народних посланика – чланова клуба ЈРСД, објављен је у листу *Време*.⁶⁶⁸ Убрзо после оснивања у Чачку је одржана страначка конференција, за срезове Љубићки и Драгачевски, на којој је Ћирић говорио о потреби оснивања једне такве странке.⁶⁶⁹

Стеван Ћирић је био председник месног одбора странке у Сремским Карловцима и председник среског одбора ЈРСД Старопазовачког среза. На другу функцију изабран је 16. јула 1933. године, приликом одржавања конститутивне скупштине странке у Старој Пазови, када су изабрани и делегати за предстојећи страначки конгрес.

Земаљски конгрес ЈРСД одржан је 20. јула 1933. године у згради Радничке коморе у Немањиној улици у Београду, а присутно је било 1902 делегата. На конгресу је употпуњен страначки програм, а странка је променила свој назив у Југословенска

године у којима је био у Скупштини, као посланик и као председник, у тврдом повезу, са својим именом утиснут на корицама, словима боје злата. Оне се данас чувају у БМС, у фонду Поклон библиотека..., под различитим инвентарним бројевима.

⁶⁶⁶ Исто, 77.

⁶⁶⁷ Рад Стевана Ћирића као народног посланика може се пратити у *Стенографским белешкама Народне скупштине Краљевине Југославије 1931-1934. године*.

⁶⁶⁸ *Време*, 5. мај 1932.

⁶⁶⁹ У свом говору он је подвукао „да су се сви страначки оквири у великој уједињеној Отаџбини показали уски, тако да уређење јединствене државе не само да није успело, него је и доведено у опасност, што је и сасвим разумљиво јер ни једна од бивших странака није створена у овако уједињеној отаџбини. Отуда оне нису могле да воде рачуна о савременим потребама наше велике и модерне државе.“ *Југословенски покрет*, 28. мај 1932.

национална странка (ЈНС). Изабрано је страначко руководство – председник, потпредседници, Главни одбор и Шири Главни одбор, за чијег је члана изабран и Стеван Ћирић.⁶⁷⁰

У пролеће 1934. године Ћирићева активност, као председника среског одбора странке и народног посланика, била је интензивирана. У мају месецу он извештава Главни одбор странке о свом ангажовању по питању одржавања зборова у Старопазовачком срезу, као његов представник у Скупштини и члан ЈНС. Наиме, од краја марта, када су завршена скупштинска заседања, до 21. маја, када је послао извештај, Ћирић је одржао један срески и шест месних зборова. На среском збору у Старој Пазови, на пример, окупило се око 2.000 људи.⁶⁷¹ Месне зборове одржао је у Голубинцима, Војки, Белегишу, Новој Пазови, Старом Сланкамену и Новим Карловцима. Намеравао је да, до краја лета, искористи сваку слободну недељу и обиђе свих 17 општина овог среза. Образлажући значај одржавања зборова, Ћирић у извештају каже: „Ову активност сматрам потребном из два разлога. Прво због страшних привредних неприлика, које су саме по себи најбољи агитатор за опозицију, друго због тога што је мој срез у близини Београда, па тако из политичког центра и опозиција развија живу акцију у мом срезу“. У извештају, даље, наглашава неопходност преузимања корака од стране владе како би се умирио народ, „с обзиром на врло рђаве изгледе жетве“, а то би се најлакше могло постићи доношењем закона о смањивању земљарине, што је као законски предлог и сам поднео, али који није узет на разматрање. На крају је нагласио да „ако с овим законом закаснимо народ ће га пред изборе сматрати само тактичним потезом, те неће имати оно ефикасно дејство које би имао сада када је народу најтеже и када би увидео да је закон одиста донесен једино обзирима народног спасавања“.⁶⁷² Оба наведена разлога за одржавање зборова имала су, свакако, своје утемељење. Међутим, други разлог је био значајнији за људе који су живели у Старопазовачком срезу и, углавном, су били паори. Стеван Ћирић је то добро знао, јер је и сам поседовао земљу, коју је издавао у аренду или су је за њега обрађивали. Доста земље је имао у Војки, где је често одлазио и где су га људи посебно ценили. Разговарао је са паорима, знао је шта их мучи, а они су веровали да им он може помоћи.⁶⁷³

⁶⁷⁰ АЈ, фонд Народне скупштине, 72 – 71 – 276. Извештај о раду Првог земаљског конгреса ЈРСД.

⁶⁷¹ Једна фотографија, великог формата, снимљена на наведеном збору у Старој Пазови, упечатљиво приказује број присутних присталица (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁶⁷² БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Стеван Ћирић - Главном одбору ЈНС, 21. мај 1934.

⁶⁷³ На овим подацима захваљујемо господину Драгиши Савићу из Војке.

Министар просвете у влади Богољуба Јевтића

Прекретницу у политичком животу Краљевине Југославије представљало је убиство краља Александра Карађорђевића, 9. октобра 1934, у Марсељу.⁶⁷⁴ Држава је у великој мери већ била суочена са кризом, и то на различитим нивоима – политичком, економском, социјалном и међунационалном. На сцену је ступило Краљевско намесништво, на челу са кнезом Павлом Карађорђевићем,⁶⁷⁵ који је врло брзо постао доминантна фигура у политичком животу државе. Према тестаменту краља Александра у Намесништво су још ушли др Раденко Станковић⁶⁷⁶ и др Иво Перовић⁶⁷⁷.

⁶⁷⁴ Сачувана је фотографија са сахране краља Александра, снимљена у тренутку када је краљица Марија Карађорђевић излазила из цркве Светог Ђорђа на Опленцу. На снимку је, поред многобројних државника и политичара, на степеништу испред цркве, био и Стеван Ћирић, који је тада био народни посланик. Фотографија је у власништву Катарине Ћирић Петровић.

⁶⁷⁵ О кнезу Павлу Карађорђевићу у време Намесништва више у: Јована Касаш, *Кнез Павле Карађорђевић у вртлогу европских збивања (1934-1941)*, Нови Сад 2013.

⁶⁷⁶ Станковић др Раденко (Лесковица, Банат, 1880 – Београд, 1956), лекар, универзитетски професор, сенатор, министар просвете, лични лекар краља Александра Карађорђевића. Отац Захарије, пореклом из Бачке, био је свештеник. Раденко је гимназију завршио у Новом Саду (1897), а медицину је студирао у Будимпешти, Инзбруку и Бечу, где је и докторирао (1903). У Бечу је остао још три године као асистент професора Хермана Нотнагела и Карла Ландштајнера, који је добио Нобелову награду за откриће крвних група (1903), а у тиму који му је у томе помогао био је и др Станковић. У Загребу је живео и радио, имао је приватну ординацију, од 1906. до 1920. У Београду је учествовао у оснивању Медицинског факултета и био један од првих професора. Основао је Интерну пропедевтичку клинику (1922) и био њен први управник. Бавио се још једном граном медицине – кардиологијом. Он је у праксу увео први ЕКГ апарат у Србији, управо на Интерној клиници. Објавио је неколико значајних радова из ове области, па се сматра зечетником српске и југословенске кардиологије. Од 1929. био је редовни професор Медицинског факултета и лични лекар краља Александра Карађорђевића. Септембра 1932. постављен је за сенатора, али је већ у новембру прешао на функцију министра просвете, у влади Милана Сршкића, на којој је био до јануара 1934. У октобру исте године постао је члан Краљевског намесништва. Често је боравио у Чортановцима, где је имао пољско добро и вилу, коју је пројектовао архитекта Драгиша Брашован. Био је ожењен Даринком, рођеном Милованов, са којом је имао кћерку Милану (удату Готвалд) и сина Радету, који је био вајар. По други пут се оженио Вером, рођеном Летица, бившом супругом краљевског намесника др Иве Перовића. У марту 1941. био је противник приступања Тројном пакту, па је из тог разлога, после капитулације Краљевине Југославије, интерниран у Беч. У Београд се вратио 1943. и ту је, у свом стану, дочекао ослобођење. Ухапшен је као државни непријатељ (1945) и осуђен на 12 година затвора и губитак грађанских права. Робљао је у Сремској Митровици, одакле је пуштен 1953. збг лошег здравственог стања. Умро је 1956. у Београду. Рехабилитован је на основу захтева снахе Наталије Станковић и београдског Медицинског факултета (2006). Гордана Петковић, *Краљевски намесници (1934-1941)*, каталог изложбе, Музеј града Новог Сада, Београд 2013.

⁶⁷⁷ Перовић др Иво (Задар, 1882 – Ријека, 1958), судија, јавни тужилац, велики жупан сплитске области, помоћник министра унутрашњих послова, бан Савске бановине. Рођен је у селу Арбанаси код Задра, а отац му се звао Никола. Основну и средњу школу завршио у Задру, права је студирао у Загребу, Прагу и Бечу. Радио је као судија у разним градовима Далмације, био јавни тужилац у Сплиту, дубровачки срески начелник и поглавар шибенског среза. На крају Првог светског рата имао задужење да преузме српске избеглице и ратне заробљенике из Бизерте (Тунис) и распореди их у њихове општине. Био је истакнути национални радник. Од 1924. био је велики жупан сплитске области, а од 1929. први помоћник министра унутрашњих послова. Јануара 1929. постављен је за бана Савске бановине, која је седиште имала у Загребу. Био је ожењен Вером, рођеном Летица, са којом је имао кћерку и двојицу синова. Слободно време проводио је у својој вили на Рабу. Ухапшен је 1944. и осуђен на 11 година затвора. Пуштен је 1953, а остатак казне му је опростен, Умро је 1958. и сахрањен је у породичној гробници у Ријечи. До сада није поднет захтев за његову рехабилитацију. Г. Петковић, *Краљевски намесници...*,

Крупне промене у унутрашњој политици наговештене су већ у време кризе владе Николе Узуновићева, када је кнез Павле током консултација у Двору разговарао са члановима руководства ЈНС, али и са политичарима из ванпарламентарне опозиције. Консултације о саставу Владе, које нису обављане од увођења Шестојануарског режима (1929), као и смена челника ЈНС, указивале су на могућност озбиљног заокрета у смислу демократизације политичког живота. Кнез Павле је, очигледно, хтео да прекине сарадњу са дотадашњим руководством ЈНС, али и са актуелном Владом.⁶⁷⁸

У децембру 1934. године оборена је Узуновићева Влада, а мандат за састав нове припао је Богољубу Јевтићу, дотадашњем министру иностраних послова.⁶⁷⁹ У новој Влади су, поред Богољуба Јевтића из претходне, остали генерал Петар Живковић, као министар војске и морнарице, и Драгутин Којић, као министар правде (претходно био министар пољопривреде). У Владу је као министар финансија ушао Милан Стојадиновић, дотадашњи радикал у опозицији. Владу су чинили и: министар шума и рудника, др Светислав Поповић, дотадашњи министар у пензији и народни посланик; министар унутрашњих послова, Велимир Поповић, бан Дринске бановине; министар без портфеља, др Авдо Хасанбеговић, министар на расположењу и народни посланик; министар социјалне политике, др Драго Марушић, бан Дравске бановине; министар трговине и индустрије, др Милан Врбанић, сенатор; министар саобраћаја, Димитрије Вујић, народни посланик; министар грађевина, др Марко Кожул, народни посланик; министар за физичко васпитање, др Људевит Ауер, народни посланик; министар пољопривреде, др Драгутин Јанковић, правозаступник из Београда. Стеван Ћирић је у Јевтићевој влади постављен за министра просвете.⁶⁸⁰ Указ о именовану Владе под председништвом Богољуба Јевтића потписан је 20. децембра 1934. године у Београду, а чланови нове Краљевске владе истог дана су, у згради Председништва Владе, положили и заклетву.⁶⁸¹

⁶⁷⁸ Драган Тешић, *Југословенска радикална заједница у Србији 1935-1939*, Београд 1997, 17-18.

⁶⁷⁹ Богољуб Јевтић (Крагујевац, 1887 – Париз, 1960), правник, министар, председник владе. Дипломирао је права у Београду (1910), а затим је до 1914. био на докторским курсевима на универзитетима у Берлину и Цириху. Учествовао је у Првом светском рату као официр, а 1917. је започео дипломатску каријеру у Министарству иностраних дела. Службовао је у Лондону, затим је постављен за посланика у Тирани (1926) и Бечу (1928/29). Након тога постао је министар иностраних послова у влади Петра Живковића. Уживао је пуно поверење краља Александра, био је политичар франкофилске оријентације и чврсто опредељени присталица интегралног југословенства. На том месту је остао у више влада, до 1934, када га је кнез Павле одредио за председника владе (Група аутора, *Владе Србије...*, 344).

⁶⁸⁰ АЈ, фонд Централни прес биро, 38 – 107 – 245, Досије о влади Богољуба Јевтића, са кратком биографијом министра просвете Стевана Ћирића.

⁶⁸¹ АЈ, фонд Министарског савета, 138 – 2 – 3. Указ о именовану Владе потписали су краљевски намесници кнез Павле, др Раденко Станковић и др Иво Перовић.

Седам дана по формирању Владе нови министар просвете доставио је председнику Јевтићу документ (концепт) о систематизацији службених места у Министарству просвету. Наиме, министар је извршио проверу података о постојећим службеним местима и распореду звања, и на основу тих података сугерисао је председнику која места недостају и навео нека која уопште нису била у дотадашњој систематизацији. У овом документу је посебну важност дао местима на универзитетима и у школама, а до којих детаља је ишао показује пример сугестије да се уместо „књижар“ универзитетске библиотеке, наведе „књижничар“.⁶⁸²

Састав нове Владе показао је да су у њој представници ЈНС, који до тада нису били у већој мери експонирани у политичком животу, затим представници радикала и словеначких клерикалаца. Циљеви Краљевске владе, које је представила у својој Декларацији поднетој Народној скупштини 3. јануара 1935. године, били су, на првом месту, очување Југославије и поштовање Октроисаног устава.⁶⁸³ Затим, у спољној политици, чије су главне карактеристике биле споразум и сарадња, требало је очувати исти смер. У унутрашњој политици намера владе је била да се изврши реорганизација државне администрације и да се посвети већа пажња економским и политичким питањима, а нарочито пољопривреди.⁶⁸⁴ Владина просветна политика, и поред врло ограничених материјалних средстава, требало је да омогући школама свих врста и другим просветно-културним установама да успешно одиграју своју улогу у смислу народног просвећивања и подизања културе и „да буду чисто, непомоћено врело љубави према уједињеној великој Отаџбини и према истинским идеалима човечанства“.⁶⁸⁵ Влада је намеравала да донесе одређене одлуке и нове законске предлоге како би се остварили ови циљеви просветне политике. Међутим, нови министар просвете сматрао је да је „опортуно“ изаћи са новим законским предлозима већ у Декларацији, што је и написао председнику владе када му је послао свој Нацрт просветне политике. Влада је веровала да ће њени напори на свим пољима народне просвете, „дижући етичку вредност рада и човека“, допринети савлађивању моралне и материјалне кризе друштва.⁶⁸⁶

⁶⁸² АЈ, фонд Министарство просвете, 66 – 90 – 260.

⁶⁸³ Група аутора, *Владе Србије...*, 267, 345.

⁶⁸⁴ Милица Бодрожич, *ЈНС под влашћу Богољуба Јевтића и петомажски избори 1935. године*, Зборник Матице српске за историју, 40/1989, Нови Сад, 143.

⁶⁸⁵ *Политика*, 4. јануар 1935.

⁶⁸⁶ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Нацрт за Декларацију Краљевске владе (просвета и физичко васпитање), није датирано. Ћирић је овај нацрт упутио председнику владе Јевтићу 2. јануара 1935. Текст је коригован руком Стевана Ћирића.

Просветну политику у првој деценији југословенске државе карактерисала су бројна отворена питања о чијим се решењима у парламенту често говорило, нарочито током буџетских расправа. Међу најважнијим питањима, свакако, били су неписменост, сталност учитељске службе, питање јединствених уџбеника, питање просветне политике коју је држава водила у односу на различите нивое образовања – основно, средње и високошколско и друга питања. Истовремено, очекивала се акција и на пољу културе, у којој би биле укључене „просветне и културне установе, народни универзитети, читаонице, књижнице, аналфабетски течајеви, хигијњски течајеви, домаћичке школе и друго“.⁶⁸⁷ Захтеви који су се постављали пред Министарство просвете били су у функцији остварења идеала задатих уједињењем у нову државу. Међутим, бројне препреке, пре свега различите историјске околности у којима су се Срби, Хрвати и Словенци пре уједињења развијали, угрожавале су остварење „храбре“ политике културног и просветног уједначавања свих крајева државе, а разлике су се огледале у имену народа, вери, језику, писму, политичким установама, култури живљења, различитим животним навикама и менталитету. Идеологија интегралног југословенства, коју је прокламовао краљ Александар 6. јануара 1929. године, требало је да добије значајан ослонац у просветном и културном програму владајућег режима.⁶⁸⁸ У том циљу предвиђен је низ мера и акција, које су чиниле културну политику режима, од којих је на првом месту било „стварање сталног државног просветног програма, изједначавање правописа и терминологије, унификација просветног законодавства, израда јединствених уџбеника за јединствену школу, стављање народног просвећивања у функцију државне идеологије и друго“.⁶⁸⁹ После убиства краља Александра, 1934. године, била је изражена потреба да се очува целовитост државе, да се остане на курсу интегралног југословенства и да се и даље ради на изградњи југословенске националне свести, што је требало да буде један од приоритетних задатака Министарства просвете.⁶⁹⁰

Просвета је била поље рада које је одговарало Стевану Ћирићу и он се ту одлично проналазио. Он је испуњавао неколико важних предуслова за обављање функције која му је поверена. Пре свега, био је веома образован човек, што је било

⁶⁸⁷ Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије*, II, Београд 1997, 244-245.

⁶⁸⁸ Просветни и културни програм осмислио је Божидар Максимовић, министар просвете у влади Петра Живковића.

⁶⁸⁹ Љ. Димић, *Културна политика...*, I, 249.

⁶⁹⁰ О организацији рада и надлежности Министарства просвете видети у: Владета Тешић, *Министарство просвете, организација и рад*, Министарство просвете и министри 1918-1941, Београд 2000, 47-50; Гордана Петковић, *Политичка делатност Стевана Ћирића од 1934. до 1939. године*, магистарски рад, Нови Сад 2009, 26-30.

изузетно значајно за бављење просветним радом и просветом уопште. Затим, из Карловачке гимназије је понео велико искуство стечено у раду са децом, које му је могло само користити у обављању министарског посла. Чланство у Бановинском школском одбору Дунавске бановине у трајању од три године било је, такође, добра основа Ћирићу за вођење просветне политике на државном нивоу.

Новог министра просвете чекао је тежак и мукотрпан посао, јер стање у југословенској просвети није било задовољавајуће. Припадници југословенске елите били су свесни повезаности напретка земље са материјаним улагањима у просвету, која је имала задатак да оживи основне замисли уједињења и преко које се афирмисала нова држава. И поред тога, део државног буџета који је припадао Министарству просвете, био је током читавог међуратног периода изузетно ограничен. Битан утицај на такво стање имала је и економска криза с краја треће деценије 20. века. Стицао се утисак да се у области просвете стално и прекомерно штедело.⁶⁹¹ Исти утисак изнео је и министар Ћирић, започињући свој говор, одржан на радију 23. марта 1935. године,⁶⁹² у којем је врло детаљно образлагао стање југословенске просвете и износио планове за њено уређење и подизање: „Тешка времена највише осећа просвета. Она је духовно добро народа, али један од предуслова за просвећеност је материјално благостање или бар поштено обезбеђена егзистенција свакога појединца. [...] Просвећеност је највише мерило вредности сваке државе. [...] Зато не би било веће грешке него жртвовањем културних потреба, неразумном штедњом у просвети, спасавати се тренутно од материјалних тешкоћа, јер то би значило обезоружати се за даљу борбу, што би нам се набрзо морало осветити.“⁶⁹³

Ћирић је, као један од основних просветних проблема, истакао „неуједначеност школских прилика у разним крајевима Отаџбине“. Решење овог проблема видео је у подизању школа, а као битан предуслов навео је упрошћавање поступка при подизању нових зграда, тако што би се дозволило коришћење јефтине материјала, и оснивањем фондова за подизање школа. Сматрао је да се морају изнаћи начини у решавању овог задатка, тако да се народ не оптерети више него што је већ био оптерећен, већ да се његов допринос правилније распореди. Ћирић је био мишљења да се не може „више

⁶⁹¹ Љубодраг Димић, *Југословенска држава, друштво и просветна политика*, Министарство просвете..., 13.

⁶⁹² Говор је одржан на Радио Београду, 23. марта 1935, а преносиле су га и станице у Загребу и Љубљани. У целини су га пренели *Политика* и *Време* (од 24. марта), а *Правда* (од 25. марта) у нешто скраћеној варијанти. Говор је сачуван међу документима Стевана Ћирића (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁶⁹³ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Говор на Радио Београду, 23. март 1935.

чекати да сиромашнија места добију школу тек онда када би је сама могла подићи“ и да Министарство просвете ради на конкретним предлозима који би помогли да се дотадашња пракса измени.

Подизањем нових школа решио би се други велики проблем - проблем запослења нових учитеља. Ово питање осликавало је сву тежину ситуације изазвану економском кризом, јер „имати хиљаде свршених учитеља који немају запослења, а толико би били народу потребни, то је очајно, ту долази до изражаја сва трагичност наше просвете изазвана материјалном кризом“. Због тога је министар „с радошћу“ објавио да ће његово Министарство „набрзо моћи крајевима, који жуде за школом и просветом, дати учитеље, а младим учитељима школе у којима ће, служећи Отаџбини, наћи циљ и обезбеђење свога живота“.⁶⁹⁴

Четврту деценију 20. века карактерише значајно повећање броја народних школа, школских одељења, наставника и ученика. Међутим, на основу званичних података Краљевине Југославије историчар Љубодраг Димић закључује да овај напредак није учињен плански већ стихијски, што сликовито показује неравномерно повећање броја ђака у односу на број школа и наставника. То значи да се квалитет наставе погоршао, али, истовремено, то је и показатељ да је улагање државе у основне школе било недовољно.⁶⁹⁵ Министар Ћирић је, засигурно, био свестан свих просветних проблема, а нарочито недостатка једног детаљног плана за напредак југословенске просвете у свим њеним сегментима. Њега су у остварењу тако значајног подухвата омела два изузетно битна фактора: време и новац. Током свог шестомесечног мандата Стеван Ћирић није имао довољно времена готово ни да сачини такав план, нити да га спроведе. На другом месту, али не мање битна, била су финансијска средства неопходна за спровођење плана, којих у држаном буџету за просвету никада није било довољно.

Као један од својих превасходних задатака Ћирић је најавио исправљање социјалних неправди које су наносиле учитељима - ратницима. Одлазећи на извршење војне обавезе они су, наиме, остајали без својих радних места. Ово питање било је неопходно регулисати законом, међутим, министар је обећао да ће, док се то не деси, учитеље који се враћају са родољубиве војне дужности пре свих других постављати. Обезбеђење сталности учитељске службе, као и изједначавање учитеља у погледу дисциплинског суђења са осталим чиновницима државне управе, за Ћирића је значио

⁶⁹⁴ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Говор на Радио Београду, 23. март 1935.

⁶⁹⁵ Љ. Димић, *Културна политика...*, II, 180.

врхунац достигнућа Краљевске владе у напорима да се побољшају просветне прилике у држави. Међутим, како је истакао, ово питање је највише зависило од самих учитеља, који би то постигли „правилним схватањем свог племенитог позива“ и служећи надасве интересима уједињене државе.⁶⁹⁶

Намера Краљевске владе била је да просвету постави на „поуздану основицу“, а остварење овог циља постигло би се изједначавањем уџбеника. У том смислу Министарство просвете донело је, већ половином фебруара 1935. године, одлуку о расписивању конкурса за израду уџбеника за све предмете основних школа.⁶⁹⁷ Министар је истакао „очиту потребу да сва школска омладина црпе науку из истог и једнаког извора“, што је, на крају, прописивао и закон који се годинама није примењивао. Влада је била у уверењу како ће „изједначавањем средстава науке... уз савестан рад позваних наставника... провејавати у нашим школама јединствени дух, који ће се набрзо осетити и у целом јавном животу“. Још једно начело, којим се Влада руководила када је доносила ову одлуку, било је и материјално олакшање родитељима који школују децу, а које би неминовно уследило.

Говорећи о средњим школама Стеван Ћирић се залагао за побољшање материјалног положаја професора, који су вршили врло одговоран посао, а нису били довољно материјално обезбеђени. Изнео је запажање да је све мање мушкараца који се одлучују за професорски позив⁶⁹⁸, јер је ограничен материјалним и другим могућностима. Захваљујући искуству које је стекао у Карловачкој гимназији, Ћирић је био свестан важности овог питања и сигуран да је „просветни радник најмање заслужио да се ефекат његовог рада мери динарима“.

Министар је истакао да национално-васпитни карактер средњих школа, поред осталих значајних и узвишених циљева, мора остати највиши циљ. Наглашавао је важност стицања добре спреме у овим школама, али и указивао на уврежену друштвену предрасуду да похађање средње школе омогућава улазак, пре свега, у државну службу. Из оваквог погрешног схватања проистицало је мишљење да постоји вишак средњих школа, што је довело до покушаја њихове редукције. Квалитетно образовање које се стицало у овим школама требало је, по мишљењу министра, да буде добра основа у сваком послу, а не искључиво у државној служби. Свој став о томе Ћирић је изнео врло

⁶⁹⁶ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Говор на Радио Београду, 23. март 1935.

⁶⁹⁷ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Одлука о расписивању конкурса за израду уџбеника основних школа, од 15. фебруара 1935.

⁶⁹⁸ Стеван Ћирић је, као дугогодишњи професор, овај позив сматрао идеалним, што је и изнео у свом говору, али је при том био свестан зашто се мушкарци теже одлучују за њега.

прецизно: „Треба већ једном гледати на ствари природно, т. ј. да школа даје услове а не право на државну службу“.⁶⁹⁹

Постојао је још један проблем у средњем школству Краљевине, заснован на питању да ли су средње школе правилно распоређене. Као пример негативних последица, које су се већ опајале, Ћирић је навео да има већи број учитељица него што је то потребно. На другој страни осећао се недостатак неких средњих стручних школа. Број ђака у средњим школама се по мишљењу Љубодрага Димића, такође, тридесетих година повећао. Међутим, и у средњем школству се осећала несразмера броја ђака у односу на „темпо раста средње школе“ и врсте средњих школа. Највећи број средњошколаца завршавао је гимназију, па су просветне власти имале велике проблеме да „процес школовања усмере ка грађанској и стручној школи“.⁷⁰⁰

Министар Ћирић је указао на значај народног просвећивања, с обзиром на недостатак народних школа. Нарочито је сматрао важним просвећивање сељака „који се већ по својој природи одликује разборитошћу и поштењем“. Ове његове врлине још би се више развиле захваљујући просвећивању, односно сељак би лакше и боље управљао својим имовином, у којој се увек мора видети део националног иметка. Закључио је да систематски рад на народном просвећивању, у сваком случају, мора јачати и националну свест како „бисмо сви били уједињени у простој, али тако природној мисли, да је држава велика народна задруга која, велика и моћна, може најбоље обезбедити сваком да својим поштеним радом, на својој груди живи животом културна човека“.⁷⁰¹

Питања универзитета и универзитетске омладине Ћирић је изложио кроз три сегмента. У првом сегменту нагласио је важност сарадње између Министарства и универзитетских власти, која никада није била неопходнија. По мишљењу министра, ова сарадња је била изузетно битна због ситуације у којој се земља нашла након убиства краља Александра, који је увек био пун љубави и бриге према омладини.⁷⁰² У другом сегменту говорио је о подизању нових и дозиравању постојећих зграда универзитета, које су потребне, а већ су се налазиле на дневном реду Владе. Са задовољством је објавио да је зграда Правног факултета „већ осигурана“. Трећи сегмент односио се на питање превеликог броја свршених студената, које је толико

⁶⁹⁹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Говор на Радио Београду, 23. март 1935.

⁷⁰⁰ Љ. Димић, *Културна политика...*, 186.

⁷⁰¹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Говор на Радио Београду, 23. март 1935.

⁷⁰² Министар се већ на почетку свог мандата сусрео са проблемима који су постојали на универзитетима, пре свих са студентским демонстрацијама и одвођењем извесног броја студената у логор у Вишеграду, као са проблемом око избора ректора Љубљанског универзитета, о чему ће ускоро бити више речи.

било значајно, да је превазилазило оквир једног ресора. Он, као министар просвете, сматрао је да може много допринети правилном решавању овог проблема изработом подеснијег наставног плана за средње школе, у коме би се нарочита пажња усмерила на квалитет рада у њима. Даље, Ћирић је предлагао да се одабирање најбољих ученика за студије врши „природним путем“, односно на испиту зрелости или да се на факултетима установе пријемни испити. Међутим, све што је навео сматрао је недовољним, ако се и друштво озбиљно не заузме да запосли младе људе. „Живе снаге, које универзитети дају, морају служити не на терет већ на добро народа“ – закључио је Стеван Ћирић.⁷⁰³

Очување рада факултета, као просветних установа пониклих из националних потреба, за Ћирића је био императив. Сматрао је да се на укидање факултета у Скопљу и Суботици, које се са неких страна тражило, није смело ни помислити. Није оправдавао ни могућност њиховог преношења у матицу или неки други град. Свестан значаја високог образовања, али и повећања броја студената, од којих је један део по завршеним студијама остајао без посла, министар Ћирић је предлагао рационална решења. Осим тога, повећање броја студената проузроковало је, као и у осталим областима школства, погоршање услова студирања и услова за научни рад.

Министар је на крају говорио о култури, саставном делу надлежности Министарства просвете. Као светао пример навео је љубав кнеза Павла, који је цео свој живот желео да посвети уметности и за њу урадио толико „да ће и ово штуро време оставити трајни споменик културног напретка у музеју који ће носити Његово високо име“⁷⁰⁴, па ипак је, по жељи почившег краља Александра, преузео тешке дужности првог краљевског намесника. Ћирићево мишљење о тренутном стању у култури није било најпозитивније, он је сматрао да „слика наших културних стремљења има пуно тамних боја“. Већ током јануара 1935. године једна група београдских уметника изложила је свој тежак положај Вељку Петровићу, шефу Уметничког одељења Министарства просвете. Предочавајући му све проблеме са којима се уметници сусрећу током свог рада и живота – недостатком простора за рад, а често и за живот, недостатком материјалних средстава, немогућношћу едукативних путовања у иностранство, непостојањем стручних часописа - они су тражили пријем код министра

⁷⁰³ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Говор на Радио Београду, 23. март 1935.

⁷⁰⁴ Музеј кнеза Павла основан је годину дана касније, 18. јануара 1936, и налазио се у Старом двору. Стеван Ћирић је био на његовом отварању као председник Народне скупштине. Више о Музеју у: Група аутора, *Музеј кнеза Павла*, Београд 2009.

просвете.⁷⁰⁵ Због економске кризе, која је захватила све сегменте живота, Ћирић је знао да уметницима може помоћи само у решавању ситних свакодневних проблема. Он је закључио да ће и таква помоћ уметницима бити од користи, јер „када прођу ова nelaгодна искушења, њихова дела ће сведочити да им је Министар просвете у влади Богољуба Јевтића поштено служио“.

У свом говору министар Ћирић је изнео основне одреднице просветне политике Краљевске владе, под председништвом Богољуба Јевтића, коју је Министарство просвете требало да спроведе. Он је дотакао низ важних питања југословенске просвете „са отвореношћу која свакако може служити на част“, коменстаришао је лист *Време*.⁷⁰⁶ *Правда* је оценила да на овај значајан говор министра просвете није обраћено довољно пажње у јавности, иако је он то у пуној мери заслуживао. Говор је сматран значајним „не толико по решењима, која г. Министар мисли донети колико по тачном схватању наших просветних проблема и по великој љубави његовој према просвети и школској омладини“.⁷⁰⁷

Говор министра Ћирића је имао веома повољан одјек у штампи, али није био добро прихваћен у круговима око кнеза-намесника Павла. Наиме, у једној забелешци о Стевану Ћирићу, међу кнежевим документима, стоји следећа констатација: „У Војводини се напада његов говор о кнезу Павлу што је на радију изводио; у новинама мало ублажено“.⁷⁰⁸ Кнез Павле није био близак у односима са Стеваном Ћирићем, ни у периоду његовог министровања, нити касније када је био председник Народне скупштине. Узрок томе нисмо докучили.

Министарство просвете, као највиши државни просветни орган, имало је врло широк делокруг надлежности у који је спадала и култура. Министарство се састојало од три одељења - Општег одељења, Одељења за средњу наставу и Одељења за основну наставу – у оквиру којих су постојали одсеци са одређеним надлежностима.

Опште одељење је било најкомплексније и у његовом саставу је, на пример, био Кабинет министра. У овом одељењу су, такође, били и Одсек за вишу наставу и научне установе, Задужбинарки одсек, Одсек за уметност и књижевност, чији је шеф и један од

⁷⁰⁵ *Политика*, 27. јануар 1935.

⁷⁰⁶ *Време*, 25. март 1935.

⁷⁰⁷ *Правда*, 8. април 1935.

⁷⁰⁸ У овој белешци записано је још и ово: „Стеван Ћирић, апсолвирао философију у Бечу, тј. без дипломског испита. Био привремено предметни професор у Сремским Карловцима, јер нема квалификација за редовног наставника и зато по новом закону није могао остати. Благодарехи Божи Максимовићу прогурап се за посланика“ (АЈ, Збирка микрофилмова: кнез Павле Карађорђевић, даље Збирка микрофилмова..., 11/49).

најближих сарадника министра Ћирића био књижевник Вељко Петровић,⁷⁰⁹ као и неки други одсеци. Шеф кабинета министра Стевана Ћирића био је Јован Живановић,⁷¹⁰ а затим Јован Милић.

Стеван Ћирић је на месту министра остао шест месеци, што је био веома кратак период за решавање озбиљних и нагомиланих проблема у свим сегментима југословенске просвете. Током свог мандата донео је више важних наредби, уредби, правила и правилника. Од посебног значаја су два документа: *Наредба* од 5. фебруара 1935, донета на основу члана 44 Закона о народним школама, по којој је предвиђено да се настава мора заснивати на начелима концентрације и активног учешћа ученика,⁷¹¹ и *Наређење* од 15. маја 1935, у којем се каже да се „Видовдан сваке године прославља у школама као празник народног просвећивања и уједно да представља сморту и круну ваншколског просветно-културног рада“.⁷¹²

Министар Ћирић је прописао следеће уредбе, правила и правилнике:

- 1) *Одлука о расписивању конкурса за израду уџбеника националне групе предмета за средње и средње стручне школе*, од 23. јануара 1935;⁷¹³
- 2) *Правила о полагању државног стручног испита за сталног вероучитеља народне школе*, од 31. јануара 1935;⁷¹⁴
- 3) *Правила о стручној спреми наставника школа за дефектну децу*, од 8. фебруара 1935;⁷¹⁵
- 4) *Одлука о расписивању конкурса за израду уџбеника за све предмете основних школа*, од 15. фебруара 1935;⁷¹⁶
- 5) *Правилник централног пензионог фонда претстављачког особља позоришта Краљевине Југославије*, од 23. фебруара 1935;⁷¹⁷

⁷⁰⁹ Вељко Петровић (Сомбор, 1884 – Београд, 1967), књижевник. Школовао се у Сомбору и Будимпешти. Био је уредник бројних часописа и новински извештач. У Министарству просвете био је од 1920, као шеф кабинета, шеф Уметничког одељења и инспектор. Више у: Радован Поповић, *Воћка на друму – Живот Вељка Петровића*, Сомбор 2007.

⁷¹⁰ Јован Живановић је родом из знамените карловачке породице, потомак чувеног филолога и пчелара Јована Живановића (Сремски Карловци, 1841 - Сремски Карловци, 1916).

⁷¹¹ Принцип активног учешћа ученика у настави подразумевао је „усмени и писмени говор, драматизовање, цртање, моделовање и ручни рад у свим наставним предметима“.

⁷¹² Група аутора, *Министарство просвете...*, књ. 2, 146.

⁷¹³ На истом месту, 146.

⁷¹⁴ *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 28, 5. фебруар 1935.

⁷¹⁵ Исто, бр. 45, 25. фебруар 1935.

⁷¹⁶ Група аутора, *Министарство просвете...*, 146; *Политика*, 17. фебруар 1935.

⁷¹⁷ *Службене новине*, бр. 46, 26. фебруар 1935.

- 6) *Правила о полагању практичног учитељског испита за учитељице домаћичких школа и течајева*, од 27. фебруара 1935;⁷¹⁸
- 7) *Правилник за спремање учитеља народних школа за рад у сеоским продужним школама*, од 8. фебруара 1935;⁷¹⁹
- 8) *Правила о полагању државног испита за среског школског надзорника*, од 26. марта 1935;⁷²⁰
- 9) *Правилник о раду Огледне народне школе „Краљ Александар Први“ у Београду*, од 26. марта 1935;⁷²¹
- 10) *Уредба о спајању Историјско-уметничког музеја и Музеја савремене уметности у Београду под именом Музеј Кнеза Павла*, од 29. марта 1935;⁷²²
- 11) *Уредба техничких факултета Универзитета у Београду, Загребу и Љубљани*, од 17. априла 1935;⁷²³
- 12) *Уредба православног Богословског факултета Универзитета у Београду и Уредба католичког Богословског факултета Универзитета у Загребу*, од 17. маја 1935;⁷²⁴
- 13) *Статут фонда задужбине Лазара и Стане Ђуковић*, од 4. јуна 1935;⁷²⁵
- 14) *Правилник о ђачким летовалиштима*, од 8. јуна 1935;⁷²⁶
- 15) *Правила о вршењу верских дужности ученика народних школа*, од 10. јуна 1935;⁷²⁷

Од наведених докумената неколико их има посебну вредност, гледано из данашње перспективе, нарочито ако се има у виду да су донети пре осамдесет година, а у њима се огледа брига за децу са посебним потребама, за глумачки пензиони фонд, ради се на отварању огледних школа, расписују се конкурси за израду уџбеника и друго. Посебну занимљивост предсавља *Уредба о спајању Историјско-уметничког музеја и Музеја*

⁷¹⁸ *Службене новине*, бр. 69, 22. март 1935.

⁷¹⁹ *Службене новине*, бр. 71, 25. март 1935.

⁷²⁰ *Службене новине*, бр. 81, 5. април 1935. Овај документ, заведен под ознаком О. Н. Бр. 20698 од 26. марта 1935, сачуван је у фонду Стевана Ћирића у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

⁷²¹ У овој школи су наставници радили по најновијим наставним и васпитним принципима. Избор наставника био је у надлежности Министарства просвете, а у споразуму са школским надзорницима за град Београд. Кроз ову огледну школу требало је да пролазе наставници и школски надзорници како би се упознали са новим начином рада и васпитања. Група аутора, *Министарство просвете...*, 146.

⁷²² *Службене новине*, бр. 86, 11. април 1935.

⁷²³ *Службене новине*, бр. 102, 2. мај 1935.

⁷²⁴ *Службене новине*, бр. 133, 11. јун 1935.

⁷²⁵ На истом месту.

⁷²⁶ *Службене новине*, бр. 138, 18. јун 1935.

⁷²⁷ *Службене новине*, бр. 147, 28. јун 1935.

савремене уметности у Београду под именом Музеја кнеза Павла из којег је касније настао Народни музеј у Београду.⁷²⁸

И поред две отежавајуће околности – што је кратко био на месту министра и што је Министарство просвете имало врло ограничен буџет – Стеван Ћирић је успео да предузме одрђене мере ради решавања појединих проблема у свом ресору. О неким мерама које су предузете у основном школству ради унапређења наставе – увођење принципа активног учења, отварање огледне школе - већ је било речи. Даље, као једна од важних мера било је расписивање конкурса за израду уџбеника за основну школу, чиме је требало да се реши једно значајно просветно-национално питање. Намера је била да се, на овај начин, уведе једнообразност за сваки наставни предмет и сваки разред у целој држави. Важно је истаћи да се приликом доношења одлуке о конкурс за израду уџбеника водило рачуна и о материјалној страни, у смислу да се пружала могућност да исте уџбенике користи више генерација ученика. Међутим, проблем је настао око питања монопола над уџбеницима, због чега су, већ у фебруару 1935. године, одржане две конференције на којима су окупили издавачи, књижари, штампари, као и представници разних удружења.⁷²⁹ Као резултат рада ових конференција настала је једна резолуција у којој се констатовало да ће се добри и технички најопремљенији уџбеници добити само ако је њихово објављивање и штампање препуштено слободној конкуренцији. У том случају улога државе била је у томе да одобрава и потврђује школске књиге. Указано је, такође, на лоше стране монополизације уџбеника, као што је лошији квалитет штампања, повећање броја незапослених графичких и књиговезачких радника и тако даље. Ова резолуција упућена је Министарству просвете, уз образложење и предлог да се расписани конкурс опозове, а затим приступи изради новог закона, у сарадњи са свим заинтересованим чиниоцима. Министар Ћирић се није сагласио са образложем које му је послато, а у којем се каже да је унификација школских уџбеника „службено мотивисана“ и да је на унификацији наставе требало да се заснује „јединство националног осећања омладине“, што је разумљиво, али да „томе циљу служе друга средства“.⁷³⁰

Из идеологије интегралног југословенства, коју је требало оживотворити путем унификације наставе и уџбеника, преко соколског прокрета и на сличне начине,

⁷²⁸ Указом Министарства просвете, истог дана, за управника Музеја је постављен Милан Кашанин. Група аутора, *Музеј кнеза...*, 106.

⁷²⁹ Више у: Г. Петковић, *Политичка делатност...*, 38-39.

⁷³⁰ Резолуција, са образложењем, донета је на конференцијама од 19. и 28. фебруара 1935. у Београду (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

проишћали су бројни проблеми у пракси. Честе су биле притужбе Римокатоличке цркве на соколске организације, које су, у суштини, биле засноване на националној основи.⁷³¹ Овакви проблеми, међутим, преливали су се и на друге нивое образовања, па су чак били актуелни и највишем нивоу – на универзитетима. Најбоља илустрација овој тврдњи јесте избор ректора Универзитета у Љубљани, који се искомпликовао јер је кандидат већине био Србин – професор Јован Хаџи.⁷³² У случај су се умешали и студенти, а о свему томе је сазнала и просвећена југословенска јавност. Пошто је министар Ћирић обавештен о тим дешавањима, одлучио је да се обрати новом ректору, изабраном мимо званичне процедуре, поставивши му конкретна питања, на која је овај и одговорио.⁷³³ Министар просвете и ректор Семец су се и састали, крајем фебруара или почетком марта 1935, у циљу да пронађу решење за насталу ситуацију која је, заправо, највише искомпликована тиме што су информације са седнице Универзитетског савета приликом вршења избора стигле до новина, чиме је прекршена службена тајна. Приликом њиховог састанка министар је саветовао ректору да покуша „у сврху ликвидације спора“ насталог током избора ректора да придобије колеге „за изјаву у којој ће Универзитетски савет одлучно нагласити да стоји на становишту Устава Краљевине Југославије и осталих закона који долазе у обзир“. Овај савет је ректор успео да примени и то преко Универзитетског сената који је такву изјаву предложио Универзитетском савету, што је и усвојено на седници од 6. марта 1935. године.⁷³⁴

Паралелно са проблемом насталим приликом избора ректора Универзитета у Љубљани, Ћирић се борио са још једним великим проблемом. Наиме, јануара 1935. године, већ у првом месецу свог мандата, министар он се сусрео са демонстрацијама

⁷³¹ Видети више у: Ljubodrag Dimić, Nikola Žutić, *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd 1992, 208-228; Г. Петковић, *Политичка делатност...*, 39-40.

⁷³² На једној од седница Универзитетског савета, одржаној ради избора ректора, професор Кидрич је изјавио: „...избор Несловенца за ректора наишао би на болан одјек у словеначкој јавности“. Ова неакадемска, неколегијална, али и противустварна изјава била је, према мишљењу професора Николе Радојчића, важан догађај о којем је требало обавестити министра просвете (Писмо професора Радојчића, Стојићевића и Хаџија министру Ћирићу, Љубљана, 29. јануара 1935. БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁷³³ Опширније о комуникацији између министра Ћирића и новоизабраног ректора Семеца видети у: Г. Петковић, *Политичка делатност...*, 40-43. Њихова преписка сачувана је у оквиру фонда у БМС, Поклон библиотека..., без инв. бројева.

⁷³⁴ Изјава је гласила: „С обзиром на причања и објаве које су ширене, утврђује Универзитетски сенат, да поступа Универзитетски савет увек строго по Уставу и по прописима Универзитетског закона и Опште универзитетске уредбе, и да је тако поступао код овогодишњих избора ректора. Универзитетском савету стоји само до процвата Алме матрис и добра домовине. У толико више жали недопуштени поступак оних који су омогућили да су часописи писали о детаљностима вршења тих избора и тиме очевидно кршили службену тајну.“ (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја. Ректор Семец – министру Ћирићу, Љубљана, 7. марта 1935).

студената на Београдском универзитету. Студентске демонстрације нису биле новина, њихови организатори најчешће су били из редова комунистички опредељене омладине, а за повод су узимали нека мање значајна питања, као што су на пример студентске таксе. У овом случају нереди су изазвали велику пажњу јавности, више пута је интервенисала полиција, а ствар се додатно искомпликовала јер су се умешали и национално оријентисани студенти.⁷³⁵ Министар се заложио да се сукоб између студентске левице и деснице не продубљује, посредујући између министра унутрашњих послова Велимира Поповића и ректора Београдског универзитета др Ивана Ђаје. И поред тога, поново је дошло до нереди, због чега је петнаест студената спроведено и затворено у концентрациони логор код Вишеграда, међу којима су били Светозар Вукмановић, Вељко Влаховић и Цвијетин Мијатовић. Ситуација све све више компликовала, у наредним догађајима погинуо је студент Мирко Срзентић, затворена је студентска менза у којој су наводно пронађени „леци са садржајем против данашњег стања у држави, као и извесна количина оружја“, а број студената који су интернирани у Вишеград се повећао (било их је укупно 45). Дешавања на Београдском универзитету условила су оставку ректора др Ивана Ђаје, на чије место је постављен др Владимир Ћоровић, а о њима се чуло и ван граница југословенске државе.⁷³⁶

Поводом ослобађања интернираних студената министру Ћирићу се 12. марта 1935. године обратио ректор Ћоровић.⁷³⁷ Он је, уз допис министру, доставио и извештај двојице професора,⁷³⁸ који су обишли студенте затворене у Вишеграду, у коме су описани нехигијенски услови смештаја и њихово здравствено стање, погоршано услед тешког принудног рада и физичког злостављања. На основу овог извештаја, у којем су професори ректору сугерисали да се заузме за судбину интернираних студената, Ћоровић је од министра Ћирића тражио њихово ослобађање. Убрзо је министар обавестио ректора да је донета одлука о ослобађању студената, осим њих седморице,

⁷³⁵ Национално оријентисани студенти су 19. јануара 1935. одржали један збор у студентском дому „Краљ Александар“ и донели су резолуцију у којој су осудили акције напредних студената и подржали интервенцију полиције. Ђорђе Stanković, *Univerzitet od diktature do Narodnooslobodilačkog rata i Revolucije 1929-1941*, *Studenti Beogradskog univerziteta 1838-1941 – Hronologija političkog života*, Beograd 1971, 218-219; Снежана Бојовић, *200 година Београдског универзитета (1808-2008)*, Београд 2008, 183-184.

⁷³⁶ О овој теми се говорило чак и међу југословенским исељеницима у Канади, који су осудили поступке Владе и полиције и упутили протестне резолуције министру унутрашњих послова и министру просвете. Ове резолуције чувају се у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

⁷³⁷ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Ректор Владимир Ћоровић – министру Стевану Ћирићу, Београд, 12. марта 1935.

⁷³⁸ Управа Универзитета одлучила је да у Вишеград отпутују др Живан Спасојевић, декан Правног факултета, и др Ђурица Ђорђевић, профекан Медицинског факултета, како би проверили у каквом стању се студенти налазе, направе одређене предлоге и утврде шта би требало учинити ради њиховог евентуалног ослобађања. Извештај су ректору упутили 11. марта 1935 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

који су морали остати у притвору још недељу дана ради спровођења истраге. У свом одговору Ћирић је на крају написао: „Овим повољним решењем поменуто претставке Универзитета, мислим, да је питање интернираних скинуто с дневног реда и да само од њих и њихових другова зависи да тако и остане.“⁷³⁹

Током марта 1935. године влада Богољуба Јевтића је „под притиском јавности у земљи и иностранству“ распустила концентрациони логор у Вишеграду, а студенти су пуштени на слободу. Колики удео у овој владиној одлуци је имао министар Стеван Ћирић не може се поуздано утврдити, јер записници Министарског савета из овог периода нису сачувани. Ситуација се, распуштањем логора и ослобађањем студената, привремено смирила, али не за дуго. Повремено је, већ током априла и маја, долазило до нових студентских демонстрација. Известан број студената кажњен је од стране Универзитетског сената, протеривањем у место рођења, због спречавања доцента др Јована Карамате да држи предавања. Министар Ћирић је и у овом случају морао да посредује, на основу молбе Ректората, обративши се министру унутрашњих послова ради издавања наређења да се кажњени студенти врате, како би на време завршили своје испите.⁷⁴⁰

Пошто је у делокруг Министарства просвете у међуратном периоду спадала и култура, министар просвете Стеван Ћирић је био задужен да брине о установама културе, културним манифестацијама, развијању добрих односа са другим државама на овом пољу и решавању нагомиланих проблема. И ова област, као и просвета, била је бременита бројним проблемима, који су често били парадоксални. Њихово решење најчешће је било условљено новцем, којег у овом министарству није било довољно. Стеван Ћирић је био човек који је изузетно волео и ценио уметност. Управо као љубитељ и познавалац уметности, он је настојао да помогне у превазилажењу неких проблема који су ову област оптерећивали.

Као министар просвете Стеван Ћирић је често присуствовао културним догађајима и манифестацијама у престоници, али и у другим местима Краљевине Југославије, у којима је имао учешћа одржавши пригодан говор или је био позван да неку изложбу или манифестацију отвори. У марту 1935. је, на пример, примио

⁷³⁹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Министар Ћирић – ректору Ћоровићу, Београд, 18. марта 1935.

⁷⁴⁰ Ћирићев допис послат је под ознаком: Опште одељење, П. Пов. бр. 244, 13. маја 1935. (АЈ, 66/пов – 75 – 208).

делегацију бугарских књижевника који су посетили Београд.⁷⁴¹ У Уметничком павиљону на Калемегдану, на иницијативу Удружења пријатеља уметности „Цвијета Зузорић“, сваког пролећа традиционално су организоване две изложбе – изложба уметничких радова и изложба књига. Пролећа 1935. године обе манифестације отворио је министар просвете Стеван Ћирић. Изложба сликарских и вајарских дела југословенских уметника, под покровитељством кнеза Павла, организована је по седми пут под називом „Пролећна изложба“, а на њој је било заступљено око сто уметника са близу три стотине радова. Отворена је 12. маја у присуству великог броја уметника, књижевника, новинара и „најодабраније београдске публике“.⁷⁴² Министар Ћирић је том приликом одржао један значајан и занимљив говор⁷⁴³, у којем је чврсто заступао став да уметност не сме бити тенденциозна. Пре свега, сматрао је да уметници морају, како би их други поштовали, у првом реду поштовати уметност. „Не може се ово безусловно поштовање уметности ни стећи ни одржати, ако сами уметници понижавају уметност и деградирају је до нивоа обичних летака којима се врши свакодневно пропаганда“ – рекао је министар и додао: „Без обзира за које и какве се идеје врши пропаганда, нико нема права да скида уметност са високог пиједестала на коме хиљадама година стоји.“ Био је мишљења да властодршци врло лако могу, ако желе њоме да се послуже, од уметности да направе кич. Још гори случај био је онај, сматрао је Ћирић, када се вредност уметничког дела процењује „шаблонски, готово механички... не у односу... према вечно лепоме, него просто по политичком ставу критичара, то онда безусловно значи срозавање уметности“. Смело је тврдио да „уметност мора проистицати из праве стваралачке снаге и истинске инспирације и да покушаји програмског пројцирања мање или више успешних политичких програма у област уметности не могу никада значити права уметничка дела“.⁷⁴⁴

Друга манифестација – Дан књиге – отворена је 9. јуна 1935. године у истом павиљону. На изложби су, у посебним одељењима, били заступљени: Српска књижевна задруга, Српска краљевска академија, Државна штампарија, Библиотека „Луча“, Етнографски музеј, Удружење универзитетски образованих жена и готово сви већи београдски и загребачки издавачи. Уведена је и једна новина – излагање рукописа

⁷⁴¹ О овој посети бугарске делегације више у: Г. Петковић, *Политичка делатност...*, 50-52.

⁷⁴² Отварању изложбе присуствовао је први краљев ађутант генерал Чолак Антић, гувернер Јеремија Живановић, бивши министар просвете Илија Шуменковић, књижевник и шеф Уметничког одељења Министарства просвете Вељко Петровић, професор Универзитета и потоњи председник Српске краљевске академије др Александар Белић и друге угледне званице (*Политика*, 13. мај 1935).

⁷⁴³ *Политика*, 13. мај 1935.

⁷⁴⁴ *Политика*, 13. мај 1935.

„умрлих књижевника, научника и мецена“, тако да су се могли видети рукописи патријарха Арсенија Чарнојевића, Јосифа Рајачића, Штросмајера, Станка Врза, Петра Прерадовића, Димитрија Давидовића и других, који су били у власништву Српске краљевске академије.⁷⁴⁵ Изложба је отворена у присуству великог броја књижевника, издавача и љубитеља књиге. Министар Стеван Ћирић је одржао занимљив говор овога пута инспирисан манастиром Милешева, у којем је непосредно пре тога био, где је некада почивало тело првог српског просветитеља и књижевника - Светог Саве. Посета српској задужбини из „времена када је мисао у тешкој борби са материјом тражила пута да се овековечи“, подстакла га је да говори о историји писмености, од њених раних почетака до изума штампарске машине и о књизи као њеном најдостојнијем производу. „Књига може бити најплеменитији алат и најубојитије оружје. На нама је да буде оно што треба да јесте“ – рекао је министар Ћирић. После званичног отварања саопштена је одлука жирија о награди за најбоље дело објављено у 1934. години. Потом је министар просвете обишао изложбу у пратњи Олге Станојевић, председнице Удружења „Цвијета Зузорић“.⁷⁴⁶

У мају је Ћирић, као министар просвете, присуствовао свечаним седницама Српске краљевске академије наука и Матице српске. Седница Академије наука одржана је 16. маја у дворани Коларчевог универзитета у Београду, на којој је др Владимир Ћоровић, ректор Београдског универзитета, проглашен за њеног редовног члана. Свечана седница Матице српске, коју је организовао њен Књижевни савет, била је посвећена седамдесет петој годишњици од рођења војводе Петра Бојовића.⁷⁴⁷

У години у којој је Стеван Ћирић вршио свој први мандат министра просвете Југословенска академија знаности и умјетности из Загреба славила је педесету годишњицу постојања Штросмајерове галерије слика. Прослави овог значајног јубилеја присуствовао је, 1. јуна 1935. године у Загребу, и министар просвете. Поздрављајући га и најављујући његово обраћање присутнима, проф. др Драгутин Боранић истакао је Ћирићево „високо схватање умјетности“ и његово занимање за Југословенску академију знаности и умјетности, коју је посетио већ два пута од почетка свог мандата. Министар Ћирић је у свом кратком говору нагласио да је Штросмајерова галерија уметничка збирка од истинске вредности, која је истовремено и велика тековина хрватске културе. „Морам да се овом најчистијем извору хрватске културе поклоним и

⁷⁴⁵ *Политика*, 9. јун 1935.

⁷⁴⁶ *Политика*, 10. јун 1935.

⁷⁴⁷ *Политика*, 17. и 25. мај 1935.

зато, што је он први, по замисли великој великог Штросмајера, понео југословенско име“ – рекао је министар просвете. Свој говор завршио је речима које су биле у складу са политиком интегралног југословенства, која је посебног израза добила после смрти краља Александра: „Дошао сам зато, што ме је срце овамо довело да вам кажем чувајте сваки рукотвор великана који нам је донео толико божјег благослова, чувајте сваки, и мали и велики, рукотвор и највеће његово дело, чувајте Југославију.“⁷⁴⁸ На прослави су говорили и др Владимир Петковић, испред Српске краљевске академије, Радивоје Врховац, као председник Матице српске, Милан Кашанин, управник Музеја Кнеза Павла, а потом и гости из Словеније и Чехословачке.⁷⁴⁹

У време овог мандата, у пролеће 1935, Ћирић је покренуо питање оснивања позоришта Дунавске бановине. Детаљан реферат о овом питању сачинио је Вељко Петровић, као шеф Уметничког одељења, али је овај посао, услед промене на министарској позицији, довршен тек годину дана касније.⁷⁵⁰

Својим активним учешћем на културним манифестацијама у различитим крајевима Краљевине Југославије Стеван Ћирић је потврђивао своју бригу о културном и историјском наслеђу које је требало сачувати за будуће генерације, али и бригу о развоју савремене уметности, која је настајала у ситуацији оптерећеној многобројним проблемима различите врсте. Међутим, скроман буџет и кратак временски период у којем је обављао своју министарску дужност, ограничавали су његове могућности и условљавали резултате рада.

Председник Народне скупштине

На месту министра просвете Стеван Ћирић је био непун два месеца када је, фебруара 1935, указом Краљевског намесништва распуштена Народна скупштина, иако није истекао мандат посланицима изабраним новембра 1931, и расписани нови парламентарни избори за 5. мај 1935. године. Ова одлука је означавала и почетак предизборне кампање, тако да је Ћирић у наредном периоду, истовремено, обављао своје министарске дужности и учествовао у предизборним активностима.

⁷⁴⁸ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Говор Стевана Ћирића на прослави педесетогодишњице Штросмајерове галерије 1. јуна 1935. у Загребу.

⁷⁴⁹ *Novosti*, 2. јун 1935.

⁷⁵⁰ Зоран Т. Јовановић, *Народно позориште Дунавске бановине (1936-1941)*, Београд–Нови Сад 1996, 36-37.

Влада је одлучила да носилац њене земаљске изборне листе буде Богољуб Јевтић. Ванпарламентарна опозиција је била разједињена, па је у влади постојало уверење да ниједна политичка странка, нити група, неће моћи сама да истакне своју земаљску листу. Право изненађење била је листа Удружене опозиције,⁷⁵¹ чији је носилац био Владко Мачек. Поред ове две главне листе појавиле су се још две земаљске листе, које нису имале велике изгледе за успех: листа Боже Максимовића, радикалског дисидента и бившег министра у владама Шестојануарског режима, и листа Димитрија Љотића, вође Југословенског народног покрета „Збор“ и бившег министра у влади Петра Живковића. Југословенска национална странка није истакла своју листу, иако је до пре неколико месеци била привилегована у политичком животу Краљевине. Она је тај статус изгубила онда када су њени челни људи уклоњени са власти. И поред апстиненције, ЈНС је поручила својим гласачима да свој глас дају оној листи која најчвршће гарантује да ће очувати државно јединство.⁷⁵²

У предизборној кампањи Стеван Ћирић је учествовао као кандидат на владиној листи за град Нови Сад, а његов заменик био је др Милан Секулић, дотадашњи народни посланик.⁷⁵³ Кандидатура је, заправо, прво предложена Секулићу, којег је кандидовао месни одбор ЈНС, а подржали су га Дака Поповић, бивши бан Дунавске бановине и Бранко Борота, новосадски градоначелник.⁷⁵⁴ Неколико дана касније исти одбор је кандидовао и Славка Узелца. Министру Ћирићу је, како је навео *Југословенски дневник*, кандидатура понуђена на „иницијативу привредних кругова“.⁷⁵⁵ У међувремену је, наиме, одржан један збор, инициран од стране дела новосадских привредника, занатлија и сељака, који су изразили жељу да кандидују особу која ће заступати привредне интересе Новог Сада.⁷⁵⁶ Предлог је, да се као кандидат за град Нови Сад

⁷⁵¹ Удружену опозицију чиниле су: Демократска, Земљорадничка, Хрватска сељачка странка, Самостала демократска странка и Југословенска муслиманска организација. Опширније у: Мира Радојевић, *Удружена опозиција 1935-1939*, Београд 1994, 38-45.

⁷⁵² Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića 1935-1937*, Beograd, 1985, 10; Д. Тешић, *нав. дело*, 20. Кандидатску листу чији је носилац био Светислав Хођера, бивши шеф кабинета генерала Петра Живковића, из формалних разлога није одобрио Касациони суд. У јавности се говорило да је то учињено у сагласности са Хођером, јер би његова листа представљала непожељну опозицију влади. Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, II, Zagreb, 1961, 87.

⁷⁵³ Душан Поповић, иначе син Даке Поповића, изнео је неколико неутемељених тврдњи – тврдио је да је Стеван Ћирић био „претерано амбициозан“, да је дуго чекао „на своју афирмацију и увидео да као сремски посланик неће моћи да постигне велику каријеру“, као и то да је на случају свог венчаног кума Даке Поповића „искусио“ да за успешну каријеру „има највише услова посланик Новог Сада“, што је, како закључује, и дочекао на Петомајским изборима 1935 (D. Popović, *Letopis o Vlaovićima*, I, 519).

⁷⁵⁴ Слободан Бјелица, *Политички развој Новог Сада између два светска рата*, Нови Сад 2008, 88.

⁷⁵⁵ *Југословенски дневник*, 26. фебруар 1935.

⁷⁵⁶ Збор је отворио економиста др Милош Петровић, који је предложио да се за председника тог скупа изабере Дунђерски, што је и прихваћено. На крају подужег говора Дунђерски је предложио Ћирића за кандидата.

подржи министар просвете Стеван Ћирић, усвојен акламацијом, а затим је изабрана једна делегација од 25 чланова са задатком да посети министра Ћирића и замоли га да прими кандидатуру. Истог дана, као трећи кандидат ЈНС за град Нови Сад, предложен је др Радушко Илијћ, адвокат.⁷⁵⁷ Лист *Нови Сад* писао је да од Ћирића нема бољег и достојнијег кандидата за град. Описали су га као човека „ретко активног и ревносног у вршењу своје дужности на свим пољима а у првом реду на политичком пољу“.⁷⁵⁸ Такође, Стеван Ћирић је био и кандидат за Старопазовачки срез.

Предизборну кампању Влада је започела управо у Новом Саду. На великом народном збору Дунавске бановине, одржаном 24. марта 1935. године, учествовали су министар просвете Стеван Ћирић, министар социјалне политике и народног здравља Драго Марушић и министар грађевина Марко Кожул.⁷⁵⁹ Министре је на новосадској железничкој станици дочекао бан Дунавске бановине Милојко Васовић и градоначелник др Бранко Борота, који је одржао поздравни говор. Збор је отворио др Бранко Николић, адвокат и бивши народни посланик, а затим је реч узео министар Стеван Ћирић. Он је одржао дуг говор у коме је, као кључни моменат будуће политике, акцентовао помоћ сељаку, сматрајући да се „прво мора спасти сељак да сељак спасе државу“. Његови ставови су били изграђени на реалним основама, јер је Краљевина Југославија била аграрна држава, са слабом развијеном индустријом и готово безначајним улагањима у село. Обраћајући се окупљеним грађанима, будућим бирачима, Ћирић је рекао: „...ја ћу вам овде пред хиљадама и хиљадама људи рећи сасвим просто шта мислим радити. Јер, молим вас, то да запамтите, нарочито Новосађани, не тражим ја овде гласове нити сам дошао да их молим, него тражим и молим поверење“.⁷⁶⁰ *Време* је донело податак да је на збору било скоро 20.000 људи и да се он претворио у „једнодушну манифестацију јединства и југословенства“.⁷⁶¹

Да је Стеван Ћирић заиста мислио оно што је на збору у Новом Саду рекао, како се прво мора спасити сељак, доказују његови поступци у пракси. Наиме, током ове предизборне кампање он је у априлу 1935. посетио фрушкогорско село Буковац, које се налази недалеко од његових родних Карловаца. У разговору са мештанима села сазнао је како им је за нормалан живот неопходан пут, који је ускоро, захваљујући управо

⁷⁵⁷ *Политика*, 25. фебруар 1935.

⁷⁵⁸ *Нови Сад*, фебруара 1935.

⁷⁵⁹ Збор је одржан у недељу, 24. марта 1935, у Новом Саду. Због великог одзива грађана, уместо на тргу Краљице Марије (испред Дома трговачке омладине), одржан је на спортском игралишту „Карађорђе“. Сачуван је плакат којим се грађани позивају на збор. Поред наведених министара, збору је присуствовао и др Авдо Хасанбеговић, министар без портфеља (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁷⁶⁰ *Политика*, 25. март 1935.

⁷⁶¹ *Време*, 25. март 1935.

Ћирићу, био и изграђен. Због тога што је за Буковчане обавио велики посао, он је остао упамћен као политичар који испуњава обећања. Овај Ћирићев подухват остао је забележен и у песми буковачких кортеша: „Живело вино, живео рум,

живео Ћирић што сагради друм!⁷⁶²

После збора у Новом Саду, првог у низу које је влада намеравала да одржи у вези са предстојећим скупштинским изборима, уследили су зборови у Старој Пазови (7. априла), Бањалуци (14. априла), Шиду (21. априла), Вуковару (22. априла) и другде, на којима је учешћа имао и Стеван Ћирић. Током својих говора он је често наглашавао како УО нема дефинисан програм. На збору у Вуковару Ћирић је закључио да је опозиција „једно удружење које нема програма и ми уместо да побијамо оно што би они требали јасно да објаве, морамо да нагађамо у чему би се управо тај програм састојао“.⁷⁶³

Непосредно пред изборе Карловчани су, путем плаката, позвани да изађу на биралишта и гласају за Стевана Ћирића, који је био на изборној листи Богољуба Јевтића, а у прилог томе наведени су конкретни резултати постигнути његовом заслугом (интервенцијом) као народног посланика и министра просвете: одобрена је сума од 170.000 динара за изградњу друма Карловци - Стражилово; Карловци су добили Катастарску управу; Карловчанима су сачувани Јарковци,⁷⁶⁴ што је требало бити одузето и требало је да Карловци постану среско место, што је нешто касније и остварено.⁷⁶⁵

Избори су обављени 5. маја 1935. године и, после њих је у најбољем положају, свакако, била владина земаљска изборна листа, која је добила 60,64%, док је Мачекова листа имала 37,36% гласова од укупног броја гласача изашлих на биралишта. Листе Боже Максимовића и Димитрија Љотића нису добиле довољан број гласова како би

⁷⁶² Стихови песме забележени током разговора са господином Драганом Којићем, директором Градске библиотеке у Новом Саду, 24. октобра 2014, на чему смо му веома захвални.

⁷⁶³ *Време*, 23. април 1935. На збору у Старој Пазови Ћирић је за опозициони програм изјавио да је то „књига затворена са седам печата“. *Политика*, 8. април 1935.

⁷⁶⁴ Јарковци су били део карловачког атара који је додељен Карловчанима још у првој половини 18. века. Када је Дворска комора тражила десетак, ради поправке Петроварадинске тврђаве, а значајан терет требало је да снесе Карловци, послата је једна депутација цару у Беч да затражи помоћ. Депутацију је предводио Петар Андрејевић и он је успео да издејствује царску одлуку да се Карловци ослободе од „работе“, а у име ратне одштете, за рат против Турака, и заслуга за царски дом, цар Карло VI је Повељом од 16. септембра 1721. Карловцима дао на уживање коморско добро – пустаре: Јарковце, Пазову и Сасе, које су се састојале од ливада и пашњака. Пустаре су давале у закуп, ту су Карловчани напасали своја стада, а Карловци су материјално почели да се уздижу (Павле Васић, *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Нови Сад 1978, 18-19).

⁷⁶⁵ БМС, Дк I 2120. Изборни плакат, није датиран, али је штампан пред изборе 1935.

прешле цензус. Према изборном закону од 370 посланичких мандата 303 је припало Јевтићу, а 67 Мачеку.⁷⁶⁶

Прва седница новоизабране Народне скупштине, после избора обављених 5. маја, одржана је 3. јуна 1935. године. Седници је присуствовао цео Министарски савет, на челу са Богољубом Јевтићем, у чијем саставу је био и Стеван Ћирић, као министар просвете.⁷⁶⁷ На седници од 19. јуна бирано је стално Председништво Народне скупштине.⁷⁶⁸ За председника Народне скупштине гласало је 283 посланика, од којих је Стеван Ћирић добио 264, Драгиша Цветковић 9, Илија Михајловић 1 и Живко Сушић 1, празних листића било је 8. Избор Стевана Ћирића поздрављен је једнодушно и бурно, а он је већ истог дана поднео оставку на место министра просвете. За потпредседнике Скупштине изабрани су Фрањо Маркић, Војислав Лазич и др Јосип Режек, а за секретаре Мустафа Мулалић, Анте Ковач, др Драган Дамић, Милан Баџак и Новица Поповић.⁷⁶⁹

Руководства Удружене опозиције (УО) нису прихватила резултате избора, сматрајући их нерегуларним, због вршења притиска владиног апарата током кампање и фалсификовања резултата. УО је одлучила да њени посланици не иду у Народну скупштину. Ситуација се изузетно закомпликовала, тако да је Јевтић 20. јуна 1935, и поред победе на изборима, морао да поднесе оставку владе. Наиме, Јевтићу је замерано да је „лоше схватио унутрашње политичке прилике“ и да су му намере биле да настави са режимом диктатуре, у чему кнез Павле није могао да га подржи. Осим тога, влада је озбиљно оптужена за нерегуларност избора. Она је својом праксом, како уочи избора, тако и после њих, сама много учинила да „политички ефекти њеног владања“ буду у супротности са „политиком смиривања и споразумевања“, коју је по свом образовању прокламовала. У периоду од скупштинских избора до дана када је поднео оставку, Јевтић је настојао да остане на власти, а са друге стране чекао се погодан моменат за изазивање кризе његовог кабинета.⁷⁷⁰ Министар војске и морнарице, генерал Петар

⁷⁶⁶ На основу званичног извештаја Главног бирачког одбора на изборе је, од 3.908.313 уписаних, изашло 2.880.964 (73,72%) гласача. Владаина листа добила је 1.746.982 (60,64%), Мачекова листа 1.076.345 (37,36%), а Миксимовићева (33.541 или 1,16%) и Љотићева (24.088 или 0,84%) листа нису прешле цензус од 40.000 гласова, неопходних да би носилац постао народни посланик. Т. Стојков, *nav. delo*, 11.

⁷⁶⁷ Седницом је председавао привремени председник Стеван Јанковић, као најстарији народни посланик. *Стенографске белешке Народне скупштине*, ванредан сазив за 1935. годину, књ. I, 1.

⁷⁶⁸ Гласање је било тајно и обављено је уз помоћ гласачких листића и кутија.

⁷⁶⁹ Опширније у: Г. Петковић, *Политичка делатност...*, 57-58.

⁷⁷⁰ Влада је од 1929. зависила од поверења монарха, касније Намесништва, а не од поверења Народне скупштине, што је олакшавало њену смену или реконструкцију. Најлакши начин изазивања кризе био је расцеп међу министрима. Опширније о периоду од петомажских избора до пада Јевтићевог кабинета видети у: Т. Стојков, *Vlada Milana Stojadinovića 1935-1937*, Београд 1987, 13-28.

Живковић, и министар финансија Милан Стојадиновић, који су се тих дана најчешће помињали као могући Јевтићеви наследници, управо су и довели до пада владе. Јевтићу није помогла ни подршка коју је добијао од стране француских и чехословачких владајућих кругова, а криза владе изазвана је непосредно пред састанак представника држава Мале антанте, који је планиран да се одржи у Београду.

Последња седница Јевтићеве владе, одржана 20. јуна у поподневним сатима, на дневном реду је имала реконструкцију владе и разматрање предлога које је поднео министар пољопривреде. Реконструкција кабинета била је неопходна, јер је министар просвете Стеван Ћирић претходног дана изабран за председника Народне скупштине. Оставку на место министра поднео је истог дана када је изабран на нову функцију.⁷⁷¹ Приликом консултација са кнезом-намесником Јевтић је добио сагласност да уместо Ћирића ресор просвете преузме Драго Марушић, дотадашњи министар социјалне политике и народног здравља, а његов ресор да преузме Авдо Хасанбеговић, дотадашњи министар без портфеља. Пре него што се прешло на другу тачку дневног реда и предлоге из ресора пољопривреде, министар Стојадиновић је поставио питање „целисходности оставке целе владе“, позивајући се на изборе који су недавно обављени. Током даље дискусије Стојадиновић је поднео оставку, а то су учинили и Милан Врбанић, министар трговине и индустрије, Људевит Ауер, министар физичког васпитања и Марко Кожуљ, министар грађевина. Богољуб Јевтић није имао другог излаза, него да Намесничком већу поднесе оставку своје владе.

Фердо Чулиновић је закључио да Јевтићева обећања нису „могла промијенити затечено стање ствари, нити... измијенити дотле и сувише затегнуте односе између владе и опозиције“. По његовом мишљењу, Јевтићева влада се у пракси понашала супротно од датих обећања, јер је њен председник „стајао на терену једног већ *уходаног режима*, чији је он био носилац и први поборник“.⁷⁷²

Уследиле су консултације кнеза Павла, као првог намесника, са представницима различитих политичких група, међу којима је био и Владко Мачек, носилац изборне листе УО на недавно завршеним изборима.⁷⁷³ Овим потезом наговештавале су се значајније промене у вођењу државне политике, јер су ради састављања владе, по први пут након завођења монархистичке диктатуре, у Двор позвани сви релевантни

⁷⁷¹ АЈ, фонд Министарског савета, 138 – 2 – 3. Намеснички указ којим је Ћирићева оставка прихваћена, са постављењима Марушића и Хасанбеговића, датиран је 19. јуном 1935. године (носи печат Општег одељења Председништва Министарског савета, бр. 1624).

⁷⁷² Ferdo Čulinović, *Jugoslavija...*, 80-81.

⁷⁷³ Консултације су одржане у Двору од 21. до 23. јуна 1935 (Т. Stojkov, *Vlada Milana...*, 29).

политички фактори. Поједини страни извештачи оценили су то као важан историјски догађај и као признање југословенских владајућих кругова да „хрватско питање“ постоји.

Мандат за формирање нове владе добио је Милан Стојадиновић,⁷⁷⁴ који је тај посао завршио већ 24. јуна 1935. године. Влада се састојала од представника Главног одбора радикала, СЛС и ЈМО. Њени чланови били су:

- др Милан Стојадиновић, председник и министар иностраних послова;
- др Антон Корошец, министар унутрашњих послова;
- генерал Петар Живковић, министар војске и морнарице;
- др Мехмед Спахо, министар саобраћаја;
- др Шефкија Бехмен, министар без портфеља;
- Светозар Станковић, министар пољопривреде;
- Никола Прека, министар социјалне политике и народног здравља;
- др Милан Врбанић, министар трговине и индустрије;
- др Људевит Ауер, министар правде;
- Мирко Комненовић, министар физичког васпитања;
- Игњат Стефановић, министар шума и рудника;
- Ђура Јанковић, министар без портфеља;
- Добривоје Стошовић, министар просвете;
- Душан Летица, министар финансија и
- Милош Бобић, министар грађевина.⁷⁷⁵

⁷⁷⁴ Стојадиновић Милан (1888-1961), економиста, председник владе. Рођен је у Чачку. У Београду је завршио гимназију (1906) и Правни факултет (1910). Своје школовање употпунио је студијама у Минхену, Берлину, Паризу и Лондону, у области економско-финансијских наука. Ратне године провео је са Николом Пашићем на Крфу и у Паризу. Докторирао је права и 1920. постао професор финансијских наука на Београдском универзитету. Био је министар финансија у владама Николе Пашића (од 1922-1926), а његов велики успех је стабилизација курса динара. Као послован човек Стојадиновић је имао функције у многим предузећима: директор Енглеске трговачке банке (1919-1922), потпредседник Београдске берзе, председник Српског бродарског друштва, члан управе Јадранско-подунавске банке, председник Радио Београда, председник Standard Electric и још неколико предузећа. Године 1933. био је гувернер Ротари клуба (Rotary club) за Југославију. Од 1934. био је члан Европског економског саветодавног одбора. У време када је именован за председника владе и министра иностраних послова, Стојадиновић је био члан Главног одбора Радикалне странке у опозицији, познат као финансијски стручњак и пословни човек, и један од најбогатијих људи у тадашњој Југославији. Кнез Павле и Стојадиновић били су, неколико година уназад, у добрим пријатељским односима. Стојадиновић је у Јевтићев кабинет, крајем 1934, ушао управо захваљујући иницијативи кнеза Павла. Осим тога, уредбе донете у време када је био министар финансија, почетком 1935, допринеле су његовој популарности, јер су имале за циљ ублажавање велике економске кризе (о смањењу каматне стопе код свих банака, о финансирању великих јавних радова, о одлагању отплате сељачких дугова). Основао је Југословенску радикалну заједницу и постао њен председник. Са власти је уклоњен почетком фебруара 1939, а учи потписивања Тројног пакта интерниран је на острво Маурицијус, где је остао до 1948. Отишао је у Буенос Аирес, где је живео до смрти. Више о Стојадиновићу у: Група аутора, *Владе...*, 347; Т. Stojkov, *nav. delo*, 37-38.

У владиној Декларацији, коју је Стојадиновић изнео 4. јула 1935. године у Народној скупштини, саопштене су интенције нове владе у унутрашњој и спољној политици. Основни правац унутрашњој политици дат је Уставом из 1931. године. Влада је посебно намеравала да поштује „принцип државног и народног јединства“. Обећано је да ће се радити на прилагођавању појединих закона народним тежњама, нарочито изборног закона, закона о слободи штампе, зборовима и удружењима. Такође, влада је обећала да ће радити на оживљавању привреде и доношењу пореских олакшица, како би се ублажиле последице економске кризе. У спољној политици влада је намеравала да остане верна старим савезницима и пријатељима, али и да побољша односе са другим силама, у циљу економског напретка и учвршћавања мира. Нови председник је саопштио намеру владе да се на нове скупштинске изборе неће тако брзо ићи и да жели сарадњу са „Јевтићевом скупштином“, чији је новоизабрани председник био Стеван Ћирић.

Три главне политичке групе које су чиниле нову владу – Главни одбор радикала, СЛС и ЈМО – одлучиле су да се уједине у нову политичку странку – Југословенску радикалну заједницу (ЈРЗ). Она је формирана већ у августу 1935. године, а њен задатак био је обједињавање свих елемената на којима је влада почивала.⁷⁷⁶ Новој политичкој странци одмах су приступили многи чланови ЈНС који су седели у скупштинским клупама.

У првом обраћању народним посланицима, после обављеног избора чланова Председништва, Стеван Ћирић је као новоизабрани председник Народне скупштине, свестан значаја институције на чијем челу се налазио и важности њене улоге у једном друштву, изнео намеру да ће себи као први циљ поставити очување њеног угледа и достојанства.⁷⁷⁷ Том циљу он је тежио током читавог свог мандата, наредне три и по године, колико је био на челу југословенског Парламента. Све активности Стевана Ћирића као председника Скупштине – његово председавање скупштинским заседањима, ангажовање у Интерпарламентарној унији и Парламентарној Малој

⁷⁷⁵ АЈ, фонд Министарског савета, 138 – 2 – 3. Указ Намесничког већа, од 24. јуна 1935. О члановима Владе опширније у: Т. Stojkov, *nav.del.*, 34; М. Stojadinović, *Ni rat, ni pakt*, Ријека 1970, 111-113.

⁷⁷⁶ Милан Стојадиновић је у својим мемоарима објаснио назив странке: реч „југословенска“ имала је двоструко значење – давала је странци „опште државни карактер“ обухватајући, истовремено и Југословенску муслиманску организацију; реч „радикална“ представљала је Радикалну странку, а реч „заједница“ означавала је унутрашњу аутономију три главне странке које су је сачињавале. М. Stojadinović, *nav. delo*, 317.

⁷⁷⁷ Говор председника Стевана Ћирића, дат у целини, видети у: *Стенографске белешке Народне скупштине, ванредни сазив за 1935. годину*, књ. I, 108-109.

антанти, брига око завршних радова на новој скупштинској згради – ишле су у прилог остварењу зацртаног циља.

Тадашња парламентарна пракса разликовала се утолико од данашње што је Председништво Скупштине бирано једном годишње, у октобру месецу, на почетку заседања редовног сазива. Тако је већ у октобру 1935, само четири месеца касније, Стеван Ћирић поново изабран на место председника.⁷⁷⁸ Овај избор био је интересантан из разлога што се, након формирања ЈРЗ, ситуација изменила па је сада Ћирић био кандидат скупштинске опозиције, а Мирко Комненовић, министар физичког васпитања у новој Влади, био кандидат владиних присталица. Приликом гласања Ћирић је добио 171, а Комненовић 136 гласова.⁷⁷⁹ Истог дана изабрано је и „остало скупштинско часништво које није било опредељено за Југословенску радикалну заједницу“.⁷⁸⁰

Неколико хроничара ондашњег времена оставило је забелешке у својим дневницима и мемоарима о овој ситуацији, која се није догодила од увођења Шестојануарске диктатуре, да је Скупштином председавао опозициони посланик. Патријарх српски Гаврило Дожић у својим мемоарима је забележио да је избор Стевана Ћирића за председника Скупштине, као опозиционог кандидата, био врло озбиљан догађај за Стојадиновићеву Владу, као и то да је његовој победи значајно допринео генерал Живковић.⁷⁸¹ Петар Иванишевић, народни посланик и потоњи бан Зетске бановине, у својим сећањима је забележио да је Стеван Ћирић добро водио скупштинске седнице, али су му замерали пристрасност и наклоњеност групи Јевтићевих посланика.⁷⁸² Милан Стојадиновић није гледао на овај догађај као на пораз Владе, него је то више доживео, или је само тако хтео да представи у својим мемоарима, као Ћирићев лични успех. Сматрао је да је Ћирић „разним средствима, преко свог поверљивог пријатеља“ посланика Мирка Урошевића, успео да „придобие“ одређен број гласова и да је у томе успео јер је гласање било тајно, па су за њега могли несметано гласати и неки чланови ЈРЗ. Према Стојадиновићевом мишљењу Ћирић је

⁷⁷⁸ На почетку заседања редовног сазива за 1935/36. седницом је, према Уставу, председавао најстарији посланик Стеван Јанковић.

⁷⁷⁹ Од 315 народних посланика гласало је њих 311, док су 4 листића била неважећа (*Стенографске белешке Народне скупштине, ванредни сазив за 1935. и редовни сазив за 1935/36*, књ. I, 36).

⁷⁸⁰ АЈ, фонд Централног пресбириа, 38 – 107 – 245. Извештај о двогодишњем раду владе Милана Стојадиновића. За потпредседнике су изабрани Фрањо Маркић, Јосип Режек и Радисав Вучетић, а за секретаре Анте Ковач, Војислав Ненадић, Мустафа Мулалић, Александар Лазаревић и Драган Дамић.

⁷⁸¹ *Мемоари патријарха српског Гаврила*, 99.

⁷⁸² Петар Иванишевић, *Доживљаји и успомене*, Београд-Нови Сад 2001, 174-175.

био „окретан човек и добар говорник“, а своје гласаче је купио новцем,⁷⁸³ док је његов противник Комненовић био „добар човек, велики патриота, али слаб политички тактичар, потпуно неспособан да организује политичку агитацију међу народним посланицима за свој успешан избор“.⁷⁸⁴

Пораз који је владајућа странка доживела приликом избора председника Народне скупштине и скупштинског Председништва, Стојадиновић је правдао непостојањем партијске организације у оквиру Парламента. Из тог разлога се већ сутрадан, 21. октобра, приступило оснивању посланичког клуба ЈРЗ, за чијег председника је изабран посланик Драгиша Цветковић.⁷⁸⁵

Влада је наставила да учвршћује своје позиције у Скупштини тако што је придобијала народне посланике за прелазак у новоосновану странку, а самим тим и у посланички клуб ЈРЗ, али и тиме што су на изборима за сталне скупштинске одборе, одржаним 13. новембра, сви кандидати овог посланичког клуба добили већину гласова. Ипак, без обзира што је Влада у новонасталој ситуацији имала осигурану већину и чврсту позицију у Скупштини, остало је нерешено и „незгодно“ што је председник из редова опозиције, па је Стојадиновић одлучио да постигне „споразум“ са Ћирићем.⁷⁸⁶ Однос Владе и Парламента најсликовитије је описао др Антон Корошец, министар унутрашњих послова, у свом говору на првој седници Бановинског одбора ЈРЗ за Дравску бановину, одржаној 24. новембра 1935. године: „Приликом избора председништва Скупштине, воз нам је склизнуо са колосека. Мртвих није било, ни веће несреће. Приликом избора скупштинских одбора... ишло је већ боље. Ми смо уверени да ће ићи све боље. Надам се да ће се брак, који је био склопљен између Владе и Народне скупштине, само из разума, променити у брак из љубави.“⁷⁸⁷

Велики број народних посланика, који су у Скупштину ушли као чланови ЈНС, врло брзо је прешао у новоформирану странку, али Стеван Ћирић није журио са преласком у ЈРЗ. Ова странка је имала, како је сматрао Ћирић, нерашчишћен став

⁷⁸³ Стојадиновић још тврди да је Мирко Урошевић „удесио специјално обележене гласачке цедуље, како би могао да контролише да ли су „његови“ гласачи испунили обећање према Ћирићу“ (M. Stojadinović, *Ni rat, ni...*, 341).

⁷⁸⁴ M. Stojadinović, *Ni rat, ni...*, 340.

⁷⁸⁵ Међу сачуваним документима Стевана Ћирића налазе се и Правила Клуба народних посланика Југословенске радикалне заједнице, без датума (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁷⁸⁶ Стојадиновић је у својим мемоарима Ћирића окарактерисао као „једномишљеника“ Петра Живковића и Богољуба Јевтића, али и као врло амбициозног човека. Сматрао га је „прилично превртљивим“ а као показатељ тога навео је презиме – Ћирић – које се могло читати у оба правца! Забележио је да се Ћирићу допао предлог да пређе у ЈРЗ и задржи место председника Скупштине. За такву одлуку Стојадиновић наводи још један неоснован аргумент бележећи да Ћирић има „врло лепу и младу жену, амбициозну да игра велике улоге у друштву“ (M. Stojadinović, *Ni rat, ni...*, 341-342).

⁷⁸⁷ *Политика*, 25. новембар 1935.

према Народној скупштини. Даље, сматрао је да „ако је ико позван да чува ауторитет Народне скупштине и она права која јој позитивни закони дају, то је пре свега председник Народне скупштине“, што је у потпуности било у складу са његовом изјавом датом 19. јуна приликом избора за председника. О могућности преласка у ЈРЗ говорио је на једној конференцији у Новом Саду коју је одржао септембра 1935. године. Тада је изјавио да би требало причекати да се нова странка оформи, али не из тактичких разлога. Желео је да се увери заједно са бирачима који су му поклонили своје поверење, а то је сматрао и својом дужношћу, да ће начела која заступа бити сигурна у „новој заједници“ и да „ни најмање неће бити запостављена“.⁷⁸⁸

О намери Стевана Ћирића да пређе у ЈРЗ, Милан Стојадиновић је сазнао 18. децембра 1935. године, из полицијског извештаја Управе града Београда, који су му редовно стизали.⁷⁸⁹ Овакви извештаји често су садржали претпоставке, засноване на кулоарским причама, а једна од њих говорила је у прилог томе да би Ћирић „требао да одигра улогу наследника Милана Стојадиновића, ако овај буде морао кад тад да сиђе са власти“.⁷⁹⁰ Међутим, Милан Јовановић Стоимировић, хроничар међуратног југословенског друштва, износи сасвим другачију тезу – да Ћирић у унутрашњој политици „највише рије“ и како жели да постане председник владе.⁷⁹¹ Можда су ове претпоставке биле узрок што Стојадиновић никада у довољној мери није ценио Стевана Ћирића као политичара и што није био близак са њим.

Преласком Стевана Ћирића у владајућу ЈРЗ, међутим, значајно је оснажена позиција Милана Стојадиновића. У децембру 1935. године, наиме, дошло је до кулминације неслагања између Стојадиновића и Главног одбора Радикалне странке. Радикал Аца Станојевић је издао тзв. „Саопштење пријатељима“ у којем је неповољно оценио политичку делатност председника владе и отказао му даљу подршку. Конкретно му је замерено да „не поступа у духу и смислу циљева и Статута“ ЈРЗ и да је формирање странке поверио људима који нису припадали ниједној од политичких група које су је створиле.⁷⁹² На Станојевићев позив уследиле су оставке двојице министара који су били чланови Главног одбора Народне радикалне странке – Милоша

⁷⁸⁸ R. Končar, *Opozicione partije i autonomija Vojvodine 1929-1941*, Novi Sad 1995, 228.

⁷⁸⁹ АЈ, фонд Милана Стојадиновића, 37 – 9 – 48. Извештај Управе града Београда, 18. децембар 1935.

⁷⁹⁰ АЈ, фонд Милана Стојадиновића, 37 – 9 – 48. Извештај Управе града Београда, није датиран.

⁷⁹¹ Милан Јовановић Стоимировић, *Дневник 1936-1941*, Нови Сад 2000, 28. Он је Ћирића окарактерисао као човека вештог, агилног, бескрупулозног, очајно сујетног и пуног амбиције.

⁷⁹² „Саопштење“ је објављено 21. децембра 1935. Опширније у: Т. Stojkov, *Vlada Milana...*, 96-97.

Бобића и Мирка Комненовића.⁷⁹³ Истог дана када су министри поднели оставке, 22. децембра 1935, Стеван Ћирић се придружио ЈРЗ, а одлуку о приступању владиној странци објавио је на збору у Новом Саду. Већ на железничкој станици дочекало га је око стотину виђенијих чланова његовог Акционог одбора и представници новосадског месног одбора ЈРЗ, испред којих је председника Народне скупштине поздравио Ђока Дунђерски. Заједно су се упутили у стару Занатлијску задругу, у седиште Акционог одбора, где је Ћирић одржао дужи говор. Збору су присуствовали многи познати и виђени Новосађани, различитих верских и националних припадности. Скуп је отворио др Душан Орешковић, јавни бележник и Ћирићев пријатељ из детињства, који је госта поздравио у име својих суграђана. Говор Стевана Ћирића трајао је више од сат времена, а пропраћен је са великом пажњом. Образлажући своју одлуку, он је констатовао да је ЈНС „подбацила“ и да је неопходно стварање једне велике заједнице која ће деловати као политички фронт „кадар да носи југословенску националну политику“.⁷⁹⁴ На крају је свима упутио позив да заједнички крену на посао и приступе ЈРЗ, што је било бурно поздрављено од стране грађанства. По завршетку збора Ћирић је примио делегацију са Ченејских салаша, која га је молила да се заузме око попуњавања места учитеља, и имао кратак сусрет са новинарима. Затим је отишао у чувену гостионицу „Липа“, где су се окупиле присталице ЈРЗ и чланови Акционог одбора, на челу са Бранком Илићем, који му је пожелео добродошлицу. Ћирић је изразио уверење да не постоји никакав разлог да се у Новом Саду не створи јединство ЈРЗ.⁷⁹⁵ О овом догађају је одмах био обавештен и кнез Павле.⁷⁹⁶

Прелазак Стевана Ћирића, као председника Народне скупштине, у владајућу странку, изазвао је видно узнемирење међу опозиционим посланицима. Парламентарна опозиција је, наиме, рачунала на Ћирића као на мандатара евентуалне неутралне владе. Завладало је велико интересовање за наредни скупштински састанак. „Опозиција је тражила непосредног повода да путем опструкције у Народној скупштини изазове пад владе“ – констатовано је у извештају о двогодишњем раду Стојадиновићеве владе.⁷⁹⁷

⁷⁹³ На Станојевићев позив, да одустану од рада на формирању нове странке, нису се одазвали функционери ЈРЗ, који су водили странку у унурашњости. У децембру су се, истовремено, јавиле прве сумње код одређеног броја словеначких клерикалаца и босанских муслимана у исправност одлуке да уједине снаге са радикалима. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1931-1938* (priredio Živko Avramovski), knj. 2, Beograd – Zagreb 1986, 350.

⁷⁹⁴ Говор одржан на збору у Новом Саду, 22. децембра 1935 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја). Говор је дат у целини у: Г. Петковић, *Политичка делатност...*, 194-201.

⁷⁹⁵ *Време*, 23. децембар 1935.

⁷⁹⁶ АЈ, Збирка микрофилмова..., 12/674.

⁷⁹⁷ АЈ, фонд ЦПБ, 38 – 107 – 245. Извештај о двогодишњем раду владе Милана Стојадиновића, 22.

Непосредан повод опозиција је и нашла управо у Ћирићевом приступању ЈРЗ и у његовом говору одржаном на збору у Новом Саду. Сасатали су се сви опозициони клубови и, после дводневног саветовања, одлучили да свим законским средствима раде на његовом обарању са места председника Скупштине. Убрзо му је упућен допис, 22. јануара 1936, од стране посланичких клубова који су га на то место изабрали, а у коме се траже објашњења и његова оставка.⁷⁹⁸ Већ сутрадан, на скупштинској седници, Ћирић је усмено одговорио на постављена питања.⁷⁹⁹ Седница је била врло бурна, за разлику од оне одржане дан пре, посвећене успоми преминулог енглеског краља Џорџа V. Седница је била обележена низом оштрих сукоба и жучних објашњења. Опозиција је користила сваки тренутак како би изразила огорчење и негодовање у односу на Ћирићев поступак. Најзад, посланик Драгиша Миловановић кажњен је искључењем са седнице. Опструкција је трајала и следећа два дана, тако да су скупштинске седнице одложене до 3. фебруара.

Међутим, прелазак у ЈРЗ опозиција Ћирићу није могла да опрости. Због тога је константно вршена опструкција рада Парламента. Време је брзо показало да су поједини опозициони посланици до те мере прекорачили договор, и у опструкцији Скупштине користили незаконита средства, да је исход умало био трагичан.

Стеван Ћирић се већ у јануару 1936. године, у време зимске паузе у заседањима, посветио страначким активностима, односно формирању месних и среских организација ЈРЗ. Тај посао је текао неравномерно, док у неким местима одбори нису били ни формиран, у другима су се стварале паралелне организације. То се управо догодило у Новом Саду, па је Ћирићева улога била да посредује између две „месне фракције“. Ради тог посла у Новом Саду је, у јануару месецу, боравио два пута. Први пут је отпутовао уочи Божића и тада је два дана боравио код свог брата, др Иринеја Ћирића, епископа бачког. Током боравка примио је истакнуте политичаре из ЈРЗ са којима је водио разговоре око организације странке у Новом Саду.⁸⁰⁰ О току тог процеса интересовао се и председник Владе Милан Стојадиновић који је 16. јануара Ћирићу упутио кратко писмо у којем каже: „Сматрајући да је потребно што пре спровести организацију, молим Вас, да изволите настојати да је што пре приведете крају и да ме потом обавестите.“⁸⁰¹ Истог дана, 16. јануара, у свом кабинету у Народној

⁷⁹⁸ Допис су потписали Богољуб Јевтић, у име Југословенског посланичког клуба, Ловренчић, у име Радног клуба, и Игњат Стефановић, у име Југословенског независног клуба. *Време*, 24. јануар 1936.

⁷⁹⁹ Опширније о томе у: Г. Петковић, *Политичка делатност...*, 75-78.

⁸⁰⁰ *Време*, 10. јануар 1936.

⁸⁰¹ АЈ, збирка Милана Стојадиновића, 37 – 3 – 13, Стојадиновић – Ћирићу, Београд, 16. јануар 1936.

скупштини, Ћирић је наставио са активностима око организације странке, одржавши састанак са министром пољопривреде Светозаром Станковићем, баном Дунавске бановине Светиславом Пауновићем и народним послаником др Стеваном Крафтом.⁸⁰² Ћирић је поново отпутовао у Нови Сад 18. јануара, иако је тог дана у Београду присуствовао свечаном отварању Музеја кнеза Павла, да би увече одржао ужу конференцију, којој су присуствовали само најближи сарадници.⁸⁰³ Сутрадан је одржана конференција на којој је завршена „дефинитивна организација“ ЈРЗ у овом граду.⁸⁰⁴ Ћирић је привремено успео да помири две фракције у Новом Саду, али је истовремено и изабран за председника месног одбора.⁸⁰⁵ Његова следећа званична посета овом граду уследила је 7. фебруара 1936. године, када је допутовао са министром здравља и социјалне политике Драгишом Цветковићем. Док је Ћирић био у посети свом брату, епископу бачком Иринеју, Цветковић је обишао Државну болницу и Државни хигијенски завод. Затим је Цветковић дошао у епископски двор и учинио кратку посету епископи Иринеју, после које је, са Стеваном Ћирићем, отишао у кабинет бана Дунавске бановине Светислава Пауновића. Том приликом бан је примио и представнике новосадске месне организације ЈРЗ, међу којима је био и народни посланик Милан Секулић, а после званичних разговора и новинаре. Занимљиво је да је дан касније бан примио и Даку Поповића, сенатора и првог бана Дунавске бановине, ради консултовања око решавања локалних комуналних проблема, који је изразио спремност да са својом групом приђе ЈРЗ.

Стеван Ћирић је изабран за председника још једног месног одбора ЈРЗ, у свом родном месту, у Сремским Карловцима. На скупу који су одржале страначке присталице, 23. фебруара 1936. године, изабрано је руководство месног одбора. Поред председника Ћирића изабрани су за потпредседнике Павле Миљушевић, професор у пензији и Ђорђе Геренчевић, трговац, а за секретара Живко Дедић, месни парох.⁸⁰⁶

Неколико дана касније Стеван Ћирић је, заједно са народним посланицима Драгомиром Стојадиновићем и Миланом Бацаком, учествовао у конституисању среског одбора за Старопазовачки срез. Среска конференција одржана је у Старој Пазови, 1. марта 1936, у просторијама кафане „Ухрик“. Прво је сазван ужи састанак, којем су присуствовали само председници и потпредседници месних одбора, ради избора

⁸⁰² *Време*, 17. јануар 1936.

⁸⁰³ Овај састанак одржан је у чувеном ресторану „Липа“.

⁸⁰⁴ *Време*, 19. јануар 1936.

⁸⁰⁵ Потпредседник новосадског месног одбора ЈРЗ био је Милан Иванчевић, адвокат.

⁸⁰⁶ *Време*, 24. фебруар 1936.

руководства. За председника среског одбора изабран је Ћирић, за потпредседника Коста Натошевић, а за секретара Жутић. Затим је одржан шири састанак, а присутнима се обратио новоизабрани председник среског одбора, истичући политичка начела ЈРЗ и колико је битна „једнодушност“ Старопазовачког среза у подршци државној политици Краљевске владе и раду Извршног комитета ЈРЗ у организовању странке.⁸⁰⁷

Избор Стевана Ћирића на руководећа места у два месна и једном среском одбору, и то у његовом родном крају, говори пуно у прилог чињеници колико је био поштован и уважаван у окружењу које га је добро познавало. Међутим, руковођење овим одборима донело му је бројне обавезе, поред оних које је имао, пре свега, као председник Народне скупштине.

После првих корака на оснивању странке у Дунавској бановини, односно оснивања месних и среских одбора, дошао је тренутак да се оформе страначки органи управе на нивоу Бановине. У Новом Саду је, 22. марта 1936. године, у згради „Хабаг“, одржана бановинска конференција, ради избора Извршног бановинског одбора, којој су присуствовали делегати свих срезова Дунавске бановине. У извештају о раду и организацији среских одбора, који је тада поднет, закључено је да је организација странке спроведена у потпуности у 48 срезова, а делимично у 3 среза, док је само у 4 среза било двојних организација. Уместо дотадашњег привременог изабрано је стално председништво Бановинског одбора – за председника Светозар Станковић, министар пољопривреде; за потпредседнике Јакша Божић и Бранко Николић, народни посланици, затим др Југа Велимир и др Света Маглић, адвокат из Сомбора; за секретаре Милан Бацак, Славко Николић и Габор Санто, сва тројица народни посланици; за благајнике Душан Поповић и Милорад Веселиновић – као и делегати за Главни одбор странке – Стеван Ћирић, председник Народне скупштине и народни посланик, Воја Јањић и др Стеван Крафт, народни посланици, и Влада Хајдуквељковић.⁸⁰⁸

Без обзира на бојкот скупштинске опозиције, у наставку скупштинских заседања расправљало се о Предлогу државног буџета за 1936/37. годину који је у начелу и прихваћен 27. фебруара, са 168 гласова за и 10 против.⁸⁰⁹ Посланици су бојкотом желели да покажу како Влада ради, у ствари, без Народне скупштине, али су јој тиме само дали могућност да уради оно што је замислила.

⁸⁰⁷ *Време*, 3. март 1936.

⁸⁰⁸ Д. Тешић, *ЈРЗ...*, 129; *Време*, 23. март 1936.

⁸⁰⁹ *Стенографске белешке Народне скупштине, I редован сазив за 1935/36, књ. III, 46-47.*

Политичка ситуација у Краљевини, почетком 1936. године, била је изузетно компликована, што се нарочито осетило у Скупштини. Томе су допринеле и гласине о могућности смене на челу Владе, тако што би на Стојадиновићево место дошао генерал Петар Живковић, што би практично значило повратак на војну диктатуру.⁸¹⁰ Петар Живковић је, несумњиво, и даље имао доста добре позиције, захваљујући својим пријатељима из војних и цивилних кругова. Живковић је чак у Скупштини, како је у мемоарима записао Милан Стојадиновић, крајем 1935. године формирао „Специјални клуб“, чији је председник био Василије Трбић, а његови најближи сарадници били Драгиша Стојадиновић и Танасије Динић. Клуб је, по мишљењу Стојадиновића, имао неколико задатака. Први од њих био је да се подстиче „борбено опозиционо расположење“, како би се моралним, а затим и физичким притисцима утицало на расположење посланика према Влади. Следећи задатак клуба био је да створи у Парламенту немогућу атмосферу, која би довела до скандала или сукоба, чиме би се ослабиле позиције Владе или чак довело до њеног обарања.⁸¹¹

Почетком марта 1936. године готово сви опозициони посланици одлучили су се на бојкот Народне скупштине. Појединци су чак, уместо у скупштинске клупе, одлазили на галерију, предвиђену за публику и новинаре, и добацивањем ометали говоре министара и посланика владајуће већине. Овакво стање наговештавало је драматичан догађај, који се одвио 6. марта 1936. године. Наиме, тог дана је за скупштинском говорницом Милан Стојадиновић, као министар иностраних послова, подносио експозе о државној спољној политици. То је био разлог да скупштинска сала буде „дупке пуна“, а у сали су се, поред посланика, новинара и публике, налазили и поједини дипломатски представници. Народни посланик Дамјан Арнаутовић, који се налазио на галерији уместо у скупштинској клупи, познат као један од најгласнијих и најагресивнијих Стојадиновићевих противника, упадицама је ометао излагање председника Владе, а затим је сишао са галерије у салу и испалио неколико револверских хитаца у правцу говорника. Ниједан метак није погодио председника Владе, а народни посланици (из владајуће већине) су врло брзо савладали нападача. Председник Ћирић прекинуо је скупштинску седницу, а Арнаутовић је ухапшен, као и неколицина посланика из

⁸¹⁰ Извештај британског посланства, послат средином фебруара Лондону, у коме даље стоји да се кнез Павле са том могућношћу не би сложио, изузев ако би то био једини излаз из настале ситуације. Т. Stojkov, *nav. delo*, 129.

⁸¹¹ М. Stojadinović, *nav. delo*, 343-345; Драган Тешић тврди да у другим изворима нема података о постојању оваквог клуба; Д. Тешић, *nav. delo*, 86.

Југословенског клуба народних посланика, за које се сматрало да су ковали заверу и припремали атентат на председника владе.⁸¹²

Суђење је, пред Судом за заштиту државе, одржано током јула 1936. године, на коме је, као један од главних сведока, изјаву дао и председник Стеван Ћирић. У својој одбрани Арнаутовић је навео председника Ћирића као „главног кривца“ за опструкцију рада Народне скупштине. Даље, оптужени посланик је навео како је, у ствари, желео да се разрачуна са председником Скупштине, а не са председником Владе, јер је Ћирић наредио да се он удаљи из скупштинске сале због ометања. Арнаутовић се бранио како није намеравао да употреби пиштољ, али се предомислио када је видео наоружане агенте и испалио неколико хитаца у знак протеста против „целокупног рада и целокупне атмосфере“ у Скупштини. На крају свог исказа закључио је да „уопште није постојао покушај према Претседнику Владе“ и да, ако би требао да одговара, одговарао би само за председника Ћирића.⁸¹³ И остали оптужени сматрали су да је Ћирић једини кривац за опструкцију и непосредни повод за nerede у Скупштини. И даље су му замерали прелазак у редове ЈРЗ, а оптужени Драгиша Миловановић на саслушању је за њега рекао како је смтарао „за потребно да оде на другу страну, необавештавајући никога о томе и ми смо сматрали да је наше морално право да тражимо да Ћирић отступи.“ Миловановић је, затим, додао да „не би било ничега да се није догодило то да је Ћирић тврдоглаво остао на председничком положају“.⁸¹⁴

На суђењу је прочитан записник о саслушању Стевана Ћирића, обављеног 11. и 12. маја 1936. године, у коме је председник Скупштине дао своје виђења догађаја. Он је месец дана раније добијао извештаје са разних страна да се у Народној скупштини „спремају страховити догађаји“, због чега је био нарочито опрезан и предузео је одређене мере да то спречи.⁸¹⁵ Суђење је врло брзо окончано, а Дамјан Арнаутовић је осуђен на петнаест година затвора.

Милан Стојадиновић је у својим мемоарима забележио опструкцију рада Народне скупштине и повезао је, али само на почетку, са приближавањем Ћирића његовој Влади. Он је још забележио да су Стевана Ћирића опозициони посланици називали *Рас*

⁸¹² Ухапшени су Василије Трбић, Драгиша Стојадиновић, Никола Кабалин, Мирко Урошевић, М. Ђуровић (ослобођен у истражном поступку), С. Вукановић, Драгиша Миловановић, Р. Нановић, Д. Ивановић и Ј. Ненадовић. Догађај је детаљно описан у дневним листовима, као и у Извештају о двогодишњици владе (АЈ, фонд ЦПБ, 38 – 107 – 245, 23-24).

⁸¹³ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја. Записник са суђења Арнаутовићу, 10. јула 1936 (први дан), 37-38. У нeredу који је правио Арнаутовић, а који је претходио пуцњевима, он је опсовао председника Стевана Ћирића.

⁸¹⁴ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја. Наведени записник, 13. јула 1936, 6.

⁸¹⁵ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја. Записник са суђења, 17. јула, 1936. године, 7-11.

Гукса, према имену племенског поглавице у Абисинији, који је издао свог цара Хаиле Селасија и пришао Мусолинију. Међутим, Стојадиновић је веровао да су дешавања од 6. марта била уперена искључиво против њега, а да су у њих били умешани чланови „Специјаног клуба“ и генерал Петар Живковић.⁸¹⁶ Стојадиновић је мудро искористио овај скандал тако што се, на легалан начин, ослободио најагресивнијег дела скупштинске опозиције, али и за разрачунавање са Петром Живковићем. Стојадиновић је већ сутрадан поднео колективну оставку и извршио реконструкцију Владе⁸¹⁷ тако што је уместо Живковића, на место министра војске и морнарице, поставио генерала Љубомира Марића, дотадашњег начелника Генералштаба. У Влади више није био ни Миле Мишкулин, а поред Марића ушли су и Јосип Рогич (за физичко васпитање) и Војислав Ђорђевић (без портфеља).

Уклањање генерала Петра Живковића из Владе изазвало је бројне реакције у политичким круговима, можда чак и бројније него што је то био случај са пуцњем Дамјана Арнаутовића у Скупштини. Тодор Стојков закључује да је „постојала бојазан да свргнути генерал има намеру да изврши државни удар“. Због тога је Влада спровела извесне мере обезбеђења. Међутим, Живковић није, и поред политичких амбиција, „имао смелости да се стави на чело побуне против владе“.⁸¹⁸ Његово уклањање, по мишљењу Тодора Стојкова, није изазвало озбиљнију реакцију, чак је добро примљено у редовима ванпарламентарне опозиције и у војним врховима.⁸¹⁹

Удаљавање Петра Живковића из Владе донело је значајне поене Милану Стојадиновићу. Влада је постала јединственија, а његов ауторитет је порастао. После наведених дешавања атмосфера се поправила и у Народној скупштини. Њен нови сазив био је планиран за јесен 1936. године.

Као председник Народне скупштине Краљевине Југославије Стеван Ђирић је, пред собом, имао још један велики задатак који је требало решити – завршетак радова на изградњи нове скупштинске зграде. Парламент је, наиме, заседао у згради „Мањез“

⁸¹⁶ М. Stojadinović, *Ni rat, ni...*, 346-347, 358.

⁸¹⁷ На скупштинској седници од 7. марта (одржаној у вечерњим часовима) прочитан је акт председника Министарског савета Сојадиновића о колективној оставци владе, а на седници од 9. марта прочитан је Указ Краљевског намесништва о оставци и образовању нове владе, такође под Стојадиновићевим председништвом. *Стенографске белешке Народне скупштине, I редован сазив за 1935-36*, књ. III, 182, 185-186.

⁸¹⁸ Т. Stojkov, *nav. delo*, 135.

⁸¹⁹ Петар Живковић је одлучио да се пензионисе, што је и затражио 29. јуна 1936. године, а затим да, као цивилно лице, настави своју борбу на политичкој сцени. Убрзо је дошао на чело ЈНС, која се нашла у политичком центру, односно између левице и деснице.

на Врачару, у којој се некада налазило Народно позориште. Изградња нове скупштинске зграде започета је још давне 1907. године, према пројекту архитекте Јована Илкића, али је због ратних недаћа и недостатка новца трајала скоро тридесет година.⁸²⁰

Када је Ћирић преузео функцију председника Народне скупштине радови на новој згради су били у завршној фази. Ипак, било је пуно обавеза око њихове финализације, а нарочито око уређења ентеријера. Одбор за довршење нове скупштинске зграде,⁸²¹ формиран у време председника Косте Куманудија, током лета 1935. године морао је, по завршеним изборима, бити допуњен новим члановима. Нови председник је, већ 15. јула 1935, оформио нови Одбор, који се састојао од девет чланова: Стевана Ћирића, председника Скупштине, др Душана Летице, министра финансија, Милоша Бобића, министра грађевина, Фрање Маркића, потпредседника Скупштине, др Марка Кожула, председника Финансијског одбора, Драгише Цветковића, потпредседника Финансијског одбора, чланова Финансијског одбора Илије Михајловића и Јеше Протића, и Милана Марковића, начелника Општег одељења Народне скупштине.⁸²² Од оснивања Одбора, јануара 1935. године, у њему су била и три техничка референта: архитекта Јован Ћикадић и инжењер Драгутин Катушић, као референти од стране Министарства грађевина, и архитекта Владислав Чех, референт од стране Народне скупштине. Од чланова Одбора, који су били из скупштинских редова, формирана су два пододбора – Ужи одбор за израду намештаја и Ужи одбор за израду уметничких радова. Сваки од пододбора имао је шест чланова, а Стеван Ћирић је био члан Ужег одбора за израду уметничких радова.⁸²³

Према једном недатираном извештају Одбор за довршење нове скупштинске зграде одржао је седамнаест седница, од којих је првих седам одржано под председништвом Косте Куманудија, а десет седница под председништвом Стевана Ћирића. Одбор је интензивно радио годину дана, од августа 1935. до августа 1936. године,⁸²⁴ и у том периоду су решавана бројна питања која су била од важности за овај

⁸²⁰ Илкић Јован (1857-1917), архитекта. Као шеф Архитектонског одељења Министарства грађевина Краљевине Србије победио је са својим пројектом на конкурс 1903. Камен-темељац постављен је 1907. у близини некадашње Батал-цамије. Slobodan Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, I, Beograd 2005, 284-285.

⁸²¹ Одбор је прву седницу одржао 8. фебруара 1935, под председништвом др Косте Куманудија.

⁸²² АЈ, 72 – 123 – 381. Списак чланова Одбора за довршење зграде Народне скупштине (где су забележене све промене његових чланова).

⁸²³ Списак чланова Одбора за довршење зграде Народне скупштине на дан 4. фебруара 1936 (под наведеним бројем).

⁸²⁴ АЈ, 72 – 123 – 381. Прву седницу овог Одбора, којом је председавао, Ћирић је одржао 22. августа 1935, а последњу 7. августа 1936. Извештај о раду Одбора, недатирано.

пројекат – утврђивање дефинитивног распореда просторије, питање електричних постројења и расвете, набавке телефонске потцентрале, инсталација воде и парног грејања, инсталације звучника, електричних часовника, звона и других сигнала, израде уметничких радова, регулације Косовске улице, као и осталих улица и тргова око Скупштине, питање изградње гаража, скупштинског бифеа у подруму зграде и слично.⁸²⁵

Обим послова које је још требало обавити око завршетка нове скупштинске зграде је, дакле, био изузетно велики. Ради ефикаснијег обављања ових послова у Народној скупштини је формиран и Режијски одбор, са циљем да се бави пословима завршетка градње како би нова зграда била и репрезентативна и функционална. Председник Ћирић је крајем новембра 1935. године донео одлуку да се исплати награда стручном особљу ангажованом на завршетку радова,⁸²⁶ а први на том списку награђених био је архитекта Никола Краснов,⁸²⁷ задужен за пројекат ентеријера Скупштине.⁸²⁸

Радови на завршетку скупштинске зграде били су интензивирани од када је Стеван Ћирић постављен за председника Народне скупштине. Верујемо да је завршетак овог београдског „Скадра на Бојани“, како је често нова скупштинска зграда током зидања називана, био један од циљева које је себи поставио Стеван Ћирић приликом избора на ову важну државну функцију. Међутим, колико је напора и труда уложио у његово остварење, никада нећемо бити у прилици да сазнамо и можемо само да нагађамо. Колико је био одлучан у намери да оствари овај циљ говори и једна анегдота, сачувана у усменом породичном предању, да је председник Ћирић почетком јесени 1936. године запретио да ће седнице Парламента држати под отвореним небом у случају да скупштинска зграда не буде завршена.⁸²⁹ Какогод, Ћирићеви напори су уродили плодом. Да је завршетак радова био при крају било је уочљиво не само по

⁸²⁵ АЈ, 72 – 123 – 381. Ови подаци садржани су, такође, у наведеном Извештају.

⁸²⁶ АЈ, 72 – 123 – 381. Решење о исплати награда, бр. 2603, од 30. новембра 1935.

⁸²⁷ Николај Краснов (Москва, 1864 – Београд, 1939), руски архитекта. Студирао сликарство, вајарство и архитектуру (1885). Постављен је за градског архитекту Јалте на Крму (1888), где је пројектовао чувени дворца „Ливадија“, летњиковац цара Николаја I, после чега је постао дворски архитекта. Емигрирао је после Октобарске револуције и дошао у Београд (1922). Оставио је значајан траг у архитектури Београда.

⁸²⁸ АЈ, 72 – 124 – 383. Пројекат ентеријера чинили су нацрти за намештај, расветна тела, тепихе и драперије, њихов детаљан текстуални опис, као и тлоцрти распореда намештаја. Из његовог нацрта и сачуваних докумената сазнајемо да је кабинет председника Народне скупштине Стевана Ћирића, који се налазио у приземљу зграде, био опремљен намештајем направљеним од првокласне славонске храстовине и пресвучен кожом у црвеној боји. Изглед кабинета сачуван је на акварелу, чији је аутор Никола Краснов, а који се чува у Музеју науке и технике у Београду (Одељење архитектуре).

⁸²⁹ Ова интересантна анегдота забележена је захваљујући његовим кћеркама Евелини Милеуснић и Катарини Ћирић Петровић.

редовним заседањима Одбора формираног у том циљу, већ и по посетама председника Владе Милана Стојадиновића скупштинској згради у изградњи – 18. маја и 29. септембра 1936. године.⁸³⁰ Почетком октобра радови су сасвим приведени крају, а нешто пре саме половине месеца обављено је пресељење административних канцеларија, архиве и библиотеке из старе у нову зграду.⁸³¹

Свечано отварање нове зграде Народне скупштине заказано је за недељу, 18. октобар 1936. године.⁸³² Међу званицама су, уз краљевског изасланика, били представници политичке и културне елите, као и црквени великодостојници различитих вероисповести. Обред освећења обавио је патријарх Варнава, уз саслужење свештенства, а затим је министар грађевина Марко Кожул, у име Краљевског намесништва и Краљевске владе предао нову зграду Народне скупштине председнику Стевану Ћирићу „за данашње поколење као и за будуће нараштаје“.⁸³³ У *Политици* је забележено да је он, затим, одржао „подужи политички говор“ у којем се осврнуо на почетак и ток градње скупштинског здања, ратове који су задесили српски народ,⁸³⁴ убиство посланика у Скупштини (1928), а подсетио је и на чињеницу да хрватски представници нису присутни у парламентарном животу државе, иако су њихови најбољи синови творци југословенске идеологије. После импресивног говора председника Ћирића, када је званичан део програма завршен, званице су разгледале нову скупштинску зграду. По обављеној церемонији председник Ћирић је у свом новом кабинету примио патријарха Варнаву, епископа бачког Иринеја и друге црквене званичнике.⁸³⁵

⁸³⁰ Нарочиту пажњу у разгледању Стојадиновић и Ћирић су посвећивали великој сали за заседања. Такође, разгледали су и кабинет председника Владе, председника Скупштине, министарску собу, велику салу за клуб већине, остале сале за мање клубове, новинарски клуб, библиотеку, стенографски биро, унутрашњост куполе са које се пружао изванредан поглед на Београд, као и терен око саме зграде (*Време*, 19. мај и 30. септембар 1936).

⁸³¹ Ћирић је замолио народне посланике да, ради бржег пресељења, не обилазе нову зграду Скупштине и остану у старим просторијама до 15. октобра (*Време*, 13. октобар 1936).

⁸³² Поводом свечаног отварања и освећења нове скупштинске зграде Стеван Ћирић је 10. октобра посетио патријарха Варнаву и обавестио га о датуму тог догађаја (*Време*, 11. октобар 1936).

⁸³³ *Време*, 19. октобар 1936.

⁸³⁴ Када је говорио о ратовима који су задесили српски народ, Ћирић је истакао његову „духовну величину“ уз помоћ које је успео да преживи страхоте Албаније, Вида и Кајмакчалана“ и да је управо „та духовна величина капитал који је српски део нашег народа у заједничку кућу унео“. Наставио је даље речима: „Хоћу да Вас позovem, да кад вас уводим у ову кућу, да ту духовну величину у њу унесемо као најлепшу традицију Народне скупштине. И хоћу да сваки од вас застане на прагу и да се запита колико уноси овога блага и ако се осећа slabим или уморним, нека не прекорачи праг ове светиње.“ *Политика*, 19. октобар 1936.

⁸³⁵ У Ћирићевој архиви сачуване су фотографије снимљене приликом свечаног отварања Народне скупштине (ЗЗСК, инв. бр. И-5040-5042 и БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

Поводом свечаности отварања нове зграде Народне скупштине, у име Њ.В. краља Петра II, а на предлог председника Владе и министра иностраних послова Милана Стојадиновића, одликовано је Председништво Народне скупштине и поједини посланици. Тим поводом председник Стеван Ћирић одликован је Орденом Светог Саве I реда.⁸³⁶

Украшавање скупштинске зграде уметничким делима био је важан сегмент њеног уређења. Као председник Народне скупштине, Стеван Ћирић је расписао конкурс, у јуну 1936. године, сматрајући да је то прави начин за одабир радова. Приспеле скице за слике и вајарске радове, послате под шифрама, оцењивала је комисија коју су чинили еминентни стручњаци: Тома Росандић, вајар, др Милан Кашанин, управник Музеја кнеза Павла, Александар Дероко, универзитетски професор, Никола Краснов, архитекта, Аугуст Шеноа, универзитетски професор, др Франце Стеле, вајар и конзерватор, и Владислав Чех, архитекта.⁸³⁷ На овом првом конкурсy требало је изабрати идејна решења уметничких радова – фресака које би красиле Велику и Малу скупштинску салу, затим председничку салу за пријеме, као и вајарских радова за улазни хол (фигуре кнеза Коцеља и краља Томислава)⁸³⁸ и централни хол (женске фигуре приказане са атрибутима карактеристичним за одређене гране привреде: пољопривреда, поморство, индустрија, просвета и правда). Представљање пристиглих резултата, односно отварање коверти, било је јавно и пред новинарима, а организовано је 6. новембра 1936. у кабинету председника Ћирића. Само неколико дана касније сви радови су, и награђени и ненаграђени, били изложени у старој скупштинској згради („Мањез“). Интересовање публике за представљене радове, а нарочито оне награђене, било је велико.⁸³⁹ Убрзо је расписан још један конкурс, а о пристиглим радовима комисија је одлучивала почетком 1937. године.⁸⁴⁰

Захваљујући напорима и огромном залагању управо Стевана Ћирића, председника Народне скупштине Краљевине Југославије, који је у овај посао уложио велику енергију и свој ауторитет, нова скупштинска зграда била је завршена и уређена за само нешто више од годину дана. Овај репрезентативни објекат и данас, после

⁸³⁶ Овај Ћирићев орден, на жалост, није сачуван.

⁸³⁷ Укупно је пристигло 356 радова од 67 уметника. Материјали који су у вези са конкурсима – пропратна писма уметника са тумачењем значења слика или скулптура и њихове шифре, спискови награђених радова, утрошена финансијска средства за награде и извођење радова – чувају се у фонду Поклон библиотеке... у Библиотеци Матице српске.

⁸³⁸ За фигуре цара Душана и краља Петра (уместо њега изведена је фигура Карађорђа) расписан је нови конкурс.

⁸³⁹ *Политика*, 11. новембар 1936.

⁸⁴⁰ Више о награђеним радовима и њиховим ауторима у: Г. Петковић, *Политичка делатност...*, 133-134.

готово осамдесет година, има исту функцију – у њему заседа Народна скупштина Републике Србије, а красе га уметничка дела, намештај и остали детаљи, углавном, из времена Стевана Ћирића, првог председника у овој скупштинској згради.⁸⁴¹

Рад Народне скупштине у 1937. години обележила су дешавања у вези са конкордатским питањем.⁸⁴² Решење овог проблема било је од велике важности, не само зато што једино положај Католичке цркве, као верске заједнице, није био регулисан, већ и због могућности смањивања политичког незадовољства подстицаног од стране ХСС. Права и дужности верских заједница у Краљевини Југославији била су регулисана одређеним законским прописима. За разлику од Српске православне цркве⁸⁴³ и Исламске верске заједнице,⁸⁴⁴ положај Католичке цркве био је у четвртој деценији 20. века још увек нерешен, највише из разлога што се њена врховна власт није налазила у земљи. Дефинисање положаја ове верске заједнице могло се уредити једино путем споразума са Ватиканом, односно једним посебним међународним уговором.⁸⁴⁵

Конкордат је у начелу формулисан још у време владавине краља Александра, који је настојао да убрза његово потписивање у циљу стабилизације политичких прилика у земљи. Уређен положај Католичке цркве допринео би да се прекину „политичка роварења знатног дела католичког клера“, који је имао велики утицај на вернике, а на тај начин би се смањило и незадовољство које је долазило од стране ХСС.⁸⁴⁶ Потписивање Конкордата требало је да обави Влада Богољуба Јевтића, међутим, због њеног обарања ово питање је пренето на новоформирану Владу Милана Стојадиновића, чији је представник 25. јула 1935. отпутовао у Рим и потписао уговор. Међутим, Српска православна црква је од почетка оштро иступала против одредби Конкордата, наглашавајући да њиме Католичка црква стиче повластице које не ужива ниједна друга вероисповест, што је у извесној мери ставља изнад закона. Разлог због

⁸⁴¹ Изложба о Стевану Ћирићу отворена је на истом месту и истог датума када је свечано, пре 76 година, отворена зграда Народне скупштине - 18. октобра 2010. у централном холу Дома Народне скупштине у Београду. Изложбу је реализовао Музеј града Новог Сада. Гордана Петковић, *Стеван Ћирић – министар просвете и председник Народне скупштине Краљевине Југославије* (каталог изложбе), Београд 2010.

⁸⁴² Конкордат је споразум између представника врховне црквене и државне власти о правном положају Римокатоличке цркве у једној држави или решењу одређеног црквено-политичког питања. Мирко Петровић, *Конкордатско питање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1997, 48.

⁸⁴³ Положај Српске православне цркве био је утврђен Законом (1930) и Уставом СРЦ (1931).

⁸⁴⁴ Положај Исламске верске заједнице утврђен је Законом (1930) и Уставом (1936), који је донет под притиском Мехмеда Спаха, чији је рођени брат Фехим постављен за реис-ул-улему.

⁸⁴⁵ У Краљевини Југославији је, заправо, било на снази више Конкордата из различитих периода, који су важали на различитим деловима територије, па се јавила потреба доношења новог уговора који би на јединствен начин регулисао односе Југославије са Ватиканом.

⁸⁴⁶ Т. Stojkov, *nav. delo*, 209.

кога Конкордат дуго није поднет Скупштини на ратификацију био је у протесту патријарха српског Варнаве.⁸⁴⁷

Без обзира на протесте и неслагања СПЦ, влада је одлучила да, у јулу месецу, изнесе Конкордат пред Народну скупштину. Било је више разлога који су условили ову одлуку. Наиме, било је заиста неопходно да се положај Римокатоличке цркве у Југославији, који је почивао на шест различитих закона, донетих још пре Првог светског рата, утврди једним јединственим законом, као што је то био случај са православном и муслиманском вероисповешћу. Затим, кнез Павле и Стојадиновић сматрали су, као пре њих и краљ Александар, да је Римокатоличка црква „могла послужити као снажан бастион против комунизма“.⁸⁴⁸ Влада је, даље, веровала да ће на овај начин умирити римокатоличке елементе, а истовремено ослабити положај антиклерикалца Владка Мачека. Битан фактор за овакву одлуку свакако је и несумњив притисак италијанске владе да се Конкордат ратификује.⁸⁴⁹ И на крају, Стојадиновић је веровао да ће, без обзира на протесте СПЦ и патријарха Варнаве, Конкордат у народу бити прихваћен без много отпора. Међутим, он није рачунао на жестоку пропагандну кампању, коју је против владе организовала црква, а којој су се прикључили и делови опозиције. Дошло је до оштрих протеста, критика и демонстрација, које су биле више политичке, него верске и црквене природе. Многи Стојадиновићеви политички противници настојали су да искористе незадовољство водећих кругова СПЦ, како би оборили његову Владу.⁸⁵⁰ До оваквог закључка дошао је и историчар цркве Ђоко Слијепчевић, сматрајући да су многи противници председника владе против њега „обилно користили“ Конкордат.⁸⁵¹

Стојадиновић у својим мемоарима бележи да није журио са изношењем Конкордата пред Скупштину, јер је било много важнијих и хитнијих државних проблема које је требало решити.⁸⁵² Осим тога, сматрао је, као што је већ речено, да Конкордат кроз Скупштину и Сенат проћи без икаквих проблема. Влада је одлучила, на својој седници од 23. новембра 1936. године, да упути Конкордат Народној скупштини

⁸⁴⁷ Када је нацрт Закона о Конкордату поднет Скупштини, новембра 1936, преотести СПЦ и патријарха Варнаве су се појачали, тако да је поново дошло до одлагања. У априлу 1937. патријарх је био, због тог питања, у аудијенцији код кнеза намесника Павла, замоливши га да спречи ратификацију Конкордата. *Ž. Avramovski, Britanci o...*, knj. 2, 573.

⁸⁴⁸ *Ž. Avramovski, Britanci o...*, knj. 2, 574.

⁸⁴⁹ Више о односима Италије и Југославије у том периоду видети у: Enes Milak, *Italija i Jugoslavija 1931-1937*, Beograd 1987.

⁸⁵⁰ Т. Stojkov, *nav. delo*, 209.

⁸⁵¹ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, књ. 2, 582.

⁸⁵² М. Stojadinović, *Ni rat, ni...*, 473.

на разматрање. Предлог закона о Конкордату и намеснички указ којим су Милан Стојадиновић, као министар иностраних послова, и Никола Суботић, као министар правде, овлашћени да овај предлог предају Скупштини на решење, достављен је председнику Ћирићу истог дана.⁸⁵³ Предлог закона изнет је на III редовном састанку Народне скупштине, одржаном 11. децембра, а скупштински Одбор за проучавање Предлога закона о Конкордату, који се састојао од 21 члана, конституисан је 22. децембра 1936. године.⁸⁵⁴ Председник Скупштине је одмах обавештен о конституисању Одбора и избору председништва и то од стране одборског председника Воје Јањића.⁸⁵⁵

Само три дана након владине одлуке да Конкордат упути у Скупштину, 26. новембра 1936. године, одржано је ванредно заседање Архијерејског сабора СПЦ, под председавањем патријарха Варнаве. На Сабору су донете одлуке да се патријарх и Синод овласте како би обавестили јавност о гледишту СПЦ по питању Конкордата и о његовим недостацима; да се предузму све неопходне мере како би се парламентарни рад по овом питању осујетио, које су подразумевале агитацију против Конкордата међу посланицима; као и утицај на политичке организације и странке како би се створио што снажнији отпор против Конкордата. Председнику Владе Стојадиновићу упућена је представка у којој се наглашава да је Конкордат у супротности са постојећим законима и да ће се, уколико се он озакони, СПЦ борити против његове примене.⁸⁵⁶ Црквени великодостојници митрополит Гаврило Дожић и епископи, жички Николај Велимировић и бачки Иринеј Ћирић,⁸⁵⁷ Стеванов брат, предали су представку председнику владе 5. децембра 1936. године. Из наведеног произилази јасан став СПЦ, на челу са патријархом Варнавом, да Конкордат није прихватљив јер нарушава начело равноправности верских заједница у Краљевини, односно битно и неповољно мења положај СПЦ у држави и тиме је штетан по државне интересе.

⁸⁵³ Предлог закона о Конкордату прослеђен је Скупштини из Министарства иностраних послова, Пов. бр. 27972/I. Стојадиновић и Суботић – Стевану Ћирићу (АЈ, 72 – 54 – 234).

⁸⁵⁴ *Стенографске белешке Народне скупштине, I редован сазив за 1935-36. и II редован сазив за 1936-37*, књ. I, 328-329.

⁸⁵⁵ Поред председника Одбора, др Воје Јањића, изабрани су потпредседник др Артур Махник, секретар др Часлав Никитовић и известилац др Миле Мишкулин. Воја Јањић – Стевану Ћирићу, 22. децембра 1936. (АЈ, 72 – 54 – 234).

⁸⁵⁶ АЈ, 37 – 23 – 182/239. Одлуке Светог архијерејског сабора од 26. новембра 1936.

⁸⁵⁷ Стојадиновић у мемоарима помиње епископа Иринеја Ћирића и митрополита Гаврила Дожића, будућег патријарха, као своје пријатеље, који нису били против њега. М. Stojadinović, *Ni rat, ni...*, 491.

Стављање Конкордата на дневни ред Народне скупштине може се сматрати званичним почетком конкордатске кризе, јер су реакције одмах уследиле.⁸⁵⁸ Поводом ратификације Конкордата, на адресу председника Скупштине Стевана Ћирића, крајем 1936. и почетком 1937. године, стизале су представке различитих удружења, многобројних црквених општина и грађана – противника Конкордата.⁸⁵⁹ Поред тога, председнику су се обратили и представници званичних црквених органа, али и неких других цркава. Испред Епархијског савета Епархије тимочке обратио се, у писму од 11. марта 1937. године, његов председник епископ тимочки Емилијан. Он је тражио од председника Ћирића да Скупштина не озакони поднесени Конкордат, јер он ставља у подређен положај, не само Православну цркву, већ и „сам суверенитет државе сходно вековним политичко-црквеним тежњама Ватикана“. Затим, епископ је тражио да Синод СПЦ, као извршни орган Сабора СПЦ, на челу са патријархом Варнавом настави одлучну акцију у одбрани православља и „светосавских идеала захтевајући да се у духу строге и правичне верске равноправности поштују положај, права и интереси“ српског народа у Краљевини. Епископ Емилијан је био уверен да његово мишљење деле сви православни верници у држави. Његово мишљење делио је и епископ нишки Јован који се, 7. јула 1937. године, обратио председнику својом представком испред Епархијског савета. Председнику Скупштине обратила се и Немачка евангелистичко-хришћанска црква, која је имала седиште у Загребу, сугеришући му да не прихвати Конкордат. Пристигле представке Стеван Ћирић је упутио на разматрање Одбору за проучавање Предлога закона о Конкордату.⁸⁶⁰

Пре него што је започет рад на ратификацији Конкордата, председник Скупштине је добио писмо од председника Владе Стојадиновића, у коме он излаже објашњења Апостолске нунцијатуре у Београду по питању спорних тачака Уговора.⁸⁶¹ Наиме, пошто су у јавности изнесена „извесна тумачења појединих његових одредаба“ које би могле бити штетне по углед и интерес Краљевине, Стојадиновић је сматрао за сходно да се око спорних тачака посаветује са папским нунцијем (изаслаником) у Београду. О

⁸⁵⁸ По Милану Мишовићу први знаци конкордатске кризе испољили су се у писму патријарха Варнаве, упућеном председнику владе Стојадиновићу, 13. септембра 1935. године (Milan Mišović, *Srpska crkva i konkordatska kriza*, Београд 1983, 45).

⁸⁵⁹ Сачуван је списак од 225 представки црквених општина и удружења упућених председништву Народне скупштине, као и списак од 79 представки упућених Одбору за проучавање Предлога закона о Конкордату (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁸⁶⁰ АЈ, 72 – 54 – 234.

⁸⁶¹ АЈ, 72 – 54 – 234. Стојадиновић-Ћирићу, Београд, 6. јула 1937. Писмо је упућено из Министарства иностраних послова, под ознаком Строго поверљиво бр. 964, а у прилогу је писмо папског нунција у Београду, Херменегилда Палегринетија, од 27. априла 1937. Исто писмо сачувано је и у Ћирићевој архиви (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

томе је, затим, обавестио Стевана Ћирића, а посредно и народне посланике - чланове одбора. У поменутом писму Стојадиновић детаљно образлаже битне спорне моменте Уговора, од којих је највише критика истрпео члан VIII у коме се говори о „деполитизацији душебрижничког свештенства“. Одговор Апостолске нунцијатуре на спорни члан био је да „не само да Света Столица није имала буди какав интерес, да се ова одредба уврсти у Конкордат, него да се и за будућност одриче сваке иницијативе по овом питању“ (подвукао М.С. - Г.П.). Код члана XI, у коме се помињу будући конкордатски преговори са државама у којима се налази и југословенска национална мањина, папски изасланик је обећао да ће се Света Столица заузимати за право употребе народног језика у „душебрижништву“, верској настави и раду католичких организација и ван конкордатских преговора са тим државама. Стојадиновић је уверавао Ћирића да су добијена обећања много „шира и изричитија“ од оних постигнутим са неким владама, са којима је расправљано о истом питању. На крају је поменуто питање вршења надзора над наставом у конфесионалним школама и семинарима и потврђено је да ће се примењивати дотадашња пракса по којој су надзор вршили државни школски органи. Стојадиновић је закључио да из „тих званичних објашњења јасно произилази, да су главне замерке против Конкордата, апсолутно лишене сваког основа“.⁸⁶²

Одбор за проучавање Предлога закона о Конкордату започео је свој рад у мају 1937. године, под председништвом Воје Јањића. Од 21 члана Одбора ЈРЗ је имала 12 представника, од којих су тројица били свештена лица – др Воја Јањић, свештеник Марко Ружичић и Никанор Грујић (Лазаревић), архимандрит манастира Каленић. Седнице Одбора одржаване су у малој скупштинској сали и то због великог интересовања новинара.⁸⁶³ Штампала је, према мишљењу потоњег патријарха Гаврила, преувеличавала ствари и на тај начин само додатно погоршавала ситуацију, док је страна пропаганда имала штетну улогу јер је износила чињенице које нису биле релевантне.⁸⁶⁴

У то време у јавности је већ интензивно трајала кампања, чији су саставни део биле брошуре, штампане са циљем да укажу на штетност ратификације овог међународног уговора. Неки од аутора ових брошура су др Михаило Илић, професор Правног факултета, професор Сергије Троицки и Марко Цемовић, државни чиновник у

⁸⁶² АЈ, 72 – 54 – 234.

⁸⁶³ У овој сали су одржаване и седнице Финансијског одбора.

⁸⁶⁴ *Мемоари патријарха Гаврила*, 105.

пензији.⁸⁶⁵ Било је и брошура чији су аутори били анонимни – без потписа или са псеудонимом, којих се Влада више бојала и чије растурање је забрањивала. Стојадиновић је за најозбиљнију сматрао непотписану брошуру под називом *Примедбе и приговори на пројекат Конкордата*, за коју се сазнало да је објавио владика Платон, Стојадиновић је, са друге стране, послао Ћирићу 400 примерака брошуре под називом *Конкордат и критика Конкордата*, да се раздели посланицима, како би били потпуније обавештени о конкордатском питању.⁸⁶⁶

Јавност је била веома заинтересована за почетак скупштинске расправе о Конкордату. Међутим, политичка клима по овом питању била је врло неповољна, што се могло закључити већ на основу скупштинске седнице од 30. јуна 1937. године, одржане након тромесечне паузе. Многи посланици интересовали су се зашто је настала тако велика пауза у раду Скупштине, а председник Ћирић је одговорио да су разлози „непарламентарне природе“ и да су у том периоду радила два скупштинска одбора и да то, практично, није била пауза. Нагласио је да то време искоришћено како би се превазишли извесни неспоразуми и створила таква атмосфера у којој би се „законски предлози решавали – у Парламенту и у јавном мњењу – на корист државе и народа“.⁸⁶⁷

Закон о Конкордату ушао је у скупштинску процедуру 8. јула 1937. године говором Милана Стојадиновића, председника владе и министра иностраних послова, пред Одбором за проучавање Предлога закона о Конкордату. Он је нагласио значај вођења политике потпуне верске равноправности, одбацио је све критике и приговоре означивши их неоснованим, а говор је закључио констатацијом да се Конкордат не тише Срба-православаца, већ католика, сугеришући члановима Одбора да одлуче на основу своје савести. Сутрадан је одржана заједничка седница Клуба народних посланика ЈРЗ и Клуба скупштинске већине на којој је Стојадиновић, такође, одржао говор и на којој је одлучено да ће посланици оба клуба гласати за предложени Закон о Конкордату.

⁸⁶⁵ Михаило Илић, *Пред Конкордатом*, Београд 1936; Сергије Троицки, *Примедбе и приговори на пројекат Конкордата између наше Свете Столице и Ватикана*, Сремски Карловци 1936; Марко Цемовић, *Конкордат између Свете Столице и Краљевине Југославије*, Београд 1937.

⁸⁶⁶ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Стојадиновић – Ћирићу, Београд, 29. јун 1937. Стојадиновић је навео само име брошуре, али није и аутора. Исти документ који наводи и Драган Тешић. Он сматра да је аутор брошуре био прота Богдан Петровић, лични Стојадиновићев пријатељ. Д. Тешић, *ЈРЗ...*, 370. Стојадиновићево писмо у целини наводи Милош Мишовић који, такође, као аутора брошуре наводи проту Петровића. Miloš Mišović, *Srpska crkva i konkordatska kriza*, 54.

⁸⁶⁷ М. Мишовић, *Srpska crkva...*, 63.

Током рада Одбора изнет је предлог, од стране његовог члана Милана Банића, да се дискусија о Конкордату одложи док се здравствено стање патријарха Варнаве не поправи. Наиме, патријарх је већ у то време био озбиљно болестан, а у јавности су о узроку његове болести кружиле разне приче. Међутим, овај Банићев предлог је одбачен већином гласова.

Средином јула Одбор је интензивно радио на проучавању овог законског предлога, а као резултат тог рада издиференцирала су се два закључка. Одборска већина сматрала је да се предлог могао поднети Скупштини на одобрење, уз допуну другог члана, значајним амандманом који су предложили министри Стојадиновић и Суботић и упутили га председнику Ћирићу.⁸⁶⁸ Међутим, одборска мањина дошла је до закључка да предлог „не одговара битним државним и националним интересима и носи у себи клице сукоба између појединих вероисповести с једне и државе и Св. Столице са друге стране“. Препорука одборске мањине, на основу тог закључка, била је да се одлука о усвајању Предлога закона о Конкордату одложи и да се влада упозори на одређене (спорне) законске чланке. Приликом првог гласања, када је завршена начелна дебата, на седници од 14. јула, за Конкордат се изјаснило 11 чланова Одбора, а 10 је било против.⁸⁶⁹ Дискусија у појединостима била је краћа и, већ на седници од 15. јула, Предлог закона о Конкордату добио је потребних 12 гласова,⁸⁷⁰ након чега је поднет на ратификацију Скупштини.

Начелна дебата о Предлогу закона о Конкордату вођена је од 19. до 23. јула, када се прешло на расправу у појединостима. У расправи је учествовао велики број говорника, чак њих 53, од којих је већина народних посланика и два министра.

Политичку ситуацију додатно је закомпликовало нагло погоршање здравственог стања патријарха Варнаве Росића, који се разболео још почетком јуна 1937. године. У јавности се чак пронео глас да је отрован, а према неким причама отров му је дат у

⁸⁶⁸ Предложени амандман гласио је: „Имајући у виду начело равноправности вероисповести прокламоване у чл. 11 Устава, овлашћује се Министарски савет, да на предлог министра правде, може, на предлог надлежних органа дотичне вероисповести и по споразуму са њима, путем уредбе са законском снагом, дати и другим, законом признатим вероисповестима, права и повластице које су дате овим Конкордатом римокатоличкој цркви, у границама учења, традиција и стварних потреба дотичних вероисповести“.

⁸⁶⁹ Одборској мањини припадали су др Коста Кумануди, др Василије Јовановић (известилац одборске мањине), Јован Цветић, Иван Покоршек, Милан Банић и Мита Димитријевић. Извештаји Одбора (и одборске већине и одборске мањине) сачувани су у АЈ, 72 – 54 – 234.

⁸⁷⁰ Архимандрит Никанор, који је 14. јула гласао против, разболео се, па је уместо њега на седницу Одбора 15. јула дошао његов заменик (из Клуба ЈРЗ) и гласао за Конкордат. Због изјашњавања против овог Предлога закона архимандрит Никанор и Воја Јањић искључени су из Клуба ЈРЗ.

чаши воде, од стране једне жене, на железничкој станици у Сремским Карловцима.⁸⁷¹ Околности под којима се његова болест развијала и време које се подударало са расправом о Конкордату, иако он католицима није давао ништа више од оног што су већ имали у Краљевини или у другим земљама, остављали су утисак да патријарх није могао да преживи „конкордат којим Рим иде на покатоличење Србије“.⁸⁷² Прво „молепствије“ за патријархово оздрављење одржано је 8. јула када је, случајно или не, започео свој рад Одбор за проучавање Конкордата.⁸⁷³ Међу верницима у Саборној цркви, где су се нашли многи бивши министри и активни политичари из опозиције, били су и представници власти: председник Скупштине Стеван Ћирић, министар просвете Добривоје Стошовић и сенатор Светозар Томић. Верницима су се прикључили и архијереји, међу којима је био и епископ бачки др Иринеј Ћирић, прекинувши ванредну седницу Сабора СПЦ, која се одржавала у згради Патријаршије, преко пута Саборне цркве. Молитву за патријархово оздрављење читали су митрополит загребачки Доситеј, митрополит скопски Јосиф и епископ далматински Иринеј, са многобројним свештенством. Током недеље која је уследила „молепствија“ за патријархово оздрављење одржана су у свим православним црквама у земљи.

Поводом патријархове болести неколико народних посланика – Велимир Јојић, Милош Рашовић и још неки, обратилили су се председнику Скупштине писменим путем, тражећи детаљнија обавештења о узроцима и току болести, како би о томе могли информисати своје узнемирене бираче.⁸⁷⁴

Одлучено је да се 19. јула у Саборној цркви одржи велико „молепствије“ за патријархово оздрављење, после кога би литија прошла кроз град, од Саборне до Светосавске цркве. Стојадиновић је веровао да је главни организатор био Воја Јањић, председник Одбора за проучавање закона о Конкордату, који се током одборског гласања изјаснио против.⁸⁷⁵ Тог дана поворка је, са свештенством које је предводио

⁸⁷¹ Конзилијум лекара код оболелог патријарха констатовано је „општи поремећај органа“, а као узрок обољења наведен је поремећај стомака и црева. Оваква дијагноза само је још више подстакла приче о тровању српског патријарха. М. Мишовић, *Srpska crkva...*, 74. О тровању патријарха Варнаве постојале су различите верзије. Стоимировић је у свом *Дневнику* забележио, 26. јуна 1937, да патријарх умире. М. Ј. Стоимировић, *Дневник...*, 143, 152. Више о томе у: Ђ. Слијепчевић, *Историја СПЦ*, 2, 584-585; Милош Мишовић, *Затамњена историја, тајна тестамената краља Александра и смрт патријарха Варнаве*, Београд 1994.

⁸⁷² М. Ј. Стоимировић, *Дневник...*, 152.

⁸⁷³ Истог дана одржао је седницу и Свети архијерејски сабор СПЦ, на ванредном заседању. Такође, истог дана се састао и конзилијум лекара, који је дао дијагнозу патријархове болести.

⁸⁷⁴ Ћирићу су се народни посланици обратили 2. јула 1937, од којих је први повукао своје питање, што сазнајемо из председникове белешке (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁸⁷⁵ У својим мемоарима Стојадиновић наглашава да га је Јањић уцењивао тако што је за свој позитиван глас тражио министарско место. М. Стојадиновић, *Ni rat, ni...*, 480.

шабачки владика Симеон, кренула у тачно одређено време. На њеном челу, поред шабачког владике, био је и посланик Воја Јањић. По Стојадиновићевим забелешкама поворка је кренула правцем који јој није био одобрен од стране Управе града Београда, због чега је дошло до сукоба грађана и свештенства са полицијом.⁸⁷⁶ Заправо, није било у питању ограничавање кретања литије, већ њено забрањивање, што се види из сачуваног извештаја Управе града Београда о догађајима од 19. јула.⁸⁷⁷ Услед енергичне интервенције полиције било је повређених лица, међу којима је био и шабачки владика Симеон Станковић, као и поломљених православних верских симбола. Овај догађај је представљао кулминацију сукоба око ратификације Конкордата, а у историографији је остао забележен као „крвава литија“.⁸⁷⁸

Поводом забрањивања литије реаговао је Синод СПЦ, обративши се телеграмом краљевском намеснику кнезу Павлу, који се у то време налазио у дворцу Брдо у Крању. Чланови Синода молили су кнеза „за хитну и благонаклону интервенцију“. У следећем телеграму, послатом истог дана у вечерњим сатима, црквени великодостојници су обавестили кнеза Павла о дивљачком нападу жандармерије на литију, током којег је повређен и шабачки епископ. Они су протестовали против „оваквог у нашој историји непознатог скандала“ и против поступака владе, од које су очекивали да сноси све консеквенце.⁸⁷⁹

Делови српске опозиције искористили су насталу ситуацију и придружили се нападима на Владу. Југословенска национална странка, која је под покровитељством краља Александра и сама водила преговоре о Конкордату, најоштрије га је нападала и то са циљем да обори Стојадиновићеву Владу. Београдски део Удружене опозиције такође је искористио прилику у нади да ће се споразумети са Мачеком.

Да су ови догађаји били преувеличани и искоришћени против Владе Милана Стојадиновића, забележио је и важан сведок из редова СПЦ. Описујући догађаје везане за Конкордат, па и немила дешавања током литије, патријарх Гаврило бележи да је

⁸⁷⁶ Стојадиновић је забележио како су организатори инсистирали да се поворка креће Кнез Михаиловом улицом, познатим београдским корзом, али то им није било дозвољено из разлога што је у назначено време у тој улици било пуно шетача, па је чак и саобраћај био забрањен.

⁸⁷⁷ Извештај, под ознаком Пов. II бр. 3697, сачуван је у Ћирићевој архиви (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁸⁷⁸ Овај догађај представљао је нови повод за објављивање брошура против Конкордата, као што су: Ц(емовић) М(арко), *Крвава литија, истина о догађајима код Саборне цркве*, Београд 1937; Небојша, *Крвава православна литија у Београду*, Београд 1937.

⁸⁷⁹ У потпису су били митрополит Доситеј, као председник Синода, и епископи: Серафим, рашкопризренски, Иринеј, далматински, и Симеон, шабачки. У Ћирићевом фонду сачуван је препис оба телеграма, који нису датирани али су, очито, послати 19. јула 1937. (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

епископ шабачки био огребан испод ока и да је против своје воље одведен у санаторијум где је задржан на лечењу, уз констатовање тешких повреда. Патријарх је закључио да је догађај био за сваку „осуду и жаљење“, али и да је био преувеличан.⁸⁸⁰

У свом обраћању посланицима на скупштинској седници од 20. јула, говорећи о демонстрацијама код Саборне цркве, председник Ћирић је констатовао да су оне имале чисто политичку позадину. Сматрао је да се другачије не може објаснити „изненадна велика побожност разних политичких људи“ који се раније у цркви нису могли видети ни у време великих црквених празника. Осим тога, по његовом мишљењу, то су били људи врло хетерогених политичких уверења, али удружени у мржњи према Влади и ЈРЗ. Коментаришући Ћирићев говор, у вези са актуелним догађајима, *Самоуправа* је констатовала да је Ћирић изнео неколико „врло умесних напомена“ у вези са радом Народне скупштине. Једна од њих била је да се не сме допустити вршење притиска на рад народних посланика, путем било каквих демонстрација, нарочито када „решавају о једноме озбиљном и великом државном питању“.⁸⁸¹ Уосталом, Ћирић је сматрао да је нервоза била непотребна, јер се после Скупштине о Конкордату изјашњавао Сенат, а потом је Влада требала да одлучи када ће закон ступити на снагу.⁸⁸²

У завршном говору по овом питању Стеван Ћирић је истакао политичку позадину догађаја, коју су могли да спознају сви посланици који су желели да буду објективни, сматрајући да он не може „са овога места судити да ли је било опортуно на дан, када се на дневни ред у Народној скупштини ставља тешко питање Конкордата, да се на тај дан држи литија на улицама града Београда“. Ћирић није желео да се упушта у даљи ток догађаја, верујући да ће Министарство унутрашњих послова дати исцрпан извештај о томе.⁸⁸³ Препоручио је посланицима да га *a priori* не одбију, већ да га сагледају објективно. Сматрајући да своју дужност врши поштено и савесно, још једном апеловао на посланике да се приликом гласања о Конкордату руководе својим политичким уверењима и својом савешћу, неподлежући притисцима политичких демонстрација. Молио је посланике да буду толерантни и да не доводе у питање углед, а можда и сам опстанак Народне скупштине. „Ако ко треба да води рачуна о Народној скупштини, то је њено Претседништво, и будите уверени да ја као Претседник свакога

⁸⁸⁰ *Мемоари патријарха Гаврила*, 112.

⁸⁸¹ *Самоуправа*, 21. јула 1937.

⁸⁸² Питања су постављали народни посланици Риста Грђић и Михајло Ђуровић. Више о томе у: Г. Петковић, *Политичка делатност...*, 100; *Политика*, 21. јул 1937.

⁸⁸³ Два дана касније Ћирић је добио сагласност министра унутрашњих послова да пред Народном скупштином у целости прочита извештај Управе града Београда о догађајима од 19. јула. БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Коросец - Ћирићу, 22. јула 1937.

дана осећам тешкоћу и замашност тога што је ова Народна скупштина крња. Немојте заборавити да један део изабраних народних посланика који уживају народно поверење, у овој Скупштини није“ – подсетио је Ћирић, свестан значаја крњих парламената у историји, и нагласио да је задатак посланика да ову чињеницу ублаже, кад већ не могу да је поправе. По његовом мишљењу посланици су могли утицати на подизање угледа Скупштине на завидан ниво, који би морали ценити и они који нису у скупштинским клупама.⁸⁸⁴ После Ћирићевог говора уследио је један покушај да се са дневног реда скине Предлог закона о Конкордату и расправа одложи до боље прилике, али безуспешно.⁸⁸⁵

Два дана после немиких догађаја председнику Скупштине су поново стигла протестна писма. Стигао је телеграм епископа злетовско-струмичког Симеона, у коме се каже да су догађаји у Београду изазвали револт код народа и свештенства његове епархије. Епископ је тражио да Народна скупштина заштити СПЦ и да не препушта народу да то чини. Председник Ћирић је одговорио да Народна скупштина управо то ради, јер је на својој седници од 20. јула „посветила сву своју пажњу“ поменути догађајима. „Из тога видите да Народна скупштина не пропушта чинити своју дужност“ – нагласио је председник. Ћирић је, са своје стране, замолио епископа Симеона „да ради на умирењу духова, јер то нам је свима данас прва и најпреча дужност“.⁸⁸⁶ Затим, протестно писмо председнику Скупштине упутио је и др Божа Петковић, донедазни председник Српске православне црквене општине у Београду, протестујући против понашања митрополита Доситеја, који је вернике у Саборној цркви 19. јула позвао на непоштовање „политичког реда“ у Краљевини. Петковић је место председника Црквене општине, са целокупним Одбором од 60 чланова, напустио после петогодишњег рада управо из разлога што се вођство СПЦ уплitalo „у радње које га се не тичу“.⁸⁸⁷

Своје незадовољство Конкордатом изнела је и Удружена опозиција у прогласу *Реч шефова опозиције*, објављеном 20. јула 1937. године, који су потписали Аца Станојевић, Љуба Давидивић и Јован М. Јовановић. Они га нису критиковали износећи појединачне примедбе, већ су изнели уопштен став и забринутост за „верски и национални мир у земљи“. Иако су били за уређење односа између државе и Католичке цркве, сматрали су да потписани Конкордат ремети равноправност међу

⁸⁸⁴ *Политика*, 21. јул 1937.

⁸⁸⁵ *Исто*.

⁸⁸⁶ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, епископ злетовско-струмички Симеон - Стевану Ћирићу, 21. јула 1937.

⁸⁸⁷ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Божа Петковић – Стевану Ћирићу, недатирано, али се из садржаја види да је писано 20. јула 1937.

вероисповестима, чиме се подстиче верска борба и угрожавају међунационални односи.⁸⁸⁸ Сукоби око Конкордата, као један од фактора који је продубљивао државну кризу, допринели су постизању споразума, само неколико месеци касније, између Удружене опозиције и Селачко-демократске коалиције и стварању Блока народног споразума од 8. октобра 1937. године.⁸⁸⁹

На 62. редовном састанку Народне скупштине, одржаном 23. јула, на коме је завршена расправа, усвојен је Предлог закона о Конкордату. Од укупног броја народних посланика (293), за Конкордат је гласало 167 посланика и 129 против. О томе је председник Скупштине одмах обавестио председника Владе, достављајући му дефинитиван текст Закона о Конкордату ради даље процедуре.⁸⁹⁰

У међувремену је Свети Синод СПЦ запретио екскомуникацијом посланицима који буду гласали за Конкордат. Одлуком коју је Свети архијерејски сабор СПЦ донео, а на основу извештаја Синода, на седници од 1. августа 1937. године, та претња је и остварена. У складу са поменутом одлуком, решење о њеном спровођењу послато је и Стевану Ћирићу који је, као председник Скупштине, допринео да се Предлог закона о Конкордату изгласа. Одлучено је да се председник Ћирић преда црквеном суду Београдско-карловачке архиепископије и да му се, до одлуке суда, ускрате све црквене почести. Такође, одређено је да надлежни свештеник не може улазити у Ћирићеву кућу и „вршити свештенорадње“ без посебног одобрења.⁸⁹¹ Одлука Синода, у којој су поименично набројани окривљени министри и посланици, међу њима и Стеван Ћирић, који су територијално припадали Београдско-карловачкој митрополији, прочитана је у готово свим црквама ове Митрополије.⁸⁹²

⁸⁸⁸ Конкордатска криза подстакла је вођство Удружене опозиције да се месец дана касније обрати и кнезу Павлу, указујући му на тежину ситуације из које би једини излаз био формирање „народне владе“, која би имала ослонац народа у целој земљи. Опширније: М. Радојевић, *Удружена опозиција...*, 174.

⁸⁸⁹ Споразум су потписали Влатко Мачек и Адам Прибићевић, као вође СДК и Аца Станојевић, Љуба Давидовић и Јован М. Јовановић, као вође Удружене опозиције. Опширније: М. Радојевић, *Удружена опозиција...*, 176-180.

⁸⁹⁰ АЈ, 72 – 54 – 234. Под истим бројем налази се примерак Закона са потписом Стевана Ћирића, председника Народне скупштине, са датумом када је усвојен.

⁸⁹¹ Решење (Патријаршија СПЦ, АЕП бр. 2732, 5. августа / 23. јула 1937) је потписао Доситеј, администратор Архиепископије београдско-карловачке и митрополит загребачки (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁸⁹² У једном извештају се наводи да је слична одлука прочитана у готово свим црквама у земљи, осим у Загребу, Скопљу, Цетињу и Новом Саду. Министрима и посланицима забрањено је да учествују у решавању црквених послова, није им дозвољено кумство, забрањен им је улазак у цркву, свештеницима да посећују њихове домове, а верницима је препоручено да избегавају лични контакт и да их поздрављају на улици. У извештају се још наводи да је одлука црквених власти не само незаконита, већ представља повреду државног Устава и Устава СПЦ (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

Упоредо са одлуком Синода о искључењима из СПЦ, Клуб народних посланика ЈРЗ донео је одлуку о искључењу свих посланика, чланова странке, који су гласали против Конкордата.⁸⁹³

Истог дана, када је у Скупштини усвојен Конкордат, умро је патријарх Варнава. Постојао је оправдан страх од опасности да се патријархова сахрана не претвори у нове демонстрације. Пошто се Синод противио да ред током сахране одржава полиција, ту улогу су преузели соколи и четници. Ипак, свечана сахрана патријарха Варнаве обављена је без инцидента, 29. јула 1937. године, уз присуство великог броја грађана, али без представника највише државне власти. Наиме, Свети Синод је одлучио да не дозволи присуство чланова Владе патријарховој сахрани.⁸⁹⁴ Сахрани није присуствовао ни Стеван Ћирић, председник Народне скупштине. Он је писменим путем изјавио саучешће Српској православној цркви поводом смрти патријарха Варнаве. Митрополит Доситеј му се, као заменик патријарха, једним кратким и куртоазним писмом, захвалио на томе.⁸⁹⁵

Почетком августа 1937. године Стеван Ћирић је, поводом актуелних дешавања, добио једно опширно и интригантно писмо из Загреба.⁸⁹⁶ Аутор писмо започиње вешћу да је Синод суспендовао епископа Иринеја Ћирића, јер је „наводно *пактирао* са прецедником Народне Скупштине, дакле са својим рођеним братом“. Ова вест, која је аутора „дубоко дирнула“ и „до крајности констернирала“, кружила је „у нашим српским круговима“ у Загребу. У наставку писма изнео је незадовољство народа поводом тренутног стања изазваног ратификацијом Конкордата: „Немој мислити да је у народу у опште расположење према синоду, већина осуђују читав поступак, јер су нашу цркву увукли у коло субверзивних елемената, који нити су за цркву а нити за нашу државу“. Даље, изнео је врло критичан став према избору и деловању претходна два патријарха – Димитрија Павловића и Варнаве Росића – мерејући им неспособност и расипништво. Патријарху Варнави је нарочито замерио изградњу нове зграде Патријаршије и велики утицај руских емиграната, а као узрок његове болести навео је

⁸⁹³ Укупно је из ЈРЗ искључено 16 посланика (*Самоуправа*, 22. и 24. јула 1937).

⁸⁹⁴ Присуство је било дозвољено једино министру војске генералу Марићу, међутим, у договору са Стојадиновићем, ни он није присуствовао сахрани.

⁸⁹⁵ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, митрополит Доситеј - Стевану Ћирићу, 1. септембра / 19. августа 1937.

⁸⁹⁶ Писмо је датирано 2. августом 1937, потпис је врло нечитак, па не можемо да утврдимо ко га је послао. У питању је, највероватније, неки Ћирићев пријатељ, јер писмо започиње врло непосредно са речима „Драги Стеване“ (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

успомене из младих дана из Русије.⁸⁹⁷ Затим, аутор је изнео много притужби на загребачког митрополита Доситеја, патријарховог заменика и потенцијалног кандидата за патријаршијску столицу, сматрајући да је „спиритус агенс за догађаје од 19. пр[етходног] м[есеца] у Београду јер треба да се препоручи за избор патријарха“. Наводећи различите случајеве митрополитовог понашања, који су код верника изазивали нерасположење, аутор писма му је замерио и растурање политичких брошура. После свега наведеног, он закључује да му је јасно одакле потичу „нерасположења према Иринеју, човеку коме ни 10 руских а и многи од наших епископа нису дорасли ни да му ципелу скину“, односно да га треба елиминисати као кандидата за патријарха.

Ово није једино нагађање да је епископ бачки Иринеј био кандидат за патријарха. Наиме, Сениша Пауновић, тадашњи новинар *Политике*, у својим дневничким белешкама је записао како је чуо да се Стеван Ћирић сусрео са неким војвођанским свештеницима, саветујући им да „раде у народу за његовог брата, да постане кандидат за патријарха“.⁸⁹⁸ Међутим, Иринеј Ћирић није био кандидат при избору за новог патријарха. Он је као владика бачки управљао својом епархијом од 1922. године до своје смрти и међу својим верницима је уживао велики углед.

Конкордат је изазвао велику политичку буру током 1937. године, али се она лагано стишавала. Процедура је налагала да, након усвајања у Скупштини, Конкордат буде прослеђен Сенату, затим да добије потврду од стране Намесништва и, на крају, одлуку Владе да се изврши ратификација. Овај процес је прекинут после усвајања у Народној скупштини и никада до краја није завршен. Стојадиновић је у мемоарима записао како је желео само да одржи ауторитет Владе „путем поверења Народне скупштине у питању у које се неовлашћено умешала црква и улица“, а до Конкордата му није стало, па га није ни послао на коначно озакоњење.⁸⁹⁹

На смиривању ситуације порадице су обе стране. Вођство ЈРЗ је одлучило да народни посланици, путем зборова и конференција, објасне суштину Конкордата народу. Осим тога, Стојадиновић је настојао да открије, у разговорима са црквеним великодостојницима, којим уступцима да ублажи став СПЦ према влади. Један од њих био је, свакако, прекид процедуре у ратификацији Конкордата. Намеру владе да

⁸⁹⁷ Ове речи наведене су у писму под знацима навода и највероватније имају везе са теоријом да су патријарха отровали руски емигранти којима је он био окружен. Више о томе у: М. Мишовић, *Затамњена историја...*, 135-139.

⁸⁹⁸ Сениша Пауновић, *Кад су летеле камилавке*, Чачак 2006, 186.

⁸⁹⁹ М. Стојадиновић, *Ni rat, ni...*, 486.

Конкордат не износи пред Сенат, Милан Стојадиновић је објавио 9. октобра 1937. године.⁹⁰⁰ Ову председникову изјаву, којој се није превише веровало, потврдио је у свом говору и Антон Корошец, 29. децембра 1937. године, на седници Финансијског одбора Народне скупштине. На основу ових изјава Свети архијерејски сабор је, са друге стране, на свом ванредном заседању од 20. јануара 1938. године, утврдио „да је Конкордат дефинитивно скинут са дневног реда“.⁹⁰¹ Митрополит Доситеј се, као заменик патријарха, 3. фебруара обратио председнику владе, изневши му одлуке Сабора, које су биле у интересу даљег смиривања ситуације. Стојадиновић је одлуке прихватио у писму од 6 фебруара, додајући своје сугестије, а као одговор на амнестију свештених лица захтевао је да се укину санкције наметнуте министрима и народним посланицима, што је 10. фебруара 1938. године Свети архијерејски сабор и учинио.⁹⁰²

За новог патријарха је 21. фебруара 1938. године изабран митрополит црногорско-приморски Гаврило Дожић.⁹⁰³ Његовом устоличењу, које је обављено дан касније у београдској Саборној цркви, присуствовали су чланови Владе и председник Народне скупштине.

Католички епископат се, поводом конкордатског питања, огласио саопштењем са Бискупске конференције одржане 4. маја 1938. у Загребу. Да ли због тога што у међувремену није било конференције или зато што католички великодостојници нису желели да доливају „уље на ватру“, како је у уводном делу саопштења наглашено, тек, њихове примедбе на претходна дешавања обнародоване су неколико месеци касније. Сматрали су да је Католичка црква била довољно стрпљива, током две деценије које су протекле од државног уједињења, а да за то време нису били правно уређени односи између ње и југословенске државе. Поред критика упућених Влади, Народној скупштини, српској опозицији и Српској православној цркви, поменута је и државна цензура, због које каталочка јавност није могла да искаже своје ставове. Католичка црква је зато констатовала следеће: 1. да жали што су припадници СПЦ и њихове политичке вође устали против регулисања односа између Краљевине Југославије и Католичке цркве; 2. да су се представници СПЦ, кампањом против Конкордата, директно умешали у унутрашња питања Католичке цркве и „изазвали нове тешке антагонизме“ у међуверским односима; 3. да Католички епископат одлучно протестује

⁹⁰⁰ *Самоуправа*, 11. октобра 1937.

⁹⁰¹ Д. Тешић, *ЈРЗ...*, 385; *Самоуправа*, 10. фебруара 1938.

⁹⁰² Видети више у: Ђ. Слијепчевић, *Историја СПЦ...*, 2, 591-596.

⁹⁰³ Гаврило Дожић је, као угледни црквени великодостојник, био један од најозбиљнијих кандидата за новог патријарха. Био је образован, обављао је високе функције у црквеној хијерархији и био заслужан национални радник, играјући видну улогу приликом 1918. Дожић је био кандидат Владе.

против држања Владе у питању Конкордата; 4. да се Католички епископат ограђује од тврдње да је питање Конкордата задирало у суверенитет државе или „вређало начело вјерског паритета“; 5. да Епископат жали што представке са бискупских конференција, а посебно она од октобра 1937. о регулисању припадности „душебрижнога клера“ нису уважене и 6. Епископат поставља одлучан и хитан захтев да се односи између државе и Католичке цркве среде и то на начин који је за Цркву једино прихватљив.⁹⁰⁴

Конкордатско питање у други план је потиснуо један, по опстанак државе значајнији проблем – споразум србијанске и хрватске опозиције. Наиме, опозиционе партије – Удружена опозиција и Сељачко-демократска коалиција - су споразумом у Фаркашићу (1937) формирале Блок народног споразума. Српска опозиција је направила компромис и прихватила формулацију о српском и хрватском народу, „док је хрватска страна признала државу, монархију и династију и сагласила се да приступи концентрисаној страначкој влади“. Овај споразум, дакако, узнемирио је владајуће кругове. Овако уједињене опозиционе снаге изашле су на изборе одржане 1938. године.

Година 1938. протекла је готово цела у знаку избора који су расписани неколико месеци пре рока, а Народна скупштина је распуштена почетком октобра.

Југословенска радикална заједница у Новом Саду

Новосадска политичка сцена је у периоду од јесени 1931. године, када је даривањем Септембарског устава краљ Александар Карађорђевић ублажио мере Шестојануарске диктатуре, а политички живот почео лагано да се обнавља, до избијања Другог светског рата, била доста разнолика и узбуркана. Занимљиво је да су се у Новом Саду „који је важио за прорежимски оријентисан град“, како закључује Слободан Бјелица,⁹⁰⁵ за власт надметали чланови исте, а не различитих партија. Ово надметање најчешће су пратили и унутарстраначки сукоби.

После одржавања новембарских избора 1931. године и формирања нове режимске странке – Југословенске радикалне сељачке демократије, у политичком животу Новог Сада главну реч су водили управо чланови наведене странке градоначелник Бранислав Борота и бан Дака Поповић, дотадашњи радикали, затим демократе Бранко Николић и Живорад Богдановић, самосталне демократе Фрања

⁹⁰⁴ Брошура коју је објавио Епископат Католичке цркве, у пролеће 1938, у вези са Конкордатом (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁹⁰⁵ Слободан Бјелица, *Политички развој Новог Сада између два светска рата*, Нови Сад 2008, 87.

Малин и Милош Петровић, представници мањина Вилим Вајс и др Матија Сетлер. Међутим, ускоро је почела да јача и опозиција, па се, под утицајем „Загребачких пунктација“ појавила и „Новосадска резолуција“, усвојена на конференцији коју је сазвао др Александар Моч, односно на иницијативу опозиционих радикала из Војводине.⁹⁰⁶

На новосадској политичкој сцени су се, марта 1934. године, појавили и „борбаши“ Светислава Хођере, односно Југословенска народна странка.

Када је у лето 1935. године власт преузео Милан Стојадиновић, одмах је приступио формирању нове режимске странке – Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ). На организацији ЈРЗ у Новом Саду, у другој половини 1935. године, интензивно је радио Акциони одбор са др Бранком Илићем на челу. Међутим, у странци су се од самог почетка појавиле различите фракције које су се међусобно сукобљавале. Управо из тог разлога је Илић посебну пажњу посвећивао циљу да „све новосадске радикале уједини у једном табору“ и то је истицао на свим месним конференцијама одржаним током новембра 1935. године.⁹⁰⁷ У то време Илића је највише нападао др Радушко Илијћ, који је на Петомајским изборима био кандидат на листи Боже Максимовића. Основни узрок и суштина постојања различитих фракција био је у томе што је у Новом Саду требало образовати нову градску управу, односно Градско веће, и то у складу са преузимањем власти у држави од стране ЈРЗ. Дакле, у градским политичким круговима владало је мишљење да би, после оснивања ЈРЗ, у Новом Саду ова странка морала да преузме и градску управу, а међу радикалима је било више кандидата који су желели да преузму главну улогу у том процесу.⁹⁰⁸ Други разлог који је доводио до разилажења јесте питање руковођења новосадским месним одбором странке.⁹⁰⁹

Када је децембра 1935. године Стеван Ћирић приступио ЈРЗ, он је преузео и руковођење месним одбором странке у Новом Саду. Међутим, тиме нису разрешене страначке несугласице, а одређене фракције, пре свега она коју је предводио др Радушко Илијћ, наставиле су са својим активностима. Неколико месеци касније, марта 1936, Илијћ је организовао радикалски збор на којем су говорили радикали из Београда који су остали доследни политици Народне радикалне странке и који нису подржавали

⁹⁰⁶ Више у: Р. Копчар, *Opozicione partije...*, 98-118.

⁹⁰⁷ *Новосадске новине*, бр. 2, 16. новембар 1935.

⁹⁰⁸ За *Новосадске новине* Илић је по питању преузимања градске власти изјавио следеће: „Јединство партије је услов за примање управе у граду на коју чекају велике дужности у том погледу“. *Новосадске новине*, бр. 1, 10, новембар 1935.

⁹⁰⁹ Ову констатацију потврђује и отворено писмо др Бранка Илића поводом агитационог говора др Радушка Илијћа (*Новосадске новине*, бр. 3, 23. новембар 1935).

владу Милана Стојадиновића – Миша Трифуновић, др Момчило Нинчић, др Лаза Марковић, инж. Милош Бобић и други. На плакату којим су се Новосађани позивали на збор, планиран за 15. март у великој дворани хотела „Слобода“, било је четрдесетак потписа чланова ЈРЗ из Новог Сада.⁹¹⁰

Током априла 1936. године ЈРЗ је заиста преузела градску управу у Новом Саду, а за градоначелника је постављен др Бранко Илић.⁹¹¹ Међутим, прилике у новосадском Месном одбору су и даље биле несређене, а страначка трвења су настављена. Све више је почео да се истиче др Обрад Милутиновић, предводник партијске омладине у Новом Саду. Он се истицао у многим страначким активностима и имао је подршку председника Месног одбора странке Стевана Ћирића. Недуго затим биће изабран, на Ћирићев предлог, за његовог заменика, односно за првог потпредседника Месног одбора у Новом Саду.⁹¹² Тако је на празник Света Три јерарха, који је узет за страначку славу, Обрад Милутиновић⁹¹³ био домаћин славе на литургији у новосадској Алмашкој цркви, која је такође славила овај празник као крсну славу, уз чинодејствовање епископа бачког Иринеја Ћирића са свештенством, којој је присуствовао и Стеван Ћирић, председник Народне скупштине и Месног одбора ЈРЗ.⁹¹⁴ У вечерњим сатима је у Соколском дому одржана народна забава, током које је Ћирић одржао говор, сећајући се громада српске историје – Светозара Милетића, Јаше Томића и Николе Пашића, истакавши да свет остаје на млађима и да је он „поверио омладину у руке онима који су светле традиције наше велике странке истовремено и светле традиције њихове

⁹¹⁰ На плакату су, међу потписницима, подвучена следећа имена: Мита Ђорђевић, прота Тодор Милић, др Милан Иванчевић, Димитрије Бијелић и Марко Вилић. Претпостављамо да их је подвукао Стеван Ћирић (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁹¹¹ Бранко Илић (Жабал, 1889 – Нови Сад, 1966), лекар-гинеколог, колекционар.

⁹¹² На једном недатираном списку Месног одбора ЈРЗ у Новом Саду као потпредседници су забележени Мита Ђорђевић, др Бранко Илић, Сава Вујић и др Обрад Милутиновић. На списку се налазе, укључујући председника и потпредседнике, чланови Месног одбора по квартовима, у које спадају и Пејићеви салаша, Петроварадин, Милетићево насеље, Клиса, Иванданско насеље, Ченеј, Салајка, Видовданско насеље и Немачки квартал, укупно њих 158 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁹¹³ Милутиновић др Обрад (Нови Сад, 24. октобар 1895 – Нови Сад, 31. децембар 1944), лекар-дерматовенеролог, потпредседник новосадске Општине. Потекао из старе новосадске трговачке породице. У родном месту завршио основну школу и гимназију (1915). Студије медицине започео је у Бечу (1918), а завршио у Прагу (1925). Дерматовенерологију је специјализирао у Дубровнику, а у Новом Саду је отворио приватну праксу. Био је и лекар социјалног, односно „здравственог осигурања“, а многе болеснике је лешио бесплатно. Био је омиљен међу пацијентима. Био је ангажован у политичком животу, као члан ЈРЗ, а 1937. је изабран за потпредседника Месног одбора странке. Место потпредседника Општине добио је 1939, у време председника др Милоша Петровића, а на њему је остао до априла 1941. Пред сам рат, јануара 1941, изабран је за председника Спортског клуба „Војводина“. После рата је осуђен на смрт, захваљујући лажним оптужбама, и стрељан у Рајиној шуми (Ђ. Мил, *Милутиновић др Обрад*, ЕНС, књ. 15, Нови Сад 2000, 166-167).

⁹¹⁴ Литургији су присуствовали др Милош Петровић, потпредседник новосадске Општине, Јован Ћулум, председник новосадске Црквене општине и друге угледне личности. *Покрет*, бр. 148, 18. фебруар 1937.

породице“, рекао је, мислећи на Обрада Милутиновића и, истовремено, преузевши одговорност за организацију омладине.⁹¹⁵

Поводом проблема у новосадској организацији ЈРЗ Стевану Ћирићу се, 27. новембра 1937. године, обратио министар социјалне политике и народног здравља Драгиша Цветковић, напомињући му да је од многих пријатеља чуо о тешком стању у партијској организацији у Новом Саду, па је желео пријатељски да му скрене пажњу да се та ситуација може разрешити, тако што би Илић и Милутиновић били усмерени на сарадњу, у случају кад би овај други био постављен за потпредседника новосадске општине.⁹¹⁶ У писму од 13. децембра Бранко Илић уверава председника Ћирића да ће убрзо, чим се коначно опорави,⁹¹⁷ средити несугласице у странци, али напомиње да су за њих криви комунисти који су се увукли у страначке редове и да би их требало очистити.⁹¹⁸ Страначком раздору највише су, заправо, доприносиле међусобне оптужбе и напади највиших званичника Месног одбора и позивање једне групе на име Стевана Ћирића и наводне поруке које је он слао појединцима.⁹¹⁹ Почетком 1938. године стање се није поправило, иако се у новинама могло прочитати о смиривању ситуације. Стање се чак и погоршало, што се види из преписке Илића и Ћирића. Бранко Илић је у писму од 21. јануара споменуо један број *Југословенског народа* у којем је објављен леп чланак са фотографијама Ћирића и Милутиновића, док је у истом броју, чак у два чланка, Илић био неосновано нападнут. Дакле, Илић напада чак и самог председника Месног одбора, индиректно га оптужујући да је ове текстове наручио. На то му је Ћирић одговорио да принципијелно стоји на становишту да, у оквиру странке, не би требало никог ни писмено ни усмено нападати и написао следеће: „Ту своју поруку ставио сам до знања свим члановима странке и они који се о њу огреше, губе моје поверење.“ Даље, оградио се од писања *Југословенског народа*, јер такви напади нису у складу са његовим принципима и инструкцијама. Ћирић није пропустио а да не примети да је Илић близак листу *Покрет*, који га стално игнорише, на шта су му већ

⁹¹⁵ *Покрет*, бр. 148, 18. фебруар 1937; *Југословенски народ*, бр. 8, 18. фебруар 1937.

⁹¹⁶ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Драгиша Цветковић - Стевану Ћирићу, Београд, 27. новембра 1937.

⁹¹⁷ Др Бранко Илић је у том периоду имао здравствених проблема са ногом, што је била последица коришћења рентген-апарата и због чега је касније био у инвалидским колицима, односно никада се није у потпуности опоравио. За овај податак захваљујемо колегиници Љиљани Лазић, музејском саветнику Музеја града Новог Сада, која брине о легату др Бранка Илића. Више о легату др Бранка Илића видети у: Љиљана Лазић, *Збирка стране уметности*, Музеј града Новог Сада (1954-2014), Нови Сад 2015, 149-152.

⁹¹⁸ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, др Бранко Илић - Стевану Ћирићу, Нови Сад, 13. децембар 1937.

⁹¹⁹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, др Бранко Илић - Стевану Ћирићу, Нови Сад, 10. децембар 1937.

указали чланови „зравијег дела“ странке. У претходним писмима Илић је тражио помоћ од Ћирића у решавању проблема у странци, а у овом писму је то урадио и Стеван Ћирић, на врло директан начин: „Ако Ви желите да се санирају прилике у граду и странци морате ми и Ви у томе помоћи. Та Ваша сарадња би се морала манифестовати у два правца: 1/ Да организацију како је ја спроводим помажете. Има симптома који пре противно показују. И 2/ Да у граду радите у сагласности са сарадницима који носе одговорност са Вама.“⁹²⁰ Илић се правдао да његово писмо није добро схваћено и да Ћирића није желео да доведе у везу са листом *Југословенски народ*, већ само да га замоли за интервенцију код оних људи који лист финансирају. Исто тако, оправдавао се да нема везе са листом *Покрет*, да није имао новца да финансира један лист, а да је потпомагао излажење *Новосадских новина* само на почетку, приликом оснивања странке када јој је била потребна и та врста потпоре. Међутим, са том врстом помоћи је престао оног тренутка када је лист „почео да иде путевима који не би конвенирали угледу странке“.⁹²¹

Током априла 1938. године ситуација се драстично погоршала. Фракција коју су предводили Мита Ђорђевић, др Бранко Илић, прота Тодор Милић и Димитрије Бијелић формирала је 3. априла још један, паралелни Месни одбор, а они су били на његовом челу. Овај одбор одржао је 10. априла збор ЈРЗ у Новом Саду, код „Српског краља“, у V кварту месне организације странке, којем је присуствовало 1.500 чланова. На збору је одато признање и почаст вођама новоформираног Месног одбора, док су Стеван Ћирић, Обрад Милутиновић и Раја Марковић искључени из ЈРЗ-е.⁹²² Према једном непотписаном и недатираном реферату, збору је присуствовало 300 градских чистача и радника Електричне централе, које је упутио Саша Адамовић. Даље, на збору је примећено одсуство Мите Ђорђевића и протe Тодора Милића. Бранко Илић је у свом обраћању изразио жаљење што су из странке морали искључити Стевана Ћирића, председника Народне скупштине, као и Марковића и Милутиновића, али је нагласио да су последња двојица ометала његов рад и у странци и у општини, и то у најважнијим комуналним питањима. У реферату се даље каже да је ова изјава изазвала велики револт код Новосађана против Бранка Илића и Саше Адамовића. Забележено је још да

⁹²⁰ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Стеван Ћирић - др Бранку Илићу, 27. јануар 1938.

⁹²¹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, др Бранко Илић - Стевану Ћирићу, Нови Сад, 1. фебруара 1938.

⁹²² Председништво збора објавило је штампани извештај са збора, у форми плаката, из којег добијамо основне информације о датуму и месту одржавања, броју присутних, о чему се говорило, али сазнајемо и да су новом Месном одбору упућена писма подршке од Бановинског и Главног одбора ЈРЗ, као и од стране Милана Стојадиновића, што збуњује, када се има у виду садржај преписке, између њега и Ћирића, вођене током тих месеци.

је Илић изгубио подршку свих, осим градских чистача, радника Електричне централе и градских службеника, којима је претио отказом уколико не буде имао њихову подршку. Регулари Месни одбор је одмах предузео одређене активности, већ сутрадан је на Темеринском друму Обрад Милутиновић одржао једну конференцију, а планирана је и конференција у проблематичном V кварту, ради његове реорганизације.⁹²³

Неколико дана по формирању паралелне организације одржана је седница Месног одбора под председништвом Стевана Ћирића, на којој се расправљало о формирању „илегалне“ страначке организације. Током дискусије формирана су три предлога на који начин би требало разрешити ситуацију, али је већином гласова усвојен предлог Радослава Марковића, апелационог судије, да се Илић, Ђорђевић, Милић и Бијелић искључе из чланства ЈРЗ, као „недисциплиновани и штетни чланови“.⁹²⁴ Стеван Ћирић је приликом констатовања резултата гласања изјавио да лично није био за овај предлог, али се ипак приклонио већини, уз жаљење што је до овога дошло и у нади да ће искључени чланови убрзо схватити да су били на погрешном путу и да ће поново затражити пријем у странку.⁹²⁵

Бранко Илић не само да није схватио да је на погрешном путу, него је наставио са даљим активностима упереним против Месног одбора ЈРЗ, односно тражио је начине да себи обезбеди што већу подршку. Он је, са Сашом Адамовићем и адвокатом Обрадовићем, 18. априла почео да сакуља људе по Новом Саду ради одласка у Београд, где је наводно требало да их прими Милан Стојадиновић. У циљу окупљања што већег броја људи послат је општински аутобус на Ченеј и Клису, како би довезао виђеније сељаке-салашаре, али се вратио празан. Једино се на железничкој станици искупило око 80 људи,⁹²⁶ међу којима је највише било општинских чиновника и радника Електричне централе, којима је превоз до Београда платило управо то предузеће, али и неколицина радника из Новосадске фабрике каблова, које је послао др Степа Адамовић, акционар и правни заступник те фабрике. Из Петроварадина је, такође, пошла једна мања група,

⁹²³ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Реферат о конференцији V кварта у Новом Саду, од 10. априла 1938.

⁹²⁴ Марковић је навео низ чињеница које су указивале да су се ови чланови намерно и тешко огрешили о дисциплину странке. Посебно је критиковао Бранка Илића, сматрајући да он сноси најтежу кривицу за формирање нове организације јер „је видео да више нема озбиљних људи који би хтели [да] прикривају његов штетан рад у градској општини (споменувши, између осталог, питање набавке аутобуса, питање планова, нестанак слике покојне царице Јелисавете, итд.), покушао да на препад оснује други Месни одбор, илегалан, који би покривао његов рад, и слепо слушао његове жеље.“ (Дан, 10. април 1938).

⁹²⁵ Дан, 10. април 1938.

⁹²⁶ Међу њима су били Димитрије Бијелић, Мита Ђорђевић и Тоша Милић. На железничкој станици је дошло до првог сукоба између Бранка Илића и Димитрија Бјелића, јер му је Илић приговорио да је довео само општинско чиновништво. Реферат, Београд, 19. април 1938. (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

коју су чинили углавном виноградарима уместо чланова партије, јер су очекивали од Илића укидање трошарине на вино. Међутим, Милан Стојадиновић их није примио под изговором да то не може урадити док сукоб још траје и да је то ствар председника Народне скупштине, као председника новосадског Месног одбора, и Ужег Главног одбора странке. Људи су се разишли огорчени на Бранка Илића говорећи да је „то са његове стране највећи хохштаплерај“, а он се бранио тиме да га је Стојадиновић позвао на састанак.⁹²⁷ После овог неуспеха примећена је депресија код Илића и његових људи, а по граду су збијане шале на њихов рачун. Предстојала је седница Градског већа и питање изгласавања поверења др Бранку Илићу.⁹²⁸

Током априла је вођена преписка између председника владе Милана Стојадиновића и Стевана Ћирића о смени на челу новосадске Општине. Пошто су обојица били на путу – Ћирић у Ници, због обавеза око Интерпарламентарне уније, а Стојадиновић на Бледу, на одмору – решење овог проблема одложено је до повратка Стевана Ћирића.⁹²⁹ Актуелни председник Општине Илић је већ био искључен из странке, а пре његове смене са челне позиције у граду део градских већника, чланова ЈРЗ, се обавезао писаном изјавом да ће му изгласати неповерење.⁹³⁰ Још и пре смене др Бранка Илића са места председника Општине, говорило се да ће га наследити Коста Миросављевић, познати новосадски привредник и председник Трговинско-индустријске и занатске коморе у Новом Саду. До смене је дошло почетком јуна, а већ 4. јуна 1938. године Стојадиновић поручује Ћирићу „да не треба дуго чекати са именовањем новог председника“. Као свог кандидата предлаже Косту Миросављевића и тражи листу угледних људи као кандидате за градске већнике, који могу међусобно да сарађују, коју ће потврдити бан Рајић и министар пољопривреде и Бановинског одбора ЈРЗ Светозар Станковић. Требало је да на тај начин њих тројица – Ћирић, Рајић и Станковић – сложено помогну нову општинску управу и да се ствари у Новом Саду

⁹²⁷ Бранко Илић је чак поднео на потпис рачун за путни трошак направљен приликом одласка у Београд, на 864 динара, правдајући се да је службено путовао на позив Милана Стојадиновића. Рачун је потписан, али је Илић упозорен да ће на седници Градског већа бити говора о њему. Реферат, Београд, 19. април 1938. (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁹²⁸ У реферату од 19. априла забележено је да је Илић молио свог заменика Милоша Петровића да утиче на „наше“ људе како му не би изгласали неповерење, већ да се то одгоди за касније. Петровић није прихватио ову молбу и Илића је упутио на Душана Ковачевића, што је сада он одбио и рекао да ће прекинути седницу Већа чим неко од већника постави питање поверења.

⁹²⁹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Милан Стојадиновић - Стевану Ћирићу, Београд, 22. априла 1938.

⁹³⁰ Изјава, која није датирана, гласи овако: „Потписани гр. већници изјављујемо, да ћемо, као дисциплиновани чланови Ј. Р. З. изгласати неповерење Претседнику Општине Госп. Др. Бранку Илићу који је искључен из странке, јер је његов рад штетан како по интересе странке тако и града Н. Сада“. Изјаву је потписало 27 градских већника (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

упуте „једним правилним током“.⁹³¹ Међутим, док Ћирићу сугерише име кандидата за место председника новосадске Општине, Стојадиновић истовремено наређује министру унутрашњих послова, др Корошецу, да именује Миросављевића, не питајући ни Ћирића ни Станковића за мишљење, а бану Рајићу даје задатак да именује градске већнике, уз консултовање меродавних политичких фактора и новог председника Општине.⁹³² Истовремено, чланови V кварта, окупљени око Мите Ђорђевића, одржали су збор, о чему говори један неименовани и недатиран извештај, на којем су закључили да се министру унутрашњих послова пошаље телеграм следеће садржине: „Са збора одржаног данас у Новоме Саду донета је резолуција да се умоли г. Министар унутрашњих послова и Краљевска влада, да се [за] Претседника и Потпретседника Новосадске општине поставе они радикали који су организовали прву Југословенску радикалну заједницу у Новом Саду, а да се не постављају дошљаци и они који су касније пришли ЈРЗ. Моле да се ови њихови захтеви усвоје и да се за Претседника општине постави др. Суботин, а за Потпретседника Димитрије Бијелић.“⁹³³ Овај телеграм, који је потписао Мита Ђорђевић, министар унутрашњих послова је проследио бану Рајићу, са захтевом да му се достави исцрпан извештај о ставу појединих фракција ЈРЗ према првобитно предложеном кандидату Кости Миросављевићу.⁹³⁴ На крају извештаја истиче се, што је врло занимљиво, да бан тих дана није ургирао извршење одлуке о постављењу Миросављевића, због чега се стиче „импресија да се са својим првим предлогом затрчао, јер ни из једне фракције ЈРЗ не би сарађивали“ са њим. У извештају бана Дунавске бановине о политичким приликама у

⁹³¹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Милан Стојадиновић - Стевану Ћирићу, Београд, 4. јуна 1938.

⁹³² БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, др Корошец - Стевану Ћирићу, Београд, 8. јуна 1938.

⁹³³ Неименовани и недатиран извештај сачуван је међу Ћирићевим документима (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁹³⁴ Миросављевић, Коста (Нови Сад, 12. новембар 1869 – Нови Сад, 8. фебруара 1948), трговац, градоначелник Новог Сада. Његов отац Павле, родом из Врањева (данас саставни део Новог Бечеја), трговином је почео да се бави још у родном месту, а затим се доселио у Нови Сад и купио радњу у Турчијском сокаку. Коста је основну школу и гимназију завршио у Новом Саду, а трговачку школу у Будимпешти. Врло рано је преузео очеву радњу и наставио успешно да води посао. Учествовао је у раду многих националних и привредних установа – био је председник Болнице новосадске трговачке омладине, из које је касније настала Новосадска трговачка омладина, учествовао је у оснивању и био потпредседник Српске честичарске (деоничарске) задруге, из које је настала потоња Српска трговачка банка, био је дугогодишњи члан управе Централног кредитног завода, затим покретач, оснивач и потпредседник Новосадске продуктне и ефектне берзе; потпредседник Савеза српских земљорадничких задруга и Удружења трговаца и индустријалаца. Његова највећа заслуга била је оснивање Трговачко-индустријске и занатске коморе у Новом Саду, чији је био председник. На његову иницијативу, а захваљујући средствима коморе, ово удружење је подигло свој дом (данас на углу улица Модене и Илије Огњановића). Истовремено, био је у Управном одбору Матице српске, а извесно време и потпредседник Матице српске. На дужности председника новосадске Општине остао је од јуна 1938. до маја 1939, а заменио га је др Милош Петровић (Д. Кабић, *Први грађани Новог Сада...*, 72; ЕНС, књ. 15, Нови Сад 2000, 220-221).

Новом Саду,⁹³⁵ који је вероватно настао на захтев министра унутрашњих послова, каже се да је група око Мите Ђорђевића заиста одржала збор 9. јуна, протестујући против смењивања др Бранка Илића и против решења да до новог постављења Општину води др Милош Петровић, дотадашњи потпредседник и бивши самостални демократа. Друга група, окупљена око Стевана Ђирића, била је задовољна Илићевом сменом, али се око питања „провизоријума“ поделила на две групе – једна је тражила провизоријум са Милошем Петровићем, а друга група је тражила да се постави др Обрад Милутиновић. Стеван Ђирић је био за решење да у прелазном стању Општину води Петровић. После неколико дана Ђирићева група се састала и прихватила одлуку о постављењу Косте Миросављевића за председника Општине. За Миросављевића бан у извештају каже да је присталица ЈРЗ-а и да ће допринети стишавању ситуације, јер не припада ниједној фракцији. У извештају се, такође, тврди да је грађанство добро примило именовање Косте Миросављевића, а да ће припадници бивше Демократске странке тек расправљати о могућности сарадње са њим, мада је већ било позитивних наговештаја. На крају је закључено да су присталице Стевана Ђирића задовољне што је др Бранко Илић смењен, а присталице Мите Ђорђевића задовољне што није постављен др Обрад Милутиновић.

Зашто је Милан Стојадиновић подржао именовање Косте Миросављевића за председника новосадске Општине, остаје недовољно јасно. У једном политичком памфлету, под називом „Новосадским политичким лутанима“,⁹³⁶ који су саставили

⁹³⁵ Међу Ђирићевим документима није сачуван оригиналан извештај бана Рајића министру Корошцу, већ документ, који није датиран ни потписан, у ком је тај извештај укратко описан, односно препричан за Стевана Ђирића (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁹³⁶ Овај памфлет чува се међу Ђирићевим документима у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја. Садржина памфлета је следећа: „НОВОСАДСКИМ ПОЛИТИЧКИМ ЛУТАНИМА

Ми смо вам говорили да ваша ЈЕРЕЗА не води народну политику, а ви сте тврдили да се она једина бори за демократију у којој народна воља долази до изражаја;

Ми смо вам говорили да је ваша ЈЕРЕЗА само плашт олигархије Стојадиновић – Корошец – Спахо, а ви сте тврдили да је ЈЕРЕЗА највећа народна политичка странка;

Ми смо вам говорили да сте у ЈЕРЕЗИ само политички кортеши Стојадиновићеве диктатуре, а ви сте тврдили да сте борци за демократију и народна права.

Да видимо ко је у праву, ви или ми!

Да ли је Бранко Илић вашом вољом дошао за претседника?

- Није вашом, али зато вољом Новосадског електр. д. д. !

Да ли је Коста Миросављевић вашом вољом дошао за претседника?

- Није вашом, али зато вољом Новосадског електр. д. д. !

Да ли би икада вашом вољом Коста Миросављевић дошао на овај положај?

- Никад!

Да ли је Коста Миросављевић присталица ваше ЈЕРЕЗЕ?

- Није!

Као што видите све сами негативни одговори који нам дају за право а вас приказују као обичне политичке лутане. Свој бедни политички положај и значај и сами сте открили последњом вашом

политички противници, износи се један од могућих одговора. У њему се каже да је Коста Миросављевић, као и његов претходник др Бранко Илић, за председника дошао вољом Новосадског електричног друштва. Износи се, даље, тврдња да Миросављевић својевољно никада не би прихватио тај положај, па чак и да није ни присталица ЈРЗ-е, а за Стевана Ћирића је речено да му бан Рајић никада није одавао дужну почаст. Чињеница је да је, и поред партијске организације у Новом Саду, Стојадиновић самостално одлучио да постави Миросављевића. Да ли је Миросављевић био присталица владајуће партије и да ли је Рајић уважавао Ћирића, не можемо да утврдимо. Међутим, уочљиво је да је четири месеца касније Стојадиновић, као председник владе „који је неизмерно много учинио“ за Нови Сад, изабран за његовог почасног грађанина. Диплома почасног грађанина уручена му је 13. новембра 1938, на дан када је ЈРЗ у Новом Саду приредила велики митинг којим је започела своју предизборну кампању која је претходила децембарским изборима.⁹³⁷

И док су привредни кругови били задовољни, политички кругови нису подржавали постављење Косте Миросављевића. Неколико месеци касније Стојадиновић у писму Обраду Милутиновићу, потпредседнику Месног одбора, инсистира на пријатељским односима и успостављању хармоније са радом општинске управе, јер лично он жели да та управа остане у Новом Саду. Даље, тражи да се постигне споразум и јединство са другом новосадском месном организацијом ЈРЗ, коју је предводио Мита Ђорђевић. Занимљиво је истаћи да је Стојадиновић ове захтеве упутио Милутиновићу подвлачећи да је Месни одбор добио пуну сатисфакцију „у

резолуцијом којом примате именоване Косте Миросављевића – као да од тога зависи то именоване – и м о л и т е да будете питани приликом именовања градских већника.

А шта је са вашим месним политичким шефом? Да ли је његов политички значај већи од вашег?

Судите сами!

Бан Силвестер Рајти (Светислав Рајић – прим. Г. П.) никада му не одаје дужну почаст. Када је Ћирић у Н. Саду бан је у Сомбору.

Бан Силвестер Рајти отворено ради противу Ћирића. Он обилно помаже V кварт ваше организације којом управља преко банских инспектора.

Стеван Ћирић је са вама заједно спремао кандидацију будућег новосадског претседника преко ЈЕРЕЗЕ као политичке странке, а са вама заједно п р и м и о ј е н а з н а њ е именоване Костино. Ако не признајете да овај случај показује и његово политичко ништавило онда морате признати, да вас је подло лагао! Трећега нема!

Коста Миросављевић је дошао да као вичан човек са дугогодишњом праксом оствари интересе Новосадског електричног д. д. пошто се Бранко Илић показао неспособним за те послове. Треба овом друштву страног Јеврејског капитала омогућити електрификацију Бачке. Зато ће Коста брзо ликвидирати спор који град има са тим друштвом и дати му искључиву концесију за даљих 25 година. Затим ће се рудник на Врднику прогласити пасивним па ће га држава са тих разлога продати, јер тај рудник је кост у грлу Новосадском електричном д. д.

Да ли вам је сада јасно да сте у ЈЕРЕЗИ обични политички лутани којима Стојадиновић заваља овај наш јадни народ да би га несметано огулио за рачун страног капитала!

ЗАШТИТНИЦИ НАРОДНИХ ИНТЕРЕСА“

⁹³⁷ Нови Сад, бр. 41-50, 25. новембар 1938.

погледу кандидата за народног посланика у лицу... Стевана Ћирића“ и да је због тога очекивао да се апсолутно поступи према његовим жељама и инструкцијама.⁹³⁸

Ближили су се и парламентарни избори заказани за 11. децембар 1938. године. Пошто је Стеван Ћирић био кандидат за град Нови Сад и с обзиром на бројност његових обавеза, новосадски Месни одбор је одлучио да му помогне и по питању избора заменика на његовој листи остави му одрешене руке, верујући да ће он то најбоље решити у договору са вођством странке. Ипак, чланови Месног одбора су желели да се, приликом одређивања Ћирићевог заменика, узме у обзир др Обрад Милутиновић „с обзиром на његов досадањи пожртвовани партијски рад и успех у њему“.⁹³⁹ Приликом посете шефу странке, 13. октобра 1938, делегати „легалног“ Месног одбора, како су сами себе назвали, инсистирали су да се испоштују следећи захтеви: „1/ Да ЈРЗ из разлога партијског и националног престижа у Новом Саду постави само једног кандидата за посланика. 2/ Месни одбор предлаже г. Стевана Ћирића. 3/ Да се врати ауторитет месном одбору и изборна кампања повери легалном месном одбору. 4/ Општинска управа у Новом Саду да се повери партији. Претседника Општине и часништво да реши Господин Претседник странке у споразуму са Претседником легалног месног одбора г. Ћирићем. 5/ Да вођство странке изда сугестију претставнику управне власти у Новом Саду да помаже изборни рад легалног месног одбора, а у колико овај није расположен да на томе ради, онда молимо да остане објективно неутралан и да не омета рад а помагати га не мора“.⁹⁴⁰ Међутим, шеф странке Стојадиновић имао је другачије планове када је у питању био Ћирићев заменик. Он је желео да на предстојећим изборима осигура подршку и друге месне организације ЈРЗ у Новом Саду, па је сходно томе одлучио да позове на састанак поводом избора представнике и једне и друге организације: Стевана Ћирића, председника Народне скупштине, Светозара Станковића, министра пољопривреде, Косту Миросављевића, председника новосадске Општине, др Обрада Милутиновића, лекара, др Милана Ивошевића, адвоката, Миту Ђорђевића, директора у пензији, др

⁹³⁸ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Милан Стојадиновић - Обраду Милутиновићу, Београд, 22. октобра 1938. Копију писма упућеног Милутиновићу, Стојадиновић је послао и Ћирићу, и то је разлог што се писмо налази међу документима Стевана Ћирића.

⁹³⁹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Југословенска радикална заједница, Месни одбор Нови Сад, бр. 82/938, Нови Сад, 5. новембра 1938. Допис је упућен Стевану Ћирићу, а потписао га је др Обрад Милутиновић, потпредседник Месног одбора.

⁹⁴⁰ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Месни одбор ЈРЗ Милану Стојадиновићу, Нови Сад, 13. октобра 1938. У питању је копија дописа достављена Стевану Ћирићу.

Бранка Илића, лекара и Рају Марковића, апелационог судију.⁹⁴¹ Предложено је да једини кандидат на листи за град Нови Сад и за срез Сремски Карловци буде Стеван Ћирић, а његов једини заменик буде Мита Ђорђевић. Месни одбор под руководством Мите Ђорђевића је прихватио овај предлог, али под условом да после избора Ћирић задржи посланичко место за Сремске Карловце, а Ђорђевић за Нови Сад.⁹⁴² Стеван Ћирић је, међутим, покушао из договора да искључи питање заменика за срез Сремски Карловци, а са друге стране успео је да за себе задржи право избора који ће од два наведена мандата одабрати.⁹⁴³ Питање заменика у Сремским Карловцима је поново довело до проблема и до протеста паралелног Месног одбора. Овај одбор је 9. новембра 1938. године одржао ванредну седницу на којој се расправљало о питању кандидата и његовог заменика на изборној листи и о томе обавестио бана Рајића. Констатовано је да су по изричитој жељи председника странке и председника Краљевске владе Милана Стојадиновића пристали да се питање посланичког кандидата за град Нови Сад реши мирољубивим путем и да једини кандидат буде Стеван Ћирић, а његов заменик Мита Ђорђевић. Даље, каже се да је Месни одбор Ћирићу учинио све могуће уступке, али да он „није показао ни мало воље да се ово питање реши мирољубиво т. ј. онако како интереси наше партије захтевају“, јер инсистира на томе да му заменик у Сремским Карловцима буде његов шурак Н. Милић (брат његове супруге – прим. Г. П.), на основу чега Месни одбор закључује „да је партија г. Ћирићу последња брига“. Решено је да се ни један председник ни потпредседник не може примити функције заменика Ћирићу на изборној листи „јер је исти непопуларан у редовима наших чланова и уопште у Новом Саду“.⁹⁴⁴ На крају је, ипак, на инсистирање неких чланова Димитрије Бијелић одлучио да прихвати место заменика на листи, јер је председник одбора Мита Ђорђевић био болестан, и то само по наредби шефа партије Стојадиновића.

Стеван Ћирић је средином октобра 1938. започео изборну кампању у Новом Саду, на великом збору одржаном у хотелу „Слобода“, коме је према неким тврдњама

⁹⁴¹ Овај недатирани списак, са информацијом о састанку („у петак у 5 сати по подне“), сачуван на комаду папира са меморандумом Председништва Министарског савета, налази се међу Ћирићевим папирима. На њему је дописано, Ћирићевим рукописом, име Милоша Петровића (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁹⁴² БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Извод из записника са седнице Месног одбора ЈРЗ за град Нови Сад, одржане 30. октобра 1938. у просторијама хотела „Српски краљ“.

⁹⁴³ Неименовани и непотписани документ настао 1. новембра 1938. као одговор на одговор Стевана Ћирића, а по предлогу Месног одбора од 30. октобра, у чијем завршном делу је назначено да ће, ако Ћирић не пристане на све наведене тачке, овај Месни одбор иступати самостално на изборима (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁹⁴⁴ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Месни одбор ЈРЗ Нови Сад - бану Светиславу Рајићу, Бр. 37/1938, Нови Сад, 9. новембра 1938.

присуствовало чак 2.500 највиђенијих Новосађана. Присутни су га једнодушно кандидовали за посланика ЈРЗ за град Нови Сад.⁹⁴⁵ После обављених избора Стеван Тирић је ушао у Парламент као народни посланик за Нови Сад.

Незадовољство општинском управом настављено је и током 1939. године. То се види не само из новинских написа, него и из једног поверљивог документа који је бан Дунавске бановине послао Министарству унутрашњих послова. Наиме, у овом допису, насловљеном као „Нови Сад град - предлог за разрешење досадањег градског већа и постављење новог претседника општине и свих градских већника“, од 9. маја 1939, тражи се промена читаве општинске управе, јер је политичка ситуација у Новом Саду то „безуветно“ налагала.⁹⁴⁶ У образложењу је стајало да председник Општине, као и читаво Градско веће, на те положаје нису дошли као представници ЈРЗ, већ у већини као људи ван партије, због чега је у странци владало знатно нерасположење према општинској управи, али се као последица јавила и апатија према ЈРЗ. На крају дописа је приложен списак угледних новосадских грађана, из „свих друштвених редова и свих народности“ који би оформили ново Градско веће, које ће уживати поверење не само месне организације ЈРЗ, него и читавог јавног мњења. За председника Општине предложен је др Милош Петровић, велепоседник, а за потпредседника др Обрад Милутиновић, лекар и бански већник.⁹⁴⁷

Зашто је бан Светислав Рајић после непуних годину дана од именовања Косте Миросављевића за председника Општине и новог Градског већа био за њихову смену, тешко је утврдити. Сасвим је могуће да је и ову одлуку донео самостално Милан Стојадиновић, а бан је само извршавао.

Нови председник новосадске Општине био је др Милош Петровић,⁹⁴⁸ а потпредседник др Обрад Милутиновић. Они су на овом месту остали до априла 1941, односно до почетка Другог светског рата у Краљевини Југославији.

⁹⁴⁵ *Нови Сад*, 23. октобар 1938.

⁹⁴⁶ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Краљевска банска управа Дунавске бановине – Кабинет, Пов. Каб. Бр. 1. маја 1939, Нови Сад, Предмет: Нови Сад град – предлог за разрешење досадањег градског већа и постављење новог претседника општине и свих градских већника, упућено Министарству унутрашњих послова - Управном одељењу, Београд.

⁹⁴⁷ Међу предложеним члановима Градског већа били су: др Стеван Адамовић, адвокат и председник Адвокатске коморе; Ђока Дунђерски, велепоседник и индустријалац; Владислав Јанкулов, архијерејски намесник; др Бранко Илић, лекар; Јован Ђулум, председник Трговачко-индустријске и занатске коморе; Никола Танурџић, трговац; Фрањо Шврак, римокатолички жупник; Фрањо Хорват, реформаторски свештеник; др Матија Сатлер, лекар и други.

⁹⁴⁸ Петровић др Милош (Батања, Мађарска, 26. јун 1888 – Нови Сад, децембар 1944), правник, економ, срески начелник и градоначелник Новог Сада. Основну школу завршио је у родном месту, гимназију је учио у Араду и Новом Саду, а права је студирао у Будимпешти и Коложвару (Клужу). Као војник аустроугарске војске заробљен је од Руса у Галицији (1916), прикључио се Југословенској добровољачкој

Рад у Интерпарламентарној унији и Парламентарној Малој антанти

Интерпарламентарна унија, са седиштем у Женеви, основана је 1889. године у Паризу, на иницијативу двојице великих парламентарца – Француза Фредерика Пасиа⁹⁴⁹ и Енглеза Вилијама Рандала Кремера.⁹⁵⁰ Прва конференција ове организације, одржана 1890. у Лондону, била је модел за одвијање будућих активности Интерпарламентарне уније. На редовним годишњим конференцијама водила се дебата поводом питања везаних за механизме решавања међународних спорова мирним путем. Краљевина Србија придружила се овој организацији још 1891. године.

Интерпарламентарна унија се између два светска рата бавила углавном истим оним питањима која су била актуелна и у Друштву народа.⁹⁵¹ Краљевина Југославија се у ову организацију укључила 1932. године и активно је учествовала у раду њених конференција. На челу Југословенске групе (одбора) Интерпарламентарне уније био је

дивизији, а затим прешао на Солунски фронт и у Нови Сад дошао као ослободилац. Већ 1919. постављен је за среског начелника Новосадског среза. Одбио је место жупана, које је захтевало прелазак у Велики Бечкерек, због заснивања породице, тако да се посветио вођењу породичне економије на Сајлову. У међуратном периоду је био активан учесник друштвеног и политичког живота. Као угледан и успешан човек био је председник Управног одбора Штедионице Дунавске бановине, члан УО Међународног пољопривредног сајма и изложбе, члан различитих удружења – Српског сокола, Ротари клуба, Српске православне црквене општине. Био је члан Демократске странке Љубе Давидовића. Иако извесни радови наводе да је касније прешао у владајућу ЈРЗ, он је важио и даље за „бившег самосталног демократу“. Као такав дошао је на место председника новосадске Општине, у мају 1939, и на њему остао до априлског слома 1941. Током рата је био члан мађарског Парламента, али је и интензивно радио на спасавању деце из логора Шарвар. У октобру 1944. ухапшен је од стране нове власти и стрељан у Рајиној шуми (Д. Кабић, *Први грађани Новог Сада...*, 74-75; Ј. Поп, *Петровић др Милош*, ЕНС, књ. 20, Нови Сад 2002, 99-101).

⁹⁴⁹ Frederic Passy (1822-1912), предводио Француско друштво за арбитражу међу народима, значајно допринео оснивању Института за међународно право, оснивач Интерпарламентарне уније и први добитник Нобелове награде (1901), заједно са Хенријем Динаном, оснивачем Црвеног крста.

⁹⁵⁰ Sir William Randal Cremer (1828-1908), лабуриста, залагао се за решавање међународних спорова мирним путем и путем права, оснивач Интерпарламентарне уније и добитник Нобелове награде (1903).

⁹⁵¹ Данас је Интерпарламентарна унија „глобална организација парламената и као таква ради на успостављању демократије, мира и сарадње међу народима“. Дефинише се, у најширем смислу, као „међународна међупарламентарна организација са општеприхваћеним стандардима и циљевима и међународно признатом организационом структуром“ по угледу на структуру у Организацији уједињених нација (ОУН), Организацији за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Савету Европе (СЕ) и другим. Обим и карактер ове организације се временом мењао, у зависности од сложености међународних односа, што је условило и различите дефиниције. Данас се може прихватити свеобухватна дефиниција да је Интерпарламентарна унија „међународна међудржавна (владина) организација парламената суверених држава (...) која делује на општеприхваћеним правно-организационим правилима и принципима међународног правног поретка са циљевима да: штити и промовише мир; развија међупарламентарну сарадњу у најширем смислу; разматра важна међународна актуелна и стратешки значајна питања; штити и промовише људска права; подстиче и омогућује развој демократских институција и парламентарне демократије; развија дијалог и парламентарну дипломатију (...); омогућује ближе контакте, размену искустава и остварује координацију између парламентарца и парламената различитих земаља на реализацији глобалних и сопствених стратешких циљева“ (Зоран Миљковић, *Интерпарламентарна унија – парламентарне „Уједињене нације“ – парламентарна дипломатија у пракси*, Београд 2013, 17-20).

др Коста Кумануди, тадашњи председник Народне скупштине, а Стеван Ћирић је, као народни посланик, био њен члан од 1933. године.⁹⁵²

Када је Стеван Ћирић изабран за председника Народне скупштине, јуна 1935, сматрао је да би др Коста Кумануди требало да остане на месту председавајућег Југословенске групе Интерпарламентарне уније.⁹⁵³ Куманудијева оставка на то место уважена је тек годину дана касније када ју је он поново поднео. Почетком маја 1936. одржан је састанак Југословенске групе Интерпарламентарне уније на којем је за њеног председника изабран Стеван Ћирић.⁹⁵⁴ Овај избор био је важан, не само због предстојеће конференције која је припремана у Будимпешти, него и због озбиљности међународне ситуације, јер су фашистичке државе увелико биле у експанзији.

Годишњим конференцијама Интерпарламентарне уније претходиле су седнице Савета и различитих комисија ове организације, одржаване најчешће током месеца априла у Ници или Риму, на којима су се претресана питања планирана за дневни ред наредне конференције Уније и правили нацрти резолуција о одређеним питањима. Ови састанци или претконференције, како су често називани, били су веома важни не само због дискутовања и утврђивања тема дневног реда, већ и због међусобних сусрета парламентарца, размене искустава и разматрања тренутне политичке ситуације. Конференције су организоване током лета, у јулу или августу, а сваке године је домаћин била друга земља. На почетку сваке конференције генерални секретар је подносио извештај о општој политичкој ситуацији у свету о којем је, затим, вођена генерална дебата.

Стеван Ћирић је активно учествовао у раду претконференција и конференција Интерпарламентарне уније од пролећа 1936. до лета 1940. године. То је био период нагле и неконтролисане експанзије Немачке у Европи, Италије у Африци и Јапана на Далеком истоку, нарочито у последњој години Ћирићеве активности у Интерпарламентарној унији, што је, на крају, довело до избијања Другог светског рата. Нажалост, напори и ангажовање Интерпарламентарне уније, као ни Друштва народа, на очувању стабилности и мира нису уродили плодом. У овом периоду Унија је обележила педесет година постојања, што је био значајан јубилеј, у чијем обележавању је непосредно учествовао и Стеван Ћирић као члан Егзекутивног (Извршног) одбора.

⁹⁵² У документима се користе два назива за ово тело – Југословенски одбор ИУ и Југословенска група ИУ, а ми смо се у овом раду одлучили за назив Југословенска група.

⁹⁵³ АЈ, 72 – 113 – 349, Записник седнице Југословенске групе Интерпарламентарне уније, 7. јул 1935.

⁹⁵⁴ АЈ, 72 – 113 – 349, Записник седнице Југословенске групе ИУ, 1. мај 1936.

У априлу 1936. године Ћирић је путовао у Ницу са југословенском интерпарламентарном делегацијом, у којој су још били др Коста Кумануди, као председник Југословенске групе Интерпарламентарне уније, Љубиша Томашић, председник Сената и неколицина сенатора и народних посланика. Те године, на годишњој конференцији, одржаној од 3. до 8. јула у Будимпешти, он је имао први запаженији наступ. Као извештач Сталне комисије за проучавање политичких питања и организације поднео је извештај на тему „Парламентарна контрола јавних финансија“. У извештајима осталих комисија биле су заступљене још две важне теме - „Интернационална трговачка арбитража и мешовити интернационални судови за решавање расправа трговачке природе“ и „Незапосленост и могућност упошљавања (јавни радови, смањивање радног времена и колективне миграције)“. Извештај Сталне комисије за проучавање политичких питања и организације Ћирић је поднео 7. јула 1936, на пленарној седници одржаној у великој дворани Мађарског парламента, а интересовање парламентарца за наведену тему било је велико.⁹⁵⁵ У свом говору Ћирић је истакао неколико кључних тачака које су карактерисале парламентаризам у том бурном времену или „прелазном периоду“, како је га је он назвао, што се највише осетило у парламентарној делатности. Пре свега, истакао је да се „у данашњем јавном животу могу сусрести све нијансе парламентаризма, почев од оног класичног, преко низа етапа псеудо-парламентаризма, до неприкривених диктатура“. Разлике између тих нијанси парламентаризма уочљиве су, према његовом мишљењу, управо у погледу буџетског права парламената. Оне се крећу од неограниченог буџетског права, преко консултативне улоге при доношењу буџета, до потпуног искључивања парламената приликом одређивања буџета. Извештач је говорио о улози Финансијског одбора у парламенту, о питању одбацивања буџета, о надзору над извршењем буџета, о питању ванредних кредита, као и о ванредним пуномоћјима влада, што су парламенти врло често почели да прихватају, док некада нису хтели о тој теми ни да дискутују. На крају извештаја истакао је како је Комисија направила нацрт једне резолуције у којем је обухватила све битне тачке и сва битна гледишта у вези са овом темом.⁹⁵⁶

Југословенска делегација је у Будимпешти била изузетно лепо примљена, а међу домаћинима је посебно био љубазан барон Балтазар Ланг, председник Мађарске

⁹⁵⁵ АЈ, 72 – 113 – 349, Извештај новинске агенције „Авала“, упућен из Будимпеште у Београд, јул 1936.

⁹⁵⁶ На истом месту.

интерпарламентарне групе и врло утицајна личност мађарског друштва.⁹⁵⁷ Његово пријатељство са Стеваном Тирићем, које је трајало и после Тирићевог повлачења из политичког живота, вероватно датира од ове конференције.⁹⁵⁸

У пролеће 1937. године претконференција Интерпарламентарне уније одржана је у Риму и то у периоду од 1. до 6. априла.⁹⁵⁹ Поред уобичајених тема – усвајања записника седница Савета одржаних у Будимпешти јула 1936, извештаја верификатора рачуна за претходну годину и утврђивања дневног реда предстојеће конференције – расправљало се и о питању инкопатибилитета народних посланика, које је у неким парламентарним државама постало велики проблем, јер су се током вршења посланичких мандата догађале различите злоупотребе. У нацрту резолуције заузет је одлучан став да посланички мандат може да служи једино у сврху рада за опште благостање и да се посланици клоне свега што би могло изазвати сумњу да се не ради о интересу целине. Иако се овакво понашање у парламентарном животу подразумевало, било је од изузетне важности да Интерпарламентарна унија заузме одлучан став и осуди све покушаје такве врсте. Инкопатибилитет посланичких мандата са вршењем јавне службе био је још озбиљнији проблем, па је и по овом питању заузет став да за време трајања посланичког мандата посланик не би требало да врши јавну државну службу. Стеван Тирић се, као члан Комисије за парламентарну организацију, посебно залагао за што исправнија решења ових питања.⁹⁶⁰

На овој претконференцији расправљало се о још једном важном питању – о регионалним пактовима – које је посебно занимало југословенску делегацију, јер се највише односило на пактове дунавских држава. Занимљиво је Тирићево гледиште да регионални пактови дунавских држава – а као такве дефинисане су Југославија, Румунија, Чехословачка, Аустрија, Мађарска и Бугарска - не би постигли свој циљ ако у њих не би биле укључене Немачка и Италија.

⁹⁵⁷ Тирић је чак предложио Милану Стојадиновићу да би Балтазару Лангу, као захвалност за његову пажњу и гостопримство, требало узвратити једним примереним одликовањем (АЈ, 72 – 113 – 349, Тирић – Стојадиновићу, није датирано).

⁹⁵⁸ Сачувана преписка говори о томе да су њих двојица били у контакту и по завршетку рата (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁹⁵⁹ Тада је у Риму, као југословенски посланик, био Јован Дучић. Он је бринуо о смештају чланова југословенске делегације. Наиме, састанак у Риму је одржан у време ускршњих празника, па је било извесних проблема са резервацијом хотела, јер је у италијанску престоницу, за празнике, долазио велики број туриста. Сачувани су телеграми у којима Дучић јавља о резервацији у хотелу „Бристол“ за председника Тирића, и у хотелима „Квиринале“ и „Мажестик“, за остале чланове делегације (АЈ, 72 – 114 – 352).

⁹⁶⁰ О раду комисија и нацрту ове, али и других резолуција, Тирић је говорио за лист *Правда*, по повратку из Рима (*Правда*, 8. април 1937).

Боравак југословенске интерпарламентарне делегације у Италији подударао се са боравком грофа Тана, италијанског министра иностраних послова, у Београду. Та подударност омогућила је Ћирићу непосредна опажања о утисцима које је у италијанским политичким круговима изазивао, управо склопљен, Пакт пријатељства између Италије и Југославије. Његови утисци о том питању били су најповољнији, а сличне утиске стекли су и остали чланови делегације, јер су им италијански домаћини указали највећу пажњу.⁹⁶¹ Потписивање италијанско-југословенског уговора о пријатељству и пропратног трговинског споразума, од 25. марта, представљало је, са југословенског становишта најзначајнији политички догађај у 1937. години.⁹⁶² Иако је овај корак пробудио сумње и узнемиреност код савезника, али и међу југословенским становништвом, он је имао оправдања у реалним спољнополитичким околностима у којима се налазила Краљевина Југославија у односу на Италију. Наиме, односи између ове две земље били су лоши још од завршетка Првог светског рата, међусобног разграничења и спорења око Истре и Далмације.⁹⁶³ Томе се могло придодати уверење да је Бенито Мусолини и даље претендовао на Далмацију, затим италијански напад на Абисинију (1935), због ког се Југославија придружила другим земљама и Италији увела санкције, положај који су Италијани себи изборили у суседној Албанији, однос према југословенској мањини у Истри, али и италијанска морална и материјална подршка Хрватима у борби против Срба.⁹⁶⁴ Дакле, било је низ реалних разлога због којих је југословенска влада гледала на Италију као на најопаснијег непријатеља, због чега је вероватно било и најупутније склопити споразум са њом.⁹⁶⁵

Париз је био домаћин XXXIII Интерпарламентарне конференције одржане од 1. до 6. септембра 1937. године. Стеван Ћирић је, као председник Југословенске групе, допутовао у Париз 29. августа, а остали чланови делегације стигли су два дана касније. На позив француске владе, као њихов гост, био је смештен у хотелу Риц, а његове обавезе започињале су 31. августа седницом Савета Уније. Сви угледни француски листови извештавали су о доласку председника југословенске Народне скупштине у

⁹⁶¹ *Правда*, 8. април 1937.

⁹⁶² Детаљније о томе: М. Vanku, *Mala Antanta...*, 173-178; Ž. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile...*, 261-317.

⁹⁶³ Рапалским споразумом, потписаним 12. новембра 1920, решено је питање разграничења између Италије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Њиме је Италији предата Горица, део Крањске, Истра, Задар, острва Лошињ, Црес, Ластово, Палагруђа и Сушац.

⁹⁶⁴ Један од циљева фашизма био је разбијање Југославије као државе. Видети више у: Enes Milak, *Italija i Jugoslavija 1931-1937*, Beograd 1987.

⁹⁶⁵ Ž. Avramovski, *Britanci o...*, knj. 2, 556.

Париз.⁹⁶⁶ Југословенска делегација била је једна од најбројнијих, састојала се од 35 чланова.⁹⁶⁷ Заседања су одржавана у згради Сената (палата Луксембург), а првог дана конференције, на њеном отварању, Ћирић је одржао говор. После две обавезне тачке дневног реда – избора председника и Бироа конференције и генералне дебате на поднети извештај генералног секретара Уније – вођена је расправа о економским регионалним пактовима, у којој је акценат стављен на подунавске земље, о питању сировина, парламентарној несагласности и незапослености интелектуалаца. Ћирићев говор је био значајан по томе што је он схватао да се свет налази на прекретници и да је у току била нечувена борба идеја, која је стајала „високо изнад обичних политичких и националних размимоилажења“. Указао је на опасност да Интерпарламентарна унија изгуби свој пуни међународни значај ако не успе да се избори са изазовима који су се пред њом наметали. Због тога је апеловао на очување Уније, јер она „спасава међународну солидарност без које се даљи развитак културног човечанства... не може замислити“.⁹⁶⁸

Током Конференције домаћини су организовали пријеме за њене учеснике, који су били корисни за успостављање контаката и размену искустава. Пријеме су приредили Ивон Делбос (Yvon Debos), француски министар иностраних послова, и Едвард Ерио (Edouard Herriot), председник француске Народне скупштине.⁹⁶⁹ Такође, у време трајања Конференције Интерпарламентарне уније у Паризу се одржавала још једна значајна манифестација – Светска (Интернационална) изложба, коју су делегати посетили 3. и 4. септембра. На изложби је био заступљен и Југословенски павиљон,⁹⁷⁰ а његов комесар др Адолф Цувај (Adolphe Tsouvai) приредио је 2. септембра свечани ручак, поводом рођендана младог краља Петра II Карађорђевића. Том приликом председник југословенске делегације, Стеван Ћирић, одржао је здравицу у краљеву част.⁹⁷¹ Тих дана приређено је још неколико значајних пријема и свечаних ручкова на којима су се размењивале не само здравице, већ и идеје, размишљања, подршка... Међу

⁹⁶⁶ *Le Figaro, L' Excelsior, Le Matin, L' Ere Nouvelle, Le Temps*, 30. и 31. август 1937. (БМС, Поклон библиотека..., без инвентарног броја).

⁹⁶⁷ Једино је још мађарска делегација имала толико чланова. Листу чланова делегације видети у: *Union interparlementaire, XXXIIIe Conference, Paris 1937*, 16-17.

⁹⁶⁸ Говор Стевана Ћирића на отварању Конференције Интерпарламентарне уније 1. септембра 1937. у Паризу. БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

⁹⁶⁹ *Programme de la XXXIIIe Conference interparlementaire, Paris – 1er – 6 Septembre 1937*. Из програма сазнајемо да је у недељу, 5. септембра, приређена вечера у Версају.

⁹⁷⁰ Сачуван је промотивни материјал који је пратио изложбе организоване у оквиру Југословенског павиљона (Завичајна збирка Сремски Карловци, без инв. броја).

⁹⁷¹ Говор Стевана Ћирића на свечаном ручку који је приредио Цувај, комесар Југословенског павиљона на париској изложби 1937. (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

сачуваним говорима Стевана Ћирића, одржаним у Паризу септембра 1937. године, налази се и један краћи интервју.⁹⁷² У њему је Ћирић изнео свој став о значају Интерпарламентарне уније, говорио је о свом боравку у Паризу и о тренутној политичкој ситуацији у Краљевини Југославији: „Дошао сам у Париз да узмем учешћа на Конференцији Интерпарламентарне Уније, чији ме рад веома занима. Сматрам да је ова Унија један веома користан елемент за измену мисли, за узајамно упознавање политичких људи и, што је најважније, за упоређивање разних режима, како у погледу принципа на којима почивају, тако и у погледу правичности њихове примене. Исто тако сматрам од огромне користи дискусију о финансијским, економским и социјалним проблемима садашњице. Ништа боље не говори за важност Интерпарламентарне Уније као факт да су одавде дате сугестије за најбоље идеје, које су доцније оствариле многе државе, па и само Друштво Народа.“⁹⁷³

За учешће на XXXIV конференцији Интерпарламентарне уније позив Стевану Ћирићу стигао је из Хага, од председника Холандске интерпарламентарне групе Bongaertsa. Он је изразио жељу да у Холандију дође што већи број делегата и њихових супруга.⁹⁷⁴ Конференција је одржана од 22. до 27. августа 1938. године у Хагу. Теме ове конференције биле су следеће: Учешће у искоришћавању колонијалних богатстава; Клаузула о највише фаворизованој нацији; Међународно изједначење законодавства о ауторском праву и Иницијатива и стварање закона.⁹⁷⁵

Почетком октобра 1938. године, нешто више од месец дана по одржавању конференције у Хагу, председништво Интерпарламентарне уније било је у дводневној посети Београду. Леополд Боасије, генерални секретар Уније, упутио је 5. септембра писмо Љубиши Лазаревићу, административном саветнику југословенске Народне скупштине, у коме га обавештава о намери грофа Картона де Виара (Carton de Wiart),⁹⁷⁶ председника Интерпарламентарног савета, и барона Ланга, члана Егзекутивног одбора

⁹⁷² Интервју није датирани и није забележен наслов новина за које је дат (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

⁹⁷³ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

⁹⁷⁴ АЈ, 72 – 115 – 354, М.С.Е. Bongaerts – Ћирићу, Хаг, 20. мај 1938.

⁹⁷⁵ У Завичајној збирци Сремских Карловаца сачувана је фотографија Стевана Ћирића, снимљена 25. августа 1938. у Амстердаму, под инвентарним бројем И-5074.

⁹⁷⁶ Гроф Картон де Виар (Carton de Wiart) је рођен 1869. у Бриселу. Доктор права и политичких и административних наука, од 1911. до 1918. био је министар правде и потпредседник Министарског савета. У белгијском парламенту био је предводник деснице. Године 1933. и 1934. био је министар социјалне политике и народног здравља. Захваљујући њему Белгија је, прва у Европи, увела Закон о заштити деце и Закон о помоћи многобројним породицама. Био је председник међународног Удружења за кривично право и Вишег савета белгијско-луксембуршке економске уније. Био је члан Краљевске белгијске академије и носилац многих међународних признања. Писац је правних и социолошких дела, књижевних и историјских студија.

Уније и председника Мађарске интерпарламентарне групе, да посете Југославију и Београд. Боасије је тражио од Лазаревића да се утврди програм њихове посете, тако што би делегација имала могућност да се састане са политичким представницима Југославије у циљу „пропаганде за Унију“, и дао још неколико корисних сугестија. У писму упућеном Стевану Ћирићу, под истим датумом, Боасије је сугерисао посету делегације југословенској Скупштини, као и одржавање скупштинске седнице на којој би Картон де Виар одржао говор.⁹⁷⁷

Иако је првобитно било предвиђено да интерпарламентарци стигну из Софије, и после Београда наставе преко Сарајева за Дубровник, њихов пут се одвијао у супротном смеру. Барон Ланг је у Београд допутовао 29. септембра, преко Суботице, а гроф Виар и генерални секретар Боасије 30. септембра из Дубровника. Тог дана су домаћини Стеван и Олга Ћирић приредили за госте интиман ручак у црвеном салону хотела „Српски краљ“.⁹⁷⁸ У поподневним сатима била је заказана седница Интерпарламентарног одбора, одржана у малој сали Народне скупштине, на коју су позвани сви народни посланици. Седницу је отворио председник Скупштине Стеван Ћирић, говорећи о личности грофа де Виара, угледног госта: „Г[осподин] Картон де Виар је својим радом постигао не само дугогодишњи увек једногласно биран претседник Уније, него да је и појединачно од свих чланова Уније, највише поштовани ауторитет, који далеко превазилази природни осећај поштовања који се указује претседнику по његовом самом положају.“⁹⁷⁹

На почетку свог говора гроф Картон де Виар захвалио се Југословенској интерпарламентарној групи на гостопримству и изразио своје поштовање и дивљење краљу Александру I Карађорђевићу, као и престолонаследнику Петру, кнезу Павлу и Краљевском намесништву. Потом је изнео кратак историјат Уније и говорио о њеној структури. Истакао је значај њених конференција, које су изазивале све већу пажњу, а нарочито успех последње у низу, која је одржана у Хагу. Говорећи о јачању њеног ауторитета и утицаја, гроф Виар није могао а да не констатује како је Друштво народа, чију улогу Унија никада није намеравала да преузме, наишло на разочарење „колико у погледу универзалности, толико у смањењу наоружања или организације колективне

⁹⁷⁷ О писму упућеном Ћирићу сазнали смо на основу копије коју је Боасије приложио Лазаревићу. Боасије – Лазаревићу, Женева, 5. септембар 1938 (АЈ, 72 – 117 – 369).

⁹⁷⁸ Ручку су, поред гостију из Уније и домаћина, присуствовали: председник Сената Желимир Мажуранић, министри др Антон Корошец, др Мехмед Спахо, сенатор др Ђуро Котур, потпредседник Скупштине Фрањо Маркић са супругом и народни посланици Јеврем Томић, Рада Димић и М. Рајаковић, са супругама (АЈ, 72 – 117 -369).

⁹⁷⁹ *Политика*, 1. октобар 1938.

безбедности“. Одбрану парламентарних режима он је истакао као једно од „главних права на опстанак“ Интерпарламентарне уније. За једно од најактуелнијих питања у њеном раду, у „овом новом свету који је изашао пред нас после потопа Великог рата“, у времену када су готово сви признати и утврђени принципи били угрожени, Виар је сматрао питање претензија парламентарних институција на непроменљиве форме у времену и простору. Да је ситуација потпуно другачија, закључио је упоређивањем прилика у 19. веку, када се делокруг парламената ширио, и тренутног стања када се „под притиском разних околности“ делокруг народних представништава ограничавао давањем широких овлашћења владама. Штавише, ова ограничења узимала су као аргумент, понекад, заштиту права и слобода народа. И поред таквих промена, Интерпарламентарна унија је, на једној од својих конференција, усвојила „жеље“ којима ће се руководити, а које је њен председник поновио пред посланицима југословенског парламента: „ 1) Врло јасно одвајање законодавне функције од извршне, административне функције која има искључиво да припада Влади;

- 2) Искористићавање сарадње, као саветодавне, специјалних организама који претстављају разне организоване активности народа;
- 3) Рационализација парламентарног рада и чување достојанства у дебатама претставничких тела.“⁹⁸⁰

Решења за кризу демократије, која је била очигледна, гроф Виар је видео у формацији елита, методичнијем учешћу корпорација у активности парламента, па чак и у промени формула гласања.

За време боравка у Београду председник Интерпарламентарне уније, гроф Картон де Виар, генерални секретар Боасије и барон Ланг сусрели су се са председником југословенске Владе и министром иностраних послова Миланом Стојадиновићем.⁹⁸¹ Током последња два дана проведена у Југославији, угледни гости су ишли у обилазак Авале, Фрушке горе и Новог Сада, где их је угостио владика бачки Иринеј Тирић, Стеванов брат.⁹⁸²

⁹⁸⁰ Ове „жеље“ су усвојене на XXXI конференцији Уније, одржаној 1935, у Бриселу.

⁹⁸¹ У име Њ.К.В. краља Петра II, указом краљевских намесника, а на Стојадиновићев предлог, овом приликом гости из Интерпарламентарне уније су одликовани: Орденом Југословенске круне I степена гроф Картон де Виар, председник ИУ, Орденом Светог Саве I степена барон Балтазар Ланг, члан Егзекутивног комитета (Извршног одбора) ИУ и Орденом Светог Саве II степена Леополд Боасије, генерални секретар ИУ (*Политика*, 1. октобар 1938).

⁹⁸² Сачуван је албум са фотографијама на којима су високи гости из Интерпарламентарне уније, снимљени приликом приликом боравка у Народној скупштини и обиласка Новог Сада и Авале (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

Боравак најужег руководства Интерпарламентарне уније у Југославији, који је вероватно уследио на позив председника Југословенске интерпарламентарне групе, био је веома значајан не само за југословенске парламентарце и државни политички врх, већ и за самог Стевана Ћирића, као потврда да је изузетно поштован у овој значајној међународној организацији. Он је управо те 1938. године изабран за сталног члана Егзекутивног комитета Интерпарламентарне уније.

Године 1939. Интерпарламентарна унија је обележавала пола века свог постојања. То је био значајан јубилеј, чија је прослава припремана за конференцију у Ослу. Планирано је да се пролећна претконференција одржи у Ници. Програм је предвиђао да се, од 12. до 17. априла, састану шест сталних комисија, четири подкомисије, Извршни комитет и Савет Интерпарламентарне уније. На овом састанку требало је да се оформи Секција генералних секретара парламената и да се, по први пут, састане. Расправљало се о буџетској години Уније, Правилнику сталних комисија за изучавање Интерпарламентарне уније, еволуцији пацифистичких средстава за уређивање интернационалних сукоба (и шта би Унија у таквом случају могла да предузме), социјалном осигурању за политичку трговину једне државе и условима интернационалне конкуренције, заштити уметничких дела у време рата и улози малог сеоског поседа и нарочито о заштити малих наследних баштина.⁹⁸³

На састанку у Ници Краљевину Југославију је представљао Стеван Ћирић, као члан Егзекутивног комитета. Приликом заседања донето је више пројеката важних резолуција. Егзекутивни комитет се састао 16. априла, када су одбори завршили свој рад, како би одлучило које ће се резолуције поднети на предстојећој конференцији у Ослу.⁹⁸⁴

Стеван Ћирић је отпутовао у Норвешку 11. августа 1939. године. Планирано је да конференцију Интерпарламентарне уније, у којој су учествовали најистакнутији парламентарци четрдесет држава из свих делова света, осим из Немачке и Италије, што је било и очекивано, као председавајући отвори управо Стеван Ћирић, председник Југословенске интерпарламентарне групе и члан Егзекутивног комитета ове светске организације. То је био први пут, од како је Интерпарламентарна унија основана, да положај председавајућег припадне делегату једне мање државе.⁹⁸⁵ Свечано отварање уприличено је 15. августа, у сали Универзитета у Ослу, уз присуство краља и

⁹⁸³ АЈ, 72 – 115 – 355, Дневни ред Интерпарламентарног састанка у Ници, 12 - 17. април 1939.

⁹⁸⁴ *Политика*, 26. април 1936.

⁹⁸⁵ *Политика*, 14. август 1939.

престолонаследника Норвешке.⁹⁸⁶ Конференција у Ослу одржана је само петнаестак дана пре почетка ратног сукоба светских размера. Надолазећа опасност и неизбежност сукоба злокобно се надвила над читавом Европом, а није мимоишла ни конференцију Уније, која је обележавала значајну годишњицу свог постојања. Резигнација и немоћ да се било шта уради по питању спречавања рата осетила се и у Ћирићевом говору, у вези са рефератом генералног секретара Боасијеа, о актуелној политичкој ситуацији. О тренутној политичкој ситуацији он је рекао следеће: „Готово изгледа да би главна карактеристика садашњег стања у свету била чувена крилатица славног античког филозофа Хераклита: Панта реи, све се креће (подвукао С. Ћ). Да, заиста, све је у покрету. У покрету је и у толиком замаху, да са зебњом помишљамо, сви ми, искрени пријатељи мира, да се неће политичка ситуација развијати и даље и у духу Хераклитове филозофије, до оне друге његове кардиналне максиме: Рат је отац свију ствари (подвукао С. Ћ. – прим. Г. П.). [...] Ситуација је заоштрена. Историја показује да тако критичне ситуације увек значе извесне пропусте. Није редак пример у историји – на жалост готово је правило – да су се неке ствари могле решити здравим разумом, па се ипак чекало да их реши сила. Свако заоштрено стање значи закашњење здравог разума.“ Ћирић је дошао до закључка да и најплеменитија начела губе смисао ако иза њих не стоји извесна сила, али и одлучна воља да се она примене. Сматрао је да стање треба видети онаквим какво јесте и настојати да се пренесе „менталитет који влада у нашим редовима и у велики политички свет“. Затим, сматрао је да ко хоће да буде непристрасан у великом сукобу интереса мора поседовати квалитете дипломате, економсите, мислиоца и историчара. Генералног секретара Боасијеа Ћирић је сматрао управо таквим. Завршио је речима да сви могу бити „савршено објективни као и он под једним условом: Да се дамо инспирисати у дебати духом који влада у Норвешкој, која је прва дала импозантан потстрек за рад на светском миру. [...] И сама коинциденција да овде у Норвешкој, класичној земљи мира, слаavimo педесетогодишњицу наше заједнице, која тако исто одано служи светскоме миру, значи једну лепу хармонију. Знаш да погађам мисли свих вас, ако завршим своју реч са жељом, да та хармонија не буде ничим помућена.“⁹⁸⁷

Већину парламентарца на конференцијама Интерпарламентарне уније пратиле су супруге, па је тако и Стевана Ћирића пратила супруга Олга. Занимљиво је да је за

⁹⁸⁶ XXXVe Conference Interparlementaire - Ceremonie commemorative du Cinquantenaire de l' Union Interparlementaire, 15. aout (1939) (ЗЗСК, инв. бр. И-5124).

⁹⁸⁷ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Говор Стевана Ћирића на конференцији у Ослу, август 1939.

супруге парламентарца организован посебан програм који се састојао од разгледања музеја и галерија, разних излета и других садржаја.⁹⁸⁸ Тако су, на пример, током Конференције у Хагу, 1938. године, супруге делегата посетиле Амстердам и Ротердам, где су им били организовани различити програми.⁹⁸⁹

Стеван Ћирић је, после склапања Споразума Цветковић-Мачек и формирања Бановине Хрватске, крајем августа 1939. године, одлучио да се повуче из политичког живота Краљевине Југославије. председавање Југословенском групом Интерпарламентарне уније била је једина политичка функција на којој је остао и после изласка из владе. Године 1940, крајем марта, када је рат већ захватио велики део западне и северне Европе, Ћирић је учествовао у раду конференције Интерпарламентарне уније која је одржана у Лугану (само 25 км од италијанске границе). У то време још увек је био члан Савета и Егзекутивног (Извршног) одбора Интерпарламентарне уније.⁹⁹⁰ Ћирић је, као и у претходним годинама, предводио интерпарламентарну делегацију Краљевине Југославије, чији су чланови били још и Душан Пантић, бивши народни посланик, и сенатори Фран Смодеј, Ђуро Вукотић и Винко Сарнетић. Циљ ове конференције, одржане у ратним околностима, био је „изналажење нових путева за зближење народа и неговање духа солидарности међу њима“.⁹⁹¹ Учешће су узели парламентарци из различитих европских држава како би пронашли нове основе за уређење односа међу народима.⁹⁹² Током конференције састанке су одржали Савет и Егзекутивни одбор ИУ, али су активни били и други одбори: Политичко-правни, који је расправљао о питању изналажења нових полазишта у реорганизацији Друштва народа, и Финансијско-економски, који је расправљао о проблемима преласка из ратне у мирнодопску индустрију. Седницама ИУ председавао је Бонгарц (Boengaerts), њен високи функционер и бивши министар у Холандији, а седницама Савета и Егзекутивног одбора председавао је гроф де Виар, бивши

⁹⁸⁸ Програм активности, припремљених за супруге делегата, штампан је сваке године као посебна публикација под називом *Guide bleu*.

⁹⁸⁹ *Guide bleu (A l'usage des dames accompagnant les delegues a la XXXIVe Conference Interparlementaire, La Haye, 22-27 aout 1938)*, Hag 1938 (ЗЗСК, инв. бр. И-5125).

⁹⁹⁰ Чланови Егзекутивног одбора су, поред Ћирића, били гроф де Виар, барон Ланг, председник Спољно-политичког одбора Мађарског парламента и британски пуковник Еванс, који је био мобилисан, па га је заступао један члан Доњег дома.

⁹⁹¹ *Дан*, 16. април 1940.

⁹⁹² Међу сачуваним документима Стевана Ћирића нема оних из Лугана, за разлику од обиља докумената са конференција одржаних у претходним годинама, осим чланка у новосадском листу *Дан*, од 16. априла 1940, који доноси извештај о конференцији. Из тог разлога немамо довољно сазнања о државама-учесницама.

председник белгијске владе и делегат Белгије у Друштву народа. У току дебате дошло се до три предлога о начину реорганизације Друштва народа: 1. да и у будућности остане универзално, али да се реорганизује како би у практичним односима међу народима имало реалне и ефикасне вредности у одбрани својих начела, у првом реду очување мира и решавање међународних сукоба арбитражом; 2. да се реорганизује тако да постане европска организација, да његове чланице буду искључиво европске државе које би „у њему имале истински инструменат чувања европског мира, а не, можда, инструменат чувања мировних уговора“; 3. да се реорганизује у регионално Друштво народа, у којем би народи били повезани георграфским, етнографским, економским или неким другим моментима, најлакше налазили мирне путеве „националних прогреса“.⁹⁹³

О другом важном питању, о преласку са ратне на мирнодопску индустрију, покренуто је због искуства после Првог светског рата, јер је тада било много нерешених питања у области међународног привредног живота, а у скоро свим земљама је дошло до поремећаја у привреди.⁹⁹⁴ Пошто су Савет и Егзекутивни одбор ИУ прихватили све предложене сугестије током расправе на наведене теме, одлучено је да се формирају два специјална одбора којима је поверено да израде стручне елаборате о свим питањима која су била предмет расправе на конференцији. Ова конференција је била изузетно значајна из више разлога. Пре свега због чињенице да је одржана у сред рата, затим заузела је став да би требало одржати „најстрожу неутралност“, као и због настојања да се подигне дух међународне солидарности. У дискусијама на конференцији била је дозвољена потпуна слобода изражавања различитих ставова, али без жеље да Унија буде „неки међународни форум који би имао да буде арбитар међу зараћеним државама“. За новосадски лист *Дан* Ћирић је по повратку са конференције изјавио следеће: „Значајно је да је Интерпарламентарна унија и у данашњим међународним приликама подвукла и више него икад раније, нагласила потребу неговања начела међународне солидарности, дискутујући о новим путевима и начинима којима би она у будућности могла са више стварности, него што је то досада био случај, да се негује, чува и брани.“⁹⁹⁵

То је било последње ангажовање Стевана Ћирића у овој међународној организацији. Интерпарламентарна унија је током Другог светског рата редуковала

⁹⁹³ *Дан*, 16. април 1940.

⁹⁹⁴ После Првог светског рата подизање индустрије без плана брзо је довело до хиперпродукције производа на светском тржишту, недостатка сировина, а затим и до велике економске кризе која је за собом повлачила политичке кризе.

⁹⁹⁵ *Дан*, 16. април 1940.

своје активности, а Стеван Ћирић је преживео голготу усташког логора Јадовно (1941) и тешке ратне године које је провео у Београду одвојен од породице. Има назнака да је из логора избављен управо захваљујући његовом ангажману у Интерпарламентарној унији и познанствима са њеним високим функционерима.

Стеван Ћирић је, као председник Народне скупштине Краљевине Југославије, био активан у још једној парламентарној организацији актуелној, додуше, само у периоду између два светска рата. У питању је била Парламентарна Мала антанта, која је проистекла из Мале антанте, а чији су циљеви били исти.

Мала антанта, као савез кога су после Првог светског рата формирале три новоосноване државе – Чехословачка, Румунија и Југославија – ради очувања своје независности и територијалног интегритета од ревизионистичких тенденција „бивших господара“, била је значајан фактор у Средњој и Југоисточној Европи у међуратном периоду.⁹⁹⁶ Историјат овог савеза може се поделити на три етапе: период двостраних уговора (1920-1929), период тројног савеза (1929-1933) и период организационог пакта (1933-1938).

Савез је наступао јединствено по питању свих важних дешавања на европској политичкој сцени. Заседање министара спољних послова чланица Мале антанте постало је редовно, а пракса је била таква да је сваке године друга земља имала улогу домаћина. Радом је руководио председник, односно министар земље у којој се организовало заседање.

У тренутку када је међународна ситуација постала врло озбиљна, због тешких последица економске кризе, политичких сукоба и све већих наговештаја „ревизионистичких покрета на прагу фашистичке офанзиве“, у Женеви је 16. фебруара 1933. године потписан Пакт о организацији Мале антанте.⁹⁹⁷ Политика заједничке сарадње, коју су земље-чланице спроводиле, почела је да губи смисао 1935. године, док се после Минхенског споразума (1938) Мала антанта није коначно распала.⁹⁹⁸

Од децембра 1936. године, упоредо са састанцима министара иностраних послова држава Мале антанте, текли су и састанци представника парламената њених чланица. Идеја о састанцима такве врсте зачета је неколико месеци раније, септембра

⁹⁹⁶ Мала антанта је створена закључењем уговора између Чехословачке републике и Краљевине СХС (14. августа 1920), Краљевине Румуније и Чехословачке републике (23. априла 1921) и Краљевине СХС и Краљевине Румуније (7. јуна 1921). Milan Vanku, *Mala Antanta 1920-1938*, Titovo Užice 1969, 10-11.

⁹⁹⁷ М. Vanku, *Mala Antanta...*, 77-78.

⁹⁹⁸ Минхенски споразум је склопљен 29-30. септембра 1938. између Енглеске, Француске и Немачке, којим је Немачкој признато право на Судетску област у Чехословачкој.

исте године, приликом одржавања једне економске конференције у Румунији, којој су присуствовали и Југословени и Чехословаци.

Прва конференција Парламентарне Мале антанте одржана је у Букурешту од 1. до 3. децембра 1936. године, а уприличена је поводом „Румунског народног празника“, односно уједињења румунских покрајина. Југословенска парламентарна организација, која је бројала око 30 чланова, отпутовала је у Румунију 29. новембра под вођством председника Скупштине Стевана Ћирића.⁹⁹⁹ Према програму посете југословенски парламентарци су том приликом обишли Темишвар, Букурешт и Клуж. Првог дана, 30. новембра, југословенски посланици присуствовали су пријемима у чехословачком и француском посланству у Букурешту, а Стеван Ћирић је био и на ручку са председником румунске владе Татарескуом. Централна свечаност одржана је 1. децембра у Букурешту. Тог дана је Стеван Ћирић положио венац на гроб незнатом јунаку, присуствовао свечаности код „Тријумфалне капије“ и био гост код румунског краља Карола. Други део свечаности одржан је у румунском Парламенту, у поподневним сатима, током које су, поред румунског председника владе Татарескуа, говорила по двојица представника Чехословачке, Југославије и Румуније. Стеван Ћирић је за говорницу изашао одмах после румунског председника владе и био је бурно поздрављен. У свом обраћању присутнима, очаран румунским гостопримством још од претходне посете Букурешту, уприличене у септембру, он је рекао да „изван ових личних веза има нешто више. Ми смо остварили на данашњи дан и једну лепу политичку идеју, коју смо тада замислили, или боље рећи, која је тада из нашег осећања узајамног дубоког пријатељства и сама поникла. Вама служи на част да сте узели иницијативу да јој дате и први и прави израз. Видећи у септембру у оквиру једне међународне конференције нашу браћу Чехословаке и нас као Ваше госте, Ви сте дали лепу замисао, да бисмо и ми могли одржавати сличне састанке у малом међународном животу Мале Антанте. Зато се ми данас овоме састанку још више радујемо, јер можемо целом свету показати како Мала Антанта напредује и како се поред Сталног савета и других њених установа, ево, указује као нов фактор њенога живота и снаге, стални састанак њених парламената. [...] Ја мислим, господо, да имам права нагласити, а да ми нико од вас не противуречи, да идеал мира који нас одушевљава не проистиче никако из случајне политичке констелације, него да је он дубоко усађен у психу наших народа,

⁹⁹⁹ О посети југословенске парламентарне организације Краљевини Румунији сачувана су следећа документа: програм посете, резервације места у возу, преписка у вези са посетом, листа трошкова и неколико различитих спискова чланова делегације, а број делегата је различит на сваком од њих (АЈ, 72 – 117 – 368).

који верују у напредак човечанства и који верују да се рат, као сретство политике, може савладати. Може изгледати депласирано овако говорити у моменту када сви политички догађаји овакве мисли утерују у лаж. Ипак, ја хоћу овако да говорим. Прво што хоћу да одбацам сваку сенку са овога састанка, да би он могао бити убројан у оне политичке догађаје, који узнемирују. Друго пак, што осећам нарочиту част када се свет, како изгледа, креће у правцу лудила, узвикнути у вашем друштву: ако се догоде какве катастрофе, ми их нисмо хтели. Добро је уочи судбоносних догађаја да се зна ко је на којој страни стајао и за шта ко носи одговорност. [...] Ако је према томе овај састанак значајан као манифестација наше слоге, наше снаге и жеље за миром, као што и јесте, онда је он на своме месту, јер ћемо се сви одавде вратити умирени и унети у наш духовни мир, без сумње, и у општу узнемиреност која је фатална карактеристика времена у коме живимо.¹⁰⁰⁰ Стеван Ћирић је предосећао надолazeћу опасност ратне катастрофе, три године пре њеног званичног почетка, што је у овом говору више пута индиректно и нагласио. Као представник југословенске делегације, после председника Ћирића, говорио је и сенатор Ђура Вукотић.

У вечерњима сатима Стеван Ћирић је, са неколицином југословенских,¹⁰⁰¹ чехословачких и румунских државника, био гост на вечери у Министарству иностраних послова. Трећи дан боравка био је предвиђен за обилазак града, полагање венца на споменик краљу Александру I Ујединитељу, заједнички ручак парламентарца три државе, филхармонијски концерт и пријем код краља Карола. Уследио је одлазак у Клуж, где је делегација присуствовала свечаној седници на Универзитету, обишла град и погледала представу у Народном позоришту, чиме је завршена званична посета Румунији и програм прве конференције Парламентарне Мале антанте. По повратку у Југославију Стеван Ћирић се захвалио на гостопримству и љубазности председнику Савеану и Димитрију Ангелескуу, народном посланику и секретару румунског Парламента. У сачуваном концепту писма, упућеном највероватније председнику Парламента, Ћирић каже: „Предусретљивост румунских парламентарца према нама била је више него братска. Вашом младићском енергијом господине председниче,

¹⁰⁰⁰ *Самоуправа*, 2. децембар 1936.

¹⁰⁰¹ Од југословенских државника вечери су присуствовали народни посланик Коста Кумануди, сенатор Јово Бањанин, народни посланик Коста Поповић, народни посланик Јеремија Протић, народни посланик Александар Дачић, сенатор Момчило Ивковић, сенатор Грга Анђелиновић и Љубиша Лазаревић, административни саветник Народне скупштине (АЈ, 72 – 117 – 368).

Вашом организацијом око дочека, Вашом љубазношћу Ви сте освојили југословенску делегацију.¹⁰⁰²

Румуни су, као домаћини, оставили снажан утисак на југословенску делегацију, а посебно на председника Ћирића. Да нису у питању само куртоазне изјаве, показали су сусрети два државника, Николе Савеануа и Стевана Ћирића, неколико месеци касније у Београду. Они су се састали два пута током марта 1937. године. Прва посета председника румунског Парламента реализована је од 1. до 3, а друга од 22. до 24. марта. Оба сусрета протекла су у знаку разговора председника парламената, који су се обављали у кабинету Стевана Ћирића, као и у обавезним састанцима са председником владе, Миланом Стојадиновићем, и председником Сената, Желимиром Мажуранићем. Занимљиво је да је, приликом друге посете, румунска делегација одликовала југословенске парламентарце који су у децембру 1936. године били у Букурешту на првој конференцији Парламентарне Мале антанте. Свечаној предаји високих одликовања, која им је краљ Карол II подарио присуствовао је велики број народних посланика. Одликовано је 30 сенатора и народних посланика, а Коста Кумануди и Стеван Ћирић, одликовани су звездама великих официра „Румунског орла“.¹⁰⁰³ Они су били први носиоци овог новоустановљеног ордена, а по речима чланова румунске делегације, намера њиховог краља била је „симболички покаже како Румунија и Југославија значе једну земљу, један духовни териториј, где се не мора правити разлике ко ће бити при мању заслужених награда“.¹⁰⁰⁴

Следећа конференција Парламентарне Мале антанте одржана је почетком маја 1937. године у Београду. Улогу домаћина и највећу одговорност у организовању овог скупа носио је Стеван Ћирић, председник југословенског Парламента. Он је, као изузетно педантан човек, водио рачуна о сваком детаљу како би организација овог међудржавног састанка била на високом нивоу, а гостима омогућен угодан боравак и на прави начин презентована земља-домаћин. Сачувани документи сведоче са колико је пажње и бриге Ћирић приступио припремама. Најпре су формиран различити одбори, који су имали своје задатке: Почасни одбор, Парламентарни одбор Мале антанте,

¹⁰⁰² Сачувани су и концепти кратких писма захвалности које је супругама председника румунске владе и скупштине упутила Олга Ћирић, Стеванова супруга (АЈ, под наведеним бројем).

¹⁰⁰³ Ова одликовања била су намењена искључиво парламентарцима, односно, члановима законодавних тела, а додељивана су на основу строго утврђених правила. Звезду је могао добити само председник законодавног тела који је најмање три пута за редом њиме председавао. Стеваново одликовање чува се у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹⁰⁰⁴ *Правда*, 24. март 1937.

Одбор за дочек и Одбор дама за дочек.¹⁰⁰⁵ Највише посла имао је, свакако, Одбор за дочек који је бринуо о прихватању, смештају, програму и поклонима за госте.¹⁰⁰⁶ У циљу што боље организације овог скупа, Стеван Ћирић је наредио да се образује „специјални биро за послове око дочека и бављења у Београду парламентарца Мале Антанте“. Овај биро је био смештен у приземљу зграде Народне скупштине и, истовремено, имао је улогу информационе службе. Сугестије и детаљи у које се залазило приликом планирања програма указују на, у том смислу, веома искусног човека и доброг домаћина, који није желео ниједан детаљ да препусти случају. Навешћемо, ради илустрације, само неколико примера: наручено је 100 торби „од пиротске тканине“, у које су стављени програми, пропагандне књиге из целе земље и други поклони (са предлогом да буду мало веће, како би гости од њих касније могли направити јастучиће за успомену), приликом уговарања доручка у хотелима, пошто су остали оброци протоколарно испланирани, детаљно је договорен јеловник, који је контролисан, јер „наши хотели нису солидни“, наручена је велика количина луксузних цигарета и цигара, на чије кутије је стављен натпис на француском – Парламентарна конференција Мале Антанте мај 1937 Београд.¹⁰⁰⁷

Румунска делегација, на челу са Николом Савеануом и Александром Сандулескуом, стигла је у Београд 5. маја у касним вечерњим сатима. Чехословачка делегација, коју су предводили Јан Малипетр (Jan Malypetr) и Франтишек Соукуп (František Soukup), стигла је 6. маја у рано јутро. Програм првог дана заседања предвиђао је уписивање у дворску књигу, посету Опленцу и Авали, односно полагање венаца на гроб краљу Александру I Ујединитељу и Незнаком јунаку на Авали, где је приређен ручак. У поподневним сатима на програму је био пријем код председника владе и министра иностраних послова, Милана Стојадиновића, а потом су председници Народне скупштине и Сената приредили заједничку вечеру у новом скупштинском здању.¹⁰⁰⁸ Наредног дана, 7. маја, делегати су посетили Музеј кнеза Павла, Војни музеј,

¹⁰⁰⁵ Сачуван је састав ових одбора, као и њихови задаци. Одбор дама за дочек формиран је ако са гостима долазе и њихове супруге, а чиниле су га супруге председника владе, председника Народне скупштине, извесног броја министара, сенатора и народних посланика, супруга председника београдске Општине и госпође из Кола српских сестара (АЈ, 72 – 117 – 368).

¹⁰⁰⁶ Материјалне трошкове ове конференције сносила је Народна скупштина. У Архиву Југославије, под наведеним бројем, поред осталих докумената везаних за организацију, сачувани су и сви рачуни, спискови гостију по хотелима, спискови званица на ручковима и вечерама, јеловници...

¹⁰⁰⁷ Стеван Ћирић је био пушач, а та чињеница објашњава зашто је толико бринуо о том детаљу (АЈ, под наведеним бројем).

¹⁰⁰⁸ Вечеру за 150-200 званица (не можемо утврдити тачан број, јер постоји неколико различитих спискова), као и хладну закуску, приређену такође у Народној скупштини исте вечери у касним сатима, за све госте, сенаторе и народне посланике, организовао је хотел „Српски краљ“. Јеловник, захтеви у вези

Келемегдан, Зоолошки врт и ручали у ресторану „Дедиње“. За 17 часова била је заказана заједничка седница сенатора и народних посланика све три земље, која је планирана да се одржи у Великој сали Народне скупштине. За ову прилику били су лично позвани сви народни посланици југословенског парламента. Штампa бележи да је био присутан велики број посланика и сенатора, међу којима су седеле њихове колеге из румунског и чехословачког парламента, као и да су по први пут у скупштинским клупама седеле три жене.¹⁰⁰⁹ Седницу је поздравним говором, на француском језику, отворио председник Стеван Ћирић, домаћин конференције. Он је говорио о идеји Парламентарне Мале антанте, за коју се тада могло рећи да је у потпуности остварена.¹⁰¹⁰ Гостима су се, са југословенске стране, обратили још и Милан Стојадиновић и Желимир Мажуранић, председник Сената. Уследили су, затим, говори Савеануа и Сандулескуа, са румунске стране, и Малипетра и Соукупа, са чехословачке стране. Сви говорници истакли су значај заједничке прошлости држава које чине Малу антенту, њихову борбу за независност и огромне жртве, као и заједничке задатке који су подразумевали очување тешко стечене самосталности и очување светског мира.

Програм састанака парламентарца Мале антанте, започетих претходне године у Букурешту, према мишљењу Малипетра, требало је да омогући члановима законодавних тела ових земаља да се међусобно упознају, да упознају „народни живот“ сваке од трију држава и спознају прилике под којима се он развија. Битан задатак ових састанака био је, заправо, подршка политици коју су водили највише државне власти чланица Мале антанте.

Ова конференција била је манифестација пријатељства и солидарности парламентарца Мале антанте. Међутим, иако су исказани ставови представника законодавних тела трију држава, које су чиниле овај савез, на састанку у Београду били искрени и уверљиви, у пракси се они више нису у потпуности подударали. До разилажења је дошло још у време уласка немачких трупа у Рајнску демилитаризовану зону, 7. марта 1936, чиме су повређени чланови Версајског мировног уговора и Локарнски уговор.¹⁰¹¹

начина и брзине сервирања, декорације столова, указују још једном да се ништа није препуштало случају (АЈ, 72 – 117 – 368). Фотографије снимљене током ове вечере су у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

¹⁰⁰⁹ *Политика*, 8. мај 1937. То су биле чланице делегације чехословачког парламента: посланица Франтишка Земинова, сенаторка Франтишка Пламинкова и посланица Марија Тумлирова. Списак чланова чехословачке делегације (АЈ, 72 – 117 – 368).

¹⁰¹⁰ Говор Стевана Ћирића, као и осталих говорника, у целисти је сачуван у Архиву Југославије, у фонду Народне скупштине и публикован је у пратећој брошури (АЈ, 72 – 117 – 368).

¹⁰¹¹ Детаљније у: М. Vanku, *Mala Antanta...*, 145-149.

До краја ове конференције гостима је приређен разноврстан програм – посета аеродрому у Земуну, приједи у румунском и чехословачком посланству, ручак који је приредио Влада Илић, председник београдске општине, представа у Народном позоришту и целодневни излет у Смедерево.¹⁰¹²

На седници југословенске Народне скупштине, 30. јуна 1937. године, председник Стеван Ћирић прочитао је народним посланицима телеграм захвалности упућен од стране Сојупа и Малипетра. Они су се, у име чехословачке парламентарне делегације, захвалили на срдачном дочеку председнику Ћирићу, као и свима који су у томе учествовали. Задивљени указаним гостопримством, које их је „дубоко гануло“, током другог заседања парламената Мале Антанте, Чехословаци су се радовали сусрету у Прагу, предвиђеном за следећу годину.¹⁰¹³ Поводом овог телеграма, на истој скупштинској седници, Ћирић је предложио следећу резолуцију: „Народна скупштина, желећи да рад Парламентарне Мале антанте обележи као заједнички рад Народног претставништва Чехословачке, Румуније и Југославије, одлучује да се тај рад Парламентарне Мале антанте у Београду отштампа као засебна књига стенографских бележака Сената и Народне скупштине Краљевине Југославије.“ Резолуција је једногласно примљена.¹⁰¹⁴

Исте године Стеван Ћирић је путовао у Чехословачку, где се сусрео са Малипетром, Сојупом и Бенешом.

Парламентарни избори 1938. године

Народна скупштина формирана после Петомајских избора 1935. године, и поред бројних очекивања да ће врло брзо бити распуштена, опстала је готово до краја 1938. године. Разлози који су довели до расписивања парламентарних избора неколико месеци пре рока, били су различити. Један од врло битних разлога био је провера расположења бирача, јер је опозиција ојачала након постизања споразума у Фаркашићу, склопљеног октобра 1937. године.¹⁰¹⁵ Затим, према мишљењу Драгана Тешића, Стојадиновићу је била потребна већина која би му омогућила и олакшала политику

¹⁰¹² Излет је организован 9. маја, а гости су у Смедерево отпутовали лађом „Краљица Марија“. Том приликом су обишли смедеревску тврђаву, подрум и прошетали градом. Снимљене су бројне фотографије које су сачуване у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

¹⁰¹³ *Стенографске белешке Народне скупштине, II редован сазив за 1936-37*, књ. III, 78.

¹⁰¹⁴ На истој седници донета је још једна резолуција, упућена Турској (као одговор на поздравни телеграм), у којој је наглашено да су два народа „неразлучно везана непоколебљивим пријатељством заснованим Балканским споразумом“ (*Стенографске белешке... за 1936-37*, 90-91).

¹⁰¹⁵ Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965, 45-46.

зближавања са Немачком и Италијом, и како би учврстио позиције у унутрашњој политици.¹⁰¹⁶ Спољнополитички положај Краљевине Југославије и њене унутрашње прилике, у све сложенијим међународним околностима, изискивали су да се што пре одреди правац државне политике. Избори су, управо, требали бити „један од индикатора“ за доношење такве одлуке. Љубо Бобан је сматрао да је кнез Павле, на овај начин, намеравао да провери Стојадиновићеве „позиције“.¹⁰¹⁷

Стојадиновићеви мотиви за расписивање парламентарних избора, према ономе што је касније у својим мемоарима записао, били су практичне природе – током зиме сељак, који чини већи део бирачког тела, није заузет пољским радовима као у пролеће. Поред тога, он се надао повољном расположењу у корист владе, јер су лето и јесен били плодносни, а цене „врло добре“. Према његовом мишљењу „прогрес је био очигледан“, ишло се путем демократизације земље, динар је био стабилан, а односи са суседним земљама уређени.¹⁰¹⁸

Анализирајући период власт Милана Стојадиновића, бан Зетске бановине Петар Иванишевић је истакао, као један од највећих проблема, борбу Главног одбора радикала и Аце Станојевића против Стојадиновића, која је била све снажнија и безобзирнија како су се избори ближили. Он је сматрао да је Стојадиновић током своје владавине против себе имао све српске странке (Станојевићеве радикале, Давидовићеве демократе, Живковићеве и Јевтићеве тзв. „јенесовце“ – чланове ЈНС, Прибићевићеве самосталне демократе, земљораднике, републиканце и остале левичаре), затим, у власти несигурне партнере – Антона Корошца и Мехмеда Спаху, и незадовољне Хрвате, што је била „велика кураж са његове стране одржавати се на тој ветрометини, а још већа кураж ићи на изборе“.¹⁰¹⁹

Владина странка, Југословенска радикална заједница, изашла је знатно ослабљена из борбе око Конкордата, која је била доминантна унутрашњополитичка тема током читаве 1937. године. Странци је предстојало време опоравка и консолидације, а да би се тај циљ постигао требало је, после избора, обезбедити један дужи период мира. Од почетка 1938. године Стојадиновић је, као председник странке, водио интензивну политичку кампању у разним деловима државе. У британским

¹⁰¹⁶ Д. Тешић, *ЈРЗ...*, 190.

¹⁰¹⁷ Љ. Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, 46-47.

¹⁰¹⁸ М. Stojadinović, *Ni rat...*, 502.

¹⁰¹⁹ П. Иванишевић, *Доживљаји...*, 274-275.

извештајима забележено је да није прошао готово ниједан дан а да неки од чланова владе или истакнутији члан странке није одржао говор у неком делу државе.¹⁰²⁰

Већ током пролећа 1938. године органи Министарства унутрашњих послова извештавали су банске управе о политичким перспективама „за изборне прилике, обзиром на политичко стање садашњице“, односно процењивали су како би се котирали представници владајуће странке – Југословенске радикалне заједнице - у односу на опозиционе политичаре приликом евентуалних избора. У извештају Управе полиције у Новом Саду од 19. априла исте године, послатом Краљевској банској управи Дунавске бановине, као посланички кандидат ЈРЗ за евентуалне изборе наводи се само Стеван Ћирић, актуелни посланик за град Нови Сад и председник Народне скупштине.¹⁰²¹ У извештају се, даље, наглашава да је Ћирић због положаја који заузима у југословенском парламенту и обавеза које из њега произилазе партијски рад на терену поверио др Обраду Милутиновићу, лекару, и др Раји Марковићу, апелационом судији. Због одсуства Ћирићевог личног утицаја на терену дошло је до расцепа у новосадској месној организацији ЈРЗ и „до личних сукоба“. За другу групу присталица ЈРЗ, чију је организацију водио председник општине др Бранко Илић, у извештају се каже да се и не „назире евентуални посланички кандидат“. Од могућих кандидата опозиције поменути су др Александар Моч, као експонент Удружене опозиције, а као његов противкандидат др Дуда Бошковић, као много погоднији и борбенији за Нови Сад. Затим, као посланички кандидат на листи ЈНС дошао је у обзир само инж. Дака Поповић, бивши сенатор и бан. Само неколико дана касније Краљевској банској управи Дунавске бановине стигао је извештај Среског начелства из Сремских Карловаца у којем се констатује да је политичка ситуација на подручју тог среза врло добра, јер су грађани одани режиму, али „не из опортунизма већ из истог убеђења, ценећи правилно резултате његовога плодносног рада“. Овај срез није имао народног посланика, јер је основан почетком 1937. године, али је о њему водио бригу посланик за град Нови Сад и председник Народне скупштине Стеван Ћирић. О њему се, као о доминантној политичкој личности овог среза, каже: „Политички рад и политичку вредност г[осподина] Ћирића као народног посланика високо цени целокупно грађанство овог среза, који поред великог рада и одговорности скопчане са високим положајем

¹⁰²⁰ Ž. Avramovski, *Britanci o...*, knj. 2, 678.

¹⁰²¹ Архив Војводине, фонд 126/Кабинет бана, пов. бр. 1027/1938, Управа полиције Нови Сад - Краљевској банској управи Дунавске бановине(кабинет), Нови Сад, 19. априла 1938.

претседника Народне скупштине увек доспева, да се заузме за успешно решавање свих локалних питања били они општег или појединачног значаја.

Својом високом интелигенцијом, озбиљношћу, карактером и заузимљивошћу г[осподин] Ћирић ужива нарочиту приврженост, оданост и неподељене симпатије свог грађанства без разлике вере и народности, сматрајући га својим народним послаником.¹⁰²² У извештају се још наводи да у неким општинама овог среза постоје паралелне организације ЈРЗ – у Буковцу, Сремској Каменици и Лединцима – али да су све одане Стевану Ћирићу и да ће до измирења међу њима и уједињења у једну организацију доћи приликом прве његове посете овим местима. За евентуалне парламентарне изборе као кандидат ЈРЗ за Сремскокарловачки срез егзистирао је само Стеван Ћирић, или личност коју би он предложио, а од опозиционих кандидата поменути су Лазар Рот, земљорадник из Сремске Каменице, као кандидат ХСС, и Јохан Пфефер, гостионичар из Инђије, као кандидат Удружене опозиције. Извештај среског начелства у Старој Пазови је, такође, потврђивао да су људи са тог подручја „у већини везани за политику и оријентацију“ председника Народне скупштине Стевана Ћирића. Он је био председник среског одбора ЈРЗ, који је у свом саставу имао дванаест месних организација, за разлику од паралелног среског одбора, предвођеног Савом Петровићем, који их није имао. Као могући кандидати опозиције поменути су др Петар Гвоздић (ХСС) из Сремске Митровице, Љубомир Стојковић (ЈНС) из Београда, а у случају „засебне кандидације СДС или СДК“ Сава Селенић из Београда и др Милан Костић из Земуна.¹⁰²³

Када је 25. августа 1938. обављена реконструкција владе, било је сасвим јасно да се размишља о изборима.¹⁰²⁴ Народна скупштина је распуштена 10. октобра, а парламентарни избори расписани су за 11. децембар 1938. године.¹⁰²⁵ Изборну кампању Милан Стојадиновић је званично започео 16. октобра 1938. године, у великој дворани

¹⁰²² АВ, фонд 126/Кабинет бана, пов. бр. 600/1938, Среско начелство среза Сремскокарловачког-Краљевској банској управи (кабинет бана) у Новом Саду, Сремски Карловци, 23. априла 1938.

¹⁰²³ АВ, фонд 126/Кабинет бана, пов.бр. 631/1938, Среско начелство у Старој Пазови - Кабинету бана Дунавске бановине, Стара Пазова, 26. априла 1938.

¹⁰²⁴ Приликом реконструкције није се значајно изменио састав владе: Врбанић, министар трговине, генерал Марић, министар војске и др Милетић, министар физичког васпитања, иступили су из владе, а заменили су их Никола Кабалин, генерал Милутин Недић и др Мирко Буић. Група аутора, *Владе Србије...*, 350-351.

¹⁰²⁵ Избори су требали да се обаве по Закону о избору из 1931, са изменама и допунама из 1933. Овај закон опозиција је нападала као лош и недемократски, због јавног гласања, расподеле мандата и могућности постављања кандидатских листа. Опширније о Закону у: Фердо Чулоновић, *Документи о Југославији*, Загреб 1968, 313-314.

ГО ЈРЗ, у Дечанској улици у Београду.¹⁰²⁶ Изборна пропаганда, која је служила за популаризовање идеологије и програма ЈРЗ, као и за представљање дотадашњих резултата владе, била је врло развијена и по много чему се разликовала од ранијих избора.¹⁰²⁷ Зборови и приредбе заузимали су посебно место у предизборној кампањи. На њима је учествовао држећи говоре, нарочито у већим градовима, и сам Милан Стојадиновић. Позивајући се на дотадашње резултате владе, он је свој програм формулисао у једној реченици: „Један краљ, један народ, једна држава, благостање унутра, мир на границама.“¹⁰²⁸ Чињеница је да се Стојадиновић у предизборној кампањи више ослањао на резултате своје троипогодишње владе, него што је говорио о будућем програму, као и то да је придавао велики значај пропагандном деловању.¹⁰²⁹

Збор у Новом Саду, по Стојадиновићевом мишљењу, са преко 100.000 људи, био је „највећи и највеличанственији“.¹⁰³⁰ Одржан је 13. новембра 1938. године, испред Градске куће, на Тргу ослобођења. Стојадиновић је у свом говору истакао историјски допринос Војводине у одржавању српства, подсетивши на уједињење остварено двадесет година раније. Затим, говорио је о бољој будућности у свим областима живота Краљевине Југославије, захваљујући реформама које су извршене, а посебно је истакао значај јавних радова – градњу путева, пруга, школа, болница... На крају свог говора Стојадиновић је, врло смислено, говорио о циљевима аграрне реформе своје владе.¹⁰³¹

Земаљска листа ЈРЗ, односно владина листа, чији је носилац био Милан Стојадиновић, поднета је 23. и потврђена 24. новембра 1938. године. Списак кандидата за владину листу у Дунавској бановини, који се састојао од 85 кандидатура, Стојадиновић је утврдио почетком новембра. Стеван Ћирић је био кандидат у два среза, у граду Новом Саду и у Сремскокарловачком срезу.¹⁰³² Његов заменик на изборној листи за град Нови Сад био је Мита Ђорђевић¹⁰³³, директор грађевинске школе у

¹⁰²⁶ Стојадиновићев говор штампан је у: *Један краљ, један народ, једна држава*, Београд, 1939, 5-13; Бранко Надовеза, *Историја српског радикализма 1903-1990*, Београд, 1998, 448-452.

¹⁰²⁷ Средства пропаганде била су различита: штампа, радио, брошуре, леци, плакати, филм, па чак и изложбе и употреба авијације у циљу растурања пропагандних материјала. Значајну улогу имао је Централни-прес биро, који је превентивном цензуром утицао на писање штампе, као и владина агенција „Авала“. Више у: Д. Тешић, *ЈРЗ...*, 192-200.

¹⁰²⁸ *Политика*, 10. децембар 1938.

¹⁰²⁹ О Стојадиновићевој пропаганди током парламентарних избора 1938. више у: Бојан Симић, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд 2007, 242-293.

¹⁰³⁰ М. Stojadinović, *Ni rat, ni...*, 504.

¹⁰³¹ *Време*, Б. Надовеза, *Историја српског ...*, 455.

¹⁰³² *Самоуправа*, 23. и 25. новембра 1938.

¹⁰³³ Ђорђевић је изјаву о престанку на кандидатуру потписао 12. новембра у Новом Саду (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

пензији, а за Сремскокарловачки срез био је Александар Милић,¹⁰³⁴ секретар Краљевске банске управе у Новом Саду.

Стеван Ћирић је већ средином октобра започео кампању у Новом Саду, на великом збору одржаном у хотелу „Слобода“. Штампана је донела вест да је збор био импозантан и да му је присуствовало око 2.500 најугледнијих Новосађана. Главни говорник био председник Скупштине, Стеван Ћирић, који је „цењен и вољен од широких маса“. Он је одржао искрен говор „одударајући од праксе осталих политичара“, оштро критикујући противнике, чиме је показао да му није стало до мандата и да нема личних политичких амбиција. Демагогија нија била средство којим се служио Ћирић, већ искреност и отвореност. Због тога га је збор једнодушно кандидовао за посланика ЈРЗ за град Нови Сад.¹⁰³⁵

Поред владине листе на изборима су учествовале и две опозиционе листе: Мачекова и Љотићева. Опозициону листу на челу са Влатком Мачеком сачињавале су Удружена опозиција, Сељачко-демократска коалиција и део ЈНС са Петром Живковићем. Шароликост странака које су је сачињавале „огледала се у техничкој сарадњи странака са изразитим федералистичким програмом, оних партија које се нису противиле извесном федерализму и Југословенске националне странке, која је бранила унитарна схватања“. Иако нису имале формулисани јединствени изборни програм, странке окупљене око Мачека имале су утврђена становишта о низу питања. Њихов јединствени циљ био је рушење владе Милана Стојадиновића.¹⁰³⁶ У изборној кампањи акценат је стављен на демократизацију политичког живота и на решење хрватског питања. Другу опозициону изборну листу поднео је Димитрије Љотић, који је одлучио да то уради самостално.

На изборима одржаним 11. децембра 1938. године владина листа победила је већином гласова, али ни успех Удружене опозиције није био занемарљив. Према извештају Главног бирачког одбора од 4.080.286 уписаних бирача гласало је 3.039.041 или 74,48%. Од укупног броја гласова владина листа добила је 1.643.783 или 54,09%, Мачекова листа 1.364.524 или 44,90%, а Љотићева листа 30.734 или 1,01% гласова. Иако разлика између владине и Мачекове листе није била драстична, према одредбама изборног закона, владина листа добила је 306 мандата, а опозициона свега 67. Међутим, опозиција није била хомогена, што се показало по завршеним парламентарним

¹⁰³⁴ Александар Милић је био брат Стеванове супруге Олге. Милићева изјава о пристанку на кандидатуру потписана је 12. новембра у Сремским Карловцима (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹⁰³⁵ *Нови Сад*, 23. октобар 1938.

¹⁰³⁶ М. Радојевић, *Удружена опозиција...*, 183.

изборима – српске опозиционе странке одлучиле су да се врате у Скупштину, док је СДК наставила апстиненцију.

Владина листа је на децембарским изборима имала огромну предност јер је у својој служби имала апарат власти и изборни закон који је унапред осигуравао већину. Опозиција је овим законом била врло незадовољна, због чега је оптуживала владу, али и „због његове злоупотребе, због насиља, корупције и фасификата“. Међутим, иако је Стојадиновић добио формалну већину гласова, он је, заправо, доживео пораз у односу на резултат који је очекивао и на средства којима се користио.¹⁰³⁷

Стеван Ћирић, као кандидат на владиној земаљској листи, однео је убедљиву победу и био изабран у оба изборна среза. У Новом Саду је од укупног броја изашлих гласача добио 74,75%, а у Сремскокарловачком срезу 79,40% гласова.¹⁰³⁸ Стеван Ћирић је у Новом Саду добио 8.475 гласова и однео убедљиву победу у односу на своје противкандидате – Александар Моч је добио 2.321, Радушко Илијћ 278, Дака Поповић 207, а Славко Давидовић (Збор) само 57 гласова.¹⁰³⁹

Први састанак новоизабраних народних посланика одржан је 16. јануара 1939. године, под председништвом Михаила Стојадиновића, најстаријег међу њима. На њему је изабрано привремено Председништво Скупштине и предата су посланичка пуномоћја. Стеван Ћирић је, као посланик, заступао град Нови Сад и Сремскокарловачки срез.¹⁰⁴⁰ У извештају кнезу Павлу Стојадиновић је констатовао да се први дан заседања парламента завршио „врло добро“ и да су усвојени сви његови предлози: „Корошец у Сенату, Ћирић у Скупштини, Драг[иша] Цветковић у Клубу“.¹⁰⁴¹ Стојадиновић је, заправо, радио на томе да и у новом скупштинском сазиву за председника буде изабран Стеван Ћирић.

На другом скупштинском састанку, 17. јануара 1939. године, изабрани су чланови Верификационог одбора, међу којима је био и Стеван Ћирић. Истог дана

¹⁰³⁷ Lj. Voban, *Sporazum...*, 53, 55.

¹⁰³⁸ *Политика*, 13. децембар 1938.

¹⁰³⁹ *Дан*, 15. децембар 1938.

¹⁰⁴⁰ Сачуван је Ћирићев неукоричени примерак стенографских белешки са тог састанка, са његовим корекцијама, односно изменама у вези посланичких мандата. На попису посланика Дунавске бановине он је прецртао своје име за срез Сремскокарловачки и записао име Александра Милића, свог заменика. *Стенографске белешке Народне скупштине*, I претходни састанак, 16. јануара 1939 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹⁰⁴¹ АЈ, Збирка микрофилмова..., 11/649, М. Стојадиновић - кнезу Павлу, Београд, 16. јануара 1939. У извештају кнезу Павлу како је протекао први дан у Скупштини Стојадиновић се пожалио да је једино са Ћирићем „прилично запињало. Са Цветковићем сам морао лично да се ангажујем да га приме без протеста.“

Одбор је конституисан, а он је изабран за његовог председника.¹⁰⁴² Ондашњи хроничар и народни посланик у том скупштинском сазиву, Милан Јовановић Стоимировић, бележи како је Ћирић изабран за председника Верификационог одбора „да би се, по жељи Стојадиновићевој, „одржао његов континуитет“, пошто он треба да буде и председник Скупштине“.¹⁰⁴³ На трећем скупштинском састанку, 3. фебруара, Верификациони одбор је поднео извештај, а Ћирић је председавао седницом. У извештају су наведене приспеле жалбе у којима се заступљене различите притужбе на ток и резултате избора. На крају извештаја, чији је потписник био Стеван Ћирић као председник Одбора, утврђено је да нису прихваћене жалбе на мандате народних посланика који своја пуномоћја нису поднели Скупштини, затим оне које нису биле благовремено предате, као ни жалбе општег карактера, а без утицаја на верификовање мандата.¹⁰⁴⁴ Са овим извештајем нису се сложила два члана Одбора, посланици др Милош Тупањанин и Трипко Жугић, који су поднели посебан извештај. У извештају одборске мањине, који је поднео посланик Жугић, наводе се три битна момента за спровођење избора: Изборни закон, услови и могућности за спровођење слободних избора и, на крају, начин на који је влада спровела изборе. Указујући на Изборни закон, чије одредбе онемогућавају прави израз народне воље, Трипко Жугић је потсетио да га је и сам председник владе осудио четири године раније, када је давао изјаве потпуно супротне тренутним. Даље, он је навео слободу штампе, удруживања, збора и договора, а нарочито тајно гласање, као основне предуслове за спровођење слободних избора. Влади је замерио да је ставила у своју службу Изборни закон, целокупан државни апарат и материјална средства, али и средства присиле.

Када су прочитана оба извештаја Верификационог одбора, развила се бурна расправа, која је трајала до вечерњих сати, јер је по Пословнику требала да се обави за само један дан. Стеван Ћирић је, као председавајући, често опомињао посланике на ред. Посланици су за говорницом износили разне примере злоупотреба и неправилности током избора, окривљујући владу за то. Председавајући Ћирић је био коректан према свим говорницима, а најстаријем посланику Илији Михаиловићу дозволио је, с обзиром на 34 године које је провео у парламенту, да говори и дуже него што је то пословни ред предвиђао. Међутим, у извесним тренуцима Ћирић је, чувајући углед Народне скупштине, интервенисао: „Господо народни посланици, за време дискусије нека

¹⁰⁴² За потпредседника Верификационог одбора изабран је Момчило Јанковић, а за секретара др Албин Шмајд (*Стенографске белешке Народне скупштине*, III претходни састанак, 3. фебруара 1939, 11).

¹⁰⁴³ М. Ј. Стоимировић, *Дневник...*, 230.

¹⁰⁴⁴ *Стенографске белешке...*, 3. фебруар, 12-26.

господа говорници више пута су узели под анализу како је ко гласао за време последњих избора, и прављена је у томе разлика. Ја се осећам позваним да са овога места, као заступник Председника Народне скупштине, изјавим да у Југославији нема грађана првога и другог реда ... и да свака права демократија захтева да се једнако поштују сви гласови.¹⁰⁴⁵

По завршеној дискусији приступило се гласању, којем нису присуствовали посланици опозиције. Извештај већине Верификационог одбора усвојен је једногласно, чиме су мандати оснажени, а потом су сви посланици, укључујући и опозиционе, положили заклетву.

Дневни ред наредног састанка Народне скупштине, сазваног за 4. фебруар 1939. године, предвиђао је избор новог председништва југословенског парламента. Пошто је у међувремену поднета оставка Стојадиновићеве владе, предвиђени дневни ред није могао бити испуњен. Седницу, која је трајала врло кратко, отворио је и председавао јој Стеван Ћирић. Он је саопштио вест да је влада поднела оставку и одгодио скупштинска заседања, као што је то било и уобичајено, на неодређено време.¹⁰⁴⁶

Министар просвете у Влади Драгише Цветковића

На скупштинским изборима, децембра 1938. године, победу је однела Југословенска радикална заједница, али су изборни резултати показивали да владина политика према хрватском питању није била делотворна. Чињеница да влада није била спремна компромисно да приступи решењу најозбиљнијег државног питања, као и приближавање фашистичким државама – Немачкој и Италији, али и Стојадиновићеве личне амбиције, утицали су да он изгуби поверење у домаћим и страним круговима, што је неминовно довело до његовог уклањања са власти. Његово смењивање организовао је кнез Павле, на већ устаљен начин, уз помоћ чланова владе, а извршено је у ноћи између 3. и 4. фебруара 1939. године.

За новог председника кнез намесник Павле је, на изненађење многих, изабрао Драгишу Цветковића,¹⁰⁴⁷ радикала из Ниша. Иако га многи историчари описују као

¹⁰⁴⁵ *Стенографске белешке...*, 3. фебруар, 60.

¹⁰⁴⁶ *Стенографске белешке Народне скупштине*, IV претходни састанак, 4. фебруар 1939.

¹⁰⁴⁷ Цветковић Драгиша (Ниш, 1893 - Париз, 1969), министар. У родном месту је завршио основну школу и гимназију. Техничке науке студирао је у Швајцарској, а право у Београду. Бавио се новинарством, био је власник и уредник листова *Напредак* и *Слободна трибина*. Од 1923. до 1929. био је председник општине Ниш. Године 1927. први пут је изабран за народног посланика. У Короччевој влади био је министар вера, а у првој и другој Стојадиновићевој влади вршио је дужност министра социјалне

„мало познатог и неутицајног“ политичара, он је био један од најагилнијих министара у Стојадиновићевој влади – стално је држао зборове и конференције по целој држави.¹⁰⁴⁸ Главни стуб владе остала је ЈРЗ - знатно ослабљена удаљавањем Милана Стојадиновића из њених редова – у којој су примат преузели Антон Корошец и Мехмед Спахо. Њен задатак требало је да буде постизање споразума са хрватским политичарима, односно решење једног од најважнијих унутрашњих проблема Краљевине од њеног оснивања. Нови председник владе, Драгиша Цветковић, није био ни приближно јак, а ни ауторитативан као што је то био дотадашњи председник Стојадиновић. Историчар Љубо Бобан даје две опречне претпоставке о улози Цветковићеве владе: да је кнез с намером формирао слабу владу како би одуговлачио са решавањем хрватског питања или да је овакву владу формирао како би несметано остварио план о споразуму са Мачеком. Друга претпоставка испоставила се тачном, јер је у преговоре са Мачеком био укључен једино председник Цветковић као „извршилац кнежевих планова“, док влада у целини у томе није учествовала. Бобан закључује да се од почетка могло претпоставити „да Цветковићева влада није замишљена као нека стабилна политичка влада, већ као прелазна влада“.¹⁰⁴⁹

Владу су, поред председника Цветковића, који је истовремено био и министар унутрашњих послова,¹⁰⁵⁰ сачињавали:

Александар Цинцармарковић, министар иностраних послова,

Милан Недић, министар војске и морнарице,

Виктор Ружић, министар правде,

Војин Ђуричић, министар финансија,

Миха Крек, министар грађевина,

Јеврем Томић, министар трговине и индустрије,

Никола Бешлић, министар пољопривреде,

Јован Алтипармаковић, министар пошта, телеграфа и телефона,

Љубомир Пантић, министар шума и рудника,

Мехмед Спахо, министар саобраћаја,

Милоје Рајковић, министар социјалне политике и народног здравља,

политике и народног здравља и био заступник министра физичког васпитања. Године 1941. у Бечу је, са Александром Цинцармарковићем, потписао протокол о приступању Тројном пакту. Збачен је са власти после пуча, 27. марта, а остатак живота провео је у емиграцији, где је и умро. Група аутора, *Владе Србије...*, 353.

¹⁰⁴⁸ Никола Милановић бележи да је Цветковић постао тако активан у време конкордатске кампање, у лето 1937. N. Milanović, *Od marsejskog...*, 168.

¹⁰⁴⁹ Lj. Boban, *Sporazum...*, 120-121.

¹⁰⁵⁰ Детаљније о Цветковићевој влади у: Група аутора, *Владе Србије...*, 351-352.

Ђуро Чејовић, министар физичког васпитања,
Џафер Куленовић, Анте Мاستровић, Франц Сној, Бранко Миљуш и Војко Чвркић,
министри без портфеља, и
Стеван Ћирић, министар просвете.¹⁰⁵¹

Влада је формирана 5. фебруара 1939. године. Истог дана је у Скупштини, уз присуство свих министара, прочитан Указ краљевских намесника о њеном образовању. Такође, истог дана је изабрано ново скупштинско председништво. На председавајуће место, које је од лета 1935. године заузимао Стеван Ћирић, изабран је Милан Симоновић, дотадашњи министар правде.¹⁰⁵²

Нова влада је са својом Декларацијом изашла пред Народну скупштину 16. фебруара 1939. године. У њој су била заступљена три кључна питања за живот Краљевине Југославије: унутрашња политика, финансијско-економска питања и спољна политика. Њен најважнији сегмент били су, свакако, преговори са хрватском опозицијом око уставно-правног и политичког преуређења земље и склапање споразума. С тим у вези председник владе Драгиша Цветковић је рекао: „Стојећи на принципу да међу нама морају бити створени стални, бољи и чвршћи односи у погледу суделовања у државном животу на бази пуне једнакости и равноправности... водећи при томе рачуна о важним моментима наше историјске прошлости, Краљевска влада сматра да споразум са Хрватима као хрватско питање мора бити њена јасна и одлучна политика.“ У спољно-политичком погледу влада је желела да настави са активностима које су биле у циљу одржања мира и снажења државе, преко успостављања пријатељских веза са великим силама, као и са свим суседним државама. Као један од битних момената, истакнут је привредни напредак земље и буџетска равнотежа.¹⁰⁵³

Влада Драгише Цветковића карактеристична је по томе што је прва Влада која је, од оснивања нове државе, јасно и отворено признала постојање хрватског питања и што је његово решење означила као своју специјалну мисију. Веома значајно је и то што је наговестила промену дотадашње, могло би се рећи искључиве, концепције државног и националног унитаризма. На крају, Влада је била одлучна да напусти политику тактизирања и сасвим новим методама приступи решавању овог важног унутрашњег питања. Разлога за овако драстичну промену било је више: међународна

¹⁰⁵¹ АЈ, 138 – 2 – 3, Намеснички указ о постављењу Владе, од 5. фебруара 1939. Под истим бројем сачуване су и оригиналне потписане заклетве новопостављених министара, од 6. фебруара 1939.

¹⁰⁵² *Стенографске белешке Народне скупштине*, V претходни састанак, 16. фебруар 1939, 67-71.

¹⁰⁵³ *Стенографске белешке Народне скупштине*, I редован састанак, 16. фебруар 1939, 76.

дешавања и развој спољнополитичке ситуације,¹⁰⁵⁴ снажни инострани притисци и сугестије за решење „хрватског питања“ током 1938/39. године,¹⁰⁵⁵ затим, Мачекови разговори са вођама фашистичких држава у смислу отцепљења Хрватске и резултати децембарских избора који су показивали снагу опозиционог блока на чијем челу је био Мачек. Због тога је кнез Павле, још у децембру 1938. године, у Загреб упутио Драгишу Цветковића, као министра у Стојадиновићевој Влади, ради контаката и разговора са Владком Мачеком. Њихови преговори настављени су по образовању Цветковићевог кабинета и вођени су све док споразум није постигнут, крајем августа 1939. године, после чега је председник Владе поднео колективну оставку, сматрајући да је његов задатак извршен.

Стеван Ћирић је у Цветковићевој Влади, по други пут у својој политичкој каријери, преузео ресор просвете. За непуне четири године, колико је прошло између његова два мандата, ситуација у југословенској просвети није се значајније променила. Оптерећивали су је, и даље, исти проблеми са којима се Ћирић борио и раније – неписменост, недостатак школованог кадра, неравномерно развијене просветне прилике у различитим крајевима државе, развој школства без одређеног плана и програма, као и мањак новца у буџету. Најважнији од набројаних проблема, свакако, био је проблем финансирања, јер је из државног буџета, годинама уназад, издвајан недовољан постотак за Министарство просвете, односно за развој југословенске просвете и културе. Одређивање државног буџета за 1939/1940. годину био је први задатак Цветковићеве владе, али и министра Ћирића. Буџетом се прво бавио, у начелу и појединостима, Финансијски одбор Народне скупштине. На седници Одбора одржаној 21. фебруара 1939. године, којој је председавао Димитрије Магарашевић,¹⁰⁵⁶ на дневном реду је био буџет Министарства просвете.¹⁰⁵⁷ Седници су, поред чланова Одбора, присуствовали министар просвете Стеван Ћирић, министар финансија Војин Ђуричић и министар без портфеља Франц Сној. Министар Ћирић је у опширном експозеу о просветној политици размотрио сва актуелна просветна питања и на основу њега се, јер је био врло реалан, могла стећи слика о правом стању у овој веома важној

¹⁰⁵⁴ Половином марта 1939. Хитлер је погазио Минхенски споразум, тако што је „поцепао“ Чехословачку на Чешку, Моравску и Словачку, које су биле под његовим протекторатом.

¹⁰⁵⁵ Притисци су долазили и са немачке и са енглеске стране, јер су и једни и други рачунали да ће у евентуалном ратном сукобу имати Југославију на својој страни, а у том случају она им је била занимљива једино као целовита држава без крупних унутрашњих проблема (N. Milovanović, *Od marseljskog...*, 176).

¹⁰⁵⁶ Димитрије Магарашевић је био председник Финансијског одбора Народне скупштине у том сазиву и један од Ћирићевих претходника на месту министра просвете.

¹⁰⁵⁷ Извештај о томе доноси *Политика* од 22. фебруара 1939.

области друштвеног живота. На почетку свог излагања навео је да је 1920. године буџет Министарства просвете износио половину суме која је у том тренутку била предложена. Иако је напредак у том смислу био значајан, министар је сматрао да средства за просвету нису била ни близу довољна да подмире све потребе. Подвукао је да нарочито недостају средства за подизање школских зграда и за постављења наставног особља, како у основним тако и у средњим школама. Министар се залагао за отварање грађанских школа уместо гимназија, као и за поправљање односа између броја женских и мушких ученика у учитељским школама.¹⁰⁵⁸ Сматрао је да универзитете треба унапредити и створити им што боље услове за рад „да постану не само расадници спремних људи, него и достојни представници наше науке међу државама европске културне заједнице“. Говорећи о подизању универзитетских зграда, министар је нагласио да ће Универзитету у Загребу „потпуно изаћи у сусрет“, јер му је у ту сврху до тада додељивано врло мало новца.¹⁰⁵⁹ Оваква намера министра просвете била је у складу са званичном политиком владе Драгише Цветковића, чији је основни задатак био да дође до споразума са хрватским политичарима. Међутим, верујемо да се министар Стеван Ћирић, који је своје одлуке доносио процењујући ситуацију врло реално и правично, и у овом случају руководио својим принципима, а не искључиво принципима државне политике. Министар је, затим, говорио о стању народних библиотека и о помоћи позориштима, одбијајући приговоре да су позоришта непотребна, сматрајући да се на основу њих цени културни ниво државе. После Ћирићевог опширног излагања отворена је дискусија у којој су учествовали народни посланици - чланови Финансијског одбора.¹⁰⁶⁰ Они су имали различите примедбе и сугестије које су се тичале предложеног буџета Министарства просвете, од којих се већина односила на области које су, као посланици, заступали у Народној скупштини. Министар просвете је одговорио на примедбе појединих говорника, а затим је буџет Министарства просвете изгласан.

Пошто је предлог државног буџета за 1939/40. годину усвојен од стране Финансијског одбора, уследило је његово изношење пред Народну скупштину, како би се расправљало у нечелу и појединостима. У оквиру дебате у појединостима о предлогу

¹⁰⁵⁸ Ћирић је поменуо да је Министарство већ предузело одређене мере да спречи прилив женских ученика у учитељске школе, као и то да су те мере већ дале одређене резултате.

¹⁰⁵⁹ *Политика*, 22. фебруар 1939.

¹⁰⁶⁰ О буџету Министарства просвете расправљали су следећи посланици: Исмет Гавранкапетановић, Тодор Живковић, Аћим Поповић, др Хациефендић, Драгослав Пантовић, Франц Габровшек, Милован Грба и Лука Костренчић.

буџета,¹⁰⁶¹ министар просвете Стеван Ћирић изнео је свој експозе, 6. марта 1939. године на VIII редовном састанку Народне скупштине, о просветној политици нове владе.¹⁰⁶²

Као некадашњи просветни радник и ресорни министар, по други пут, Ћирић је био упознат са свим проблемима који су оптерећивали југословенску просвету. Говорећи о основном правцу просветне политике, он се није устручавао да о тим проблемима говори јавно, пред Народном скупштином. Штавише, он је био први министар који је признао да Министарству просвете недостаје јасан и целовити план рада, као предуслов за решавање проблема.¹⁰⁶³ Међутим, решење просветних проблема он није повезивао само са вољом и радом, већ и са новчаним средствима и знањем. У уводу свог излагања Стеван Ћирић је указао народним посланицима да је његов експозе штампан и да се у њему налазе сви потребни подаци о буџету и о југословенским просветним приликама.¹⁰⁶⁴

Као први задатак просветне политике сматрао је бригу о положају народних учитеља, јер је у њима гледао „народне и националне раднике“. Поштовање које је Ћирић као министар просвете имао према учитељима, очекивао је и од народних посланика. Истовремено је од учитеља очекивао да поштују посланички ауторитет. „Та изјава требало је да представља заокрет у дотадашњем односу према учитељима, који су често зависили од страначких опредељења народних посланика. Такође, то је била јасна ограда од просветне политике која је покушавала да партијске интересе ЈРЗ формулише као сталешке интересе учитеља и чије се време, нажалост, одликовало прогоном и премештајима учитеља“ – закључак је историчара Љубодрага Димића.¹⁰⁶⁵

Стеван Ћирић је био незадовољан стањем у народним школама из више разлога. Пре свега, ниво развијености и заступљености основних школа није био равномеран у свим деловима државе. Према његовим проценама у Краљевини је било око 180.000 деце која нису похађала основну школу. Било је неопходно отворити огроман број нових школа како би се овој деци, која су потицала из неразвијених крајева, обезбедило

¹⁰⁶¹ Дебата о предлогу буџета започета је 1. марта 1939. на IV редовном састанку Народне скупштине.

¹⁰⁶² *Стенографске белешке...*, I, 6. март 1939.

¹⁰⁶³ Историчар Љубодраг Димић дошао је до закључка, на основу званичне статистике Краљевине Југославије за период 1929/30 - 1938/39, да је једна од основних карактеристика тог времена несумњив просветни напредак, који је у суштини био „стихијски, без икаквог плана, тако да цео процес исказује увећање неравномерности између повећања броја ученика, броја школа, броја одељења и броја наставника“. Реално је повећан „просечан број ученика на једну школу и број ђака у одељењу што је, у суштини, значило погоршање услова за рад у школи“. Димић за наведени период даје драгоцене статистичке податке о југословенској просвети. Љ. Димић, *Културна политика...*, књ. II, 180-194.

¹⁰⁶⁴ *Политика*, 7. март 1939.

¹⁰⁶⁵ Љ. Димић, *Културна политика...*, књ. I, 398-390.

школовање, што Министарство није било у могућности. Велики број неписмених и недовољан број школа у Краљевини Југославији, у суштини, значио је да обавезно основно школовање још није у потпуности заживело. Свестан огромних разлика између појединих делова државе, узимајући за пример развијену Дравску бановину, Ћирић је рекао: „Ја мислим према томе, да обратим сву своју пажњу и свима тим другим деловима наше отаџбине, да бисмо могли дићи ниво наших народних школа и број наших ученика и приближити га оном броју и нивоу у Дравској бановини.“ Нарочито је истакао како жели да прекине са традицијом Министарства просвете „да се поједини делови наше велике отаџбине сматрају Сибиром те да се учитељи шаљу онамо по казни и да мислим да баш у те крајеве где се до сада ишло само по кривици, шаљем наше најбоље учитеље, јер ти крајеви највише имају потребе за озбиљним културним радом“.¹⁰⁶⁶ Да би ову намеру остварио, министар просвете је морао да обезбеди и неке основне услове, а међу првима је било изједначавање животног стандарда учитеља, због великих разлика које су се осећале између развијених и неразвијених делова земље.

Стање у средњој настави било је шаролико. Министар је био задовољан радом грађанских школа, али је сматрао за потребно да их пропагира и заинтересује већи број ученика у крајевима где овај тип школе није био нарочито заступљен. Међутим, када су у питању гимназије, сматрао је да није потребно отворити ниједну нову школу тог типа. Гимназије је сматрао најтежом, односно „најцрњом“ тачком југословенске просвете. Изјавио је да због таквог стања не намерава да криви своје претходнике, који у недостатку новчаних средстава нису могли ништа да предузму. Некада и сам гимназијски професор, Стеван Ћирић је знао колико је стање у тим школама лоше: „Јер у гимназијама, господо, оно што се до сада називало просветом, то је можда просвета под знаком навода, или ако хоћете, њена карикатура. Кад један професор, или боље да се изразим, кад сваки професор готово мора да носи више од 20 сати, кад сваки професор мора да предаје и оне предмете који га се ништа не тичу, кад сваки разред мора да прими више ученика него што је законом прописано, два пута више него што је прописано, када се настава мора да врши и пре и после подне, па често и у три гарнитуре и када се то мора да врши у просторијама потпуно и савршено нехигијенским, онда, господо, мислим да ми нећете пребацити што сам се усудио рећи као Министар просвете да је то пре карикатура него ли права просвета.“¹⁰⁶⁷ Његове

¹⁰⁶⁶ Љ. Димић, *Културна политика...*, књ. II, 234.

¹⁰⁶⁷ На истом месту.

намере биле су да отвори четири стотине нових радних места, уместо предвиђених сто, и да на тај начин растерети професоре гимназија.¹⁰⁶⁸ Истовремено, тиме би се решило и питање великог броја свршених студената Филозофског факултета, који су чекали посао. Да не би поново дошло до истог проблема, односно несразмерног броја студената, Ћирић је намеравао да, у договору са универзитетским властима, примени план уписа и студирања.

Средње школство оптерећивао је, дакле, низ проблема: мали број грађанских школа, отварање гимназија без „нарочитог плана“, које при том нису адекватно смештене и опремљене, неравномеран распоред учитељских школа... Поједини факултети давали су више свршених студената него што се могло упослити, док уметничке и научне установе „нису још све развијене до те мере, да би могле развијати пуну делатност“.¹⁰⁶⁹ Министар Ћирић је нагласио да постоји потреба за променом појединих старих и доношењем нових закона, али и за променом наставних програма. Сматрао је да су нарочито потребне стручне школе у којима би се ученици оспособљавали за практичне позиве. Поврх свега наведеног, пред Министарство просвете постављало се питање којим редом и у ком опсегу треба решавати наведена питања, јер није било „утврђеног плана, система, по коме би били дужни да смишљено сврстамо све те проблеме, да им одредимо ред којим их треба решити“. Министар је овим речима, заправо, истакао највећи проблем просвете од кога је требало поћи. Сматрао је да је „најподеснији моменат да се покрене и ово питање“, јер је иза Министарства било двадесет година рада и велико искуство. Недостатак једног целовитог и утврђеног плана стварао је Ћирићу дилему „којим ће редом потребе задовољавати, а да се не огреши о правилан ток напредовања народне просвете“. Он је закључио да таквог плана неће ни бити све док су министри просвете гости у сопственом министарству, односно њихов мандат, у главном, није трајао довољно дуго да би се решио један тако крупан и захтеван проблем. Чак ни министар Ћирић, који је проблем препознао и јавно о њему говорио, није остао довољно дуго на министарском положају да би га и решио.

Ћирић се запитао да ли је „уопште могуће савладати све оне тешкоће, које се постављају за једног Министра просвете“. Он је врло сликовито представио просвету у Југославији, упоређујући је са сликом Београда, у коме је још увек било „безброј

¹⁰⁶⁸ Изнео је податак како је у Министарству просвете, у тренутку када је он преузео ресор, била 1.101 молба свршених студената, који су тражили посао.

¹⁰⁶⁹ Љ. Димић, *Културна политика...*, књ. I, 398.

кућерака, ћумеза, поред најсјајнијих палата“. Није се усудио да пред Народном скупштином изнесе проценат неписмених у Краљевини, али је истакао да и поред тог огромног броја необразованих људи стоје „имена сјајних научника, којима се свет диви“.

У свом излагању је нагласио да и у материјалним питањима жели да деполитизира Министарство просвете. Оно је од Министарског савета затражило да, у виду кредита, издвоји одређене суме за универзитете у Београду (46 милиона динара), у Загребу (42 милиона динара и 5 милиона за Теолошки факултет) и у Љубљани (30 милиона).

Као један од битних момената просветне политике истакао је заједничко „благодотворно“ деловање вере и просвете „на развој младе детиње душе“. Министар је намеравао да посебну пажњу поклони националним мањинама и на тај начин ниједном представнику мањина не пружи прилику да се пожали на државу у којој живи. На крају је апеловао на Народну скупштину да прими предложени буџет.

Када је министар Стеван Ћирић завршио свој експозе, развила се дискусија у којој су се јавили различити захтеви од стране опозиционих посланика, али и посланика владајуће већине.¹⁰⁷⁰ Неки од захтева односили су се на изједначавање уџбеника, додељивање помоћи за изградњу школских зграда према величини среза, оживљавање књижевних конкурса, боље награђивање учитеља, сређивање прилика у Југословенском учитељском удружењу, престанак прогона учитеља... Велику пажњу привукао је говор посланика Јована Јовановића, председника Земљорадничког клуба, јер је то било његово прво обраћање у новом сазиву Народне скупштине. Он се са претходним говорницима у свему сложио, осим у похвалама министру: „Ви сте, г[осподине] Министре, и у Финансиском одбору, а и данас направили од овога експозеа једну тако лепу песму, да ја не верујем да ћете све то моћи извршити. Ја ћу чекати да ви то извршите, ако останете на вашем месту, и онда ћу бити сагласан са вашим друговима, који су вам одали хвалу пре него што сте учинили ма шта друго осим давања обећања.“¹⁰⁷¹ Министар Ћирић је после оваквог коментара запито посланика Јовановића да ли је слушао његов експозе током преподневне седнице, на шта му је овај одговорио да није, али да верује како је био исти као и онај на седници Финансијског одбора. Министар је одговорио да није исти, јер је на крају молио колеге

¹⁰⁷⁰ Неки од посланика који су учествовали у дискусији су: Стојадин Димитријевић, Јован Радуловић, Бора Живадиновић, Веља Маринковић, Јован Јовановић, Доленц, Крајшчек, Хациефендић...

¹⁰⁷¹ *Политика*, 7. март 1939.

да му не кажу ништа пријатно и да му не дају никакве похвале, већ да „оштро, савесно и озбиљно критикују“ и укажу му на све оно што треба да поправи. Министар просвете је, затим, рекао: „Упозорио сам г. г. колеге да нема предубеђења и предрасуда, него да своја уверења хоћу да монтирам на уверењу својих посланичких другова, па нек ми сада кажу шта све треба да поправим, а не кад будем бачен у старо гвожђе.“ Међутим, посланик Јован Јовановић је наставио са својим тврдњама да министар Ћирић неће моћи да испуни све што је обећао и да је његово излагање „као што обично код министара бива, више једна здравица него експозе“. Говорио је о југословенској просветној политици, критикујући све нивое образовања, од основног школства до универзитета, а за лоше стање у овој области оптужио је претходног министра Добривоја Стошовића. Захтевао је нову просветну политику, под којом је подразумевао планско подизање школских зграда, попуњавање упражњених учитељских места, реформу наставних планова и програма, увођење обавезног похађања школе, уз контролу државе, решавање сталешких питања учитеља, строг надзор над наставом и одстрањивање политике из школе.¹⁰⁷² Министар Ћирић му је још једанпут одговорио, сматрајући да је Јован Јовановић,¹⁰⁷³ као државник и културни радник, заслужио да му се дође на говорницу. Одговарајући на посланикове примедбе, министар је говорио о финансијским средствима планираним за универзитете, износећи цифре за сваки универзитет појединачно. Сматрао је да је материјално старање најбољи доказ његове озбиљне намере и жеље да спроведе оно што је планирао, а што се, при том, подударало са оним што је и Јован Јовановић, као један од најугледнијих универзитетских радника, желео за југословенску просвету.

После Јована Јовановића реч су добили други народни посланици, а дискусија о буџету Министарства просвете је настављена. Један део посланика сугерисао је да се у оквиру решења тзв. „хрватског питања“ да једна специфична духовна садржина, а да се при том поштују историјски садржаји и национални индивидуалитети.

Чињеница је да је највише критика упућено на рачун рада Стојадиновићеве владе због прогона учитеља. Опозициони посланици су изражавали сумњу да ће се та пракса наставити и у време владе Драгише Цветковића. Међутим, министар Стеван Ћирић намеравао је да постави просветну политику у новом смеру, која се по много чему разликовала од политике претходних министара. Низ нових постулата и нових

¹⁰⁷² *Стенографске белешке...*, књ. I, 274.

¹⁰⁷³ Јован Јовановић Пижон (Београд, 1869 – Охрид, 1939), српски дипломата, политичар, министар и писац. Основао је Земљорадничку странку (1930).

мера, које је он у свом експозеу изнео, указивали су на то да, ипак, нови министар има известан програм којег намерава да се придржава.¹⁰⁷⁴ Међутим, време је врло брзо показало да је оно што је Ћирић намеравао да оствари, његове идеје и намере, било врло тешко реализовати, јер је на помолу била дезинтеграција државе.

Финансијски одбор Народне скупштине примио је све амандмане и одредбе које је влада поднела уз Финансијски закон. На тај начин је министар просвете добио овлашћење да донесе Уредбу о изменама и допунама Закона о уџбеницима, да пропише Уредбу о Уметничком савету, као и Уредбе са законском снагом о измени и допуни Закона о средњим, учитељским и грађанским школама. Затим, да донесе Уредбу са законском снагом о Економско-комерцијалној школи у Београду и Загребу, с тим да се ове установе изједначе са универзитетима у погледу аутономије. Министар је овлашћен да пропише неколико уредби са законском снагом: о музејима, о заштити старина, о библиотекама, о архивима и позориштима, као и о уметничким школама. Биле су планиране још две значајне уредбе – о оснивању Института Николе Тесле и Историјског института у Дубровнику – и низ мање значајних одредаба. Новим Финансијским законом укинут је целибат за учитељице, који је прописан истим законом за 1937/38. годину.¹⁰⁷⁵ Промене на политичкој сцени Краљевине Југославије, које су уследиле током 1939. године, као и излазак Стевана Ћирића из владе, после потписивања споразума Цветковић-Мачек, нису му оставиле довољно времена да донесе све уредбе и одредбе предвиђене Финансијским законом.

Приликом расправе о Финансијском закону пред Народном скупштином говорио је и министар Стеван Ћирић, подстакнут говором народног посланика Јована Радуловића, који је изјавио да неће гласати за амандмане.¹⁰⁷⁶ Министар је веровао да је посланик говорио добронамерно, али је био сигуран да Радуловић у својим гледиштима полазио од погрешних премиса и претпоставки, па је тиме долазио и до погрешних закључака. Министар Ћирић је настојао да објасни како се гледањем на ствари „преко наших покрајина и преко потреба наших крајева“ често запада „у погрешку да одбијемо нешто што је у другој покрајини сасвим природно“.¹⁰⁷⁷ Он је веровао да је држава запала у тешку ситуацију управо због неразумевања. Стеван Ћирић је био човек који је имао храбрости да једну тако крупну и деликатну тврдњу суптилно изнесе за скупштинском говорницом, као што је, пре тога, отворено изнео проблеме

¹⁰⁷⁴ Љ. Димић, *Културна политика...*, књ. I, 389-390.

¹⁰⁷⁵ *Политика*, 13. март 1939.

¹⁰⁷⁶ Јован Радуловић, народни посланик из Херцеговине, припадао је ЈРЗ.

¹⁰⁷⁷ *Политика*, 15. март 1939.

југословенске просветне политике. Свој говор је завршио следећим речима: „У оном тренутку кад не буде то само један Ћирић сматрао, да је једна те иста национална манифестација у Љубљани и на Кајмакчалану, него кад то буде сматрала и Народна скупштина да су националне манифестације увек једнако миле и драге, ма где се догађале у нашој широкој отаџбини, онда ових тешких проблема које Краљевска влада има да реши неће ни бити, јер ће их решити сам народ.“ Ове његове речи већина посланика је поздравила бурним аплаузом.¹⁰⁷⁸

Предлог буџета са Финансијским законом за 1939/40. годину изгласан је 14. марта 1939. у Народној скупштини.¹⁰⁷⁹ Годишњи буџет Министарства просвете за 1939/40. износио је 995.696.630 динара или 7,69% укупног државног буџета који је износио 12.947.000.000 динара.¹⁰⁸⁰

Током мандата у влади Драгише Цветковића, Стеван Ћирић је, као министар просвете, донео неколико значајних уредби и одлука:

- 1) *Одлуку о почетку рада школске 1939/40. године на Фармацеутском одсеку Медицинског факултета Универзитета у Београду*, од 24. априла 1939;¹⁰⁸¹
- 2) *Уредбу са законском снагом о оснивању и уређењу Института Николе Тесле*, од 10. маја 1939;¹⁰⁸²
- 3) *Уредбу о Пољопривредно-шумарским факултетима Универзитета у Београду и Загреб*, од 19. маја 1939;¹⁰⁸³
- 4) *Уредбу са законском снагом о Економско-комерцијалној високој школи у Београду*, од 15. јуна 1939;¹⁰⁸⁴
- 5) *Уредбу са законском снагом о уметничким школама*, од 21. јуна 1939.¹⁰⁸⁵
- 6) *Уредбу са законском снагом о Уметничком савету*, од 24. јула 1939.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁷⁸ *Политика*, 15. март 1939.

¹⁰⁷⁹ За буџет је гласало 297 народних посланика, док опозициони посланици нису били присутни.

¹⁰⁸⁰ *Буџет расхода Министарства просвете Краљевине Југославије за 1939/40. годину*, Сарајево 1939.

¹⁰⁸¹ *Службене новине*, бр. 101, 5. мај 1939.

¹⁰⁸² *Исто*, бр. 117, 27. мај 1939.

¹⁰⁸³ *Исто*, бр. 118, 30. мај 1939.

¹⁰⁸⁴ *Исто*, бр. 146, 1. јул 1939.

¹⁰⁸⁵ *Исто*, бр. 179, 9. август 1939.

¹⁰⁸⁶ *Исто*, бр. 183, 14. август 1939. Занимљиво је да је Уредбу о уметничким школама и Уредбу о уметничком савету са примедбама које је требало унети, а које су предложене од стране стручних лица, министру Ћирићу послао бивши председник владе Милан Стојадиновић, 11. фебруара 1939. У писму министру Стојадиновић је написао да је био лично заинтересован да проучи то питање, али пошто то није свршио благовремено, док је Магарашевић био министар просвете у његовој влади, „то је ова цела ствар застала, па је тако остављам у наслеђе новој Влади“. Од маршала Двора, Чолак-Антића, сазнао је да се за уредбе интересовао и сам кнез Павле, па је министру Ћирићу послао већ предложене примедбе, препуштајући му да сам донесе одлуку да ли ће их унети или не. Из Ћирићеве белешке на дну документа сазнајемо да је тражио уредбе и примедбе на преглед и да је дао инструкцију о упућивању писма

Поред ових важнијих уредби и одлука, Ћирић је донео низ допуна и измена одређених уредби и правилника (нпр. Допуна Правилника о наплати улазнице у државне музеје, од 17. априла; Измена Правила о инвентарисању збирака учила, књижница и намештаја у средњим, учитељским и грађанским школама, од 29. априла), неколико правилника, као што су: Правила о полагању дипломског испита за учитељице школа и течајева за домаћице (од 27. априла), Поступак при доношењу одлука о употреби уџбеника у народним, домаћичким, грађанским, средњим, учитељским и другим средњим и средњим стручним школама у ресору Министарства просвете (од 11. маја), Правила о полагању практичног учитељског испита за учитељице домаћичких школа и течајева (од 3. јуна), Правилник о владању слушалаца Више исламске шеријатско-теолошке школе у Сарајеву (од 5. јула), Правилник о испитима на Вишој исламској шеријатско-теолошкој школи у Сарајеву (од 5. јула) и друго.¹⁰⁸⁷

Други министарски мандат Стевана Ћирића карактерише велики број различитих молби, упућених Министарству просвете, током пролећа и лета 1939. године. Молбе су се односиле на постављења, премештаје, унапређења, финансирање изградње школа, материјалну помоћ школама, али су ту биле и притужбе на одређене неправилности у раду учитеља, управитеља школа, школских инспектора и друго. Током пролећа пристигло је око 4.500, а током лета 1939. године још око 2.000 различитих молби. О садржају великог броја молби сазнајемо из сачуваних сажетака, припремљених за министра Ћирића. У њима се, поред деловодног броја Министарства просвете, налази кратак садржај молбе, а често и реферат о могућностима за решење молбе, израђен на иницијативу министра.¹⁰⁸⁸ Занимљиво је да су се за решавање молби, врло често, заузимали народни посланици и министри, а у појединим случајевима и Драгиша Цветковић, као председник Владе и Милан Симоновић, као председник Скупштине, затим сенатори, црквени великодостојници, Југословенско учитељско удружење и други. Било је и молби, послатих лично министру просвете, које нису садржале интервениције и заузимања људи из највиших политичких кругова.

маршалу Двора. Уредба о уметничким школама, из октобра 1938, са примедбама унетим 1939, сачувана је међу документима Стевана Ћирића (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹⁰⁸⁷ Сви наведени документи – уредбе, одлуке, правилници – објављени су и у *Просветном гласнику*, од фебруара до септембра 1939.

¹⁰⁸⁸ Сажетци великог броја молби сачувани су међу документима Стевана Ћирића (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

Интервенције нису биле неуобичајена појава, напротив, то је био пожељан вид сарадње између министара Краљевске владе и народних посланика. О томе сведочи циркуларно писмо председника Цветковића упућено свим ресорним министрима, у којем се каже да посланици код појединих министара тешко „обављају своје посланичке дужности и на тај начин доведени су у тежак положај пред својим бирачима“. Такође, врло често се дешавало да, приликом пријема код министара, опозициони посланици „долазе пре до изражаја“ него они који подржавају владу. Иако председник владе није желео да улази у тачност тих навода, сматрао је за своју дужност да се обрати свим министрима и умоли их да на ту „појаву обрете специјалну пажњу“.¹⁰⁸⁹ Међутим, без обзира на то ко је интервенисао поводом повољног решење молбе, министар Ћирић је готово увек прво захтевао „реферат о могућности“ или „реферат о притужбама“ и спровођење детаљне истраге у таквим случајевима где је требало „савесно испитати“, па тек онда одлучивао о решењу. Министар је, после давања одређених наређења, молбе упућивао на решавање својим начелницима одељења, у зависности од тога шта је био предмет молбе. Сачуван је изванредан број одговора у којима се о решењу молбе извештавају они који су интервенисали – министри, посланици, сенатори... Иако су врло кратки и сажети, ови одговори нам пружају драгоцене информације о раду Стевана Ћирића као министра просвете. Из њих сазнајемо да се, без обзира на то ко је интервенисао, министар држао законских одредби, али и буџетских могућности, које су врло често ограничавале или чак онемогућавале позитиван одговор на молбу молитеља. У једном писму упућеном министру Ћирићу, у којем моли унапређење у вишу положајну групу, учитељ Јосип Радовчић из Омиша (срез Сплитски, бановина Приморска) каже да га је на такав корак инспирисала министрова личност, јер је „особа правичности и поштења“.¹⁰⁹⁰ У поменутих одговорима проналазимо низ примера који доказују констатацију изречену у писму учитеља Радовчића. Министар Ћирић је увек настојао да помогне, а ако то није могао, предлагао је начине или особе уз помоћ којих би се лакше решио проблем. Када му се обратила Милица Костић Селем, књижевница из Сплита, са молбом да Министарство просвете откупи изванредан број њених књига, министар Ћирић се, због немогућности да јој помогне, обратио председнику Народне

¹⁰⁸⁹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Д. Цветковић – С. Ћирићу, Београд, 27. маја 1939.

¹⁰⁹⁰ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Јосип Радовчић - Стевану Ћирићу, Омиш, 8. марта 1939.

скупштине Милану Симоновићу са предлогом да он то учини и књиге раздели народним посланицима.¹⁰⁹¹

Највише молби односило се на премештаје учитеља, а као најчешћи разлози навођени су породични проблеми: спајање супружника који нису радили у истом месту, школовање деце, здравствени проблеми, проблеми материјалне природе и други. Било је много случајева у којима министар Ћирић није могао да помогне, најчешће због непостојања упражњеног места учитеља у одређеној школи или месту, али и због недостатка буџетских средстава. Међутим, било је и случајева чије је решење министар свесно одложио, јер би извршењем одређеног премештаја, најчешће из малог места, школа потпуно остала без учитеља и то при крају школске године. За министра просвете – некадашњег просветног радника - стварање оваквих ситуација било је недопустиво. Због тога се често на сачуваним документима, односно одговорима оним лицима која су интервенисала, сусреће Ћирићева белешка да ће се премештај извршити током главног (великог) летњег размештаја или почетком нове школске године.

Премештаји учитеља основних школа, „по молби“, извршени су по завршетку школе, крајем јуна 1939. године.¹⁰⁹² И поред овог великог размештаја, током јула и августа стигао је поново велики број молби – око две хиљаде – које су се у главном односиле на премештаје и постављења учитеља.

Одлуком министра просвете од 11. августа 1939. године, која је два дана касније објављена у листу *Политика*, постављен је велики број дипломираних студената филозофије, музичких и уметничких академија и школа, за супленте гимназија, наставнике грађанских школа и привремене учитеље вештина.¹⁰⁹³ Четири дана касније у истом листу објављен је и велики указ о унапређењу учитеља, којег су краљевски намесници донели на предлог министра просвете.¹⁰⁹⁴

Југословенско учитељско удружење обраћало се Министарству, такође, по питању премештаја учитеља. Удружење је захтевало да се на своја радна места врате они учитељи који су премештени у време децембарских избора 1938. године. Једно врло оштро писмо министру Ћирићу упутио је Миладин Ивановић, учитељ из Добре Воде, који је захтевао да му се да боље радно место јер је, без своје кривице, премештен

¹⁰⁹¹ У питању је била збирка песама „Сама под сунцем“, а Ћирић је препоручио Симоновићу да се откупи известан број књига и подели народним посланицима (БМС, Покон библиотека..., без инв. брока, С. Ћирић - М. Симоновићу, Београд, 14. марта 1939).

¹⁰⁹² Списак премештених учитеља објавила је *Политика* од 1. јула 1939.

¹⁰⁹³ Имена постављених суплената и наставника објављена су у *Политици* од 13. августа 1939.

¹⁰⁹⁴ Имена унапређених учитеља објављена су у *Политици* од 17. и 18. августа 1939. Код унапређења учитеља водило се рачуна о оценама учитеља, времену чекања унапређења и броју на ранг-листи.

у једно забачено место.¹⁰⁹⁵ Он је замерио министру што је изјавио, током буџетске расправе у Народној скупштини, да су поправљене све неправде учињене учитељима. За велику неправду и неисправљену грешку сматрао је премештаје учитеља, оних који су припадали Удруженој опозицији, у време избора. „Ако је грех што смо припадници Удржене опозиције, онда је већи грех што је та Удружена опозиција дозвољена“ – писао је учитељ Ивановић у свом писму министру, иако Стеван Ћирић није био у време избора на челу Министарства и, заправо, није био крив за политичке премештаје учитеља. Ивановић је даље писао о свом дугогодишњем службовању на самој граници са Бугарском, у врло тешким условима, сматрајући да је својим преданим радом у том периоду заслужио боље место, као и то да не буде прогањан због „размимоилажења у политици са појединим посланичким кандидатима или због личне нетрпељивости средског начелника“. Своје писмо министру он је завршио следећим речима: „Да нагласим на крају: пишем Вам као човек човеку, а не као претпостављеном, јер будите уверени да са оваквом као до сада просветном политиком губи и народ и држава и ми учитељи. Оваквим се поступцима губе радне снаге, јер њихова радна воља опада, због неправде, а то иде на штету опште народне користи.“¹⁰⁹⁶ На жалост, немамо сачуван одговор министра Ћирића учитељу Ивановићу, тако да не знамо да ли је неправда према њему исправљена. Познато нам је једино да је министар од својих подчињених тражио реферат о овом предмету.

Одређен број молби бавио се проблемима ученика који су због различитих прекршаја, а најчешће због комунистичке делатности, избачени из школе и остали, при том, без могућности завршетка школовања. У таквим случајевима интервенције су упућиване министру просвете ради одобравања наставка школовања. Хамдија Шахипашић, народни посланик, молио је министра Ћирића да повољно реши молбу ученице Раде Мијатовић и њених другова, ученика Грађанске школе у Рогатици, и одобри им полагање завршног испита. Они су јуна 1938. године избачени из школе због комунистичке пропаганде и изгнани из свих грађанских школа у Краљевини. У писму министру просвете народни посланик је образложио како је афера прво настала међу наставницима, а затим се пренела и на ђаке, и да су деца „платила цех“ својих несавесних наставника, тако што је њих седморо остало без могућности да полаже матуру. Обраћајући се министру Ћирићу посланик Шахипашић је написао: „Молим

¹⁰⁹⁵ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Кабинет министра просвете, бр. 1501, 14. марта 1939.

¹⁰⁹⁶ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Миладин Ивановић - Стевану Ћирићу, Добре Воде, 13. марта 1939.

Вас као човјека којему је стало до правде и истине (јер сам се о томе увјерио из Вашег експозеја у Народној скупштини) да узмете Ви речени предмет у своје руке и... издате наређење да се молба Мијатовић Раде и другова повољно ријеша...¹⁰⁹⁷ Министар Стеван Ћирић одобрио је, 18. марта 1939. године, именованој ученици полагање завршног испита у Женској грађанској школи у Сарајеву.¹⁰⁹⁸

Министру просвете су се обраћали и родитељи како би се њиховој деци дозволио премештај из једне у другу школу или одобрила стипендија за школовање у земљи или иностранству. Међутим, Министарство није имало новац предвиђен за стипендирање студирања у земљи, већ само могућност доделе стипендија ради студирања у одређеним страним државама – Француској, Енглеској, Пољској и Турској. Постојала је могућност да се студентима додели помоћ или стипендија из „Британског фонда“ којим је управљао министар просвете, али је важило правило да су могли конкурисати само студенти са територије предратне Србије.¹⁰⁹⁹

Чињеница је да се највећи број молби односио на премештаје и унапређења просветних радника, али се извастан број молби био из других области које су биле у ресору Министарства просвете - уметност (позориште, опера, филхармонија), књижевност, музеологија - а односиле су се на различита постављења, одликовања, одобрења и, најчешће, на финансијску помоћ. Тако су се, на пример, министру обратили представници музеја из различитих места Дравске бановине, који су одржали састанак у Цељу у пролеће 1939. године, упутивши му једну претставку у којој су констатовали да се стање у музејима мора поправити. Намера Министарства била је да искористи сугестије музејских радника поменуте бановине приликом израде уредбе о музејима.¹¹⁰⁰ Затим, признати археолог Миодраг Грбић, кустос Музеја кнеза Павла, марта 1939. године молио је министра за постављења Јосипа Корошеца, као приправника Музеја у Сарајеву, Мирослава Стојковића, као приправника Археолошког музеја у Сплиту и премештај Косте Новаковића, наставника грађанске школе из Блаца,

¹⁰⁹⁷ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Хамдија Шахипашић - Стевану Ћирићу, Београд, 12. марта 1939.

¹⁰⁹⁸ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Кабинет министра просвете, бр. 1641, 14. марта 1939.

¹⁰⁹⁹ Навешћемо, као пример, молбу вајарке Злате Марков из Новог Сада, која је молила стипендију ради даљег усавршавања. У њеном случају разматрана је и могућност добијања стипендије из „Британског фонда“, али она није задовољавала онај важан услов – да је са територије предратне Србије (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Кабинет министра просвете, бр. 1919, 27. марта 1939).

¹¹⁰⁰ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Кабинет министра просвете, бр. 4249, мај 1939. Инструкцију је, уместо министра, дао начелник Душан Јакшић..

како би у Новом Саду организовао музејски и археолошки рад.¹¹⁰¹ Већ следећег месеца, априла 1939. године, директор Хрватског народног зоолошког музеја молио је да се професор др Никола Финка, кустос ове установе, постави за конзерватора.¹¹⁰² Овакве молбе биле су уобичајене, јер је министар просвете потписивао све указе о постављењима у ресору Министарства просвете, како просветним радницима, тако и радницима у култури. Занимљивије су, свакако, оне интервенције друге врсте, у вези са одређених проблема политичке, верске или националне природе. Такав је био проблем Бранка Гавеле, чувеног редитеља из Загреба, за кога се заложиио народни посланик и бивши министар др Лаза Марковић, молећи министра да узме случај у разматрање и повољно га реши. У питању је, наиме, била једна Гавелина изјава у којој је, у намери да се одужи за гостипримство у Софији, нагласио да је Хрват и да „Хрвати воле Бугаре“.¹¹⁰³ Из сачуваних писама сазнајемо да је неко ову изјаву искористио и „денунцирао“ Бранка Гавелу надлежном министру, због чега је оптуженом претила опасност да „буде лишен од стране државе могућности да ради на Хрватском казалишту у Загребу“. Због тога се Гавела обратио за помоћ Лази Марковићу, који је о том проблему једном приликом разговарао у Скупштини са министром Ћирићем. Министар просвете је очекивао да Гавела своју изјаву демантује, што је овај одбио, правдајући се Марковићу следећим речима: „У својем писму наиме кажете да Министар очекује да ја своје наводне изјаве демантирам. Но ја не могу ништа демантирати јер не знам точно што ми је злонамјерни денунцијант заправо ставио у уста.“ Он је Лази Марковићу признао да је истакао како се као Хрват осећа близак Бугарима, затим како није први Хрват који је деловао у бугарском главном граду и како се нада да ће се за сву „исказану љубазност моћи реванширати у хрватском Загребу“.¹¹⁰⁴ Марковић је, обраћајући се министру просвете, оценио да овакве изјаве имају „значај само за оцену менталитета г[осподина] Гавеле као истакнутог Хрвата, и то је последица нездравога односа у којем се налазе Срби и Хрвати у овој нашој заједничкој држави“. Он је сматрао да, због наведених речи, познатом редитељу не треба ускратити могућност рада у хрватском театру. Своје писмо министру Ћирићу завршио је следећим речима: „Ја знам да сте Ви културан и националан човек па

¹¹⁰¹ Сва тројица су били „стипендисти за археологију“. На сажетку молбе, који је без деловодног броја, налази се следећа белешка: „Р[еферат] о м[огућности] 31. III [1939] С[теван] Ћ[ирић]“. Одговор није сачуван (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹¹⁰² БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Кабинет министра просвете, бр. 2723, април 1939. Реферат је, уместо министра, тражио начелник Душан Јакшић. Одговор није сачуван.

¹¹⁰³ Уз сажетак молбе, који је без деловодног броја, сачувано је писмо Лазе Марковића упућено министру Ћирићу, Београд, 23. март 1939 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹¹⁰⁴ БМС, поклон библиотека..., без инв. броја, Бранко Гавела - др Лази Марковићу, Праг, 1. март [1939].

верујем да ћете ову ствар узети поново у оцену и решити је у духу правичности.¹¹⁰⁵ Министар Ћирић је од својих подређених службеника тражио хитан реферат о случају редитеља Бранка Гавеле, са намером да још једном детаљно проучи тужбу против њега.

Априла 1939. године од Министарства просвете Загребачка филхармонија затражила је новчану помоћ какву ужива и филхармонија у престоници.¹¹⁰⁶

Удружење глумаца Краљевине Југославије обратило се 13. марта 1939. године министру Стевану Ћирићу, са молбом да се њихов колега Божа Николић одликује орденом Светог Саве II степена, поводом десетогодишњице његовог рада и председниковања поменутих струковним удружењем. Он је био редитељ и глумац, члан београдског Народног позоришта, који је својим радом и залагањем умногоме допринео да се побољша положај југословенских глумаца. У част Николићевог јубилеја планирана је свечана представа, која је требала да се одржи 21. марта исте године у Народном позоришту у Београду. Глумци су били уверени да сви „племенити напори“ њиховог колеге не би постигли тако добре резултате да на челу Министарства просвете није био и министар Стеван Ћирић – „човек Ваших широких погледа и културе“ – како су написали у свом допису.¹¹⁰⁷ Због тога су себи дали слободу да га замоле да буде „тумач“ њихових искрених осећања и одликује њиховог „јубилара“ Божу Николића. Министар је молбу југословенских глумаца услишио и, као човек који је изузетно волео позориште, присуствовао је представи у београдском Народном позоришту, одржаној у част Боже Николића.¹¹⁰⁸

Још на почетку свог првог мандата, крајем децембра 1934. године, Стеван Ћирић је примио делегацију Југословенског учитељског удружења, која му је изнела сва актуелна просветна, школска и сталешка питања, која је он поделио у неколико група: 1) питања школе и наставе, 2) интереси учитељског сталежа без материјалних захтева, 3) сталешка питања материјалне природе и 4) питања учитељског рада ван школе. Том приликом министар Ћирић је посебно нагласио жељу да сарађује са учитељским удружењем. Неколико година касније, у време другог Ћирићевог мандата, сва поменута питања била су и даље актуелна. Лист *Народна просвета*, као званичан орган ЈУУ, приликом доношења вести о формирању владе Драгише Цветковића, изразио је

¹¹⁰⁵ Наведено писмо посланика Марковића министру Ћирићу (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹¹⁰⁶ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Кабинет министра просвете, бр. 2829, април 1939.

¹¹⁰⁷ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Удружење глумаца Краљевине Југославије - Стевану Ћирићу, Београд, 13. март 1939.

¹¹⁰⁸ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Кабинет министра просвете, бр. 1847, март 1939. На сажетку молбе налази се белешка из које се види да министар планира да присуствује представи.

уверење да ће министар Ћирић задржати исто мишљење о свим актуелним просветним питањима.¹¹⁰⁹

Сарадња Стевана Ћирића са Југословенским учитељским удружењем и у другом министарском мандату била је, судећи по броју сачуваних докумената, врло интензивна. Ово струковно удружење обратило се новом министру убрзо по његовом постављењу. Истог дана, 14. фебруара 1939. године, Ћирићу је послато неколико дописа различите садржине, који су се бавили актуелним проблемима учитеља. Као једно од врло значајних питања које је требало регулисати, наведено је питање школских надзорника, како би учитељи могли „посветити све своје силе школи, просвети, сузбијању неписмености и грађанском васпитању народа“.¹¹¹⁰ Удружење је сматрало да би сваки школски надзорник морао имати тачно одређене квалификације као што су „неоспорна стручна спрема, морална непорочност, такт према подређенима, лична способност и увиђавност да се узвиси изнад евентуалних групација учитељства, да буде арбитар који ће спајати и уједињавати учитеље на заједничком просветном послу“.¹¹¹¹ Међутим, у пракси је ситуација била потпуно другачија, што је илустровано конкретним примерима. Због тога је Удружење тражило од министра просвете да се регулишу односи школских надзорника према учитељству и Учитељском удружењу, односно да се поставе на правилну основу у корист школе и народне просвете. Практично, то је значило да се надзорници не мешају у унутрашње ствари ЈУУ, као и да не злоупотребљавају свој службени положај. Удружење се жалило на спутавање рада свог председништва, које је према Правилима одобреним од Министарства просвете имало службени положај, односно председник је био ослобођен разредне наставе, а потпредседник и секретар распоређени су у школе са полудневном наставом, што им је омогућавало да несметано обављају послове у Удружењу.¹¹¹¹ Од 1936. године приметна је намера да се одговорним представницима организације ускрати слободно време како не би могли обављати послове за које су задужени. Од министра је затражено да се омогући нормалан рад председништву и функционерима секцијских управа, како би Учитељско удружење нормално пословало.

Представнике ЈУУ – Ивана Димника, председника и Стјепана Крањчевића, потпредседника, министар Ћирић је примио у свом кабинету 24. фебруара 1939.

¹¹⁰⁹ Народна просвета, 9. фебруар 1939.

¹¹¹⁰ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Југословенско учитељско удружење - Стевану Ћирићу, Београд, 14. фебруара 1939.

¹¹¹¹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, ЈУУ - Стевану Ћирићу, Београд, 14. фебруара 1939. Још један допис послат је министру Ћирићу 13. марта 1939. са именима учитеља – „најтежих случајева које би требало хитно поправити“.

године, недуго по постављењу на министарску функцију. Министру су изложена сва актуелна питања која су занимала учитељство, а затим су му предате појединачне представке о свим важним и хитним питањима из ове области. Ћирић је са пажњом саслушао представнике струковног удружења и показао „пуно добре воље за сређивање прилика и односа“. Министар је, као некадашњи просветни радник, имао искрену намеру да, као и у претходном мандату, ради на решавању озбиљних проблема који су оптерећивали учитељску професију. Надао се да ће бити реализовани праведни учитељски захтеви и то „у корист школе, народне просвете и учитељског реда“.¹¹¹²

Добру сарадњу између новопостављеног министра просвете и ЈУУ убрзо су покушали да осујете непријатељи Удружења. Они су упутили једну компромитујућу представку, истовремено и министру Ћирићу и председнику Владе Цветковићу, у којој су приказали сва актуелна учитељска питања као политичка питања. Суштина представке састојала се у бризи да ће већина учитеља подржавати УО уместо владајуће ЈРЗ.¹¹¹³

Представници Југословенског учитељског удружења поново су били примљени од стране министра просвете 2. јуна 1939. године и тада су му указали на интервенције високих државних функционера приликом премештаја учитеља. Министар је био сагласан да треба „у неизбежним случајевима бирати погођеним учитељима боља места и у сваком случају одговарајућа породичним потребама и школовању деце.“ Поводом истог проблема Учитељско удружење се убрзо, већ средином месеца, обратило писменим путем највишим државним властима - министрима у влади, председнику Народне скупштине и бановима, указујући на штетност њихових интервенција приликом премештаја учитеља.¹¹¹⁴ О овом потезу ЈУУ је обавестило ресорног министра

¹¹¹² Штампани Извештај члановима Главног одбора и претседницима среских друштава ЈУУ, С. Бр. 781 од 6. априла 1939 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹¹¹³ Више у: Г. Петковић, *Политичка делатност...*, 164-165.

¹¹¹⁴ У писму упућеном министрима, 14. јуна 1939, каже се: „Државничким гледањем и схватањем потребе и важности сталешких организација од меродавних фактора измењени су односи и досадашња политика према Југословенском учитељском удружењу и огромној већини учитељства целе државе. Нарочито изјавама Господина Претседника Краљевске Владе и Господина Министра просвете, које су дали претставницима Југословенског учитељског удружења као еминентној националној организацији, подупрta су настојања да Југословенско учитељско удружење остане инструмент само у служби народа и државе. Ова настојања увиђавношћу меродавних фактора, добила су тиме и службену потпору. (...) Господин Председник Краљевске Владе изјавио је претставницима Југословенског учитељског удружења да је већ наредио исправку неправедних премештаја из прошлости и да ће подупирати све о чему се Југословенско учитељско удружење буде споразумело са г. Министром просвете. Захваљујући увиђавности и државничком гледању на ствари са стране г. Министра просвете, прилике у учитељским редовима почеле су се поправљати, ако не брзим, ипак неким темпом. Нови, нежељени и дисциплински наслеђени премештаји ипак се врше и како изгледа само на тражења и интервенције г. г. активних Министара, г. претседника Народне скупштине и банова. Ово је нарочито тешко са разлога што се тиме губи вера у исправку ранијих неправди и што прогоњени учитељи добијају породичним приликама

Стевана Ђирића, образложивши му своје разлоге за то: „Први је разлог у томе, што смо хтели да Вас ослободимо интервенција са тих страна у погледу премештања учитеља, и да, у исто време, укажемо на тежину ситуације и Ваше као министра просвете и државника и тежину ситуације у којој се могу да нађу, услед оваквих интервенција, учитељи који не заслужују прогоне. Други разлог јесте у томе, што сматрамо за дужност према Вама као Шефу просвете и пријатељу учитељског сталежа и по тој дужности осећамо: да овакве интервенције нису ни мало корисне ни за политику коју Краљевска влада води, нити за Вас лично и као народног претставника, Министра просвете и државника. Јер услуга коју г. г. министри, г. г. председник Народне скупштине и банови траже од Вас, а коју је одиста тешко одбити, уноси незадовољство не само код премештених учитеља и њихових другова у срезу у коме служе, већ се то преноси и на учитеље Вашег изборног среза, а даље, природно, и на све учитеље у земљи, и стиче се уверење да се са прогонима, и мимо Ваше жеље, није престало.“¹¹¹⁵ Уважавајући труд захваљујући коме је министар успео делимично да сузбије интервенције народних посланика, ЈУУ је изражавало сумњу да су интервенције биле само више усмерене на министре, односно да су каналисане на неколико места, што неће бити довољно за боље поступање према народним учитељима. Због тога је ЈУУ молило министра за његову личну интервенцију у Министарском савету, како би се престало са тражењима премештаја учитеља по потреби службе. Затим, Учитељско удружење је очекивало да Министарски савет донесе закључак о сталности учитељства на службеном положају, као и одлуку за подношење таквог предлога Народној скупштини. Са друге стране, Удружење је било спремно да прибави материјал којим ће документовати какве је тежине и штете по школу, просвету и учитеље нанео доскорашњи систем прогањања учитеља, и из кога ће се видети неизбежна и хитна потреба завођења сталности учитеља на службеном месту.

Осим питања премештаја учитеља, Југословенско учитељско удружење обраћало се министру просвете по питању постављења школских надзорника, у вези са званичним гласилом Удружења, одржавањем годишње скупштине и по многим другим актуелним питањима. Једно од најактуелнијих, свакако, ако се има у виду тадашња политичку ситуацију у држави, било је питање приговора Хрвата на просветну

неодговарајућа слаба места, а ничим није утврђено, да постоји ма каква службена кривица за такву казну. (...) Из тога разлога Југословенско учитељско удружење обраћа се... с молбом, и апелује на Вашу увиђавност, јер ово не води добру ни по интерес школе и просвете, ни по интерес народа и државе“ (БМС, Поклон библиотека..., брз инв. броја).

¹¹¹⁵ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Претседништво ЈУУ - Стевану Ђирићу, Београд, 14. јуна 1939.

политику. ЈУУ је таксативно навело приговоре у вези са запостављањем Хрвата у просвети: заступљен мали број Хрвата у Министарству просвете и у банској управи у Загребу; приговори у вези са постављењима управитеља са већинским римокатоличким становништвом; запостављање приликом постављења учитеља; у срезовима са већинским хрватским становништвом углавном су школски надзорници Срби, а ниједан Хрват није надзорник у областима где су Срби већински народ; замера се слању референата и чиновника Министарства просвете за преглед школа, јер се они сматрају неподесним пошто су изгубили контакт са школом и наставом; да се у бољим хрватским местима, која се појединачно наводе, налази несразмерно већи број Срба-просветних радника у односу на број српског становништва; Хрвати су запостављени када су у питању постављења учитеља и, на крају, приговори на просветну политику коју је водио бански школски надзорник у Савској бановини, Душан Богуновић, а који је сада био народни посланик.¹¹¹⁶

ЈУУ послало је министру просвете предлог како да се уклоне приговори Хрвата на персоналну просветну политику. Предлог, који се заснивао на добијеним подацима и израженим жељама, садржао је конкретна решења за регулисање просветне политике у Савској бановини. Наведена су имена могућих кандидата за чиновнике Министарства просвете – Одсек за Савску бановину и Персонални одсек, као и имена компромитованих референата банске управе које је требало уклонити и онемогућити их „да са тих места и даље спроводе свој досадашњи штетан поступак“. Даље, дата је сугестија да начелно „треба прихватити мишљење политичких и учитељских кругова у Загребу: да све позиције у основној настави треба да заузму пучки учитељи, макар као вршиоци дужности и да се не форсира постављање наставника грађанских школа на места банских школских надзорника“. За првог банског школског надзорника у Загребу предложен је Сава Стажић, професор Учитељске школе у Осијеку, а друга два места требала су да се попуне према накнадним предлозима из Загреба и у договору са ЈУУ. Постављења су, свакако, требала да буду из редова народних учитеља и у сразмери 2:1 у погледу народности, односно у корист Хрвата.¹¹¹⁷ Принцип сразмере приликом постављења, односно вођења рачуна о народној и верској припадности кандидата, како

¹¹¹⁶ Приговори на просветну политику са стране Хрвата, није датирано, послато на меморандуму Председништва ЈУУ, са белешкама Стевана Ћирића (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹¹¹⁷ Предлог како ће се уклонити приговори Хрвата на персоналну просветну политику, Београд, 17. јула 1939. Овај документ, међутим, није званичан, без деловодног броја је, потписа и печата, али се налази на меморандуму ЈУУ (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

учитеља тако и чиновника Министарства и банске управе, не само у Загребу него и у читавој Савској бановини, био је нарочито наглашен.

Највише незадовољства изазвало је одређивање непогодних лица за преглед школа, па је сугерисано да се за тај посао не шаљу чиновници банске управе и Министарства просвете, јер се они налазе ван практичног рада у школама. Такође, и код овог питања, као и код постављања школских управитеља, требало је „водити рачуна о већини народносне припадности“. Једна од битних примедби односила се на недостатак школских надзорника - Хрвата, јер у Загребу није постојао надзорнички одсек, па је предложено његово формирање одлуком Министарства просвете.

Главна годишња скупштина Југословенског учитељског удружења одржана је од 19. до 21. августа 1939. године у Бања Луци.¹¹¹⁸ Скупштина се бавила свим актуелним питањима учитељске професије – сталешким, економским и социјалним, али и појединим проблемима југословенске просвете уопште. Изасланик министра Ћирића, који се у то време налазио у Норвешкој на заседању Интерпарламентарне уније, био је Милан Перенчевић. Он је поздравио Скупштину у име министра просвете и одржао је краћи говор у којем је изнео неколико важних одредница Ћирићеве просветне политике: да се неће мешати у сталешка питања учитеља, да ће сарађивати са легалним представницима учитељства, и даље ће удовољавати молбама да учитељи добију места која више одговарају њиховим породичним потребама и школском раду појединца, да ће бити решене све молбе за постављења и да се у Министарству раду у погледу новог наставног плана и програма. Поруку министра просвете учитељи су пропратили бурним одобравањем, а затим му је потпредседник ЈУУ, Тодор Димитријевић, изразио захвалност целокупног југословенског учитељства на пажњи и разумевању које је показао за њихове проблеме.¹¹¹⁹ Скупштина је министру просвете упутила телеграм подршке „у извођењу просветне политике исправљањем неправди, успостављањем реда у просвети, стварањем задовољства у учитељству... раду на реформи школског законодавства и враћања учитељске сталности“.¹¹²⁰

На Скупштини је за председника поново изабран Иван Димник, затим донета је резолуција у којој се наглашава да су сва настојања учитељске организације стављена у службу струке, учитеља и народа. Истог дана када је Скупштина завршила рад, 21.

¹¹¹⁸ *Политика* је доносила детаљне извештаје о раду Скупштине.

¹¹¹⁹ *Политика*, 21. август 1939.

¹¹²⁰ Телеграм је објављен у *Народној просвети*, 7. септембра 1939.

августа 1939. године, у Бања Луци је седницу одржао Главни одбор ЈУУ. Саопштење са седнице, које је потписао председник Иван Димник, послато је и министру просвете.¹¹²¹

Из свега наведеног по питању Југословенског учитељског удружења може се закључити да је сарадња између Удружења и Министарства била на завидном нивоу, без обзира на све проблеме, који се нису дали лако решити, а нарочито на недостатак финансијских средстава.

Када је у питању просветна политика према националним мањинама, занимљив је допис сенатора др Георга Грасла, упућен 5. августа 1939, у којем се он жали министру на недовољан број немачких одељења у грађанским школама, нарочито у оним местима која су чисто немачка, да су „сем самосталних немачких грађанских школа укинута простом потезом пера скоро и сва паралелна немачка одељења на државним грађанским школама“. Из тог разлога моли да се што пре отвори први разред на немачком наставном језику у државној грађанској школи у Вршцу.¹¹²² Међутим, три недеље касније Стеван Ћирић више није био на месту министра просвете, тако да је могуће да овај процес отварања немачког одељења у Вршцу није стигао да заврши.

За разлику од сегмента просвете, за који је сачуван огроман број докумената – молби, дописа и уредби, у сегменту културе сачувано је мало грађе на основу које се може закључити више о културној политици министра Ћирића.

Министар је већ у свом експозеу о просветној политици, марта 1939. године, истакао значај народних позоришта и њихову улогу у развоју културе. Као човек који је изузетно ценио и волео уметност, он је и током свог другог мандата настојао да, колико год је то било у његовој моћи, помогне установама културе у решавању проблема са којима су се суочавале и побољша положај културних радника. Ту намеру министар је исказао одмах на почетку свог другог мандата. Наиме, непосредно пред почетак буџетске дебате, 3. марта 1939. године, министру се обратио председник владе Драгиша Цветковић са молбом да се у Финансијски закон унесе амандман о позоришту у Сплиту. Свој дугогодишњи проблем – недостатак позоришта (казалишта) – Сплићани су покушали да реше преко министра без портфеља Анте Маштровића, који се тим поводом обратио Драгиши Цветковићу. Председник владе проследио је предлог министру просвете, са жељом да му се посвети пажња, али је препустио надлежном министру да процени његову оправданост и да га, сходно томе, предложи као амандман

¹¹²¹ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Коминике, Бања Лука, 21. август 1939.

¹¹²² АЈ, 66 – 120 – 390.

за поменути закон.¹¹²³ Министар Ћирић се заузео да се питање сплитског казалишта стави на дневни ред, односно да се амандман о његовом финансирању унесе у Финансијски закон, што је била основа за функционисање једне државне установе. Неколико месеци касније *Политика* је објавила да ће Народно казалиште у Сплиту почети са радом у сезони 1940/41, а да су заслуге припадале министрима Анти Мastroвићу и Стевану Ћирићу.¹¹²⁴ Ово је био један добар пример решавања проблема у култури тадашње југословенске државе али, нажалост, пре је био изузетак него правило.

Почетком јула 1939. године у Нишу је одржан конгрес Удружења глумаца Краљевине Југославије. На завршном састанку, одржаном 6. јула, којим је председавао Добрица Милутиновић, усвојена је резолуција у којој се изражава захвалност председнику владе Драгиши Цветковићу и министру просвете Стевану Ћирићу за њихов допринос приликом решавања сталешких и уметничких питања. У даљем тексту истичу се захтеви и молбе упућени, углавном, министру просвете: доношење савременог позоришног закона – у том циљу је министру упућена молба ради што хитније одлуке о формирању комисије за израду пројекта закона у којој би били заступљени и представници Удружења глумаца – затим, постављање управника у сплитском Народном казалишту; да се управама народних позоришта стави у дужност да сва ангажовања врше преко постојеће уметничке берзе рада која је основана и одобрена од стране министра просвете како би се правилно регулисали радни односи; да се управама позоришта нареди да строго поштују и извршавају одредбе „једнообразних“ уговора прописаних од министра просвете, који су управници врло често кршили и да се код министра саобраћаја издејствује одобрење повластице од 50% за државне железнице глумцима пензионерима, као што је то било одобрено и осталим државним пензионерима.¹¹²⁵

Током марта 1939. године у Београду је одржана једна значајна изложба посвећена француском сликарству 19. века. Свечаном отварању поставке у Музеју кнеза Павла присуствовао је велики број угледних званица – краљевски намесници, чланови Владе, председник Народне скупштине и представници француског Министарства просвете. На отварању је, поред кнеза Павла, говорио и министар Ћирић, нагласивши да су на изложби заступљени „сви правци од класичне антике до

¹¹²³ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Цветковић - Ћирићу, Београд, 3. марта 1939.

¹¹²⁴ *Политика*, 29. јул 1939.

¹¹²⁵ *Политика*, 7. јул 1939.

импресионизма, са свим прелазима и преливима“.¹¹²⁶ Изложба је привукла велику пажњу јавности, не само медија, већ и огроман број посетилаца.

Током пролећа и лета 1939. године министар Ћирић је, такође, отворио Пролећну изложбу у павиљону „Цвијета Зузорић“, али је узео учешћа и у неким другим културним манифестацијама. Једна од тих активности била је организована у Берлину, престоници Рајха, поводом оснивања Немачко-југословенског друштва (Deutsch-jugoslawische Gesellschaft) и свечаног отварања Југословенске изложбе. Делегација предвођена министром Ћирићем - коју су чинили др Ото Франгеш, сенатор, др Шефкија Бехмен, Пантић и Милан Јовановић Стоимировић, народни посланици, Велмар-Јанковић, шеф Одељења за културне везе са иностранством Министарства просвете, др Шмаус и немачки адмирал фон Фрајберс, који је био у њиховој пратњи - отпутовала је за Берлин 20. маја. Интересантно је да су свечаном испраћају на београдском аеродрому присуствовали званичници обе стране, међу којима је био и опуномоћени немачки посланик у Београду Виктор фон Херен са супругом. Од стране Министарства просвете делегацију је испратио Душан Јакшић, Ћирићев помоћник.¹¹²⁷ Делегацију је у Берлину дочекао југословенски посланик Иво Андрић и чланови Управног одбора Немачко-југословенског друштва.¹¹²⁸

О боравку југословенске делегације у Берлину, коју је предводио министар Ћирић, није сачувано пуно података. *Политика* је објавила један краћи текст у којем је укратко описан ток свечане седнице поменутог Удржења, што је био повод одласка југословенских културних посленика, али из њега не сазнајемо ништа о осталим активностима чланова делегације, као што су званични и незванични сусрети са представницима немачких власти. Чак ни у забелешци Милана Јовановића Стоимировића, коју је о путу у Немачку оставио у свом Дневнику, нема битнијих детаља. У њој се, за разлику од већине његових записа који су настали неколико година раније, осећа другачији пишчев став према Стевану Ћирићу.¹¹²⁹

Свечана седница Немачко-југословенског удружења одржана је 21. маја 1939. године. Поред наведених југословенских представника, седници је присуствовао и Иво Андрић, посланик Краљевине Југославије у Берлину. Од стране немачких званичника присутни су били др Ламер, министар Рајха, затим, државни секретари Кернер, Кеплер,

¹¹²⁶ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, концепт говора министра Ћирића.

¹¹²⁷ *Политика*, 21. мај 1939.

¹¹²⁸ *Време*, 21. мај 1939. Видети и: Душан Глишовић, *Иво Андрић, Краљевина Југославија и Трећи Рајх*, I, Београд, 2012.

¹¹²⁹ М. Ј. Стоимировић, *Дневник...*, 280-282.

Ландфрид, Нојман, фон Чамер унд Остен. Прва, свечана седница новооснованог Немачко-југословенског удружења - чији је задатак био да ради на појачавању културних, привредних и личних веза између Немачке и Југославије, и да доприноси мирољубивој сарадњи две земље - одржана је у Дому ваздухопловства у Берлину. *Политика* бележи обраћања Немаца – Кернера, државног секретара, Лоренца, команданта бригаде јуришних одреда и Мајера, председника Удружења – али на основу новинарског извештаја произилази да се на седници није огласио нико од званичника из југословенске делегације, па чак ни министар Стеван Ћирић. Прво обраћање са југословенске стране уследило је, по свему судећи, тек на банкету који је уприличен после седнице. Иво Андрић је, као југословенски посланик у Берлину, одржао говор у коме је поздравио оснивање Немачко-југословенског удружења, у којем је истакао како је „приступање толиких истакнутих личности... добар предзнак за његов успех у раду“.¹¹³⁰

Лист *Време* известио је о повратку делегације, која је у Немачкој остала до 24. маја, када је свечано испраћена од стране немачких званичника¹¹³¹ и југословенског посланика Андрића. Утиске о боравку у престоници Трећег Рајха и манифестацијама немачко-југословенског пријатељства изнео је дописнику *Времена*, непосредно пред полазак из Берлина, Шефкија Бехмен. Он је био веома задовољан срдчним пријемом и великом пажњом која је од стране домаћина указана југословенској делегацији. Врло неуобичајена и веома упадљиво је то што није забележена нити једна званична изјава министра Ћирића, како током боравка у Берлину, тако и по повратку у Београд. Поставља се питање како је могуће да један високи представник званичне југословенске политике, највиши по рангу у делегацији, а као министар и најкомпетентнији - јер су у његовом ресору била културна дешавања - не каже бар неколико речи о манифестацији пријатељства са моћном Немачком, са којом је југословенска влада настојала да одржи и више од пријатељских односа, а од које је већина европских држава у то време, најблаже речено, страховала. На основу оваквог држања министра Стевана Ћирића можемо закључити да није одобравао агресивну политику фашистичке Немачке и њеног вође Хитлера. Али, и да се није либио да свој став искаже. До ове тврдње довео нас је један усмени траг, који је врло занимљив, али нема потврду у писаним документима. Наиме, на основу тврдњи потомака Стевана

¹¹³⁰ *Политика*, 22. мај 1939; *Време*, 22. мај 1939.

¹¹³¹ На берлинском аеродрому југословенску делегацију испратили су др Гримш, начелник министарства, др Мајер и адмирал Фрајберг, председник и потпредседник Немачко-југословенског друштва.

Ћирића, он је током боравка у Берлину и сусрета са Херманом Герингом изнео ставове о немачкој политици који нису били најповољнији. Због оваквог држања министар Ћирић, као једини члан делегације, није добио немачко одликовање.¹¹³² Потврду о томе, за сада, имамо једино у сачуваним страним одликовањима – чехословачким, румунским, белгијским и француским, које је добио током своје делатности као министар просвете и председник Народне скупштине – међу којима нема ниједног немачког одличја.¹¹³³

Убрзо после посете југословенске делегације, коју је предводио министар Ћирић, већ почетком јуна 1939. године, Немачку су посетили кнез Павле и кнегиња Олга. То је била њихова прва званична посета, приликом које им је био приређен нарочито свечан дочек.

Други мандат министра просвете Стеван Ћирић је завршио 25. августа 1939, када је Драгиша Цветковић, након склапања споразума са Мачеком, поднео оставку у име целе Владе. Цветковићева Влада је испунила задатак због којег је формирана – питање споразума са Хрватима било је решено. Нова Влада образована је већ сутрадан, на њеном челу је поново био Драгиша Цветковић, а Влатко Мачек је добио место потпредседника. Стеван Ћирић није ушао у нову Владу, јер није прихватио политику федерализације државе. На његовом месту био је Божа Максимовић.¹¹³⁴

Друштвена делатност

Стеван Ћирић је, поред тога што је био активан учесник у политичком животу, био врло ангажован и на пољу друштвене делатности. Његова прва ангажовања везана су за локалну заједницу – Сремске Карловце и Нови Сад, и то у периоду када је био професор Карловачке гимназије. Ћирић је тада био члан, а од 1926. и председник Управног одбора, карловачке Црквене општине и члан Матице српске у Новом Саду. Године 1923. постао је члан Матице српске, а шест година касније уврштен је у њене чланове добротворе, о чему сведоче сачуване матичине дипломе.¹¹³⁵ Ћирићево ангажовање, у овом периоду, у најстаријој српској културној институцији није било безначајно. Члан Управног одбора постао је 1927, а крајем исте године изабран је и за

¹¹³² Овај податак сазнали смо у разговору са његовом кћерком Катарином Ћирић Петровић.

¹¹³³ Одликовања се чувају у Библиотеци Матице српске, Поклон библиотека..., без инв. броја.

¹¹³⁴ *Политика*, 27. август 1939.

¹¹³⁵ Диплома о избору за члана (оснивача) издата је 5. априла 1923, а диплома којом се увршћује у члана добротвора издата је 26. августа 1928 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

члана Књижевног савета Матице српске.¹¹³⁶ Био је укључен у актуелне полемике око концепције *Летописа Матице српске*. Ћирић је сматрао да Матица може имати своје мишљење о тренутним политичким збивањима, али да је опасно било какво њено уплитање које би имало страначку конотацију. Када је Марко Малетин, јула 1929. године, поднео оставку на положај секретара и уредника *Летописа*, за његовог заменика је одређен Стеван Ћирић, као члан Управног одбора. У време Ћирићевог привременог боравка на челу Матичине администрације увелико су владале оштре поделе, дешавала су се превирања и афере, а односи међу матичиним функционерима били су веома затегнути. Настојећи да, колико може, поправи ситуацију, Стеван Ћирић је преко новина апеловао на чланове Матице српске „да се уздрже од изражавања личних расположења, већ да имају у виду *општи интерес* и да учине све што је могуће „да се на нови режим (монархистичке диктатуре – Г. П.) пређе са што мање потреса“.¹¹³⁷ *Летопис Матице српске* Стеван Ћирић је уређивао од августа до децембра 1929. године, а за то време је укупно објављено четири свеске. Већ у 1930. уредништва над *Летописом* примио се председник Врховац, иако је био расписан конкурс за његовог секретара и уредника, али управа није могла да се определи за једног кандидата. Ћирићеви сарадници на овом послу били су др Федор Никић и, нарочито, др Милан Кашанин, који је оцењивао књижевне радове и сакупљао рукописе од сарадника у Београду.¹¹³⁸ У том период у Ћирић је имао поверење председника Радивоја Врховца. Сукоби у Матици српској подстакли су Ћирића да се огласи у *Летопису*, пред септембарску Скупштину 1929, како би умирио страсти и покушао да усмери матичине чланове у правцу споразума. Свестан да је Матица на прекретници, противан пуком надглашавању, сматрао је да Скупштини треба омогућити „лакши избор оних људи који ће у тежим приликама показати више успеха управљајући Матицом“.¹¹³⁹

О неприликама у Матици српској био је обавештен и њен велики добротвор, а затим и почасни члан, Михајло Пупин. Научник светског гласа обраћао се Стевану Ћирићу, октобра 1929. године, поводом припрема за објављивање његове биографије у матичином издању, захваљујући му се на лепим вестима о завршетку тог посла и надајући се да ће се најстарија српска установа, чија се „машина завалила у једно

¹¹³⁶ Члан 10 Устава Матице српске каже: „За чланове Књижевног Савета могу бити изабрани они који су се својим књижевним и просветним радом истакли, и они који могу помоћи да врши свој књижевни и просветни задатак.“ (*Устав Матице српске од 1. новембра 1925*, Нови Сад, 6).

¹¹³⁷ Д. Попов, *Историја Матице...*, IV, 363.

¹¹³⁸ РОМС, 28.217, С. Ћирић – М. Кашанину, 30. септембра 1929. Обавештавајући га да му је послао три рукописа, Ћирић моли Кашанина да их што пре прочита и пошаље мишљење, јер је од тога зависило да ли ће уређивати и новембарску свеску или ће то препустити новој управи.

¹¹³⁹ Стеван Ћирић, *Матица српска и јавност*, Летопис Матице српске, 321, 3, 1929, 321-326.

дубоко блато“¹¹⁴⁰, извући из својих тешкоћа и вратити на положај који је заузимала пре сто година.¹¹⁴⁰ Међутим, стање у Матици није се стабилизовало све до 1933. године, а Стеван Ћирић је у том бурном периоду припадао оној групи људи – заједно са Вељком Петровићем, Миланом Кашанином, Игњатом Павласом, Димитријем Кириловићем и другима - која је били против матичине управе, на челу са председником Радивојем Врховцем.¹¹⁴¹

Изузетну љубав, током читавог живота, Стеван Ћирић је гајио према шаху. Шах је вероватно научио да игра захваљујући брату Ивану, још у детињству, а њиме се засигурно бавио као студент. Ту врсту љубави неговао је и преносио и на своје ученике. Шаховски мајстор Југословенског шаховског савеза постао је 1923. године. Учествовао је на турнирима у земљи и иностранству - у Новом Саду (1923), Будимпешти (1926) и Бардијову (1926). Куриозитет су представљале симултане партије, са више противника у исто време, које је Ћирић играо не гледајући табле са фигурама.¹¹⁴² Међутим, Ћирић је активно играо шах, односно учествовао на турнирима само у периоду када је као професор радио у Карловачкој гимназији. У октобру 1929. године изабран је за члана Главног одбора Шаховског савеза Краљевине СХС, а у августу 1934. године, као народни посланик, за председника Југословенског шаховског савеза. На том месту одтао је до 1941. године.

Многобројне обавезе нису спречавале Ћирића да се посвети шаху и у времену када је политички био најактивнији. Додуше, он више није био активан у шаховској арени, али је обављао многе послове важне за функционисања шаховских клубова широм Краљевине Југославије. Његово највеће дело било је увођење националних мајсторских турнира. Његово залагање на овом пољу изузетно је цењено у целој држави, а личност председника Савеза подједнако је поштована, како од стране Срба, тако и од стране Словенаца и Хрвата, на шта указује и његов дугогодишњи останак на челу врховне шаховске организације. Само неколико месеци после избора за председника ЈШС, децембра 1934. године, Стеван Ћирић је добио потврду колико су га ценили и уважавали загребачки шахисти. „Ми имамо сви једно пред очима, а то је Ваш

¹¹⁴⁰ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Михајло Пупин – Стевану Ћирићу, Норфолк (Конектикат), 8. октобра 1929.

¹¹⁴¹ Опширније о ситуацији у Матици српској крајем треће и почетком четврте деценије 20. века видети у: Виљана Šimunović, *Matica srpska u Kraljevini Jugoslaviji*, Београд, 1997, 29-33; Д. Попов, *Историја Матице...*, IV, 371-406.

¹¹⁴² Сачувана је фотографија са снимком овакве партије коју је Ћирић играо у Београду, на Цвети 1924. године (ЗЗСК, инв. бр. И-5050).

ауторитет. Увјерење, да Ви радите за нас све из идеала, и да нема за Вас никакве разлике међу нама, обилежје је наших амбиција, да ћете нам и надаље остати свима не само претсједник, већ и велики пријатељ, на кога ћемо се у свако доба моћи обратити, ако се на нас неко без разлога окоси и мисли омести наш рад“ – написао је Тирићу Антон Пездирец из Загреба.¹¹⁴³

Навешћемо неке од примера колико је Стеван Тирић био цењен у шаховском свету Краљевине Југославије: избор за „вечитог почасног председника“ Бачкотополског шаховског друштва, на скупштини одржаној јануара 1940. године¹¹⁴⁴ и избор за члана Почасног комитета приликом прославе двадесет година постојања Цељског шаховског клуба, августа исте године.¹¹⁴⁵

Стеван Тирић се током председавања ЈШС бавио организовањем свих већих шаховских приредби, бринуо о одласку југословенских шаховских мајстора на шаховске олимпијаде и турнире у иностранство, али је решавао и многе друге проблеме који су оптерећивали шаховске клубове широм државе. Међутим, актуелно стање у држави и настојање да се реши најважнији унутрашњи проблем – хрватско питање – одразили су се и на рад Југословенског шаховског савеза. У складу са политичким дешавањима дошло је до формирања посебних шаховских савеза – Словеначког и Хрватског шаховског савеза – тако да је, у складу са новим трендом, била испланирана и оснивачка скупштина Српског шаховског савеза. О томе је председника Тирића обавестио Озрен Недељковић, његов пријатељ и шахиста из Сремских Карловаца. Он је веровао да би Српски шаховски савез заједно са Словенцима утицао на Хрвате „да не иду предалеко и да од своје воље учествују у заједничком раду“ (Југословенског шаховског савеза – Г.П.). Недељковић га је обавестио и о томе како су многи заинтересовани да Стеван Тирић и даље буде председник ЈШС, који је требало да буде реорганизован, као и да би га бирали за председника Српског шаховског савеза.¹¹⁴⁶

На Главној годишњој скупштини ЈШС, одржаној у августу 1940. године, Стеван Тирић је од стране представника Хрватског шаховског савеза предложен за председника. Извештавајући о раду Скупштине, на којој Тирић није учествовао,

¹¹⁴³ Текст је подвучен у оригиналу. Антон Пездирец – Стевану Тирићу, Загреб, 3. децембра 1934 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹¹⁴⁴ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Управа Бачкотополског шаховског друштва – Стевану Тирићу, Бачка Топола, 27. јануара 1940. Писмо су потписали председник Карло Хофман и секретар Хербатин (име нечитко).

¹¹⁴⁵ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Управа Цељског шаховског клуба – Стевану Тирићу, Цеље, 8. августа 1940.

¹¹⁴⁶ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Озрен Недељковић – Стевану Тирићу, Београд, 5. јула 1940.

потпредседник Јосип Прокоп му је саопштио да је једногласно изабран на председничку функцију. Овај избор је прихваћен упркос вестима да Стеван Ћирић више није желео да председава овом организацијом, што је вероватно био и један од разлога његовог изостанка. Прокоп се надао да ће Ћирић изменити своју одлуку, уколико је она заиста постојала, јер је поновним избором Скупштина одала пуно признање његовом „досадашњем надамте успјешном дјеловању у корист краљевске игре, потврђујући тиме, да сте Ви најпозванији да водите ову нашу врховну шаховску организацију и надаље, а поготово у данашње тешко доба разних превирања“.¹¹⁴⁷ Захваљујући се на исцрпном извештају, Стеван Ћирић је дао следећи одговор: „Сматрам за велику сатисфакцију да сам на предлог Хрв[атског] шах[овског] савеза поново изабран. Ипак још не могу своју одлуку о прихватању избора донети, јер у сличним приликама обично је потребна *reformatio in caritate et in membris*, па се бојим да је посао само у пола свршен, ако останем ја и надаље на челу. (...) Као најважније истичем, да ја при садашњем уређењу наше државе (која још увек има само једно држављанство)¹¹⁴⁸ и при садашњим спољашњим приликама (када се државе распарчавају и сасвим пропадају) никако не могу пристати на то, да Југ[ословенски] шах[овски] савез... бришемо и уместо тога упишемо три народна савеза, што би се могло схватити као знак неког потребног разбијања. Моја савест ми то никако не допушта.“¹¹⁴⁹ Он је сматрао да не постоји потреба за оснивањем националних шаховских савеза и да у шаховској организацији треба следити пример државног уређења. Ћирић је био спреман да у осталим питањима прихвати сваки предлог, сматрајући да се уз добру вољу и „поштен споразуман рад“ лако могу наћи решења.

Стеван Ћирић је остао на месту председника ЛШС све до уласка Краљевине Југославије у рат. О томе сведоче његови контакти са хрватским шаховским клубовима и шахистима, које је одржавао још и током марта 1941. године.¹¹⁵⁰ Захваљујући управо овим последњим контактима, учињеним непосредно пред распад државе, сазнајемо да реорганизација ЛШС, све до тада, није била извршена. Верујемо да је то био један од главних разлога због којег је Ћирић остао на челу Савеза, али да није било без значаја и поверење које му је једнодушно указано од стране сва три национална савеза у тренутку када је већ био неизвестан опстанак државне заједнице.

¹¹⁴⁷ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Јосип Прокоп – Стевану Ћирићу, Загреб, 29. августа 1940.

¹¹⁴⁸ Подвукао Стеван Ћирић.

¹¹⁴⁹ Концепт Ћирићевог одговора, сачуван на Прокоповом писму, писан је 3. септембра 1940 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹¹⁵⁰ Сачувана су писма Аматерског шаховског клуба из Загреба од 10. марта 1941. и Јосипа Прокопа, потпредседника ЛШС, упућено из Београда, од 9. марта 1941 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

Стеван Ћирић је био члан Ротари клуба¹¹⁵¹ у Новом Саду, који је основан 12. октобра 1929. године. У ротарској 1934/35. години, када је још био народни посланик, Ћирић је постао и председник новосадског Ротари клуба (дужност је примио на 209. састанку 13. јула 1934. године). У том периоду гувернер 77. Дистрикта, који је обухватао Краљевину Југославију, био је др Виљем Крејчи. Новосадски Ротари клуб је у време Ћирићевог мандата имао 35 чланова, од којих треба поменути др Владу Белајчића, др Бранка Бороту, др Бранка Николића, Гају Грачанина, др Гедона Дунђерског, инжењера Ђорђа Табаковића... Предавање под називом „Разоружање, светски мир и ротарство“, Ћирић је одржао 5. априла 1934. године, као члан Одбора за међународно служење.¹¹⁵² Током 1935. године, по завршетку ротарске године у којој је био председник, Ћирић је прешао из новосадског у београдски Ротари клуб. Преузимањем места министра просвете у влади Богољуба Јефтића, а затим и председника Народне скупштине, Ћирић је много више времена почео да проводи у Београду, него што је то чинио раније. Због тога је, из практичних разлога, постао члан Ротари клуба Београд. Он је био активан члан овог клуба све до јесени 1939. године, када се исписао, јер више није боравио у Београду.¹¹⁵³

Састанци београдског Ротари клуба одржавани су понедељком увече у хотелу „Српски краљ“, у којем је извесно време био смештен и Стеван Ћирић док је интензивно боравио у Београду.¹¹⁵⁴ Међу члановима клуба били су и Милан Стојадиновић, председник владе, Арон Алкалај, главни секретар Државне хипотекарне банке, Фрања Бајлони, сувласник пиваре, др Миодраг Грбић, археолог, Мирко Балубцић, начелник Министарства просвете, Драгомир Јовановић, професор Универзитета, др Војислав Кујунџић, лекар, Стеван Коен, власник предузећа за промет коже, и многи други успешни људи.¹¹⁵⁵

¹¹⁵¹ Ротари клуб је био организација пословних људи у коме су они размењивали своја искуства и склапали корисна познанства. При оснивању клубова настојало се да буду заступљени представници социјалног, привредног и културног живота места. Према правилима у сваком клубу једна професија (класификација) може бити заступљена само једним чланом. Више о ротаријанству видети: Момчило Павловић, *Rotari klub Subotica (1929-2008)*, Subotica 2008, 29-34. Момчило Павловић, *Ротаријанци – друштвена елита у Краљевини Југославији*, у: *Историја 20. века*, Београд, 2/2002, 137-152.

¹¹⁵² Састанци Ротари клуба одржавани су петком у 20 часова, у просторијама хотела „Краљица Марија“, а затим и у хотелу „Парк“.

¹¹⁵³ Извод из новембарских записника за штампање у *Југословенском Ротару* (1939). На 544. састанку, од 6. новембра 1939, саопштено је да је Стеван Ћирић поднео оставку на чланство у клубу (АЈ, фонд Rotary International, 99 – 2 – 4).

¹¹⁵⁴ *Rotary clubovi Jugoslavija, 77 distrikt*, Rotary internacional, 1936-1937, 23.

¹¹⁵⁵ Више о Ротари клубу Београд у: Dejan Ćikara, *U dobrom društvu (Rotari klub Beograd 1928-1941)*, Beograd 2004.

Класификација Стевана Ћирића за време чланства у овом клубу била је „законодавно тело (Legislature)“, за разлику од чланства у новосадском клубу, где му је класификација била „математика“. Његова честа одсуствовања са ротаријанских састанака београдског клуба била су последица многобројних пословних обавеза, али и Ћирићевог слабијег здравственог стања. Једно од његових дужих одсуствовања, из наведених разлога, било је у пролеће 1937. године.¹¹⁵⁶ Важни државнички послови, због којих је Ћирић често путовао, нису му допуштали да има велике обавезе у Ротари клубу. Међутим, то не значи да је био потпуно искључен из клубских активности. У програму рада за 1938/39. ротарску годину председник др Сима Илић планирао је да побољша рад клуба оснивањем четири пододбора. Ћирић је био члан пододбора за штампу, чији је задатак био да јавност што боље упозна рад ротаријанског покрета и то преко јавних гласила.¹¹⁵⁷ Илићева намера била је, с обзиром да је у питању био највећи град у држави и њена престоница, да створи елитни ротаријански клуб. Ротаријанци су, у сваком случају, представљали „елитни скуп најистакнутијих личности привреде, науке, културе и јавног живота уопште“. Такође, ово удружење је било изразито југословенско, али „то није било октроисано или наметнуто југословенство него искрено, оно које је почивало на темељним ротаријанским принципима уважавања, споразумевања и договарања“.¹¹⁵⁸ Због тога нас не изненађује чињеница да је Стеван Ћирић био ротаријанац. Повлачење Стевана Ћирића из активне политике и његов повратак у Сремске Карловце, у јесен 1939. године, условио је и престанак његовог чланства у београдском Ротари клубу. Из сачуваних докумената нисмо успели да утврдимо да ли је Ћирић обновио своје чланство у Ротари клубу Нови Сад.

Стеван Ћирић је, периоду од 1934. до 1937. године, био потпредседник Историјског друштва Новог Сада. Био је члан и добротвор друштава „Кнегиња Зорка“

¹¹⁵⁶ АЈ, 99 – 2 – 4, Записник 424. редовног састанка, од 31. маја 1937.

¹¹⁵⁷ АЈ, 99 – 2 – 4. Чланови пододбора били су још и др Иво Белин, Никола Станаравић и Милан Стефановић, а председавао му је Јован Радуловић. Програм рада Ротари клуба Београд за 1938/39. ротарску годину (говор председника клуба др Симе Илића).

¹¹⁵⁸ М. Павловић, *Ротаријанци – друштвена елита...*, 144-145.

из Београда и „Ратарског црквено певачког друштва“ из Новог Сада. У четвртој деценији 20. века Ћирић је био члан бројних спортских и других друштава.

Повлачење из политике и ратне године

Последња седница владе Драгише Цветковића, формиране 5. фебруара 1939. године, одржана је 25. августа исте године. На њој је председник обавестио министре да је дан раније, с обзиром на новонасталу ситуацију, поднео кнезу-намеснику колективну оставку свог кабинета. Затим је упознао чланове владе са мотивима оставке, које је навео и у писму кнезу Павлу: задатак који му је поверен приликом образовања владе у фебруару – да изнађе основу за решење једног од најважнијих питања унутрашње политике Краљевине Југославије, питања споразума са Хрватима – био је извршен у потпуности. „Сматрајући да је моја мисија овим завршена и да новостворена ситуација захтева ширу основу у погледу личног и политичког састава владе, то ми је част поднети оставку владе и умолити да је Краљевско Намесништво изволи уважити“ – овим речима завршио је Драгиша Цветковић образложење оставке своје владе.¹¹⁵⁹

Краљевско намесништво прихватило је поднету оставку и поново поверило мандат Драгиши Цветковићу за састав нове владе, која је образована врло брзо, већ 26. августа 1939. године. Место потпредседника владе добио је Владко Мачек, председник ХСС и вођа хрватске опозиције. Од министара из претходног састава остали су др Миха Крек, др Џафер Куленовић, Јеврем Томић, Никола Бешлић, др Александар Цинцар-Марковић и Милан Недић. Већина њих је задржала своје ресоре. У владу су ушли Станоје Михалцић (унутрашњи послови), др Лазар Марковић (правда), Божидар Максимовић (просвета), др Јурај Шутеј (финансије), др Иван Андрес (трговина и индустрија), др Бранко Чубриловић (пољопривреда), др Јосип Торбар (пошта, телеграф, телефон), Срђан Будисављевић (социјална политика и народно здравље), др Бариша Смољан (без портфеља) и др Михаило Константиновић (без портфеља).¹¹⁶⁰

На место министра просвете у новој влади постављен је Божидар Максимовић, који је ту дужност већ обављао од 1929. до 1932. године, у влади Петра Живковића. Дотадашњи министар Стеван Ћирић предао је дужност свом наследнику већ 27. августа 1939. године, дан по формирању владе. *Политика* бележи да се Стеван Ћирић најпре

¹¹⁵⁹ *Политика*, 26. август 1939.

¹¹⁶⁰ *Политика*, 27. август 1939. Група аутора, *Владе...*, 354-355.

појединачно опростио од свих својих начелника и шефова одсека, захваливши им се на сарадњи, а затим је све позвао у кабинет и представио их новом министру.¹¹⁶¹

Одлазак Стевана Ћирића из владе пропраћен је у *Народној просвети*, листу Југословенског учитељског удружења, једним кратким чланком у којем му се изражава захвалност. У тексту се, између осталог, каже: „Дужност нас поштених људи нагони нас на признање да је г[осподин] Ћирић, као доскорашњи министар просвете, био добар и увиђаван просветни старешина. Његов пријатељски контакт са учитељском организацијом, признање њене аутономије, непризнавање ванорганизацијских фактора у ствари организације, репарације до крајњих граница могућности – то су била схватања г[осподина] Ћирића – потврђена делима.“ Пожелели су му успеха у даљем раду и да задржи дотадашње позитивно мишљење о учитељима.¹¹⁶²

Од лета 1939. године Стеван Ћирић више није био активан у политичком животу Краљевине Југославије. Званично је био „министар на расположењу“. Председавање Југословенском групом Интерпарламентарне уније била је једина политичка функција на којој је остао и после изласка из владе.

Стеван Ћирић је током активног политичког живота добио многобројна државна одликовања: орден Светог Саве IV степена (1929), орден Југословенске круне V степена (1930), орден Југословенске круне I степена (1935), орден Светог Саве I степена (1936), орден Карађорђевог звезда IV степена (1937) и орден Белог орла III степена (1939). Међу сачуваним иностраним одликовањима налазе се по један белгијски, француски и чехословачки, као и више румунских одена.¹¹⁶³

Влада Цветковић-Мачек у свом мандату се сусрела са огромним изазовима, највећим од стварања државе. Пре свега, то је био снажан притисак, од стране Немачке и Италије, да се Југославија прикључи Тројном пакту. Са друге стране, Енглеска је, пре свих, очекивала да се одупре овим притисцима и да сачува неутралност. На унутрашњем плану је, такође, било великих проблема. Наиме, формирањем Бановине Хрватске нису разрешени горући државни проблеми, чак су постали још озбиљнији. Захтеви за демократизацијом државе, решавање тзв. „српског питања“ и супротстављање фашизму били су све чешћи и све гласнији. У таквој ситуацији, у којој је немачки притисак био све снажнији, а британска страна немоћна да помогне,

¹¹⁶¹ *Политика*, 28. август 1939.

¹¹⁶² *Народна просвета*, бр. 9-10, 31. август 1939.

¹¹⁶³ Југословенска одликовања нису сачувана, док инострана јесу и налазе се у Матици српској, у Поклон библиотеци др Иринеја Ћирића и Стевана Ћирића.

Југославија је одлучила да приступи Тројном пакту. То је учињено 25. марта 1941, у нади да ће држава бити поштеђена ратних разарања. Међутим, два дана касније, захваљујући организованим демонстрацијама и помоћи британских обавештајних служби, извршен је војни пуч. На сцену је ступила Влада генерала Душана Симовића. Она није била дугог века, јер је убрзо уследио Априлски рат - немачки напад на Југославију и њен војнички слом. Држава је муњевитом брзином распарчана и подељена међу силама Осовине.¹¹⁶⁴

Почетак рата Стеван Ћирић је дочекао у породичној кући у Сремским Карловцима. „Из Карловаца нисам хтео да бежим, јер сам сматрао, да треба да останем и делим судбину са свима“ – записао је он касније.¹¹⁶⁵ По избијању рата Карловци су припали Независној држави Хрватској и усташе су, врло брзо, преузеле власт у овој сремској вароши. Средином априла 1941. године Стеван Ћирић је одређен за таоца, са још 49 Срба, у случају да неко нападне немачке снаге.¹¹⁶⁶ Ухапшен је 19. јуна 1941. године. Са групом ухапшених карловчких грађана пребачен је у Петроварадин, где су затворени у Тврђаву, а затим у Вуковар, Осиек и Копривницу, где су смештени у логор по имену Даница.¹¹⁶⁷ Крајем јуна они су пребачени у Госпић, а затим на Велебит, у логор Јадовно.¹¹⁶⁸

Стеван Ћирић је још и пре хапшења био у веома лошем здравственом стању – имао је јаке жучне нападе. Оно се још више погоршало због физичког малтретирања у Госпићу, јер су га тукли док није изгубио свест, као и због изузетно тешких услова у логору. Према одређеним тврдњама, био је једини Србин који је пуштен из логора Јадовно. Ћирић није био сасвим сигуран како је до тога дошло, али у својим белешкама износи неке претпоставке, као и начин на који је ослобођен. Веровао је како је код тадашњих власти за њега било интервенција са различитих страна, али није веровао

¹¹⁶⁴ Миодраг Јанковић – Вељко Лалић, *Кнез Павле – Истина о 27. марту*, Београд 2007; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1914-1941*, knj. 1, Beograd 1988, 360-404; Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941 – Uzroci i posledice poraza*, knj. 1-2, Ljubljana – Beograd – Titograd, 1984.

¹¹⁶⁵ Неименован и недатиран документ – белешка - у којем Стеван Ћирић описује ратне године – како је доспео у логор, опхођење усташких власти према њему, како је изашао... (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹¹⁶⁶ Ова мера је уведена 12. априла 1941, јер се догодио један напад на немачку војску, док је пролазила кроз Карловце.

¹¹⁶⁷ Поред Стевана Ћирића у логор је отерано још 10 угледних карловачких грађана: Милан Божић Карапанца, члан Земљорадничке странке; др Стеван Симеоновић Чокић, правник и политичар; Боровој Красојевић, чиновник, син др Ђорђа Красојевића, вође Српске радикалне странке за Војводину; др Јован Поповић Тадић, лекар; Борислав Матејић, чиновник у пензији; Радован Просенц, Словенац православне вере, професор музике у Карловачкој гимназији; Миленко Пишчевић, професор Карловачке гимназије; Александар – Шаца Матић, трговац; Александар Манојловић, трговац и мр Павле Штрасер, апотекар (*Споменица грађанима Сремских Карловаца – жртвама немачке агресије и усташког терора и геноцида 1941-1944. године* (уредник Коста Поповић), Нови Сад 1997, 20-24).

¹¹⁶⁸ О условима и мучењима у логору Јадовно видети у: *Споменица...*, 26-29.

свима који су му после ослобођења говорили да су се заузимали за његово ослобађање. „Мислим да су се они од Хрвата, који су интервенисали за ослобођење, могли и да су се сигурно позивали на то, да ја никада нисам био шовиниста, већ сам, напротив, увек наглашавао потребу пуне националне толеранције, а нарочито залагао се за пуну равноправност Хрвата те да сам, на пример, као министар просвете, за потребе Загребачког универзитета издејствовао један нарочито висок кредит. Не кајем се за овакав свој став, јер сматрам и сматрао сам увек, да Југославија треба да буде заједница равноправних народа“ – записао је Стеван Ћирић.¹¹⁶⁹ Као логораш у Јадовну провео је нешто више од две недеље, а онда је 17. јула 1941. године спроведен у Госпић, а затим и у Загреб. После опоравка у загребачкој болници Св. Духа, један немачки официр специјално послат по њега, одвео га је у Београд. Ослобођен је највероватније, како је сам забележио, 11. августа 1941. године.

На основу неких детаља Стеван Ћирић је веровао да су се за његово ослобађање интересовали „неки фактори који стоје изнад НДХ“, јер он није био само југословенски политичар, већ и званичник Извршног одбора Интерпарламентарне уније или, како је сам записао „члан Врховног комитета четворице“. Загребачки надбискуп Алојзије Степинац је у својој одбрани на суђењу, 1946. године, навео како је лично интервенисао код поглавника Павелића ради ослобађања бившег министра Стевана Ћирића.¹¹⁷⁰ Када је 1945. године испитиван од стране ОЗН-е да ли зна чијом интервенцијом је ослобођен, при чему су навођена имена одређених људи – др Милана Секулића, Даке Поповића, Ђоке Дунђерског, Владислава Гавриловића, др Јураја Рашкаја, барона Јосифа Рајачића, породице Штрасер и других – он није могао прецизно да одговори, јер ни сам није знао. Међутим, постоји тврдња да су за спасавање Стевана Ћирића из концентрационог логора пресудни били његови добри односи са појединим дипломатским представницима у Југославији, који су се заузели за његово ослобађање. Сматра се да је у тој акцији учествовао и његов секретар Јован Живановић.¹¹⁷¹ Овај моменат Ћирићевог живота нисмо успели да разјаснимо у довољној мери, јер ниједну претпоставку нисмо могли да документујемо. Због тога се усуђујемо да изнесемо још две, такође непотврђене претпоставке: 1) да је у његовом спасавању, у великој мери, учествовала његова супруга Олга и 2) да је ослобођен захваљујући његовом брату Иринеју Ћирићу, епископу бачком. Олга је била жена снажног карактера и јаке воље, која је свог супруга

¹¹⁶⁹ Наведена Ћирићева белешка.

¹¹⁷⁰ Владимир Дедијер, *Ватикан и Јасеновац*, Београд 1987, 737.

¹¹⁷¹ Милан Костић, *Усташки логор на Јадовном. Др Јован Симеоновић-Чокић*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 36, Нови Сад 1963, 122.

неуморно пратила и била му изузетно привржена све време њиховог заједничког живота, односно до Стеванове смрти.¹¹⁷² Верујемо да је њено залагање код одређених фактора који су били изнад НДХ, односно код страних личности из политичког живота са којима је имала контакте док је пратила свог супруга приликом њихових званичних и приватних сусрета, имало велику улогу да дође до интервенције за ослобађање. Друга претпоставка односи се на епископа Иринеја, угледног црквеног великодостојника и старијег Стевановог брата. Иако на моменат може деловати апсурдно - да високи црквени православни старешина може издејствовати ослобађање у озлоглашеној усташкој држави – претпоставка може имати веома реалне основе. Иринеј Ћирић је у међуратном периоду био представник СПЦ у многим светским религијским организацијама и на тај начин је успоставио значајне контакте са представницима других вероисповести.

Ратне године Стеван Ћирић је провео код рођака у Београду. Да се вратио у родне Карловце вероватно би га усташе поново ухапсиле. Његово здравствено стање није било најбоље. Период од краја рата до своје смрти он је провео у Сремским Карловцима са породицом. За то време, колико нам је познато, два пута је био саслушаван од стране ОЗНЕ. Године 1945. саслушавао га је један потпуковник, којем у својим белешкама не помиње име, а затим, према тврдњама чланова породице, и сам Слободан Пенезић Крцун, што је и врло логично, јер је Ћирић пре рата био на високим државним функцијама.¹¹⁷³ Шест месеци је провео у ОЗН-ином затвору, да би на крају био пуштен на слободу, јер „није могла бити утврђена његова одговорност“.¹¹⁷⁴

У послератним годинама Стеван Ћирић је осетио сву тежину режима „народноослободилачке“ власти – био је у затвору, ислеђиван је, изгубио је пензију, конфискован му је добар део имовине, породичну кућу је делио са официрским породицама – што значи да је изгубио право на достојанствен и нормалан живот.

Стеван Ћирић је умро 24. јула 1955. године. Сахрањен је дан касније, у породичној гробници, на Доњем гробљу у Сремским Карловцима.

¹¹⁷² Олга Ћирић је умрла 1991. Живела је готово 36 година после Стеванове смрти, али се никада више није удавала.

¹¹⁷³ Податак добијен у разговору са његовом кћерком Катарином Ћирић Петровић.

¹¹⁷⁴ ОЗНА, Бр. сл. 20. септембар 1945, Отпусница Стевана Ћирића, коју је потписао Крцун. У власништву је породице Ћирић.

IV ПРИВАТНИ ЖИВОТ ПОРОДИЦЕ

Породица Ћирић је изнедрила неколико знаменитих чланова који су оставили дубок траг у историји, пре свега Сремских Карловаца и Новог Сада, затим Војводине, али и Краљевине Југославије. Њихова делатност – духовна, политичка и културна – била је најплодоноснија током последњих деценија 19. и у првој половини 20. века.

Чланови породице Ћирић – Исидор, Иринеј и Стеван, али и Милан и Владислав, припадали су једној, можемо слободно рећи надпросечној, грађанској породици у Војводини. Иако је њихово порекло било скромно, ако узмемо у обзир да је Исидоров отац био занатлија, захваљујући одличном образовању и, касније, добром материјалном положају, ова породица је изнедрила три изврсна интелектуалца.

Панта Ћирић, занатлија из Старог Сивца и његова супруга Ана, рођена Рајић, одлучили су половином 19. века да одшколују своје синове Исидора и Милана, и у тој намери су истрајали. Њихово образовање омогућило им је високе положаје у служби – Исидор је био дугогодишњи патријаршијски и народно-црквени секретар у Карловцима, а Милан је био дугогодишњи прота у Новом Саду. Обојица су били изузетно цењени у својој служби и имали су велики углед, не само у местима у којима су радили и живели, већ и у целој Војводини.

Исидор Ћирић се оженио Евелином (Евицом), ћерком професора угледне Карловачке гимназије Павла Кречаревића и супруге му Катарине, рођене Поповић Зубан.¹¹⁷⁵ Евица је Исидору донела у мираз знатну количину земље из породице Поповић Зубан, наслеђене из мајчиног мираза,¹¹⁷⁶ која се налазила у атару Крњешеваца, а коју су касније наследили њени синови Иван и Стеван.¹¹⁷⁷ Велики мираз, али и највиши чиновнички положај у Карловачкој митрополији који је сигурно доносио и добре приходе, омогућили су Исидору да материјално обезбеди своје синове. Супруга Евица му је родила четворицу синова: Милана (рођен највероватније 1883, живео две или три године),¹¹⁷⁸ Ивана (1884), Владислава (1885) и Стевана (1886). Кум на крштењу Ћирићеве деце био је угледни карловачки адвокат и градоначелник Стеван Ристић.

¹¹⁷⁵ Породица Поповић Зубан, према породичном предању пореклом из Херцеговине, населила се у Карловцима највероватније у време Велике сеобе.

¹¹⁷⁶ Евицаина мајка, Катарина Поповић Зубан рођена је у породици Марковић у Иригу. Овај податак је сачуван у јендој забелешци која није датирана (БМС, поклон библиотека..., без. инв. броја).

¹¹⁷⁷ Данас атар Крњешеваца припада Општини Стара Пазова.

¹¹⁷⁸ Милан, први син Исидора и Евице, помиње се на парти објављеној поводом смрти Павла Кречаревића (Евициног оца), као његов унук. Кречаревић је умро 13/25. марта 1885, тако да се поред Милановог имена налази и Иван, док Владислав у то време још није био рођен (власништво породице).

Међутим, њихов брак није трајао дуго, јер је Евица умрла неколико месеци по рођењу последњег сина Стевана. Исидор је наставио да брине о синовима сам, није се више женио. Често је одсуствовао због обавеза у служби и као посланик на Угарском сабору. О времену које су проводили раздвојени и потреби за родитељском љубављу сведочи једно писмо, о којем је већ било речи, а које су синови упутили свом оцу док је одсуствовао послом. На основу малог броја података тешко је реконструисати живот ове породице о којој је бринуо само отац, али се може предпоставити да дечацима у материјалном смислу ништа није недостајало.

Једном приликом, док се враћао из Будимпеште, Исидор је назебао, разболео се и убрзо умро.¹¹⁷⁹ То се догодило крајем 1893, када су његови синови били још дечаци – Иван је имао девет, Владислав осам, а Стеван седам година. Бригу о њима преузео је стриц Милан, новосадски прота и његова супруга Катарина-Катица, рођена Грујић.¹¹⁸⁰ Дечаци су током школске године прешли код стрица и стрине у Нови Сад, у њихову кућу у Змај Јовиној 15 (данас улица Златне греде). Деца су у њиховом дому добила све што је било неопходно за њихово школовање и васпитање. Међутим, недостајала им је родитељска љубав, нешто што стриц и стрина, поред свих настојања, нису могли да им у потпуности надоместе. Наиме, Милан и Катица нису имали своје деце. Међутим, они су били озбиљни чувари иметка који су деца наследила од својих родитеља и бринули су о томе до њиховог пунолетства. Уместо мајчинске љубави дечаци су били окружени књигама, добијали су савете о поштењу и о животу без предрасуда, нарочито када су у питању особе друге националности или вере. Инсистирало се на образовању, познавању страних језика и начитаности, али се пажња није усмеравала на финансијску успешност, вероватно због доброг имовног стања. У образовању се посебно водило рачуна о духовном развоју, који је усмеравао на служење народу или вери, са посебним акцентом на поштовању људског и моралног достојанства. Ови савети су свакако уродили плодом посебно код Ивана и Стевана, јер је први служио вери, а други народу. Њих двојица су били „есенцијални интелектуалци“ – забележио је у свом рукопису

¹¹⁷⁹ Овај податак сачуван је захваљујући усменом предању, односно Олги Ћирић која га је пренела својој снахи, госпођи Ани, супрузи њеног сина Ивана, пореклом Немици. Овом приликом захваљујемо госпођи Ани Ћирић из Чикага на љубазној помоћи.

¹¹⁸⁰ У свом тестаменту протиница Катарина Ћирић је изјавила да на свом имену нема никаквих непокретности, да је свом мужу у мираз донела 3.000 круна и да, пошто немају деце, све што има, или би јој евентуално могло припасти као део заједничке имовине, оставља свом мужу проти Милану Ћирићу. Тестамент је, при чистој свести, својеручно потписала 25. јануара 1921. у присуству следећих сведока: проте Владислава Јанкулова, Ђорђа Велића, Никанора Чобановића, Платона Мишкова и Јована Мургуловића (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

Стеванов син Иван.¹¹⁸¹ Слободно време су проводили решавајући математичке проблеме, као што је логаритам два и квадратура круга. Стеван је био и одличан шахиста, а ту игру је научио од свог брата Ивана.¹¹⁸² Стеванова љубав према шаху довела га је касније до позиције председника Југословенског шаховског савеза.

Окружење у којем су дечаци одрастали дало им је предиспозиције и пружило могућност да се школују на најбољим факултетима. Образовање које су почели да стичу још у породици, надограђено је у чувеној Српској православној великој гимназији у Новом Саду. Затим, Иван се школовао у Москви и Бечу, где је стекао докторат, Владислав је студирао медицину у Инзбруку и Бечу, а Стеван је похађао студије права, историје и филозофије у Дебрецину, Будимпешти и Бечу. Према нивоу формално стеченог образовања свакако је најуспешнији био Иван, док Владислав и Стеван своје студије нису окончали дипломским испитом. Неистрајавање у довршетку студија, нарочито уочљиво код Стевана, било је вероватно само последица доброг материјалног положаја. За разлику од бројних сиромашних српских студената који су се школовали на страним универзитетима, Ћирићи нису бринули о материјалним проблемима. Студије су их одвеле на различите стране, у различите градове, али је Беч био место укрштатања њихових путева. У њему је прво студирао Владислав, затим је на докторским студијама био Иван, а потом и Стеван.

Иван је одлучио да читав свој живот посвети служењу вери. После одбране доктората из семитских језика и повратка у Карловце замонашио се и био је придворни ђакон младог српског патријарха и митрополита Лукијана Богдановића. У почетку је службовао само у Патријаршијском двору, као и његов отац Исидор, где је бринуо и о патријаршијској библиотеци, али је убрзо постављен и за професора Карловачке богословије. Дакле, као млад монах је имао доста различитих задужења која му нису тешко падала, јер је имао прилику да искаже своје знање и пренесе га младим богословима. Живео је и радио у Патријаршијском двору, у којем је било још младих и образованих монаха као што је био Максимилијан Хајдин, а које је око себе окупљао патријарх Лукијан. У том надахнутом окружењу у Карловцима, где се окупљала српска духовна, политичка и културна елита, Иринеј је брзо напредовао у својим монашким чиновима. Имао је он ту могућност да напредује, али и да се бави својим хобијима, као

¹¹⁸¹ Иван Ћирић (Беч, 1933), неурохирург и професор универзитета. Стручњак је светског гласа. Катедра за неурохирургију на Нортвестерн универзитету у Чикагу носи његово име. Са супругом Аном живи у Чикагу, имају троје деце.

¹¹⁸² Сачувани су бројни математички задаци и шаховске партије које су њих двојица решавали (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

што је сликање и фотографија. На основу неколико сачуваних фотографија, као што је она на којој се види катихета Иван Маширевић током служења у дворској капели или оне са соколског слета у Раваници и у Дворској башти, закључујемо да се у том периоду млади Иринеј аматерски бавио фотографијом. Његов даљи пут је детаљно представљен и као што је већ речено, одвео га је на катедру епископа тимочког, а затим и бачког.

Владислав је прво уписао права у Инсбруку (1903),¹¹⁸³ а затим студије медицине у Бечу. Дуго је студирао, али нема потврде да је дипломирао. Његов приватни живот је готово потпуна непознаница. На основу малог броја сачуваних докумената, углавном његових разгледница које је слао браћи, можемо само извући неколико претпоставки. Контакт са браћом је одржавао дописивањем, али не можемо закључити да ли је и колико често долазио у родно место и колико често се са њима виђао. У породици је сачувано предање да је у Бечу са извесном госпођицом добио дете, али ништа више од тога. Владислав је био слабог здравља. У пролеће 1921. био је на умору. Из тог разлога је, у допису Министарству вера, његов брат епископ тимочки Иринеј, молио двонедељни допуст ради пута у Беч.¹¹⁸⁴ Владислав је убрзо умро, у 36-години од упале плућа, и сахрањен је у Карловцима (1921).

Стеван је био најмлађе дете. Рођен је без леве шаке, због чега је био ослобођен војне обавезе, али га овај недостатак није спречио да води веома активан и успешан живот.¹¹⁸⁵ Овај урођени дефект касније је прикрио протезом – вештачком шаком на којој је имао сиву рукавицу. Међутим, без обзира на овај проблем Стеван је био врло спретан. Као гимназијалац се, рецимо, такмичио у трчању. После студија, као апсолвент, он се вратио у Карловце и наставио да живи у породичној кући. Интересантно је да се запослио као професор-суплент у Карловачкој гимназији иако је, заправо, био велепоседник. Његова потреба да буде радно активан није проистекла из материјалних разлога, јер је био и више него добро обезбеђен. Постоји предање да се одрицао своје плате у корист сиромашних, али за то немамо поузданих доказа. Гимназијски извештаји бележе на које је све начине помагао школу и њене ученике, а као један од најочитијих примера јесте његов прилог за ђачку екскурзију у износу од

¹¹⁸³ Његов индекс из Инсбрука чува се у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

¹¹⁸⁴ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, Молба епископа тимочког Иринеја министру вера ради одсуство због болести брата, 31. март 1921, Београд.

¹¹⁸⁵ Стеван је рођен са рудиментарном шаком и недовољно развијеним прстима, величине зрна грашка. У медицини се овај феномен назива фокомелија (грч. *phoke* - фока, *melos* - уд), што у преводу значи: дете рођено са рукама или ногама у виду пераја као код фоке. На овим подацима захваљујемо проф. др Ивану Ћирићу, Стевановом сину.

1.000 динара, што је чинило две трећине његове годишње плате, а у знак захвалности ученицима за учешће на сахрани његовог брата Владислава.

Стеван се, за ондашње време, оженио релативно касно, у 42-ој години. Његова супруга Олга потицала је из грађанске породице, а рођена је у бројној породици Душана Милића, једног од градоначелника Сремских Карловаца. Олга је рођена 6. маја 1899. године од оца Душана¹¹⁸⁶ и мајке Даринке.¹¹⁸⁷ Прва четири разреда Карловачке гимназије похађала је у периоду од 1910. до 1914. године. Због избијања Првог светског рата пети разред је завршила као приватна ученица, следећи разред контархујући, а последња два разреда као приватна ученица у првом полугодишту и јавна ученица у другом полугодишту, а све због рата који је био актуелан. Матурирала је 1920. године и била спремна „за полазак свеучилишних наука“, забележено је у сведочанству које су потписали Радивоје Врховац, као директор гимназије и Милан Недељковић,¹¹⁸⁸ као њен разредни старешина. Олга је припадала првој гимназијској генерацији у којој су се, као потпуно равноправне, у гимназији школовале и девојке. Те године матурирале су и Теодора Симеонових Чокић (касније удата Петровић) и Паулина Маширевић. У породици Милић се такође инсистирало на школовању деце и сва су била изузетно образована. Олга је имала петорицу браће – др Стевана, апелационог судију у Новом Саду, др Ђорђа, лекара у Скопљу, Миленка, чиновника Српске банке у Новом Саду, Александра, банског политичко-управног секретара у Новом Саду и др Јована, који је извесно време био шеф кабинета председника Народне скупштине, у време када је на тој функцији био његов зет Стеван Ћирић - и једну сестру Катарину (Катицу).

Венчање Стевана и Олге обављено је 22. новембра 1928. године у Карловцима. Њихов венчани кум био је Дака Поповић. У овом браку родило се четворо деце: Евелина (1929),¹¹⁸⁹ Исидора (1930-1951), Иван (1933)¹¹⁹⁰ и Катарина (1940).¹¹⁹¹ Занимљиво је да су сва деца рођена у Бечу, јер се о њиховој будућности размишљало још и пре рођења. Претпостављамо да је то био договор између супружника, да Олга пред сваки порођај отпутује у Беч са сестром Катицом Милић, која јој је била стална пратња, и тамо обави порођај. О деци су бринуле дадиље и гувернанте, тако да они

¹¹⁸⁶ Душан Милић је био дугогодишњи градски начелник Сремских Карловаца. Умро је 2. септембра 1938, у 80-ој години живота, а сахрањен је сутрадан у Карловцима (ЗЗСК, инв. бр. И-5095).

¹¹⁸⁷ Даринка, рођена Јанковић, била је родом из Титела. Умрла је 21. марта 1936, а дан касније је сахрањена у Карловцима. Објава смрти (парта) чува се у ЗЗСК, инв. бр. И-5094.

¹¹⁸⁸ У млађим разредима разредне старешине су јој биле Коста Петровић и Мита Костић. Олгина сведочанства чувају се у Библиотеци Матице српске, Поклон библиотека..., без инв. броја.

¹¹⁸⁹ Госпођа Евелина Милеуснић живи у Београду.

¹¹⁹⁰ Проф. др Иван Ћирић са супругом Аном живи у Чикагу.

¹¹⁹¹ Госпођа Катарина Ћирић Петровић живи у Новом Саду.

прво образовање стичу у кући, односно не иду у редовне карловачке школе са осталом децом. У периоду раног детињства њихов отац је већ био на најважнијим државним функцијама као министар просвете и председник Народне скупштине. Стеван је због бројних обавеза често био одсутан, а са њим и његова супруга Олга, која га је пратила на путовањима и била му драгоцену подршку у свему што је радио. Међутим, сваки слободан тренутак он је проводио у Карловцима, у кругу своје породице. Њихова породична кућа била је отворена за бројне госте, међу којима су често били највиши југословенски политичари – Милан Стојадиновић, Драгиша Цветковић, краљевски намесник Раденко Станковић и други. Олга је у таквим приликама била, засигурно, изврсна домаћица. У сећању Стевановог и Олгиног сина Ивана остало је неколико фрагмената из његовог раног детињства, односно из предратног периода, па и један који је у вези са гостима у њиховој кући. Забележио је да су једном приликом родитељи позвали на вечеру госте из Београда, међу којима је вероватно било и ондашњих политичара. У сећању му је остала урезана слика елегантно обучених дама које су излазиле из луксузних аутомобила „завијених прашином“, док су се, у исто време, краве и свиње враћале са ливаде и улазиле у комшијско двориште.¹¹⁹² За време вечере Олга је поносно гостима представила њихову децу. Ипак, најупечатљивији утисак на дечака оставио је сладолед „дивног мириса“ и различитих врста, који је наручен из посластичарнице „Dornsteter“ у Новом Саду, држан у кантама и чуван на најхладнијем месту - на бетону у улазној капији.¹¹⁹³

Сматрамо да је епископ Иринеј емотивно био изузетно везан за брата Стевана и његову породицу. О томе сведочи сачувана преписка, додуше најчешће у краткој форми разгледница и дописница, које је епископ Иринеј слао са својих путовања брату Стевану и, врло често, снахи Олги. Није се могло десити да, у тим кратким порукама са пута, не поздрави њихову децу. Потписивао се са „еп. Иринеј“, али и присније као „Чика“.¹¹⁹⁴

Породични иметак – куће и земља – који су Иринеј (Иван) и Стеван наследили од родитеља и о којем се, заправо старао Стеван, увећао се 1932. године наследством које им је остало после смрти стрица, проте Милана Тирића. Законски наследници две протине куће, у Змај Јовиној 15 (данас Златне греде) и Видаковићевој 2, били су

¹¹⁹² Сећања Ивана Тирића, у рукопису, из којих је издвојио део који се односи на предратни период и љубазно нам уступио за потребе рада.

¹¹⁹³ Велика улазна капија у Војводини назива се ајнфорт. То је велики наткривен простор, најчешће у склопу куће, где је увек хладовина.

¹¹⁹⁴ У разговорима са Стевановом децом и данас се може чути како га називају „Чиком“.

епископ бачки Иринеј и његов брат Стеван, али је тестаментарни наследник био само Стеван Ћирић, тада посланик у Народној скупштини Краљевине Југославије.¹¹⁹⁵

Породична кућа у Карловцима заузимала је важно место у традицији породице Ћирић. Иако нисмо у потпуности разрешили дилему да ли је грађена по наруџбини Исидора Ћирића или патријарха Георгија Бранковића, па уступљена породици после Исидорове смрти, знамо поуздано да је њен пројектант чувени архитекта Владимир Николић.¹¹⁹⁶ Њена градња завршена је 1894, а пред Други светски рат је обављена једна опсежна реконструкција (1938). За реконструкцију је била задужено грађевинско предузеће Ф. Шмита из Новог Сада, она је започета у јулу, а завршена у децембру 1938. године.¹¹⁹⁷ Кућа је и данас, после толико деценија, сведок живота једне грађанске породице, на крају 19. и у првим деценијама 20. века, на војвођанском простору. Најзначајнији и најинтересантнији њен део свакако је била библиотека, импозантног обима од око 5.000 књига, која је, заправо, била и Стеванова радна соба. Поред књига, смештених у импресивне застакљене ормаре, у њој је до недавно био ормар са документима Стевана Ћирића, његова биста, рад Томе Росандића, као и породична икона Св. Николе, као симбол крсне славе.¹¹⁹⁸

Стеван Ћирић се из политичког живота повукао августа 1939. године. Он се тада вратио у Сремске Карловце и верујемо да је коначно добио време које је могао да посвети само својој породици. Међутим, породичну срећу и благостање Ћирића уништио је рат. Наиме, Стеван је већ током јуна 1941. године спроведен, са другим Карловчанима, у усташки логор Јадовно. У логору је доживео физичка мучења и разне тортуре, да би се на крају, већ сасвим исцрпљен, избавио из њега, као једини Србин који се одатле спасао. До краја рата је боравио у Београду, због опасности да поново не буде ухапшен у Карловцима, тако да је опет био раздвојен од породице. Најзначајнију улогу у тим тешким временима имала је његова супруга Олга, невероватно снажна жена, захваљујући чијој упорности и напорима је Стеван, вероватно, спасен из логора. Поред бриге за супруга, Олга је носила и огромну одговорност за своју малолетну децу коју је склонила код свог девера у Нови Сад, епископа бачког Иринеја.

¹¹⁹⁵ Извод у оставинској ствари покојног Ћирић Милана, О. бр. 145/1932 (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹¹⁹⁶ На жалост, нису сачувани пројекти по којима је кућа грађена.

¹¹⁹⁷ Сачуван је грађевински дневник предузећа Ф. Шмита, у којем су забележени сви изведени радови током 127 радних дана (БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја).

¹¹⁹⁸ Библиотека, документа, биста и аутопортрет епископа Иринеја поклоњени су Библиотеци Матице српске у Новом Саду и чине засебан фонд под називом Поклон библиотека др Иринеја Ћирића и Стевана Ћирића. Кућа није више увласништву породице Ћирић.

Крај рата и ослобођење био је заправо почетак краја друштва какво је до тада постојало, а Ћирићима су тек предстојали проблеми. Живот ове породице у послератним годинама типичан је пример пропадања једне грађанске породице у време власти „ослободилаца“ који су се борили за уништење „трулог“ капиталистичког система претходне државе и свега оног што су сматрали њеним наслеђем.¹¹⁹⁹

По ослобођењу су уследиле бројне мере као што су затварања и суђења истакнутим припадницима бившег режима, који су готово по аутоматизму сврставани у групу сарадника окупатора, што је за последицу имало привремени губитак слободе, грађанских права, права на пензију, затим национализација имовине, уступање животног простора официрима НОВ-е и њиховим породицама и друго. Готово све ове мере задесиле су и породицу Ћирић. Стеван је, као бивши министар и председник Народне скупштине, био шест месеци у притвору, од марта до септембра 1945. године. Да ли случајно или не, али у притвору је био у оном периоду када је био и његов брат епископ бачки Иринеј. За то време више пута га је испитивао командант ОЗН-е Слободан Пенезић Крцун. Стеван Ћирић је пуштен на слободу уз образложење да није пронађен ни један доказ за његову кривицу. Уследиле су и остале мере, али је можда најтежа била она по којој му је одузето право на пензију.¹²⁰⁰ Одузимањем великог дела земљишта и кућа породици су ускраћени значајни приходи, а одузимање пензије њена егзистенција је доведена у питање. Четворо деце је требало отхранили и одшколовати, а да би у томе успео, Стеван је почео да држи часове ђацима из математике и других предмета. Истовремено, Олга је настојала да брине о домаћинству и васпитању своје деце, јер више нису били у прилици да унајмљују гувернанте и особље за рад у кући. Деца су похађала редовне школе – основну и Карловачку гимназију – али је требало бринути и о њиховом даљем школовању, па је Олга у том циљу почела да тражи и стипендије у иностранству.

Породицу је, поред материјалних неприлика, задесила и велика породична трагедија – 1951. године су изгубили кћерку Исидору (Пупу). У том трагичном тренутку Стеван Ћирић је показао сву снагу и величину своје личности. Он је, наиме, одржао говор на гробу своје кћерке, са жељом да укаже свим родитељима на важност родитељске подршке деци, без обзира о каквом проблему се радило.

¹¹⁹⁹ О репресији у послератним годинама видети у: Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića – Represija u Srbiji 1944-1953*, knj. 1, Beograd 2006.

¹²⁰⁰ Документа о ускраћивању пензије Стевану Ћирићу и његовој борби да поврати своје право чувају се у БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја.

На другој страни био је епископ Иринеј Ћирић, који се још у раној младости одлучио на одрицање и на монашки живот без заснивања сопствене породице. Тешко је говорити о приватном животу једног монашког лица, односно архијереја СПЦ, који је скоро четири деценије обављао епископске дужности, а у овом случају и много више од тога. Када се говори о приватном животу епископа Иринеја, онда не може да се заобиће његова повезаност са породицом брата Стевана, која је била нарочито изражена у периоду Другог светског рата. У том бурном времену, док је Стеван био у логору, а затим и у Београду, о његовој породици је бринуо управо Иринеј Ћирић. Његова снаха Олга је у тим првим тешким данима одвела децу код девера, у Владичански двор у Новом Саду, и поверила му их на чување.¹²⁰¹ Деца су ту била сигурна, а Олга је могла много лакше да брине о спасавању мужа и да, по том питању, предузме одређене кораке. Касније, када је Стеван ослобођен, али и даље одсутан, Олга је бринула о кући и имању у Сремским Карловцима. Зна се да је током рата бринула и о једној девојчици, која је била смештена у њиховој кући. Може се слободно рећи да је ова предузимљива и способна жена очувала породични иметак током рата. У тешким послератним годинама наставила је да се бори за своју породицу са огромном посвећеношћу. Она је, заправо, била стуб породице све до своје смрти (1991).

Са друге стране, Стеван Ћирић је бринуо о свом брату, епископу Иринеју, у последњим годинама његовог живота, док је био тешко болестан. Здравствено стање епископа бачког било је стална тема у Стевановој преписци са патријархом српским Викентијем. Као што је већ речено, патријарх је изузетно ценио епископа Иринеја, администрирао је његовом епархијом током епископове болести и бринуо о његовом лечењу. Почетком августа 1952. патријарх се обратио Стевану Ћирићу, сазнавши да се епископово стање погоршало, са молбом да утиче на брата како би се овај подвргао озбиљнијем лечењу.¹²⁰² Само недељу дана касније патријарх је поново писао Стевану, сагласивши се са њим да се покуша са лечењем епископа Иринеја у иностранству.¹²⁰³ Међутим, њихова намера није остварена, јер пут у иностранство епископу је само могао погоршати здравствено стање. Из године у годину оно се и, иначе, погоршавало. Епископ Иринеј је умро у пролеће, а његов брат Стеван у лето исте године (1955).

¹²⁰¹ Др Коста Хаџи из Новог Сада, син чувеног Косте Хаџија који је одлазио у логор Шарвар по децу, сећа се дружења у порти Саборне цркве са Иваном Ћирићем, синовцем епископа Иринеја, који је код стрица боравио током рата. Др Коста Хаџи рођен је исте године када и Иван Ћирић (1933). Још једном му захваљујемо на сећањима која је био љубазан да нам исприча.

¹²⁰² БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, патријарх Викентије – Стевану Ћирићу, 5. август 1952, Београд.

¹²⁰³ БМС, Поклон библиотека..., без инв. броја, патријарх Викентије – Стевану Ћирићу, 13. август 1955, Београд.

ЗАКЉУЧАК

Животни путеви чланова чувене карловачке породице Ћирић и њихова јавна делатност нису познати у довољној мери ни стручној, а ни широј културној јавности. Намера нам је била да у овом раду представимо делатност Исидора, Милана, Иринеја и Стевана Ћирића, који су, сваки у својој области, и сваки на свој начин, оставили значајан траг у историји српског народа.

Исидор Ћирић, пореклом из Старог Сивца, као дугогодишњи патријаршијски и народно-црквени секретар, својим радом и неуморним залагањем оставио је неизбрисив печат у историји Карловачке митрополије. Преко две деценије је био на највишем чиновничком положају у Митрополији, као најоданији и најревноснији патријархов сарадник, истрајавајући уз њега у борби за очување црквено-школске аутономије. Сваки акт који је доспео у патријархову канцеларију или је из ње као припремљен изашао, било да је био намењен Народно-црквеном сабору, царско-краљевској власти или неком појединцу, прошао је, у периоду од маја 1872. до децембра 1893. године, кроз Исидорове руке.

Не сме се заборавити ни његово активно учешће на Српском народно-црквеном, Хрватском и Угарском сабору, које му није тешко падало и поред бројних обавеза.

На другој страни, Исидор је био песник и члан Књижевног одељења Матице српске. Његови пријатељи су били бројни и припадали су интелектуалној елити оног времена. Међутим, његов живот се прерано завршио, савладан болешћу и физичком слабошћу његовог тела, наспрам изузетне интелектуалне јачине. Исидорова малолетна деца остала су у аманет његовом брату Милану.

Милан Ћирић, новосадски окружни протопрезвитер, такође пореклом из Старог Сивца, био је угледни свештеник Епархије бачке. Довољно је само напоменути да је иза себе имао 57 година свештениче, 51 годину протојерејске и 42 године окружне протопрезвитерске службе. У том дугом низу година био је ангажован у различитим епархијским телима и комисијама.

Као дугогодишњи прота Саборне цркве остао је у лепом сећању својим парохијанима, нарочито из разлога што је заслужан за обнову овог храма (1903).

Прота Милан Ћирић је, са супругом Катицом, бринуо о синовима брата Исидора и, слободно се може закључити, извео их је на добар пут. У последњој деценији свог

живота имао је срећу да служи Богу у истом храму са својим синовцем Иринејем, епископом бачким, који је био и његов надлежни дијецезан.

Иринеј (Иван) Ћирић је један од најобразованијих и најеминентнијих архијереја свог доба и Српске православне цркве уопште. Рођен је 1884. у Сремским Карловцима. Школовао се у месту рођења и у Новом Саду, где је завршио Српску велику православну гимназију (1902), у Русији, где је завршио московску Духовну академију (1906), а затим је студирао у Бечу на Филозофском факултету (група семитских језика). Докторирао је 1908.

Замонашио се у манастиру Хопово, пред Божић 1908, и у монаштву добио име Иринеј. Брзо је напредовао у монашким чиновима. Априла 1909. постављен је за библиотекара Патријаршијске библиотеке у Сремским Карловцима, а у јесен исте године постао је, у звању доцента, професор Карловачке богословије. На основу објављених научних радова изабран је за ванредног професора ове школе (1913).

Током Првог светског рата путовао је са епископом Мироном Николићем, тадашњим администратором Карловачке митрополије, у Будимпешту и Загреб ради заштите православних верника, молећи да престану прогони.

За епископа тимочког изабран је 1919. Радио је на духовној и на материјалној обнови Тимочке епархије. Ту је остао до новембра 1921. када је премештен у Бачку епархију, а свечано је устоличен неколико месеци касније у Новом Саду (1922). Бачком епархијом управљао је 33 године, а поље рада било му је изузетно широко. Био је ангажован у раду Светог архијерејског сабора, где је био члан више одбора, затим Светог архијерејског синода, а повремено је администрирао и другим епархијама: Нишком, Вршачком, Банатском и Темишварском.

Током 1927. епископ Иринеј је боравио у Поткарпатској Русији (Чехословачка), као изасланик Српске православне цркве, обављајући мисију уређења тамошње Цркве, где су се унијати враћали у своју стару православну веру. Као један од најеминентнијих архијереја свог доба био је ангажован у раду више међународних црквених покрета у којима је достојно представљао Српску православну цркву: у Покрету за уједињење цркава *Вера и поредак*, у Свеопштем хришћанском савезу за практично хришћанство, затим у Светском савезу за међународно пријатељство помоћу цркава, где је два пута биран за председника Управног одбора, а 1939. и за председника Савеза. Често је, по позиву, проповедао или држао предавања у великим и значајним духовним центрима: Берну, Упсали, Стокхолму, Софији, Авињону, Ерфурту, Паризу, Лондону, Единбургу,

Глазгову и Берлину. Неколико пута је био домаћин међународних скупова који су одржани у Новом Саду.

Бавио се изучавањем црквеног појања, иконографијом и сликарством, преводио је, писао је поезију и белетристику.

Током Другог светског рата, када је Бачка била под мађарском окупацијом, захваљујући епископовој иницијативи и ангажовању црквених општина спасено је из мађарског логора Шарвар и размештено по Бачкој епархији 2.800 деце и 180 мајки са одојчадима. Његовом заслугом основана је и Епархијска (Дечја) болница у Новом Саду у којој су лечена деца оболела од туберкулозе у овом логору. Значај његових дела за српски народ у Епархији бачкој у овом период је немерљив.

По завршетку рата епископ Иринеј је 17 месеци провео у кућном притвору, а марта 1946. је поново преузео дужност у Епархији. Већ у августу исте године физички је нападнут приликом посете Оцацима. Овај напад имао је за последицу касније епископово оболевање.

Умро је уочи Благовести, 6. априла 1955, после дуже болести. Сахрањен је у новосадској Саборној цркви.

О Стевану Ћирићу се не зна пуно, иако је обављао важне државне функције у Краљевини Југославији. Рођен је, као и његова браћа, у Сремским Карловцима. Његова породица, затим средина у којој је растао – Карловци као центар српске духовности, културе и политике у Хабзбуршкој монархији, а онда и Нови Сад – али и добро породично материјално стање, одредили су животни пут младом Ћирићу. После школовања у Дебрецину, Будимпешти и Бечу, он се вратио у родно место и запослио као професор у Карловачкој гимназији. Међутим, иако је био добар просветни радник, његове могућности су биле много веће. Те чињенице био је и сам свестан када је напустио државну службу и посветио се политици. У то време је био члан Радикалне странке. Каријеру је започео као градски начелник Сремских Карловаца, бански већник Дунавске бановине и члан бановинског школског одбора. Године 1931. кандидовао се на изборима за Народну скупштину, у коју је ушао као посланик за старопазовачки срез. Убрзо је постао члан новоформиране ЈРСД, односно Југословенске националне странке.

Три године касније, децембра 1934, постао је министар просвете у влади Богољуба Јевтића. Ћирић је био искусан просветни радник, али се у Министарству просвете суочио са низом проблема који су оптерећивали просветну политику, а нагомилавани су од стварања нове државе. Међутим, проблем важнији од свих других био је

недостатак новца, јер је за просвету из државне касе годинама издвајана недовољна сума, која није чинила ни десети део укупних расхода Краљевине Југославије. Министар Стеван Ћирић није значајно могао да утиче на промену тешког стања у просвети, какво је владало током читавог међуратног периода, иако је био ревноснији и истрајнији од многих својих претходника и наследника. Бавио се актуелним просветним, школским и сталешким питањима. Радио је на побољшању материјалног положаја учитеља и отварању нових радних места за професоре у гимназијама. Такође, залагао се за потпуну сарадњу са универзитетским властима. Настојао је да деполитизује Министарство просвете. Донео је низ наредби, уредби, правила и правилника у циљу побољшања просветних прилика у Краљевини.

На месту министра просвете у Јевтићевој влади Стеван Ћирић је остао шест месеци. Оставку је поднео 19. јуна 1935. године из разлога што је изабран за председника Народне скупштине, у сазиву формираном после Петомајских избора. Само дан касније Богољуб Јевтић је био принуђен да поднесе оставку целе владе. Нову владу формирао је дотадашњи министар финансија Милан Стојадиновић, близак пријатељ кнеза Павла, који је на њеном челу остао до почетка 1939. године. Он је остао веран политици очувања националног јединства и државне целине. Убрзо по преузимању власти Стојадиновић је формирао своју странку – Југословенску радикалну заједницу – која је требала да му обезбеди већину у Народној скупштини. О стварању нове странке Ћирић је, у почетку доста резервисан, заузео занимљиво гледиште: да са приступањем ЈРЗ треба причекати, али не из тактичких разлога. Његов прелазак у нову странку, децембра 1935. године, десио се у тренутку када је дошло до коначног разлаза Главног одбора радикала са Стојадиновићем. Председник владе знатно је ојачао позиције своје власти придобијањем председника Народне скупштине за своју странку. Међутим, овај чин изазвао је револт опозиционих посланика који су Ћирића у октобру исте године поново изабрали за председника Скупштине. Они су сматрали да мандат председника који су му поверили, припада искључиво опозицији и да их је Ћирић издао.

Народном скупштином Стеван Ћирић је председавао од јуна 1935. до краја 1938. године. Његов поновни избор вршен је сваког октобра, односно почетком сваког јесењег заседања, осим 1938. године, јер су за децембар били расписани нови парламентарни избори.

Краљевину Југославију су тридесетих година оптерећивали бројни национални, политички, економски, социјални и други проблеми. Држава их је, неспремна да се суочи са њима, само још више продубљивала. Сви наведени проблеми су, у мањој или

већој мери, утицали и на рад Парламента. Хрватска опозиција, коју је предводио Влатко Мачек, није учествовала у раду Народне скупштине због нерешеног „хрватског питања“.

Као председнику Народне скупштине, Стевану Ћирићу је прва брига била правилно функционисање парламента, али је било и брига другачије врсте, као што је довршење нове скупштинске зграде, која је свечано освећена октобра 1936. године и од тада су скупштина заседања одржавана у њој.

Стеван Ћирић је био одличан парламентарцац, што потврђује и његово ангажовање у оквиру Интерпарламентарне уније. На место председника Југословенске интерпарламентарне групе изабран је 1936. године, као председник Народне скупштине. Ту позицију је задржао и у време министарског мандата у Цветковићевој влади, па чак и током 1940. године, када више није обављао високе државне функције, што иде у прилог већ изреченој тврдњи. Ћирић је пет година активно учествовао у раду ове значајне светске организације, која је окупљала представнике парламената многих држава, међу којима су биле и велике светске силе. Године 1938. изабран је за члана Егзекутивног (Извршног) комитета, а наредне године председавао је састанку у Ослу, када је Интерпарламентарна унија славила педесет година постојања. Први пут је једној малој држави припала таква част, чему је, засигурно, умногоме допринео и сам Стеван Ћирић.

Фебруара 1939. године, када је владу формирао Драгиша Цветковић, ресор просвете поново је припао Стевану Ћирићу. И у овом мандату он се суочавао са истим проблемима који су константно оптерећивали југословенску просвету. Нешто доминантнији проблем у односу на претходни мандат било је још увек нерешено „хрватско питање“, односно проблеми у области просвете који су из њега произишли. Цветковићева влада је и била формирана са задатком да реши највећи проблем унутрашње политике Краљевине Југославије – „хрватско питање“ – али је у преговарање око склапања споразума са Хрватима активно био укључен једино председник владе. Коначни споразум склопљен је 26. августа 1939. године, потписан од стране Цветковића и Мачека, на основу којег је формирана Бановина Хрватска, са великим надлежностима. Влада је поднела колективну оставку, а у новоформираној је председник, такође, био Драгиша Цветковић, а потпредседник Влатко Мачек.

Стеван Ћирић никада није подржавао идеју федерализације државе. После формирања Бановине Хрватске његова политичка уверења нису му више дозвољавала да и даље учествује у политичком животу Југославије. Остао је активан једино у оквиру

Интерпарламентарне уније. Период када је Ћирић био најангажованији, односно када је његова политичка и друштвена делатност достигла врхунац, од 1934. до 1939. године, заправо је било предвечерје Другог светског рата, у којем се већ наслућивала надолazeћа ратна опасност. Бурно време било је и у политичком животу Краљевине Југославије, којој је предстојало државно преуређење, а за које Ћирић није био спреман.

Његова друштвена улога, такође, није била мала. Био је члан Књижевног савета, затим Управног и Надзорног одбора Матице српске, а кратко време и њен секретар. Био је потпредседник Историјског друштва Новог Сада, члан Ротари клуба и почасни члан више спортских, певачких и хуманитарних друштава. Као дугогодишњи председник Југословенског шаховског савеза много је допринео развоју југословенског шаха.

Стеван Ћирић је током рата доживео бројне непријатности и малтретирања од усташких власти, боравећи извесно време у логору Јадовно. Послератне године биле су тешке за Ћирића и његову породицу, јер је третиран као припадник старог режима. Умро је 1955. године, само неколико месеци после смрти његовог брата Иринеја, епископа бачког.

Породица Ћирић је добар пример угледне грађанске породице која је изнедрила неколико значајних личности које су заузимале важне положаје у друштву. Кроз историју породице Ћирић може се сагледати и друштво у целини у одређеном историјском периоду.

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ БР. 1

Заклетва Исидора Ћирића, патријаршијског и народно-црквеног секретара, од маја 1872. године¹²⁰⁴

Во име Отца и Сина и Светаго Духа

Ја Исидор Ћирић, докторанд права, заклињем се Богом свемогућим, Пречистом Богородицом и свима Светима, да ћу мени привремено поверено звање Архиепископско-Митрополитског секретара као и бележника Митрополитско-црквеног и народно-школског Савета, верно, савестно и тачно одправљати; сва моја знања једино на корист и напредовање наше православне Цркве и народности употребљавати; нарочито да ћу дела народних и других под Архиепископско-митрополитском управом постојећих фондова савестно и безкористно одправљати; мојој предпостављеној непосредној власти надлежну послушност и поштовање указивати; права, чест и ауторитет исте пред очима имати; заклињем се даље, да ћу тајну у свима мојим званичним одношаима хранити; архиву патријаршијску, сва акта архиве те и печат верно и брижљиво чувати; и уобште тако дужностима моим удовлетворавати, као што честност, искреност, љубав и приврженост мој к мојој предпостављеној непосредној власти, и корист и благостање наше цркве и народа налагала ми буду. Тако ми Бог помогао, Пречиста Богородица и сви Свети, амин.

У Карловци, 10. маја 1872.

Исидор Ћирић
привр. Архиеп. Митроп. Секретар

¹²⁰⁴ АСАНУК, МПА, М. 1872/234.

ПРИЛОГ БР. 2

Библиографија радова епископа Иринеја Ћирића¹²⁰⁵

1898.

1. *Песме Ивана Ћирића*, Нови Сад 1898, 67.

1905.

2. И. Н. Потапенко, *Ваистину Васкрс*, Бранково коло XI (1905), 461-469. Потписано: И. И. Ћ. Превод са руског.

1907.

3. *Псалми из Часловца*, Тумачење, Богословски гласник XI (1907), 170-177, 289-297, 369-375; XII, 3-24, 145-163, 273-318; XIII, 1908, 3-19.

1908.

4. *Песма о цару и невести*. Превод и тумачење 44. (45) псалма, Богословски гласник XIII (1908), 129-136.

5. *Књига пророка Амоса*. Превод и тумачење, Богословски гласник XIII (1908), 150-163, 281-311; XIV, 3-25, 129-155, 257-269.

6. *Zu Hab I, 9* (megammat peneham qadima), *Biblische Zeitschrift. Sechster Jahrgang. Freiburg im Breistgau*, 1908, 169-171.

7. Гистав Фалке, *Молитва*, Бранково коло XIV (1908), 655. Превод са немачког.

8. Вељко Миросављевић, *О Палестини и старим Јеврејима. Помоћна књига за изучавање библијске историје за ученике и ученице средњих школа*, Ср. Карловци 1907, Богословски гласник XIII (1908), 106-109. Приказ.

9. *Сан* (песма), Бранково коло XIV (1908), 267.

10. *Из Гетеовог Фауста*, Бранково коло XIV (1908), 737, 749-751, 766-768; XV (1909), 70.

11. *Лептин случај* (приповетка), Бранково коло XIV (1908), 797-799.

12. *Приказ расправе проф. Јох. Мадера „Апостоли и браћа Господња“*, Богословски гласник XIV (1908) 367-370.

1909.

13. *Основне мисли религије и модерне науке*, Богословски гласник XVI (1909), 33-35. Потписано: Др И. Ћ.

¹²⁰⁵ Библиографију је сачинио монах Игнатије Марковић.

14. *Проповед говорена 2. августа о преносу моштију архиђакона Стефана на слави у Манастиру Хопову*, Богословски гласник XVI (1909), 140-143.
15. Протопресвитер Сава Годоровић, *Православна Догматика са апологетичким разјашњењима за више разреде средњих школа и препарандија*, Земун, 1909, Богословски гласник XVI (1909), 143-147 (приказ).
16. *Из богословске терминологије*, Бранково коло XV (1909), 240.
17. *Растанак* (приповетка), Бранково коло XV (1909), 673-675.
18. *Решен проблем* (приповетка), Бранково коло XV (1909), 99-101.
19. *У дубинама* (приповетка), Бранково коло XV (1909), 418-420.
20. *Из Арањева Толдије* (песма прва, друга и трећа), Бранково коло XV (1909), 133-134, 261-262; XVI (1910), 492.
- 1910.**
21. *Zu Am. 5, 6 und 7. Biblische Zeitschrift*. Sehster Jahrgang. Freiburg im Breistgau, 1910, 133-134. Рец: Богословски гласник XVII, 1910, 382, В. М (аксимовић).
22. *Библија и проповједништво. Српски свештенички календар за просту годину 1910. Уредио протојереј Василије Николајевић, парох иришки*. Нова Градишка, 1910, 41-45.
23. *Паримије*, Богословски гласник XVII, 1910, 43-49, 81-93, 179-188, 354- 356; XVIII, 1910, 274-284, 512-521; XIX, 1911, 22-35.
24. Ст. Ст. Мокрањац: *Српско Народно Црквено Појање I. Осмогласник*. Београд, 1908, 286, Богословски гласник XVII, 1910, 73-76 (приказ).
25. *Проповед говорена 24. фебруара у храму Св. Апостола Петра и Павла у Карловцима*, Богословски гласник XVII, 1910, 59-63.
26. *Проповед говорена 14. марта у храму Св. Апостола Петра и Павла у Карловцима*, Богословски гласник XVII, 1910, 216-220.
27. *Прповед говорена 21. новембра на Ваведеније Пресвете Богородице о црквеној слави у Св. Ваведенском храму карловачком*, Богословски гласник XVII, 1910, 461-476.
28. *Достоино* (песма), Бранково коло XVI, 1910, 616.
- 1911.**
29. *Проповед на Велики петак*, Богословски гласник XIX, 1911, 195-298.
30. *Проповед на Усековање 1911. године у карловачкој св. Саборној цркви*, Богословски гласник XX, 1911, 222-225.
31. *Доситеј као богослов*, Бранково коло XVII, 1911, 189-192.
- 1912.**
32. *Увод у књигу о судијама*, Богословски гласник XXI, 1912, 1-25, 118-144.

33. *Женске у Библији*, Богословски гласник XXI, 1912, 325-334. Посебно: Ср. Карловци 1921, 21.

34. *Проповед говорена на Св. оца Николаја у св. Николајевској саборној цркви карловачкој*, Богословски гласник XXI, 1912, 76-79.

35. *Свето Писмо Старога и Новога Завјета. Превео и биљешке прикупио Др Валентин Чебусник*. Издао Збор Духовне Мladeжи Загребачке. Свезак I. Загреб 1911, 445. Богословски гласник XVII, 1912, 299-300 (приказ).

36. Свешт. Милан Н. Милутиновић, парох београдски, *Служба шеснаесторице пророка*, Београд, 1910, 299, Богословски гласник XXII, 1912, 364-366 (приказ).

1913.

37. *Књига пророка Захарије*. Превод и тумачење, Богословски гласник XXIII, 1913, 129-148, 225-237.

38. *Смрт и погреб Њ. Св. Патријарха Лукијана*, Богословски гласник XXIV, 1913, 228-248.

39. *Прича једног просјака*, Богословски гласник XXIV, 1913, 195-204. Потписано: Иринеј Хоповски.

40. *После рата* (приповетка), Бранково коло XIX, 1913, 329-331. Потписано: Иринеј Хоповски.

1914.

41. *Проповед приликом освећења обновљеног храма у Старим Бановцима у недељу Отаца 22. децембра 1913. године*, Богословски гласник XXV, 1914, 65-68.

42. *Прослава 1600-годишњице Миланског едикта у Нишу*, Богословски гласник XXV, 1914, 87-89. Потписано: А. И.

43. *Парница против Руса у Мармарош-Сигету*, Богословски гласник XXV, 1914, 183-187. Потписано: А. И.

44. *Смрт и погреб блаженопочившег епископа Михаила*, Богословски гласник XXV, 1914, 272-279. Потписано: А. И.

45. *Говор на погребу ратара Петра Недељковића, убијенога у једној карловачкој крчми у недељу 9/22. марта о. године*, Бранково коло XXV, 1914, 336-339.

46. *Другови* (приповетка), Бранково коло XX, 1914, 33-38. Потписано: Иринеј Хоповски.

1918.

47. *Предговор преводу Акатиста Пресветој Богородици* (заједно са Лазаром Мирковићем). Акатист Пресветој Богородици. Сремски Карловци 1918, 3-4.

1919.

48. *Архијерејска Посланица при ступању на епископску катедру*, Сремски Карловци 1919, 8.

1921.

49. *Архијерејска Посланица о Божићу 1921*, Ср. Карловци 1921, 9.

50. *Архијерејска Посланица о светковању суботе или недеље*, Ср. Карловци, 1921, 16.

51. *Реч Његовог Преосвеиштенства Господина Иринеја, Епископа тимочког, коју је изговорио у Нишу 22. августа (4. септембра) 1921. год. на дан тужне, величанствене свечаности преноса покупљених светлих остатака стотине „братском“ бугарском руком побијених српских свештеника, по разним гудурама и склонитим местима у околини Ниша и Беле Паланке, крајем 1915. године*, Гласник, службени лист Српске православне Патријаршије II, 1921, 285-287.

1922.

52. *Архијерејска Посланица о Божићу 1922*, Сремски Карловци 1922, 7.

53. *Вечерње молитве*, Нови Сад, 1922, 95. Превод са грчког.

54. *Некоји религиозни типови*, Нови лист, Београд I/1922-23, 229, 2-3; 249/251, I Прилог, 2.

1923.

55. *Архијерејска Посланица о Божићу 1923*, Ср. Карловци 1923, 8.

1924.

56. *Архијерејска Посланица о Божићу 1924*, Ср. Карловци 1924, 8.

1925.

57. *Архијерејска Посланица о Божићу 1925*, Ср. Карловци 1925, 8.

58. *О страшном суду. Служба месопусне недеље*, Сремски Карловци 1925, 24. Превод са грчког.

1926.

59. *Архијерејска Посланица о Божићу 1926*, Ср. Карловци 1926, 8.

60. *Библијско казивање о постању света* (Предавање на Народном универзитету у Београду), Богословље I, 1926, 107-140. И посебно: Београд 1926, 36. Рец: Духовна култура, Софија 1930, април, књ. 42, 80-87, Иван Марковски.

61. *Говор Преосвеишеног Епископа бачког Г. Дра Иринеја, приликом отварања епархијске скупштине у Новом Саду 22. јануара (4. фебруара) 1926. године*, Нови Сад 1926, 16.

1927.

62. *Архијерејска Посланица о Божићу 1927*, Ср. Карловци 1927, 8.

63. *Архијерејскоје Посланице к Карпатороссам*, Ужгород 1927, 4.

64. *Лозанска конференција*, Богословље II, 1927, 241-259.

1928.

65. *Архијерејска Посланица о Божићу 1928*, Нови Сад 1928, 8.

66. *Вечерња служба у Недељу свете Педесетнице*, Нови Сад 1928, 23. Превод са грчког.

67. *Опширна правила Св. Василија Великог*, Духовна стража I, 1928, 1-6, 89-98, 177-184, 253-260; II, 1929, 1-5, 89-93, 169-172, 249-253; III, 1930, 1-10, 88-92, 165-174. Превод са грчког. Рец: Де Ориенте, студиа ет либри. Рома 1930. Вол. XIII-2. Нум 61.

1929.

68. *Архијерејска Посланица о Божићу 1929*, Нови Сад 1929, 8.

69. *О бачким епископима пре сеобе*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, II, 1929, 407-408.

70. *Интернационални црквени покрети*, Стари орао, велики илустровани календар за 1929. године, Нови Сад 1929, 26-28.

71. *Под маљем*. Позоришна игра у једном чину. Издање Савеза трезвене младежи, Београд 1929, 31. Рец: Нови Живот, Лист за безалкохолну културу, књ. I, Загреб 1929, 28-29. Др. Врховац.

1930.

72. *Архијерејска Посланица о Божићу 1930*, Нови Сад 1930, 8.

73. *Ламбетска конференција и уједињење цркава*, Гласник Српске православне патријаршије, Сремски Карловци 1930, 342-361. Превод са енглеског.

74. *Смисао свештеномученичког тропара*, Гласник Српске православне патријаршије, Сремски Карловци 1930, 329-330.

1932.

75. *Архијерејска Посланица о Божићу 1932*, Нови Сад 1932, 8.

76. *Говор Преосвештенога Епископа бачког Г. Дра Иринеја, приликом отварања Епископског савета у Новом Саду 10. новембра (28. октобра) 1932. године*, Нови Сад 1932, 20.

77. *Смрт Вибије Перпетуе*. Драма у једном чину, у стиховима, Нови Сад 1932, 75. Потписани: Иринеј Хоповски. Рец: Духовна стража V, 1932, 61-62; Српски књижевни гласник, НС, књ. XXXVII, бр. 5. 387, Л.Ц.

1933.

78. *Архијерејска Посланица о Божићу 1933*, Нови Сад 1933, 8.
79. *Говор Њ. Пр. Епископа бачкога на дан Уједињења народнога 1. децембра у новосадској катедрали*, Гласник Српске правослабне патријаршије, Сремски Карловци 1933, 787-789.
80. *Одлуке Заједничке православно-англиканске богословске комисије*, Годишњак и Календар Српске правослабне патријаршије за просту 1933. годину, Сремски Карловци 1932, 65-69.
- 1934.**
81. *Архијерејска Посланица о Божићу 1934*, Нови Сад 1934, 8.
82. *Das Sozialethos der Orthodoxen Christentums, Kirche, Bekenntnis und Sozialethos*, Genf, 1934, 33-40.
83. *Социјална етика православног хришћанства*, Духовна стража VII, 1934, 65-71.
- 1935.**
84. *Архијерејска Посланица о Божићу 1935*, Нови Сад 1935, 8.
85. *О Св. Сави као верском човеку* (Предавање одржано на светосавској прослави које је приредило Удружење пријатеља уметности „Цвијета Зузорић“ у Београду 24. јануара 1935. г.). Духовна стража VIII, 1935, 1-9.
- 1936.**
86. *Архијерејска Посланица о Божићу 1936*, Нови Сад 1936, 8.
87. *Црквене песме у српском преводу*, Духовна стража IX, 1936, 234-235. Превод са грчког. Напомена: Епископ Иринеј је превео с грчког све васкрсне (недељне) службе. Рукопис је сачуван.
- 1937.**
88. *Архијерејска Посланица о Божићу 1937*, Нови Сад 1937, 8.
- 1938.**
89. *Архијерејска Посланица о Божићу 1938*, Нови Сад 1938, 8.
- 1940.**
90. *Архијерејска Посланица о Божићу 1940*, Нови Сад 1940, 7.
91. *Порука претседника светског савеза за пријатељство цркава*, Гласник Српске правослабне цркве, Београд, 1940, 88-89. Исто и у Духовној стражи XIII, Сомбор 1940, 1-4.
92. Др Душан Глумац, професор универзитета, *Грамматика старојеврејског језика*, Издање пишчево, Београд 1937-1939. Богословље XV, Београд 1940, 137-139 (приказ).
- 1942.**

93. *Архијерејска Посланица о Божићу 1941 (1942)*, Нови Сад (Ујвидек) 1942, 7.
94. *Недеља Свете Педесетнице – празничне службе*, Ујвидек 1942, 417. Рец: Гласник, службени лист Српске православне цркве, Београд, 1948, 338, Владимир Дакић протојереј.
95. *Како је Господ посетио сељака*. Божићна прича Н.С. Љескова, Календар Српске православне Епархије бачке за просту 1942. годину, Ујвидек, 82-94. Превод са француског.
96. *Беседа светог Василија Великог о четрдесеторици светих мученика, мучених у језеру код Севестије марта 9*, Календар Српске православне Епархије бачке за просту 1942. годину, 99-108. Превод са грчког.
97. *Из црквених песама*, Календар Српске православне Епархије бачке за просту 1942. годину, 119-142. Превод са грчког.
98. *Из књиге о Варламу и царевиху Јоасафу. Човек и његова три пријатеља*, Календар Српске православне Епархије бачке за просту 1942. годину, 154-157. Превод са грчког. Непотписано.
99. *Молитва Господу Исусу*, Календар Српске православне Епархије бачке за просту 1942. годину, 46. Превод са грчког. Непотписано.
100. *Молитве* (свештеничне, прва и друга). Календар Српске православне Епархије бачке за просту 1942. годину, 158. Превод са грчког. Непотписано.
- 1943.**
101. *Архијерејска Посланица о Божићу 1942 (1943)*, Ујвидек 1943, 8.
102. *Стихира преп. Јована Дамаскина*, Календар Српске православне Епархије бачке за просту 1943. годину, Ујвидек, 79.
103. *Песма светог Амвросија, епископа медиоланског* (333. или 340-397), Календар Српске православне Епархије бачке за просту 1943. годину, 205-206. Превод са латинског.
- 1944.**
104. *Архијерејска Посланица о Божићу 1943 (1944)*, Ујвидек 1944, 7.
105. *Молитва*, Календар Српске православне Епархије бачке за преступну 1944. годину, Ујвидек 1944, 62. Превод са француског.
106. *Псалм (песма)*, Календар Српске православне Епархије бачке за преступну 1944. годину, 87 и Црква, календар Српске православне патријаршије за преступну годину 1948, Београд 1948, 23.

107. *Свети Јован Крститељ*, Календар Српске православне Епархије бачке за преступну 1944. годину, 103-131.

108. К.С.Ф. Тертулијан, *Мученицима*, Календар Српске православне Епархије бачке за преступну 1944. годину, 153-158. Превод са латинског.

109. Из самогласника гл. 1. У суботу на великом вечерњу догматик, Календар Српске православне Епархије бачке за преступну 1944. годину, 227. Превод са грчког. Непотписано.

1947.

110. *Болна мати*. (Лаза БЕРГЕР), Гласник Српске православне цркве, Београд 1947, 168. Превод са латинског.

1972.

111. *Архијерејска литургија по белешкама блаженопокојног Епископа бачког Иринеја* (са коментаром тада епископа рашко-призренског Павла, потоњег патријарха српског), Гласник Српске православне цркве, бр. 7, Београд 1972, 171-184, са исправкама и примедбама на овај текст у Гласнику СПЦ, бр. 9, Београд 1972, 228.

ПРИЛОГ БР. 3

Писмо епископа тимочког Иринеја Ћирића брату Стевану Ћирићу, Сремски Карловци, 6/19. јул 1919. године¹²⁰⁶

+

Драги Стеване,

пре неки дан сам у Београду добио од Владислава, а јуче овде од тебе писмо. То су прва писмашто сам од вас као епископ добио, и можеш мислити колико сам се обрадовао. Ја вам нисам писао, јер нисам имао згодну прилику за одашиљање, или је прилика тако изненада дошла да сам могао набацити тек само коју реч. Једно опширно писмо, послано поштом, добио сам натраг.

По жељи твојој писаћу ти опширно све како је било. Ти знаш да се још лане моје име доводило у комбинацију с бачком епархијом. Кад сам се вратио из Париза, затекнем велике промене у цркви. Београдска влада, користећи се правом угарске,

¹²⁰⁶ Писмо се чува у Библиотеци Матице српске, у фонду Поклон библиотека др Иринеја Ћирића и Стевана Ћирића, без инв. броја.

место дотадашњег патријаршког заменика најстаријег епископа, постави за администратора митрополије темишварског владику. У име владе изасланик беше начелник министарства Вера Владан Максимовић. Чим сам дошао, он ми рече: да си био овде био би постављен за администратора бачке епархије. Међутим буде постављен мој духовни отац (хоповски архимандрит) који захвали. Тада се обратише мени радикалски посланици проф. Милан Недељковић и прота вршачки Божа Поповић с питањем да ли бих се примио бачког администраторства. После мога позитивног одговора (мене су узели у обзир као неутралног, шта више рече ми Недељковић: „Само Ви и радикале по прстима, ако не раде ко што треба“), ствар прође кроз њихов клуб и дође до министра вера, који пристаде и мени су већ сви честитали; требао је још само формални указ да изиђе. Свој разговор ја сам одмах саопштио темишварском епископу, који је већ пре тога неколико пута покретао питање да ме рукоположи за презвитера, а овом приликом стави ми у изглед и протосинђелство (за архимандрита немам довољан број – 12 – година свештеномонашке службе). Ја бих већма волео да ме је поставио за свога мандатара, али сам му то споменуо тек после избора за епископа. Он ми је тада директно саопштио да је у великој неприлици због бачке епархије, јер на администраторство рачунају и будимски епископ (који овде живи) и викарни. Моје именовање од владе би за њега била олакшица.

Док сам ја чекао указ, у Београду се десило друго нешто. Смрћу владике Саве (којега смо ми некад видели у Врњцима) беше упражњена од више година жичка епархија. Наскоро после тога упразни се и садашња моја одласком владике Мелентија у Св. Гору (због слабог здравља). Остадоше само стари митрополит Димитрије, који не иде у корак с данашњим временом; затим врло непопуларни шабачки Сергије, и ванредно способни и агилни нишки Доситеј (око 40 година). Док сам ја био у Паризу, предузеше избор прве удове епархије, а то је жичка, и изабраше чувенога проповедника јеромонаха Николаја (Дра Велимировића), ванредно даровитог човека (има тип главе Достојебскога), који је за време рата проповедао по свима већим црквама енглеским, и од англиканског епископата добио нарочито за њега израђен златан напрсни крст. Њему је 39 година. Избор га затече у Паризу при повртаку из Лондона у Србију. Када сам му честитао, рекао је да се неће примити („може човек бити врло добар проповедник и рђав епископ“). Он је врло популаран, само мало сумњају у чистоту његова православија.

Николај се пре мене вратио из Париза у Београд и неко време се опирао владичењу (мени је говорио у Паризу да би највећма волео ићи у св. Гору и мирно живети годину-

две дана). Али на крају крајева се ипак прими и буде посвећен (на једно три недеље пре мене). Ја сам тада бар већ месец дана био у Карловцима. У то време је цео православни епископат имао конференцију у Београду (прва беше у Карловцима). Ја нисам био тада у Београду (а чекао сам именоване за бачког администратора). По повратку темишварски ми директно саопћи да је на конференцији решено да се епископи бирају без обзира на црквене границе, да су од њега тражили списак кандидата епископских, да канда желе мене за тимочког (дотле се упразнила и шабачка, јер је Сергије био присиљен јавним мњењем да иде у пензију), али да мени неће дати. Међутим Св. Архијерејски Сабор у Београду изненада (за нас) приступи попуњењу по реду упражњене епархије тимочке. Св. Архијерејски Сабор је сада сасвим друкчије изгледао. У њему беше застарели митрополит и два млада агилна епископа: Доситеј и Николај, одлучни да реформишу цркву без икаквих обзира на личности. И тако не водећи рачуна о вечитим епископима кандидатима – архимандритима, каквих има у Београду као и код нас, изабери једногласно мене (гласање почиње од најмлађег те после Николаја и Доситеја митрополит није хтео кварити). То је било у четвртак пред Духове. Истога дана увече стигне телеграм у Карловце, баш после вечере. Администратор ми не хтеде одма отворено рећи: „Имам важну вест за Вас. Траже канонски отпуст за Вас, хоће Вас за епископа тимочког“. „Не дајте, Впреосвећени“, рекох ја. После вечере седео сам код Максимилијана с Др. Митом Стефановићем и разговарали се о моме избору, јер сви смо одма били на чисто да је избор већ извршен. Ја легнем раније, кад ме пробуди викар и саопћи да је избор готов, да му рекнем примам ли се, јер сутра рано иде у Београд, па да зна рећи тамо. У Београду су очекивали да у петак дођем онамо, у суботу да ме рукоположе за презвитера, а у недељу (на Духове) за епископа. Ја сам се колебао, не познајем тамо никога, уредбе њихове слабо знам, те поручим по викару да је част за мене велика, али тако изненадна, да се морам мало размислити. Ујутру пођем с Максимилијаном на колима у Нови Сад. Успут ми предадоше телеграм, где се и ја лично извештавам о избору. У двору Велић баш радосно прича чики¹²⁰⁷ о избору (дознао из неке редакције), а чика не верује, кад ступим ја и покажем телеграм. Сви се обрадоваше и почеше ме наговарати да нипошто не одбијем. Чика одма оде да јави стрини (ја сам журио натраг у Карловце). Ја сам био наумио да захвалим на избору с мотивацијом да се ни на једну од сада упражњених епархија (дакле ни бачку) не мислим примити. Ствар је била у томе што сам ја у бачкој имао спремљен терен за рад

¹²⁰⁷ Чика – стриц Млан Ђирић, новосадски прота.

(мене су позвали сељани у Сентомаш, Бечеј, Чуруг... на проповед), а у тимочкој епархији апсолутно никог не познајем. Но кад бих ја отказао само на тимочкој, свет би рекао: није му до епископства само до господства, зато сам мислио захвалити и на бачкој. Међутим, политички и црквени разлози су говорили да се безуветно примим. Иначе би за младе епископе – реформаторе био страشان фијаско, а Србијанци би видели у томе омаловажавање њихове цркве итд. Осим свега тога била је необично велика част да од свију кандидата епископских изабери најмлађега у читавој цркви и то још архиђакон! Прости фрушкогорски калуђери су одма чак и то израчунали да сам њих 18 претерирао??? (не знам је ли тачно). Велић рече: За мене то веома много значи да је после Николаја црква одма запазила Иринеја. У Београду се забринуше да се нећу примити, те Николај и Максимовић пошљу по једном свештенику писмо мени и администратору, у коме моле да не правимо сметње, да се примим, а после, ако затреба Војводини, ма и у најближем року, лако ме могу преместити. Ја сам се дотле већ одлучио. Први дан Духова је темишварски служио у Новом Саду; ја сам молио да ме не рукоположе за презвитера, јер хоћу последњу архиђаконску службу отслужити свечано. Филарет би рукоположен за јерођакон. Сутра дан у Карловцима хтедох скромно бити рукоположен за синђела, али је испало тако свечано, и с толико узбуђења за све, и свештенство и цивиле, да смо тек после ручка могли доћи мало себи. За време поздравнога говора администраторава Максимилијан није могао издржати, него је ушао у олтар и плакао као дете. При изласку из цркве Добродолац почео да честита, али није могао од суза. Ја сам једва могао да захвалим у цркви. Сутрадан будем произведен за архимандрита (темишварски је хтео да у том чину одем у Београд). Истога дана одем у Нови Сад, а одатле директно у Београд, где чујем да ће после пет дана бити хиротонисање у ондашњој саборној цркви. Све је ишло тако брзо (од избора до посвећења – десет дана), да сумњам да би ико од вас могао стићи на рукоположење (ја сам тек пет дана унапред знао дан хиротоније). Осим тога ја сам замишљао да ће посвећење бити врло скромно: у Београду ме нико не познаје, мало је времена за спремање итд. Међутим било је обратно. Посвећење је било свечаније него икад у Београду или Карловцима. Из Новог Сада су били чика, Велић, Јанкулов и некадањи мој слушацац дворски јерођакон Петроније. Из Карловаца: ректор – архимандрит Вићентије, Максимовић, Др. М. Стефановић, проф. Др. Ј. Мирковић, Др. Моца Стојков (ђакон) – сви неспречени професори Богословије (Ђурићу умро отац, Живковић био болестан). Од Конзисторије О. Максимилијан; даље беше дошао и појао на служби скоро читав мој кор; и још некоја господа и госпође. Кор је појао лепше него икад и

није се постидео пред београдским, који је појао ?. На нареченију („тајна вечера“) и на литургији су учествовали ови архијереји: митрополит Димитрије, епископ велешко-дебарски Варнава, нишки Доситеј, жички Николај (иако је био болестан), архијидијецзански викар наш Иларион. Служило је 12 свештеника и 4 ђакон. На нареченију је било много света, на бденију, које сам ја служио мање, али сутра дан на литургију се није могло ући. Пет архијереја да служе литургију, то је и у Карловцима и у Београду необично (Николаја су рукополагали митрополит и Доситеј). За рукополагање ја сам понео из Карловаца митру и одјејаније патријарха Арсенија III (Чарнојевића), а штаку митрополита Јована Ђорђевића (1770 год.), панагију митрополита Павла Ненадовића, дакле ништа млађе од 150 година! А учинило ми се да остали архијереји имају све необично скупоцене нове ствари, каквих ми немамо, те сам хтео бар старином да се моје истакне. Међутим сам после видео да су њихове ствари истина нове, али врло једноставне. Арсенијева је митра поклон из Русије, сва од метала – сребро позлаћено и врло је тешка. До сад ју нико није употребљавао. Исто тако Арсенијево одјејаније, које сам ја преоправио (поставу само), те се сада сви чуде каквих лепих ствари имамо. Посвећење бива пред апостолом и у даљем току литургије ја сам већ чинодејствовао и то одма после митрополита. Пред крај службе ми је митрополит предао жезао (штаку), после чега сам ја држао свој први архијерејски говор. То није била лака ствар: ја треба да говорим онде где се прославио Николај, а заправо нисам имао времена ни да се спремим. Ипак са свију страна чујем да је говор био од врло доброг утиска, а Велићев синчић Сава, који ми је држао штаку, заплакао се (као многи) и ушао у олтар. Суштина мога говора беше отприлике у овом:

Ви очекујете да чујете данас од мене нешто лепо и узвишено што се само једанпут чује, што ћете понети као драгоцену успомену са овога дана. На жалост, како ме је данас црква одликовала, Господ мене није обдарио речитошћу. Господ је много пута саслушао моју молбу, па би можда и сада саслушао када бих га замолио да ми да дар златоустога. Али ја не смем да му се молим за то, јер држим да би ми данас усахнуо и најбујнији поток речи. У моме срцу је данас све ускомешано и час једна мисао долази на површину свести, час друга и тешко је средити их. Ви који ћете изаћи из овога светога храма и наставити за часак прекинути посао, ви нећете разумети откуда та узбуђеност. Али ја се више нећу вратити у идиличну тишину калуђерске ћелије, коју за десетак година нарушаваше само пој птица и звоњење звона што ме зваше на јутрење и вечерње. За мене престају дани када је највећа брига била отслужити лепу службу и омилити омладини језик и речи пророка. Ја престајем бити младић, постајем човек и

чврсто хватам за плуг да поцрнела лица и ознојена чела безобзирце орем на њиви господњој. Данас ја нарочито узимам ову тешку митру патријарха Арсенија и његово одјејаније, јер данас када ме блажена сен патријархова враћа у крајеве откуда нас је повео, хоћу да понесем исти онај терет, под којим је он превео нас преко Саве. Данас ја стојим пред вама као ваш архијереј – ви питате ко сам, куда ћу да вас водим, у коју рубрику модернога живота да ме метнете, јесам ли комуниста, социјалиста, демократа, радикал и тд., шта мислим о црквеној, шта о аграрној реформи, шта је мој програм? Ја ћу вам радо одговорити, јер мој програм је једна реч: Христос. И колико у комунизму, социјализму, демократији и тд., буде од Христа; толико ће у моме програму бити комунизма, социјализма и тд. Господ мене учи, да нису рђави комунизам, социјализам, демократизам итд., него да могу рђави бити комунисте, социјалисте итд, да долазим не да програме поправљам и градим, него људе. Пророци пре Језекиља су упрли свој поглед на масу, Језекиљ на појединце. Пређашњи архипастири су чували стада као стада, јер су претили вуци. Данас нема више вукова, па ћу ја да идем за сваком овцом појединце, да је питам шта је боли и шта јој треба. И сада тек разумем како је Господ све то добро удесио. Сада разумем зашто ми је Господ још у раном детињству одузео родитеље; јер хтеде да њима дужну љубав сачувам за читав род; сада разумем зашто ми не даде невесту, јер хтеде да непотрошену љубав поклоним другој невести – цркви Христовој; сада разумем зашто нећу имати од срца пороца, јер своју љубав треба да покажем свој сирочади што остаде иза рата. Зашто ви матере, чији синови испуњавају гробља на острву Виду (код Крфа) не плачете, ја сам ваш архијереј, ја ћу вам их заменити, ви невесте и сестре, чији најмилији посуше својим костима сва бојишта светска, не тужите, ја ћу вам их надокнадити; не плачити ви, децо, чије родитеље непријатељска рука подиже на вешала, ја ћу вам бити и отац и мајка. Ходите мени понижени и увређени, ја ћу вас тешити; ходите ми богати и задовољни, ја ћу вам причати о беднима и невољнима. Ходите ми, послушајте ме и биће: Благословение Господне на вас и тога благодатно ? (ту сам благосиљао).

Кад сам после тога делио нафору, народ ми је целивао не само руку, него и омофор, а потом – плашт. После сам у митрополији примао честитке (министар вера и др.). Један Карловачанин је фотографисао при изласку из цркве, али је било толико света преда мном да је морао причекати, међутим сам је променио место, те није изишла оштро. Ипак ћу послати ту слику, а исто тако и мој кор на лађи на путу у Београд и из Београда. С кором сам се сликао и овде, само што већина мушких чланова тај дан беше у Вел. Ремети на слави.

После посвећења остао сам у Београду, ја сам двојицу рукоположио, био у седницама св. Синода, у посети код министра председника, министра вера и наследника престола (којем сам још као архиђакон био представљен у Нишу).

У недељу свих светих сам служио архијерејску литургију у Карловцима врло свечано (недељу дана пре тога служио сам још као архиђакон!). На Видов Дан сам хтео у Новом Саду, али су ме непрестано звали у Земун и телефонски и телеграфски, те сам морао ићи. Дочекали су ме врло лепо. На парастосу (служен под ведрим небом) палим војницима говорио сам народу, те је плакао чак и један францишкански опат. После сам опет служио у Карловцима и произвео Моцу (Мојсија) Стојкова за протођакона. После сам отпутовао у Београд где сам отправљао ствари своје епархије. У Србији је црква врло модерно уређена. Место Конзисторије имам духовни суд. Председника и чланове (сами свештеници) ја предлажем министру, а он их именује. То су државни чиновници с платом судија првог реда. Сву администрацију – дисциплинарне ствари врше они, а мени подносе на потврду. Друга је инстанција Велики Духовни Суд у Београду. Чланове бира Синод. Председник је сваке године други епископ (догодине ја). Само том приликом имам посла с бракоразводним парницама, иначе их у првој инстанцији решава епархијски духовни суд без учешћа епископова. Свештенике ја постављам самостално, али их онда уклонити могу само у случају кривице.

Зајечар ми сви необично хвале. У архијерејском двору имам осам соба на расположењу (четири доле и четири на спрату). Кујне и станови за млађе су засебно. Имам велику башту. Само је све то сада запуштено и опустошено. Имаћу велика трошка снабдети све намештајем и кухинским посуђем. Овога часа добих телеграм да је све оправљено и да се могу уселити. Стога ћу инсталацију одредити по свој прилици за недељу после св. Илије (21. јули – 3. август). Говоре да то мора бити врло свечано (иде изасланик двора, министра, митрополитов). Проте траже да им јавим маршруту да изађе народ пред мене.

У Зајечару има много интелигенције: команда тимочке дивизије, гимназија са 500-600 ђака, окружно начелство (жупанија), итд. Хвале га сви (и наши људи) једногласно. У мојој епархији је Соко Бања, где ћемо, надам се, које лето заједно провести (коју зиму можемо у Зајечару), имам пет шест манастира, природним лепотама којих се диве и Американци. Имам Бугара и Румуна. Веле ми у шали да ћу морати говорити на „гу“.

И као архимандрит и као владика био сам код стрине, која се можда и од мене више радује. Вели и за чику да се јако обрадовао и да је много мекши од тога доба. Жао ми је само што можда нећу моћи служити у Новом Саду да види стрина. То би за њу било

уживање. Јер она не воли што ја нећу да правим црвене мантије, петље и слично. Допустио сам себи само пантлику око камилавке, али гледаћу и то да изоставим.

У двору ћу имати два јерођакона (једног ћу узети из Ковиља, сад је монах, а другог из Беочина, сад је искушеник), једног момка (али још не могу да га нађем), једног куvara (већ сам нашао) и евентуално још којег момка или дечака (помоћ кувару).

Плата ми је (са доплатама и скупарином) 1300 динара месечно, али око 50 дин. месечно одлази на порезу. Таконе ћу наместити за практиканте у духовном суду, а у двору ће бити на стану и косту. Пут по епархији се засебито плаћа, као дневнице за седнице у св. Синоду. Кад се плата преведе у круне (3900 К месечно) изиђе подједнако с нашим епископима у Угарској. Колика промена!

Мени ће сад требати много новца за набавку ствари. Тамо су Бугари све уништили. Финансије стоје овако. Примили сте 6000 К поштом, 10.000 К од Гђе Диме. Филарет ће вам донети 20-30.000 К (одредио сам 30.000, али можда ћу ја морати штогод потрошити). Јануара арендатори плаћају другу рату аренде за пустару, а то је 20.000 К, затим маја последњу рату, а то је 10.000 К. Према томе стоји вам на расположењу: $6000 + 10.000 + 30.000 (20.000) + 30.000 = 76.000 (66.000)$. То треба да дотраје до октобра 1920 год. Осим тога предстоје приходи од кућа, овдашње земље и Јарковаца. Ти ће приходи ићи на порезе, камате и неподвижене трошкове. Ако Јарковце добро издам, на пр. за 15-17.000 К, онда ћу одатле узети себи око 10.000, а вама ће остати око 76.000. Само не знам хоће ли ми бити доста око 10.000 К.

Финансије за економску годину 1920/21 у толико ме не бацају у бригу, што сада већ неће бити тако тешко издати пустару по праву цену, само када смо једном приближну добили. Ја сам издао за 40.000 К, а да сам добио 45.000 био би потпуно умирен, јер то је данас једнако 15.000 дин, а пред рат сам пустару издавао за 15.000 К. Разуме се, да би се земља могла још и боље издати. Али у нашим приликама добро је и ово.

Економију ће водити Филарет, т. ј. примаће кирију, аренду и плаћати порез. Међутим на јесен ја долазим у Београд у седнице Синода, па ћу бити и у Карловцима, а и иначе ћу с времена на време се јављати овамо (ради издавања земље). Ако би који од вас на лето дошао доле, ствар би била још боља. У сваком случају гласови о вашем доласку се морају подржавати, да не би одузели Јарковце.

Павлас ми рече да је на прву моју интервенцију дата Волинском дозвола за улазак у Југославију (преко конзулата). Сада је поново телеграфирано директно Волинском на адресу „Patria“. Врло ме је жао што тако споро иде, али није моја кривица. Човек не зна који шраф треба навити па да ствар добро пође. Ја ћу замолити Филарета да га смести у

који манастир, а свог познаника грофа Бобринског у Београду да се заузме за какво место Волинскоме. За сваки случај саопћи Волинском ову адресу: Граф Бобрински, Белград, Краљ Милутинова улица 11. нека се позове на мене (Иринеи Тимочкии), ја ћу грофу већ говорити.

Завршујем ово преопширно писмо с срдачном захвалношћу Владиславу и теби за честитке и с искреним поздравом.

Ср. Карловци 6. (19.) јули 1919.

Иринеј

P.S. Барон Рајачић иде у Беч, па ћу га замолити да вам понесе новце и ово писмо.

У Београду има нов план. Кад се на јесен отвори богословски факултет, мене би поставили за почаснога професора јеврејског језика, те бих држао предавања у зимњем семестру, па онда ишао у епархију (3-4 месеца у Београду, 8-9 у епархији). Исто би тако и с Николајем урадили.

ПРИЛОГ БР. 4

Посланица епископа Иринеја свештенству и народу Епархије тимочке¹²⁰⁸

Православни епископ тимочки

ЕБр. 1363

31. децем. 1921.

Зајечар

БЛАГОЧАСТИВОМ КЛИРУ И НАРОДУ.

После две и по године старања за вас и за ову епархију дошло је време да се растанемо, да посветим своју бригу и рад пастви на другом месту, да из лепе тимочке крајине одем у равну Бачку. Нисам се лако одлучио на тај корак и надам се да није на зло.

¹²⁰⁸ Документ се чува у Библиотеци Матице српске, у фонду Поклон библиотека др Иринеја Ћирића и Стевана Ћирића, без инв. броја.

Када ме је Свети Архијерерјски Сабор Краљевине Србије изабрао за вашег епископа, за мене је то било не само изненађење него и висока част и велико поверење. Висока је част за мене била да ја најмлађи први из тек ослобођених крајева будем подигнут на епископску катедру у оној Србији коју смо жељно очекивали као ослободитељку, и која није обманула наше жеље. Велико је поверење за мене било што ми је Србија дала епархију на међама државним, где треба бдити не само о спасењу душа него и сачувати и утврдити оно за што су Хајдук-Вељко и други храбри синови ове земље своје главе дали.

Нисам зазирао од посла, и у новој епархији, на другој међи наше државе, имаћу сличне бриге и дужности. Ја остављам један рад да се примим сличног посла на другом месту из јединога канонскога разлога што имам изгледа да ћу у смислу светога апостолскога правила благочастивом речју више користи донети онима који су тамо, а с којима сам још пре вас донекле имао пастирских веза.

Па полазећи од вас ја не могу тајити да сам вас, своју стару паству, заволео од првих почетака, да је моја љубав к вама расла, те да и сада кад вас остављам, она гори пуним пламеном. Признајем отворено: не одлазим од вас без уздаха, јер много што шта затекао сам овде што ми годи срцу. А не могу заборавити ни ваше срдачности, с којом сте ме сусретали када сам долазио међу вас, у домове ваше, градове и села ваша.

Опраштајући се свама молим вас да се и мене кадгод сетите у својим молитвама, као што ћу и ја бивати ваш заступник пред Господем и онда када одем од вас.

Благодат Христова, љубав Бога и Оца и заједница светога Духа нека буде са читавом овом лепом крајином.

Досадашњи Епископ Тимочки
а одсада Новосадско-Бачки
Иринеј

ПРИЛОГ БР. 5

Порука председника Светског савеза за међународно пријатељство помоћу цркава епископа бачког др Иринеја Ћирића¹²⁰⁹

„Од како сам изабран за Претседника Светског савеза за међународно пријатељство спомоћу цркава, моја прва порука на Вас пада у једно посве трагично доба. Највећи народи су у рату. У јубиларној години нашега Светског савеза не само да ратна дрека надвикује идеале, као што су: међународно пријатељство, добра воља, споразумевање и мир, већ ови се чине као да су без сваког смисла за стварност, а њихова мисаона садржина тек пусти сан. Не може нас изненадити, ако маловеран рече: после 25-годишњег рада Светског савеза догађаји су порекли могућност да се примљени задаци остваре. На место међународног пријатељства ми имамо за 25 година два велика рата у Европи.

Заиста је потребно поставити отворено и јасно питање: има ли одиста разлога за продужење рада Светског савеза? Има ли одиста наде на успешну борбу са мржњом, бруталном силом, непријатељством и ратом, са свима злима, која већ хиљадама година угњетавају људе? Да ли ће се моћи чути и кроз рику топова глас који заступа међународно пријатељство и добру вољу? Неће ли остати глас који виче у пустињи?

Ја мислим да нема разлога да се клоне; ми не смемо губити наде. Чак и да се не бисмо могли више надати, дужност би нам била, без наде, веровати у наду, јер ми ваља да смо свесни о томе: залагати се за мир, пријатељство и добру вољу међу људима значи радити да буде Божја воља на земљи; боримо се за чисто Божју ствар и тада ми морамо успети.

Али ми имамо и пуно разлога за наду. Нашем Савезу је свега 25 година. После сличног размака времена, пошто је Господ наш страдао и славно васкрсао, Апостол Павле је пошао у свет да проповеда универзалитет Хришћанства. Да ли се је у то доба чинило могуће да ће ова вест, коју је објављивала тек малена група Јудејаца, постати светска вера? Да ли је сам Павле имао икакве наде да ће његово посланство пуно успети? Зар га нису баш његови земљаци љуто злостављали и гонили? Па, ипак, зар није придобио он не само села за Христа, него чак и Рим, престоницу светске империје! Па, још више: цео свет! А ко је он био? Извесно, римски грађанин: али ко га је од римских истакнутих грађана познавао? Галије коринтски видео је у њему, ни мање ни

¹²⁰⁹ Порука епископа Иринеја објављена је у *Духовној стражи*, бр. 1, 1940, 1-4.

више човека будућности. Покрај све највеће неизвесности са људског гледишта да ће му рад успети, он није престао да проповеда распетог Христа, али не по сили мудрости или речитости, већ по сили Духа, и то Јеврејима саблазан а Грцима безумље. Његово име познато је у свем свету, његова реч одлетела је до свих крајева земљаних, а вера Павлова је данас вера силних милијона, па је и сам наша вера.

Помислимо: Апостол Павле проповедао је у доба цара Нерона, а хришћани су гањани од почетка па кроз дуга столећа. Ипак, крај свега тога, никада се своје вере нису одрекли, већ су се борили и победили. То хоћемо и ми да чинимо. Светски савез бије добар бој, његова ствар је Божја, његови напори морају бити крунисани успехом.

Могло би се приговорити: ако је идеал Светског савеза пријатељство међу народима, рат има да престане. Али ратова је било од како је људства, а хришћанство ово стање није изменило. Ако до сада то није учинило, не само да је могуће, већ је и вероватно да ће то учинити у будућности. Наравно, била би узалудна нада очекивати да једно зло, које је људе кроз столећа притискивало, савладано, престане на један магиски начин. Велика подухећа захтевају дуга времена; ми нисмо сигурни да ћемо доживети зреле плодове наших настојања. Ми радимо за будућа поколења. Одиста, колики племенит задатак, пожртвовано радити за добро других!

Ако могу примери из прошлости имати доказне моћи тада смо у праву мислити да наш Светски савез може достићи свој циљ. Нека нам је допуштено послужити се примером из историје. Да ли је икада било могуће савладати једно зло, које се чинило да је неискорењиво? Мислим да се могу позвати на такав пример, на ропство. Ова установа постојала је више хиљада година, изгледала је посве природна и да се не може изменити. Хиљадама годинама се није помишљало да се докине. Али се пробудила хришћанска савест и постигло се што је било невероватно, ропство је укинута и што је раније важило као природна установа, сматра се данас, у цивилизованом свету, као абнормалност која ужасава.

Ропство је било друштвено зло, а хришћанска свест о братству свих људи надвладала га је. И рат је једно страшно зло човечанства и ваља га исто тако савладати. Врло добро знамо како су у старија времена куга, болест и муке, народе таманили. Народи су према овима изгледали потпуно немоћни. Али су крај свега пронађена поуздана лековита сретства против истих. Додуше, те се болести и данас појављују и лако се даје замислити: шта би ове патње значиле данас за наше густо насељене градове? Али организоване одбране сузбијају их свагда. Па када се може на пут стати свима овим питањима, зар да се не би могло то исто учинити и са ратом? Наравно,

може се приговорити и то: има и данас неизлечивих болести. Тачно је. Али нема болести против којих човек не тражи лекова; а против најопаснијих од истих улаже се највеће људско знање и највећа енергија. Толико много покушаја да се страшне заразе предупредe није још успело, ипак научници нису престали да се против њих боре и нису људе без помоћи припустили њиховој бедној судбини. Многе ове болести, које се данас лече лакоћом изгледале су у прошлости неизлечиве. И рат је слично грдно зло људско; да ли да га прогласимо као несавладива?

Никако. Ми желимо да свој рад наставимо. У доба највећих епидемија, у послу су најбоље снаге да сузбију опасност. И ми ћемо тако. Баш у садашњости, која је у тако оштрој опреци са идеалима нашег Светског савеза; баш у доба рушења материјалних вредности и људских живота и баш у доба рушења духовних вредности какве су: љубав, братство, правда баш ту ваља напоре за нашу ствар удвостручити.

При садашњем интернационалном положају појављују се многе техничке и друге сметње за нашу сарадњу. Сваки земаљски савез неће моћи одредити свога заступника на опште или посебне састанке. Неће бити увек могуће питања, која међународни живот изнесе, проучити, или потребне споразуме издавати и покрајинске седнице одржавати. Заступници наши биће у много случајева спречени у свом раду. С друге стране, има много могућности за нове послове примењене садашњем стању. Сам рат даје много згоде за рад у духу Светскога савеза. Наше пословно место ће такве националним савезима достављати, и поједини земаљски савези ће сами такве налазити. Сви ми, сваки у својој области рада, покушаћемо да створимо потребну атмосферу за мир на земљи и добру вољу међу људима. Будимо јаки баш у ово доба, у доба када бесне мрачне силе. Стога се обуцимо у свеоружје Божје, да бисмо се могли бранити у зли дан. Станите дакле опасавши бедра своја истином и обукавши се у оклоп правде, и обувши ноге у приправу јеванђеља мира.

Иринеј.

Новембар 1939

Епископ Бачки
Претседник Светскога савеза

ПРИЛОГ БР. 6

Честитка епископу Иринеју поводом 25-годишњице хиротоније¹²¹⁰

ВАШЕ ВИСОКОПРЕОСВЕШТЕНСТВО!

Још од раног детињства за време студија на срп. Прав. Вел. Гимназији у Н. Саду јавио се у Вашем Високопреосвештенству интерес за теолошке дисциплине уопште, а нарочито за библијску и литургијску област. Постепено све шире и дубље улажење у споменуте области створило је код Вашег Високопреосвештенства неопходну реалну основу за постанак ретко дубоке вокације за свештенички позив. Ваше Високопреосвештенство није се, међутим, ограничило на теоријске студије, него је, приближујући се завршетку гимназијских студија, прешло и на поље практичног теолошког спремања ревно вршећи дужности анагоста и псалта катедралне цркве новосадске те тако улазило у разумевање компликованог богослужбеног система прав. Цркве.

Са необичним интересовањем и горљивим жаром Ваше Високопреосвештенство наставило је своје, аутодидактички започете теолошке студије на широј и дубљој основи на Прав. духовној академији у Москви. После одлично свршених студија на Академији, тражећи даље и веће усавршавање у области старозаветне теологије, Ваше Високопреосвештенство ступило је на Филозофски факултет у Бечу где је, под мудрим руководством бечких семитолога светског гласа, получило оно темељно и свестрано знање у области семитологије које чини неопходну и безуветну претпоставку за сваки иоле самосталнији рад на пољу старозаветне теологије.

Завршивши с одличним успехом оба факултета Ваше Високопреосвештенство, остваривши своју давнашњу одлуку примањем мале схимне у ман. Хопову у Недељу св. Отаца 1908 и получивши најнижи степен више јерархије дошло је на катедру старозаветне теологије на прав. Богословији у Срем. Карловцима снабдевено пуном стручном спремом. За време професоровања како предавања тако и практичне вежбе из свих грана старозаветне дисциплине одавала су свестрано и темељно познавање свих у овај круг па и суседне области теолошке науке засецајућих теолошких, језичких и културноисторијских проблема, а научни радови из ове области одликовали су се дубоком ерудицијом. Поред професорског положаја Ваше Високопреосвештенство је

¹²¹⁰ Честитка се чува у Библиотеци Матице српске, у фонду Поклон библиотека др Иринеја Ћирића и Стевана Ћирића, без инв. броја.

дуг низ година испуњавало функције аем-патр. Скевофилакса, на коме положају је својом организаторном умешношћу и дивљења вредном истрајношћу веома много допринело како подизању велелепија при свакодневним и празничним богослужењима тако и продубљењу верских осећаја православног српског живља у Срем. Карловцима и околини.

Десетогодишње савесно, предано и истрајно успешно деловање у средишту срп.прав.митрополије Ср.карловачке прекинуто је избором Вашег Високопреосвештенства за прав. Епископа Тимочког. Не само богословски завод и ужи круг пријатеља и сатрудника, него и најшири кругови тешко су осетили и осећали празнину, створену одласком Вашег Високопреосвештенства из Ср. Карловаца. Кратко време после овог, у животу Вашег Високопреосвештенства пресудног догађаја, уследио је избором за Епископа Новосадско-Бачког повратак у стару средину, у којој се у Вашем Високопреосвештенству зачала као дечаку дубока вокација за службу св.прав. Цркви.

Уздигнуће на највиши јерархијски степен претставља значајну прекретницу у животу Вашег Високопреосвештенства. Епископски положај донео је изванредно проширење радног круга са знатно појачаном одговорношћу и у далеко већој мери ангажовао је веома еластични радни капацитет Вашег Високопреосвештенства. Али Ваше Високопреосвештенство је у свим приликама и положајима као Епископ Дијецезан, као члан и потпретседник Светог Архијерејског Синода и као члан и претседник Светског савеза за пријатељство спомоћу Цркава, у расправљању и решавању свих разноликих, многостраних, сложених и деликатних питања и задатака показало циркумспектну мудрост и вештинну те не мало допринело подизању угледа овопределне прав. Цркве у земљи и иностранству.

У току тешке и одговорности пуне архијерејске делатностискоро неприметно дође већ и двадесетпета обљетница епископске хиротоније извршене у Београду у Недељу Свих Светих 1919. године. Не налазећи се, нажалост у могућности да Вашем Високопреосвештенству непосредно предстанемо и своје најбоље жеље за даљи живот, здравље и архипастирски рад усмено изразимо, молимо Ваше Високопреосвештенство да изволи овим путем примити израз наше искрене оданости и привржености.

Уз целив св. архијерејске деснице Вашем Високопреосвештенству одани

У Београду

Духовске Седмице 1944 год.

Др Филарет Гранић
Архимандрит придворне капеле
Св Димитрија у Ср. Карловцима
(потпис нечитак)
Др. Радослав М. Грујић
Протојереј ставрофор и професор Универзитета
Јеромонах Мардарије
Јеромонах Висарион
Хранислав М. Ђорић (?) свештеник
Душан Дожић
Јеромонах Данило

ПРИЛОГ БР. 7

**Поздравни говор упућен 27 - I / 9 – II 1947. високопреосвештеном Г. Иринеју,
Епископу бачком о Његовој 25. годишњици у Новом Саду!¹²¹¹**

Ваше Високопреосвештенство! Значајан је данашњи дан у историји наше Богом чуване епархије бачке и у животу Вашег Високопреосвештенства. Значајан је за то, што је данашњи дан пре 25 г. Ваше Високопреосвештенство заузело престо стародревног владичанства новосадско-бачког, као прејемник св. апостола и достојан наследник великих бачких јерарха: Г е д е о н а и П л а т о н а, да нас првосвештеничком, учитељском и управљачком службом својом руководи и води земаљској срећи и вечном блаженству.

Период од 25 г. је у вечности само један тренутак, у историји народа и Христове Цркве то није дуго време, али у животу једнога човека је то пола века стваралачке делатности.

У том периоду је Ваше Високопреосвештенство поред вршења великих, разноврсних, многобројних и пуне одговорности дужности, благодарећи знању многих језика источних и западних народа заступало достојно српску правосл. автокефалну Цркву нашу у по целом западу и северу држаним конференцијама Савеза свих

¹²¹¹ Документ се чува у Библиотеци Матице српске, у фонду Поклон библиотека др Иринеја Ћирића и Стевана Ћирића, без инв. броја.

хришћанских цркава, осим римске, за постизање светског мира помоћу цркава. Колико је Ваше Високопреосвештенство цењено и признато било, и у лицу Вашег Високопреосвештенства и наша светосавска Црква у том елитном скупу репрезентаната хришћанске науке и морала, показује околност, да је Ваше Високопреосвештенство имало не једном част претседничку дужност вршити у извесним одбориматог високог друштва.

Последње године тога 25 годишњег периода су у архијерејској служби Вашег Високопреосвештенства најтеже, када је наш много напаћени народ нечувено страдао заједно са Црквом његовом. Тај народ и Цркву је требало чувати, бранити, спасавати, избављати, помагати. Ваше ВПреосвештенство је у том тешком послу свагда предњачило, молило, посредовало, користило се свим указаним сретствима и приликама, да би само помогло своје љубљеноме народу као целини и сваком појединцу, који се год био обратио-не марећи, хоће ли тиме себи лично шкодити.

У том периоду, у добу ропства нашег, после многобројних драгоцених радова на црквено-књижевном пољу, угледао је света плод дугогодишњег труда и знања, Ваша „П е д е с е т н и ц а“, која по садржини, по опреми, служи на част нашој црквеној књижевности и издавачкој уметности. У том добу је Ваше ВПреосвештенство са својим сарадницима издало и три красна календара, који су осим исправнога календарског дела пружали нашем народу лепу, поучну и корисну лектуру у добу, када смо били сами себи остављени и оцечени од нашег обезглављеног и под мучном окупацијом стењајућег центра. Ти календари су достојно заменили предратне календаре под именом „Црква“ које је Патријаршија издавала.

Када Централна благајна наше Цркве због непријатељске окупације није могла нас даље издржавати, Ваше ВПреосвештенство се очински старало око издржавања свештенства, њихових удовица и сирочади и црквених пензионера-ки, на чему Вам они дугују великом благодарношћу, док год су живи.

ПРИЛОГ БР. 8

ИЗВЕШТАЈ секретара Болн.[ичког] Одбора о раду Болнице у месецу марту [1]943.¹²¹²

Кретање болесника: 31. марта 943. било је у Болници 114 болесника, и 26 особља на храни. У току месеца марта умро је мали Д. Лемајић, са одељења отпуштено 11, а на одељења дошло 18 болесника.

Исхрана. Исхрана и снабдевање теку нормално. У току месеца пристизали су прилози у нарави. Нарочито се истиче прилог Словака и Срба из Пинцеда. Имајући пред очима потешкоће приликом набављања горива Претседн. је одлучио да већ сада приступи набавци дрва и угља за будућу зиму. – Према исказу благајника у марту је набављено хране у вредности од 5.546,20 пенга, а утрошено 7.652,03 пенга, јер је разлика утрошена од хране из прилога и ранијих набавака. Како је у току месеца марта издато укупно 4.660 дневних оброка а утрошено хране у вредности 7.652,03 пенга, то један дневни оброк стаје 1.64 пенга, према 1.47 пенга за месец фебруар. Опште поскупљивање појединих артикала, воћа и т.д. утиче и на утрошак за исхрану. – Досадањи Економ г. Ј. Сланкаменац поднео је оставку, па је за Економом изабран г. Сава Влалукин. Претседништво је повисило плате и хонораре, о чему ће поднети посебан извештај.

Одевања деце. Треба спремити летње одело и рубље, па ће то изискивати веће издатке. Председништво је већ предузело потребно да се набави оно што је најнужније.

Васпитавање деце. Већ је споменуто раније да се неписмена деца уче писању и читању, да се деца уче веронауци, и да им се приређују разноврсне претставе. Девојке са I. Одељења играле су за интерни свет „Кн. Иво од Семберије.“ – Деца су сва постила и примили Св. Причест.

Благајна. Стање на дан 31. марта 943. било је следеће:

Примања:	у марту	свега	Издавања:	У марту	свега
1. Доприноси Ц. и фонд.	10.100.-	97.790.-	1. Закупнина	-	4.780.-
2. Прилози	677.-	22.721,08	2. Инвентар	8.70	9.420,96
3. Допр. Државе	4.588.-	24.024.-	3. Плате и хон.	2.771,58	18.477,82
Свега	15.365.-	144.535,08	4. Исхрана	5.546,20	45.258,66
			5. Лекови		
Примања:	114.535,08				

¹²¹² Архив ЦО у Новом Саду, без инвентарног броја.

Извештаји са Одељења:

ПРВО ЖЕНСКО ОДЕЛЕЊЕ: 31 марта број болесница 41. Са овог одељења је 7 малих девојчица премештено на II. одељење да би се направило места, јер је већи прилив девојчица од мушкараца. 11 девојчица прима пнеумоторакс. /др. Ђорђе Огњановић/

ДРУГО МУШКО ОДЕЛЕЊЕ: 31 марта број болесника 38. Опште стање болесника је врло задовољавајуће, плућни процес код свих болесника, осим код 1, се знатно побољшава, што је утврђено клиничким и рентгенолошким прегледом. Сви су болесници поново добили на тежини. /др. М. Симић/

ТРЕЋЕ ДЕЧЈЕ ОДЕЛЕЊЕ: 31. марта 943. број болесника 18. Један умро у току марта мали Лемајић. Опште стање болесника задовољавајуће. Понова добијају на тежини, боље изгледају, јер су више на ваздуху /др. Ст. Калуђерски/

Молим да се овај мој извештај узме на знање.

Ујвидек, 1. априла 1943.

Коста Хаџи с.р.

Молим ЦО да овај извештај изволи предати г. _____

У току отпремања овог извештаја приспела нам је тужна вест да је дугогодишњи претседник Српске прав. црквене општине у Сентомашу и члан Болничког одбора Болнице Српских прав. црквених општина Епархије Бачке г. Марко Сивачки у 75 години плодног и поштеног живота преминуо. Болница наша губи једног од најватренијих присталица, а Болнички одбор вредног сарадника и члана који је са много љубави радио на овом хуманом и социалном послу. Нека је слава пок. Марку Сивачком и Хвала!

ПРИЛОГ БР. 9

**Део извештаја о раду православнога епископа Епархије бачке за време окупације
у рату 1941-1944 године¹²¹³**

[...]

ПОМИЛОВАЊЕ ОСУЂЕНИХ СРБА

Мађарски окупатор је доносио драконске пресуде путем Војних и преких судова против нашег живља, а нарочито омладине. Било је безброј пресуда којима су Срби и Српкиње осуђени на смрт. Ја сам безброј пута се обраћао телеграфским молбама

¹²¹³ Архив Епархије бачке, ЕУО бр. 490/1949.

Регенту Мађарске, Шефу мађарскога генералштаба и Министру правосуђа у којима сам молио помиловање на смрт осуђених. Између осталих обратио сам се и за помиловање народнога хероја Светозара-Тозе Марковића. Често је било успеха, а било је много и неуспеха.

Подносио сам преставке ради ублажавања временских казни изреченим нашем живљу.

Подносио сам претставке ради нечовечнога злостављања затворених родољуба у т. зв. новосадској „АРМИЈИ“, мађарској окупаторској жандармеријској иследној власти, где је било увек на стотине наших људи и жена, а које су невероватном свирепости телесно мучили.

А када је ова власт одбијала да прими пакете за затворенике, ја сам ставио Српској православној црквеној општини у Новом Саду на расположење потребне просторије где су се примали колективни пакети са храном и другим потребама за ове затворенике.

У 1942 години сам интервенисао да се пусти осуђени богослов Стеван Пирошки из интернације – логора у Бачкој Тополи. Интернација је успела.

Под Е. Бр. 318, 319/1943 поднео сам молбу и посредовао код мађарског Министра војнога и Претседника мађарске владе за ослобођење интернираних Срба у Варпалоти и Мађарској.

У 1943 години сам посредовао пуштање на слободу ухапшене свештеничке удове Милане Еремић из Жабља, чијег су супруга јереја Чеду Еремића, пароха жабаљског, Мађари убили у рацији.

У 1943 години сам поднео претставку Претседнику мађарске владе против насилнога затварања Срба;

У 1943 години сам упутио брзојавну молбу Шефу мађарскога генералштаба за помиловање на смрт осуђених југословенских официра.

У 1943 години сам поднео молбу за амнестију осуђених југословенскихх официра.

[...]

ПРЕЛАЗ У ПРАВОСЛАВЉЕ

Издао сам 65 дозвола за прелаз Јевреја у православље, и то:

У 1941 години.....	: 16;
У 1942 години.....	: 8;
У 1943 години.....	: 1;
У 1944 години.....	: 40.

Пада у очи велики број прелаза Јевреја у православље 1944 године. Те је године априла месеца окупаторска власт предузела депортирање Јевреја из Бачке за логоре смрти у Аушвицу и т. д.

По првобитном тексту Уредбе били су изузети од депортације „хришћанскога брачнога друга покрштени брачни друг“. Ја сам дозволио сваком Јеврејину који је затражио да пређе у православље. На овај начин је од највеће смртне опасности спасено 40 лица, која нису депортована.

[...]

СОЦИЈАЛНО СТАРАЊЕ

Окупацијом Бачке и Барање од стране мађарскога завојевача, доспео је наш православни српски народ, а с њим и остали Словени, у врло тежак положај. Изненада је остао без своје државне организације, окупатор је спречио сваку политичку и друштвену делатност наших српских народних организација; велик део српске интелигенције је напустио наше крајеве, а окупација је постајала из дана у дан све окрутнија. Народ је стајао тако рећи без икакве заштите, а помоћи је требало много. Требало је народу пружити и заштиту и помоћ. И против окупаторских мера уперених против српскога народа као целине, а и пружање помоћи појединцима.

Наш народ није имао коме да се обраћа, није могао да нађе нигде заштите, па је сасвим природно, да се још чвршће окупио око своје светосавске Српске православне Цркве, око свога Епископа, и његове околине. Од њега је очекивао помоћ и заштиту, бар колико толику.

Многи издржаваоци породице допали су ратнога заробљеништва, многи су отерани из својих домова, хиљаде су протериване, интерниране, затваране, отпуштане из службе. И сви ти су се обраћали за помоћ.

И у тако тешкој тој ситуацији за наш народ смело смем да тврдим да је Српска православна епархија бачка и све њене црквене општине одговориле својим националним дужностима и са каритативне стране. Преживљавали смо она стара времена, када се цео народ био окупио око своје Цркве, без разлике на његова политичка уверења, без разлике на друштвени положај и социјални став.

Група верних синова Српскога народа и наше Цркве свесрдно је помагала, често давала иницијативу, а спроводила је под окриљем свога Епископа све оно, што се у тешким данима окупације могло да учини и предузме, а колико је мађарски окупатор дозвољавао да се чини и дела.

И тако је предузет низ акција и мера да би се нашем напаћеном народу помогло, а које акције, у збијеном излагању, хронолошким редом, овде износим:

1/ ПОМОЋ КОЛОНИСТИМА НА АЕРОДРОМУ

Наредбом мађарских окупаторских војних власти, које су донесене у сагласности са мађарским владајућим круговима, имали су да напусте територију Бачке и Барање, сви они, који су се овамо доселили после 31 октобра 1918 године. Ова је мера погодила наше чиновништво, један део интелигенције, трговаца, занатлија и радника, а највише наше земљораднике добровољце и колонисте из ратова за Ослобођење и Уједињење 1914-1918 године.

На хиљаде их је морало да напушта своје домове. Међутим, око 11.000 душа, махом колониста и добровољаца са колонија, није било примљено у Србију од немачких окупаторских власти. Ове су колонисте и добровољце концентрисали на Аеродрому у Новом Саду, где су живели под врло лошим приликама, све док их нису интернирали у Шарварски логор. Овој маси наших суграђана требало је пружити најхитнију помоћ, да би се могли да одрже. Сличан логор, прелазни, био је у Суботици са мањим бројем људи.

Један врло мали број Новосађана, већ у првим данима окупације, када су окупатори још стрелили и убијали, организовали су један ад хок Одбор, који је преузео на себе, да помогне овим људима. Ја сам дао свој благослов за ову прву акцију, и исту помагао. За ову тренутну помоћ утрошена је свота од преко 50.000 динара, а интернирани су добијали: храну, млеко, обућу, одећу и лекове. Осим тога одржане су две службе Божје њима, на којима је, под ведрим небом, било око 11.000 верних, окружени бајонетима окупатора. У те дане дељене су хиљаде пакета, посебно за децу, са намирницама, и т. д.

2/ ПОМОЋ ИНТЕРНИРАНИМА У ЛОГОРУ У ВИЗИЋУ

На Визићу, код Бегеча, близу Новог Сада, установио је окупатор један логор у коме су били интернирани преко 1.600 душа. Од ових је било око 1.500 Срба, а остало су били Јевреји. И ови су били у врло тешким приликама. И њима је требала хитна помоћ, па је новосадски Одбор за помоћ онима који су били интернирани на Аеродрому у Новом Саду, преузео на себе и помагање интернираних на Визићу.

За помоћ ових на Визићу утрошено је око 30.000. – динара. И њима је послана храна, лекови, одећа, обућа.

Обе ове новчане помоћи дате су из средстава скупљених добровољним прилозима од врло скученога броја прилагача, док вредност одеће, обуће и хране, која је у природи приложена, није урачуната свота горњих двеју помоћи.

3/ ПОМАГАЊЕ ПУТЕМ ПРИПОМОЋИ

Већ је горе истакнуто да је окупатор отпустио из службе велики број лица, да су многи издржаваоци породица убијени, у ратно заробљеништво допали, побегли. Како је број ових лица бивао сваким даном све већи, то је ад хок образовани Одбор закључио у заједници са Српском православном црквеном општином у Новом Саду, да се под окриљем исте, као њен Ужи социјални одбор, образује стални Одбор, који ће преузети на себе систематски збрињавање свих ратом пострадалих лица у Новом Саду. Овај Одбор је функционисао све до Ослобођења, т. ј. до 9 новембра 1944 године. Епархиски управни одбор православне епархије бачке у Новом Саду дао је одобрење за рад овог Одбора, и он је стављен под моје окриље.

Материјална средства је Одбор намеравао да набави путем добровољних прилога, и то месечних обавезних прилога од прилагача, а сама Српска православна црквена општина у Новом Саду је закључила подизање зајма за потребе овога Одбора, које је решење одобрио Епархиски управни одбор православне епархије бачке у Новом Саду.

Одбор је почео са својим радом 3 јула 1941 године, а делао је до 9 новембра 1944 године.

Посао овог Одбора је био огроман и стални. Прикупљање и проверавање података за помоћ, аквирирање сталних прилагача, прикупљање прилога, све је то обављено од стране тога Одбора, који је имао своје седиште у просторијама Српске православне црквене општине у Новом Саду.

Овом су се Одбору за помоћ обраћали: чиновници, и радници који су остали без места, месна сиротиња која је остала без зараде, породице ухапшених и затворених, те интернираних, породице чији су издржаваоци били у ратном заробљеништву, ратна сирочад, и т. д.

Свака је пријава била проверена, и помоћ је у сваком случају додељена. Одбор није правио никакве разлике код давања помоћи. Није се испитивало ни политичко, ни социјално убеђење, молиоца. Циљ је био: помоћи што више праославних Срба, али и осталих Словена, који су на помоћ били упућени.

Чим је неко био ухапшен од окупатора, његова је породица већ добијала помоћ.

Помоћи су биле и тренутне и сталне-месечне, а кретале су се према потреби и материјалним могућностима Одбора од 10. – пенги /100. – динара/ до 120. – пенги / 1200. – динара/.

У зимским месецима је било много више помаганих, него летњих, јер је Одбор преко лета, када су могућности зарађивања биле боље, онима који су били способни за сезонске радове, помоћ обустављао, да би их 1 новембра поново стављао у течај.

Осим тога, за велике празнике Рођења Христовог и Васкрса, даване су посебне помоћи, и помоћи у оделу и обући, те рубљу сиромашној деци.

За сталну помоћ било је у Новом Саду предато укупно 2193 молби, од којих је 1380 усвојено, а 713 оцењено као неосноване. Од овога броја отказало је даље примање помоћи 118 лица, јер су накнадно добили или пензију или отпремнину, а обустављено је одлуком Одбора 247 помоћи, јер је нађено, да су се прилике помаганог изменуле у његову корист, те да му помоћ више није потребна.

Најјачи месец у коме су даване сталне помоћи био је фебруар 1943 године, када је сталну помоћ примало 1155 породица са месечним износом од 27.985. - пенги, односно 279.850 динара, ако узмемо у обзир курс мењања динара у пенге, а ако узмемо курс т. зв. „окупационог динара“ онда преко 1 милијона динара.

Тог месеца стална помоћ је дељена, према занимању, примаоца помоћи на овај начин:

1/ Жене чији су мужеве у заробљеништву, на радовима, убијени, нестали, отсутни.....	555 са	11.140. – пенга,
2/ Мануелни радници, служитељи и т.д.....	245 са	5.890. – пенга,
3/ Учитељи и интелектуалци.....	18 са	890. – пенга,
4/ Државни мајстори без посла.....	21 са	550. – пенга,
5/ Чиновници, службеници.....	157 са	4.990. – пенга,
6/ Трговци, и помоћници трговачки.....	17 са	550. – пенга,
7/ Активни официри и подофицири југословенске војске.....	19 са	760. – пенга,
8/ Занатлије и помоћници.....	81 са	2.000. – пенга,
9/ Неспособни за рад /старци, старице, болесни/.....	43 са	785. – пенга

Укупно: 1.155 са 27.785. – пенга.

[...]

Најважније је било пружити хитну помоћ онима у логору, а затим организовати смештај деце у наше српске куће у Бачкој и Барањи.

Наш се живаљ током целе окупације са хришћанском племенитошћу и српском солидарношћу и братском љубављу одазивао апелима за помагање ове велике и свете акције. И појединци и црквене општине натицали су се ко ће боље резултате да постигне у овом раду. Ту морам нарочито да истакнем црквене општине Новог Сада, Суботице, Сомбора, Старог Бечеја, Србобрана, Аде, Пашићева, Ковиља, Бачкога Градишта, да само ове нарочито истакнем, а да подвучем да су и све остале црквене општине у том послу предано сарађивале и жртве подносиле.

Нови Сад је за Ускрс 1942 године отпослао први вагон од 15 тона намирница, одела, одеће и обуће, од усјршњег јаја до најмање потребе интернирцима. За Новим Садам су следиле и остале наше црквене општине. Слала се чак и слама, и то вагонима, да би интернирани, који су лежали на даскама, имали ма и мало мекши лежај.

[...]

Први транспорт деце извучен је из логора 5 априла 1942 године. Деца су била у поражавајућем стању, како здравственом, тако и у погледу обуће и одеће. Извођење деце из логора вршено је систематски, након темељног лекарског прегледа на бази туберкулозе и осталих заразних болести; а деца су класифицирана, јер се строго пазило, да се у кућу издржаваоца који има своју децу, сместе само здрава деца, како би се избегло ширење заразе. Лекарски сталез Срба – Бачвана био је од велике помоћи у овој акцији.

Укупно је из логора смештено у наше домове 2.996 деце, највише је било смештено у Новом Саду 710, Сомбору 398, Суботици 110, Старој Паланки 106, Србобрану 112, Мољу 102, Стапару 95, Пашићеву 95, Сенти 74, Деспот Светом Ивану 63, Старом Врбасу 66, Старом Футогу 59, па чак и најмање црквене општине су примиле по 20-30 деце.

...из логора смештено у српске куће и 206 словеначке деце, интернираних из Међумурја. Ова деца, као и римокатоличка, су смештене у породице српских кућа, па се и ту манифестовала и хришћанска и братска љубав, према једнородној браћи. Ова деца су сва похађала школе, па чак и средње школе, а за римокатоличку децу било је строго одређено да имају похађати часове римокатоличке веронауке.

Поред деце, током 1943 и 1944 године, спровођена је акције, да се из логора разместе по нашим српским кућама старији људи и жене, за рад неспособни, болесни. Таквих лица је из логора размештено 647, које мушких и женских.

[...]

5/ БОЛНИЦА ЕПАРХИЈЕ БАЧКЕ

Услед једне врло тешко проведене зиме, 1941 године, у Шарварском логору оболело је много деце од туберкулозе, и осталих болести. Ова деца се нису могла сместити по приватним кућама, а с обзиром на велики број, око 3000, побољевала су. Код те деце се накнадно јављала болест плућна и друге. Било је потребно да се за ову децу створи посебна болница.

Јуна 1942 године одлучено је на једној, по мени сазваној конференцији, архијерејских заменика и претседника Српских православних црквених општина, да се у Новом Саду оснује БОЛНИЦА СРПСКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦРКВЕНИХ ОПШТИНА ЕПАРХИЈЕ БАЧКЕ са 150 кревета, с тим да ће Болницу издржавати саме Црквене општине, као и грађанство.

Када смо добили од окупатора за ово одобрење, приступили смо скупљању болничкога уређаја, поставили Болницу, која је крајем јула 1942 године отворена, са четири одељења. Одељење I за одраслију женску децу, одељење II за одраслију мушку децу, одељење III за малу децу испод 3 године. Ова три одељења била су туберкулозна одељења, а осим тога било је и IV одељење, за прелазне и разне друге болести, као и туберкулозу костију.

[...]

Поред Болнице је била организована и Амбуланта, у којој су добијали бесплатно лечење и лекове и сви они, који су добијали социјалну помоћ од Српске православне црквене општине у Новом Саду.

Одељења Болнице су била врло лепо уређена и необично стручно вођена.

Кроз Болницу је прошло 441 деце – болесника. Од овога броја је умрло 40 болесника, 305 је отпуштено као здрави, 96 је пак, након Ослобођења, прешло на даље лечење у сада већ државне болнице.

На Болницу је утрошено у новцу 540.976,84 пенга, односно 5.400.000. – предратних југословенских динара, или око 20 милијона окупационих динара.

Српске православне црквене општине епархије бачке су у својим буџетима осигуравале субвенције за Болницу и допринеле су укупно 296.710. – пенга; прилози појединаца за Болницу износили су своту од 43.795,66. – пенга; када је враћено Цркви епископско добро „Сириг“ јуна 1944 године, ово је дало прилог од 10.000. – пенга, а мађарска државна благајна је исплатила, на име оне своте коју би окупатор трошио на издржавање свакога детета да је остало у логору.

Поред издатака у готовом новцу, на Болницу је утрошена још једна огромна свота у вредности оних животних намирница, материјала, лекова и т. д, које су појединци давали Болници.

6/ РАЗНЕ ДРУГЕ ПОМОЋИ

Тешки дани окупације за наш народ постављали су свакога дана друге и друге потребе и проблеме. Било је обављено преко сто интервенција за помиловање на смрт осуђених родољуба. Небројен број молби за помиловање осуђених; разне гаранције за боравак људима које су хтеле окупаторске власти да протерају; пружање правних савета и правне помоћи по најразноврснијим питањима; спречавање депортовања т. зв. партизанских породица непосредно пред Ослобођење, и т. д.

Све ове послове је обављала моја канцеларија, као и Ужи социјални одбор Српске православне црквене општине у Новом Саду.

[...]

Иринеј
Епископ бачки

ПРИЛОГ БР. 10

**Прослава деветнаестогодишњице присаједињења Војводине Србије
Говор председника Народне скупштине Стевана Ђирића на свечаној седници
Градског већа у Новом Саду**

/Говор по стенограму шефа Стенографског бироа Народне скупштине
Николе Радовића./¹²¹⁴

Господине ђенерале, изасланиче Њ.В. Краља, Господо Министри, господо народни посланици, који сте у тако лепом броју дошли на ову нашу градску свечаност, госпође и господо,

Данашња свечаност Града Новог Сада у исто време свечаност је и манифестација јединства српске националне свести. Јединство српске националне свести добило је

¹²¹⁴ Историјски архив града Новог Сада, фонд Магистрат.

најлепши израз онога дана, када је Војводина, прихватајући лепу југословенску идеологију, коју су браћа Хрвати створили, ушла у Југославију преко мајке Србије. Јер двеста година у овим крајевима била је мисао водиља – мисао водиља да је српски народ јединствен, и уједињење тога јединственог српског народа природно је да се морало преко Србије манифестовати у ономе тренутку када су се напokon, после тешких борби народни идеали могли остварити.

Сви знамо, поштоване госпође и господо, нашу ближу историју, сви је знамо, нарочито у овоме граду који се назива дичним именом Српска Атина; сви је знамо нарочито који смо прошли кроз школе овога града, и сви знамо да никада није постојало више разних врста српства. Сви знамо да се то може кроз историју документовати и да су најјачи аргументи за наша права историја, строго научна, нефалсификована.

Нећу да се упуштам у далеку прошлост, где бисмо могли такође установити континуитет између ове наше родне груде и између наше српске крви, нећу да се упуштам у она времена Бакића и Јакшића или још даље, али мислим да је потребно из многих разлога утврдити: да је јединствена национална свест од онога тренутка када смо ми под Патријархом Чарнојевићем дошли овамо па до данашњега дана остала непоколебана и да је она увек била идеја и главна мисао водиља у нашем народном животу у овим крајевима. Наш долазак у ове земље показале су већ две велике победе: победа код наше Сенте и победа код нашег Сланкамена.¹²¹⁵ И од то доба кад смо дошли овамо и од манифеста Ђорђа Бранковића III, који је добро био смишљен и кога је наш народ добро био разумео, имамо једну и исту природну линију, линију која нас је водила, а то је: да је српски народ, ма где он живео, једно и исто... /Опште бурно одобравање и повици: Тако је!/ ... без обзира на то да ли су наше мисли водиље испочетка биле: да се вратимо у крајеве из којих смо дошли, да их поново ослободимо, и без обзира на то што смо после прешли у другу фазу: да покушамо овде где смо дошли створити своју државу; и без обзира на то што смо прешли и у трећу завршну фазу: да са нашом браћом Србијанцима остваримо јединствену државу, која ће одговарати и јединству српскога народа, које је увек постојало. /Опште и дуготрајно одобравање и повици: Тако је! Живео!/

Ми смо се, господо, у овим крајевима сто година борили за то јединство са мачем у руци, али онда, по природи ствари, кад смо изнемогли, јер смо били у туђој држави, ту

¹²¹⁵ Битка код Сенте догодила се 1697, а код Сланкамена 1691.

борбу, ту заветну мисао, преузела је Србија Карађорђевим Устанком. И ви знате добро, то се и у школи учи, то је толико непобитна истина, да су баш Срби из ових крајева, на што смо поносни, томе Устанку дали онај замах, онај полет, смисао и садржину, да он из једног устанка против једног пашалука, постане Устанак за ослобођење целог српског народа. Ви знате да је тада владика новосадски Јован Јовановић поклатио Србији и Карађорђу први топ. Владика поклатио топ! Тај топ има симболично значење. Као да смо рекли: Ми можемо у овим крајевима наставити борбу пером, мислима и идејама, али она јуначка снага, онај резервоар од данашњег дана биће код вас, браћо Србијанци, и од вас очекујемо да нас не заборавите кад смо изнемогли, него да тако исто јуначки наставите борбу, да остварите заветну мисао целог српског народа. Јер, у том погледу нисмо се никада разликовали, не разликујемо се сада и нећемо се никада разликовати. /Бурно одобравање и повици: Тако је! Живео!/

Госпође и господо, ви знате како је историја Војводине текла даље и како је манифестација тога јединства националне свести дошла до најлепшег изражаја у заједничкој борби, раме уз раме, 1848 године са Војводом Книћанином и четама србијанским. И ви знате, драга браћо, да је после тога Војводина била она, која је сневала, која је дочаравала Уједињење. И сасвим је природно што је она носила ту мисао, јер је њој највише то и требало. Колико има лепоте у томе што је српску химну написао један Војвођанин! А песме Бранка Радичевића, Војвођана, Змаја, Лазе Костића и Каћанског, великог барда, су најбољи доказ шта смо хтели, шта смо желели, за чим смо жудели. Поетска лепота песме „Хеј трубачу с бојне Дрине“... данас је озарена још једном већом лепотом, лепотом стварности. У тим песницама дошла је до израза мисао војвођанска, у тим песмама дошло је до израза осећање Војвођана. Зар је онда чудо да као паралела тим генијима наросне поезије стоје политичари Милетићевог кова, кова једног Полита Десанчића?! У то доба ми смо много очекивали. И Србија је, може се рећи, под летом овога одушевљења загазила у ратове, за које у оно доба, можда, још није била спремна. Ви познајете ону песму Јовановића, која се свршава са „Доћ' ће ора српских Соколова, требаће им муња и громава“. И дође ора српских Соколова, ал' немаше муња и громава! Нажалост и жудње и праведни захтеви, све је то било веће него наша снага, него наша сретства.

Али се зато непрекидно у том правцу радило. Наши Војвођани прелазили су преко, да изграђују у Србији, да помажу на националном послу. А ни једном Србијанцу тада није пало на памет да пита неког од наших пречана – како су нас тада звали – шта нам долазите, шта имате овде да тражите, што нам отимате хлеб? Не! Србијанци су им

давали најлепша места, места министарска, академска места, онако како заслужују. Није им чак пало на памет ни да их запитају: а да неће може бити национална свест помрачити тамо код вас кад ви овамо пређете, што би заиста било донекле оправдано питање. Нису их питали зато, јер се знало да се ради на једном те истом послу, на ослобођењу и уједињењу, и што се губи на једној страни, добија се на другој, тако да је резултат увек исти.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори - необјављени

Архиви црквених општина у Новом Саду, Бечеју, Сомбору, Сивцу

Архив Југославије, Београд: фонд 37 – др Милан Стојадиновић; фонд 38 – Централни пресбирио; фонд 66 – Министарство просвете; фонд 72 – Народна скупштина; фонд 99 – Rotary international; Микрофилмована збирка: Кнез Павле Карађорђевић;

Архив Војводине, Нови Сад: фонд 126 – Краљевска банска управа Дунавске бановине (кабинет бана);

Архив САНУ, Одељење у Сремским Карловцима (АСАНУК): МПА, Varia;

Историјски архив града Новог Сада, Нови Сад: фонд 150 – Градско поглаварство Новог Сада;

Библиотека Матице српске - фонд Поклон библиотека др Иринеја Ђирића и Стевана Ђирића;

Матица српска - Рукописно одељење;

Музеј Војводине: Збирка плаката;

Музеј града Новог Сада – Историјска збирка Завичајне збирке Сремски Карловци, Одељење за културну историју Новог Сада;

Документа породице Киселички - Успомене проте Алимпија Поповића у рукопису;

Фотографије Шарварског логора и Дечје болнице – власништво др Косте Хаџија.

Извори - објављени

Автобиографија Никанора Грујића, приредио Иларион Зеремски, Сремски Карловци 1907.

Аврамовски, Џивко, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, knj. 2 (1931-1938), Beograd – Zagreb 1986.

Биографски лексикон – Народно претставништво: Сенат, Народна скупштина, уредио Ч. Митриновић, Београд 1935 (?)

Биографски лексикон – Народно претставништво: Сенат, Народна скупштина, Београд 1939.

Божјиње посланице епископа бачког Иринеја Ђирића, уредник Данило Михајловић, Нови Сад 2015.

Буџет расхода Министарства просвете Краљевине Југославије за 1939/40. годину, Сарајево 1940.

Говор преосвештенога епископа бачког Г. Дра. Иринеја, приликом отварања епархијске скупштине у Н. Саду 22. јануара (4. фебруара) 1926. године, Нови Сад 1926.

Државни календар Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца за годину 1924, Београд 1924.

Епископ бачки Иринеј, *Архијерејска посланица о Божићу 1941 (1942)*, Нови Сад 1942.

Епископ бачки Иринеј, *Архијерејска посланица о Божићу 1942 (1943)*, Нови Сад 1943.

Епископ тимочки Иринеј, *Архијерејска посланица при ступању на епископску катедру*, Сремски Карловци 1919.

Злочини окупатора у Војводини 1941-1944, књ. 1, Нови Сад 1945.

И. Хоповски, *Под маљем – позоришна игра у јендом чину*, Београд 1929.

Изборни ред за Српски народно-црквени сабор и Саборско устројство, Нови Сад 1890.

Извештај о Српској православној великој гимназији у Новом Саду за школску годину 1904/1905, Нови Сад 1905.

Извештај о Православној српској богословији и православном српском богословском семинару у Срем. Карловцима школска година 1913/1914, Карловци 1914.

Извештај Државне гимназије сремскокарловачке за школску годину 1921/22, Сремски Карловци 1922.

Извештаји краљевске (државне) велике гимназије ср. карловачке за школ. годину 1920-1928, Сремски Карловци;

Jugoslovenski album, uredio Milutin S. Ignjačević, Beograd 1934 (?)

Кириловић, Димитрије, *Српски народни сабори – Списи бечке Државне архиве (1875-1894)*, књ. 2, Нови Сад 1938.

Најлепше је ђачко доба (сећања карловачких ђака, објављена поводом 200-годишњице оснивања Карловачке гимназије), Сремски Карловци 1991.

Petranović, Branko - Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918/1984*, zbirka dokumenata, Beograd 1985.

Сергије Шакрак Нинић, *Први извештај Епархије бачке*, Нови Сад 1893.

Споменица о стогодишњици срп. православ. вел. гимназије у Новом Саду, Ujvidek 1910.

Споменица грађанима Сремских Карловаца – жртвама немачке агресије и усташког терора и геноцида 1941-1944. године (приређивач Коста Поповић), Нови Сад 1997.

Споменица Тимочке епархије 1834-1934, Зајечар 1934.

Споменица друштва „Кнегиња Зорка“, Београд 1934.

Српске родољубиве песме, сабрао Дејан Томић, Нови Сад 1999.

Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије 1931-1939.
Stenografski zapisnici sa suđenja glavnoodgovornima za Rasiju u Južnoj Bačkoj 1942. godine, priredio Aleksandar Kasaš, Novi Sad 2008.
Устав Матице српске (од 1. новембра 1925), Нови Сад 1925.
Шематизам Бачке епархије за годину 1897, Нови Сад 1897.
Šematički almanah grada Novog Sada, pripremio Miodrag Vl. Jovanović, Novi Sad 1935.
XXXIVe Conference de L'union interparlamentaire, La Haye 22-27 aout 1938 – Guide de la Conference, Le Haye 1938.
XXXVe Conference de L'union interparlamentaire, Oslo 15-19 aout 1939 – Guide de la Conference, Oslo 1939.
XXXVe Conference de L'union interparlamentaire, Oslo 15-19 aout 1939 – Liste des delegues (Liste provisoire), Oslo 1939.

Монографије

Avramovski, Živko, *Balkanske zemlje i velike sile 1935-1937*, Beograd 1968.
Vjelica, Slobodan, *Radikali u Vojvodini 1919-1929*, Beograd 2004.
Бјелица, Сл., *Политички развој Новог Сада између два светска рата*, Нови Сад 2008.
Блед, Жан-Пол, *Франц Јозеф*, Београд 1998.
Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković – Maček*, Beograd 1965.
Vogunović, Slobodan, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, I, Beograd 2005.
Бојовић, Снежана, *200 година Београдског универзитета (1808-2008)*, Београд 2008.
Бугарски, Стеван, *Српско православље у Румунији*, Темишвар–Београд–Нови Сад 1995.
Бујас, Милица – Клеут, Марија – Раичевић, Горана, *Библиографија српских некролога*, Нови Сад 1998.
Вајагић, Предраг, *Историјска анализа оснивања и функционисања Дунавске бановине у Краљевини Југославији*, докторска дисертација, Нови Сад 2013.
Vanku, Milan, *Mala Antanta 1920- 1938*, Titovo Užice 1969.
Васин, Горан, *Патријарх Георгије Бранковић и његово доба*, Нови Сад 2014.
Васин, Горан, *Сабори раскола: Црквено-народни сабори 1861-1910*, Београд 2015.
Васић, Павле, *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Нови Сад 1978.
Вуковић, Сава, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд 1996.
Гавриловић, Владан, *Темишварски сабор и Илирска дворска канцеларија (1790-1792)*, Нови Сад 2005.

- Гавриловић, Никола, *Карловачка богословија (1794-1920)*, Сремски Карловци 1984.
- Гавриловић, Славко, *Срби у Хабзбуршкој монархији (1792-1849)*, Ср. Карловци 2000.
- Глишовић, Душан, *Иво Андрић, Краљевина Југославија и Трећи Рајх (1939-1941)*, I, Београд 2012.
- Голубовић, Звонимир, *Шарварска голгота 1941-1945*, Нови Сад 1995.
- Голубовић, Звонимир, *Рација у Јужној Бачкој 1942. године*, Нови Сад 1992.
- Група аутора, *Владе Србије (1805-2005)*, Београд 2005.
- Група аутора, *Три века Карловачке митрополије 1713-2013*, Нови Сад 2014.
- Група аутора, *Музеј кнеза Павла*, Београд 2009.
- Група аутора, *Невидљиви фронтови: Први светски рат и Војводина*, каталог изложбе, Музеј Војводине, Нови Сад 2014.
- Група аутора, *Новосадска гимназија 1810-1985: Настанак и развој*, Нови Сад 1986.
- Група аутора, *Српска православна црква (1920-1970)*, Београд 1971.
- Дедијер, Владимир, *Ватикан и Јасеновац*, Београд 1987.
- Димић, Љубодраг, *Историја српске државности – Србија у Југославији*, Нови Сад 2001.
- Димић, Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији*, I-III, Београд 1997.
- Đimić, Ljubodrag – Žutić, Nikola, *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd 1992.
- Димић, Љубодраг – Тешић, Владета – Павловић-Лазаревић Гордана, *Министарство просвете и министри 1918-1941*, Београд 2000.
- Ерцеган, Срђан, *Лукијан – православни архиепископ карловачки, митрополит и патријарх српски (1908-1913)*, Сремски Карловци 2013.
- Живојиновић, Драгољуб, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998.
- Жорж, А. Бранислав, *Краљевски сенатор*, Београд 2003.
- Žutić, Nikola, *Sokoli. Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929-1941*, Beograd 1991.
- Иванишевић, Петар, *Доживљаји и успомене*, Београд-Нови Сад 2001.
- Илић, Михаило, *Пред Конкордатом*, Београд 1936.
- Искруљев, Тоша, *Распеће српског народа у Срему 1914. године и Маџари*, Нови Сад 2014.
- Јанковић, Мидраг – Лалић, Вељко, *Кнез Павле – Истина о 27. марту*, Београд 2007.
- Јанковић, Милан Д., *Епископ Николај – живот, мисао и дело*, књ. 1, Београд 2002.

- Јовановић, Драгољуб, *Политичке успомене*, Београд 1997.
- Јовановић, Зоран, *Народно позориште Дунавске бановине (1936-1941)*, Београд-Нови Сад 1996.
- Јовановић – Стоимировић, Милан, *Дневник 1936-1941*, Нови Сад 2000.
- Кабић, Данило, *Први грађани Новог Сада (1748-2013)*, Нови Сад 2013.
- Касаљ, Александар, *Мађари и Војводини 1941-1946*, Нови Сад 1996.
- Касаш, Јована, *Кнез Павле Карађорђевић: у вртлогу европских збивања (1934-1941)*, Нови Сад 2013.
- Каћавенда, Петар, *Nemci u Jugoslaviji 1918-1945*, Београд 1991.
- Константиновић, Василије, *Карловци са њиховом околином*, Сремски Карловци 1882.
- Конџар, Ранко, *Opozicione partije i autonomija Vojvodine 1929-1941*, Нови Сад 1995.
- Крестић, Ђ. Василије, *Срби у Угарској 1790-1918*, Нови Сад 2013.
- Крестић, В., *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848-1914*, Београд 1995.
- Lebl, Agrad, *Beoćinska kaja*, Нови Сад 1959.
- Магарашевић, Ђорђе, *Педесет година свеиштенства Његове светости Георгија Бранковића*, Нови Сад – Србиње 2007.
- Мајданац, Боро, *Народна скупштина Србије*, Београд 2001.
- Микавица, Дејан, *Српска Војводина у Хабсбуршкој монархији (1690-1920)*, Нови Сад 2005.
- Микавица, Дејан, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, Нови Сад 2006.
- Микавица, Дејан, *Српско питање на Угарском сабору 1690-1918*, Нови Сад 2011.
- Миливојевић, Зоран, *Интерпарламентарна унија – парламентарне Уједињене нације – парламентарна дипломатија у пракси*, Београд 2013.
- Milovanović, Nikola, *Od marsejskog atentata do Trojnog pakta*, Zagreb 1963.
- Миловановић, Сузана – Петијевић, Александар, *Бела Русија – Руска емиграција у Војводини, каталог изложбе*, Музеј Војводине, Нови Сад 2014.
- Мемоари патријарха српског Гаврила*, Београд 1990.
- Милошевић, Мицић, Милена, *Сима Жикић – хроничар свог времена*, каталог изложбе, Завичајни музеј Књажевац, Књажевац 2013.
- Митрополит скопски Јосиф, *Мемоари*, приредио Велибор Џомић, Цетиње 2006.
- Митриновић, Чедомил – Брашић, Милош, *Југословенске скупштине и сабори*, Београд 1937. (предговор написао Стеван Ћирић);
- Мишовић, Милош, *Srpska crkva i konkordatska kriza*, Београд 1983.

- Мишовић, Милош, *Затамњена историја, тајна тестамент краља Александра и смрт патријарха Варнаве*, Београд 1994.
- Надовеза, Бранко, *Историја српског радикализма 1903-1990*, Београд 1998.
- Никола П. Пашић, *поводом десетогодишњице Пашићеве смрти*, Београд 1937.
- Ravlović, Momčilo, *Rotari klub Subotica 1929-1941*, Subotica 2008.
- Пауновић, Синиша, *Кад су летеле камилавке*, Чачак 2006.
- Петковић, Гордана, *Политичка делатност Стевана Ђурића од 1934. до 1939. године*, магистарски рад, Нови Сад 2009.
- Петковић, Гордана, Патријарх Јосиф Рајачић, Београд 2009.
- Петковић, Гордана, *Стеван Ђурић – министар просвете и председник Народне скупштине Краљевине Југославије*, каталог изложбе, Музеј града Новог Сада, Београд 2010.
- Петковић, Гордана, *Краљевски намесници (1934-1941)*, каталог изложбе, Музеј града Новог Сада, Београд 2013.
- Петковић, Гордана, *Лукијан Богдановић – последњи карловачки патријарх*, каталог изложбе, Музеј града Новог Сада, Сремски Карловци 2013.
- Петковић, Гордана, *Иринеј Ђурић, епископ бачки*, каталог изложбе, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2015.
- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, I, Beograd 1988.
- Петровић, Коста, *Историја Карловачке гимназије*, Нови Сад 1951.
- Петровић, Марија, *Карловачка гимназија 1917-1929*, (дипломски рад у рукопису, ментор проф. др Љубодраг Димић, Београд 2003)
- Петровић, Мирко, *Конкордатско питање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1997.
- Попов, Душан, *Српска штампа у Војводини 1918-1941*, Нови Сад 1983.
- Попов, Душан, *Историја Матице српске 1918-1941*, IV део, Нови Сад 2001.
- Попов, Чедомир – Попов, Јелена, *Аутономија Војводине – српско питање*, Сремски Карловци 2000.
- Поповић, Душан Ј., *Срби у Војводини*, књ. 3, Нови Сад 1990.
- Rorović Dušan, *Letopis o Vlaovićima*, knj. 1, Novi Sad 2006.
- Поповић, Радован, *Воћка на друму – Живот Вељка Петровића*, Сомбор 2007.
- Радић, Радмила, *Живот у временима: патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950*, Београд 2011.
- Radić, R., *Verom protiv vere: država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953*, Beograd 1995.

- Радојевић, Мира, *Удружена опозиција 1935-1939*, Београд 1994.
- Радојевић, Мира – Димић, Љубодраг, *Србија у великом рату 1914-1918*, Београд 2014.
- Рајчевић, Војо, *Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu 1918-1941*, Zagreb 1959.
- Rotbart, Vladimir, *Jugosloveni u mađarskim zatvorima i logorima 1941-1945*, Novi Sad 1988.
- Симић, Бојан, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд 2007.
- Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве*, књ. 2 и 3, Београд 1991.
- Станковић, Ђорђе, *Студенти и универзитет 1914-1954*, Београд 2000.
- Станојевић, Славко – Нотарош, Кресоје, *Новосадски шаховски клуб 1922-1997*, Нови Сад 1997.
- Станчић, Донка, *Архитект Владимир Николић*, Нови Сад 1999.
- Стевановић, Зоран, *Војводство Србија и Тамишки Банат (1849-1861)*, Нови Сад 2014.
- Стојадиновић, Милан, *Један народ, један краљ, једна држава*, Београд 1939.
- Stojadinović, Milan, *Ni rat, ni pakt*, Rijeka 1970.
- Stojkov, Todor, *Vlada Milana Stojadinovića 1935-1937*, Beograd 1987.
- Stojkov, T., *Građanska opoziciona vođstva u vreme Šestojanuarske diktature (1929-1935)*, Novi Sad 1969.
- Стојнић, Бојан, *Млада Босна и Сарајевски атентат*, каталог изложбе, Архив Републике Српске и Удружење архивских радника Републике Српске, Бањалука 2014.
- Тејлор, Ален Ц.П., *Хабзбуршка монархија*, Београд 2001.
- Terzić, Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1940: Uzroci i posledice poraza*, књ. 1-2, Beograd 1982.
- Тешић, Драган, *Југословенска радикална заједница у Србији 1935-1939*, Београд 1997.
- Тишма, Мирко, *Епископ бачки Митрофан Шевић и његово доба*, Велика Ремета 2009.
- Три године владе Г. др М. Стојадиновића 1935-1938*, Београд 1938.
- Троицки, Сергије, *Примедбе и приговори на пројекат Конкордата између наше Свете Столице и Ватикана*, Сремски Карловци 1936.
- Урошевић, Данило, *Срби у логорима Мађарске*, Нови Сад 1995.
- Cvetković, Srđan, *Između srpa i čekića 1*, Beograd 2006.
- Cvetković, Srđan, *Između srpa i čekića 2*, Beograd 2011.
- Cvetković, Srđan, *Između srpa i čekića 3*, Beograd 2013.
- Цемовић, Марко, *Конкордат између Свете Столице и Краљевине Југославије*, Београд 1937.
- Цисарж, Бранко А., *Један век периодичне штампе СПЦ*, Београд 1991.

Чакић, Стефан, *Велика сеоба Срба 1689/1690 и патријарх Арсеније III Црнојевић*, Нови Сад 1982.

Черчил, Винстон, *Други светски рат*, књ. 2, Београд 1967.

Чакић, Стефан, *Истина о моме животу и раду – мемоари*, Нови Сад 1995.

Čikara, Dejan, *U dobrom društvu (Rotari klub Beograd 1928-1941)*, Beograd 2004.

Čobanski, Mila – Golubović, Zvonimir – Kumanov, Živan, *Novi Sad u ratu i revoluciji 1941-1945*, књ. 1, Novi Sad 1976.

Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata*, књ. II, Zagreb 1961.

Šimunović, Biljana, *Matica srpska u Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd 1997.

Шимуновић–Бешлин, Биљана, *Просветна политика у Дунавској бановини (1929-1941)*, Нови Сад 2007.

Чланци и расправе

Бјелица, Слободан, *Раџија у јужној Бачкој*, Сунчаник, бр. 22-25, 2007/8.

Бодрожих, Милица, *Југословенска национална странка под влашћу Богољуба Јевтића и петомажски избори 1935. године*, Зборник Матице српске за историју, 40/1989.

Бугарски Стеван, *Епархија темишварска у оквиру Карловачке митрополије*, Три века Карловачке митрополије 1713-2013, Нови Сад 2014.

Васин, Горан, *Црквено-народни сабори код Срба у Хабзбуршкој монархији 1861-1914*, Три века Карловачке митрополије 1713-2013, Нови Сад 2014.

Веселиноћ, Рајко Л., *Уједињење покрајинских цркава и васпостављање Српске патријаршије*, Српска православна црква 1920-1970, Београд 1971.

Гавриловић, Владан, *Три века Карловачке митрополије*, Три века Карловачке митрополије 1713-2013, Нови Сад 2014.

Гардашевић, Благота, *Организационо устројство и законодавство Православне цркве између два рата*, СПЦ 1920-1970, Београд 1971.

Глумац, Душан, *Епископ бачки др Иринеј Ђурић*, Весник, бр. 140, 15. април 1955.

Дамаскин, синђел, *О верском, званом „богомолачком“ покрету код нас*, Весник Српске цркве за 1925.

Димић, Ђорђе, *Владика Иринеј (Ђурић) – Добри пастир Христове цркве*, Виноград Господњи, Божић 2005.

Драшковић, Чедомир С., *Четрдесет година Богословског факултета у Београду*, Богословље, св. 1 и 2, 1961.

- Дурковић, Јакшић, Љубомир, *Разарање организације СПЦ за време Другог светског рата*, СПЦ 1920-1970, Београд 1971.
- Ђурић, Мишина, Вељко, *Епархије некадашње Митрополије карловачке 1941-1945. године*, Три века Карловачке митрополије 1713-2013, Нови Сад 2014.
- Епископ Сава, *Епархије и епископи од 1920-1970*, СПЦ 1920-1970.
- Илић, Михаило, *Пред Конкордатом*, Београд, 1936.
- Иринје, архиђакон, *Смрт и погреб Њ. Св. патријарха Лукијана*, Богословски гласник XXIV/1913.
- Иринеј Ђирић, *О бачким епископима пре Сеобе*, ГИДНС, књ. 2, св. 1, 1929.
- Иринеј Ђирић, *Меморандум Св. синода наше Цркве о Чехословачкој и Карпаторуској цркви*, Весник Српске цркве, 1922.
- Касаш, Александар, *Меморандум Ендреа Бајчи-Жилинског упућен Миклошу Хортију поводом крвопролића у Бачкој 1942. године*, Зборник Матице српске за историју, 46/1992.
- Кашић, Душан, *Српска црква под немачком окупацијом*, СПЦ 1920-1970, Београд 1971.
- Кончар, Ранко, *Формирање Југословенске радикалне заједнице у Војводини*, Истраживања, 13/1990.
- Костић, Милан, *Усташки логор на Јадовном: др Стеван Симеонових-Чокић*, Зборник за друштвене науке, 36/1963.
- Костић, М. Р., *Irinej Ćirić*, Leksikon pisaca Jugoslavije, I, Novi Sad 1972.
- Лечић, Момир, *Изградња и обнова цркава и манастира од 1920. до 1941*, СПЦ 1920-1970, Београд 1971.
- Марковић, Игнатије, *Животопис епископа др Иринеја Ђирића – исповедника православља*, Саборност, бр.4/2010.
- Микавица, Дејан, *Три века Карловачке митрополије*, Три века Карловачке митрополије 1713-2013, Нови Сад 2014.
- Микавица, Дејан, *Владика Никанор Грујић у црквеној и националној политици пречанских Срба (1848-1887)*, Три века Карловачке митрополије 1713-2013, Нови Сад 2014.
- Милер, Стеван – Лазовић, Мишко, *Козарачко коло на јуриш на владуку*, Дневник, 26. март 2014.
- Мидраг, Предраг, *Знаменити професори црквеног појања и литургије у Карловачкој митрополији и Богословији*, Три века Карловачке митрополије 1713-2013, Нови Сад 2014.

- Небојша, *Крвава православна литија у Београду*, Београд, 1937.
- Prilog proučavanju Doma Narodne skupštine*, DANS, 59/2007.
- Павловић, Момчило, *Ротаријанци – друштвена елита у Краљевини Југославији*, Историја 20. века, Београд, 2/2002.
- Петковић, Гордана, *Браћа епископ др Иринеј и Стеван Ђурић*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 2009, Нови Сад 2010.
- Петковић, Г, *Стеван Ђурић – Ротаријанац*, Годишњак Музеја града Новог Сада, бр. 5/6 за 2009/2010. годину.
- Петровић, Душан Н., *Српска православна црква у Бачкој и Барањи под мађарском окупацијом*, СПЦ 1920-1970, Београд 1971.
- Перић, Ђорђе, *Две песме Исидора Ђурића*, Домети, бр. 48, 1987.
- Пузовић, Предраг, *Рад Светог архијерејског сабора од 1947. године*, Богословље, св. 1, Београд 2011.
- Рајчевић, Угљеша, *Епископ Иринеј Ђурић, сликар ауто-дидакт*, Сунчани сат, бр. 8, Сремска Митровица 1998.
- Сава, епископ моравички, *Др Иринеј Ђурић, епископ новосадско-бачки*, Богословље, св. 1 и 2, Београд 1964.
- Сава, епископ шумадијски, *Такав нам је доликовао првосвештеник*, Каленић, 1984.
- Сава, епископ шумадијски, *Спасовање и збрињавање српске деце (из шарварског логора) током Другог светског рата*, Црква, Београд 1992.
- Савић, Милан, *Исидор Ђурић (1844-1893)*, Бранково коло, бр. 14-15, 1906.
- Stanković, Đorđe, *Univerzitet od diktature do Narodnooslobodilačkog rata i Revolucije 1929-1941*, Studenti Beogradskog univerziteta 1838-1941. Hronologija političkog života, Beograd, 1971.
- Станковић, Ђорђе, *Реформа просвете у Бановини Хрватској и Срби у Славонији*, Годишњак за друштвену историју, 2-3/1997.
- Стоја, Војислав, *Владика Иринеј међу великанима*, Свеске за историју Новог Сада, бр. 5, Нови Сад 1994.
- Стојков, Тодор, *Резултати парламентарних избора у Југославији (1931, 1935, 1938) као израз политичког расположења бирашког тела*, Зборник за историју, 26/1982.
- Stojkov, T., *O stvaranju Bloka narodnog sporazuma*, Istorija 20. veka, 1964.
- Точанац, Радовић, Исидора, *Настанак и развој институције Српског народно-црквеног сабора у Карловачкој митрополији у 18. веку*, Три века Карловачке митрополије 1713-2013, Нови Сад 2014.

Троицки, Сергије, *Примедбе и приговори на пројекат Конкордата између наше Свете Столице Ватикана*, Сремски Карловци, 1936.

Цемовић, Марко, *Конкордат између Свете столице и Краљевине Југославије*, Београд, 1937.

Ц, М, *Крвава литија, истина о догађајима код Саборне цркве*, Београд, 1937.

Цисарж, Бранко, *Црквена штампа између два светска рата*, СПЦ 1920-1970, Београд 1971.

Ћирић, Стеван, *Матица српска и јавност*, Летопис Матице српске, књ. 321, св. 3/1929.

Шево Драган, *Новооткривени документи о четничком покрету у Новом Саду и Војводини 1941-1944. године*, рад у рукопису;

Шимуновић-Бешлин, Биљана, *Просторни потенцијали основног школства у Дунавској бановини (1929-1941)*, Истраживања, 15/2004.

Периодика

Богословље (1960)

Браник (1899)

Бранково коло (1906)

Весник Српске цркве (1921-1933)

Весник (1955)

Време (1935-1939)

Glas pravoslavija (1944)

Гласник УСПЦ (1920)

Гласник Српске православне патријаршије (1920)

Гласник Српске православне цркве

Дан (1936, 1938, 1940)

Даница (1863, 1867, 1869)

Духовна стража (1928-1939)

Застава (1881, 1885)

Југословенски дневник (1931)

Југословенски народ (1935)

Југословенски покрет (1932)

Календар Српске православне Епархије бачке за године 1942-1944.

Каленић (1984-1985)

Летопис Матице српске (1929)
Летопис Тимочке епархије за 1924. годину
Народна просвета (1939)
Нова пошта (1942-1943)
Novosti (1934)
Нови Сад (1938)
Новосадске новине (1935)
Орао велики илустровани календар за 1890.
Покрет (1937)
Политика (1934-1939)
Правда (1935, 1937)
Православље (1967)
Просветни гласник (1935, 1939)
Службени лист Дунавске бановине 1931-1932.
Службене новине Краљевине Југославије (1935- 1939)
Самоуправа (1936-1938)
Српски Сион (1894)
Учитељске новине (1939)
Црква (1934-1940)
Црква (1992)